

శ్రీ రఘు.

చరక సంహిత

అగ్ని వే శ మ హ ర్షి కృ త ము

చరక ప్ర తి సం స్కృ త ము

దృ థ బ ల స ం పూ రి త

కల్ప - సిద్ధి స్థానములు

బ్రహ్మశ్రీ పణ్డిత నుదురుపాటి విశ్వనాథశాస్త్రి
ప్రణీతాంధ్ర వ్యాఖ్యానమలంకృతము.

చెన్న పురి:

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్ వారిచే

బ్రకటి తము.

1941.

All Rights Reserved.

PLACED ON THE SHELF

Date

21.4.95

Printed by

V. VENKATESWARA SASTRULU

of V. RAMASWAMY SASTRULU & SONS

AT THE 'VAVILLA' PRESS,

Madras.—1941.

L Bx 1, 1
35 H 41

SRI VENKATESWARA
CENTRE LIBRARY &
PUBLICATION CENTRE.

Acc

22046

Date

TIRUPATI.

ఉ పా ధ్వా త ము

“చరకస్తు చికిత్సితే”

శ్రీపరాత్పరుండును చరాచర జగత్కారణుండును అనాదినిధి నుండును త్రిమూర్త్యాత్మకుండును అగు పరమాత్మయందు లీనములై యున్న నాల్గువేదములును తొలుత నిశ్వాసరూపముగ బైలువెడలినవని ఆర్షసిద్ధాంతము. ఈవిషయమునే “అస్యమహతో భూతస్య నిశ్వాసిత మేవైతత్ యత్ ఋగ్వేదో యజుర్వేదస్సామవేదోఽధర్వణ ఇతి” (బృహదారణ్యకము); “యస్య నిశ్వాసితం వేదాః”, ఇవి మున్నగు శ్రుతి స్మృతివాక్యములు వేనోళ్ల చాటుచున్నవి. ఈప్రమాణములబట్టి నాల్గు వేదములును పరమాత్మనుబోలె ఉత్పత్తినాశరహితములై పరమాత్మ యందే లీనములై తాత్కాలికావిర్భావ తిరోభావములుగల్గి స్వతః ప్రమాణంబులును స్వయంప్రకాశంబులు నై వెలయుచుండునని స్ఫుట ముగ దెలియదగియున్నది.

అట్టివేదముల నాల్గింటికిని ఆయుర్వేదము, గాంధర్వవేదము, ధనుర్వేదము, స్థాపత్యవేదము అనునవి నాల్గును ఉపవేదములని ఆర్షసమ్మతము. ఆనాల్గింటిలో ఆయుర్వేద మనునది ఋగ్వేదమున కుపవేదమని “ఋగ్వేదస్యాయుర్వేద ఉపవేదః” అనుచరణ పూర్వాహవాక్యముచే దెలిసెడి. కొన్ని ప్రమాణవచనములచే అధర్వవేదాంగమనియు చెప్పదగి యున్నది. ఏది యెట్టులున్నను వేదమున కంగభూతమైనది ఆయుర్వేదమనుట నిర్వివాదాంశము. ఈసీద్ధాంతమునుగురించి స్థలాంతరమున వివరింపబడినది.

అట్టి ఆయుర్వేదము కాయచికిత్స, కౌమారభృత్యము, భూత విద్య, శాలాక్యము, శల్యతంత్రము, అగదతంత్రము, రసాయన తంత్రము, వాజీకరణతంత్రము అని యెనిమిదియంగములతో కూడి యుండును. ఈయెనిమిది అంగములలో నొక్కొకఅంగమును ప్రథానముగ జేసికొని తక్కినయంగముల సూచనామాత్రముగ దెల్పుచు ప్రాచీనఋషిపుంగవులు వారివారియుద్దేశ ప్రకారము కొన్నితంత్రముల రచించిరి. అందు కాయచికిత్సాగ్రంథములలో చరకసంహిత అగ్ర పదవి నలంకరించి సర్వోత్కృష్టమై వెలయుచున్నది. ఈతంత్రప్రాశస్త్యము ఈతంత్రాంతమున నిట్లు చెప్పబడినది.—“చికిత్సా వహ్ని వేశస్య

సుస్థాతురహితం ప్రతి, యదిహాస్తి తదన్యత్ర యన్నేహాస్తి స తత్త్వే
 క్వచిత్" (సి. అ. ౧౨. శ్లో. ౯౩). ఈవాక్యమునుబట్టి ఈతంత్రము
 స్వస్థపరిపాలనమునకును రోగనివృత్తికిని కావలసిన చికిత్సావిధానము
 లన్నియు పూర్తిగనుండుటచే ఇయ్యది మిగుల ప్రశస్తమనియు, కాదు
 చికిత్సాబోధకములగు భేద-జతుకర్ణాదీతరతంత్రములయందు ఇందు
 విషయములే క్లృప్తముగ జెప్పబడినవనియు తెలిసెడి. ఈవిషయమున
 వాగ్భటాచార్యులు ఇట్లు చెప్పెను:—“ఋషిప్రణీతే ప్రతిష్ఠితా
 ముక్త్యా చరకసుశ్రుతౌ, భేదాద్యాః కిం న పత్యస్తే తస్మాద్భాష్యా
 సుభాషితమ్.”

చరకుడు ప్రతిసంస్కృత:—ఆశ్రేయమహర్షికి శిష్యుడైన అగ్ని
 వేశులు గురువువలన ఉపదేశమునొంది వారితో మహాదేవతల సహకారము
 కన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు కాయచికిత్సాప్రధానముగా
 ఆయుర్వేదతంత్రమును తొలుతరచించెను. అయ్యది మిక్కిలి విశిష్ట
 తమై యుండుటంజేసి పాత ప్రవచనాదులకు కష్టముగనుండునని గుర్తించి
 శించి వైకుంఠధామునకు పర్యంకభూతుడగు అదిశేషుని ఆశీర్వాదము
 తారుండును, వ్యాకరణ మహాభాష్యప్రణేతయునగు పతంజలిమహర్షి
 అగ్ని వేశకృతతంత్రమును విపులముగ నున్నచోట సంగ్రహించియు
 సంక్షిప్తముగనున్నచోట విస్తరించియు సంస్కరించి క్లృప్తముగ తంత్ర
 మును రచించెను. ఈపతంజలికే చరకుడును నామాంతరము వ్యాకరణ
 రికముగ నున్నది. ఈసుప్రసిద్ధనామముచే నీతంత్రము చరకసంహిత అని
 ప్రశస్తిగాంచినది. ఈవిషయమంతయు చికిత్సాస్థానమునందలి ఉప
 ధ్వాతమైన సహేతుకముగవివరింపబడినది.

దృఢబలప్రతిసంస్కారము:—పై జెప్పినరీతిగ అగ్ని వేశకృతమున
 చరక ప్రతిసంస్కృతంబునుఅగు చరకసంహిత సూత్ర-నిదాన - విమలా
 శారీర-ఇంద్రియ-చికిత్సా-కల్ప-సిద్ధిస్థానము లను ఎనిమిదిస్థానప్రకరణము
 లులచే విభక్తమైనది. వానిలో చికిత్సాస్థానమున పదునేవిధ్యాధిప
 లును కల్ప-సిద్ధిస్థానములు పూర్తిగను కొన్ని కారణాంతరములచే వివరింప
 కుండెను. అట్టియెడ పంచనదపుర వాస్తవ్యుండును, కటిల బటపుత్రు
 డును అగు దృఢబలుడను ఆయుర్వేదపండితుడు చరకమున లక్షణముల
 ఈభాగముల పూర్తిగావించి కృతకృత్యుడయ్యెను. ఈవిషయమున
 చికిత్సాస్థానాంతమునను, సిద్ధిస్థానాంతమునను “అస్మిన్ సత్తదభాష్యా

యాః.....పూరణాయ యథాతథమ్” (చ. చి. అ. 30. శ్లో. ౧౨౯). “తచ్ఛుజ్జరం భూతపతిం ప్రసాద్య సమపూరయత్, అఖణ్డార్థం దృఢబలో జాతః పశ్చాన్నదే పురే,.....సప్తదశౌషధాధ్యాయ సిద్ధికల్పైరపూరయత్” (సి. అ. ౧౨.) అనువాక్యములచే దృఢబలుడు తాను సంస్కరించి పూర్తిగావించినభాగమును పరిగణనముచేసి కంఠోక్తిగ నిర్దేశించెను. ఈవివరణమంతయును చికిత్సాస్థానమున దృఢబలునిచే పూర్తిగావింపబడిన పదునేడధ్యాయముల వివరణంబును చికిత్సాస్థానమునందలి ఉపోద్ఘాతమున విస్తరింపబడెను.

చికిత్సాద్వైవిధ్యముః—చరకము కాయచికిత్సాబోధకములగు భేదజతుకర్ణాది తంత్రములకన్న అగ్రగణ్యమైనదని మైని నిరూపింపబడినది. అట్టి చికిత్స శోధనమనియు శమనమనియు రెండు తెరంగులు. అందు మిత్త్యాహారవిహారాదులచే ప్రకుషితములైన దోషములను ఆయాదోషములకు సమీపమునంగల మార్గములనుండియు బైటవెడలించునది శోధనమనంబరగు. ప్రకుషితములైనదోషముల బైటవెడలించకయే సమస్థితికి దెచ్చి సమస్థితినుండుదోషముల ప్రకోపింపజేయక ధాతుసామ్యరూపమైన ఆరోగ్యమును గల్గించునది శమనచికిత్స అనబడును. ఈశమనచికిత్స చికిత్సాస్థానమున విపులముగ నీతంత్రకారులచే నుపదేశింపబడెను.

శోధనముః—వమన-విరేచన-ఆస్థాపన - అనువాసన-నస్యకర్త భేదములచే నైదువిధములు. ఇవి పంచకర్తములని తంత్రకారులచే వ్యవహరింపబడును. అందు కఫప్రధానమైన వ్యాధులయందు వమనరూపమైన శోధనంబును, పిత్తప్రధానములగు రోగములయందు విరేచనంబును, వాతప్రధానములగు వ్యాధులకు ఆస్థాపన-అనువాసనవస్త్రీ కర్తంబులును, కంఠమునకు పైభాగమున (శిరస్సున) జనించినవ్యాధులకు నస్యవిధియు నుపయోగింప దగియుండును. ఈసంశోధనములు ఆయాస్థానముల నుండుదోషముల నిశ్శేషముగ వెడలించుటచే అట్టిరోగములు మరల బొడసూపక రూపుమాయునని శమనచికిత్సకన్న శోధన ముత్కృష్టమని “యే తు సంశోధనైశ్శుద్ధాః స తేషాం పునరుద్భవః” అనువాక్యముచే తంత్రకారులుపదేశించిరి.

వస్త్రీకర్తముః—నిరూహ - అనువాసన - ఉత్తరవస్త్రీభేదములచే మూడు తెరంగులు. ఇయ్యది వాతహరచికిత్సలలో మిక్కిలి యుత్తమ

మైనది. ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యులు—“వాతోల్బణేషు దోషేషు వాతే వా వ స్తిరిష్యతే, ఉపక్రమాణాం సర్వేషాం సోఽ గ్రణీ స్త్రివిధశ్చ సః, నిరూహాన్వాసనోవ స్తి రుత్తరః” (అ. హృ. సూ. అ. ౧౯.) అని చెప్పిరి. ఈతంత్ర కారులును సూత్రస్థానమునందలి అగ్రాధికారమున—“వమనం శ్లేష్మహరాణాం, విరేచనం పిత్త హరాణాం, వ స్తిర్వాతహరాణాం” (చ. సూ. అ. ౨౫. సూ. ౪౧.) అనువాక్యముచేత వమన-విరేచన-వ స్తికర్తములయొక్క అగ్రగణ్యత నుపదేశించిరి.

కల్పస్థానమున—అట్టిపంచకర్తములలో వమనవిరేచనముల కుప యోగింపదగు నౌషధములను వేరువేరుగ విభజించి, అందు మ్రంగ కాయ, దేవదాళి (డావరడంగి), చేదుసొర, చేదుబీర, కొడిసెపాల, చిన్నచేదుబీర అను ఈయారిటిని వమనమునకు ప్రధానముగను; నల్ల తెగడ, తెల్లతెగడ, రేల, లొడ్డుకు, బొంతజెముడు, సంబరేణు, దింబెన, దంతి, ద్రవంతి అను నీతోష్ణిదిటిని విరేచనమునకు ప్రధాన ముగను పరిగణనముచేసి, వానిఫలమూలాదులను సంస్కారాదివిశేష ములంజేసి కల్పనాభేదములచే మూడువందల నేబదియైదు, (355) వమనౌషధయోగములను, రెండువందల నలువదియైదు (245) విరేచ నౌషధయోగముల గల్పించువిధానమును నిపుణముగ నిరూపించిరి. పిదప వానిని ఆయావ్యాధులయందుపయోగించు విధానంబును, వాని అయోగ-అతియోగ-మిథ్యా యోగములచే గల్లువ్యాపత్తులును, వాని చికిత్సితములును నిర్దేశింపబడినవి.

సిద్ధిస్థానము:—వ స్తికర్తమున—ఔషధరూపములైన క్వాథ - కల్క-తైలాదిద్రవములను వ స్తి (మూత్రపుతిత్తి మున్నగు) యంత్ర ముచే శరీరమునందథోమార్గమునుండి లోనికి ప్రయోగించువిధానము. దీనినే ‘ఎసీమా’ అని పాశ్చాత్యవైద్యవిధానజ్ఞులు చెప్పెదరు. ఇయ్యది నిరూహము. (ఆస్థాపనము), అనువాసనము ఉత్తరవ స్తి యని మూడు విధములుగ వైని నిర్దేశింపబడినవి. అట్టి త్రివిధవ స్తికర్తములకు కావల సిన క్వాథ-కల్క-తైలాదుల గల్పించువిధానంబును, వాని ఆయా వ్యాధులయందుపయోగించు పద్ధతులును, పంచకర్తముల అయోగ- అతియోగాదులచే గల్లువ్యాపత్తులును, వానిచికిత్సితములును, నస్య కర్తవిధానంబును మున్నగు విషయములు ఈసిద్ధిస్థానమున సమర్థకముగ

విస్తరించి చెప్పబడినవి. శల్యతంత్రమున (సర్జరి) రక్తమోక్షణంబును, కాయచికిత్సలలో వస్త్రీకర్మయు ప్రాణులకు మిక్కిలి హితకరమని సుశ్రుతాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి. —“సిరావ్యధశ్చికిత్సార్థం శల్యతస్తే ప్రకీర్తితం, యథాప్రాణి హితస్సమ్యక్ వస్త్రీః కాయచికిత్సితే” (సుశ్రుతము). ఈతంత్ర కారులును —“సత్యపి దోషహరత్వే కటు. .... నృణాం దదాత్యాశు” (సి. అ. ౧౦. శ్లో. ౬-౭) అనువాక్యముచే తక్కిన సంశోధనములకన్న వస్త్రీకర్మ నిరపాయంబును ప్రశస్తంబును నగునని కంఠోక్తిగ జెప్పిరి.

జ్వరాదిరోగముల చికిత్సానిధానంబులును అగ్రగణ్యమైన వస్త్రీకర్మమును ప్రధానముగగల పంచకర్మముల వివరణంబును ఈతంత్రమున విస్తరించి చెప్పినవిధముగ నితరతంత్రములయందు గానరావు. కావుననే “నిదానే మాధవశ్శ్రేష్ఠః. .... చరకస్తు చికిత్సితే” అని ప్రాచీనాచార్యులచే ఈతంత్రము ప్రశంసింపబడినది.

అట్టి ఈతంత్రము మహాభాష్యప్రణేతయగు పతంజలివిరచిత మగుటంజేసి గంభీరార్థ విశిష్ట ప్రాధవాక్యభూయిష్టంబై సామాన్యులకు గోచరింపకుండెను. అట్టిలోపమును నివర్తింప సుద్దేశముతోనందును ఆంధ్రజనోపయోగ్యమగునట్లు ఆంధ్రవ్యాఖ్యానమును సులభశైలితో రచించినాడ. ఈవ్యాఖ్యారచనమునకు చక్రపాణిదత్త విరచితమగు ఆయుర్వేదదీపిక యనువ్యాఖ్యానమును, సుశ్రుతవాగ్భటాదితంత్రములను సాహాయ్యకములుగ నిడికొని, అచ్చటచ్చట పరిభాషాదివిషయముల నిరూపించుచు వివరించి రచించినాడ. ఇందు అచ్చటచ్చట దొరికినపాఠాంతరములను కుండలీకరణ చిహ్నితములుగ పొందుపరచినాడ.

మరియు ఈవ్యాఖ్య రచించునపుడు లేఖనపరిశోధనాది కృత్యములచే నాకు దోడ్పడిన నాకుమారుడు చిరంజీవి శ్రీసుబ్బసుందరేశ్వరకవి ఆయురారోగ్యవిజ్ఞానముల నొసంగి పురోభివృద్ధిని గల్పించి సంతోషించుటకై పరమకారుణికుండగు జగదీశ్వరుని కేలు మొగిచ్చి వేడికొనియెద.

భాషాధారకాది విరుదాంకితులును అముద్రిత ప్రాచీనగ్రంథముల ముద్రించి వెల్లడింప బద్ధాదరులును అగు బ్రహ్మశ్రీ శ్రీయుత వావిళ్ల వేంకటేశ్వరశాస్త్రిలుగారు నన్నీ వ్యాఖ్యానరచనమునకు ప్రోత్సహించి తగుపారితోషికమునొసంగి ముద్రణాదుల కావశ్యకములగు వ్యయప్రయాసములనైన సరకునేయక ఈగ్రంథమును

అధ్యాయ సంఖ్య.	అధ్యాయసంజ్ఞ.			పుట సంఖ్య.
7.	వస్త్రీవ్యాపత్రిధి	...	...	270
8.	ప్రాసృతయోగికసిద్ధి	...	...	289
9.	త్రిమర్తీయసిద్ధి	...	...	305
10.	వస్త్రీసిద్ధి	...	...	345
11.	ఫలమాత్రసిద్ధి	...	...	358
12.	ఉత్తరవస్త్రీసిద్ధి	...	...	371

ఈయధ్యాయానుక్రమణిక వివరమంతయు సూత్రస్థానమునందలి ముప్పది (30) యవ అధ్యాయమునూ, ఏబది (50) యవ శ్లోకముమొదలు డెబ్బది (70) యవ శ్లోకమువరకుం గల గ్రంథముచే చెప్పబడినది.

విషయసూచిక.

కల్పస్థానము

ప్రథమాధ్యాయము.

విషయము.	పుటసంఖ్య.
విషయము.	
వ్యాఖ్యానసారంభము	1
కల్పస్థానమునందలి విషయనిర్దేశము	2
వమన-విరేచనపడముల నిర్వచనము	3
వమన-విరేచనాషధములు వమనవిరేచనముల గల్గించువిధము	„
వమనవిరేచనయోగముల సంగ్రహము	5
వమనవిరేచనాషధములకు దేశకాలాది సంపద్విశేషముచే వీర్యాధిక్యము	7
దేశత్రైవిధ్యము	8
జాంగలదేశలక్షణము	„
అనూపదేశలక్షణము	9
సాధారణదేశలక్షణము	„
ఔషధమునకుండవలసిన దేశాదిసమ్మద్వివరణము	10
ఆయాయాషధమును గ్రహింపదగిన కాలము	„
ఔషధగ్రహణనియమము	11
ఔషధముల భద్రపరచువిధము	12
వమనవిరేచనద్రవ్యములను భావన-ఆలోచనములజేయదగిన ద్రవ్యములసంగ్రహము	„
వమనార్థము మదనఫలముల (మంగకాయల) గ్రహించువిధము	13
వమనములకు మ్రంగకాయల సిద్ధము చేయురీతి	„

విషయము.

పుటసంఖ్య.

మదనఫలముతో వమనాషధయోగములు నూటముప్పదిమూడు. వమనాషధప్రయోగవిధి: మదనఫలకషాయయోగములు తొమ్మిది	14
వమనము చక్కగకానియెడ చేయదగిన యుపాయము	17
వమనాషధమున నైంధవలవణమును లేనెను జేర్చువిధి	„
౮. మదనఫలమత్రాయోగము లెనిమిది	18
౪. ఫలపిప్పలీక్షీరాది వమనయోగములు నాలుగు	19
౧. ఫలపిప్పలీఘృతయోగము	20
౧. వమనమునకు ఫలపిప్పల్యాఘ్రాణయోగము	21
౨. ఫలపిప్పలీలేహము, చూర్ణంబును చేరి రెండు	„
౬. ఫలపిప్పలీవర్తియోగము లారు	22
౨౦. ఫలపిప్పలీలేహయోగము లిరువది	„
౪౦. మ్రంగవిత్తులచే నుత్పారికామోదకయోగములుచేరి నలువది	23
3౨. ఫలపిప్పలీశఘ్నలీతపూపయోగములు చేరి ముప్పదిరెండు	24
శఘ్నలీతపూపయోగములు	„
౧౦. కొన్ని వమనయోగములు	25
మదనవర్జయనామములు	„

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	26	౧. చేదుసారకు సురాద్రోగ మొకటి	34
అధ్యాయసమాప్తి	"	౬. ఆరవక్షీరయోగములు	35
ద్వితీయాధ్యాయము.		౭. క్షీరయోగము ఏడవది	"
౨. జీమాతకకల్పము	27	౮. క్షీరయోగము ఎనిమిదవది	"
జీమాతకల్పమునం దాశ్రయము		౨. చేదుసారకు మస్త-తక్రయోగములు	
పర్యాయనామములు	27	రెండు	36
దేవదాళిగుఃము	28	౧. చేదుసారకు చేరిన ఘ్నేయయోగ	
౬. దేవదాళీయోగములు ముప్పది		మొకటి	"
తొమ్మిది, అందు క్షీరయోగము		3. చేదుసారకాయ మాంస-తైల-ఘృత	
లారు	"	యోగములు	"
౧. సురామండముతో. జీమాతక		౬. వర్ధమానఫలయోగము కషాయ	
యోగ మొకటి	29	ములతో నారు.	37
౧.౨. దేవదాళికి కషాయముతో చేరిన		౯. చేదుసారకు అతిమధురాదికషాయ	
కల్పనాయోగములు పంద్రెండు	"	ములతో యోగములు తొమ్మిది	"
2. దేవదాళికి రేల మున్నగుకషాయ		౮. చేదుసారవర్తియోగము తెనిమిది	38
ముల నేడిటితో యోగములు	30	౧౧. చేదుసారలేహయోగము రైదు	"
౮. దేవదాళీఫలమాత్రాయోగము తెని		౧. చేదుసారగింజలమంథయోగ	
మిది.	31	మొకటి.	39
౪. దేవదాళికి పానసాధనస్వరస		మాంసరసయోగ మొకటి	40
యోగములు నాలుగు	"	అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	"
౧. దేవదాళీ ఘృతయోగ మొకటి	32	చతుర్థాధ్యాయము.	
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	"	౪. ధామార్గ వకల్పము	41
అధ్యాయసమాప్తి	"	ధామార్గవ (పెద్దచేదుబీర) పర్యాయ	
తృతీయాధ్యాయము.		నామములు.	"
3. ఇక్ష్వాకుకల్పము	33	పెద్దచేదుబీరచే వమనముల జేయింపదగిన	
చేదుసార పర్యాయనామములు	"	రోగములు	"
చేదుసారను వమనమునకై యుపయో		పెద్దచేదుబీరను వమనౌషధమునకై	
గింపదగినవిషయములు	"	గ్రహింపదగినయంగములు	"
౧. ఇక్ష్వాకు(చేదుసార)కు సంబంధి		౯. ధామార్గవముతో వమనౌషధ	
చిన వమనయోగములు నలువది		యోగములు ఆరువది, అందు	
యైదు, అందు క్షీరయోగము తెని		పల్లవగుటికాయోగములు తొమ్మిది	42
మిది-అందు మొదటియోగము	34	ధామార్గవక్షీర-సురాద్రోగములు ఐదు	"
౪. ఇక్ష్వాకుక్షీరయోగములు నాలుగు	"		

విషయము. పుటసంఖ్య.

౯. చేదుబీరక సంబంధించిన కహయ యోగములు తొమ్మిది	42
౧. చేదుబీర కన్నముతో యోగ మొకటి	43
౧. ఆఘ్రేయయోగం బొకటి	"
౧౨. శక్పద్రసయోగములు పండ్రెండు	44
౧౦. లేహయోగములు పది	"
౧. యూషముతో. కల్మయోగ మొకటి	45
౧౧. పదునొకండుకహయయోగములు	"
౧. ఘృతయోగ మొకటి	"
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	46
పంచమాధ్యాయము.	

గీ. వత్సకకల్పము	"
వత్సక (కొడిసెపాల) పర్యాయ నామములు	47
కొడిసెపాలలో స్త్రీ పురుష భేదలక్షణములు	"
కొడిసెపాలగుణాదులప్రాశస్త్యము	"
౯. కొడిసెపాలకు కహయములతో చేరినయోగములు తొమ్మిది	48
౮. కొడిసెపాలచూర్ణమునకు జీవకాది కహయయోగములు విదును సర్వ పాదిజలముతోకూడిన యోగములు మూడు	48
౧. కృసరముతో నొకయోగము	49
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	"
అధ్యాయసమాప్తి	50

షష్ఠాధ్యాయము.

౬. కృతవేధనకల్పము	"
కృతవేధనపర్యాయనామములు	"
కృతవేధనగుణాదులు	"

విషయము. పుటసంఖ్య.

చిన్న చేదుబీరక సంబంధించిన పమన యోగము లరువది. గీ. అందు క్షీరాదియోగము తైదు	52
౯. చిన్న చేదుబీరక కహయములతో యోగములు తొమ్మిది	"
౯. లేహయోగములు తొమ్మిది	"
౧౩. పదిమూడుకహయయోగములు	53
౧౦. సిచ్చాయోగములు పది	54
ఆరు వర్తిక్రియాయోగములు, ఒక ఘృతయోగము	"
2. చేదుబీరక మాంసరసయోగము లేదు	56
౧. ఇక్షురసయోగ మొకటి	"
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	"
అధ్యాయసమాప్తి	57

సప్తమాధ్యాయము.

2. శ్యామా-త్రివృత్కల్పము	"
అధ్యాయప్రారంభము	58
విశేషనములలో తెగడకు శ్రేష్ఠత్వము	"
తెగడ పర్యాయనామములు	"
తెగడసామాన్యగుణములు	59
తెగడభేదములు, అందు ఎఱ్ఱతెగడ పేరుగుణములు	"
నల్ల తెగడపేరుగుణములు	"
త్రివృత్తుష గ్రహించువిధి	60
విశేషసౌషధోపయోగవిధి	"
110. ఈత్రివృత్కల్పమునందలి యోగములు నూటపది.	
9. అందు కాంజికాదులతో యోగములు తొమ్మిది	61
నైంధవాదులతోచేరిన త్రివృత్తుష్ణ యోగములు పండ్రెండు	"

విషయము.

పుటసంఖ్య.

౧౮. తెగడకు మూత్రముతో యోగములు పదునెనిమిది	62
౧. తెగడకు అతిమధురముతో యోగములు రెండు, అందు మొదటియోగము	"
౧. తెగడకు జీవకాదులతో జేరిన యోగములు పదునాల్గు, అతి మధురయోగం బొకటియు	"
2. ఊగారులతో యోగము లేడు	63
౧౨. తెగడకు లేహయోగము లెనిమిది	"
3. మూడవలేహయోగము	64
౪. నాల్గవలేహయోగము	"
౫. ఐదవలేహయోగము	"
౬. శర్కర మోదకాదియోగములు నాల్గు	65
౬. ఆరవది లేహయోగము	"
2. ఏడవది లేహయోగము	"
౫. తెగడతో పానకాదియోగము లైదు	66
౧. తర్పణయోగములు రెండు; అందు మొదటియోగము	"
౫. ఏడు మోదకయోగములు, అందు మొదటియోగము	67
౮. ఎనిమిదవ లేహయోగము	"
౨. రెండవ మోదకయోగము; (కల్యాణగుడము)	68
3. తెగడకు వ్యోమోదకములతో మూడవ మోదకయోగము	69
౪. తెగడకు పథ్యాదులతో మోదకయోగము నాల్గవది	70
౫. ఐదవ మోదకయోగము	"
౬. వర్షాదిఋతువు లారిటియందును వేరు వేరుగ నుపయోగింపదగిన	

విషయము.

పుటసంఖ్య.

త్రివృద్ధ్యోగము లారు, అందు వర్షర్షాపయోగ్యయోగము	71
శరత్కాలోపయోగ్యయోగము	72
హేమంతోపయోగ్యయోగము	"
గ్రీష్మోపయోగ్యయోగము	"
ఋతుసామాన్యముగను, శిశిరఋతువు నందును ఉపయోగింపదగిన త్రివృద్ధ్యోగము	"
వసంతర్తువునందును ఋతుసామాన్యముగను ఉపయోగింపదగిన త్రివృద్ధ్యోగము	73
3. ఘృతయోగములు మూడు, ౧. ఊరయోగ మొకటియు	74
౨. తెగడకు సురాయోగములు రెండు	75
౨. తెగడకు కాంజీకముతో యోగములు రెండు, అందు సౌవీరకయోగము	"
తుషోదకమును రెండవకాంజీకయోగము	76
౧౦. తెగడకు హడబాదులతో పది యోగములు	"
విరేచనోషధమును సేవించు నపుడు వాంతి కాకుండుటకై మూడు యోగములు, ఉపచారములును	77
అథ్యాయసమాప్తి	78
అష్టమాధ్యాయము.	
౮. చతురజ్జుళకల్పము	79
చతురజ్జులవర్షాయ నామములు	"
చతురజ్జుల (రేల) గుణములు వాని యుపయోగము	"
రేలను ఔషధోపయోగముగ చేయు విధము	80
౧౨. రేలకు సంబంధించిన విరేచన యోగములు పండ్రెండు.	

విషయము. పుటసంఖ్య.

౧. అందు మొదటిది ద్రాక్షారస యోగము	80
౨-౬. చతురంగులమునకు సురామున్న గునై దిటితో నైదుయోగములు ,,	
౭-౮. రేలుముజ్జకు కషాయయోగములు రెండు	81
౯. లేహయోగము తొమ్మిదవది ,,	
౧౦. ఘృతయోగములు రెండు, అందు మొదటియోగము	82
౧౧. రెండవ ఘృతయోగము	82
౧౨. అరిష్టయోగం బొకటి ,,	
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	83
అధ్యాయసమాప్తి	83
నవమాధ్యాయము.	
౯. తిల్వకకల్పము	84
తిల్వక (లొద్దుగ) పర్యాయనామములు ,,	
లొద్దుగ నుపయోగించువిధి	85
౧౬. తిల్వకముతో విరేచనయోగములు పదునారు, గి. అందు దధిమం డాదులతో నైదుయోగములు	85
౬. లొద్దుగకు సోపిరకముతో యోగ మొకటి	86
౭-౮. లొద్దుగు సురాయోగ మొక టియు, అరిష్టయోగ మొకటియు	86
౯. కంఠిల్లకయోగ మొకటి	87
౧౦. తిల్వకలేహయోగములు మూడు, అందు మొదటిది	87
౧౧. తిల్వకలేహయోగము రెండవది ,,	
౧౨. తిల్వకలేహయోగము మూడవది ,,	
౧౩-౧౬. ఘృతయోగములు నాలుగు, అందు మొదటియోగము	88
ఘృతయోగములు మూడు	88
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	89

విషయము. పుటసంఖ్య.

అధ్యాయసమాప్తి	89
దశమాధ్యాయము.	
౧౦. సుధాకల్పము	90
సుధా (జెముడు) ప్రయోగమునకర్హులు,, జెముడు నుపయోగింపదగనివారు	91
సుధాభేదములు	91
సుధాపర్యాయనామములు	91
సుధాక్షరగ్రహణవిధి; కాలము	91
౭. సుధాయోగములు ఇరువది, అందు సోపిరకాదియోగములు ఏడు	92
౮-౯. ఘృత, మాంసరసములతో రెండు సుధాయోగములు	92
౧౦. పానకముతో జేరిన సుధాయోగ మొకటి	93
౧౧. శ్రేయరూపమైన సుధాయోగ మొకటి	93
౧౨. లేహరూపమైన సుధాయోగ మొకటి	94
౧౩-౧౬. యూషామలతో సుధా యోగములు మూడును, మత్స్య మాంసములతో రెండుయోగ ములును	94
౧౮-౨౦. ఘృతయోగములు రెండు, సురాయోగ మొకటియు	95
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	95
అధ్యాయసమాప్తి	96
ఏకాదశాధ్యాయము.	
౧౧. సప్తలాశంఖనీకల్పము.	97
సప్తలాశంఖనీపర్యాయనామములు	97
సప్తలాశంఖనుల నుపయోగింపదగిన వ్యాధులు	97
సప్తలాశంఖనులనుండి గ్రహింపదగిన యంగములు	97

విషయము.

పుటసంఖ్య.

౧-౧౬. స పలాశంఖసీలతో చేరిన
విశేషనయోగములు ముప్పుది
తొమ్మిది, అందు కహాయ
యోగములు పదునారు 97

౧౭. ఆరు తైలయోగములు, అందు
మొదటియోగము 98

౧౮-౨౦. ఏడు తైలయోగములు ,,

౨౩. పుత్రయోగము తెనిమిది, అందు
మొదటిపుత్రయోగము 99

౨౪-౩౦. ఏడు పుత్రయోగములు ,,

౩౨-౩౫. లేహయోగములు మూడు,
సురా కంపిల్ల యోగములు
రెండు 100

౩౬-౩౯. సౌవీరకాదియోగములు
నాలుగు 101

అధ్యాయవిషయసంగ్రహము 102

అధ్యాయసమాప్తి ,,

ద్వాదశాధ్యాయము.

౧౧. దంతీద్రవంతీకల్పము 102

దంతీ-ద్రవంతీపర్యాయనామములు 103

దంతీద్రవంతులగ్రహ్యంగములు,
వానిసంస్కారము ,,

దంతీద్రవంతీగుణములు 104

౧-౭. దంతీద్రవంతీ విశేషనౌషధ

యోగములు కలువదనిమిది,

అందు దధ్యాదులతో నేడు

కల్పయోగములు ,,

౮-౧౦. దంతీద్రవంతీయోగములు
మాంసరసములతో మూడు 105

౧౩. స్నేహయోగములు మూడు ,,

౧౪-౧౫. దంతీ-ద్రవంతుల లేహ
యోగములు ఆరు, అందు
రెండు లేహయోగములు 106

విషయము.

పుటసంఖ్య.

౧౬. మూడవ లేహయోగము 101

౧౭-౧౯. లేహయోగములు మూడు 101

౨౦. చూర్ణయోగ మొకటి ,,

౨౧. ఇత్థయోగ మొకటి ,,

౨౨-౨౯ మాంసరసయోగములు ఎని
మిది 10౬

౩౦-౩౨. యవాగ్వాదియోగములు
మూడు ,,

౩౩-౩౪. ఉత్కారికా-మోదక
యోగములు రెండు ,,

౩౫. మధ్యయోగ మొకటి 109

౩౬. భక్ష్యయోగ మొకటి ,,

౩౭. చూర్ణయోగ మొకటి ,,

౩౮. మరీయక మోదకయోగము 110

౩౯. ఆసవయోగములు అయిదు,
అందు మొదటి యాసవ
యోగము 111

౪౦. ఆసవయోగము రెండవది ,,

౪౧. ఆసవయోగము మూడవది ,,

౪౨-౪౩. ఆసవయోగములు రెండు 112

౪౪. మదిరాయోగ మొకటి ,,

౪౫-౪౮. సౌవీరకాదియోగములు
నాలుగు ,,

అధ్యాయవిషయసంగ్రహము 113

వమనవిశేషనౌషధయోగసంఖ్యావివర
ణము 114

ప్రధానద్రవ్యమునుబట్టి ఆయాయోగ
సంజ్ఞ 115

విరుద్ధవీర్యసంయోగముచే గల్గుగుణ
ములు 116

విరుద్ధవీర్యద్రవ్యసంయోజనమునకు
కారణములు ,,

ఔషధమునకు వీర్యాధిక్యకల్పనమునకు
విధి 117

విషయము.	పుటసంఖ్య.
ద్రవ్యాంతరసంయోగాదిప్రయోజనం	117
అనుక్రమసాద్యోషధకల్పనావిధి	118
వమనాద్యోషధములలో తీక్ష్ణ-మధ్య- మృదుభేదములు, వానిలక్షణము లును	"
తీక్ష్ణోషధలక్షణము	119
మధ్యోషధలక్షణము	"
మృద్యోషధలక్షణము	"
తీక్ష్ణాద్యోషధముల నుపయోగింపదగిన విషయము	120
తీక్ష్ణ-మధ్య-మృదువ్యాధిలక్షణములు	"
పిత్తము కనబడునంతాక వమనోషధ ప్రయోగవిధి	121
త్రివిధబలూనుసారముగ నోషధ ప్రయోగవిధి	"
ఔషధాంతరము నుపయోగింపవలసిన సమయము	122
వమనోషధప్రయోగమున ఔషధ జీర్ణకాలమును నిరీక్షింప నవ సరము లేదనుట	"
అపస్తావిశేషముచే విరేచనోషధమున పునఃప్రయోగవిధి	"
దుర్బలాదులకు స్వల్పవిరేచనమున జేయదగినవిధి	123
దోషశేషశమనోపాయము	"
మృదుశోధనోషధమును ప్రయోగింప దగినవారు	124
విరేచనోషధ మూర్ధ్వముగ వ్యాపించి నపుడు జేయదగినచికిత్స	125
దోషము వెడలకున్నపుడు చేయదగిన చికిత్స	"
దోషముచే నోషధము నిరోధింపబడి నప్పుడు చేయుచికిత్స	"
దోషాతిప్రవృత్తియందు చికిత్స	"
చ-క-సి—C	

విషయము.	పుటసంఖ్య.
ఔషధము కఫముచే నిరుద్ధమగునెడ చేయదగినవిధి	126
విరేచనోషధము వాతముచే నాపరింప బడునెడ కల్లలక్షణములు, చికిత్స	127
పిత్తావృతలక్షణము, దానిచికిత్స	"
విరేచనోషధము కఫముతోగూడినపుడు కల్లలక్షణములు, చికిత్సయు	"
ఔషధము నిరుద్ధమైనపుడు అపస్తా విశేషమునుబట్టి లంఘనవిధి	"
విరేచనముకాకయే ఔషధము జీర్ణ మైనచో జేయవలసిన చికిత్స	128
విరేచనముకాకయే దోషములు తీ ణించువారికి చేయదగినయుపా యము	"
స్నిగ్ధరూక్షవిరేచనోషధముల నుపయో గింపదగినవారు	129
విధిపూర్వకసంశోధనప్రయోజనము	"
కోష్ఠబలాద్యనుసారముగ శోధనోషధ మాత్రాకల్పనవిధి	130
ఔషధములకు సంబంధించిన మానవరి. భాష, అందు వంశీమొదలు కా ణమువరకుంగల మానములు	"
ద్రంక్షణమానము	131
కర్షమానము	"
శుక్తి-పల-ప్రసృతమానములు	"
కుడవ-మానికామానములు	132
ప్రస్థ-అధికమానములు	"
కంస-ద్రోణమానములు	"
శూర్ప-గోణీమానములు	"
వాహ-తులామానములు	"
ద్రవ-ఆర్ద్రద్రవ్యములకు దైర్ఘ్యగుణ్య విధి	133
తులా-పలములకు దైర్ఘ్యగుణ్యనిషేధము	134

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
అనుక్రమానాది నిర్ణయపరిభాష:		3. “కింకృతాఽకృతేషు లింగం?	
స్నేహపాకపరిభాష	134	తద్వైవాతికృతేషు?” అనుమూ	
స్నేహపాకవిధియందు అనుక్తరవా		డవప్రశ్నమునకు త్తరము. అందు	
నిర్ణయపరిభాష	135	వమనసమ్యగ్యోగలక్షణము	150
త్రివిధస్నేహపాకములు, వానిలక్షణ		వమనాఽనసమ్యగ్యోగలక్షణము	”
ములు	”	వమనాఽతియోగలక్షణములు	”
త్రివిధపాకోపయోగ్యములు	136	విరేచనసమ్యగ్యోగలక్షణములు	151
మానద్వైవిధ్యము	”	విరేచనాఽయోగలక్షణములు	”
కల్పస్థానోక్తవిషయసంగ్రహము	”	విరేచనాఽతియోగలక్షణములు	”
అధ్యాయసమాప్తి	137	నిరూహోఽనువాసనవిధానము	152
సిద్ధిస్థానము.		అనువాసనపత్తి కాలనియమము	153
ప్రథమాధ్యాయము.		అనువాసనమున కొన్ని నియమములు	”
వ్యాఖ్యానప్రారంభము	139	4. “సంఖ్యా? కా” అను నాల్గవ	
పంచకర్తకల్పనావిషయమై యన్ని		ప్రశ్నమున కు త్తరము. అందు	
వేతల పండ్రెండు ప్రశ్నములు	140	దోహనుసారముగ వ స్తిసంఖ్యా	
1. “కా కల్పనా పంచసు కర్త		నియమము	154
సూక్తా” అను మొదటి ప్రశ్న		శోధనానంతరము మరల శోధనము	
మున కు త్తరము, అందు స్నేహ		జేయుటకు కాలావధి	155
కర్తకాలావధి	141	5. “కింగుణో వ స్తి?” అను నైడవ	
స్నేహవిధిగుణము	143	ప్రశ్నమున కు త్తరము, అందు	
స్వేదకర్తగుణము	”	అసాధనపత్తి గుణములు	”
వమనవిరేచనముల దోహాఽప్లేశన		నిరూహోనంతరము అనువాసనపత్తిచే	
మునకై యాహారవిధి	”	కల్పగుణములు	156
వైజెప్పిన యాహారనియమమునకు		నిరూహోనువాసనపద్దుల సామాన్యగుణ	
కారణము	144	ములు	157
2. “క్రమశ్చ కః?” అను రెండవ		6. “కేషుచ కశ్చ వ స్తి?” అను	
ప్రశ్నమున కు త్తరము, అందు		నారవప్రశ్నమున కు త్తరము.	
వమన-విరేచన సేవనక్రమము	”	అందు వివరితగుణవ స్తికల్పనవిధి	158
వమన-విరేచనానంతరము పేయూది		నియతముగ శోధనము చేయదగిన	
క్రమముగ నన్ను సుసర్జనక్రమము	145	వ్యాధులు	”
పేయూది క్రమ ప్రయోజనము	148	సంశోధనపత్తికి అసర్దులు	”
త్రివిధశుద్ధిలక్షణములు	148	వ స్తియొక్క విశేషగుణములు	159

విషయము.	పుటసంఖ్య.
వ స్తియొక్క- సమ్యక్గోగ - ఆయోగ- అతియోగముల విశేషలక్షణములు. అందు తాత్కాలికసమ్యక్గోగ సామాన్యలక్షణము	160
నిరూహవ స్తి సమ్యక్గోగలక్షణములు ,,	
నిరూహవ స్త్యయోగలక్షణములు ,,	
నిరూహవ స్త్యలియోగలక్షణములు	161
అనువాసనవ స్తి సమ్యక్గోగలక్షణములు,,	
అనువాసనవ స్త్యయోగలక్షణములు ,,	
అనువాసనవ స్తి అతియోగలక్షణములు	162
అనువాసనవ స్తియందు స్నేహము బయట వెడలదగినకాలము ,,	
కర్త-కాల-యోగవస్తులస్వరూపము, వానికి వేరువేరుగ సంఖ్యావిభా గము ,,	
నిరూహంగముగ చేయబడు అనువాసన వ స్తి సంఖ్యావివరణము.	163
శిరోవిరేచన నస్యకల్పనావిధి, అందు నస్యప్రయోగము	164
శిరోవిరేచనసమ్యక్గోగ-ఆయోగ-ఆతి యోగలక్షణములు ,,	
పంచకర్తప్రయోగోపసంహారము	165
7-8. వ స్తికర్త జేసికొనునపుడు విన ర్జించవలసినకృత్యములు, వాని కాలనియమము ,,	
9-11. వస్త్రావధము లోన ప్రవేశించ కుండుటకును, చిరకాలమునకు బైటవెడలుటకును కారణ ములు	166
10. వస్త్రావధము శీఘ్రముగ బయటవెడలుటకు కారణ ములు ,,	

విషయము.	పుటసంఖ్య.
12. చక్కగ వ స్తిప్రయోగము చేసినను సాధ్యములైన కొన్ని వ్యాధులును శమించకుండు టకు కారణములు	167
కొన్నిరోగములు తగుచికిత్సచే శమించకుండుటకు మరికొన్ని ఇతరకారణములు ,,	
అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము	168
అధ్యాయసమాప్తి ,,	
ద్వితీయాధ్యాయము.	
అధ్యాయప్రారంభము	169
విషయనిర్దేశము ,,	
సామాన్యముగ పంచకర్తానర్థులు, అర్థులును ,,	
వమనకర్తానర్థులు	171
వమనానర్థులకు వమనముచే గల్గు వ్యాపత్తులు ,,	
వమనము చేయదగినవారు	173
విరేచనము జేయదగినవారు	175
అనర్థులకు విరేచనమువలన గల్గు వ్యాపత్తులు ,,	
విరేచనము చేయదగినవారు	177
అస్థాపనవ స్తి కనర్థులు	178
అనర్థుల కాస్థాపనవ స్తిచే గల్గువ్యాప త్తులు	179
అస్థాపనవ స్తి చేయదగినవారు	180
అనువాసనవ స్తికనర్థులు	182
అనర్థుల కనువాసనముచే గల్గువ్యాప త్తులు ,,	
అనువాసనవ స్తికర్థులు	183
శిరోవిరేచనమునకనర్థులు ,,	
అనర్థులకు శిరోవిరేచనముచే గల్గు వ్యాపత్తులు	184

విషయము.	పుటసంఖ్య.
శిరోచరేచనమున కర్పణము	186
శిరోచరేచనము చేయదగినకాలము	187
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	„
వైదిధిని పేదములయందు వైద్యుని	
యూహ ఆవశ్యకము	188
అధ్యాయసూచి	189
తృతీయాధ్యాయము.	
అధ్యాయప్రారంభము	„
వస్త్రవిషయమై యగ్నివేశుని ప్రశ్నములు	„
1. వస్త్రవిషయమై ముఖ్యముగ గమనించవలసినవిషయములు	190
2. వస్త్రనేత్రమును నిర్ణయించుటకు దగిన లోహాదిద్రవ్యములు	191
3-5. వయోఽనుగుణముగ వస్త్రనేత్రప్రమాణవిధి, ఆకృతి, గుణంబును	192
6. వస్త్రయంత్రనిర్మాణవిధి	193
7. నిరూహవస్త్రప్రయోగవిధి (కల్పము)	194
నిరూహవస్త్రవిధానము	„
నిరూహవస్త్ర ఆసమ్యక్గోగమున గల్గు వ్యాపకములు	197
వస్త్రోషధమున ద్రవ్యనిక్షేపక్రమము	198
వాసుపార్శ్వశయనమునకు ప్రయోజనము	199
వాత-పురీషవేగముకల్గినపుడు నిరూహవస్త్రప్రయోగవిధి	„
వాత-పిత్త-కఫములకు ప్రత్యేకముగ నిరూహవస్త్రసంఖ్యావిధి	„
నిరూహవస్త్ర బైటవెడలినపిదప చేయవలసినకృత్యము	200

విషయము.	పుటసంఖ్య.
స్త్రీహాము శీఘ్రముగ బైట రాకుండుటకై చేయుకృత్యము	201
8. నిరూహవస్త్రయందు కషాయస్త్రీహాముల పరిమాణము	202
వయోభేదము ననుసరించి నిరూహవస్త్రప్రమాణము	„
9. వస్త్రని చేసినవెనుక శయనము, ప్రశస్తత్యయ్య	204
అనువాసనానంతరము భోజ్యవిధానము	„
10. కొన్నిదోషహరనిరూహవస్త్రులు, అందు వాతహరవస్త్రులు ఐదు, (అందు మొదటివస్త్ర)	205
2. స్థిరాదినిరూహవస్త్ర (వాతహరము, రెండవది)	206
3. విరండనిరూహవస్త్ర (వాతహరము మూడవది)	„
4. వాతహరనిరూహవస్త్ర (నాల్గవది)	208
5. వాతహరనిరూహవస్త్ర (ఐదవది)	„
1. పిత్తహరనిరూహవస్త్రులు నాల్గు, (అందు మొదటిది)	209
2. పిత్తహరనిరూహవస్త్ర (రెండవది)	„
3. పిత్తహరనిరూహవస్త్ర (మూడవది)	210
4. పిత్తహరనిరూహవస్త్ర (నాల్గవది)	211
1. కఫరోగములయందు వయోగింపదగిన నిరూహవస్త్రులు నాల్గు (అందు మొదటిది)	212
2. కఫరోగమున రెండవనిరూహవస్త్ర	213
3. కఫహరనిరూహవస్త్ర (మూడవది)	„

విషయము.

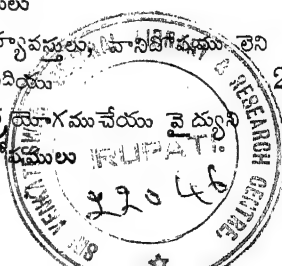
పుటసంఖ్య.

4. కఫహరనిరూహవ స్తి (నాల్గవది)	214
సంసర్గ-సన్ని పాతములయందు చేయ దగిన నిరూహవ స్తి	215
వాతాదిదోషానుసారముగ నిరూహ వ స్తి సంఖ్యానిర్ణయము	216
నిరూహానంతరము వాతాద్యనుసార ముగ భోజననియమము, దోషాను సారముగ ననువాసనవ స్తి విశేష విధియు	217
అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము	218
అధ్యాయసమాప్తి	"
చతుర్థాధ్యాయము	
అధ్యాయప్రారంభము	219
అధ్యాయవ క్తవ్యవిషయనిర్దేశము	"
అనువాసనవ స్తి తైలయోగములు,	
అందు వాతహరబిల్వాది తైలము	"
అనువాసనమునకు శతాహ్వది తైలము	220
అనువాసనమునకు జీవనీయ (యమక) స్నేహము	221
పిత్తహర చందనాది తైలానువాసనమ్మి	"
కఫరోగముల కనువాసనవ స్తి తైలము	222
కఫహరమదన ఫల తైలానువాసనవ స్తి	"
విడంగాది తైలము	223
స్నేహవ స్తి (అనువాసనవ స్తి) గుణ ములు	224
స్నేహవ స్తి అనువాసనమిథ్యాయోగ వ్యాపత్తులు	"
వాతాద్యావరణమునకు కారణములు	225
వాతావృతస్నేహలక్షణము, దాని చికిత్స	"
పిత్తావృతస్నేహలక్షణము, దాని చికిత్స	226

విషయము.

పుటసంఖ్య.

కఫావృతస్నేహలక్షణము	227
కఫావృతస్నేహవ్యాపచ్ఛికిత్స	"
అధికాహారవృతస్నేహలక్షణము	"
అహారావృతస్నేహవ్యాపచ్ఛికిత్స	"
మహావృతస్నేహలక్షణము, చికిత్సయు	228
స్నేహ మూర్ధ్వగతమైనపుడు గల్గు లక్షణములు	"
ఊర్ధ్వగతస్నేహవ్యాపచ్ఛికిత్స	229
స్నేహము బైట వెడలకున్నను ఉపద్ర వము లేనపుడు చికిత్సానిషేధము	230
అనువాసనవ స్తియందు స్నేహము వెడలినపిదప నాహారనియమము, జలపానము	"
ఉష్ణోదక పానగుణము	231
అనువాసనవ స్తి విషయమై కొన్ని నియమములు	232
అనువాసన నిరూహవస్తులలో నొక్క దానినే యుపయోగింపం జనదని నిషేధము	"
మాత్రావ స్తికి అర్హులు, దానిపరి మాణము	233
మాత్రావ స్తిగుణము	234
అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము	"
అధ్యాయసమాప్తి	235
పంచమాధ్యాయము.	
అధ్యాయప్రారంభము	235
అధ్యాయవిషయనిర్దేశము	236
అగ్రాహ్వవ స్తి నేత్రములు, వానిదోష ములు	"
అగ్రాహ్వవస్తులు, వానిదోషములు, తని మిదియు	237
వ స్తి ప్రయోగముచేయు వైద్యుని దోషములు	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.
వస్త్రీయంత్రమును బిగించక యుప యోగించిన గల్లవ్యాపత్తులు, వాని చికిత్స	238
దుత్తప్రణీతాదిదోషములచే గల్ల వ్యాపత్తులు, వాని చికిత్స	"
వస్త్రీ యూర్ధ్వముగ బోవుటకు కార ణము, దాని చికిత్స	"
వస్త్రీని ప్రయోగించునపుడు నడుమ నిలిపినచో గల్లవ్యాపత్తులు, వాని చికిత్స	239
వస్త్రీనేత్రకంపనముచే గల్లవ్యాప త్తులు, వాని చికిత్స	"
ప్రమాణాధికముగ వస్త్రీనేత్రమును ప్రవేశింపజేయుటవలన గల్ల వ్యాపత్తులు, వాని చికిత్స	"
వస్త్రీయంత్రమును మెల్లగ ప్రవేశింప జేయుటవల్ల గల్లవ్యాపత్తులు, వాని చికిత్స	240
అతిపీడనమున గల్లవ్యాపత్తు, దాని చికిత్స	"
అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము	"
అధ్యాయసమాప్తి	241
షష్ఠాధ్యాయము.	
అధ్యాయోపక్రమము	"
విషయనిర్దేశము	"
సంశోధనయోగ్యకాలవిభాగ-నిర్ణయ ములు	242
సంశోధనమునకైన ప్రావృణాదియుతు విభాగము	"
వమనాదిశోధనముల పరస్పరజేయు నపుడు నడుమ స్నేహస్వేదకర్త వ్యతానిర్ణయము	244

విషయము.	పుటసంఖ్య.
కొంచెముగ స్నేహనముచేసి విరే చనము చేయింపవలసినవారు	244
స్నేహవిరేచనము నెవ్వరికి? రూక్ష విరేచన మెవ్వరికి?	245
సంశోధనమున సమ్యగ్యోగోపపత్తి	"
స్నేహస్వేదవిధుల ప్రయోజనము	246
ఆహారము జీర్ణముకానియపుడు సంశో ధనము త్రాగినచో గల్లలక్షణ ములు	"
మాత్రాపదోషధగుణములు	247
దోషధసేవనసమయమున మనస్సున కేకాగ్రత యావశ్యకము	"
వమనవిరేచనములకు ముందుదినము చేయవలసిన భోజననియమము	"
సమ్యక్ శుద్ధిలక్షణములు	248
సమ్యగ్యోగానంతరము దోషధక్షేప మున్నచో వమనము చేయించ వలెననుట	249
సమ్యగ్యోగయుక్తవమనప్రయోజనము	"
వమనవిరేచనానంతరము పియాది క్రమమునకు ప్రయోజనము	250
తర్పణాదిక్రమము నాచరించవలసిన విషయము	"
జీర్ణోషధలక్షణములు	251
దోషధాఽజీర్ణలక్షణములు	"
వ్యాపత్తును కల్గించునాషధము	"
వమనవిరేచనవ్యాపత్తులు పది, అవి కల్గుటకు హేతువులు	252
సంశోధన (వమనవిరేచన) సమ్య గ్యోగ-అతియోగ - అయోగ ములస్వరూపము	"
అయోగవివరణము	253

విషయము.	పుటసంఖ్య.
శోధనాఽయోగమున చికిత్స	254
రెండవతూరి శోధనము చేయదగని	
వారు	"
శోధనాఽయోగమునగల్గు వ్యాపత్తులు	255
అయోగమునగల్గు మరికొన్ని వ్యాప	
త్తులు	"
శోధనాఽయోగజన్యవ్యాపత్తులను	
చికిత్స	256
శోధనాఽతియోగమున గల్గువ్యాప	
త్తులు	257
శోధనాతియోగజన్యవ్యాపత్తుల	
సామాన్యచికిత్స	"
పమనాఽతియోగచికిత్స	258
పమనాతియోగమునం దపస్థానుసార	
ముగ చికిత్స	259
పమనాతియోగమున మరికొన్నివిశేష	
చికిత్సలు	"
శోధనాతియోగమున పేయాదిక్రమ	
విధి	260
1. ఆధ్వానాదిపదివ్యాపత్తులలక్షణము	
లును చికిత్సలును. అందు ఆధ్వాన	
మను వ్యాపత్తులలక్షణము	"
ఆధ్వానచికిత్స	261
2. పరికర్తకాలక్షణము సంప్రాప్తియు	"
పరికర్తకాచికిత్స	262
పరికర్తకాయం దాహపిష్టికచికిత్స	"
3. పరిస్రావమను వ్యాపత్తులలక్షణము	"
పరిస్రావచికిత్స	263
4. హృద్గ్రహమను వ్యాపత్తులలక్షణము	"
హృద్గ్రహచికిత్స	264
5. అంగగ్రహవ్యాపత్తులలక్షణము,	
చికిత్సయు	265
6. జీవాదానమను వ్యాపత్తులలక్షణము	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.
జీవరక్తపరీక్ష	265
జీవాదానవ్యాపచ్ఛికిత్స	266
జీవాదానవిశేషచికిత్స	"
7. విభ్రంశభేదములు మూడు, వాని	
చికిత్స	267
8. స్తమ్భమను వ్యాపత్తులలక్షణము,	
చికిత్స	268
9. ఉపద్రవరూపవ్యాపత్తులలక్షణము,	
దానిచికిత్సయు	"
10. క్లమమనువ్యాపత్తు, దానిచికిత్స	269
అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము	"
అధ్యాయసమాప్తి	270
సప్తమాధ్యాయము.	
వస్త్రీవ్యాపత్తిస్థిప్తారంభము	"
1-2-3 వస్త్రీవ్యాపత్తులు-పండ్రెండు,	
వానిసామాన్యకారణములును	271
1. వస్త్రీవ్యాపత్తులు పండ్రెండు,	
అందు అయోగవ్యాపత్తుయొక్క	
లక్షణము	272
అయోగవ్యాపత్తుచికిత్స	273
2. వస్త్రీతియోగవ్యాపత్తులలక్షణము,	
చికిత్సయు	274
వస్త్రీతియోగమునగల్గు దాహమనునకు	
చికిత్స	"
3. క్లమమను వస్త్రీవ్యాపత్తులలక్షణము	"
క్లమమను వస్త్రీవ్యాపత్తు చికిత్స	275
4. ఆధ్వానమను వస్త్రీవ్యాపత్తులలక్షణం	276
ఆధ్వానవ్యాపత్తుచికిత్స	277
5. హిక్మయను వస్త్రీవ్యాపత్తులలక్ష	
ణము	278
హిక్మావ్యాపచ్ఛికిత్స	"
6. హృదయస్రాప్తియను వస్త్రీవ్యా	
పత్తులలక్షణము, దానిచికిత్స	279

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
7. ఊర్ధ్వగతమును వస్త్రవ్యాపత్తు లక్షణము	279	హరంబును వర్ణకరంబును నగు నిరూహవస్త్ర	289
ఊర్ధ్వగతవస్త్ర నాకర్షించునుపా యము	280	2. వాతహరనిరూహవస్త్ర	290
ఊర్ధ్వగవస్త్రవ్యాపచ్ఛిత్స	281	3. వాతహరనిరూహవస్త్ర రెండవది	"
అపస్థాభేదముబట్టి చికిత్సావిశేషము	"	4. శుక్రకరనిరూహవస్త్ర	"
8. ప్రవాహిక యనువస్త్రవ్యాపత్తు లక్షణము	"	5. మేహాదిహర పంచతిక్తనిరూహ వస్త్ర	291
ప్రవాహికావ్యాపత్తుచికిత్స	282	6. క్రిమినాశన విడంగాదినిరూహ వస్త్ర	"
9. శిరోర్ధ్వవస్త్రవ్యాపత్తులక్షణము	"	7. వృష్య (శుక్రవృద్ధి) కరనిరూహ వస్త్ర	292
శిరోర్ధ్వవస్త్రవ్యాపత్తుచికిత్స	283	8. మలభేదనకరనిరూహవస్త్ర	"
10. అంగార్ధియను వస్త్రవ్యాపత్తు లక్షణము	"	9. మూత్రకృచ్ఛమునకు శ్వదంత్రాది నిరూహవస్త్ర	"
అంగార్ధివస్త్రవ్యాపచ్ఛిత్స	284	వస్త్రయోగాతియోగములయందు చికిత్స	293
11. పరికర్తిక యనువస్త్రవ్యాపత్తు లక్షణము	285	వస్త్రప్రయోగమునకల్గిన గుదదాహదు లకు ద్రాక్షారసాదిపానము	"
పరికర్తికావ్యాపత్తుచికిత్స	"	విరేకాతిరేకముచే గల్గినపురిషజ్వర మునకు చికిత్స	294
12. పరిస్తవమును వస్త్రవ్యాపత్తు లక్షణము	286	వస్త్రమిథ్యాప్రయోగముచే సంభ వించు అతీసారములచికిత్సలు,	"
పరిస్తవవ్యాపత్తుచికిత్స	"	అందు ఆమాతిసారచికిత్స	"
వస్త్రయొక్క మృదుత్వ-తీక్షణత్వముల గల్గించువిధము	287	పురీహద్యతిసారములై దిటికిని సామాన్య చికిత్సానిర్దేశము	295
వస్త్రప్రయోగముచే సర్వశరీరమల హరత్వసిర్జయము	"	వస్త్రమిథ్యాప్రయోగముచే సంభవించు అతిసారభేదములు ముప్పది యారు, వానివివరణము	"
వస్త్రశరీరమునందలి మలంశమును మాత్రము హరించువిధము	288	అతిసారోపద్రవములు	296
అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము	"	వైజ్ఞేష్ఠబడిన చికిత్సాభేదములకు వేరు వేరుచికిత్సలు, అందు ఆమాతి సారచికిత్స	"
అధ్యాయసమాప్తి	"	కేవలపురీహతిసారమునకు చికిత్స	297
అష్టమాధ్యాయము.			
అధ్యాయప్రారంభము	289		
విషయనిర్దేశము	"		
1. మార్దవస్నేహనములైన నిరూహ పస్తలు తొమ్మిది. అందు వాత			

విషయము.	పుటసంఖ్య.
కేవలవాతాతిసారచికిత్స	297
కేవల రక్త-ప్రిత్త-కఘాతిసారముల చికిత్సలు	"
ద్విసంసర్గాతిసారముల ముప్పదిటి కిని వేరువేరుచికిత్సలు	"
త్రిచతుః-పంచసంసర్గాతిసారకల్పనము, వానిచికిత్సావిధానము	300
ఆమాదు లారిటియొక్కయు, పురీ షాదు లైదిటియొక్కయు సం సర్గమున చికిత్సాకల్పనము	301
ఆతిసారహరఘృతము	"
ఆతిసారహరయవాగువు	"
రెండవయవాగు	302
మరికొన్నియవాగువులు	"
ఇంకొకయవాగువు	303
పూర్వోక్తాతిసారచికిత్సాసంగ్రహము	"
ఆధ్యామోక్తవిషయసంగ్రహము	304
ఆధ్యాయసమాప్తి	"
నవమూఢ్యాద్యము.	
వస్త్రమర్తీయసిద్ధిప్రారంభము	305
మర్తములసంఖ్య	"
మర్తములలో హృదయ-శిరో-వస్త్ర మర్తములకు ప్రాధాన్యము	306
హృదాశ్రితధమనులు	307
శిరోమర్తాశ్రితవివరణము	308
వస్త్రమర్తాశ్రితవివరణము	"
హృదయాదిమర్తత్రయరక్షణావశ్యకత,	"
హృదయమర్తాభిఘాతమున కల్లు వ్యాపత్తులు	309
శిరోమర్తాభిఘాతమున కల్లురోగములు	"
వస్త్రమర్తాభిఘాతమున కల్లువ్యాధులు	"
మర్తాశ్రితవ్యాధిచికిత్సలలో వస్త్రకర్త ప్రాశస్త్యము	310
చ-క-సి-D	

విషయము.	పుటసంఖ్య.
ప్రధానమర్తపరిపాలనోపాయము	311
హృదయమర్తము వాతము వికృతి జెందినచో చికిత్స	"
శిరోమర్తవాతవికృతి చికిత్స	312
వస్త్రమర్తవాతవికృతిచికిత్స	"
హృదయాది మర్తరక్షణావశ్యకత, వానిరక్షణోపాయసంగ్రహము	314
హృదయాది మర్తత్రయరోగముల చికిత్సాప్రారంభము	"
హృదయమర్తరోగములు, అందు అవతంత్రకవాత లక్షణములు, సంప్రాప్తియు	315
ఆవతానకవాతలక్షణములు	"
అవతంత్రకవాతపారప్రథమననస్యము	316
శిరోవిరేచననస్యము	"
ఆవతంత్రకహరయవక్వాగ్ధపానము	"
ఆవతంత్రకహరహింగావ్దిక్వాగ్ధ పానము	"
అవతంత్రకమున శోధన (నిరూపా) వస్త్రనిషేధము	317
తంద్రానిదానము సంప్రాప్తియు	"
తంద్రాలక్షణములు	"
తంద్రాచికిత్సితము	318
వస్త్రగతరోగములు, అందు మూత్ర మునకు సంబంధించినరోగములు పదిమూడు	"
1. మూత్రోక్తసాదలక్షణము, చికిత్స	"
2. మూత్ర జఠరలక్షణము	319
మూత్ర జఠరచికిత్స	"
3. మూత్రకృచ్ఛిలక్షణము	320
4. మూత్రోత్సర్జలక్షణము	"
5. మూత్రక్షయలక్షణము	"
6. మూత్రాంతీకలక్షణము	321

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
7. ఆస్తిలా లక్షణము	321	నన్యకర్త గుణములు, శిరోరోగముల	
8. వాతవస్త్రీలక్షణము	"	యందు దానిప్రాశస్త్యము	335
9. ఉష్ణవాతలక్షణము	"	నన్యకర్త భేదములు	"
10. వాతకుండలికాలక్షణము	322	నావన-ఆవపీడ-ద్వాపననన్య భేదములు	336
11. రక్తగ్రంథిలక్షణము	"	ధూమపాన-ప్రతిమర్శనన్యముల	
12. విడ్విఘ్నాతలక్షణము	323	కృత్యవిశేషములు	"
13. వస్త్రీకుండలలక్షణము, దానిభేద		శిరోపిరేచననన్యము నుపయోగించ	
మాలును	"	దగిన వ్యాధులు	337
వస్త్రీకుండలసాధ్యసాధ్యలక్షణములు	324	సంతర్పణనన్యము నుపయోగించదగిన	
మూత్రకృచ్ఛాపివ్యాధులకు చికిత్సా		వ్యాధులు	"
విధి	"	శమన-ద్వాపన-ధూమపాననన్యముల	
ఉత్తరవస్త్రీయంత్రనిర్మాణము, అందు		నుపయోగించదగిన వ్యాధులు	"
పుష్పనేత్రము	"	విరేచనసాగ్యవధకల్పనము	338
ఉత్తరవస్త్రీహృదయమాణము	325	ఆవపీడనన్యమును ప్రయోగించు	
ఉత్తరవస్త్రీప్రయోగవిధి	"	విధానము	339
ఉత్తరవస్త్రీయందు స్నేహకర్షణమునకు		ధూమనసాగ్యప్రయోగప్రయోగము	340
వర్తిప్రయోగము	326	ప్రద్వాపననన్యము నుపయోగించు	
ఉత్తరవస్త్రీనంతరవిధి	327	క్రమము	"
స్త్రీలకు ఉత్తరవస్త్రీ నుపయోగించవలసిన		నన్యకర్తయందు మిథ్యాహారాదులచే	
కాలము	"	గల్గవ్యాపత్తులు, అందు విరేక	
ఉత్తరవస్త్రీ వస్త్రీనేత్రప్రమాణము	328	నన్యముచే గల్గవ్యాపత్తులు, వాని	
ఉత్తరవస్త్రీప్రయోగము విశేషవిధి	329	చికిత్సయు	341
స్త్రీలకు ఉత్తరవస్త్రీప్రయోగక్రమము	"	స్నేహననన్యమిథ్యాప్రయోగమున గల్గు	
శిరోమర్శగతరోగములు, అందు శం		వ్యాపత్తులు, వానిచికిత్సయు	342
ఖకమును శిరోరోగలక్షణము,		రూక్షనన్యముచే గల్గవ్యాపత్తులు,	
దానిచికిత్స	330	వానిచికిత్సయు	"
ఆర్ధావభేదకనిదానము, లక్షణము	331	నన్యప్రయోగవ్యత్యయముచేగల్గిన	
ఆర్ధావభేదక శిరోరోగచికిత్స	"	తిమిరరోగమునకు చికిత్స	343
సూర్యావర్తలక్షణము	333	ప్రతిమర్శనసాగ్యప్రయోగక్రమము,	
సూర్యావర్తచికిత్స	334	దానగల్గుగుణము	"
అనంతవాతలక్షణము, చికిత్స	"	అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము	344
శిరఃకంఠవాతము, దానిచికిత్స	335	అధ్యాయసూక్తి	"

విషయము. పుటసంఖ్య.

దశమాధ్యాయము.

- అధ్యాయోపక్రమము 345
 అధ్యాయవిషయనిర్దేశము ,,
 బలాద్యనుగుణముగ నాపదముల విభజించి చేయబడువస్తిగుణోత్తరము ,,
 వస్త్రప్రాశస్త్యము 346
 విరేచనాదిశోధనములకన్న వస్త్రీశ్రేష్ఠత్వము ,,
 వస్త్రభేదములు, వానియుపయోగమునకు జేరినవిశేషవిధి ,,
 బృంహణీయవస్త్రీని శోధనీయవస్త్రీని అనర్హులు 347
 కార్యవిశేషములబట్టి వస్త్రసంస్కారవిశేషవిధి 348
 వస్త్రావాపద్రవ్యములు, వానియుపయోగనిర్ణయము 349
 వ్యాధిబలాద్యనుసారముగ తీక్షణ-మృదు-అవాపద్రవ్యముల జేర్చునీయమును,,
 నిద్రవస్త్రులు ముప్పదియేడు, వానియుపయోగవిధి 350
 1-3. ముప్పదియేడువస్త్రులవివరణము, అందు వాతమున ప్రశస్తములగు మూడువస్త్రయోగములు ,,
 4-6. పిత్రవికారముల ప్రశస్తములగుమూడువస్త్రులు 351
 7-9. కఫరోగములకు ప్రశస్తములయిన మూడువస్త్రయోగములు ,,
 10-13. పక్వాశయశోధనములగు నాల్గువస్త్రయోగములు 352
 14-17. వృష్య (శుక్ర-మాంసవృద్ధికర) వస్త్రయోగములు నాలుగు ,,

విషయము. పుటసంఖ్య.

- 18-21. సాంగ్రహికవస్త్రయోగములు నాల్గు 353
 22-23. పరిస్రావోపయోగవస్త్రయోగములు రెండు ,,
 24-25. దాహహరవస్త్రయోగములు రెండు ,,
 26-27. పరికర్తోపయోగ్యవస్త్రయోగములు రెండు 354
 28-29. ప్రవాహణోపయోగ్యవస్త్రయోగములు రెండు ,,
 30-31. వస్త్ర్యతియోగమున నుపయోగింపదగిన వస్త్రయోగములు రెండు ,,
 32-34. జీవాదానమున వస్త్రవ్యాపత్తున కుపయోగింపదగిన వస్త్రయోగములు మూడు 355
 35-36. రక్షిత్రోపయోగ్యవస్త్రయోగములు రెండు 356
 37. ప్రమేహోపయోగ్యవస్త్రయోగమొకటి ,,
 అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము 357
 అనుక్రమస్తికల్పనావిధి ,,
 అధ్యాయసమాప్తి 358
 ఏకాదశాధ్యాయము.
 అధ్యాయప్రారంభము ,,
 వస్త్రయోగములయందు ఫలాదిగుణతారతమ్యమును నిర్ణయించుటకై ఋషిసమావేశము 359
 మదనాదిఫలముల గుణాదినిర్ణయమున శౌనకాదులయభిప్రాయములు ,,
 ఫలగుణములవిషయమున నాత్రేయసిద్ధాంతము 361

విషయము.	పుటసంఖ్య.
దేవదాళి మున్నగువాని ప్రత్యేకోప యోగము; మదనఫలప్రాశస్త్యము	361
వస్త్రగుణములను ద్వేషించి శిష్యుగణ ప్రశ్నము	362
వస్త్రగుణములగుర్ని యాత్రేయల ప్రశంస	"
గజాశ్వాదిజంతుచికిత్స, అందును వస్త్రశ్రేష్ఠత్వము	363
గజాదుల కుపయోగింపదగిన వస్త్ర యంత్రము	364
గజాదులకు వస్త్రకర్తయం దుపయో గింపదగిన వస్త్రనేత్ర పరిమాణము	"
గజాదుల కుపయోగింపదగిన వస్త్రా వధమాత్రానిర్ణయము	365
గజాదిజంతుసాధారణముగ వస్త్రావధ యోగము	"
ఏనుగులకు విశేషవస్త్రావధయోగ కల్పనము	"
గోవులకు వస్త్రావధయోగము	366
ఖర-ఉష్టముల కుపయోగింపదగిన వస్త్రావధయోగము	"
మేకలకును గొరియలకును వస్త్రావధ యోగము	"
ఎల్లప్పడును రోగపీడలు	367
ద్విజాదులకు దీర్ఘ కాలము రోగములు పీడించుచు సంభవించుటకు కారణ ములు	"
సతతరోగపీడితులకు ఫలవర్తిప్రయో గము	368
సతతరోగులకు నిరూహవస్త్ర	369
వేరొకనిరూహవస్త్రయోగము	"

విషయము.	పుటసంఖ్య.
సతతరోగులకు అనువాసనవస్త్రయోగ ములు	371
బాలుల కుపయోగ్యములగు నిరూహ- అనువాసనవస్త్రయోగములు	"
అధ్యాయవిషయసంగ్రహము	372
అధ్యాయసమాప్తి	"
ద్వాదశాధ్యాయము.	
అధ్యాయోపక్రమము	"
పమనాదిశోధనానంతరము రోగిని మిథ్యోపచారములనుండి కా పాడువిధము	372
సంశుద్ధకాగ్నిసంధుక్షణమునకు పేయాదిక్రమవిధి	373
మధురాదిరసక్రమాభ్యాసము	"
పేయాదిక్రమముచే న్నష్టతనొందిన వానిలక్షణములు	375
ప్రకృతినొందనివాడు వినర్జించవలసిన విషయము తెనిమిది	"
ఉచ్చైర్భాష్య-అతిసంభాషణాదులచే వేరువేరుగ గల్గువ్యాధులు	376
ఉచ్చైర్భాష్యాదులచే గల్గువ్యాధుల యొక్కసంగ్రహము	"
1. ఉచ్చైర్భాష్య-అతిసంభాషణ ములచే గల్గువ్యాధులు	"
2. రథక్షోభముచే గల్గువ్యాధులు	377
3. అతిచంక్రమణమున గల్గు వ్యాధులు	378
4. అత్యాసనముచే గల్గువ్యాధులు	"
5. అజీర్ణ-అధ్యశనములచే గల్గు వ్యాధులు	"
6. విషమ-అపితాశనములచే గల్గు వ్యాధులు	379

విషయము. పుటసంఖ్య.

7. దివాన్యప్రముచే గల్లువ్యాధులు 379

8. మైథునముచే గల్లువ్యాధులు ,,

1. పైజెప్పిన యెనిమిదింటికి వరుసగ
చికిత్సితము, అందు ఉచ్చై
ర్యాప్య-అతిభాప్యలచికిత్స 380

2-3-4 రథసంఖ్యోభ-చంక్రమణ-
అత్యాసనములచే గల్లు
వ్యాధులచికిత్స 381

5. అడీర్ణ-అధ్యశనములచే గల్లిన
వ్యాధులచికిత్స ,,

6. విషమ-అహితాశనములచే గల్లు
వ్యాధులచికిత్స ,,

7. పవలు నిదురించుటచే గల్లిన
తైష్ఠి కవ్యాధులచికిత్స 382

8. స్త్రీ సంభోగముచే గల్లువ్యాధుల
చికిత్స ,,

1. ఒక్కొక్కయోగమువంతున నిర్దే
శింపబడిన యాపనవస్తులు ఇరు
వదితొమ్మిది (29), అందు
ముస్తాదియాపనవ స్తి 383

2. విరండమూలాదియాపనవ స్తి 384

3-4 సహచరాది-బృహత్వాది
యాపనవస్తులు రెండు 385

5. బలాదియాపనవ స్తి 386

6. బలాదియాపనవ స్తి రెండవ
యోగము 387

7. హపుషాదియాపనవ స్తి 388

8. ప్రాన్యపంచమూలాదియాపనవ స్తి ,,

9. బలాదియాపనవ స్తి మూడవ
యోగము ,,

10. బలాదియాపనవ స్తి (నాల్గవ
యోగము) 389

11. కాలివర్ణ్యాదియాపనవ స్తి ,,

విషయము. పుటసంఖ్య.

12. ప్లిరాది (ప్రాన్యపంచమూలాది)
యాపనవ స్తి 390

కుక్కు-టాట్టారసకల్పనముననుసరించి
కల్పించబడిన ఆతిదేశికయాపన
వస్తులు మూడు (3) ,,

13. తిత్తిర్యాది యాపనవ స్తి
యోగము ,,

14. ద్విపంచమూలాది యాపనవ స్తి
యోగము 391

15. మయూరాదియాపనవ స్తి
యోగము ,,

మయూరకల్పప్రకారము విష్కి-రాది
గణములై దిటిచే సిద్ధముచేయబడిన
వస్తులు నూటపదునైదు (115) 392

16. గోధాదిమాంసములచే సిద్ధమగు
నూపనావ స్తి ,,

17. కూర్మమాంససిద్ధయాపనావ స్తి
యోగము పదునేడవది. కర్క-
టకాదిసిద్ధ ఆతిదేశికవ స్తియోగ
ములు పది (10) యు 393

18. గోవుషాది సిద్ధయాపనావ స్తి 394

19. కర్కటకరసాదియాపనావ స్తి
యోగము ,,

20. దశమూలాదియాపనావ స్తి
యోగము ,,

జాంగలమృగ-విష్కిర-అనూప-బిలే
శయజంతువులచే దశమూలాది
కల్పప్రకారము సిద్ధముచేయ
బడిన యాపనావస్తులు ఏబది
తొమ్మిది (59) యోగములు 395

21. మాధుత్తైలికవ స్తియోగములు.
అందు మధు-ఘృతాది యా
పనవ స్తియోగము 396

విషయము.	పుటసంఖ్య.	విషయము.	పుటసంఖ్య.
22. మధుఘృతాదియాననవస్తి యోగము రెండవవిధము	396	యాచనావస్తియోగములవివరణము	404
23. మధుఘృతయాచనవస్తి యోగము మూడవవిధము	397	యాచనావస్తి బైటవిడలకున్న చేయ దగినవిధానము	405
24. సురాసౌపిరకాది యాచనవస్తి యోగము	„	యాచనావస్తి సేవనముచే గల్గు నుపద్రవములు	„
25. ద్విపంచమూలాది యాచనవస్తి యోగము	398	ఆతిసేవనోపద్రవముల చికిత్స	„
26. శతాపర్యాదితైలసిద్ధ అను వాసనరూప యాచనావస్తులు మూడు, అందు మొదటి యోగము	„	అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము	406
27. బలాదితైలసిద్ధయాచనా (అను వాసన) వస్తియోగము	400	సిద్ధిస్థానపదనిర్వచనము	„
28. సహచరాది తైలసిద్ధయాచనా అనువాసనవస్తియోగము	401	తంత్రోపసంహారము	„
శతపాక-సహస్రపాకవస్తివిధానము	402	ఈతంత్ర పఠనమున గల్గుఫలము	„
యాచనావస్తి సామాన్యగుణములు	403	ప్రతిసంస్కర్తకర్తవ్యము, చరక-దృఢ బలప్రతిసంస్కారవిభాగము	407
యాచనావస్తిప్రయోగమున విస ర్జింపవలసినవి	„	ముష్పదియారుతంత్రయుక్తులు, వాని వివరణము	408
		తంత్రయుక్తిప్రయోజనము	409
		ఈతంత్రమునకు ప్రాశస్త్యము	„
		కాస్త్రసమ్యక్జ్ఞానఫలము.	410
		ఈతంత్ర పఠనముచేగల్గు దృష్టాంత దృష్టఫలము	„
		అధ్యాయసమాప్తి	412

సంస్కృత గ్రంథములు.

— ౩ వైద్యగ్రంథములు. —

	ప్రతి	1-కి	రుప	అ.
అజీర్ణమంజరి, సాంధ్ర తాత్పర్యము	...	0	8	
అనుపానమంజరి	...	0	4	
అష్టాంగహృదయము, సూత్రస్థానము	...	6	0	
డిటా చికిత్సాకల్పస్థానములు	...	5	0	
డిటా శారీరనిదానస్థానములు	...	3	8	
డిటా ఉత్తరస్థానము	...	6	0	
ఇలాజుల్ గుర్బా, యూనానివైద్యము	...	3	0	
కాలజ్ఞానము, ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము	...	0	4	
రావణకుమారతంత్రము	...	0	6	
గదనిగ్రహము	...	2	8	
ఘృతతరంగము	...	1	0	
చక్రదత్త	...	3	12	
చరకసంహిత, సూత్రస్థానము, ప్రథమ సంపుటము	...	6	0	
,, శారీర, ఇంద్రియ, నిదాన, విమానస్థానములు, ద్వితీయ సంపుటము	...	5	0	
,, చికిత్సాస్థానము, తృతీయ సంపుటము	...	8	0	
చికిత్సాసారము, ఆంధ్ర తాత్పర్యసహితము	...	2	8	
దేహతత్త్వనిర్ణయము	...	0	4	
నాడిజ్ఞానము	...	0	4	
బసవరాజీయము	...	7	0	
భేషజకల్పము, సాంధ్ర తాత్పర్యము	...	0	6	
మళూచికము (Small-pox)	...	0	4	
రసప్రదీపిక, పద్యకావ్యము, ఆంధ్ర తాత్పర్యము	...	0	12	
రాజమార్గాండము	...	0	10	
లోలంబరాజీయము	...	0	8	
వస్తుగుణమహోదధి, తెనుగుపదనము	...	5	0	
పంథ్యాతంత్రము, సాంధ్ర తాత్పర్యము	...	0	8	
విషవైద్యచింతామణి	...	2	0	
వృక్షయోగ్యేదము	...	0	4	
వైద్యశతశ్లోక	...	0	6	
శార్దూలరసంహిత, క్రొత్తహారు	...	3	0	

కాండధరకృతప్రతి, సాంధ్రతాత్పర్యము
 పద్రసనిఘంటువు, అభిధానరత్నమాల
 సహదేవశువైద్యకాస్త్రము, తాత్పర్యము
 సర్వాష్టాంగుకల్పకము
 సుశ్రుతశారీరము
 సూరికాచిత్ప, డా|| వరదప్పనాయుడుగారిది

ప్రతి 1-కి ద్వ. అ.
 ... 0 8
 ... 0 12
 ... 0 6
 ... 2 8
 ... 2 0
 ... 1 4

జ్యోతిషగ్రంథములు.

అష్టకవద్ద, సాంధ్రతాత్పర్యము
 అఱువతి (గత) సంవత్సరములవంచాంగము
 ఆరూఢరత్నసిద్ధాంజనము
 కాలామృతము, మేలుప్రతి
 కృష్ణవాస్తుకాస్త్రము, అను వాస్తుసారసంగ్రహము
 కేరళప్రశ్నము, సాంధ్రతాత్పర్యము
 గౌళికాస్త్రము, తెనుగు
 ఛప్పన్నము, ప్రశ్నకాస్త్రము, తాత్పర్యసహితము
 జలార్ణవకాస్త్రము, ఆంధ్రటికాసహితము
 జాతకచంద్రిక, గోపాలరత్నాకరము, సాంధ్రతాత్పర్యము
 జ్యోతిషార్ణవసవనీతము
 నక్షత్రచూడామణి, చక్రనిప్రతి
 పుష్పబంధము, సాధారణప్రతి
 బృహద్యోగరత్నాకరము, తెనుగువచనము
 బృహజ్ఞాతకము, ఆంధ్రటికాతాత్పర్యవ్యాఖ్యానసహితము, చక్రనిప్రతి
 భృగుసూత్రములు, సాంధ్రతాత్పర్యము
 భావార్థచంద్రిక
 మయవాస్తువు
 ముహూర్తదర్పణము, సటిక
 రెట్టమతకాస్త్రము, సాంధ్రతాత్పర్యము
 లఘుతాచకము
 వనమాల (వర్షఫణి)
 వాస్తుసర్వస్వము
 వృద్ధసారాశర్యము, సాంధ్రతాత్పర్యము
 శకునకాస్త్రము, (శిఖినరసింహశతకము)

... 0 4
 ... 8 0
 ... 0 12
 ... 1 0
 ... 0 8
 ... 0 3
 ... 0 2
 ... 0 6
 ... 0 4
 ... 0 8
 ... 2 0
 ... 0 6
 ... 0 8
 ... 0 8
 ... 0 3
 ... 0 12
 ... 0 10
 ... 0 12
 ... 0 3
 ... 0 4
 ... 0 10
 ... 0 4

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్,

శ్రీ రస్తు.

చరక సంహిత

ఆంధ్ర వ్యాఖ్యాన సంహితము

కల్పస్థానము

ప్రథమాధ్యాయము.

మూ. అథాతో మదనకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హస్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

—ॐ వ్యాఖ్యాన ప్రారంభము. ॐ—

సస్తాత్రమద్వయమనాదిమనస్తమీశం యోగీద్యమేకమగుణం గుణనిర్వికల్పం,
 ఆసన్దరూపమమరైరపి చిన్త్యమానం దేవం పురాణమనిశం కలయే హృదాహమ్.
 యోగేన మానసభవం మలినం తథైవ వాచోఽపి శబ్దవితేరసశాసనేన,
 శారీరకం త్వమలవైద్యకబోధనేన యోఽపాకరోద్భువి పతజ్జాలిమానతస్తమ్.
 బ్రహ్మాణం దక్షమహం బలసూదనమశ్వినౌ భరద్వాజమ్,
 సత్వా చరకవ్యాఖ్యాం కుర్వే స్థానస్య కల్పనామ్.
 స ఏవ పూర్ణాం చరకస్య కౌముదీం వ్యాఖ్యాం తనోత్యార్థజనోపయోగాత్మికాం,
 స విశ్వనాథో లఘుధీరయం స్వయం విమోహమాయాన్తి చ యత్ర యోగినః.

అవతరణిక:—చికిత్సాస్థానమున నాయావ్యాధుల చికిత్సితముల జెప్పనపుడు
 అచ్చటచ్చట వమన-విరేచనరూపచికిత్సలును విధింపబడినవి; కావున అట్టి వమనవిరేచన
 ముల కల్పముల వివరముగ జెప్పటకై యీకల్పస్థానము చెప్పబడును. వస్త్రీ ప్రయోగం
 బును చికిత్స కంగముగనే యున్నను, వమనవిరేచనపూర్వకముగనే సామాన్యముగ వస్త్రీ
 విధి ప్రయోగ ముండును. కావున వస్త్రీవిధానము దెల్పు సిద్ధిస్థానమునకు ముందు కల్ప
 చ-కల్ప—1

స్థానమును జేపట్టట సమంజసము. (వమనవిరేచనముల కల్పములుగల భాగము కల్పస్థానము. ఈగుర్థము “వమనవిరేచనానాం కల్పాః తిష్ఠన్త్యస్తికో ఇతి కల్పస్థానం” అను విగ్రహముచే నేర్పడును.)

వమనవిరేచనములతో కూడ విరేచనము వమనపూర్వకముగ విధింపబడును. కావున వమనకల్పములే తొలుదొలుత చెప్పబడును. అందును “వమనద్రవ్యాణాం మదనఫలాని శ్రేష్ఠతమాన్యాచక్షతేనపాయిత్యాత్” అను వాక్యముచే వమనద్రవ్యములతో మదనఫలములు (మ్రంగకాయలు) మిగుల శ్రేష్ఠములని క్రింద జెప్పబడును. కావున తొలుత మదనకల్పమే చెప్పబడును.

వ్యా. చికిత్సాస్థానమును జెప్పినపిదప చికిత్సాంగభూతమైన వమనోషధకల్పములలో మదనకల్పమును చెల్వనట్టి యధ్యాయమును ఆత్రేయు లుపదేశించినదానికి న్యూనాంతరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

❧ కల్పస్థానమునందలి విషయనిర్దేశము. ❧

మూ. అథ ఖలు వమనవిరేచనార్థం వమన విరేచనద్రవ్యాణాం సుఖోపభోగ(గ్య)తమైః సహ౨న్యైర్ద్రవ్యైః వివిధైః కల్పనార్థం, (భేదార్థం విభాగార్థం చేత్యర్థః.) తద్యోగానాం చ క్రియావిధేః సుఖోపాయస్య, సమ్యగుపకల్పనార్థం, కల్పస్థానముపదేయోమో ౨గ్నివేశ! 3

వ్యా. వమనములను విరేచనములను జేయించుటకై మ్రంగకాయ మున్నగు వమనద్రవ్యములను, తెగడ మున్నగు విరేచనద్రవ్యములను సుఖముగ నుపయోగింపదగిన సురసౌవీరకము మున్నగు పలుచెరంగులైన యితర ద్రవ్యములతో గూర్చి ప్రయోగభేదములను భాగభేదములను కల్పించుటకును, అట్టి వమనవిరేచన ద్రవ్యములకు సంబంధించిన స్వరసాదిరూపముల జక్కగ గల్పించుటకును కల్పస్థాన ముపదేశింపబడునని యగ్నివేశనకు ఆత్రేయులీ చెప్పెను.

(మ్రంగకాయ మున్నగు వమనద్రవ్యములను తెగడ మున్నగు విరేచనద్రవ్యములను తత్కాలసుఖమునేగాక యారోగ్యరూపసుఖమును గల్గింపదగిన సురసౌవీరకాదీతరద్రవ్యములతో గూర్చి వానివాని భేదములను భాగభేదములను గల్పించి, అట్టి యాషధయోగములను స్వరసాదిభేదముల గల్పింపతగు నుపాయముల జూపి యాషధముల గల్పించి యుపయోగించి వమనవిరేచనముల జేయించుటకై యీకల్పస్థానము చెప్పబడునని యీకల్పస్థానమునందలి విషయము లీవాక్యముచే నిర్దేశింపబడినవి.)

❧ వమన-విరేచనపదముల నిర్వచనము. ౧❧

మూ. తత్ర దోషహరణమూర్ధ్వభాగం వమనసంజ్ఞకం, అథోభాగం విరేచనసంజ్ఞకం; ఉభయం వా శరీరమలవిరేచనాత్ విరేచన సంజ్ఞం లభతే. ౪

వ్యా. శరీరమునందలి దోషమును ఊర్ధ్వభాగముగ (నోటినుండి) వెడలించుట వమనము. అథోభాగమునందలి దోషమును గుదమార్గమునుండి వెడలించుట విరేచనము. శరీరమునందలి యూర్ధ్వాథోభాగముల నుండుమలములను నోటినుండియు గుదము నుండియు వెడలించుటంటేనే వమనవిరేచనములు రెండును సామాన్యముగ విరేచనశబ్దముచే వ్యవహరింపదగియు నుండును.

ఇచ్చట “రిచ్ ర్ షరణే” అను ధాతువుచే నిష్పన్నమైన విరేచనశబ్దమునకు ‘ప్రవింపజేయునది’ యని యర్థము. అయ్యది శరీరమునందలి యూర్ధ్వాథోభాగముల మలమును నోటినుండియైనను గుదమునుండియైనను వెడలించుటంటేనే వమనవిరేచనములకు రెంటికిని సామాన్యముగ సంజ్ఞావాచకమై యీతంత్రమున వ్యవహరింపబడునని తంత్రకారుల యాశయము. కావుననే తంత్రకారులు షడ్విరేచనశతాశ్రితీయమునందును “ఇహ ఖలు షడ్విరేచనశతాని భవన్తి” అను వాక్యమున వమనవిరేచనసామాన్యవాచకముగ విరేచనశబ్దము నుపయోగించెను. మరియు నీపదము వమనవిరేచనములకు మాత్రము పంకజాదిపదములపరె యోగరూఢముగ జెప్పబడినది. కావున వస్తి-శిరోవిరేచనములకు వాచకముగ నుపయోగింపంజనదు.

❧ వమన-విరేచనోపధములు వమనవిరేచనముల గల్గించువిధము. ౧❧

మూ. తత్ర ఉష్ణ-తీక్ష్ణ-సూక్ష్మ-వ్యవాయి-వికాసీని ఔషధాని స్వపీర్యేణ హృదయముపేత్య, ధమనీరనుసృత్య, స్థూలాణుస్రోతోభ్యః కేవలం శరీరగతం దోషసంక్లాతం ఆగ్నేయత్వాత్ విష్యద్దయన్తి; తైక్ష్ణ్యేత్ విచ్ఛిన్నన్తి; స విచ్ఛిన్నః పరిష్లవః (పరిష్లవః) స్నేహభావితే కాయే, స్నేహోక్తభాజనస్థమివ ఔద్రం అసజ్జః, అణుప్రవణభావాదామాశయమాగమ్య, ఉదానప్రణున్నః, అగ్నివాయ్వాత్తకత్వాత్, ఊర్ధ్వభాగప్రభావాత్, ఔషధస్య ఊర్ధ్వముత్తిప్యతే; సలిలపృథివ్యాత్తకత్వాత్ అథోభాగప్రభావా

చ్చౌషధస్య అధః ప్రవర్తతే; ఉభయతశ్చోభయగుణప్రభా
వాత్, ఇతి లక్షణోద్దేశః.

వ్యా. ఉష్ణము, తీక్ష్ణము, వ్యవాయి (తొలుత శరీరమునందెల్ల వ్యాపించి పిమ్మట
జీర్ణమగుస్వభావము), వికాసి (శరీరమునందలి రోమకూపాదినూత్నరంధ్రముల వ్యాపించు
స్వభావము), అను నీగుణములు కలయాషధములు తనయందలి ప్రభావముచే హృదయ
స్థానమునజేరి, ధమనుల ననుసరించి, తనయందలి యాగ్నేయ (అగ్నిసంబంధమైన యుష్ణ)
గుణము కల్గియుండుటచేత శరీరమునందెల్ల సంచితమైన దోషసంచయమును ద్రవించజేసి,
శరీరమునందలి స్థూలంబులును సూక్ష్మంబులు నగు స్రోతస్సులనుండి విడదీసి వేరుచరచును.
అట్టి విడదీయబడిన దోషసంచయము శరీరమునం దొకచోట నిల్కడలేక నలుప్రక్కల
సంచరించుచు, సూక్ష్మమార్గముల సంచరించు స్వభావంబును, కోష్ఠమున కున్నభుమి
స్వభావంబును కల్గియుండుటజేసి, తొలుతనే స్నేహవిధానప్రయోగముచే భావితమై
స్నిగ్ధముగనుండు శరీరాంతర్భాగమునం దెచ్చటను (నూనె మున్నగు స్నేహద్రవ్యముల
సంబంధముచే జిడ్డుకల్గినపాత్రయందు లేనె యంటకుండుభంగి) అంటికొనక ఆమాశయ
మున జేరిన దోషసంచయము (ఉరఃస్థానముననుండు) ఉదానవాతముచే ప్రేరేపింపబడి,
ఔషధమునందు అగ్ని వాయుగుణంబు లధికముగ నుండుటవలనను ఊర్ధ్వమార్గమునుండి
దోషముల వెడలించుస్వభావము కల్గియుండుటవలనను అట్టి యాషధముచే నోటనుండి
వెడలించబడును.

వైజిప్సినిరీతిగనే తీక్ష్ణోష్ణాదిగుణములుగల యాషధములును వైజిప్సినిరీతిగనే
స్వకృత్యముల జేసి, తనయందు సలిపృథివీగుణములు అధికముగ నుండుటంజేసి అధోభాగ
మున దోషముల వెడలించజేయు ప్రభావవిశేషముచే నధోమార్గమున వెడలించజేయును.

మరియు నౌషధములు అగ్ని వాయుగుణంబులును జలపృథివిగుణంబులును సమాన
ములుగ నుత్కృటములై యుండుటంజేసి తనయందలి దోషముల నుభయమార్గముల వెడ
లించజేయు, ప్రభావవిశేషముచే నూర్ధ్వమార్గమునను, అధోమార్గమునను దోషమును వెడ
లించజేయును.

ఇచ్చట “ఆగ్నేయత్వాత్ విష్యద్వయతి” అనుటచేతనే వసునద్రవ్యములు ఆగ్నే
యములని తెలియుచున్నను మరల “అగ్ని వాయూత్పత్తకత్వాత్” అని చెప్పటవలన
వసునద్రవ్యములు సామాన్య-విశేషగుణములచే నగ్ని వాయుగుణముల కల్గియే యుండ
వలెననియు అందును అగ్నిగుణము ప్రబలముగ నుండవలెననియు సర్థము. వసునవిరేచన
సామాన్యముగ “ఆగ్నేయత్వాత్” అనుపదముచే విరేచనద్రవ్యములును ఆగ్నేయములని

తెలియుచున్నను విశేషగుణముల జెప్పతరి “సలిలపృథివ్యాత్తకత్వాత్” అని నిర్దేశించుటవలన విరేచనద్రవ్యములయందు సామాన్యముగ నాగ్నేయగుణము కల్గియున్నను, విశేషముగ జల-పృథివిగుణము లధికముగనుండునని తెలిసెడి. (వమనద్రవ్యములయందు ఆగ్నేయగుణభాగ మధికముగ నుండవలెననియు, విరేచనద్రవ్యములయందు సలిలపృథివి గుణములు బహుళముగ నుండవలెననియు ఫలితార్థము.)

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—అగ్ని వాయుత్తకద్రవ్యములు వమనకరము లనియు, ఆగ్నేయములై పృథివీజలగుణభూయిష్టద్రవ్యములు శరీరమునం దధోభాగ దోషహరవిరేచనకరంబులనియు వైవివరణముచే సిద్ధాంతమైనది. అట్టియెడ అగ్ని వాయు గుణములు ఊర్ధ్వముగ వ్యాపించుట స్వతస్సిద్ధము. పృథివిజలగుణము లధోగమనశీలంబులు. కావున అట్టి గుణవిశేషములబట్టియే వమనద్రవ్యములు ఊర్ధ్వభాగమున దోష హరములనియు, విరేచనద్రవ్యములు అధోభాగవ్యాపకస్వభావముచే నధోభాగదోషముల నధోమార్గమునుండి వెడలించుననియు నేర్పడును; అటులుండ “ఊర్ధ్వభాగ ప్రభావాత్, అధోభాగ ప్రభావాత్” అనుపదములు వమనవిరేచనముల కేల విశేష విధిగ జెప్పవలెనన్న:—అగ్ని వాయుగుణములు కలద్రవ్యములు ఊర్ధ్వముగనే దోషముల హరించుననియు, పృథివిజలగుణములు కలద్రవ్యము లధోభాగదోషములనే వెడలించుననియు నియతముగ జెప్ప వలనుపడదు. అట్లు చెప్పునపుడు కటుకరసద్రవ్యములు ఆగ్నేయములగుటవలన అన్నియు సూర్ధ్వభాగదోషహరములుగనే యుండవలసివచ్చును. అట్లు అనుభవమున కానరాదు. కావున వైజిషీన గుణములు కల్గి ఊర్ధ్వ భాగదోషహర ప్రభావముకల వమనాదిద్రవ్యములు వమనకరంబులనియు, అధోభాగదోష హర ప్రభావము కల తెగడ మున్నగు ద్రవ్యములు విరేచనకరంబులనియు చెప్పబడినది. (వైజిషీనరీతిగ గుణవిశేషములు కల్గియున్నను ప్రభావవిశేషముచే వమనవిరేచనముల జేయునని భావము.) అట్టి రెండు ప్రభావముల గల్గిన ద్రవ్యములు వమనవిరేచనముల రెంటిని ఏకకాలమున గల్గించునని యెరుంగునది. ఇదియును ద్రవ్యనిష్ఠప్రభావవిశేషము.

— సమనవిరేచనయోగముల సంగ్రహము. —

మూ. తత్ర ఫలజీమూత క్షేత్వాకు ధామార్గవకుటజకృత వేధనానాం, శ్యామాత్రీవృచ్చతు రజ్జుశతీల్వకమహావృక్షసప్తలాశఙ్ఘినీదస్తీ ద్రవస్తీనాం చ, నానావిధ దేశకాలసమ్భవాస్వాదరసవీర్యప్రభావ గ్రహణాత్, దేహదోష ప్రకృతివయోబలాగ్ని భక్తిసాత్త్వి

రోగాఽవస్థాదీనాం నానాప్రభావత్వాచ్చ (నానాత్వకత్వాచ్చ),
 విచిత్రగంధరసస్పర్శానాముపయోగసుఖార్థం (ఉపభోగసుఖా
 ర్థం) అసంఖ్యేయసంయోగానామపి చ సతాం ద్రవ్యాణాం వికల్ప
 మార్గోపదర్శనార్థం షడ్విరేచనయోగశతాని వ్యాఖ్యాన్యామః.

వ్యా. మ్రంగకాయ, దేవదాళి (డావరడంగి), చేదుసొర, ఆవడ, (చేదుబీర, పెద్దవి) కొడిసెపాల, (చేదుబీర చిన్నది), అను నీవమనోషధులును, నల్ల తెగడ, తెల్ల తెగడ, రేల, లొడ్డుకు, బొంతజెముడు, సంబరేణి, దింబెన (శంఖని), దంతి, (నేపాళము), ద్రవంతి (పెద్ద నేపాళము), అను నీవిరేచనద్రవ్యమును ఇవి పలుచెరంగులైన దేశములయందును కాలములయందును పుట్టునవియునై యుండును. మరియు వాని రుచియు, రసంబులును, వీర్యంబును, ప్రభావంబును పలుచెరంగుల కానవచ్చుచున్నయవి. మనుజులకు సంబంధించిన శరీరములు, వాతాదిదోషములు, ప్రకృతి, వయస్సు, బలము, జాతరాగ్ని, మనుజులకు బొడము ఇచ్చు, సాత్త్వియము, రోగములయొక్క అవస్థావిశేషము, సత్త్వియము, అహారము అనునవి యన్నియును పలుచెరంగులైన ప్రభావవిశేషముల గల్గియుండును. కావున (వమనోషధవిరేచనోషధంబులును, దేహదోషాదిపరిస్థితియు వైజ్ఞెషిసరీరిగ నానావిధములై యుండుటవలన) అట్టి యోషధములను ఉపయోగించు నపుడును ఉపయోగానంతరంబును సుఖముగనుండుటకై విచిత్రములైన గంధ-రస-స్పర్శములు కల్గిండుటకై యోషధసంయోగంబులును సంఖ్యాతీతములై యుండవలసి వచ్చును. అట్టి గణనాతీతములైన యోషధసంయోగవికల్పమార్గములను అతివిస్తరంబును అతినంక్షీప్తంబునుగాక యుండునట్లు చూపుటకై ఆరువందలవిరేచనయోగముల సీక్రింద వివరించెదము.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—వమన-విరేచనోషధముల గల్పించునెడ అట్టి యోషధముల యుత్పత్తిదేశమును, కాలమును, వాని రస-వీర్య-ప్రభావములను చక్కగ గమనించి, మనుజుని శరీరము, దోషములు, ప్రకృతి, వయస్సు, శరీరబలము, జాతరాగ్ని పరిస్థితి, రోగికింగల యభిలాష, సాత్త్వియము, ఆయారోగములయవస్థాభేదములు, వీని నన్నిటింగూడ గమనించి తత్తదనుగుణముగను, ఔషధమును సేవించునపుడును, ఉత్తర కాలమునను సుభోషభోగముగనుండుటకై చిత్రములైన గంధ-రస-స్పర్శములు గల్గి యుండునట్లును ఔషధముల గల్పింపవలెను. అట్లు కల్పింపబడిన యోషధమే సమ్యగ్యుక్తంబును స్వకార్యసమర్థంబును నగును. ఈవిషయమునే తంత్రకారులు సూత్రస్థానమున నిట్లుపదేశించిరి.—“అత్తై నం పునరే...పాయయేత్; ప్రసమీత్య దోషభేషజకాల

బలశరీరాహారసాత్త్వికసత్త్వప్రకృతివయసాం అవస్థాంతరాణి వికారాంశ్చ” (సూ. అ. ౧౫. సూ. ౨౧) అట్టి సమ్యగ్గోగమునే చికిత్సితాంతమునను:—“దేశకాలప్రమాణానాం సాత్త్వికసాత్త్విక్యుతైః సహ, సమ్యగ్గోగః, అన్యథా హ్యేహం పశ్యమవ్యన్యథా భవేత్” (చి. అ. ౩౦) అని యుపక్రమించి దేశకాలాది సమ్యగ్గోగమును వివరించి చెప్పి యున్నది.

అట్టియెడ మ్రొగకాయ మున్నగు వమనౌషధంబులకును తెగడ మున్నగువిరేచ నౌషధంబులకును ఉత్పత్తిదేశకాలంబులును, రసవీర్యవిపాక ప్రభావంబులును పలుచెరంగుల నుండును. అందు కొన్ని యౌషధములు కొన్ని దేశములయందును కొన్ని కాలములయందును మాత్రము దొరకును. మరియు మనుజులదేహంబును, దోష-ప్రకృతి-వయో-బలా-గ్ని-భక్తి-సాత్త్వి-రోగావస్థ-సత్త్వంబులును నానావిధభేదములు కల్గియుండును. అట్టిమనుజుల దేహాదిభేదముల కనుగుణముగ, దేశకాలాదులచే పలుచెరంగులైన వమనాద్యౌషధములను, రోగీచ్ఛానుసారముగ విచిత్రగంధరసస్పర్శాదులు కల్గియుండునట్లు కల్పింపవలెనన్న అట్టి కల్పనావికల్పములు అసంఖ్యాకములుగను కల్పించుటయు దుస్సాధముగ నుండును. కావున అట్టి యౌషధకల్పనావికల్పములను వై జెప్పిన వమనవిరేచనద్రవ్యముల నుద్దేశించి మిక్కిలి సంఖ్యాతీతము గాకుండునట్లు మందప్రజ్ఞులకు సుబోధముగ నారువందల ప్రయోగమార్గము లీక్రింద వివరింపబడునని సముచితార్థము. మిక్కిలి విశాలబుద్ధులగు వారికి సంగ్రహము నపేక్షింపకయే యిచ్చుట జెప్పబడని యోగములయందును కల్పనా సామర్థ్య ముండునుకావున వారు అనుక్తయోగముల గూడ కల్పించుకొనవచ్చునని తంత్రకారులయోశయము. ఈవిషయము సూత్రస్థానమునను పడ్చిరేచనశతాశ్రితీయ మున నిట్లుపదేశింపబడినది.—“నహి విస్తరస్య ప్రమాణమస్తి...బుద్ధిమతాం చ స్వాల్పక్ష ణ్యాత్ అనుమానయుక్తికుశలానాం అనుక్తార్థజ్ఞానాయ” (సూ. అ. ౪. సూ. ౭౫)

❀ వమనవిరేచనౌషధములకు దేశకాలాదిసంపద్విశేషముచే వీర్యాధిక్యము. ❀

మూ. తాని తు ద్రవ్యాణి దేశ-కాల-గుణ-భాజన, సమ్య-ద్వీర్య-బలా
ధానాత్, క్రియాసమర్థతమాని భవన్తి. 2

వ్యా. వై జెప్పబడిన వమన-విరేచనద్రవ్యములు దేశముయొక్కయు, కాలము యొక్కయు, గుణములయొక్కయు, ఔషధము నుండుస్థానముయొక్కయు సంపద్విశేష మునుబట్టి వాని వీర్యము మిక్కిలి యధికముగ నుండును. దానంజేసి యవి మిక్కిలి వానికృత్యములజేయు సామర్థ్యము కల్గియుండును.

❧ దేశత్రైవిధ్యము. ౧ ❧

మూ. త్రివిధః ఖలు దేశః జాగలలోఽనూపః సాధారణశ్చైతి. ౮

వ్యా. దేశము జాంగలము, అనూపము, సాధారణము నని మూడువిధములుగ నుండును.

❧ జాంగలదేశలక్షణము. ౨ ❧

మూ. తత్ర జాగలః.—పర్యాకాశభూయిష్ఠాః, తరుభిరపి చ కదరఖది రాఽసనాఽశ్వకర్ణధవతినిశసల్లకీసాలసోమవల్క బదరీతిన్దుకాఽశ్వ త్థవటామలకీవనగహనః, అనేకశమికకుభశింశపాప్రాయః, స్థిర శుష్కపవనబలవిధూయమానప్రసృత్యత్తరుణవిటపః, ప్రతత మృగతృష్ణికోపగూఢతనుఖరపరుషసికతాశర్కరాబహుళః, లావ తిత్తిరిచకోరాఽనుచరితభూమిభాగః, వాతపిత్తబహుళః, స్థిరకఠిన మనుష్యప్రాయః జ్ఞేయః. ౯

వ్యా. అందు జాంగలదేశము విశాలముగనుండు బయలుప్రదేశముకల్గి యీక్రింద చెప్పబడు చెట్లతో గూడి యుండును.—వెలిచండ్ర, నల్లనిచండ్ర, వేగిస, అశ్వకర్ణ చండ్రలోభేదము, ధవ (చండ్రభేదము), నెమ్మిచెట్టు, అందుకుచెట్టు, మద్దిచెట్టు, సోమ వల్క (చండ్రభేదము), రేగు, తుమికిచెట్టు, రావిచెట్టు, మట్టి, ఉసిరికచెట్టు, ఈచెట్లుతో కూడి యరణ్యభూయిష్ఠముగ నుండును. అందును జమ్మిచెట్టును, ఏరుమద్దిచెట్టును, విరిగి చెట్టును విశేషముగ నుండును. స్థిరంబులై యెండి గాలిచే కదలింపబడి నటనముచేయునటు కదలుచున్నవిటపములు (చిన్నచెట్లు) కల్గియుండును. నిడుదలైన యెండమావులగల్గి మిగుల సూక్ష్మంబులును కఠినంబులు నైనయిసుకయు సున్నపురాళ్లును విశేషముగ వ్యాపించి యుండును. లావుకప్పిట్ట, తీతువుప్పిట్ట, చకోరములు అను నీపక్షిజాతులచే వ్యాపించిన భూప్రదేశము కల్గియుండును. దృఢముగను కఠినముగ నుండుశరీరము కలమరుష్యులు విశేషముగ వాతపిత్తప్రాయులై యుందురు. (ఈలక్షణములు కల్గినది జాంగలదేశమని యెరుంగునది.)

ఇచ్చట కదర-ఖదిర-ధవ-సోమవల్క-శబ్దము చండ్రచెట్టుభేదముల బోధించు పర్యాయనామములు. ఈజాంగలాదిదేశలక్షణముల బోధించుగ్రంథము అనార్వచుని కొందరియభిప్రాయము.

—౧౦ అనూపదేశలక్షణము. ౧౦—

మూ. అథాఽనూపః—హింతాలతమాలనారితేళకదలీవనగహానః, సరిత్స
ముద్రపర్యస్తప్రాయః, శిశిరపవనబహుళః, వజ్జుళవాసీరోప
శోభితతీరాభిః సరిద్భిరుపగతభూమిభాగః, టీతిధరనికుంజోప
శోభితః, మద్దపవనాఽనువీజిత టీతిరుహగహానః, అనేకవనరాజీ
పుష్పితవనగహనభూమిభాగః, స్నిగ్ధతరుప్రతానోఽగూఢః,
హంసచక్రవాకబలాకానన్దీముఖపుష్కరిక కాదమ్బ మద్దుభృజ్జరాజ
శతపత్రమత్తకోకిలానునాదితతరువిటపః, సుకుమారపురుషః,
పవనకఫప్రాయో జ్ఞేయః.

౧౦

వ్యా. అనూపభూమి—హింతాలములు, కానుక, కొబ్బరిచెట్లు, అరటిచెట్లు అను
సీపుక్షములు గల్గియుండును. నదులకును సముద్రమునకు సమీపించియుండును. చల్లని
గాలి విశేషముగ వీచుచుండును. పొగడచెడ్డచేతను నీరుప్రబ్బలిచెట్లచేతను ప్రకాశింప
బడిన గీట్టుకలప్రవాహములచే నాక్రమింపబడిన భూమిభాగములు కల్గినదియు, పర్వత
ములచేతను పొదరిండ్లచేతను ప్రకాశించునదియు, మందమారుతముచే కదలించబడిన
చెట్లు కల్గినదియు, అనేకములగు వనసమూహముచేతను పుష్పించినవనముచేతను వ్యాపింప
బడిన భూభాగముతో కూడినదియు, స్నిగ్ధంబులైన వృక్షములచేతను తీవెలగుంపుచేతను
నిగూఢమగు ప్రదేశము కల్గినదియు, హంసములు, చక్రవాకములు, ఔగ్ధరుపక్షులు,
నందముఖములు, పుండరీకములు, కలహంసములు, నీరుకొల్ల, శతపత్రములు, మదించిన
కోయిలలు అను నీవక్షులకలకలముతో గూడిన చెట్లకొమ్మలు కల్గినదియు, సుకుమార
పురుషులుండునదియు, వాతకఫబహుళంబును నగుభూమి అనూపమని చెప్పబడును.

—౧౧ సాధారణదేశలక్షణము. ౧౧—

మూ. అనయోరేవ ద్వయోః దేశయోః వీరుద్వనస్పతివానస్పత్యశకుని
మృగగణాయుతః, స్థిరసుకుమారబలవర్జసంహాననోపపన్న సాధా
రణగుణయుక్తపురుషః, సాధారణో జ్ఞేయః.

౧౧

వ్యా. వైని బాంగలానూపదేశముల రెంటికిని చెప్పబడిన వీరుత్ (పొదరిండ్లు),
వనస్పతి, వానస్పత్యములను చెట్లతోడను, హంసచక్రవాకాదిపక్షులతోడను మృగముల
చ-కల్ప—2

తోడను కూడి స్థైర్యంబును సుకుమారత్వంబును శరీరకాంతియు కల్గి సామాన్యగుణములు కల్గినపురుషులు కల్గినదియు నగుభూమి సాధారణదేశమని యెరుంగనగును.

(ఇచ్చట దట్టముగ నల్లిన లతాసమూహము వీరుత్తనియు, పుష్పించకయే ఫలించు అత్తి వనస మున్నగునవి వనస్పతులనియు, పుష్పించి ఫలించు మామిడి మున్నగునవి వానస్పత్యములనియు నెరుంగనది.)

—౧౭౭— ఔషధమునకుండవలసిన దేశాదినమ్మద్వివరణము. —౧౭౭—

మూ. తత్ర దేశే సాధారణే జాగ్రలే వా యథాకాలం శిశిరాఽతప
పవనసలిలనేవితే, సమే, శుచౌ, ప్రదక్షిణోదకే, శ్చశానచైత్య
దేవయజనాగారసభాశ్వభ్రామవల్తీకోషరవిగహితే, కుశరోహి
షాస్తీర్ణే, స్నిగ్ధ-కృష్ణ-మధురమృత్తికే, సువర్ణవర్ణమధురమృత్తికే
వా, మృదౌ, అపాలకృష్టే, అనుపహతేఽన్యైర్బలవ త్తరైర్ద్వైః,
ఔషధాని జాతాని ప్రశస్యన్తే. ౧౭౮

వ్యా. మైజెప్పుబడిన గేశములలో సాధారణదేశమునందైనను జాంగలదేశము నందైన ఆయాముతువునకు నైజమైన శీతోష్ణములచేతను గాలిచేతను జలముచేతను వ్యాపింపబడినదియు, నిమోన్నతముగాక సమంబును, పరిశుద్ధంబును, ప్రదక్షిణముగ వెడలుజలము కల్గినదియు, శ్చశానము రచ్చలిన్నె యజ్ఞములజేయు గృహము సభాస్థలము బొరియలు ఉద్యానవనము పుట్టలు చౌటిమన్ను అనునవి లేకున్నదియు, దర్భలచేతను వచ్చికచేతను వ్యాపింపబడినదియు, స్నిగ్ధంబును కృష్ణవర్ణంబు మధురంబు సైనమట్టి కల్గినదియు, లేక బృంగరుంగును మధురరసంబును కలమట్టితో కూడినదియు, నాగలిచే దున్నకుండునదియు, మిక్కిలి బలవత్తరములగు నితరవృక్షములచే నభిఘాతములేనిదియు నగుప్రదేశమున పుట్టినయౌషధములు మిగుల ప్రశస్తములు.

—౧౭౯— ఆయా ఔషధమును గ్రహింపదగినకాలము. —౧౭౯—

మూ. తత్ర యాని కాలజాతాని, ఆగత (ఉపగత) సమూర్ణప్రమాణ
రసవీర్యగంధాని, కాలాతపాగ్నిసలిలపవనజన్తుభిరనుపహతగంధవర్ణ
రసస్పర్శప్రభావాణి, ప్రత్యగ్రాణ్యుదీచ్యాం దిశి స్థితాని; తేషాం
శాఖాపలాశమచిరప్రయాథం వర్షావస్తయోర్గ్రాహ్యం, గ్రీష్మే
మూలాని శిశిరే వా శీర్ణప్రయాథవర్ణానాం, శరది త్వక్-స్త
క్షీరాణి, హేమన్తే సారాణి, యథర్తు పుష్పఫలమితి. ౧౮౦

వ్యా. వైజేష్ఠ్యబడిన లక్షణములతో గూడిన దేశమున పుట్టిన యాషధములు ఆయా యాషధములకు నియతమైన కాలమున పుట్టియుండవలెను. (ఇది కాలమునకు జేరిన సంవత్సరము మరియు నవి సంపూర్ణములైన నరసంబును పరిమాణంబును మధురాదిరసంబులును పీర్యంబును గంధంబును కల్గియుండవలెను. వాని గంధపర్ణరసస్పర్శంబులును ప్రభావంబులును కాలముచేతను ఎండచేతను నిప్పుచేతను జలముచేతను గాలిచేతను కీటాదిజంతువుల చేతను చెడక మంచిగుణములు కల్గియుండవలెను. (ఇది గుణములకు సంబంధించిన సంవత్సరము) ఇట్టి దేశాదిసంపత్తుగల్గి తానుండు ప్రదేశమున కుత్తరదిశయందుండు ఔషధముల గ్రహింపవగును.

అందు శాఖలను ఆకులను క్రొత్తగనుండువానిని వర్షర్తువునందును, వసంతముతువునందును గ్రహింపవగును. గ్రీష్మముతువునందైనను శిశిరముతువునందైనను చెట్లకు ఆకులు రాలి క్రొత్తగ చిగిరించి యున్నపుడు వానిమూలములను (వేళ్లను) గ్రహింపవగును. శ్రవణము (పట్టు) గడ్డలను క్షీరములను శరత్కాలమున గ్రహింపవగును. సారములను (చంద్రమున్నగువానిచేవను) హేమంతముతువున గ్రహింపవలెను. పుష్పములను ఫలములను ఆవి యేయేముతువున సంభవించునో ఆముతువున గ్రహింపవగును.

ఇచ్చట “గ్రీష్మే మూలాని, శిశిరే వా” అనుచోట ఆగ్నేయములగు నౌషధములములను గ్రీష్మమునందును, సౌమ్యములగు నౌషధములములను శిశిరముతువునను గ్రహింపవలెనని కాలవిభాగము నెరుంగునది. ఈవిషయమును సుశ్రుతు లిట్లుపదేశించెను:— ‘సౌమ్యాన్యౌషధాని సౌమ్యేష్వృతు హ్విదదీత, ఆగ్నేయాన్యాగ్నేయేషు’ (సు. సూ. ౨. ౩౬)

—౧౧ ఔషధగ్రహణనియమము. ౧౧—

సూ. మజ్జభాచారః, కల్యాణవృత్తిః, శుచిః, శుక్లవాసాః, సమ్పూజ్య దేవతాః అశ్వినౌ గోబ్రాహ్మణాంశ్చ, కృతోపవాసః ప్రాజ్ఞుభిః ఉదజ్ఞుభిః వా గృహ్స్థీయాత్. ౧౪

వ్యా. ఔషధముల గ్రహించు మనుజుడు శుభకరమైన యాచారంబును చేష్టాసలును కల్గి పరిశుద్ధుడై తెల్లనివలువలందాల్సి, ఇష్టదేవతలను అశ్వినీదేవతలను గోబ్రాహ్మణులను పూజించి, నా డుపవాసముచేసి తూర్పుముఖముగ నైనను ఉత్తరముఖముగ నైనను తానుండి వైజేష్ఠిన దేశకాలాదిసంపద్యుక్తమైన యాషధమును, శాఖాపత్రాదులకు వైన ర్ణయింపబడిన ఆయాకాలమున గ్రహింపవలెనని భావము.

—౧౭ ఔషధముల భద్రపరచువిధము. ౧౭—

మూ. గృహీత్వా చానురూపగుణవద్భజనస్థాన్యగారేషు ప్రాగుద
ద్వారేషు నివాతప్రవాతైకదేశేషు నిత్యపుష్పవహారబలికర్త
వత్సు, అగ్నిసలిలోపన్వేదధూమ రజోమూషకచతుష్పదాం
ఆనభిగమనీయాని స్వవచ్ఛన్నాని శిశ్యేష్వాసజ్య స్థాపయేత్. ౧౮

వ్యా. వైశేషినిరీతిగ గ్రహింపబడిన యౌషధములను, ఆయౌషధములకు
అనురూపములైన గుణసంపత్తుకల పాత్రలూ నునిచి తూర్పువాకిలియైనను ఉత్తరపువాకిలి
యైనను కల్గి గాలిలేని యొక ప్రదేశంబును, గాలివీచుచుండు వేరొక ప్రదేశంబును కల్గి,
పుష్పములు ఉపహరములను బలికర్త విధానంబునంగల యిండ్లయందు పదిలముగ బెట్టి,
ఆట్టి యౌషధపాత్రములయందు నిష్ప జలము ఆవిరి పొగ ధూళి ఎలుకలు ఇతరములగు
పశ్చాదిజంతువులను చొరకుండునట్లు వానిపై మూతలపెట్టి యుట్లపై నుంచవలెను.
(ఇది భాజనసంపత్తు).

—౧౮ { వమనవిరేచన ద్రవ్యములను భావన-ఆలోచనములజేయదగిన }
ద్రవ్యములసంగ్రహము. —

మూ. తాని చ యథాదోషం ప్రయుజ్యేతః—సురా-సావీరక-తుషో
దక - మైరేయ - మేదక-ధాన్యాష్ట-ఫలాష్ట-దధ్యష్టాదిభిః వాతే;
మృద్వీకామలక-మధు-మధుక-పరూషక-ఘాణిత-క్షీరాదిభిః పిత్తే;
శ్లేష్మణి తు మధుమూత్రకషాయాదిభిః, భావితాన్యాలోడితాని
చేత్యుద్దేశః, తం విస్తరేణ ద్రవ్య-దేహ-దోష-సాత్త్వాదీని ప్రవి
భజ్య వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧౯

వ్యా. వైశేషినిరీతిగ భద్రపరచబడిన యౌషధములను ఆయోషధములకుదగున
క్షీక్రింద జెప్పబడువిధముగ నుపయోగించవలెను.—అందు సురామద్యము, సావీరకము,
తుషోదకము, మైరేయమునుద్యము, మేదకము, ధాన్యాష్టము (పుల్లనిగంజి), ఫలాష్టము
(దానిమ్మ మున్నగుఫలముల పుల్లనిరసము), పులిసినపెరుగు, ఇవి మున్నగువానిలో దేని
యందైనను ఔషధమును భావనచేసి వానియందే కలిసి వాతమునం దుపయోగింపదగును.

పిత్తమునందు—ద్రాక్షపండ్లరసము, ఉసిరిక కాయలరసము, తేనె, అతిమధుర
స్వరసము, ఈశపండ్లరసము, చక్కెరపాకము, ఆపుపాలు మున్నగువానిలో నౌషధమును
భావనచేసి వానియందే కలిసి యుపయోగింపదగును.

కథమున—తేనే, మూత్రములు, కఫహరద్రవ్యముల జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన క్వాథము మున్నగువానిలో నౌషధముల భావనజేసి వానిలో కలిపి యుపయోగింపవలెను. ఇతైరంగున వాతపిత్తకఫముల ననుసరించి సంక్షిప్తముగ నౌషధప్రయోగవిధి చెప్పబడినది. మరియు ద్రవ్యము, దేహము, దోషములు, సాత్త్వికము, (సత్త్వము, ప్రకృతి, బలము) మున్నగువానిని పేరుపేరుగ విభజించి యౌషధప్రయోగవిధి యీక్రింద వివరింపబడును.

❧ వమనార్థము మదనఫలముల (మ్రంగకాయల) గ్రహించువిధము. ❧

మూ. వమనద్రవ్యాణాం మదనఫలాని శ్రేష్ఠతమాన్యాచక్షతే, అనపాయిత్యాత్. తాని వసంతగ్రీష్మయోరస్తరే పుష్యాశ్వియుజాభ్యాం మృగశిరసా వా (అస్తరా పుష్యేఽశ్వియుజ మృగశిరసి వా) గృష్ణీయాత్, మైత్రే ముహూర్తే. ౧, ౧

వ్యా. వమనద్రవ్యములలో మదనఫలములు (మ్రంగకాయలు) అపాయమును (వమనవ్యాపత్తును) కల్గింపదు; కావున నిది మిగుల శ్రేష్ఠముగ జెప్పబడును. అట్టి మ్రంగకాయలను వసంత గ్రీష్మయుతువులమధ్యకాలమున పుష్యము, అశ్విని, మృగశిరములలో నొకనక్షత్రము నాడు మిత్రదేవతాకమైన శుభముహూర్తమున సదా చారాదినియమయుక్తుడై గ్రహించవలెను.

❧ వమనములకు మ్రంగకాయల సిద్ధముచేయరీతి. ❧

మూ. యాని పక్వాని అకాణ్డాని, అహరితాని, పాణ్డాన్యకృమిణి, ఆపూతీని, అజన్తుజగ్ధాని, అహ్రస్వాని; తాని ప్రమృజ్ఞ కుశపుటే బద్ధ్యా గోమయేనాఽఽలిప్య యవతుష (బువ) శాలికులుత్థముద్గ పలానాం (పల్లానాం) అన్యతమే నిదధ్యాదష్టరాత్రమ్. ౧౨

అత ఊర్ధ్వం మృదూభూతాని మధ్యిష్టగద్ధాన్యధ్వత్త్య శోషయేత్, సుశుష్కాణాం ఫలసిప్పటిః (ఫలానాం పిప్పటిః) ఉద్ధరేత్.

తాసాం ఘృతదధిమధుపలవిమృదితానాం పునశ్శుష్కాణాం నవం కలశం సుప్రమృష్టవాలుకం అరజస్కుం ఆకంతం పూరయి త్వా, స్వవచ్చున్నం స్వనుగుప్తం శిశ్నేష్వాసజ్య (స్వవస్పజ్య) సమ్యక్ స్థాపయేత్. ౨౦

వ్యా. గ్రహింపబడిన మ్రంగకాయలలో చక్కగ పండినవియు, కాడలు లేనివియు, పచ్చనిరంగులేనివియు, పాండువర్ణంబులును, పురుగులులేనివియు, దుర్గంధము లేనివియు, కీటములు మున్నగుజంతువులచే నమలబడకుండునవియు, మిక్కిలి స్రావ్యములు గాక యుక్తపరిమాణము కల్గినవియు నగువాని నేర్పరచి గ్రహించి శుభ్రముగ కడిగి, దర్భలను సంపుటముగజేసి యందు నడుమ కాయల నుంచి బిగియ గట్టి యాపొట్లముపై పేడ బూసి, యవలు, పొట్టు, వరిధాన్యము, ఉలవలు, పెసలు, వీనిరాసులలో నొకదాని యందు నడుమ (పైజెప్పబడినయాషధమును) నెనిమిదిదినములకాల ముంచవలెను.

ఎనిమిదిరాత్రులు కడచినపిదప ధాన్యాదిరాశిలో సుంచబడిన మ్రంగకాయలు మెత్తవడి తేనెవలె నింపైనగంధము కల్గియుండును; అత్తరి వాని వెలికిందీసి చక్కగ నెండించి యాకాయలలోనుండు విత్తనముల నూడదీసి యుంచుకొనునది. పిదప వానిని (మ్రంగకాయగింజలను) నెయ్యి పెరుగు తేనె మాంసము అనువానిలో నొకదానియందు కలిపి మర్దనముచేసి చక్కగ మరలనెండించి, ఇసుక మున్నగుధూలి లేక శుభ్రముగనుండు నొక కొత్తమట్టిపిడతలో నిండుకు పైజెప్పిన మ్రంగకాయల గింజలచే నిండించి, దానిపై భద్రముగ మూతమూసి, ఉట్టిపై పదిలముగ సుంచవలెను.

ॐ { మదనఫలముతో వమనాషధయోగములు నూటముప్పదిమూడు. } ॐ
 { వమనాషధప్రయోగవిధి: మదనఫలకషాయయోగములు తొమ్మిది. }

మూ. అథ చ్చర్ధనీయమాతురం ద్వ్యహం త్ర్యహం వా శ్చేహస్వేదోప పన్నం, శ్వశ్చర్ధయితవ్యమితి గ్రామ్యానూపాదక మాంసరస - ఊర-దధి-మాష-తిలశాకాదిభిః సముత్క్లేశిత శ్లేష్మాణం వ్యుషితం జీర్ణాహారం, పూర్వాహ్నే కృతబలిహోమమజ్జశప్రాయశ్చిత్తం, నిరన్నమనతిస్సిగ్ధం, యవాగ్వాఘృతమాత్రాం పీతవస్తం, తాసాం ఫలపిప్పలీనాం అస్తర్నఖముష్టిం యావద్వా సాధు మన్యేత, జర్జరీకృత్య యష్టిమధుకషాయేణ, కోవిదార-కర్బుదార-నీపవిదుల బిమ్బా-శణపుష్పీ-సదాపుష్పీ-ప్రత్యక్పుష్పీకషాయాణాం అన్యత మేన వా రాత్రిముషితం, విమృజ్య పూతం మధునైర్ధవయుక్తం సుఖోష్ణం కృత్వా పూర్ణం శరావం మన్త్రేణానేనాభిమన్తయేత్.

“బ్రహ్మదత్తాశ్విరుద్రేంద్రభూచన్ద్రార్కనిలానలాః,
 ఋషయస్సోషధిగ్రామాః భూతసంక్షాశ్చ పాన్తు తే.”

రసాయనమివర్షీణాం దేవానామమృతం యథా,
సుధేవోత్తమనాగానాం ధైర్యజ్యమిదమస్తు తే.” ౨౨

ఇత్యేవమభిమత్య ఉదజ్జుఖం ప్రాజ్ఞుఖం వా ఆతురం పాయ
యేత్; శ్లేష్ఠజ్వరగుల్మప్రతిశ్యాయార్తం విశేషేణ పునః పున
రాపిత్రాగమనాత్. తేన సాధు వమతి. ౨౩

వ్యా. పిష్టుట వాంతి చేయుపవలసినరోగికి రెండుదినములైనను ఋడుదినము
లైనను విధ్యుక్తప్రకారము స్నేహస్వేదవిధులచే సిద్ధస్విన్నశరీరునిగ జేసి, వమ
నముచేయుచుదినమునకు ముందుదినమున గ్రామమునందలి జంతువులయొక్క మాంస
రసము, అనూపజంతువులమాంసరసము, ఉదకముననుండు మత్స్యదులమాంసరసము, పాలు,
పెరుగు, ఉద్దివప్ప, నువ్వులు, శాకములు మున్నగువానిచే నాహారమిడి, రోగికి శ్లేష్ఠము
స్వస్థానమునుండి వెలిపడునట్లుచేసి, నాడురాత్రి నిశ్శంకముగ నిదురించి ముందు భుజింప
బడినయాహారము జీర్ణమైయుండునపుడు ప్రాతఃకాలమున పూజావిధానమును హోమమును
మంగళాశాసనములను ప్రాయశ్చిత్తమును చేసికొన నిరాహారుడై యున్నరోగికి క్రిందచెప్ప
బడురీతిగ వమనౌషధమును త్రాగించవలెను. మరియు రోగి మిక్కిలి సిద్ధశోష్ణుడు
కాకుండునెడ యవాగుపుతో ఘృతమును మితముగ జేర్చి త్రాగించి పిష్టుట వమనౌషధ
మును త్రాగించవలెను—వైజిషినిరీతిగ సిద్ధముచేసి యుంచబడిన వ్రంగకాయవిత్తన
ములను ఒకపిడికిలి మాత్ర పరిమాణమునైనను, లేక దోహదిబలానుగుణమైన పరిమితముగ
నైననుగ్రహించి నలియకొట్టి అతిమధురకషాయమునందైనను, ఎఱ్ఱనిదేవకాంచనము
తెల్లనిదేవకాంచనము, కడిమి, ప్రబులి, దొండ, గిలకచెట్టు, (జనుకచెట్టు) సదాపుష్పి,
ఉత్తరేణి, అనువానితో దేనినైన నొకదాని చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన కషాయమునందైన
నొకరాత్రియంతయు నూరబెట్టి, చక్కపిసికి వడగట్టి, యాకషాయమున తేనెను నైంధవ
లవణమును కొంచెముగజేర్చి, సుఖోష్ణముగజేసి యాయౌషధమును పూర్ణశరావమునబెట్టి,
“బ్రహ్మదక్షశ్శి...మిదమస్తు తే” అనుమంత్రముచే (మంగళార్థము) అభిమంత్రించి
వమనమునకు సిద్ధముగనున్నరోగిని తూర్పుముఖముగనైనను ఉత్తరముఖముగనైనను నిలిచి
వానికి త్రాగించవలెను.

శ్లేష్ఠము, జ్వరము, గుల్మము, పీనసము అనునీరోగములచే పీడింపబడినవానికి
విశేషముగ వమనౌషధము నుపయోగించవలెను. ఇత్రైంగున రోగికి పితృవసరు బైటవెడల
కుండునందాక వమనౌషధమును మాటిమాటికిని త్రాగించుచుండవలెను. దీనిచేత చక్కగ

వమనమగును. (ఈతోష్ఠిదియోగములును “నవయోగాః కహయేషు” అని సంగ్రహముగ నిర్దేశింపబడును.)

(ఇచ్చట సీసంగ్రహము నెరుంగునది:—వమనము చేయించవలసినరోగికి తొలుత స్నేహస్వేదవిధులను విద్యుత్ప్రకారము రెండుమూడు దినములు చేసి స్నిగ్ధజైవపిదప వమనముచేయదలచినచివరమునకు ముందుటిదినమున కఫము స్వస్థానమునువదలి వమనోన్ముఖ ముగనగుటకై గ్రామ్యానూపాదిజంతువుల మాంసరసము మున్నగువానితో నాహారమిడి రాత్రి సుఖముగ నిదురించినవానికి మరునాడు బలిహోమాదుల నిర్వర్తించి ముందు భుజించినయాహారము జీర్ణమై పరగడుపుతోనున్నపు డుదయకాలమున వమనోషధమును వానికి త్రాగింపవలెను. ఒకవేళ ముందుజేసినస్నేహవిధిచే పూర్తిగస్నిగ్ధుడౌకనియెడ వానికి యవాగవున నేతిని మితముగ గలిపి త్రాగించి పిదప వమనోషధమును త్రాగింపవలెను—వైజెష్ఠినరీతిగ సంస్కరించి పదిలముగ నుంచబడియుండు మ్రంగకాయవిత్తనములను వ్యాధ్యాదిబలానుగుణమునకు తగిన పరిమాణముతో గ్రహించి నలియగొట్టి అతిమధుర కషాయము మున్నగు ద్రవములలో నొకదానియందు ముందుటిరాత్రియంతయు నూరబెట్టి చక్కగ విత్తనములసారము కషాయమునజేరునట్లు పిసికి వడగట్టి యాకషాయము సుఖోష్ణముగనున్నపుడు వైజెష్ఠినమంత్రముతో నభిమంత్రించి రోగిని తూర్పుముఖముగ నైనను ఉత్తరముఖముగనైనను కూర్చుండబెట్టి త్రాగింపవలెను. పితృవసరు మాత్రము బైటరాక కఫము పూర్తిగవెడలనందాక పలుమారు త్రాగించవలెనని నముదితార్థము.)

ఈవమనోషధమును సేవించురోగికి ముందుగనే స్నేహస్వేదవిధులచేసి స్నిగ్ధ స్విన్నునిగ జేయుట ముఖ్యము. ఈవిషయమునే సుశ్రుతు లిట్లువదేశించెను:—‘పేశలై ర్విచిత్రైరన్తైః దోషాన్త్యేక్యే దేహినః, స్నిగ్ధస్విన్నాయ వమనం దత్తం సమ్యక్ ప్రవర్తతే’ (సు. చి. అ. 33) “అపిత్తగమనాత్” అనుచోట ఆజుమర్యాదార్థకము కావున పిత్తము బైటవెడలకుండునందాక వమనోషధమును మాటిమాటికి సుపయోగింప వలెనని యర్థము. కావుననే సిద్ధిస్థానమున “పితృన్తమిష్టం వమనం” (సి. అ. ౧) అని చెప్పబడును.

మంత్రార్థము:—బ్రహ్మ, దక్షప్రజాపతి, అశ్వినీదేవతలు, రుద్రుడు, ఇంద్రుడు, భూదేవత, చంద్రుడు, సూర్యుడు, వాయుదేవుడు, అగ్నిదేవుడు, దేవర్షి బ్రహ్మర్షులు, ఓషధిసమూహములు, పంచభూతసమూదాయము, వీరందరును నిన్ను కాపాడెదరుగాక! నేనొసంగు నీయాషధము ఋషులకు రసాయనమును బోలియు, దేవతల కమృతమును బోలియు, ఉత్తములగునాగులకు సుధనుబోలియు నీకారోగ్యమును గల్గించి యాయువును వృద్ధినిొందించుగాక.

—౧౭ వమనము చక్కగకానియెడ చేయదగిన యుపాయము. ౧౭—

మూ. హీనవేగంతు విప్రుల్యామలకసర్వపవచాకల్మకహాయేణ, లవ
ణోష్ణోదకైః పునః పునః ప్రవర్తయే దాపిత్తదర్శనాత్, ఇత్యేషః
సర్వచ్ఛర్ధసీయోగవిధిః. ౨౪

వ్యా. మైని చెప్పిన యాషధప్రయోగముచే వమనములు చక్కగ గాఢండునెడ
విప్రుష్టు, ఉసిరికకాయలు, ఆబాలు, వన, వీనికల్మకహయమును ఉప్పుకలిపిన వేడినీళ్లను
మాటిమాటికి త్రాగించి పిత్తముకనుబడునందాక వమనముల వెడలించవలెను. వమనయోగము
లన్నిటియందును ఈవిధానమునే యొరుంగునది.

—౧౮ వమనాషధమున నైంధవలవణమును తేనెను జేర్చువిధి. ౧౮—

మూ. సర్వేషు తు మధునైర్ధవం కఫవిలయనచ్ఛేదార్థం వమనేషు విద
ధాత్యత్. న చోష్ణవిరోధో మధునః ఛర్దనయోగయుక్తస్య, అవి
పక్వప్రత్యాగమనాత్ దోషనిర్హరణాచ్చ. ౨౫

వ్యా. వమనాషధయోగము లన్నిటియందును కఫము పలుచవడి పట్టువదలి వెడలు
టకై నైంధవలవణమును తేనెను కూడ చేర్చవలెను. తేనె యుష్ణద్రవ్యములతో జేర్చిన
విషతుల్యమగునని సామాన్యముగ జెప్పియున్నను వమనప్రయోగమున నయ్యది పక్వము
గాకయే (వమనరూపముగ) బైటవెడలుటంజేసియు, దోషముల వెడలించునది యగుటం
జేసియు, వమనాషధమున జేర్చినను విరుద్ధము కానోపదు. (ఇచ్చట “అవిపక్వప్రత్యాగమ
నాత్” అని చెప్పబడిన హేతువువలన తేనె యుష్ణపదార్థములతో కలిసి జాతరాగ్ని
సంబంధముచే పక్వమైనపుడు మాత్రము విషతుల్యమగునకాని, పక్వముగాక బైటవెడలు
నెడ విరుద్ధముకానేరదని తంత్రకారులభావము.)

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—తేనె నానావిధములగు పుష్పములయందలి
మకరందమును తేనెటిగలు ఒకచోట చేర్చినపదార్థము. కావున దానికి విషసంబంధము
కల్గియేయుండును. అట్టితేనెను ఉష్ణపదార్థములతోజేర్చి యుపయోగించినను, ఉష్ణవీడితుల
కుపయోగించినను విషతుల్యమై ప్రాణముల హింసించును. ఈవిషయము నీతంత్రకారులు
సూత్రస్థానమున “హన్యాన్తధూష్టం, ఉష్ణార్తం అథవా సవిహన్వయాత్” (సూ. అ. ౨౭.
శ్లో. ౨౪) అనువాక్యముచే నుపదేశించిరి. వాగ్భటాచార్యులును—“ఉష్ణముష్ణార్తముష్టిచ
యుక్తం చోష్ణైః నిహన్త్యనూక్” అనువాక్యముచే స్ఫుటముగ జెప్పిరి. ప్రకృతమున

ఉష్ణవీర్యముగ వమనార్థకహయమున లేసెనుచేర్చుట యెట్లుచితముగునన్నచో వమనాషధమున మాత్రము లేసెను జేర్చుట విరుద్ధము కానేరదని “న చోష్ణవిరోధో.....నిహారణాత్” అనువైవాక్యముచే సహేతుకముగ విధింపబడినది. ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యులును ఇట్లుచెప్పిరి:—“ప్రచ్ఛర్దనే నిరూపేచ మధూష్టం న నివార్యతే, అల్పభావకమాశ్లేప తయోర్యస్తాన్నివర్తతే” ఈయపవాదశాస్త్రమునుబట్టి నిరూపవస్తియందును మధూపయోగము విరుద్ధము కానేరదని యెరుంగునది. ఈవివరణమంతయు సూత్రస్థానవ్యాఖ్యయందును మాచే జూపబడినది.

ఇచ్చట “సర్వేషు” అని చెప్పినది ప్రాయుకముకావున శ్రేయోదివమనాషధముల కొన్నిటియందు లేసెను జేర్చుటలేదు. మరియు—“అశచ్ఛర్దసీయం” అనియుపక్రమించి చెప్పబడినప్రయోగమున అతిమధురము మున్నగుతొమ్మిదిద్రవ్యములను వేరువేరుగ క్వాథముల తొమ్మిదిటినిచేసి వానితో నుపయోగింపబడిన వమనయోగములు తొమ్మిదియగునని యెరుంగునది.

— (౮) మదనఫలమాత్రయోగము తెనిమిది. —

మూ. ఫలపిప్పలీనాం ద్వా ద్వా భాగౌ కోవిదారాదికషాయేణ త్రి
స్సప్తకృత్వః స్రావయేత్; తేన రసేన తృతీయం భాగం పిష్ట్యా
మాత్రం హరితకీభిః విభీతకైరామలకైర్వా తుల్యాం వర్త
యేత్; తాసామేకాం ద్వే వాపూర్వోక్తానాం కషాయాణామన్య
తమన్య అజ్జలిమాత్రేణ విమృద్య బలవచ్ఛ్లేష్మప్రసేకగ్రన్థిజ్వరో
దరారుచిషు సాయయేదితి సమానం పూర్వేణ. ౨౬

వ్యా. పైనిద్దేశింపబడిన మ్రంగవిత్తనముల గ్రహించి మూడుభాగములుగ జేసి
యందు రెండుభాగములను మాత్రము గ్రహించి, పైయోగమున జెప్పబడిన దేవకాంచ
నము మున్నగుద్రవ్యములలో నొకద్రవ్యమును క్వాథముచేసి యాకషాయమున పైయోగ
మున జెప్పినప్రకారము ఒకరాత్రి భావనచేసి మరునాడుదయమున పిసికి కషాయమును
మాత్రము పంచుకొనవలెను. ఇత్తైరంగు నాకషాయముననే మరల రెండుభాగముల
మ్రంగకాయగింజలను భావనచేసి మరుసటిదినము కషాయమునుమాత్రము గ్రహించునది.
ఇత్తైరంగున నొకేకషాయమున మ్రంగకాయవిత్తనముల మాటిమాటికి జేర్చుచు నిరువది
యొకసారి భావనచేసి కషాయమును మాత్రము గ్రహించునది. ఇత్తైరంగున నిరువదియొక
సార్లుభావనచేసి గ్రహించబడినకషాయమును మూడవవంతుగ నుంచబడినమ్రంగవిత్తనముల
కల్గముతో కలుపుకొని మెత్తగ నూరి కరకకాయ, తానికాయ, ఉసిరికకాయ, అను

వానితో నొకదానిపరిమితి కల్గియుండునట్లు ఉండలగజేసి, వానిలో నొకటివైనను రెంటివైనను, నాల్గుపలముల పరిమితమైన దేవకాంచనాదికషాయములలో నొకదాని యందు నూరి కలిపి వసునముచేయించవలసినరోగికి త్రాగింపవలెను. ఈయాషధమును మిక్కిలి ప్రబలముగ కఫము కారునవ్వుడును, గ్రంథిరోగమునందును, జ్వరమునందును, ఉదరమునందును అరోచకమునందును ప్రయోగింపదగును. స్నేహస్నేహవిధుల జేయుట, ఔషధాభిమంత్రణము మున్నగునవియన్నియు ప్రయోగమున జెప్పబడిన క్రమముననుగురించియే చేయవలెను. (ఈక్రింద జెప్పబడు యోగములన్నిటియందును 'సమం పూర్వేణ' అనుదాని కిదియే యర్థము) ఈయోగములు "మాత్రాస్వప్తా" అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—మొదటియోగమున తొమ్మిది కషాయద్రవ్యములలో నతిమధురమును మాత్రము వదలి తక్కినదేవకాంచనము మున్నగు నెనిమిదిద్రవ్యములలో నొకదానిని క్వాథముచేసి యాక్వాథముననే రెండుభాగముల మ్రంగకాయగింజలకల్కమును జేర్చి యిరువదియొకసారి భావనచేసి కషాయమును గ్రహింపవలెను. ఏద్రవ్యముయొక్క కషాయమున భావనలజేసెదరో ఆకషాయమునందే మ్రంగగింజలనూరి కరక-తాని-ఉసిరికకాయలలో నొకదానిపరిమితముగ నుండలజేయవలెను. సేవించునపుడును తొలుత భావనచేసినదినును కషాయముననే కలిపి త్రాగవలెను. ఇదియొకయోగము. ఇతైరంగుననే దేవకాంచనము మున్నగునెనిమిదికషాయములయందును వేరువేరుగ ఔషధమును కల్పింపవలెను. ఈకషాయభేదములబట్టి ఫలపిప్పలి (మ్రంగకాయగింజల) మాత్రా యోగము లెనిమిదివిధములగునని యెరుంగునది. ఈమాత్రాయోగములే "మాత్రాస్వప్తా" అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౨౭ (౪) ఫలపిప్పలీక్షీరాది వసునయోగములు నాల్గు. ౨౭—

మూ. ఫలపిప్పలీక్షీరం, తేన వా షీరయవాగూం అథోభాగే రక్తపిత్తే హృద్దాహే చ, తజ్జస్య వా దధ్నః ఉత్తరకం కఫచ్ఛర్దితమకప్రసేషు; తస్య వా పయసః శీతస్య సన్తానికాంజలిం పిత్తే ప్రకుపితే, ఉరఃకణ్ఠహృదయే చ తనుకఫోపదిగ్ధే; ఇతి సమానం పూర్వేణ.

౨౭

వ్యా. మ్రంగకాయగింజలను ఆపుపాలలోజేర్చి షీరపాకవిధి ప్రకారము పక్వము చేసిన నయ్యది ఫలపిప్పలీక్షీర మనఁబడును. ఈషీరమును; దీనినిచేర్చి విధ్యుక్తప్రకారము

సిద్ధముచేయబడిన యవాగువును, అథోగతరక్తపిత్తమున వమనమునకై త్రాగించవలెను. మరియు అట్టిక్షీరమున తోడుబెట్టి (చేమిరిబెట్టి) సిద్ధముచేయబడిన పెరుగుపైనుండుమీగడను కఫము వాంతియగునపుడును, తమకశ్వాసమునందును, నోట నీరుకారునప్పుడును వమనముచేయుచుట తుపయోగించవగును. వైజెప్పిన ఫలపిప్పలీక్షీరము చల్లారినపిదప దానిపైనుండు మీగడను నాల్గుపలములను పిత్తము ప్రకోపించినపుడును, ఉరస్సునందును కంఠమునందును హృదయమునందును స్వల్పముగ కఫముచే నావరింపబడినప్పుడును వమనమున తుపయోగించవగును. (స్నేహస్వేదాదివిధుల మునుపటియోగమునందువలెనే యేరుంగునది.)

—౨౦ (౧) ఫలపిప్పలీశృతయోగము. —

మూ. ఫలపిప్పలీశృతక్షీరాత్ నవనీతముత్పన్నం ఫలాదికల్మకషాయ సిద్ధం, కఫాభిభూతాగ్నిం విశుష్కద్వేహం (విశుష్కదేహం విశుష్కమాణం) చ మాత్రయా పాయయేత్, ఇతి సమానం పూర్వేణ.

౨౦

వ్యా. మ్రంగకాయగింజలనుచేర్చి కాచబడిన క్షీరమునుండి తీయబడిన వెన్నలూ ఫలజీమూతాది వమనద్రవ్యములకల్మమును, వానిచే సిద్ధముచేయబడిన కషాయమునుజేర్చి ఘృతపాకవిధినినుసరించి పక్వముజేసి, యాఘృతమును కఫముచే జాతరాగ్ని మందగించినపుడును, శరీరము శుష్కించునపుడును, తగుపరిమాణముతో త్రాగించవలెను. స్నేహదుల మునుపటివలె నెరుంగునది.

ఇచ్చట వైజెప్పిన క్షీరయోగములును, ఈఘృతయోగంబును జేరి ఫలపిప్పలీక్షీరయోగములు ఐదని యెరుంగునది. విషయసంగ్రహమునందును “వయో ఘృతే పంచ” అని పరిగణింపబడినది. ఈయోగమున ‘ఫలాదికల్మ’ అనుచోట,—“తత్ర ఫలజీమూత... వేధనానామ్” (సూ. ౬) అని నిర్దేశింపబడిన మ్రంగకాయ మున్నగు ద్రవ్యముల గ్రహించునది.

ఇచ్చట వైజెప్పిన క్షీరమును సిద్ధముచేయునపుడు మ్రంగకాయవిత్తనములకు ఎనిమిదింతలు పాలను, పాలకునాల్గింతలు నీళ్లునుకలిపి, నీరంతయు చుండి పాలుమాత్రము మిగులునట్లు కాచవలెను. ఈక్షీరపాకతంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“క్షీరపప్తగుణం ద్రవ్యాత్ క్షీరాన్నీరం చతుర్థణమ్, క్షీరాపకేషమ్” క్షీరపాకస్థలములయందెల్ల విశేషవిధి లేనపు డీసామాన్యపరిభాషానుసారముగ కల్పించునది.

— (౧) వమనమునకు ఫలపిష్పల్యాఘ్రాణయోగము. —

మూ. ఫలపిష్పలీనాం ఫలాదికపాయేణ త్రిస్సప్తకృత్వః సుపరిభావితేన
పుష్పరజః ప్రకాశేన చూర్ణేన సరసి సజ్జాతం, బృహత్సరో
రుహం సాయాహ్నో అవచూర్ణయేత్, తద్రాత్రివ్యుషితం
ప్రభాతే పునరవచూర్ణితం ఉద్భృత్య, హరిద్రాకృసర-క్షీర-యవా
గూనామన్యతమం వైశ్వగుడఘాణితయుక్తం ఆకణ్ఠం పీతవస్తం
ఆఘ్రాపయేత్. సుకుమారముల్లిష్టపిత్తకఫం ఔషధద్వేషిణం,
ఇతి సమానం పూర్వేణ. ౨౯

వ్యా. మ్రుంగకాయగింజలను పుప్పాడివలె శ్లష్ణముగ నుండునట్లు పాడిచేసి
యాచూర్ణమును వమనద్రవ్యములైన ఫలజీమూతాదిద్రవ్యముల జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన
కహాయమున నిరువదియొకమారులు భావనజేసి యాచూర్ణమును సరస్సునందు గొప్ప
తామరపువ్వుపై చల్లి రాత్రియంతయు నుండనిచ్చి, మరునటిదినమున నాకమలమును
గ్రహించి మరల ఫలచూర్ణమును చల్లి యుంచుకొనునది. పిదప వమనము చేయించవలసిన
వానికి, పసుపునుచేర్చి వక్రముచేయబడిన కృసరము (పులగము) నైనను, పాలనైనను,
యవాగుపు నైనను, అందు కొంచెము నైంధవలవణమును బెల్లమును చక్కెరపాకమును
కలిపి, (రోగికి) కుత్తుకవరకును నిండునట్లు త్రాగించి, పిమ్మట పైజెప్పబడిన తామరపువ్వును
ఆఘ్రాణింపజేయవలెను. ఈయాషధమును సుకుమారులకు పిత్తకఫములు వమనోన్ముఖ
ములైఁగున్నతరి నుపయోగింపందగును. తక్కిన స్నేహస్వేదాదివిధుల నన్నిటిని వమనాంగ
ముగ వైశ్వజెప్పబడినవిధముగనే యాచరింపవలెను.

— (౨) ఫలపిష్పలీలేహము, చూర్ణంబును చేరి రెండు. —

మూ. ఫలపిష్పలీనాం భల్లాతకవిధిపరిస్మృతం స్వరసం పక్త్వా ఘాణితీభూత
మాతస్తులీభావాల్లేహయేత్; ఆతపశుష్కం వా చూర్ణీకృతం
జీమూతకాదికపాయేణ పిత్తే కఫస్థానగతే పాయయేత్; ఇతి
సమానం పూర్వేణ. ౩౦

వ్యా. మ్రుంగకాయవిత్తులను, రసాయనప్రకరణమున చెప్పబడిన భల్లాతవిధి
ప్రకారము వక్రముచేసి యందుండి స్వరసమును గ్రహించి యాచూర్ణమును చక్కెర
పాకమువలె తీగలుసాగునంతవరకు వక్రముచేసి యాలేహమును పిత్తము ప్రసవితము కఫ
స్థానమున చేయున్నపుడు రోగికి నాకించినయెడ చక్కగ వమనములగును. లేక మ్రుంగ

కాయవిత్తులను యెండనెండించి మెత్తగచూర్ణముచేసి దేవదాళిమున్నగు వమనద్రవ్యముల కహయమునకల్పి త్రాగించినను చక్కగ వమనములగును. తక్కిన విధానమునంతను మును పటివలె నెరుంగునది. ఇది ఫలసిప్పలిచూర్ణరూపమైన వమనయోగము. (ఇచ్చట లేహ చూర్ణరూపములైన యోగములు రెండు చెప్పబడినది.) ఇచ్చట “భల్లాతకవిధిపరిశ్రుతమ్” అనుచోట రసాయనప్రకరణమున “భల్లాతకాన్యాప్రోధ్య అప్తగుణే గుణేనాంభసా సాధు సాధయేత్ లేహం రసమప్తభాగావశేషం పూతం” (చ. చి. అ. ౧ పాదం ౨. శ్లో. ౧౩) అనిచెప్పబడిన భల్లాతకరసవిధానముననుసరించి మ్రంగకాయగింజలను నలియ కొట్టి దాని కెనిమిదింతలు జలమునుచేర్చి యెనిమిదవంతు మిగులునట్లు కాచి యాస్వరస మును వడగట్టి గ్రహించునది. ఈరసమును వైజెప్పినప్రకారము లేహపాకముగ పక్వము చేయవలెనని యెరుంగునది. (వైమూడుయోగములును “ఏకః ఘాణితే చూర్ణే ఘ్రేయే” అని సంగ్రహముగ నిర్దేశింపబడును).

—౨౭ (౬) ఫలసిప్పలీవర్తియోగము లారు. ౨—

మూ. ఫలసిప్పలీచూర్ణాని పూర్వవత్ ఫలాదీనాం షణ్ణామన్యతమ కమాయస్త్రుతాని వర్తిక్రియాః ఫలాదికషాయోపసర్జనాః (కోవి దారాదికషాయోపసర్జనాః) వేయా ఇతి సమానం పూర్వేణ. ౩౧

వ్యా. మ్రంగకాయగింజలనెండించి మెత్తగచూర్ణముచేసి యాచూర్ణమును వమన ద్రవ్యములగ చెప్పబడిన మ్రంగకాయ, దేవదాళి, చేమసార, ఆవడ, పెద్దచేదుబీర, కొడిసెపాల, చిన్నచేదుబీర అనునారిటితో సేదైననొకద్రవ్యముచే సిద్ధమయినకహయమున కలిపి వైజెప్పబడిన భల్లాతకవిధిప్రకారము, అప్తగుణకహయమునచేర్చి కాచి అప్తమాంశ మునుగ్రహించి యారసమును మరల చక్కెరపాకమువలెకాచి వానిచే వర్తులను (గుటిక లను) చేయునది. ఆవర్తులను మ్రంగకాయ మున్నగునానికహయమున కలిపి త్రాగించు నది. తక్కిన వమనాంగవిధులను పూర్వమువలె చేయునది. (ఇత్తెరుంగున మ్రంగకాయ గింజలపొడిని మ్రంగకాయ మున్నగు వమనద్రవ్యములలో నొక్కొకకహయమున వేరు వేరుగ జేయబడిన వర్తియోగములు ఆరువిధములగునని యెఱుంగునది.) ఈయోగము లారును “వర్తిక్రియాసు షట్” అని నిర్దేశింపబడును.

—౨౭ (౭) ఫలసిప్పలీలేహయోగము లిరువది. ౨—

మూ. ఫలసిప్పలీనామారగ్వధ-వృక్షక-స్వాదుకణ్ఠక-పాతా-పాటలా-ఞ్చరేష్ఠా-మూర్వా-సప్తవర్ణ-నక్తమాల-పిచుమర్ద - పటోల - సుషవీ -

గుడూచీ - సోమవల్కదీప్తికానాం, పిప్పలీ - పిప్పలీమూల - హస్తీ
పిప్పలీ-చిత్రక-శృంగజబేరాణాం చాన్యతమకషాయేణ, సిద్ధోలేహః,
ఇతి సమానం పూర్వేణ. 3౨

వ్యా. రేల, కొడిసెపాల, పుల్లవెలగ, చిరుబొద్ది, కలిగొట్టు, కురువింద, చాగ,
ఏడాకులపొన్న, కానుక, వేము, చేదుపొట్ట, కాకర, తిప్పతీగ, వెలిచండ్ర, వస,
(వాకుడు) పిప్పళ్లు, మోడి, గజపిప్పలి, చిత్రమూలము, శుంఠి, అను నీయిరువదిద్రవ్య
ములలో నొక్కొకదానికషాయమునందు మ్రంగకాయవిత్తనముల చూర్ణమును కలిపి
లేహపాకవిధి ప్రకారము వేరువేరుగ చేయవలెను. (వైజెప్పిన యిరువదికషాయములలో
వేరువేరుగచేర్చి చేయబడిన ఫలపిప్పలీలేహయోగము లిరువదియగునని యెరుంగునది.)

❧ (౪౦) మ్రంగవిత్తులచే నుత్కారికా-మోదకయోగములుచేసి నలువది. ❧

మూ. ఫలపిప్పలీష్వేలాహరేణుకా శతపుష్పా కుస్తుమ్మురు తగరకుష్ఠ
త్వక్ చోరకమరువ కాగురుగుగ్గుల్వేలవాలుక శ్రీవేష్టకపరిపేలవ
మాంసీ శైలేయక స్థాణేయక సరలపారావత పద్యశోకరోహి
ణీనాం వింశతే రన్యతమస్య కషాయేణ సాధితోత్కారికా,
ఉత్కారికా కల్పేన, మోదకా వా మోదకకల్పేన, యథా
రోగదోషభక్తి ప్రయోజ్యా ఇతి సమానం పూర్వేణ 3౩

వ్యా. ఏలకులు, రేణుకలు, సదాప, కొలిమిరి(దనియాలు), గ్రంథితగరము, చెంగల్య
కోష్ఠ, లవంగపువట్ట, కచోరములు, మరువము, అగరు, గుగ్గిలము, నూగుదోస (కూతురు
బుడమ), దేవదారుబంక, కైవర్తముస్తలు, జటామాంసి, శైలేయకమును గంధద్రవ్యము,
స్థాణేయక మనుగంధద్రవ్యములు (లేక వచ్చును), దేవదారు, ఎక్కుడుతీగ, అశోక,
రోహిణి (కటుకరోహిణి), అను నీయిరువదిద్రవ్యములలో నేదైననొకద్రవ్యమునుచేర్చి
కషాయము కాచి, మ్రంగవిత్తులచూర్ణమును పిష్టముగనుంచుకొని దానిచే నపూర్వముగ జేసి
వైజెప్పిన కషాయముయొక్క యావిరియం దుడికించునది. (ఉదయేయోత్కారిక) మరియు
మ్రంగకాయవిత్తులచూర్ణమును కుడుములుగ జేసి వైజెప్పిన కషాయమునం దావిరిచే నుడి
కించునది. (ఇది మోదకము). వీనిని రోగమును దోషమును రోగియొక్కయిష్టమును
అనుసరించి యుపయోగించిన వమనములు చక్కగనగును. (ఈలేహ-ఉత్కారికా-
మోదకయోగములు “వింశతిర్వింశతిర్లేహమోదకోత్కారికాసుచ” అని సంగ్రహముగ
నిర్దేశింపబడును).

ఇచ్చట ఉత్కరికా-మోదకకల్పనావిధానము పాకశాస్త్రముచే నెరుంగునని. వైజేష్ఠినరీతిగ మ్రంగవిత్తులను విలకులు మున్నగునిరుపదిద్రవ్యములలో నొక్కొకదాని కహయమునం దుత్కరికలజేసిన యిరుపదియొత్కరికాయోగము లగును. అత్తైరంగు ననే మోదకములును ఇరుపదియగును. ఈయోగములన్నియు కలిసి నలువది ఫలపిప్పలీ పమనయోగము లగును.

(మరియు కహయము నొకపాత్రలోబోసి వానెనగట్టి యావానెనలో జౌషణ పిష్టమునునిచి మూతమూసి యుడికించిన కహయముయొక్క యావిరిచే పక్వమగును.)

❧ (3౨) ఫలపిప్పలీశఘ్నలీఆపూపయోగములు చేరి ముప్పదిరెండు. ❧

మూ. ఫలపిప్పలీ స్వరసకహయ భావితాని తిలకాలితణ్డల పిష్టాని తత్కహయోపసర్జనాని శఘ్నలీకల్పేన వా శఘ్నలక్ష్మి, పూప కల్పేన వా పూపాః ఇతి సమానం పూర్వేణ. 3౪

వ్యా. మ్రంగకాయగింజల స్వరసమునందైనను కహయమునందైనను నుప్పులను బరిబియ్యమును భావనావిధి ప్రకారము భావనచేసి పిండిచేసి యాపిండిని ఆకహయమును కలిపి పక్వముజేసి శఘ్నలీ (చక్కిలముల) కల్కప్రకారము చక్కిలములనైనను, అపూప విధినుసరించి యపూపములనైనను చేయునది. వీనిని పమనమునకై వైజేష్ఠిన విధి ప్రకారము సేవించునది. (ఇచ్చట శఘ్నలీకల్పన మొకటియు, అపూపకల్పన మొకటియు కలిసి ఫలపిప్పలీయోగములు రెండు చెప్పబడినవి).

❧ శఘ్నలీ-ఆపూపయోగములు. ❧

మూ. ఏతేనైవ చ కల్పేన సుముఖ-సురస-కుశేరక-కాణ్డీర-కాకమాలక-పర్ణాసక-క్షువక-ఫణిజ్జక-గృజ్జన-కాసమర్ద-భృజ్జరాజానాం, పోతు తుబాలికా కాలజ్కతక-ద్రక్షైరకాణాం చ అన్యతమన్య కమా యేణ కారయేత్. 3౫

వ్యా. వైజేష్ఠబడిన కల్పమునుసరించి మ్రంగకాయగింజల కహయకల్పములలో భావనజేయబడిన నుప్పులను బియ్యమును పిండిచేసి యాపిండిని—ఎఱ్ఱావాలు, తులసి, తెల్లగగ్గెర, కాకర, నల్లగగ్గెర, గగ్గెర, క్షువకము (తుమ్మలగల్గించుచెట్టు), మరువము, వెల్లుల్లి, కసివెండ, గుంటకలగర, కాకివెదురు, తెల్ల చెరుకు, నల్ల చెరుకు, సాధారణమైన చెరుకు, అను నీవదనైదింటిని వేరువేరుగ కహయముల సిద్ధముచేసికొని వానిలొ

నొక్కొకదానియందు (వైజెష్ఠిన పిండిని) కలిపి వైజెష్ఠినరీతిగ పదునైనశఘ్నలీయోగములనైనను, అపూపయోగములుగనైనను కల్పించి వమనమునకై వైజెష్ఠినరీతి నుపయోగింపదగును. (ఇచ్చట మ్రంగగింజల కషాయమున భావనచేయబడిన నువ్వులు బియ్యము ఈరెంటిపిండిని చేర్చి వైజెష్ఠుబడినరీతిగ పదునైనదుశఘ్నలీయోగంబులును, పదునైనదు అపూపయోగంబులును ఏర్పడును. ఈముప్పదియోగములును వైజెష్ఠుబడిన శఘ్నలీఅపూపయోగములు రెండును కలిసి ముప్పదిరెండు వమనౌషధయోగము లగును.) ఈయోగములు “శఘ్నలీఅపూపయోగోచ్చక్తాః యోగాష్టాదశ షోడశ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

❧ (౧౦) కొన్ని వమనయోగములు. ❧

మూ. తథా బదరషాడబ-రాగ-లేహ-మోదకోత్కారికా-తర్పణ - పానక-మాంసరస-యూష-మద్యానాం మదనఫలాన్యన్యతమేన ఉపసృజ్య, యథారోగదోషభక్తి దద్యాత్, తైస్సాధు వవతీతి. 3౬

వ్యా. రేగుపండ్ల చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన షాడబము, రాగము (పానకవిశేషము), లేహము, మోదకము, ఉత్కారిక, తర్పణము (సత్తుపిండిలో పెరుగును కలిపి చేయబడిన ద్రవపదార్థము), పానకము, మాంసరసము, యూషము, మద్యము, అను సీపదివిధములైన ద్రవములలో దేనియందైనను మ్రంగగింజలచూర్ణమును కలిపి, వమనమునకై యుపయోగింపదగును. వానిలో రోగియొక్కదోషమును రోగమును ఇష్టమును గమనించి తత్తదను కూలమైనదానియందు చేర్చి యుపయోగింపం దగును. అటు చేసినచో చక్కగ వమనము లగును. (ఇచ్చట షాడబ-రాగాదిలక్షణములు స్థలాంతరమున వివరింపబడినవి. మరియు వైజెష్ఠుబడిన పదిద్రవ్యములతో మ్రంగకాయవిత్తుల జేర్చి పేరుపేరుగ కల్పింపబడుయోగములు పదియగునని యెఱుంగునది) ఈపదియోగములును “దశాన్యే షాడబాద్యేషు” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

❧ మదనపర్యాయనామములు. ❧

మూ. మదనః కరహాటశ్చ రాతః పిణ్డీతకః ఫలం, శ్వసనశ్చేతి పర్యాయైః ఉచ్యతే తస్య కల్పనా.

32

వ్యా. మదనము, కరహాటము, రాతము, పిండితకము, ఫలము, శ్వసనము, అను సీపర్యాయపదములచే మ్రంగకాయ చెప్పబడును. కావున వానికల్పనాస్థలములయందు ఈపర్యాయపదములు చెప్పబడినయెడ మ్రంగకాయని యెరుంగునది.

చ-కల్ప—4

(ఈపర్యాయనామములు తంత్రమునందు విశేషముగ ప్రయోగింపబడునుకావున సుబోధమునకై యిచ్చట పర్యాయనామములు చెప్పబడినవి. ఇత్యైవ మున్నగువాని పర్యాయనామకథనము నితైరంగుననే యెరుంగునది).

—ॐ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్ర శ్లోకాః.—

మూ. నవయోగాః కషాయేషు, మాత్రాస్వప్నైః, పయోఘృతే,
పిష్ఠి, ఏకః ఫాణితే, చూర్ణే, ఘ్నేయే; వర్తిక్రియాసు షట్.
వింశతి ర్వింశతిర్లేహ-మోదకో-త్కారికాసు చ,
శఘ్నలీపూపయోశ్చైక్తా యోగాష్టాడశ షోడశ. 3F
దశాన్యే షాడబాద్యేషు, త్రయస్త్రింశదిదం శతమ్,
యోగానాం విధివద్దృష్టం ఫలకల్పే మహర్షిణా. ౪౦

వ్యా. మ్రుగకాయవిత్తుతో కషాయరూపమైన యోగములు తొమ్మిది. మాత్రా యోగములెనిమిది, ఊరయోగములునాల్గును, ఘృతయోగమొకటియుచేరి యైదు. ఫాణిత మొకటి, చూర్ణమొకటి, ఘ్నేయము (మూర్కొనదగినది) ఒకటి, వర్తిక్రియలు ఆరు, లేహములు ఇరువది, మోదకము లిరువది, ఉత్కారికలిరువది; శఘ్నలీయోగములు పదు నారు, అపూపయోగములు పదునారు, షాడబాలయోగములు పది. ఇతైరంగున నివి యన్నియుచేరి మదనఫలకల్పముచే నైన వమనోషధయోగములు నూటముప్పదిమూడు (133) ను ఈయధ్యాయమున మహర్షియగు నాశ్రేయులచే నుపదేశింపబడినరీతి అగ్ని వేళులచే విధ్యుక్తప్రకారము వివరింపబడినది. (ఇచ్చట చెప్పబడినయోగముల సంఖ్యా విభాగము అచ్చటచ్చట వ్యాఖ్యానముననే జూపబడినది.)

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసమ్మూరితే
కల్పస్థానే మదనకల్పో నామ ప్రథమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున నగ్నివేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమున దృఢబలనిచే పూర్తిగావింపబడిన కల్పస్థానమున మదనకల్పమనునది ప్రథమాధ్యాయము సంపూర్ణము.

ద్వితీయాధ్యాయము.

—౩ (౨) జీమాతకకల్పము. —

అవతరణిక:—మృంగకాయనుబోలె జీమాతంబును (దేవతాడియు) వమన యోగములలో నిరపాయమైనది యగుటంజేసి ఫలకల్పానంతరము జీమాతకల్పము చెప్పబడును.—

మూ. అథాతో జీమాతకకల్పం వ్యాఖ్యాన్యాయః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. ఫలకల్పమును జెప్పినపిదప జీమాతకల్పమును త్రికాలజ్ఞానసంపన్నుడగు నాశ్రేయు డుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెద నని యర్థము.

జీమాతమును వమనయోగ్యౌషధముగ కల్పించువిధానము జీమాతకల్పము. దాని నధికరించి చెప్పనట్టి యధ్యాయము జీమాతకల్పమగును. అట్టి యధ్యాయమును చెప్పెదనని యర్థము. తక్కినస్థలములయందును (ఇత్వౌకుకల్పము మున్నగుచోటను) ఇదేయర్థమని యెరుంగునది. మరియు వమనౌషధములలో నిచ్చట వరుసగ జెప్పబడు మదన-జీమాతక-ఇత్వౌకు-ధామర్గ వ - వత్సక - కృతశేధనము లనునారిటిలో పూర్వ పూర్వము ఒకదానికన్న నొకటి నిరపాయమగుటంజేసి శ్రేష్ఠముగ నుండును. అట్టి శ్రేష్ఠ త్వమున తారతమ్యమునుబట్టియే మదన-జీమాతాదిక్రమముగ వరుసగ జెప్పబడినవి యని యెరుంగునది.

—౩ జీమాతకల్పమునం దాశ్రయము పర్యాయనామములు. —

మూ. కల్పం జీమాత కన్యేమం ఫలీపుష్పాశ్రయం శ్రుణు,

గరాగరి చ వేణీ చ తథా స్యాద్దేవతాడకః.

3

వ్యా. వమనములకై దేవతాళియొక్క ఫలములను పుష్పములను ఆశ్రయించిన యౌషధకల్పమును జెప్పెద వినుమని యర్థము. గరాగరి, వేణి, దేవతాడి, యనుపర్యాయ ములచే జీమాతము ఇచ్చట వ్యవహరింపబడును.

ఇచ్చట “ఫలపుష్పాశ్రయం” అని చెప్పటచేత ఈకల్పమున వమనమునకై దేవతాడియొక్క ఫలములను పుష్పములను మాత్రము గ్రహింపనగుగాని ఆకులు కాడలు మున్నగువాని గ్రహింపదగదని తెలియదగును.

జీమూతమన డావరడంగి—ఇయ్యది చేదుగల్గియుండును. దీని; భావప్రకాశమున నిట్లు చెప్పబడినవి:—“దేవదాళీరసే తిక్తా కఫార్యశ్శోషవ నాశయేత్ వామసీతిక్తా క్షయహిక్మాకృమిజ్వరాః.....వాతసుత్పరమ్” నిది లతజాతిలో చేరినదనియు, దీనిపువ్వులు తెల్లగను పసుపురంగుగను ఎఱ్ఱ మూడురకములుగ నుండుననియు చిన్నపుచ్చకాయలంత కాయలు కల్గియుండె తెలుగువ్యాఖ్యలో వివరించుచున్నది. అందు ఈకల్పమున పచ్చపువ్వులు కలది దగును. చక్రపాణివ్యాఖ్యయందును “జీమూతకః పీతఘోషకః” అని చెప్పియు

—❁ దేవదాళిగుణము. ❁—

మూ. జీమూతకం త్రిదోషఘ్నం యథాస్వోషధకల్పితం,
ప్రయోక్తవ్యం జ్వరశ్వాసహిక్మాద్యేష్వామయేషు చ.

వ్యా. జీమూతకము (డావరడంగి) త్రిదోషహరము. వాతాదిదోషహర నాషధములతో జేర్చియు, కల్పించియు నుపయోగించినచో నాయాది హరించును. మరియు శ్వాసము, జ్వరము, ఎక్కిళ్లు మున్నగురోగములయందును రోగముల హరించునాషధముల జేర్చి కల్పించి యుపయోగింపందగును. ఆదిశబ్దముచేత నురస్సు నాశ్రయించి జనించు కాసము మున్నగురోగములును బడును.)

—❁ (౬) దేవదాళీయోగములు ముప్పదితోమ్మిది, అందు క్షీరయోగము లారు.

మూ. యథోక్తగుణయుక్తానాం దేశజానాం యథావిధి,
పయః పుష్పేఽస్య, నిర్వృత్తే (పయః పుష్పేషు నిర్వృత్తే
పేయా పయస్కృతా.
లోమశే క్షీరసంతానం, దధ్యుత్తరమలోమశే,
శృతే పయసి దధ్యుష్ణం జాతం హరితపాణ్డుకే.
జీర్ణానాం చ సుశుష్కాణాం న్యస్తానాం భాజనే శుచా,
చూర్ణస్య పయసా శుక్తిం వాతపిత్తార్దితః విచేత్.

వ్యా. మదనకల్పమున సామాన్యముగ జెప్పబడిన గుణవీర్యదేశకాలాది సంక విధ్యుక్తప్రకారము గ్రహించబడి యథావిధిగ గ్రహించియుంచబడిన దేవదాళి; పుష్పముల చేర్చికాచబడినపాలును; లేతపిండెలుగనుండు దేవదాళిఫలములజేర్చి కా

పాలచే సిద్ధముచేయబడిన యవాగువును; రోమములబోలిన నూగుతో కూడియుండు కాయలజేర్చి కాచబడినపాలపై మిగడను; నూగులేకయుండుకాయలజేర్చి పాలనుకాచి యాపాలతో సిద్ధముచేయబడిన పెరుగుపైనుండు మిగడను, పచ్చనిరంగును పాండు వర్ణంబునకల్గి చక్కగ ముదిరిన దేవదాళికాయలజేర్చి కాచబడినపాలతో సిద్ధమై పులిసిన పెరుగును; వసునమునకై త్రాగవలెను. మరియు చక్కగపండిన దేవదాళికాయలను చక్కగ నీడనెండించి యుక్తమైన పాత్రయందుంచి, మెత్తగ చూర్ణముచేసి అందు శుక్తిప్రమాణము (అర్థపలము) ఆవుపాలతో కలిపి వసునమునకై త్రాగవలెను. (ఇత్తైరంగున దేవదాళికి పాలతో కల్పనావిశేషరూపముగను, ఆలోడనరూపముగను, ఆరుక్షీరయోగములు చెప్పబడినవి. ఈభేదములనే “పట్ ట్టీరే” అని సంగ్రహమున చెప్పియున్నది.)

ఇచ్చట మదనకల్పమున “తత్ర దేశే సాధారణే జాంగలే వా.....స్థాపయేత్” (౧౨-౧౫-సూ.) అనుగ్రంథముచే జెప్పబడిన ఔషధగ్రహణకాలాదుల నెరుంగునది. కాలజత్వాదిసంపత్తనుదానినే యెరుంగునది. మరియు “చ్యుర్దసీయమాతురం ద్వ్యహం త్ర్యహం వా...దోషనిర్హరణాచ్చ” (సూ.౨౧.౨౫) అనుగ్రంథముచే వసునసాధారణముగ జెప్పబడిన స్నేహస్వేదాదినియమముల నెరుంగునది.

—౨౨ (౧) సురామండముతో జీమూతకయోగమొకటి. —

మూ. ఆసుత్య చ సురామణ్డే మృదిత్వా ప్రస్తుతం పిబేత్,
కఫజేఽరోచకే కానే పాణ్డురోగే సయక్ష్యణి.

౮

వ్యా. చక్కగ పండిన దేవదాళిఫలములను విధిప్రకారము గ్రహించి చక్కగ నలియకొట్టి సుర యనుమద్యమున నునిచి పిసికి రాత్రియంతయు నునిచి మరునటిదినమున చక్కగ తేరినయామద్యమును మాత్రము తేటగ గ్రహించి కఫముచే గల్గినయరోచకము నందును, కాసమునందును, పాండురోగమునందును, రాజయత్నమునందును రోగికి విఘ్నకృత ప్రకారము త్రాగింపనగును. (ఇది యొకయోగము. “మదిరామణ్డే ఏకః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడినది.)

ఇచ్చట విశేషనిర్దేశము లేదు కావున “ఫలం పర్యాగతం గ్రాహ్యం” అను సామాన్యవచనముచేత చక్కగ పండినదేవదాళిఫలమును గ్రహింపనగును. క్రిందజెప్పబడు యోగములందును ఫలమునే గ్రహింపవలెను.

—౨౩ (౧౨) దేవదాళికి కషాయముతోచేరిన కల్పనాయోగములు పండ్రెండు. —

మూ. ద్వే చాపోఢ్యాఽథవా త్రీణి గుడూచ్యా మధుకస్య వా,
(గుడూచ్యామలకస్య వా)

కోవిదారాదికానాం వా నిమ్బస్య కుటజస్య చ.

కషాయేష్వాసుతం పూత్వా తేనైవ విధినా పిబేత్,

వ్యా. విధ్యుక్తముగ గ్రహింపబడిన దేవదాళిఫలములలో రెంటితైనను మూటి నై నను నలుగగొట్టి, తిప్పతీగె కషాయమునందైనను, అతిమధురకషాయమునందైనను, లేక మదనకల్పమున “కోవిదార” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన ఎఱ్ఱని దేవకాంచనము, తెల్లని దేవకాంచనము, కడిమి, ప్రబ్బలి, దొండ, జనుము, సదాపుష్పి (సదాప), ఉత్తరేణి, అను నీయెనిమిదిటిలో నొకదానికషాయమునందైనను, వేపచెక్కకషాయమునందైనను, కొడిసెపాలపట్ట కషాయమునందైనను చేర్చి రాత్రియంతయు నానబెట్టి మరుసటిదినమున నాశీతకషాయమును వడగట్టి మదనకల్పమున జెప్పబడిన విధిప్రకారము వమనమునకై త్రాగవలెను.

ఇచ్చట తిప్పతీగె, అతిమధురము, దేవకాంచన మున్నగునవి యెనిమిది, పేము, కొడిసెపాల, అను నీపండ్రెండుద్రవ్యములచే వేరువేరుగ సిద్ధమైన కషాయములతో దేవదాళిఫలములకు వేరువేరుగ గల్పింపబడిన యోగములును పండ్రెండగును. ఈకషాయ యోగములే “ద్వాదశ చాపరే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

మరియు మదనకల్పమున “కోవిదార-కర్బుదార - నీప-బిడుల-బిమ్బా-శణపుష్పీ-సదాపుష్పి-ప్రత్యక్షుష్పీ” అని నిర్దేశింపబడిన యెనిమిదికషాయద్రవ్యములును “కోవిదారాదికానాం వా” అనుపదముచే గ్రహింపబడును. “తేనైవ విధినా పిబేత్” అను చోట కషాయాణామన్యతమేన వా...పాయయేత్” (అ. ౧. సూ. ౨౨) అని చెప్పబడిన పానవిధి నెరుంగునది.

❦ (౨) దేవదాళికి రేల మున్నగుకషాయముల నేడిటితో యోగములు. ❦

మూ. అథ వాఽఽరగ్వధాదీనాం సప్తానాం పూర్వవత్పిబేత్. ౧౦

ఏకైకస్య కషాయేణ పిత్తశ్లేష్మజ్వరార్దితః,

వ్యా. మదనకల్పమున నిర్దేశింపబడిన రేల, కొడిసెపాల, పుల్లవెలగ, చిరుబొడ్డి, కలిగొట్టు, కురువింద, చాగ అను నీయేడుద్రవ్యములలో నొక్కొకదానిని చేర్చి వేరు వేరుగ కాచబడిన కషాయములలో నొక్కొకదానియందు దేవదాళిఫలకల్పమును చేర్చి వమనమునకై త్రాగవలెను. (ఏడువిధములైన కషాయములలో దేవదాళికి నేడుయోగము లగును. దీనినే సంగ్రహమున “సప్త చారగ్వధాదీనాం కషాయేణ” అని నిర్దేశించి యున్నది). ఈయోగమును పిత్తకఫజ్వరపీడితుడు త్రాగవలెను.

ఇచ్చట “ఆరగ్వధాదీనాం” అన్నచోట మదనకల్పమున “ఫలపిష్పలీనామారగ్వధ-పృథక్ - స్వాదుకట్టక-పాతా-పాటలా-శార్జ్జిహ-మూర్వా” (అ. ౧. సూ. ౩౨) అని నిర్దేశించబడిన రేల మున్నగు కషాయద్రవ్యములేడును గ్రహించనగును.

—౨౭ (౮) దేవదాళీఫలమత్రాయోగము తెలిమిసి. ౨౭—

మూ. మాత్రాస్పృగ్ః ఫలనచ్చాప్టే, కోలమాత్రాస్తు తాః మతాః. ౧౧

వ్యా. మదనకల్పమున మ్రంగవిత్తుల నుద్దేశించి మాత్రాయోగము తెలిమిది చెప్పబడినది; ఆవిధముగనే దేవదాళీఫలములకును ఎనిమిదివిధములుగ గల్పించనగును. అట్టి మాత్రలను రేగుకాయపరిమాణముగ నిర్మించవలెను. (ఫలమాత్రాయోగమున కరకకాయ-తానికాయ ఉసిరికకాయలంలేసి మాత్రల గల్పించవలెనని చెప్పబడినది. ఇచ్చట అటుగాక రేగుపండంలేసి మాత్రల కల్పించవలెనని విశేషవిధి.)

ఈమాత్రాకల్పము మదనకల్పమున—“ఫలపిష్పలీనాం ద్వాద్వా భాగౌ కోవిదా రాదికషాయేణ.....తుల్యం వర్తయేత్” (అ-౧-సూ. ౨౬) అని చెప్పబడినది. ఆకల్పము ననుసరించి యిచ్చట కల్పనము నిట్లెరుంగునది:—దేవదాళీఫలములను గ్రహించి మూడుభాగములుగ విభజించి, అందు రెండుభాగములను ఎఱ్ఱదేవకాంచనము మున్నగు నెనిమిదిద్రవ్యములలో నొకదానికషాయమున చేర్చి యిరువదియొకమార్లు భావన చేయుచు నాకషాయమును పంచుకొని యందు దేవదాళీఫలముల మూడవభాగమును చేర్చి మెత్తగ నూరి రేగుపండంలేసి మాత్రలచేసి, వైజెష్ఠిన కషాయములలో నాల్గుపలముల పరిమితమున కలిపి త్రాగునది. ఈమాత్రాయోగములును కషాయసంఖ్యనుబట్టి యెనిమిదియగును. ఇయ్యది సంగ్రహమున “అప్టా చ వర్తిష” అని నిర్దేశించబడును.

—౨౭ (౮) దేవదాళికి పానసాధనస్వరసయోగములు నాల్గు. ౨౭—

మూ. జీవకర్షభక్షేతూణాం శతావర్యా రసేన వా,

పిత్తశ్లేష్మజ్వరే దద్యాత్ వాతపిత్తజ్వరేఽథ వా.

౧౨

వ్యా. దేవదాళీఫలములను జీవకముయొక్కయు, ఋషభకముయొక్కయు, చెరకుయొక్కయు, పిల్లిపీచరగడ్డలయొక్కయు రసములలో నెద్దానియందైన కలిపి పిత్తశ్లేష్మజ్వరమునందును, వాతపిత్తజ్వరమునందును వమనమునకై త్రాగింపవలెను. (త్రాగుటకు సౌకర్యముగ నుండుటకై వైజెష్ఠిన నాల్గు రసములలో నెద్దానినైన ననుపానముగ గల్పించవలెనని భావము. ఇవియును నాల్గుయోగములు. ఇది “జీవకాదిషు చత్వారః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశించబడినది.)

❧ (౧) దేవదాళీ-ఘృతయోగ మొకటి. ❧

మూ. తథా జీమూతకక్షీరాత్ సముత్పన్నం పచేత్ ఘృతం,

ఫలాదీనాం కషాయేణ శ్రేష్ఠం తద్వమనం తు తమ్. ౧౩

వ్యా. మరియు దేవదాళీఫలములనుచేర్చి కాచబడిన పాలనుండి తీయబడిన వెన్నను మ్రంగకాయవీళ్లు మున్నగువానికషాయమును చేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వము చేయబడిన ఘృతమును పానముచేసినచో నియ్యది యుత్తమమైన వసునౌషధమగును. (ఈఘృతయోగ మొక్కటి. ఇయ్యది “ఘృతం చైకం ప్రకీర్తితమ్” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును).

❧ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ❧

మూ. షట్క్షీరే, మదిరామణ్డే ఏకో, ద్వాదశ చాపరే,

సప్తచారగ్వథాదీనాం కషాయే, ౭ష్ఠే చ వర్తిషు. ౧౪

జీవకాదిషు చత్వారః, ఘృతం చైకం ప్రకీర్తితం,

కల్పే జీమూతకానాం చ యోగాస్త్రింశన్న వాధికాః. ౧౫

వ్యా. ఈజీమూతకకల్పమునందు దేవదాళికి సంబంధించి క్షీరయోగములారును, మధ్యయోగం బొకటియు, కషాయకల్పయోగములు పండ్రెండును, ఆరగ్వథాదికషాయ యోగము లేడును, వర్తి (మాత్రా) యోగము లెనిమిదియు, జీవకాదిస్వరసయోగములు నాల్గులు, ఘృతయోగం బొకటియు చేరి దేవదాళివమనయోగము ముప్పదితోమ్మిది యాయధ్యాయమున చెప్పబడినవి. (వీనివివరమంతయు నాయాస్థలములయందే పైనిచెప్ప బడినది.)

❧ అధ్యాయసమాప్తి. ❧

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్పూరితే,

కల్పస్థానే, జీమూతకకల్పో నామ ద్వితీయోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమున దృఢబలసంపూరితకల్పస్థానమునందు జీమూతక కల్పమునునది ద్వితీయాశ్వాసము సఽపూర్ణము.

తృతీయాధ్యాయము.

—౧౩ (3) ఇత్వాత్మకల్పము. ౧౩—

అవతరణిక:—వైయధ్యాయప్రారంభముననే యీకల్పములకుంగల పౌర్వాపర్య సంబంధము చెప్పబడినది. అట్టి సంబంధమునంజేసి క్రమప్రాప్తమైన యిత్వాత్మకల్పము చెప్పబడును:—

మూ. అథాత ఇత్వాత్మకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః. ౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః ౨

వ్యా. జీమూతకకల్పమును చెప్పినపిదప ఇత్వాత్మక(చేదుసార)ను వమనౌషధముగ గల్పించువిధానమును దెల్పునధ్యాయమును ఆశ్రేయు లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతి రేకము కాకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము.

మూ. సిద్ధం వత్వామ్యథేత్వాత్మకల్పం యేమాం ప్రశస్యతే,

వ్యా. ఇత్వాత్మకల్పము వేని కుపయోగింపదగునో వానిశ్లెల్ల సీక్రింద వివరింపుచు సిద్ధకల్పమును చెప్పెదను.

—౧౪ చేదుసార పర్యాయనామములు. ౧౪—

మూ. లమ్బా౭థ కటుకాలాబూస్తుమ్బి పిడ్డాఫలా(లం) తథా. 3

ఇత్వాత్మకః ఫలినీ చైవ ప్రోచ్యతే తస్య కల్పనా,

వ్యా. లంబ, కటుకాలాబు, తుంబీ, పిండాఫల, ఇత్వాత్మక, ఫలినీ, అనుపర్యాయ నామములచే చేదుసార దానికి సంబంధించిన కల్పనావసరమున పర్యాయపదములుగ వ్యవహరింపబడును.

—౧౫ చేదుసారను వమనమునకై యుపయోగింపదగినవిషయములు. ౧౫—

మూ. కాసశ్వాసవిషచ్ఛర్ది జ్వరారే కఫకర్మితే. ౪

ప్రతామ్యతి నరే చైవ వమనార్థం తదిష్యతే,

వ్యా. కాసము, శ్వాసము, విషము, వాంతి, జ్వరము, కఫముచే శరీరము కృశించుట, తమకశ్వాసము, అను నీవ్యాధులచే బాధితుడగువానికి వమనముచేయించుటకై చేదుసారకాయ మిగుల శ్రేష్ఠముగనుండును.

చ-కల్ప—5

❧ (౧) ఇత్వాకు(చేదుసార)కు సంబంధించిన
వమనయోగములు నలువదియైదు.
అందు ఊరయోగము లెనిమిది-అందు మొదటియోగము.

మూ. అపుష్పస్య ప్రవాళానాం ముష్టిం ప్రాదేశసన్నితాం
ఊరప్రస్థే శృతం దద్యాత్ పితౌద్రిక్తే కఫజ్వరే,

వ్యా. పుష్పించక (లేతదిగ) యుండు చేదుసారచెట్టుయొక్క
షిడికిలి నిండుసంత గ్రహించి ప్రస్థపరిమితమైన అవుపాలలూ నునిచి
గింతల జలమును చేర్చి పాలుమాత్రము మిగులునట్లు చుండకాచి యా
మైన కఫజ్వరమున వమనమునకై త్రాగింపవలెను (ఈవమనయోగము
స్నేహస్వేదాదివిధులు మదనకల్పమున సామాన్యముగ జెప్పబడినవి గ్రహిం
నిచ్చట “ముష్టిం ప్రాదేశసన్నితం” అని చెప్పియుండుటవలన తంత్రములయ
మైన పలప్రమాణమగుముష్టిని గ్రహింపకయ చేతికిసంబంధించిన షిడికి
గ్రహింపవలెను.)

❧ (౪) ఇత్వాకుఊరయోగములు నాల్గు. ❧

మూ. పుష్పాదిషు చ చత్వారః ఊరే జీమాతకే యథా.
యోగాః

వ్యా. పై జీమాతకకల్పమున “వయః పుష్పే...మలోమశే”
చెప్పబడినప్రకారము చేదుసారకాయయొక్క పుష్పఫలముల జేర్చి ఊర
సంస్కృత యవాగు-దధిమండములను నాల్గుఊరయోగముల గల్పించునది.

(చేదుసారపువ్వును చేర్చి కాచబడినఊర మొకటి, అట్టి పాలజేర్చి
బడిన యవాగువు రెండవది, నూగుతోకూడి లేతగనుండు చేదుసారపిండలజే
పాల వైమిగడ మూడవది, నూగు లేకయుండు కాయల జేర్చి కాచబడిన
మైన పెరుగు వైమిగడ నాల్గవది. ఇతైరంగున పుష్పఫలములచే సిద్ధముచే
యోగముల నాల్గిటిని చేదుసారకల్పమున నెరుంగునది).

❧ (౧) చేదుసారకు సురాయోగ మొకటి. ❧

మూ. హరితపాణ్డూనాం సురామధ్దేన వజ్ఞాః

వ్యా. హరితవర్ణంబులును పొండువర్ణంబులునైన చేదుసారకాయల
కల్పమున చెప్పబడిన సురాయోగప్రకారము (కాయలను నలుగొట్టి ను

రాత్రియంతయు నూరబెట్టి మరునాడుదయమున నాసురామధ్యము వైలేటను మాత్రము గ్రహించి) ఇట్లువుతులీను సురాయోగమును కల్పింపనగును. ఇది యైదవయోగము.

ఇచ్చట “అనుత్య చ సురామండే మృదిత్వా ప్రస్తుతం పిబేత్” (౨-౨) అని జీమాతకకల్పమున జెప్పబడిన సురాయోగము నెరుంగునది. వైజెప్పిన పుష్ప-ఫలసిద్ధతీరయోగములు నాల్గును సురాయోగ మొకటియు చేరి యైదుయోగములును జీమాతకకల్ప విధిననుసరించిన యోగములని దెలుపుటకై యిచ్చట “ఐశ్వామః” అని నిర్దేశింపబడినది.

—౨౨ (౬) ఆరవతీరయోగములు. —

మూ. ఫలస్వరసభాగం చ త్రిగుణతీరసాధితం. ౨

ఉరఃస్థితే కఫే దద్యాత్ స్వరభేదే చ పీనసే,

వ్యా. చక్కగ పండిన చేదుసారకాయలస్వరస మొకభాగమును, మూడుభాగములు అవుపాలను, (అవుపాలకు నాలుగింతలజలమును) చేర్చి (తీరావశిష్టముగ) పక్వము చేయబడిన తీరమును కఫము ఉరస్థానమున చేరినప్పుడును, స్వరభేదమునందును, పీనసము నందును త్రాగవలెను (ఇచ్చట “తీరాత్మోయం చతుర్థణం, తీరావశేషః కర్తవ్యః తీరపాకే త్వయం విధిః” అనుపరిభాష ననుసరించి చతుర్థణజలమును జేర్చునగును. తీరపాక స్థలములయందెల్ల నీపరిభాష నెరుంగునది).

—౨౩ (౭) తీరయోగము ఏడవది. —

మూ. జీర్ణే మథోన్మిధృతే తీరం ప్రక్షిపేత్తద్యదా దధి. ౩

జాతం స్యాత్ స కఫే కాసే శ్వాసే వమ్యాం చ తత్పిబేత్,

వ్యా. చక్కగ పండిన చేదుసారకాయలలో మధ్యముననుండు గుంజును తీసి అవుపాలను అబుజ్జులో పోసి (తోడుపెట్టి) అయ్యది చక్కగ గడ్డగట్టి పేరినపిదప దానిని కఫముతోకూడిన శ్వాసకాసములయందును వాంతియందును త్రాగనగును.

ఇచ్చట “హృతమధ్యే ఫలే జీర్ణే స్థితం తీరం యదా దధి” అనుపాఠాంతరము ప్రాచీనముదితప్రతియందున్నది. ఈపాఠమే సుబోధము.

—౨౪ (౮) తీరయోగము ఎనిమిదవది. —

మూ. అజాతీరేణ బీజాని భావయేత్ పాయయేత చ

(భావితాని ప్రయోజయేత్).

విషగుల్ఫోదరగ్రాగిణ్డేషు స్థిలదేషు చ,

వ్యా. చేదుబీరవిత్తనములను మేకపాలతో భావన చేసి చూర్ణముచేసి (కల్కముచేసి) మేకపాలలో కలిపి విషములయందును గుల్మములయందును గ్రంథయందును, గండమాలయందును, స్థిపదముల (బోదకాలు) యందును త్రాగింపవలెను.

ఇత్రైంగున చేదుసారకు సంబంధించినక్షీరయోగములు ఎనిమిదియు చెప్పబడిన దీనిని సంగ్రహమున “పయస్యస్త్రా” అని నిర్దేశించియున్నది.

❧ (౨) చేదుసారకు మస్తు-తక్రయోగములు రెండు. ❧

మూ. మస్తునా వా ఫలాస్తధ్యం పాణ్డుకుష్ఠవిషార్దితః. ౧౧

తేన తక్రం విచక్షం వా సత్కౌద్రలవణం పిబేత్,

వ్యా. చేదుసారకునందలి గుంజును మిగడతో కలిపియైనను, ఆగుంజును కలిపకముచేయబడిన మజ్జిగనైనను తేనెను లవణమును కలిపి త్రాగవలెను. ఈయోగము రెండిటిని పాండుపులయందును కుష్ఠములయందును విషమునందును ఉపయోగించందగును (ఈరెండుయోగములను, పైజెప్పబడిన సురామండయోగమునుచేర్చి మూడుయోగములుగ సంగ్రహమునందు “సురా-మణ్డు-మస్తు-తక్రేషు చ త్రయః” అని నిర్దేశింపబడును.)

❧ (౧) చేదుసారకుచేరిన ఘ్నీయయోగ మొకటి. ❧

మూ. తుంబ్యాః ఫలరసైః శుష్కైః సపుష్పైరవచూర్ణితం. ౧౧

ఛర్దయేన్తాల్యమామ్రాయ గన్ధసమ్పత్సుభోచితః,

వ్యా. చేదుసారకాయలరసముచే దానియెండినపువ్వులచేతను భావనచేయబడిన పుష్పమాలికను సుగంధము నాఘ్రాణించెడియలవాటుగల సుకుమారుడు మూర్ఖునినచో వచునములగును. (సుగంధము నాఘ్రాణించు వాడుకగలవారు పైజెప్పినరీతిగ భావన చేయబడిన పువ్వుల మూర్ఖునినంతమాత్రమున నాదుర్గంధమును సహింపలేక వారికి వాంఠియగునని భావము.)

❧ (౩) చేదుసారకాయ మాంస-తైల-ఘృతయోగములు. ❧

మూ. భక్షయేత్ఫలమధ్యం వా గుడేన పలలేన చ. ౧౨

ఇక్షౌకుఫలతైలం వా, సిద్ధం వా పూర్వవత్ ఘృతమ్,

వ్యా. చేదుసారకాయ లోపలనుండుగుంజును బెల్లముతోనైనను మాంసముతోనైనను కలిపి యుపయోగించునది. లేక చేదుబీరకాయల కల్కమునుచేర్చి కాచబడిన

తైలమునైనను; జీమాతకకల్పమున జెప్పబడిన ఘృతయోగవిధిప్రకారము (దేవదాళికి బదులు చేదుసారకాయను చేర్చి కాచబడిన తీరమునుండి తీయబడినఘృతమును మ్రంగ కాయ మున్నగు వమనద్రవ్యములకహయమును చేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము) పక్వముచేయబడిన ఘృతమునైనను వమనమునకై గుంపయోగింపదగును. (ఇచ్చట ఇత్తోక్తువునకు మాంసముతో యోగమొకటియు, ఇత్తోక్తుతైలయోగ మొకటియు, ఘృత యోగ మొకటియు, చేరి మూడు యోగములు చెప్పబడినవి.)

— (౬) వర్ధమానఫలయోగము కహయములతో నారు. —

మూ. పఞ్చాశద్దశవృద్ధాని ఫలాదీనాం యథోత్తరమ్.

౧౩

పిబేద్విమృద్య బీజాని కహయేష్వాశతం పృథక్,

తా. చేదుసారవిత్తనములను ఏబదిమొదలు పదేసివంతున హెచ్చించుచు మదన కల్పమున జెప్పబడిన మ్రంగకాయ మున్నగుద్రవ్యములలో నొక్కొకదానికహయము నందు కలిపి మద్దించి త్రాగునది. ఏబదిగింజలను మ్రంగకాయలకహయమున కలిపి సేవించు నది. ఇది యొకయోగము. ఇత్తెరంగన సేబిక్కి పైపైన పదేసి ఒక్కొక్కయోగమునకు హెచ్చించుచు, వేరువేరుగ యోగములవరుసగ నొక్కొక కహయమునజేర్చుచున్నయెడ ఆరుయోగములగును. (మొదటియోగమున ఏబదిగింజలు అది మొదలు పదేసి హెచ్చించిన యెడ (౨) అరువది (౩) డెబ్బది, (౪) ఎనుబది, (౫) తొంబది, ౬ నూరువంతున ఆరు యోగములగునని భావము).

లేక మొదటియోగమున పదిగింజల జేర్చునది. తక్కినయోగములయందును పదేసి హెచ్చించుచు సేబదియగునందాక యోగముల గల్పించునది. ఈపక్షమున మ్రంగ కాయ మున్నగువానికహయము లారు అగును, కావున అట్టికహయసంఖ్యనుబట్టి ఆరు యోగములగును. ఈరెండుమార్గములును చక్రపాణివ్యాఖ్యానమున జూపబడినవి. ఏపక్ష మునందైనను కహయయోగము లారే యగును.

(వైని చెప్పబడిన శ్రేయ-ఫల - తైల-ఘృత-ఫల-వర్ధమానకహయయోగములు “శ్రేయం, సఫలం, తైలం, వర్ధమానాః, ఫలేషు షట్” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింప బడును).

— (౯) చేదుసారకు అతిమధురాదికహయములతో యోగములు తొమ్మిది. —

మూ. యష్టాష్టాకోవిదారాద్యైః ముష్టిమస్తర్నఖం పిబేత్.

౧౪

వ్యా. అతిమధురమును ఎఱ్ఱని దేవకాంచనము మున్నగు నెనిమిదిద్రవ్యములను వేరువేరుగ కషాయముల జేసి, అందు పిడికెడు చేదుసారకాయగింజలచూర్ణమును కలిపి త్రాగనగును. (ఇచ్చట అతిమధురము దేవకాంచనము మున్నగు తొమ్మిదిద్రవ్యములచే వేరువేరుగ సిద్ధములైన కషాయముల తొమ్మిదితోను చేదుసారవిత్తులచూర్ణమును కలిపి కల్పింపబడిన యోగములను తొమ్మిది యగునని యెరుంగునది.)

ఇచ్చట మదనకల్పమున తొలుత “యష్టిమధుకకషాయేణ, కోవిదార-కర్బుదార-సీప-బిడుల-బిమ్బ-శణుపుషీ - సదాపుషీ - ప్రత్యక్షుషీకషాయాణామన్యతమేనవా... పాయయేత్” (క. అ. ౧) అని నిర్దేశింపబడిన కషాయములు తొమ్మిదియు “యష్టా హ్యకోవిదారాద్యైః” అనువదముచే గ్రహించునది. (ఈయోగములు తొమ్మిదియు “కషాయేషు నవాన్యే మధుకాదిషు” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును).

—౧౭ (౮) చేదుసారపత్తియోగము లెనిమిది. —

మూ. కషాయైః కోవిదారాద్యైః మాత్రాశ్చ (వర్తయః) ఫలవత్ స్పృతాః,

వ్యా. మదనకల్పమున “ఫలపిష్పలీనాం ద్వేద్వా భాగా కోవిదారాద్యైః త్రిస్సప్తకృత్వః.....పాయయేత్” (క. అ. ౧). అని మాత్రాయోగములు ఎనిమిది చెప్పబడినవి. ఆకల్పనమునే అనుసరించి చేదుసారవిత్తనములకును దేవకాంచనము మున్నగు నెనిమిదికషాయములతో మాత్రాయోగముల చేయునది. (ఈమాత్రాకల్పనము జీమాతకకల్పమునందును వివరింపబడినదికావున నచ్చట జూచునది. ఈయోగములు “అష్టా పత్తిక్రియాః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

—౧౮ (౯) చేదుసారలేహయోగములైదు. —

మూ. బిల్వమూలకషాయేణ తుమ్బిబీజాజ్జాలిం వచేత్.

పూతస్యాఽస్య త్రయో భాగాః చతుర్థః షాణితస్య తు,

(పూతస్యాఽస్య త్రయో భాగాః త్రయస్త్రికటుకస్య చ.)

సఘృతో బీజభాగశ్చ పిష్టానర్థాంశకాంస్తథా.

(పిష్టాహ్యర్థాంశకాస్తథా)

మహాజాలినిజీమాతకృతవేధనవత్సకాః,

తం లేహం సాధయేద్ధర్వాస్య ఘట్టయక్ మృదునాగ్నినా.

౧౫

౧౬

౧౭

యావత్స్వాత్తన్తుమత్తాయే పతితం తు న శీర్యతే,
తం లిహ్యన్తాత్రయా లేహం (కాలే) ప్రమథ్యాం చ పిబేదను.
కల్ప ఏహోఽగ్నిమధ్నాదౌ చతుష్కే పృథగుచ్యతే,

వ్యా. చేదుసారవి త్తనములను ఒకఅంజలి (నాల్గుపలముల) పరిమితము నలుగగొట్టి దాని కెనిమిదింతలు బిల్వ వేరుకహయమును జేర్చి నాల్గవపాలు (రెండుకుడవములమాత్రము) మిగులకాచి వడగట్టియుంచుకొనునది. ఈకహయములు మూడుభాగములు, నాల్గవపాలు ఛాణితము (అర్ధపాకముగ కాచబడిన చెరకురసము), ఘృతము నాల్గవభాగము, చేదుసార కాయలచూర్ణంబును నాల్గవవంతు మహాజాలిని (పచ్చనిపువ్వులుకల చేదుపుచ్చ), జేవదాళి, చేదుబీర, కొడిసెపాల ఈనాల్గిటిగింజలు ప్రత్యేకముగ నొక్కొకటి యర్ధభాగము, ఈవిత్త నముల నైదింటిని మెత్తని చూర్ణముచేసి వైజెష్ఠినవానితో కూడజేర్చి మృద్వన్ని చేతీగలు సాగునట్లును జలమున వైచిన కరుగకుండునట్లుగను పక్షమగునంతకాలము వండునది. ఈలేహమును తగిన ప్రమాణముతో నేవించి వెంటనే ప్రమథ్యమును కహయమును త్రాగవలెను.

ఈకల్పవిధి ప్రకారముగనే మహాపంచమూలములలో జేరిన తక్కిన కూరనెల్లివేళ్లు, దుండిగపువేళ్లు, గుడ్డివేళ్లు, కలిగొట్టువేళ్లు, ఆను నీనాల్గిటిని వేరువేరుగ (వైజెష్ఠిన బిల్వకహయమునుబోలె) నాల్గకహయముల సిద్ధముచేసి అందు చేదుసారవిత్తులచే నాల్గువిధములగ లేహయోగములను చేయునది. ఇతైరంగున మహాపంచమూలకహయ ములతో చేదుసార లేహయోగములు విదుగ నగును. (ఇయ్యది సంగ్రహమున “లేహః పంచ” అని నిర్దేశింపబడును.)

ఇచ్చట ప్రమథ్యమున—అతిసారచికిత్సితమున “పిష్టలీ నాగరం ధాన్యం— తిస్త్రః ప్రమథ్యా విహితాః” (చి. అ. ౧౯. శ్లో. ౨౧. ౨౬) అని చెప్పబడిన ప్రమథ్య ముల గ్రహించునది.

— (౧) చేదుసారగింజలమంథయోగ మొకటి. —

మూ. సక్తుభిర్వా పిబేన్నన్ధం తుమ్బ్యాస్వరసభావితైః.

౧౯

కఫజేఽథ జ్వరే కాసే కణ్ఠరోగేష్వరోచకే,

వ్యా. బొరుగులను చేదుబీరకాయలస్వరసమున భావనచేసి వానిని సత్తుపిండిచే యాస్వరసముననే కలిపి త్రాగవలెను. దానిని కఫముచే కల్గిన జ్వరమునందును, కాసము నందును, కంఠరోగములయందును, అరోచకమునందును ఉపయోగింపందగును. (ఇది యొకయోగము.)

❧ మాంసరసయోగ మొకటి. ౧౯ ❧

మా. గుల్మే మేహే ప్రసేకే చ కల్మం మాంసరసైః విజేత్. ౨౦
నరః సాధు వమత్యేవం న చ దౌర్బల్యమశ్నుతే,

వ్యా. గుల్మమునందును, ప్రమేహమునందును, నోట జొల్లుకారునపుడును, చేదు సారవిత్తుల కల్మమును మాంసరసముతోగూర్చి త్రాగినచో మనుజునకు దౌర్బల్యము లేక చక్కగ పమనము లగును. (ఈయోగములు రెండును “మన్థోరసస్తథా” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

❧ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ౨౦ ❧

మా. పయస్యప్తే, సురామణ్డ-మస్తు-తక్రేషు చ త్రయః. ౨౧

ప్రేయం, సపలలం, తైలం, వర్ధమానాః ఫలేషు షట్,
ఘృతమేకం, కషాయేషు నవ అన్యే మధుకాదిషు. ౨౨

అప్టే వర్తిక్రియాః, లేహాః షడ్భు, మన్థో, రసస్తథా,
(మన్థే, రసే తథా)

యోగాః షడ్భుకకల్పే తే (కల్పేఽస్తిక్) చత్వారింశచ్చ షడ్భుచ.
ఉక్తా మహర్షిణా సమ్యక్ ప్రజానాం హితకామ్యయా,

వ్యా. ఈయ్యైక్వకల్పమున చేదుసారకు సంబంధించి పాలతో సెనిమిదియోగం బులును, సురామండముతో నొకటియు, మస్తుయోగ మొకటియు, తక్రయోగం బొకటియు, ప్రేయ-మాంస-తైలయోగములు మూడును, మ్రంగకాయ మున్నగు ఆరుకషాయయోగములతో వర్ధమానయోగము లారును, ఘృతయోగం బొకటియు, మధుకాది ద్రవ్యకషాయములతో వేరువేరుయోగములు తొమ్మిదియు, కోవిదారాదిద్రవ్యకషాయములతో పర్తియోగము రెనిమిదియు, బిల్వాదిపంచమూలకషాయములతో వేరువేరుగ సిద్ధములైన లేహయోగము లైదును, మంథయోగం బొకటియు, మాంసరసయోగం బొకటియు కలిసి నలువదియైదు పమనయోగములు అగ్నివేళమహర్షిచే లోకమునకు హితమునుకోరి చెప్పబడినవి. (ఇచ్చట చందసు ననుసరించి ఘృతము భిన్నక్రమముగ నిర్దేశింపబడినది.)

ఇత్యగ్నివేళకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్పూరితే,
కల్పస్థానే ఇత్యైక్వకల్పో నామ తృతీయోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యైక్వకల్పమున నగ్నివేళకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును, నగు చరక సంహితయను నాయుచ్చేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితమైన కల్పస్థానమున ఇత్యైక్వకల్పమనునది మూడవయధ్యాయము సంపూర్ణము.

చతుర్థాధ్యాయము.

— (౪) ధామార్గవకల్పము. —

అవతరణిక:—పైజెప్పిన సంబంధక్రమానుసారముగ ఇత్వాకుకల్పమును చెప్పిన
పిదప ధామార్గవకల్పము చెప్పబడును:—

మూ. అథాతో ధామార్గవకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః: ౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః. ౨

వ్యా. ఇత్వాకుకల్పమును జెప్పినపిదప ధామార్గవమునకు సంబంధించిన పమనౌషధ
కల్పనవిధానమును తెలుపునధ్యాయము వివరించి చెప్పబడును. (ధామార్గవమున పెద్ద
చేదుబీర).

— ధామార్గవ (పెద్దచేదుబీర) పర్యాయనామములు. —

మూ. కర్కోటకీ కోతఫలా (కటుఫలా) మహాజాలినీరేవ చ,

ధామార్గవస్య పర్యాయాః రాజకోశాతకీ తథా. 3

వ్యా. కర్కోటకీ, కోతఫల (కటుఫల), మహాజాలినీ, రాజకోశాతకీ, అనునవి
పెద్దచేదుబీరకు పర్యాయనామములు. (ఇచ్చట “ధామార్గవః - పీతఘోషకః” అని
చక్రపాణి వ్యాఖ్యానముచేసెను. కావున పసుపురంగుపువ్వులుకల చేదుబీరను గ్రహించ
నగును).

— పెద్దచేదుబీరచే పమనములజేయింపదగిన రోగములు. —

మూ. గరే గుల్తోదరే కానే వాతే శ్లేష్మాశయస్థితే,

కఫే చ కణ్ఠవక్త్రస్థే కఫసంక్చయజేషు చ. ౪

రోగేష్యేషు (తత్) ప్రయోజ్యం స్యాత్ స్థిరాశ్చ గురవశ్చ యే,

వ్యా. గరము (కృత్రిమవిషము, పెట్టుడుమందు) గల్తము, ఉదరము, కానము,
శ్వాధులయందును; కఫస్థానమున వాతము చేరినప్పుడును, కఫము కంఠమునందును
చోటియందును చేరినప్పుడును, కఫసంచయముచే గల్గినవ్యాధులయందును, స్థిరములై
నొప్పవిగనుండు వ్యాధులయందును పెద్దచేదుబీరను పమనమునకై యుపయోగింపనగును.

— పెద్దచేదుబీరను పమనౌషధమునకై గ్రహించదగినయంగములు. —

మూ. ఫలం పుష్పం ప్రవాళం చ విధినా తస్య సంహరేత్. ౫

చ-కల్ప—6

వ్యా. వైశేష్యబడిన పెద్దచేదుబీరయొక్క-కాయలను, పువ్వులను, చిగుళ్లను, వమనోషధముగొరకు విద్యుక్తప్రకారము సంగ్రహించవలెను. (ఇచ్చట మదనకల్పమున “తత్రయాని కాలజాతాని.....గృహీయాత్” (క. అ. ౧) అని చెప్పబడిన యోషధి గ్రహవిధి నెరుంగునది.)

❧ { (౯) ధామార్గవముతో వమనోషధయోగములు అరువది, } ❧
అందు పల్లవగుటికాయోగములు తొమ్మిది.

మూ. ప్రవాళస్వరసం శుష్కం కృతాశ్చ (కృత్వా చ) గుళికాః పృథక్,
కోవిదారాదిభిః పేయాః కషాయైః మధుకస్య చ. ౬

వ్యా. పెద్దచేదుబీర చిగుళ్లనుండి స్వరసము దీసి యెండించి యాస్వరసచూర్ణము అతిమధురము దేవకాంచనము మున్నగు తొమ్మిదిద్రవ్యముల వేరువేరుగ నొక్కొక్కదాని కషాగుములూ దేనియందైనను పక్వముచేసి గుటికలుగ జేసి యాగుటికలను ఆకషాయము నందే చేర్చి త్రాగవలెను. కషాయములసంఖ్యనుబట్టి యాయోగములు తొమ్మిది యగును. (ఇయ్యది సంగ్రహమున “పల్లవే నవ” అని నిర్దేశించబడును).

మదనకల్పమున జెప్పబడిన మధుక-కోవిదారాదిద్రవ్యముల తొమ్మిదిటిని కషాయ ద్రవ్యముల గ్రహించునది.

❧ ధామార్గవక్షీర-సురాయోగములు ఐదు. ❧

మూ. పుష్పాదిషు పయోయోగాః చత్వారః పశ్చిమీ సురా,
పూర్వవత్

వ్యా. జీమూతకల్పమున “పయః పుష్పైఃస్య.....హరితపాణ్డుకే” (క. అ. ౨. శ్లో. ౬) అని చెప్పబడిన క్షీర-పేయా-మస్తు-దధిమస్తు యోగముల నాల్గిటి ననుసరించి నాల్గుక్షీరయోగములను; “అనుశ్య చ సురామణ్డే మృదిత్వా ప్రస్తుతం పిబేత్” (క. అ. ౨. శ్లో. ౮.) అని చెప్పబడిన సురాయోగమును, ఈయైదుయోగములును ప్రకృతమున పెద్దచేదుబీరకు సంబంధించియు యోగములగల్గించునది. (ఈయైదుయోగములును సంగ్రహమున “చత్వారః క్షీర, ఏకస్సరాసవే” అని నిర్దేశించబడును.)

❧ (౯) చేదుబీరకు సంబంధించినకషాయయోగములు తొమ్మిది. ❧

మూ. జీర్ణశుష్కాణామతః కల్పః ప్రవక్ష్యతే.
మధుకస్య కషాయేణ భీజకణ్ఠోద్భృతం ఫలమ్,

సగుడం వ్యుషితం రాత్రిం కోవిదారాదిభిస్తథా.

౮

దద్యాద్ధుత్తోదరాత్తేభ్యో యే చాప్యన్యే కఫామయాః,

వ్యా. చక్కగా పండి యెండిన పెద్దచేదుబీరకాయను తెచ్చి తొడిమవద్ద విత్తనములు నిలచియుండుభాగమున తెగకోసి అతిమధురముచేసిన కషాయమును అబ్బు నిండుకు పోసి, అందు బెల్లమునుకూడ నునిచి ఒకరాత్రియంతయు నుంచునది. మరుసటి యుదయమున నాకషాయమును విధ్యుక్తప్రకారము త్రాగించవలయును. ఇత్తెరంగున నేమదనకల్పమున చెప్పబడిన దేవకాంచనము మొదలగు సేనిమిదికషాయములలో నొక్కొక్కదానిని వేరువేరుగ నుపయోగింపదగును. ఈకషాయయోగములను గుల్మములయందును, ఉదరములయందును, ఉదావర్తములందును, ఇతరములగు కఫవ్యాధులయందును నుపయోగింపదగును. (ఈకషాయయోగముల తొమ్మిదిటిని నధ్యాయాంతమున “జాత్యాః సామన సాయిన్యా” అని యుపక్రమించి చెప్పబడు పదునొకండుకషాయయోగములను చేర్చి ఇరువదికషాయయోగములను “కషాయే వింశతిః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడినవి.)

జతూకర్ణతంత్రమున నీయోగ మిట్లు చెప్పబడినది:—“ధామార్గవఫలేషు ఉదృత బీజమధ్యేషు సగుడోపితాః కోవిదారాదికషయాః నవ.” ఈవాక్యమునుపట్టి చేదుబీరకాయ మూతి తెగకోసి అందుండి విత్తనములను, గుంజును, వెలికిండిసి యాబ్బులతో మధుకాదికషాయములను వేరువేరుగ జేర్చుచు బెల్లమును కూడ కలిపి రాత్రియంతయు నందుండినిచ్చి మరుసటిదినము సేవించవలయునని యర్థమగుచున్నది.

— (౧) చేదుబీర కన్నముతో యోగ మొకటి. —

మూ. దద్యాదన్నేన సంయుక్తం ఛర్దిహృద్రోగశాస్తయే.

౯

వ్యా. చేదుబీరవిత్తులచూర్ణమును అన్నముతో కలిపి తిన్నను వాంతియగును. దీనిని వాంతియందును హృద్రోగమునందును నుపయోగింపదగును.

— (౧) ఆఘేయయోగం బొకటి. —

మూ. చూర్ణైర్వాఽప్యత్పలాదీని భావితాని ప్రభూతశః,

రసక్షీరయవాగ్వాదితృప్తో ఘ్రాత్వా వమేత్సుఖమ్.

౧౦

వ్యా. పెద్దచేదుబీరచూర్ణముచేతను, రసముచేతను, నల్లకలువ, తామరపువ్వు మొదలగుపుష్పములను పలుమారు భావనచేసి రోగికి మాంసరసమునైనను, క్షీరము యవాగూ మున్నగు నాహారములను తృప్తిగ భుజింపజేసి వైజేషినపుష్పలను ఆహూరింప

జేసిన సుఖముగ వమనములగును. (ఇది యొకయోగము) ఈరెండుయోగములను “అన్న ఏకస్తథా ఘ్నేయ” అని సంగ్రహముగ నిర్దేశింపబడినది.

— ౧౦ (౧౨) శకృద్రసయోగములు పండ్రెండు. —

మూ. చూర్ణీకృతస్య వర్తిం వా కృత్వా బదరసంమితాం,
విసీయాంజలిమాత్రే తు వివేధోఽశ్వశకృద్రసే. ౧౧

పృషతర్శ్యకురజ్ఞాహ్వాగజోష్ట్రాశ్వతరావికే,
శ్వదంష్ట్రఖరఖడ్గానాం చైవం వేయాత్ శకృద్రసే. ౧౨

వ్యా. చేదుబీరవిత్తులను చూర్ణముచేసి దానికహయముచే ఈచూర్ణమును కలిపి రేగుపండంత మాత్రను చేసి ఆవుపేడరసమునందైనను, గుఱ్ఱపులద్దెరసమునందైనను, నాల్గవలముల పరిమితమున కలిపి త్రాగునది. ఇత్తెరంగుననే పొడలయిర్పి, దుప్పి, లేడి, యేనుగు, ఒంటె, కంచరగాడిద, గొట్టె, తోడేలు, గాడిద, ఖడ్గమృగము అను నీపది జంతువులయొక్క పేడ, రసమును, ఆవుపేడరసముతో కలుపుచు అందు పైజెప్పిన మాత్రను కలిపి త్రాగవలయును. ఇచ్చట గోవు మున్నగు పండ్రెండు జంతువులపేడ రసమును వేరువేరుగ నుపయోగించుటవలన నియ్యవి పండ్రెండు యోగములగును. (ఈయోగము “దశద్వా చ శకృద్రసే” అని సంగ్రహముగ నిర్దేశింపబడును.)

— ౧౦ (౧౦) లేహయోగములు పది. —

మూ. జీవకర్షభకా వీరామాత్మగుప్తాం శతావరీం,
కాకోలీం శ్రావణీం మేదాం మహామేదాం మధూలికామ్ ౧౩
ఏకైకశోఽభిసంచూర్ణ్య సహధామార్గవేణ తే,
శర్మరామధుసంయుక్తా లేహా హృద్ధాహాకాసినామ్. ౧౪
సుఖోదకానుపానాః స్యుః పిత్రోష్టసహితే కఫే,

వ్యా. జీవకము, ఋషభకము, తీరకాకోలి, దూలగొండివిత్తులు, పిల్లిపీచరగడ్డ, కాకోళి, బోడతరము, మేద, మహామేద, చాగ అనుపదింటిలో దేనినైన నొకదానిని మెత్తని చూర్ణముగ చేసి యాచూర్ణమునకు సమభాగముగ పెద్దచేదుబీరవిత్తనముల చూర్ణమును కలిపి లేహపాకమునకు కావలసినంత చక్కెరను, తేనెను కలిపి లేహపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయునది. ఇత్తెరంగున పైజెప్పిన పదిద్రవ్యములచూర్ణములలో నొక్కొక్కదానితో చేదుబీరచూర్ణమును కలుపుచు చేయబడినలేహయోగములు పది

యగును. ఈలేహమును పితృముయొక్క యుష్ణముతో కూడికఘమునందు సుభోష్ణ మయిన జలము ననుపానముగ జేసికొని యుపయోగింపదగును. ఇయ్యది “దశలేహః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

— (౧) యూషమతో కల్పయోగ మొకటి. —

మూ. ధాన్యత్తుమ్బురుయూషేణ కల్కః సర్వవిషాపహః. ౧౫

వ్యా. దనియాలను, తుంబురుగింజలను చేర్చి సిద్ధము చేయబడిన యూషమునందు చేదుబీరగింజల కల్కమును కలిపి త్రాగిన పమనములగును. వీనిచే విషములన్నియు నశించును. (ఇయ్యది ఒకయోగము. “కల్కే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడినది.)

— (౧౧) పదునొకండుకషాయయోగములు. —

మూ. జాత్యాః సౌమనసాయిన్యా రజన్యాశ్చైరకస్య చ,
వృశ్చికస్య మహాక్షుద్రసహా హైమవతస్య చ. ౧౬
బిమ్బ్యాః పువర్నవాయా వా కాసమర్దస్య వా పృథక్,
ఏకం ధామార్గవం ద్వే వా కషాయే పరిమృద్య తు. ౧౭
పూతం మనోవికారేషు పిబేద్విమనముత్తవమ్,

వ్యా. జాటి, అడవిమొల్ల, పసుపుకచోరములు, తెల్లగలిజేరు, అడవిపెసర, అడవి మినుము, వస, దొండ, యెఱ్ఱగలిజేరు, కసివెండ అను నీపదునొకండు ద్రవ్యములలో నొకదాని కషాయమును చేదుబీరకాయలను ఒకటియైనను, రెంటియైనను కలిపి పిసికి యాకషాయరసమును పడగట్టి మానసికవ్యాధులయందు పమనమునకై త్రాగించినయెడ చక్కగ వాంతియగును. ఇవి మిక్కిలి యుత్తమమైన కషాయయోగములు. ఇచ్చట జాటి మున్నగు పదునొకండుకషాయములలో చేదుబీరకాయలను వేరువేరుగ కల్పించు పదు నొకండుయోగములుగ గల్పింపవగును.

— (౧) ఘృతయోగ మొకటి. —

మూ. తచ్ఛృతక్షీరజం సర్పిః సాధితం వా పలాదిభిః. ౧౮

వ్యా. చేదుబీరకాయలచూర్ణమును కలిపి కాచబడిన పాలనుండి తీసిన వెన్నయందు మ్రంగకాయ మున్నగు పమనద్రవ్యముల కషాయము దేనియైన నొకదానిని కలిపి ఘృత పాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయబడిన ఘృతము నుపయోగించినను చక్కగ పమనము లగును.

— ౧౭ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. —

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. పల్లవే నవ, చత్వారః క్షీరే, ఏకః సురానవే,

కషాయే వింశతిః, కల్కే, దశ ద్వా చ శకృద్రసే. ౧౯

అన్న ఏకః, తథా ఘ్నేయే, దశ లేహస్తథా ఘృతం,

కల్పే ధామార్గవసోక్తాః షష్టిర్యోగా మహర్షిణా. ౨౦

వ్యా. ఈ ధామార్గవకల్పమున చిగుళ్లతో తొమ్మిదియోగంబులును, క్షీరయోగములు నాల్గులును, సురామధ్యముతో నొకయోగంబును, కషాయయోగములు ఇరువదియు, కల్కయోగం బొకటియు. శకృద్రసయోగము పండ్రెండును, అన్నముతో యోగ మొకటియు, ఆఘ్నేయయోగం బొకటియు, పది లేహయోగంబులును, ఘృతయోగం బొకటియు, చేరి పెద్దచేదుబీరకాయకుచేరిన వమనయోగములు అరువది మునిపుంగవుడగు నగ్నివేశునిచే నుపదేశించబడినది.

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే

కల్పస్థానే ధామార్గవకల్పో నామ చతుర్థోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తైరంగున అగ్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబునయిన చరకసంహితయను నాయుర్యేద్దదతంత్రమునందు దృఢబలసంపూరితమయిన కల్పస్థానమున ధామార్గవకల్పమునునది చతుర్థాధ్యాయము సమాప్తము.

పంచమాధ్యాయము.

— ౧౮ (౧) వత్సకకల్పము. —

ఆవతరణికః—వైదిసూచించిన సంబంధానుసారముగ ధామార్గవకల్పమును జెప్పిన పిదప వత్సకకల్పము చెప్పబడును:—

మూ. అథాతో వత్సకకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః. ౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః. ౨

వ్యా. ధామార్గవకల్పమును జెప్పినపిదప వత్సకకల్పమును (కొడిసెపాలను వమనాషధయోగములుగ గల్పించువిధానములు చెల్పునధ్యాయమును) భగవానుడగు నాశ్రేయు లుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెద.

మూ. అథ వత్సకనామాని భేదం స్త్రీపుంసయోస్తథా,
కల్పం చాస్య ప్రవక్ష్యమి విస్తరేణ యథాతథమ్.

3

వ్యా. వత్సక (కొడిసెపాల) మునకు సంబంధించిన పర్యాయనామంబులను, స్త్రీ పురుషభేదంబును, వానికల్పంబును ఈక్రింద విస్తరముగ నాయాయోగానుగుణముగ జెప్పెద వినుము.

— వత్సక (కొడిసెపాల) పర్యాయనామములు. —

మూ. వత్సకః కుటజశ్శక్రః వృక్షకో గిరిమల్లికా,
బీజానీన్ద్రయవాస్తస్య తథోచ్యంతే కలిజ్జకాః.

౪

వ్యా. వత్సకము, కుటజము, శక్రము, వృక్షకము, గిరిమల్లిక, అను నీనామములచే కొడిసెపాల చెప్పబడును. మరియు వానివిత్తనములు ఇంద్రయవములు, కలింగకములు, అని పర్యాయములచే తంత్రములలో జెప్పబడును.

— కొడిసెపాలలో స్త్రీ పురుషభేదలక్షణములు. —

మూ. బృహత్ఫలః శ్వేతపుష్పః స్నిగ్ధపత్రః పుమాన్ భవేత్,
శ్యామా చారుణపుష్పా స్త్రీఫలబృన్దైః (పుష్పైః) తథాణుభిః.

వ్యా. పెద్దకాయలును, తెల్లనిపువ్వులును, స్నిగ్ధములైన యాకులును కల్గినది పురుషజాతిలో జేరిన కొడిసెపాల యగును. శ్యామవర్ణంబైనను, అరుణవర్ణంబైన కల పుష్పములతో గూడి చిన్నవియగుపుష్పంబులును ఫలంబులును కల్గినది స్త్రీజాతియనియు నెరుంగునది.

ఇచ్చట కొడిసెపాలలో స్త్రీ పురుషభేదములనుబట్టి గుణభేదంబును ప్రయోగ భేదంబును గానరావు. అయిన వైజేషిన్ లక్షణముల గ్రాహకులు సంశయించెదరని యయ్యది నివర్తించుటకు వస్తుభేదము లేదని దృఢపరచుటకు వానిభేదలక్షణములు మాత్ర ముపదేశింపబడినవి యని యెరుంగునది.

— కొడిసెపాలగుణాదులప్రాశస్త్యము. —

మూ. రక్తపిత్తకఫఘ్నస్తు సుకుమారేష్వనత్యయః,
హృద్రోగజ్వరవాతాస్యక్ విసర్పాదిషు శస్యతే.

౬

వ్యా. కొడిసెపాలవిత్తనములు రక్తపిత్తమును హరించును. మిక్కిలి సుకుమారులుగ నుండువారికి శ్రమమును కల్గించక పనిచేయును. వీనిని హృద్రోగము, జ్వరము, వాత రక్తము, విసర్పము మున్నగువ్యాధులయందు పయోగించుట చాల ప్రశస్తము.

— (౯) కొడిసెపాలకు కషాయములతో చేరినయోగములు తొమ్మిది. ౧—

మూ. కాలే ఫలాని సజ్జహ్య తయోశ్శుష్కాణి సంక్షిపేత్,

తేషామస్తర్నఖం ముష్టిం జర్జరీకృత్య భావయేత్.

౭

మధుకస్య కషాయేణ కోవిదారాదిభిస్తథా,

నిశిస్థితం విమృద్యైతత్ లవణక్షౌద్రసంయుతమ్.

౮

పిబేత్తద్వమనం శ్రేష్ఠం పిత్తశ్లేష్మనిబర్హణం,

వ్యా. మై స్త్రీపురుషభేదములచే రెండువిధములుగ జెప్పబడిన కొడిసెపాల చెట్టును చక్కగ పండి యెండినకాయలను యుక్తమైనకాలమున బొషధగ్రహణమున చెప్పబడిన విధిప్రకారము గ్రహించి వానివిత్తనములను నలియగొట్టి అందు పిడికిలి పరిమాణమును గ్రహించి అతిమధురకషాయమునందైనను, కోవిదారాది (యెఱ్ఱదేవకాంచనము మొదలగు సెనిమిదికషాయద్రవ్యములలో నొకదానియందైనను, నొకరాత్రి యందు నునిచి భావనచేసి మరుసటినా దుదయమున చక్కగ పిసికి కషాయమును వడగట్టుకొని యందు నైంధవలవణము తేనెను కలిపి విధ్యుక్తప్రకారము త్రాగవలెను. ఈమనయోగము పిత్తకఫములను చక్కగ హరించును. మిక్కిలి యుక్తమయినది.

ఇచ్చట మదనకల్పమున చెప్పబడిన యష్టిమధుకకోవిదారాది భావనకషాయద్రవ్యముల తొమ్మిదిటిని గ్రహించి వేరువేరుగ కషాయయోగములచే తొమ్మిదియోగములుగ గల్పింపనగును. ఈయోగములు “కషాయైర్నవా” అని సంగ్రహముగ నిర్దేశింపబడును. మరియు “సర్వేషు తు మధునైస్థవం కఫవిలయనచ్ఛేదనార్థం వసునేషు విదధ్యాత్” (క. ఆ. ౧.) అనుసామాన్యవాక్యముచేతనే మధునైంధవములు చేర్చదగునని విధింపబడినను, ఇచ్చట మరల చెప్పటచేత నీరెంటిని ఈయోగమునందు విశేషముగ చేర్చవలెనని తెలిసెడి.

— { (౮) కొడిసెపాలచూర్ణమునకు జీవకాదికషాయయోగములు ఐదును } ౧—
నర్న పాదిజలముతోఁబూడిన యోగములు మూడు.

మూ. అష్టాహం పయసార్జేన తేషాం చూర్ణాని భావయేత్. ౯
జీవకస్య కషాయేణ (జీమూతకీకషాయేణ) తతః పాణితలం పిబేత్,

ఫలజీమాతకేత్వాకు జీవన్తీనాం పృథక్ తథా.

౧౦

సర్వపాణాం మధూకానాం లవణస్వాథవాఽమృతానాం,

వ్యా. కొడిసెపాలనిత్తులచూర్ణమును బిల్లేడుపాలయందు పనిమిదిదినములు భావన చేసి అందు పాణతల ప్రమాణ (కాలపల)ము జీవకముయొక్క కషాయమున కలిపి త్రాగునది. ఇత్తైరంగుననే మ్రంగకాయ, దేవదాళి, చేడుసొర, మనుబొల అనునాల్లటిలో దేనికషాయమునందైనను చేర్చి త్రాగనగును. (ఈరహయయోగము వైదు.) మరియు అపాల, అతిమధురము, సైంధవలవణము అను నీమూడిటిలో ఒక్కొక్కదానిని బలమున కలిపి ఈనీటి యనుపానమున వైద్యెన్నిన కొడిసెపాలచూర్ణమును త్రాగునది. (ఇవి మూడు యోగములు) ఈయెనిమిదియోగములును “చూర్ణైశ్చ పంచోక్తైః సర్వైః శ్రయః” అని సుగ్రహమున నిర్దేశింపబడినవి.

— (౧) కృశరముతో యోగమోగము. —

మూ. కృశరేణాథవా యుక్తం విదధ్యాన్వయమసం భిషక్.

౧౧

వ్యా. లేక వైద్యెన్నినచూర్ణమును కృశరమున కలిపి త్రాగింబిగను చక్కగ పమన మగును. ఇచ్చట కృశరమున—బియ్యమును, పప్పును చేర్చి అందు ఉప్పును, అల్లమును, ఇంగువను కలిపి నీళ్లు పోసి యందు పట్టించి పులగము. దీనికి పానము భావప్రకాశమున నిట్లున్నది.—“తండులాదాలినందిత్రా లవణార్ద్రోగో నభిః, పంచోక్తైః సర్వైః సిద్ధాః కృశరాః కలిథా బుధైః” (భా. ప్ర. పూ. ఖం. ప్ర. ౫. ప్ల. ౯.)

— అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. —

తత్ర శ్లోకః—

మూ. కషాయైర్నవ, చూర్ణైశ్చ పంచోక్తైః, సర్వైః శ్రయః,

ఏకశ్చ కృశరాయాం స్యాత్, యోగోన్వేద్యైదశై స్తైలైః.

వ్యా. ఈవత్సకల్పము కొడిసెపాలను పులుసునొక కషాయయోగములు కోమ్మిది యను, చూర్ణయోగములు నిడును, ఉదకముతో యోగములు మూడును, కృశరము నొక యోగంబును, కలిపి పదునెనిమిది పమనయోగములు నన్ని పనులచే పుష్కలమైనవి.

చ-కల్ప—7

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే
కల్పస్థానే వత్సకకల్పో నామ పశ్చిమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యైరంగున అగ్ని వేశకృతంబును చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నైన చరక
సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితమైన కల్పస్థానమున వత్సక
కల్పమునది యైదవయధ్యాయము సంపూర్ణము.

షష్ఠాధ్యాయము.

—ॐ (౬) కృతవేదనకల్పము. ॐ—

అవతరణికః—తొలుత జెప్పిన సంబంధమునుబట్టి క్రమప్రాప్తమైన కృతవేదన
కల్పము క్రింద వివరింపబడును:—

మూ. అథాతః కృతవేదనకల్పం వ్యాఖ్యాన్యాయః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. వత్సకకల్పమును జెప్పినపిదప వమనకల్పములలో కడవటిదియగు కృత
వేదనకల్పమును (చిన్న చేదుబీరకు సంబంధించిన వమనయోగకల్పముల వివరించు
నధ్యాయమును) భగవానుడగు నాశ్రేయు డుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము
గాకుండునట్లు వివరించెదననియర్థము.

—ॐ కృతవేదనపర్యాయనామములు. ॐ—

మూ. కృతవేదననామాని కల్పం చాస్య నిబోధత,
క్షౌడః కోశాతకీ చోక్తం (జాలీ) మృదజ్జఫలమేవ చ.

3

వ్యా. కృతవేదనము (చిన్న చేదుబీర) యొక్క పర్యాయనామములును, దానిచే
వమనయోగముల గల్పించువిధంబును చెప్పెద వినుడు:—క్షౌడ-కోశాతకీ-మృదంగఫల,
ఆను పర్యాయనామములచే కృతవేదనము చెప్పబడును.

—ॐ కృతవేదనగుణాదులు. ॐ—

మూ. అత్యర్థకటుత్తిష్ఠోష్ణం గాఢేష్విప్తం గదేషు చ,
కృష్ణపాణ్డ్యామయస్లేహశోఘగుల్మగరాదిషు.

౪

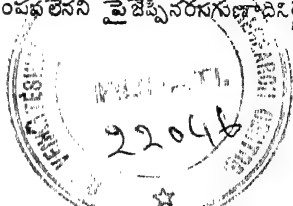
వ్యా. చిన్నచేదుబీరకాయ అధికమైన కటురసంబును, మిక్కిలి తీక్ష్ణోష్ణగుణంబులును కల్గియుండును. కుష్ఠము, పాండురోగము, స్త్రీహవృద్ధి, శోఘము, గుల్మము, గరమనువిషము, ఇవి మున్నగు మిక్కిలి గాఢములై త్రూరములగు రోగములలో నుపయోగింపదగియుండును. (దీనిని జాలిని యనియు కొందరు చెప్పెదరు.)

[ఇచ్చట నీవిషయము నెరుంగునది:—ఈకల్పములయందు నాల్గవయధ్యాయమున ధామార్గవశబ్దమును ప్రధానముగ జేసియు, ఈయధ్యాయమున కృతవేధనశబ్దమును ప్రధానముగ జేసికొనియు వమనకల్పములు చెప్పబడినవి. ఈరెండుపదములచే బోధింపబడు ద్రవ్యములు రెండుగ నుండితీరవలెను. నిఘంటువులయందు వీనిరెంటికిని పర్యాయనామము కలిసియే యుండుటంజేసి వస్తుభేదమును గమనింప సంశయము కల్గుచున్నది.—భావ ప్రకాశమున “మహాకోశాతకీ, రాజకోశాతకీ” యని రెండుభేదముల జూపుచు వీనిపర్యాయనామములరెంటియందును ధామార్గవపదమును చెప్పిరి, కాని రెండవదాని పర్యాయములలో మాత్రము కృతవేధనపదము కానవచ్చును. మరియు నివి రెండును బీరకాయలజాతిలో చేరినదని యాంధ్రవ్యాఖ్యానముచే జెలినెడి. అందును పర్యాయ పదములలో మహాకోశాతకీ, కోశాతకీ, అను రెండుపదములచేత, పెద్దది, చిన్నది, అని యీరెంటికిని భేదము కల్పింపదగియున్నది.

ఈతంత్ర కారుడును ధామార్గ పవర్యాయములయందు “మహాజాలినిరేప చ..... రాజకోశాతకి తదా” అని చెప్పిరి. ఈపదములచే పెద్దబీర ధామార్గ పవదవాచ్యమని చెప్ప దగియున్నది. కృతవేధనపర్యాయములయందు “క్షేదః కోశాతకి జాలీ” అని కోశాతకి, జాలీ, అనుపదముల నిరుపపదములుగ జెప్పియుండుటచేత, చిన్నబీర కృతవేధనపదవాచ్య మని దృఢమగుచున్నది.

మరియు కృతవేదనగుణముల చెప్పనపుడు “అత్యర్థకటుత్తీష్ణోష్ణం గాఢేష్విష్టం” అని చెప్పటచేత నిది మిక్కిలి అధికమైన కటురసంబును తీష్ణోష్ణగుణంబులు కల్గినదియు మిక్కిలి యుత్కటావస్థనుండు కృష్ణాదులయం దుపయోగింపదగినదనియు తెలిసెడి. దీనిని పరికించినచో ధామార్ద్రవము దీనికన్న తక్కువగ కటురసతీష్ణోష్ణముల గల్గియుండు ననియు, కృష్ణాదుల సామాన్యావస్థయం దుపయోగింపదగినదనియు నూహింపదగియున్నది. దీనింబట్టి చూడ ధామార్ద్రవము పెద్దచేదుబీర చిన్నదానికన్న మృదువనునకరంబని తేలినది.

మరియు అట్టి రెండువిధములైన బీరలలోను మధుర-కట్టా భేదములు కల్గియుం
డును. అందు వమనయోగములకు చేదుబీరనే గ్రహింపబడెనని ప్రజెప్పినరగునాదిర్జయ
ముచే తెలిసెడిది.

❧ { చిన్న చేదుబీరకు సంబంధించినకమనయోగము లరువది. } ❧
(గీ) అందు ఊరాదియోగము లైదు.

మూ. ఊరాదికుసుమాదీనాం, సురా చై తేషు పూర్వవత్.

వ్యా. చిన్న చేదుబీరపువ్వుల చేర్చి కాచబడిన ఊరయోగమును, కాయల చేర్చి కాచబడిన పాలను చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన పేయాయోగమును, ఊరసంతాదికాయోగమును, సురాయోగమును, దధ్యుత్తర-దధ్యుష్ణయోగములను, ఈయైదిటిని జీమూతకకల్పవిధానము ననుసరించి కల్పింపవగును.

ఇచ్చట జీమూతకల్పమున “పయః పుష్పేఽస్య నిర్వృత్తే...హరితపాణ్ణుకే” (క. ఆ. ౨-శ్లో. ౬) అని చెప్పబడిన ఊరాదియోగముల నాల్గిటిని, “అసుత్యాచ సురా మణ్డే మృదిత్వా ప్రస్తుతం పిబేత్” అని చెప్పబడిన సురాయోగ మొకటిని యెరుంగునది. దీనివివరణ మచ్చటనే చూచునది. ఈయైదుయోగములును “ఊరే ద్వా ద్వా, సురా చైకా” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

❧ (౯) చిన్న చేదుబీరకు కషాయములతో యోగములు తొమ్మిది. ❧

మూ. సుశుష్కాణాం తు జీర్ణానాం

(బీజానాం) ఏకం ద్వే వా యథాబలమ్.

కషాయైర్ధధుకాదీనాం నవభిః ఫలవత్పిబేత్,

వ్యా. చక్కగ పండి యెండిన చిన్న చేదుబీరకాయలనుండి విత్తనముల గ్రహించి అందు రోగియొక్క బలానుసారముగ నొకటిన్నైనను రెంటిన్నైనను మదనకల్పమున జెప్పబడిన మధుక-కోవిదారాదిద్రవ్యములచే వేరువేరుగ సిద్ధముచేయబడిన కషాయములలో నొకదానియందుచేర్చి రాత్రియంతఁగూ భావన చేసి యుదయమున మదనకల్పమున జెప్పబడిన విధాన ప్రకారము త్రాగవలెను. (ఈకషాయములతో యోగములు తొమ్మిది.)

❧ (౯) లేహయోగములు తొమ్మిది. ❧

మూ. క్వాథయిత్వా ఫలం తస్య పూత్వా లేహం నిధాపయేత్.

(క్వాథయిత్వా రసం తం చ కృత్వా

(రసం తస్య పక్త్వా) లేహం నిధాపయేత్)

కృతవేధనకల్కాంశం ఫలాద్యర్థాంశసంయుతం,

వ్యా. చిన్నచేదుబీరకాయగింజలను చూర్ణముచేసి యాచూర్ణ మొకభాగంబును, మ్రంగకాయ మున్నగు వమనద్రవ్యము లారిటిలో నొకదానిచూర్ణము అర్థభాగంబును, పైజెప్పబడిన అతిమధురము దేవకాంచనము మున్నగు తొమ్మిది ద్రవ్యములచే పేరుపేరుగ సిద్ధములైన కషాయములలో నొకదానియందు చేర్చి, లేహపాకమునకు కావలసినంత చక్కెరపాకమును తేనెను కలిపి, లేహపాకప్రకారము పక్వముచేయునది. (ఈలేహ యోగములును తొమ్మిదికషాయములతో పేరుపేరుగ గల్పించుటంజేసి తొమ్మిది యగును).

ఈలేహయోగముల తొమ్మిదిటిని “ఫలపిష్పలీనాం...అన్యతమకషాయేణ సిద్ధో లేహః” (క. అ. గ. సూత్రము. 33) అని మదనకల్పమున జెప్పబడిన కల్పనము ననుసరించి కల్పించనగును. మరియు నీలేహయోగములు తొమ్మిదియు సంగ్రహమున జెప్పి యుండుటలేదు; కాని పర్తిక్రియానంతరము ‘లేహౌఽష్టా’ అని యెనిమిదిలేహయోగములు నిర్దేశింపబడినవి. ఆవరుస-ననుసరించి “కోశాశకాని పక్వాని...కల్పయేత్పుష్కం” అని యెనిమిదియోగములను తంత్రకారులు చెప్పియున్నారు. కావున నిచ్చట “క్వాథ యిత్యా” అని చెప్పిన గ్రంథము అనార్థమని కొందరు చెప్పెదరు. జతూకర్ణతంత్రమున—“తత్ర జీర్ణబీజానాం మదనఫలపత్ కషాయైర్లేహః భవంతి నవ” అని యీ తొమ్మిది లేహయోగములు చెప్పబడినవి. ఈజతూకర్ణతంత్రమును ప్రమాణముగజేసి చక్రపాణివ్యాఖ్యలో “తచ్చ సంగతార్థం” అని స్వసిద్ధాంతమును వ్రాసిరి.

—౨౨ (౧3) పదిమూడుకషాయయోగములు. —

మూ. పృథక్పూర్వగ్వధాదీనాం త్రయోదశభిరాసుతమ్.

2

వ్యా. కేల-కోడినెపాలచిత్తులు మున్నగు పదిమూడుద్రవ్యముల పేరుపేరు కషాయములలో నొక్కొక్కదానియందు చిన్నచేదుబీరచిత్తనముల చూర్ణమును కలిపి రాత్రి యంతయు భాషనచేసి మరునాడుదయమున పడగట్టి త్రాగవలెను. పదిమూడుకషాయములలో పేరుపేరుగ నుపయోగించుటంజేసి యీకషాయయోగములును పదిమూడగును.

ఇచ్చట—“మదనకల్పమున ఫలపిష్పలీనామూర్వగ్వధ-వృక్షక-సాక్షిదుకణ్ణక-పాతా-పాట్య-శార్ణ్య-శార్ణ్య-మూర్వా-సప్తపర్ణ-నక్తమాల-పిచుమర్ద-ఘటోల-సుషవీ - గుడూచీ” అని నిర్దేశింపబడిన పదిమూడు కషాయద్రవ్యములను గ్రహించునది. ఈకషాయయోగములు పదిమూడును పైజెప్పబడిన తొమ్మిదియు కలిపి యిరువదిరెండు కషాయయోగములగును. ఈయోగములు “క్వాథా ద్వావింశతిస్తథా” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

వ్యా. మ్రంగకాయ నుద్దేశించి మదనకల్పమున చెప్పబడినరీతిగ చిన్న చేదుదీరకు వర్తిక్రియాయోగము లారను కల్పించునది. మరియు చేదుదీరగింజలజేర్చి పక్షముచేయబడిన తీరమునుండి తీయబడిన పెన్నలో మ్రంగకాయ మున్నగు నారుద్రవ్యములకల్పములను, అయారిటిని చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన కషాయమునుజేర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము ఘృతమును పక్షము చేయవలెను. (ఇది యొక యోగము. ఈఘృతయోగమును వర్ణయలారును “ఘృతం చైకం, వర్తిక్రియాష్టత్” అని విషయసంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

వర్తిక్రియావిధానము—మదనకల్పమున—“ఫలపిష్పలీచార్థాని పూర్వవత్ ఫలాదీనామన్యతమకషాయపరిమ్రుతాని వర్తిక్రియాః ఫలాదికషాయోపసర్జనాః పేయాః” (క. అ. ౧. సూ. ౩౧) అని నిర్దేశింపబడినప్రకారము ప్రకృతమున చిన్న చేదుదీరకాయగింజలచూర్ణమును పమనద్రవ్యములుగ జెప్పబడిన మ్రంగకాయ దేవదాళి మున్నగు నారుద్రవ్యములచే సిద్ధములైన యారుకషాయములలో నొకదానియందు భావనజేసి యాకషాయమున చూర్ణమును కలిపి లేహపాకవిధిప్రకారము మరల పక్షము చేసి వర్తలచేయునది. మ్రంగకాయ మున్నగు నారుద్రవ్యములకషాయములతో పేరుపేరుగ గల్పించుటంజేసి యారువర్తియోగము లగును.

మరియు “ఫలపిష్పలీశృతతీరాత్” అని మదనకల్పమున చెప్పబడిన ఘృతవిధానము నెరుంగునది.

మూ. స్థోశాతకాని పశ్చాత్ కోవిదారరసే పచేత్,
తం కషాయం ఫలాదీనాం కల్లైక్లగ్లేహం పునః పచేత్. F
క్షేదస్య తత్ర భాగస్సన్యత్ శేషాన్యర్థాంశకాని తు,
కషాఘ్నైః కోవిదారాద్యైః ఏవం తత్కల్పయేత్పథక్. ౧౧
(కషాఘ్నైః కోవిదారాద్యైః అష్టాభిస్తం పృథక్ పితేత్.)

వ్యా. చిన్న చేదుదీరకాయవిత్తులను ఏబిది ఎఱ్ఱదేవకాంచనముచే సిద్ధమైనకషాయమున చేర్చి కాచవలెను. ఆకషాయమును గ్రహించి, అందు మ్రంగకాయ మున్నగు పమనద్రవ్యముల నారిటిని పేరుపేరుగ నర్థాంశముగను, చిన్న చేదుదీరవిత్తుల నొకభాగముగను కల్పముచేసి కలిపి లేహపాకవిధిప్రకారము మరల పక్షముచేయునది. ఇత్తెరుంగున దేవకాంచనము తెల్లదేవకాంచనము మున్నగు సెనిమిదిద్రవ్యముల పేరుపేరు కషాయములతో సెనిమిదిలేహయోగముల గల్పించునది. అట్టియెడ నేకషాయమున లేహము పక్షముచేయుదురో ఆకషాయమునే అనుపానముగజేసి త్రాగవలెను.

ఇచ్చట కాలుభాగము కషాయమున కషాయమునకు నాల్గిత (ఒకభాగము) చేదుబీరిగింజలచూర్ణమును ఆచూర్ణములలో నర్థభాగము తక్కిన మ్రంగకాయ మున్నగు నారుకల్కద్రవ్యములను (ప్రత్యేకము అర్థభాగమువంతునను) కల్పించవలెను. కోవిదా రాదిద్రవ్యముల నెనిమిదిటిని మదనకల్పమున జెప్పబడినవాని నెరుంగునది. (ఈలేహ యోగములు 'లేహౌష్ణి' అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

❧ (2) చేదుబీరకు మాంసరసయోగము లేడు. ❧

మూ. కషాయేషు ఫలాదీనా మానూపం విశితం వృథక్,
కోశాతక్యా సమం వక్త్వా రసం సలవణం పిబేత్. ౧౧
ఫలాది పిప్పలీయుక్తం తద్వత్ త్వేడరసం పిబేత్,

వ్యా. మ్రంగకాయగింజలు చేపదాళి మున్నగు నేడు వమనద్రవ్యముల వేరువేరు కషాయములయందు ఆనూపమాంసమును, చిన్న చేదుబీరకాయవిత్తులను సమభాగములుగ గూర్చి పక్వముచేసి, అందు నైంధవలవణమును మితముగ జేర్చి త్రాగవగును. (మ్రంగ కాయ మున్నగునారిటికషాయములలో వేరువేరుగ గల్పించుటంజేసి యివి ఆరుయోగములు.)

మరియు చిన్న చేదుబీరిగింజలను కషాయముచేసి, అందు మ్రంగకాయగింజలు మున్నగు నారుద్రవ్యముల సముదాయము చూర్ణమును ఆనూపమాంసమును సమభాగములుగ గూర్చి పక్వముజేసి, యామాంసరసమున లవణమును కలిపి త్రాగవలెను. ఇది యొకయోగము. ఇతైరంగున చిన్న చేదుబీరవిత్తులకు జేరిన మాంసరసయోగములు ఏడగును. (ఇవి "సప్త మాంసే చ" అని నిర్దేశింపబడును.)

❧ (౧) ఇత్థురసయోగ మొకటి. ❧

మూ. త్వేడం కాసీ పిబేత్సిద్ధం మిశ్ర మిత్తురసేన చ. ౧౨

వ్యా. చిన్న చేదుబీరిగింజల చూర్ణమును చెరకురసమున కలిపి పక్వముచేసి కాసమున త్రాగవలెను. జతుకర్ణతంత్రమున "త్వేడ మిత్తురసే శృతం" అని చెప్పియుండుటవలన (ఇచ్చట 'సిద్ధం' అనుపదమునకు పక్వముచేయబడినదని యర్థము. ఇయ్యది "యోగ ఇత్తురసేఽపరః" అని నిర్దేశింపబడును.)

❧ అథాయవిషయసంగ్రహము. ❧

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. ఊరే ద్వా ద్వా, సురా చై కా, క్వాథాః ద్వావింశతిస్తథా,
దశ పిచ్ఛాః, ఘృతం చైకం, షట్పు వర్తిక్రియాః శుభాః. ౧౩

లేహిఁజ్ఞా, సప్త మాంసే చ, యోగ ఇత్తురనేఽపరః,
కృతవేధనకల్పేఽస్మిన్ పప్తిరోగః ప్రకీర్తితః. ౧౪

వ్యా. ఈకృతవేధనకల్పమున చేదువీరకు తీరమునకు జేరినయోగములు నాల్గును, సుఖయోగం బొకటియు, క్వాథయోగము లిరుపదిరెండును, పిచ్చాయోగములు పదియు, ఘృతయోగం బొకటియు, నర్తియోగము లారును, లేహయోగంబు తెనిమిదియు, మాంసయోగము లేడును, ఇత్తురసయోగం బొకటియు, చేరి యిరుపది పమనయోగములు చెప్పబడినవి.

(ఇత్తైరంగున ప్రథమాధ్యాయమున “తత్ర ఫలజీమూతకేఽత్వామధామార్గప కుటజకృతవేధనానాం” అని నిర్దేశించబడిన నమశాషధము లారిటికి పేరుపేరుగ కల్పనా భేదములచే ననయాషధయోగములు (౧౩౪) మూడువందలు ఏగుదియైదును వాని యుపయోగక్రమంబును పైయధ్యాయము లారిటికి నివరించి చెప్పబడినవి.)

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ౧౬—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే, చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్పూరితే,
కల్పస్థానే, కృతవేధనకల్పో నామ షష్ఠోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తైరంగున నగ్నివేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహిత యను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితకల్పస్థానమున కృతవేధన కల్పమనునది యారవయధ్యాయము సంపూర్ణము.

సప్తమాధ్యాయము.

—ॐ (2) శ్యామా-త్రిపుత్ర-ల్పము. ౧౭—

అవతరణికః—పమనకల్పముల వివరించినపిదప, ప్రథమాధ్యాయమున “శ్యామా త్రిపుత్...దన్తిద్రవస్తీనాం” అని నిర్దేశించబడిన విరేచననిమిత్తమై యుపయోగింప దగిన నల్లతెగడ మున్నగునాషధములను విరేచనోపయోగ్యముగ గల్గించువిధానములు చెప్పబడును. అందును విరేచనద్రవ్యములలో “త్రిపుత్వరేచనానాం” అని ఆర్థ్యాధి కారమున చెప్పబడిన ప్రకారము త్రిపుత్తు మిగుల శ్రేష్ఠంబును సుఖవిరేచనంబును నగుటం జేసి ప్రధానమైన త్రిపుత్ర-ల్పము తొలత చెప్పబడును:—
చ-కల్ప—౧

—ॐ అధ్యాయస్మారంభము. ॐ—

మూ. అథాతః శ్యామా త్రివృత్కల్పం వ్యాఖ్యాన్యామః.

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః.

వ్యా. పంచనకల్పముల జెప్పినపిదప విరేచనద్రవ్యములలో శ్యామా (నల్ల తెగడ త్రివృత్ (ఎఱ్ఱ తెగడ) అనుద్రవ్యముల రెంటిని విరేచనోపయోగ్యములుగ గల్పించుచిది నము వివరించునధ్యాయమును భగవానుడగు నాత్రేయు లుపదేశించినదానికి న్యూనా రేకము గాకుండునట్లు చెప్పెదనని యర్థము. (శ్యామా త్రివృత్కల్పమని యధ్యాయసంజ్ఞ

ఇచ్చట వివరణమున “మూలం తు...మూలం యదరణప్రభం” అను వాక్యవః చేత ఎఱ్ఱ తెగడయే ముఖ్యమని చెప్పబడును. అయినను దోషనివృత్తియందు నల్ల తెగఁ మిగుల గుణోత్తరమని యారెంటిలో నల్ల తెగడయే తొలుత నిర్దేశింపబడినది.

మరియు నీయధ్యాయమున జెప్పబడు యోగములన్నియు నల్ల తెగడనైనను, ఎఱ్ఱ తెగడనైనను, ఈరెంటిని చేర్చియైనను దోషశరీరబలాదుల గమనించి తత్తదనుగుణముగ గల్పింపవగును. కావుననే యధ్యాయోపక్రమమున రెంటినిచేర్చి నిర్దేశింపబడినది.

—ॐ విరేచనములలో తెగడకు శ్రేష్ఠత్వము. ॐ—

మూ. విరేచనే త్రివృన్తూలం శ్రేష్ఠమాహుర్త్వనీషిణః (మహర్షయః),

తస్యాస్సంజ్ఞా గుణాః కర్తృ భేదః కల్పశ్చ వత్సృతే.

3

వ్యా. విరేచనవిషయమై తెగడవేరు మిగుల శ్రేష్ఠమని జ్ఞానగరిష్ఠులగు మునిపుంగ వులు చెప్పెదరు. అట్టి తెగడకు సంబంధించిన పర్యాయనామములును, గుణంబులును, కర్తృ భేదంబును, విరేచనోపధముగ నుపయోగింపదగిన కల్పనావిధానంబును ఈక్రింద చెప్ప బడును. (ఇచ్చట “త్రివృన్తూలం” అనుపదముచేత రెండువిధములైన తెగడ సామాన్యముగ గ్రహింపబడును).

—ॐ తెగడ పర్యాయనామములు. ॐ—

మూ. త్రిభణ్డీ త్రివృతా చైవ శ్యామా కూటరణ తథా,

(శ్యామా సువహ కోటరా తథా)

సర్వానుభూతిస్సువహా (సరళా) శబ్దైః పర్యాయవాచకైః.

౪

వ్యా. త్రిభండి, త్రివృత, శ్యామ, కూటరణ, సువహ, కోటర, సర్వానుభూతి, సువహ, (సరళ), అను నీపర్యాయనామములచే తెగడ సామాన్యముగ జెప్పబడును.

తెగడసామాన్యగుణములు. ౭౭

మూ. కషాయా మధురా రూక్షా విపాకే కటుకా చ సా,

కఫపిత్తప్రశమనీ రొక్ష్యాచ్చానిలకోపనీ.

౫

నేదానీమాషధైర్యక్తా వాతపిత్తకఫాఽపహ్నాః,

కల్పవై శేష్యమాసాద్య సర్వరోగహరా భవేత్.

౬

వ్యా. తెగడ కషాయమధురరసంబులును రూక్షగుణంబును కటువిపాకంబును కల్గియుండును. స్వభావముచేతనే కఫపిత్తముల శమింపజేయును. రూక్షగుణము కల్గియుండుటంజేసి వాతమును మాత్రము ప్రకోపింపజేయును.

అట్టివిశేషగుణములు కల తెగడను వాతపిత్తకఫహరములైన యాషధముల జేర్చి యీక్రింద జెప్పబడు కల్పనావిశేషముల ననుసరించి కల్పించినయెడ, వాతాదిదోషములచే పేరుపేరుగ నైనను అన్నింటిచేనైనను సంభవించినరోగముల నన్నిటిని శమింపగల్గియుండును. (వాతహరాషధయోగముచే వాతరోగములను, నైసర్గికగుణవిశేషముచే పిత్తకఫరోగములను హరించునని యర్థము.)

తెగడభేదములు, అందు ఎఱ్ఱతెగడపేరుగుణములు. ౭౮

మూ. మూలం తు ద్వివిధం తస్యాః శ్యామం చారుణమేవ చ,

తయోర్మఖ్యతమం విద్ధి (శ్రేష్ఠతరం విద్ధి)

మూలం యదరుణప్రభమ్. ౮

సుకుమారే శిశౌ వృద్ధే మృదుకోష్ఠే చ తచ్ఛుభం,

వ్యా. వైజెప్పబడిన తెగడపేరు శ్యామవర్ణముగ నుండునది యొకటి, అరుణవర్ణముగ నుండునది పేరొకటి. (ఇట్టి వర్ణభేదములచే తెగడ రెండువిధములని భావము). ఆ రెంటిలో నెఱ్ఱనితెగడపేరు మిగుల శ్రేష్ఠముగ నుండును. అయ్యది సుకుమారులకును పసి బాలురకును పృథ్వులకును మృదువైనకోష్ఠముకలవారికిని విరేచనమునకై చాలప్రశస్తముగ నుండును. (ఎఱ్ఱతెగడపేరు వ్యాఘ్రులు లేక సుఖముగ విరేచనముజేయుస్వభావము కల్గినది యగుటంజేసి సుకుమారులకును, బాల-పృథ్వు - మృదుకోష్ఠులకును ఉపయోగింపదగినదని భావము.)

నల్ల తెగడపేరుగుణములు. ౭౯

మూ. మోహయేదాశుకారిత్యాత్ శ్యామా క్షిణ్వేత మూర్ఛయేత్.

(కణ్ఠం క్షిణ్వేతి చ.)

తైష్ఠ్యాత్ కర్షతి హృత్కణ్ఠం ఆశు దోషం హరత్యసి,
శస్యతే బహుదోషాణాం క్రూరకోష్ఠాశ్చయే నరాః.

వ్యా. నల్లనిరంగుకల తెగడవేరు ఆశుకారియగుటంజేసి చిత్తభ్రమము నొందించును. ధాతువుల తీరింపజేయును. తీక్ష్ణగుణమువలన హృదయమును కంఠమును లాగిపట్టును. విషను దోషములను శీఘ్రముగ హరించును. కావున నియ్యది ప్రబలముగ దోషసంచయము కలవారికిని కోష్ఠము కఠినముగనుండువారికిని మిగుల శ్రేష్ఠముగ నుండును.

—౧౦ త్రిపుత్తును గ్రహించువిధి. ౧౦—

మూ. గుణవత్సం తయోర్భామౌ జాతం మూలం సముద్ధరేత్,
ఉపోష్య ప్రయతః శుక్లై శుక్లవాసాస్సమాహితః. ౧౦
గమ్భిరానుగతం శ్లత్త్వం అతిర్వగ్విసృతం చ యత్,
తద్విపాటోన్యధరేద్గర్భం త్వచం శుష్కం నిధాపయేత్. ౧౧

వ్యా. మొదటియధ్యాయమునందు ఓషధిగ్రహణప్రస్తావమున జెప్పబడినగుణము గల ప్రశస్తభూమియందు పుట్టిన వైజెష్ఠినరీతిగ రెండువిధములైన తెగడవేరును, శుక్లపక్షమున నుపవాసముచేసి తెల్లనివస్త్రమును ధరించి నిశ్చలచిత్తుడై గ్రహించవలెను. అట్టివేరు భూమిలో మిక్కిలి లోతునకు దిగి గణుపులు లేక నునుపుకల్గి యుండవలెను. అడ్డముగ భూమిలో వ్యాపించియుండువేరును గ్రహింపదగదు. అట్టితెగడవేరును వైజెష్ఠిన నియమముతో గ్రహించి శుభ్రముగ కడిగి చీల్చి యందుండునరములను దూరంబుచ్చి పట్టను మాత్రము చక్కగ నెండించి విద్యుత్తప్రకారము పదిలముగ నుంచునది.

ఇచ్చట ఔషధమున కుండవలసిన గుణంబులును, ఔషధగ్రహణస్థాపనవిధియు ప్రథమాధ్యాయమున జెప్పబడినరీతిగ నెరుంగునది.

—౧౧ విరేచనావధోపయోగవిధి. ౧౧—

మూ. స్నిగ్ధస్నిగ్ధో విరేచ్యస్తు వేయామాత్రోపి తః సుఖం,

వ్యా. విరేచనముచేయించవలసిన వానికి తోలుత విద్యుత్తప్రకారము స్నేహస్నేహ విధులచేసి, ముందుదినమున వేయను మాత్రము అహారముచేయించి మరుగుటినాడు సుఖముగ విరేచనము చేయించవలెను.

ఇచ్చట—సూత్రస్థానమున “అశ్చైవం ఘనరేవ...పాయయేత్” (సూ. అ. ౧౧. సూ. ౨౧) అని చెప్పబడిన ఔషధసేవనవిధి ననుసరించునది.)

❧ { (110) ఈ త్రిపుత్కల్పమునందలి యోగములు నూటపది. } ❧
(9) అందు కాంజికాదులతో యోగములు తొమ్మిది.

మూ. అక్షమాత్రం తయోః పిండం వినీయాఽష్టేన నా పిబేత్. ౧౨
గోఽవ్యజామహిషీమాత్రసౌవీరకతుషోదకైః,
ప్రసన్నయా త్రిఫలయా శృతయా చ పృథక్ పిబేత్. ౧౩

వ్యా. వైశిష్టినరీతిగ గ్రహించి పదిలముగ నుంచబడిన నల్లతెగడ యెఱ్ఱతెగడల పేరుపట్టను పేరుపేరుగనైనను రెంటినైనను (యథాయుక్తముగ) కర్షపరిమితమును నూరి ముద్దచేసి యాముద్దను పులిగంజిలో కలిపి విఘ్నక్రప్రకారము త్రాగవలెను. ఇతైరంగుననే గోమాత్రము, గొఱ్ఱపంచితము, మేకపంచితము, బఱ్ఱపంచితము, సౌవీరకము, తుషోదకము, సురామద్యముయొక్కతేట, త్రిఫలకషాయము, అనునీద్రవములలో నొకదానిలో కలిపి త్రాగనగును (ఇతైరంగున త్రిపుత్తునకు వైశిష్టిన కాంజికాది నవద్రవములలో పేరు పేరుగనుపయోగముచే తొమ్మిదియోగములగును. ఈయోగములు “ఏకోఽష్టాదిభిరష్టా చ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును).

❧ సైంధవాదులతో చేరిన త్రిపుచ్ఛార్ణవోగములు పండ్రెండు. ❧

మూ. ఏకైకం సైన్ధవాదీనాం ద్వాదశానాం సనాగరం,
త్రివృద్ధిగుణసంయుక్తం (త్రిగుణసంయుక్తం)
చూర్ణముష్ణామ్బునా పిబేత్. ౧౪

వ్యా. రోగభిష్క్వతీయాధ్యాయమునందలి లవణస్కంధమున జెప్పబడిన సైంధవాదిలవణములలో పండ్రెండులవణముల నొకదానిని గ్రహించి దానికి సమభాగము కుంకిని, ఈరెంటికిని ద్విగుణము త్రిపుత్తును చేర్చి చూర్ణముచేసి సుఖోష్ణముగనుండు నేడిసిళ్లలో కలిపి త్రాగునది. (ఇతైరంగున పండ్రెండులవణముల నొక్కొకదానితో చేయబడినయోగములు పండ్రెండగును. ఇయ్యవి “దశ ద్వా సైన్ధవాదిభిః” అని సంగ్రహమున నెప్పబడును.)

ఇచ్ఛుట “సైన్ధవాదిభిః” అనుపదముచేత రోగభిష్క్వతీయాధ్యాయమున—
సైన్ధవ - సౌవర్పుల - కాల-బిడ-పాక్య-అనూప - కూప్య-వాలుకైలచాలకసాముద్ర -
లోమక-ఝౌద్ధిద-ఝౌషర-పాలేయక-పాంసుజాని” (వి. ఆ. ౮. సూ. ౧౮౧) అని నిర్దేశింపబడినలవణములలో పండ్రెండు గ్రహింపబడును.

❧ (౧౮) తెగడకు మూత్రముతో యోగములు పడు సెనిమిది. ❧

మూ. పిప్పలీ పిప్పలీమూలం మరిచం గజపిప్పలీ,
సరలః కిలిమం హిజ్గు భార్గీ తేజోవతీ తథా.

౧

ముస్తం హైమవతీ పథ్యా చిత్రకో రజనీ వచా,
స్వర్ణక్షీర్యజమోదా చ శృజ్గవేరం చ త్రైః పృథక్.
ఏకై కార్ధాంశసంయుక్తం పిబేద్దోమూత్ర సంయుతం,

౧

వ్యా. పిప్పల్లి, మోడి, మిరయాలు, ఏనుగపిప్పల్లి, సరళదేవదారు, కిలిమవ (దేవదారులో భేదము.), ఇంగువ, భారంగి, పెదపెక్కుడుతీగ, తుంగముస్తలు, తెల్లనివఱ కరక్కాయలు, చిత్రమూలము, పసుపు, వస, కంకుష్ఠము, ఓమము, శుంఠి, అనునీవడ సెనిమిది ద్రవ్యములలో నొక్కొక్కవానిని అర్థభాగంబుగను, తెగడచూర్ణము నొక భాగమును, కలిపి చూర్ణముచేసి గోమూత్రమున కలిపి త్రాగునది. పిప్పలిమున్నుగ పడు సెనిమిది ద్రవ్యములతో వేరువేరుగ గల్పించుటంజేసి యాయోగములు పడు సెనిమిది యగును. (ఇయ్యది “మూత్రే ఒష్ఠాదశ” అని సంగ్రహముగ నిర్దేశింపబడును.)

❧ (౧) తెగడకు అతిమధురముతో యోగములురెండు, అందు మొదటియోగము. ❧

మూ. మధుకార్ధాంశసంయుక్తం శర్కరాంబుయుతం పిబేత్.

౧౨

వ్యా. అర్థభాగము సతిమధురమును నొకభాగమును తెగడచూర్ణమును చక్కెర పానకములో కలిపి త్రాగునది. ఈయోగమును క్రింద “యష్ట్యాహ్వవిధినా పిబేత్” అని చెప్పబడుయోగమును చేర్చి సంగ్రహమున “యష్ట్యాం ద్వా” అని నిర్దేశింపబడును.

❧ { (౧) తెగడకు జీవకాదులతో జేరినయోగములు పదునాల్గు } ❧
అతిమధురయోగం బొకటియు.

మూ. జీవకర్షభకౌ మేదాం శ్రావణీం కర్కటాహ్వయం,

ముద్గమాషాఖ్యవర్ణ్యై చ మహతీం శ్రావణీం తథా.

౧౩

కాకోలీం, క్షీరకాకోలీం ఇన్ద్రిం భిన్నరుహం తథా,

క్షీరశుక్లాం పయస్యాం చ యష్ట్యాహ్వం విధినా పిబేత్.

౧౪

వాత-పిత్తహితాన్యేతాన్యన్యాని తు కఫానిలే,

వ్యా. జీవకము, ఋషభకము, మేద, పిన్నబోడతరము, కర్కటకశృంగి, అడవి పెసర, అడవిమినుము, పెద్దబోడతరము, కాకోలి, క్షీరకాకోలి, పిన్నపావర, తిప్పతీగ,

నేలగుమ్మడు, మనుబాల, అతిమధురము, అను నీపదునైదు ద్రవ్యములలో నొక్కొక్కదానిని నర్థభాగమును, తెగడచూర్ణము నొకభాగమును ప్రత్యేకముగా గలుపుచు పదునైదుయోగములుగ గల్పించి ప్రజేషింప విధ్యుక్తప్రకారము త్రాగునది. ఈయోగములు వాత-పిత్త-రోగములయందు విరేచనమునకై హితకరములుగా నుండును. తక్కినయోగములు కఫవాతసంస్థగమున నుపయోగింపదగును. (ఇచ్చట 'పయస్యా-అర్కపుష్పి' యని చక్రపాణివ్యాఖ్యలో నున్నది. అర్కపుష్పి స్వనామఖ్యాతలతావిశేషమని భావప్రకాశమున నున్నది).

(ఇచ్చట జీవకాదిద్రవ్యముల పదునాల్గిటితో తెగడను వేరువేరుగ చేర్చిన నాల్గుయోగము లగును. అతిమధురముతో యోగముపై యోగముతో చేర్చి రెండుయోగములుగ నిర్దేశింపబడినది. తక్కిన పదునాల్గుయోగములును "జీవకాదా చతుర్దశ" అని నిర్దేశింపబడును).

— (2) ఊరాదులతో యోగము లేదు. —

మూ. ఊరమాంసేషు కాశ్చర్య ద్రాక్షాపీలురపైః పృథక్. ౨౦
సర్పిషా వా తయోశ్చార్థం అభయాధాంకికం విభేత్,

వ్యా. ఆవుపాలు, మాంసరసము, చెరకురసము, నేలగుమ్మడిగడ్డరసము, ద్రాక్షపండ్లరసము, కొండగోగుకాయలరసము, నెయ్యి అనునీద్రవములతో రెండువిధములయిన తెగడప్రేళ్లలో నేడైన నొకదానిచూర్ణ మొకభాగమును, కరకకాయలచూర్ణ మర్థభాగమును కలిపి త్రాగునది. ఇచ్చట ఊరాదిద్రవము లేడిటితో నేడుయోగములుగ గల్పింపనగును. (ఇయ్యది 'ఊరాదా సప్త' అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

— (౧౨) తెగడను లేహయోగము లేనిమిది. —

మూ. లిహ్యద్వా మధుసర్పిర్భాన్యం సంయుక్తం సనీతోపలమ్. ౨౧
అజగన్ధా తుగాక్షీరీ విదారీ శర్కరా త్రివృత్,
చూర్ణితం ఔద్రసర్పిర్భాన్యం లీఢ్వా సాధు విరిచ్యతే. ౨౨
సన్ని పాతజ్వరస్తంభదాహాత్ప్రష్టార్దితో నరః,

వ్యా. తెగడచూర్ణమును, శీనాకలకండపాడిని, లేసెను, నేటిని వీనినన్నిటిని నొకటిగ కలిపి లేహము చేయదగును. ఓమము, వెదురుపప్పు, నేలగుమ్మడిగడ్డ, తెగడ వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి అందు లేసెను నేటిని కలిపి నాకినను చక్కగ విరేచనమగును. ఈ

యోగములచేత సన్నిపాతజ్వరములను, మలమూత్రాదిస్తంభనమును, దప్పిని శమింపజేయును. (ఇవిరెండు లేహయోగములు).

— (3) మూడవలేహయోగము. —

మూ. శ్యామా త్రివృత్కషాయేణ కల్కేన చ సశర్కరమ్. ౨౩

సాధయేద్విధివల్లేహం లిహ్యత్పాణితలం తతః,

వ్యా. రెండువిధములయిన తెగడవేళ్లయొక్క కషాయమును, వానికల్కచూర్ణమును, చక్కెరను కలిపి లేహపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి, అందు కర్షప్రమాణము సేవించిన సుఖముగ విరేచనములగును. ఇచ్చట చక్కెరను, తెగడచూర్ణమును సమభాగములుగను, క్షౌధ్రమును, నాలవవంతును జేర్చి లేహపాకము చేయదగును. (ఇది మూడవలేహయోగము.)

— (౪) నాల్గవలేహయోగము. —

మూ. సత్తౌద్రాం శర్కరాం పక్త్వా కుర్యాన్మృద్భాజనే నవే. ౨౪

క్షిపేచ్ఛీతే త్రివృచ్ఛార్ణం త్వక్పత్రమరిచైః సహ,

మాత్రయా లేహయేదేతత్ ఈశ్వరాణాం విరేచనమ్. ౨౫

వ్యా. లేనెను, చక్కెరను కలిపి పాకముచేసి యొక క్రొత్తమట్టిపాత్రలో నుంచి యందు తెగడచూర్ణమును, లవంగపుపట్ట, లవంగపుపత్రి, మిరియాలు, ఈమూడిటి చూర్ణమునుగూడ కలిపి యుక్తమైన పరిమాణముతో సేవించిన చక్కగ విరేచనములగును. ఇయ్యది రాజయోగ్యములైన విరేచనయోగము.

ఇచ్చట శర్కరాపాకమునకు నాల్గవవంతు త్రివృచ్ఛార్ణమును కలిపి, అందు సుగంధముకల్గుటకై లవంగపుపట్టమున్న గువానిని యథోచితముగ చేర్చవగును. ఈయోగము కేవలము సుకుమారశరీరులను స్నిగ్ధశరీరులను నగువారికి నుపయోగింపదగియుండునని “ఈశ్వరాణాం విరేచనమ్” అని చెప్పబడినది. (ఇది నాల్గవలేహయోగము.)

— (౫) ఐదవలేహయోగము. —

మూ. కుడవాంశాన్ రసానిత్యుద్రాక్షపీలుపరూషకాన్,

సితోపలాపలం తౌద్రాత్ కుడవార్ధం చ సాధయేత్. ౨౬

తం లేహం యోజయేచ్ఛీతం త్రివృచ్ఛార్ణేన శాస్త్రవిత్,

ఏతదుత్పన్న (దుత్కృష్ట)పితౄణాం ఈశ్వరాణాం విరేచనమ్.

వ్యా. చెరకురసము, ద్రాక్షపండ్లరసము, వరగోగురసము, చిట్టితరసము ఈరసములు ప్రత్యేక మొక్కక కుడవము, చీనాకల్పండ్ల పలము, తేనె అర్ధకుడవము, వీనినన్నిటి నొకటిగ గూర్చి లేహపక్వముచేసి యది చల్లబడినపిదప తెగడచూర్ణమును లేహమునకు నాల్గవపాలు ప్రక్షేపస్వాయానుసారము కలిపి యుంచునది. ఈలేహమును మిక్కిలి పృథ్వినిండినపిత్తముల సుకుమారులకు విరేచనమునకై యుపయోగించందగును. (ఇది యైదవ లేహయోగము.)

—౧౭ (౪) శర్కరామోదకాదియోగములు నాలుగు. ౧౭—

మూ. శర్కరామోదకాఁ వర్తిః గులికామాంసపూపకాఁ,

అనేన విధినా కుర్యాత్ ప్రైత్తికానాం విరేచనమ్.

౨౦

వ్యా. శర్కరయందు ప్రైజెప్పబడిన చెరకురసము మున్నగు నాల్గురసములను ప్రత్యేక మొక్కక కుడవమువంతునను, అర్ధకుడవము తేనెను కలిపి ప్రైజెప్పినరీతిగ పక్వముచేసి, అందు త్రిపుచ్చూర్ణమును కలిపి యాలేహపాకముచేతనే మోదకములను, వర్తులను, గులికలను, మాంసముతో కూడిన యపూపములను కూడ సిద్ధముచేయవగును. ఈనాల్గుయోగములును పిత్తవికారములయందు విరేచనమున కుపయోగించందగును. (ఇచ్చట చెరకురసము మున్నగు ద్రవములను చక్కెరతో కలిపి మోదకాదులచిర్చించుటకు దగునట్లు పాకముచేయదగును.) ఈయోగములు “చత్వారస్పితయాపి చ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౧౮ (౬) ఆరవది లేహయోగము. ౧౮—

మూ. పిప్పలీం నాగరం యౌరం శ్యామాం త్రివృతయా సహ,

లేహయేన్ద్రునా సార్ధం శ్లేష్మలానాం విరేచనమ్.

౨౧

వ్యా. పిప్పళ్లు, శుంఠి, యవతౌరము, నల్ల తెగడవేళ్లు, ఎఱ్ఱ తెగడవేళ్లు వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి తేనెలో కలిపి సేవించవగును. ఇయ్యది కఫము ప్రకోపించినవారిక విరేచనమునకై యుపయోగింపవగును. (ఇది యారవ లేహయోగము.)

—౧౯ (౭) ఏడవది లేహయోగము. ౧౯—

మూ. మాతులుక్తాభయాథాత్రీశ్రీషర్ణీకోలదాడిమాత్,

సుభృష్టాః స్వ(సు)రసాః తైలే సాధయేత్ తత్ర చాపవేత్.

సహకారాత్ కపిత్థాచ్చ మధ్యం, అష్టం చ యత్ఫలమ్,

చ-కల్ప—9

పూర్వవద్భవాలీభూతే త్రివృచ్ఛార్ణం సమావపేత్. 30

త్వక్వత్త కేసరైలానాం చూర్ణం మధు చ మాత్రయా,
లేహోఽయం కఫపూర్ణానాం ఈశ్వరాణాం విరేచనమ్. 31

వ్యా. మాదీఫలములరసము, కరకకాయలస్వరసము, ఉసిరికకాయలస్వరసము, పెద్దగుమ్మడికాయస్వరసము, రేగుపండ్లస్వరసము, పుల్లదానిష్పరసము ఈస్వరసములను తైలము చేర్చి చక్కగ కాచి లేహపాకముగ జేసి యందు తీయమామిడిపండు గిజరను, వెలగపండులాని గుజ్జాను, మాదీఫలము మున్నగువానిరసమును ప్రత్యేకము కుడవము వంతునగూర్చి ముద్దయగునట్లు పక్వముచేసి, అందు తెగడచూర్ణమును, లవంగపువట్టి, లవంగపువత్రి, నాగకేసరములు, ఏలకులు వీనిచూర్ణమును కూడ కలిపి, లేనెను మితముగ కలిపి లేహముచేయునది. ఇయ్యది కఫము ప్రకోపించియుండు సుకుమారులకు విరేచన మునకై యుపయోగింపదగును. ఇది యేడవలేహయోగము. ఇదియును 'త్రివృచ్ఛాణామ తాస్తిస్రక' అని చెప్పబడు లేహయోగంబును చేరి యెనిమిది యగును.

— ౩౨ (గ) తెగడతో పానకాదియోగము లైదు. —

మూ. పానకాని రసాన్ యూషాన్ మోదకాన్ రాగషాడబాన్,

అనేన విధినా కుర్యాత్ విరేకార్థం కఫాధికే. 33

వ్యా. పైజెప్పబడిన లేహవిధి ననుసరించి తెగడచూర్ణముతో పానకములను, మాంసరసములను, యూషములను, మోదకములను, రాగములతో కూడిన షాడబములను సిద్ధముచేసి, కఫం బధికముగ నున్నపుడు విరేచనమునకై యుపయోగింపదగును. (ఈ యోగములైదును "పానకాదిభు పఞ్చైవ" అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును).

ఇచ్చట రాగషాడబము నిట్లు తెలియదగును—“కృత్రిమం తు గుడోపేతం సహ కారఫలం నవం, తైలనాగరసంయుక్తం విశ్లేయో రాగషాడబః” ఇయ్యది సూత్రస్థానము నందలి యన్న పానవిధ్యధ్యాయమున వివరింపబడినది.

— ౩౩ (గ) తర్పణయోగములు రెండు; అందు మొదటియోగము. —

మూ. భృజ్జైలాభ్యాం సమా నీలీ, తైస్త్రివృత్, తైశ్చ శర్కరా,

చూర్ణం ఫలరసక్షౌద్రసక్తుభిస్తర్పణం పిబేత్. 34

వాతపిత్తకఫాత్థేషు రోగేష్వల్పానలేషు చ,
నరేషు సుకుమారేషు నిరపాయం విరేచనమ్. 35

వ్యా. దాల్చినచెక్క, వీలకులు ఈరెండును సమభాగములు, ఈరెంటికిని సమభాగము నీలి, ఈమూటికిని సమభాగము తెగడ వేళ్లు, ఈనాల్గిటికిని సమభాగము చక్కెర, ఈభాగముల ప్రకారము వీనినన్నిటిని కూర్చి చూర్ణముచేసి దానిమ్మపండ్లరసములో కలిపి అందు తేనెను సత్తుసిండిని కలిపిన నయ్యది సంతర్పణమగును. దీనిని వాత-పిత్తకఫరోగములయందును, జాతరాగ్ని మందగించినవారికిని, సుకుమారులకును విరేచనమునకై యుపయోగించినచో నిరపాయముగ విరేచనములగును. (ఇది యొక సంతర్పణ చూర్ణయోగము. రెండవది “త్రివృతాం త్రిఫలాం...తద్యోజ్యం తర్పణే...యుక్తిషు” అని (ఓగి. శ్లో) సంతర్పణయోగము చెప్పబడును. ఈరెంటిని చేర్చి “ద్వై చూర్ణే తర్పణే తథా” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.) ఇచ్చట “ఫలరసః...దాడిమరసః” అని చక్రపాణివ్యాఖ్యలో నున్నది. ఇయ్యది త్రిదోష సామాన్యమగుటంజేసి సర్వర్తసామాన్యమగును.

❧ (గి) విదుమోదకయోగములు, అందు మొదటియోగము. ❧

మూ. శర్కరా త్రిఫలా శ్యామా త్రివృత్తిప్పలిమాక్షికైః,

మోదకస్సన్ని పాతోర్ధ్వర క్తపిత్తజ్వరాపహః.

3౬

వ్యా. చక్కెర, త్రిఫలములు, నల్ల తెగడ, ఎఱ్ఱ తెగడవేళ్లు, తేనె వీనినన్నిటిని కూర్చి మోదకముల జేసి విరేచనమునకై యుపయోగించిన నన్ని పాతంబును, ఊర్ధ్వగత రక్తపిత్తంబును, జ్వరంబును శమించును. (ఇది యొక మోదకయోగము.)

ఇచ్చట త్రిఫలాది ద్రవ్యములను చూర్ణముచేసి చూర్ణమునకు ద్విగుణితమైన చక్కెరను పాకముబట్టి, యందు చూర్ణమును తేనెను కలిపి మోదకముల జేయునది.

❧ (ర) ఎనిమిదవ లేహయోగము. ❧

మూ. త్రివృచ్ఛాణా మతాస్త్రీసః త్రిసశ్చ త్రిఫలాత్వచః,

విడజ్జపిప్పలీక్షారశాణాస్త్రీసశ్చ చూర్ణితాః.

3౭

లిహ్యత్ సర్పిర్తథుభ్యాం చ, మోదకం వా గుడేన తు,

భక్షయేన్నిష్పరీహరం ఏతత్ శోధనముత్తమమ్

(ఏతత్ శ్రేష్ఠం విరేచనమ్).

3౮

గుల్మం క్షీహోదరం శ్వాసం (కాసం) హలీమకమరోచకం,

కఫవాతకృతాంశ్చాన్యన్యో వ్యాధీనేతద్వ్యపాహతి.

3౯

వ్యా. తెగడపేళ్లు పట్ట మూడుశాణములు, త్రిఫలములబెరడు మూడుశాణములు, వాయువిడంగములును సిప్పట్లను యవతొరంబును చేరి మూడుశాణములు. ఇత్తైరంగున వీనినన్నిటిని కూర్చి చూర్ణముచేసి తేనెను నేతిని కలిపి నేవించునది. లేక వైజెప్పిన చూర్ణమును బెల్లముపాకమున కలిపి మోదకములుగ జేసి నేవించును. ఇయ్యది నిర పాయమైన విరేచనయోగము. దీనివలన గుల్మంబును, స్త్రీహంబును, ఉదరంబును, శ్వాస కాసములును, హఠీమకంబును, ఆరోచకంబును, కఫవాతములచే జనించిన యితరరోగంబు లును నివర్తించును. (ఇది యెనిమిదవ లేహయోగము. ఇచ్చట మోదకయోగంబును చెప్ప బడినది. అయినను “లిహ్యద్వా మధుసర్పిర్భాగ్యం.....ఈశ్వరాణాం విరేచనం” (శ్లో. ౨౧-౩౨) అనుగ్రంథమున జెప్పబడిన లేహయోగముల నేడిటిని, ఈలేహయోగమును జేర్చి సంగ్రహమున ‘లేహోఽష్టా’ అని పరిగణనముచేయున్నది. ప్రకారాంతరముగ నీయోగమున జెప్పిన మోదకభేదంబును లేహమునందే యంతర్భాగమగునని యుద్దేశించి తంత్రకారులు చెప్పినట్లు తోచెడి.)

— (౨) రెండవ మోదకయోగము; (కల్యాణగుడము). —

మూ. విడజ్జపిప్పలీమూలత్రిఫలాధాన్యచిత్రకాః,
మరిచ్ఛేంద్రయవాఽజాజీ పిప్పలీహస్తిపిప్పలీః. ౪౦
లవణాన్యజమోదాం చ చూర్ణితం కార్షికం పృథక్,
తిలతైలత్రివృచ్ఛార్ణభాగౌ చాప్తపలోన్దితే. ౪౧
ధాత్రీఫలరసప్రస్థాక్ శ్రీః, గుడార్ధతులం తథా,
పక్వా మృద్వగ్నినా ఖాదేత్ బదరోదుమ్బరోపమాణ. ౪౨
గుడాక్ కృత్వా, స చాత్ర స్యాత్ విహారాహరయన్త్రణా,
మద్దాగ్నిత్వం జ్వరం మూర్ఛాం మూత్రకృచ్ఛ్రిమరోచకమ్. ౪౩
అస్వప్నం గాత్రశూలం చ కాసం శ్వాసం భ్రమం ఊయం,
కుష్ఠార్ఘః కామలామేహగుల్మోదరభగన్దరాణ. ౪౪
గ్రహణీపాణ్డురోగాంశ్చ హన్యుః పుంసవనాశ్చ తే,
కల్యాణకా ఇతి ఖ్యాతాః సర్వేష్వృతుషు యాగికాః. ౪౫
(ఇతి కల్యాణకగుడః)

వ్యా. వాయువిడంగములు, మోడి, త్రిఫలములు, దనియాలు, చిత్రమూలము, మీరియాలు, కొడిసెపాలవిత్తులు, జీలకర, సిప్పట్లు, వీనుగుసిప్పట్లు (పెద్దసిప్పట్లు), పంచ

లవణములు, ఓమము పీనిని వేరువేరుగ ఒక్కొక్క కర్షణమువంతున గ్రహించి చూర్ణముచేసి యుంచుకొనునది; నువ్వులనూనె యెనిమిదిపలములు, తెగడచూర్ణము ఎనిమిదిపలములు, ఉసిరికపండ్లరసము మూడుప్రస్థములు, ఏబదిపలములు బెల్లము, వైజెప్పిన ద్రవమున బెల్లము పాకముబట్టి, అందు వైజెప్పిన విడంగాదిచూర్ణమును తెగడచూర్ణమును కూడ కలిపి మృద్వన్నిచే వండి పక్వమైనపిదప, రేగుషండంలేసియైనను అత్తిపండంలేసియైనను గుడికలు చేసి సేవింపదగు. దీనిని సేవించునపుడు ఆహారవిహారములవిషయమై నియమము లేదు. దీనివలన అగ్నిమాంద్యంబును, జ్వరంబును, మూర్ఛయు, మూత్రకృచ్ఛంబును, అరోచకంబును, నిదురబట్టవండుటయు, ఒడలి నొప్పలును, శ్వాసకాసంబులును, ఒడలు తిరుగుటయు, ధాతుక్షయంబును, కుష్ఠంబును, ఆర్శోరోగంబును, కామలయు, ప్రమేహంబును గుల్మంబును, ఉదరంబును, భగంధరంబును, గ్రహణిరోగంబును, పాండురోగంబును, నివర్తించును. మరియు సీగుడికలు పురుషసంతానమును కల్పించును. ఇవి కల్యాణకగుడికలని చెప్పబడును. మరియు నివి వసంతాదియుతువులన్నిటియందు నుపయోగింపందగియుండును. (ఇది చెండవ మోదకయోగము).

❧ (౩) తెగడకు వ్యోషాదులతో మూడవ మోదకయోగము).

మూ. వ్యోషత్వకృతమునైలావిడక్లామలకాభయాః,
సమభాగా భిషద్దద్యాత్, ద్విగుణం చ మకూలకమ్. ౪౬
త్రివృతోఽష్టగుణం భాగం, శర్కరాయాశ్చ షడ్గుణం,
చూర్ణితం గుడికాః కృత్వా ఔద్రేణ పలసమ్మితాః. ౪౭
భక్షయేత్, కల్యముత్థాయ శీతం చాను పిబేజ్జలం,
మూత్రకృచ్ఛే జ్వరే వమ్యాం కానే శ్వాసే ప్రమేషయే. ౪౮
తాపే పాణ్డావమయేఽల్పేఽగ్నౌ శస్తా నిర్యస్తణాశినః,
యోగస్సర్వవిషాణాం చ మతశ్చేష్టో విరేచనే. ౪౯
మూత్రజానాం చ రోగాణాం విధిజ్ఞేనావచారితః,

వ్యా. త్రికటుకములు, లవంగపువట్ట, లవంగపుపత్రి, తుంగగెడ్డలు, ఏలకులు, వాయువిడంగము, ఉసిరికకాయల బెరడు, కరకకాయల బెరడు ఇవియన్నియు సమభాగములు, నేపాశపువేళ్లు రెండుభాగములు, తెగడవేళ్లపట్ట ఎనిమిదిభాగములు, చక్కెర యెనిమిదిభాగములు వీనినన్నిటిని వైజెప్పినభాగములప్రకారము చేర్చి ఔషధముల

నన్నిటిని మెత్తని చూర్ణముచేసి చక్కెరపాకములో కలిపి పక్వముచేసి, యందు మోదకములుగ చేయుటకు వలసినంత లేనను కలిపి యొక్కొక పలపరిమితముగ మోదకముల గల్పించును. ఈ మోదకములను పూటకొకటివంతున ప్రాతశికాలముననే లేచి సేవించి వెంటనే చల్లనినీళ్లను (అనుపానముగ) త్రాగవలెను.

ఈ మోదకములను మూత్రకృచ్ఛము, జ్వరము, వాంతి, శ్వాసకాసములు, భ్రమము (ఒడలుతిరుగుట), ధాతుక్షయము, తాపము, పాండురోగము, అగ్నిమాంద్యము, అను నీవ్యాధులయందెల్ల విరేచనమునకై సేవింపందగును. ఇయ్యది సర్వవిషములయందును శ్రేష్ఠమైనవిరేచనోపధము. మూత్రవ్యాధు లన్నింటియందు నుపయోగింపందగును. దీనిని సేవించునపుడు ఆహారవిహారముల నియమము లేదు. దీనిని ప్రయోగసమర్థుడైన వైద్యుడు దేశకాలాదుల కనుగుణముగ నుపయోగించినచో వైజ్ఞేషిని వ్యాధులన్నియు శమించును. (ఇది మూడవ మోదకయోగము.)

ఇచ్చట భాగకల్పనమున “ద్విగుణం చ మతూలకమ్” ఇది మున్నగునోట సేపాళము మున్నగువానిభాగము వైజ్ఞేషినిసమభాగ ద్రవ్యములలో నొక ద్రవ్యభాగమునకు ద్విగుణాదిగ నుండునట్లు కల్పింపవలెను. కొందరు త్రికటుకాది ద్రవ్యసముదాయమునకు ద్విగుణాదికభాగకల్పనము చెప్పిరి. ఈరెండు పక్షములును చక్రపాణివ్యాఖ్యానమున జూపియున్నాడు.

— ౪) తెగడకు పథ్యాదులతో మోదకయోగము నాల్గవది. —

మూ. పథ్యా ధాత్యుగ్రిరుబూకాణాం ప్రసృతౌ ద్వా త్రివృత్పలమ్.

దశ తాణ్ మోదకాణ్ కుర్యాత్ ఈశ్వరాణాం విరేచనం,

వ్యా. కరకకాయలబెరడు, ఉసిరికకాయలబెరడు, ఆముదపువేళ్లు ఈమూడును చేరి రెండు ప్రసృతములు(నాల్గవలములు), తెగడ యొకపలము, వీనిని చూర్ణముచేసి విధ్యుక్త ప్రకారము పది మోదకములుచేసి యుపయోగించును. ఇయ్యది మిక్కిలి సుకుమారులగు ప్రభువులకు విరేచనమునకై యుపయోగింపదగును. (ఇది నాల్గవ మోదకయోగము.)

— ౫) ఏడవ మోదకయోగము. —

మూ. త్రివృద్ధైమవతీ శ్యామా నీలినీ హస్తిసిప్పలీ.

౫౧

సమూలా సిప్పలీ ముస్తమజమోదా దురాలభా,

కాన్వికం నాగరపలం గుడస్య పలవింశతిమ్.

౫౨

చూర్ణితం మోదకాణ్ కుర్యాత్ ఉదుమ్బరఫలోపమాణ్,
హింజుసౌవర్చలవ్యోపయవానీబిడజీరకైః. ౫౩

వచాఽజగన్ధా త్రిఫలా చవ్యచిత్రకథాన్యకైః,
మోదకాణ్ వేష్టయేచ్ఛార్జైః తాణ్ సతుమ్బురుదాడిమైః. ౫౪

త్రికవంక్షణహృద్వస్తి కోష్ఠార్కః స్లేహశూలినామ్. ౫౫
హిక్మాకాసాఽరుచిశ్వాసకఘోదావర్తినాం శుభాః (హితాః),

వ్యా. ఎఱ్ఱతెగడపట్ట, కరక్కాయలబెరడు, నల్లతెగడ, నీలివేళ్లు, పెద్దపిప్పళ్లు, మోడి, పిప్పళ్లు, తుంగగెడ్డలు, ఓమము, దురదగొండి ఇవి ప్రత్యేక మొక్కక కర్షము; శుంఠి యొకపలము వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి, యిరువదిపలములు బెల్లమును పాకముబట్టి, యందు వైజెప్పినచూర్ణమును కలిపి పక్వముజేసి యత్రివండంతేసి మోదకముల జేయ నగును. మరియు ఇంగువ, సౌవర్చలవణము, త్రికటుకము, ఓమము, బిడాలవణము, జీలకర, పస, వాయుంట, త్రిఫలములు, చవ్యము, చిత్రమూలము, దనియాలు, తుంబురులు, దానిష్ఠకాయలబెరడు వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి యాచూర్ణమున పైని చెప్పబడిన మోదకములను నీ మోదకములపై పూర్తిగ చూర్ణము కవచముబోలె నంటికొనియుండునట్లు చల్లి సేవించునది.

ఈ మోదకములు—వెన్నెముకకు క్రిందిసంధియందును, గెజ్జలయందును, హృదయమునందును, పస్తియందును, కోష్ఠమునందును, నొప్పికలవారికిని; అర్శోరోగంబును, ప్లీహరోగంబును, హిక్మాకాసంబులును, అరుచియు, శ్వాసంబును, కఫరోగంబులును, ఉదావర్తంబును కలవారికిని విరేచనమునకై చాల హితకరములుగ నుండును. (ఇది ధైర్యదవ మోదకయోగము. ఈ మోదకయోగము లైదును “పశ్చిమ మోదకాః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును. ఇచ్చట మోదక మనునది గుటికాపర్యాయము.)

— { (౬) పర్వాదిముతువు లారిటియందును వేరువేరుగ నుపయోగింపదగిన }
త్రివృద్ధ్యోగము లారు, అందు పర్వర్తూపయోగ్యయోగము.

మూ. త్రివృతాం కౌటజం బీజం పిప్పలీం విశ్వభేషజం,

క్షౌద్రద్రాక్షారసోవేతం (సమృద్ధీకారసక్షౌద్రం)

పర్వాస్వేతద్విరేచనమ్.

౫౬

వ్యా. తెగడ, కొడిసెపాలవిత్తులు, పిప్పళ్లు, శుంఠి, వీనిని సమభాగములు చూర్ణముచేసి తేనెను, ద్రాక్షపండ్లరసమును కలిపి వర్షముతువునందు విరేచనమునకై సేవింపదగును.

శరత్కాలోపయోగ్యయోగము. ౭౭

మూ. త్రివృద్ధురాలభాము స్తశర్కరోదీచ్యచస్తనం,
ద్రాక్షామ్బునా సయప్త్యాహ్వసాతలం జలదాత్యయే. ౭౮

వ్యా. తెగడ, దూలగొండివేళ్లు, తుంగగెడ్డలు, చక్కెర, పట్టివేరు, చందనము, అతిమధురము, సంబరేణు వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి ద్రాక్షపండ్లరసమున కలిపి శరదృతువునందు విరేచనమునకై సేవింపదగును. (ఇచ్చట సాతల అనునది తీగ జాతిలో చేరినది, అదవులలోనుండును. సంబరేణు అని లోకమున చెప్పబడును.

హేమంతోపయోగ్యయోగము. ౭౯

మూ. త్రివృతాం చిత్రకం పాతాం అజాఙీం సరలం వచాం,
స్వర్ణక్షీరిం చ హేమస్తే విప్ర్యా తూష్ణాంబునా పిబేత్. ౮౦

వ్యా. తెగడ, చిత్రమూలము, విషబొద్ది, జీలకర, సరలదేవదారుపట్ట, వస, స్వర్ణక్షీరి వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి వేడినీళ్లలో కలిపి నూరి హేమంతముతువున విరేచనమునకై త్రాగునది.

గ్రీష్మోపయోగ్యయోగము. ౮౧

మూ. శర్కరా త్రివృతా తుల్యా గ్రీష్మకాలే విరేచనం,

వ్యా. తెగడచూర్ణమును శర్కరతో సమభాగములుగ కలిపి గ్రీష్మముతువునందు విరేచనమునకై యుపయోగింపదగును.

{ ఋతుసామాన్యముగను, శిశిరముతువునందును }
ఉపయోగింపదగిన త్రివృద్ధోగము. ౮౨

మూ. త్రివృత్రాయ న్నిహపుషాః సాతలాం కటురోహిణీమ్. ౮౩
(హపుషాం సప్తలాం శ్యామాం ద్రవస్తీం కటురోహిణీం)
స్వర్ణక్షీరిం చ సంచూర్ణ్య గోమూత్రే భావయేత్త్యహం,
ఏష సర్వర్తుకో యోగః స్నిగ్ధానాం మలదోషహృత్. ౮౪

వ్యా. తెగడ, కటుకానుగ, బోడతరము, సంబరేణు, కటుకరోహిణి, స్వర్ణక్షీరి, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి గోమూత్రమునందు మూడుదినములు భావనచేసి యంచుకొనునది. ఈచూర్ణమును శిశిరఋతువునందేకాక తక్కిన ఋతువు లన్నిటియందును సామాన్యముగ విరేచనమునకై యుపయోగింపదగినను. మరియు స్నిగ్ధ శరీరులుగ నుండువారికి మలములను, త్రిదోషములను హరించుటకు ఇయ్యది ప్రశస్తముగ నుండును.

❦ { వసంతర్తువునందును ఋతుసామాన్యముగను } ❦
ఉపయోగింపదగిన త్రివృద్ధ్యోగము.

మూ. త్రివృచ్ఛామృతా దురాలమ్భా వత్సకం హస్తీపిప్పలీ,
నీలినీ త్రిఫలా ముస్తం కటుకాచ సుచూర్ణితమ్. ౬౧
సర్పిర్తాంసరసోష్ణాంబుయుక్తం పాణితలం తతః,
పిబేత్సుఖతమం హ్యేతత్ (పిబేదేతత్ సర్వకాలం)
రూక్షాణామపి శస్యతే. ౬౨

వ్యా. యెఱ్ఱతెగడ, నల్లతెగడ, దూలగొండి, కొడిసెపాలవిత్తులు, వీనుగపిప్పళ్లు, నీలివేరు, త్రిఫలములు, తుంగగడ్డలు, కటుకరోహిణి వీనినన్నిటిని మెత్తగ చూర్ణము చేసి నెయ్యి, మాంసరసము, వేడినీళ్లు అనుద్రవములలో కర్షమాత్రము కలిపి త్రాగవలయును. ఇయ్యది వసంతమునను సర్పఋతువుసామాన్యముగను ఉపయోగింపదగిన సుఖమైన విరేచనయోగము. మరియు రూక్షశరీరులకును, ఇయ్యది ప్రశస్తముగ నుండును.

ఈవిరేచనయోగము లారును “షడ్వత్” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

మూ. త్రూషణం త్రిఫలా హింజు కార్షికం త్రివృతాపలం,
సౌవర్చలార్ధకర్షం చ ఫలార్ధం చాప్లువేతసాత్. ౬౩
తచ్ఛూర్ణం శర్కరాతుల్యం మద్యేనాగ్లేన వా పిబేత్,
గుల్మసార్శాన్విరిన్తో సిద్ధం జీర్ణే చాద్యాద్రసాదనమ్. ౬౪

వ్యా. త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, ఇంగువ, ఇవి ప్రత్యేక మొక్కకర్షము; తెగడ యొకపలము; సౌవర్చలవణము అర్ధకర్షము, ఆప్లువేతసము (పుల్లప్రబ్బలి) అర్ధపలము, ఈభాగము ప్రకారము అన్నిటిని చేర్చి చూర్ణముచేసి చూర్ణమునకు సమభాగము చెక్కిరను కలిపి మద్యముతోనైనను, అప్లుకాంజికముతోనైనను చేర్చి త్రాగునది.

ఈయోగము గుల్మములయందును ప్రక్కనోష్ఠలయందును నుపయోగించినచో నవి శమించును. ఔషధము జీర్ణమైనపిదప మాంసరసముతో నన్నమును భుజించునగును.

మూ. త్రివృతాం త్రిఫలాం దంతీం సప్తలాం వోష్ఠపక్షైర్ధవం,
కృత్వా చూర్ణం తు సప్తాహం భావ్యమామలకీరసే. ౬౫
తద్యోజ్యం తర్పణే యూషే పిశితే రాగయుక్తిషు,

వ్యా. తెగడ, త్రిఫలములు, దంతి, (నేపాళపువేళ్లు) సంబరేణు, త్రికటుకములు, నైంధవలవణము వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి ఉసిరికకాయలరసమునందు విడుదినములు భావనచేసి యూషమునందైనను, మాంసమునందైనను, రాగహడబాదిపానకములందైనను, కలిపి త్రాగునది. ఇయ్యది సంతరణమునకై యుపయోగింపతగియుండును.

— { (3) ఘృతయోగములు మూడు, } —
(౧) తీరయోగమొకటియు. }

మూ. తుల్యాష్టం త్రివృతం కల్కసిద్ధం గుల్మహరం ఘృతమ్. ౬౬
శ్యామా త్రివృతయోర్థాలం పచేదామలక్తైః సహ,
జలే తేన కషాయేణ పక్త్యా సర్పిః పిబేన్నరః. ౬౭
శ్యామాత్రివృత్కషాయేణ సిద్ధం సర్పిః పిబేత్తథా,
సాధితం వా పయస్తాభ్యాం సుఖం తేన విరిచ్యతే. ౬౮

వ్యా. తెగడకల్కమును ఘృతమునకు నాల్గవవంతును ఘృతమునకు సమభాగము మాతులుంగాదిఫలముల పుల్లనిరసమును కలిపి ఘృతపాకవిధి ననుసరించి పక్వముచేసి త్రాగిన గుల్మముల హరించును. (ఇది యొకఘృతయోగము.)

ఎఱ్ఱని తెగడను నల్ల తెగడను (ఈరెండిటివేళ్లును) ఉసిరికకాయలబెరడును జలమున జేర్చి విఘ్నక్రప్రకారము కషాయమును పక్వముచేసి, యాకషాయమును కలిపి ఘృతమును ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి విరేచనమునకై త్రాగనగును. (ఇది రెండవ ఘృతయోగము.)

రెండువిధములైన తెగడవేళ్లును రెంటినిమాత్రము సమభాగములుగ జలమునజేర్చి క్షౌధ్రముచేసి యాకషాయమున ఘృతమునుచేర్చి విఘ్నక్రప్రకారము ఘృతమును పక్వముచేసి విరేచనమునకై త్రాగనగును. (ఇది మూడవ ఘృతయోగము.)

ఎఱ్ఱ తెగడవేళ్లును నల్ల తెగడవేళ్లును ఆవుపాలలో చేర్చి తీరపాకవిధి ప్రకారము తీరమును పక్వముచేసియైనను త్రాగునది. (ఇది తీరయోగమొకటి. వైజేష్ఠిన ఘృతయోగ

ముల మూటిని ఈక్షీరయోగ మొకటిని చేర్చి “చత్వారశ్చ ఘృతేక్షీరే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశించియున్నది.)

—౧౭ (౨) తెగడకు సురాయోగములు రెండు. ౧౭—

మూ. త్రివృన్దుష్టింస్తు సనఖా అష్టే ద్రోణేఽమృతః పచేత్,
(జలద్రోణే త్రివృన్దుష్టినష్టే తు సనఖా పచేత్)
పాదశేషం కషాయం తం పూతం గుడతులాయుతమ్. ౬౯
స్నిగ్ధే స్థాప్యం ఘృతేఽద్రవిషలీఫలచిత్రకైః,
ప్రలిప్తే మధునా మాసం జాతం తత్ మాత్రయా పిబేత్. ౭౦
గ్రహణీపాణ్డురోగఘ్నం గుల్మశ్చయఘనాశనం,
సురాం వా త్రివృతాయోగకిణ్వాం తత్కావ్యథసంయుతామ్.
(సురాం వా త్రివృతా కిణ్వాం పిబేత్ తత్కావ్యథసంయుతామ్)

వ్యా. తెగడవేరుపట్టను ఎనిమిదిపిడికిళ్ల పరిమితమును ద్రోణపరిమితజలమున వైచి చాల్చవలెను మిగుల కషాయముకాచి వడగట్టి, యందు నూరుపలములు బెల్లమును కలిపి, సిప్పళ్లను మ్రంగకాయవిత్తులను చిత్రమూలమును లేనె బోసి నూరి, నేతితో మూసిన యొకకుండలో భాగమున పూసి యాకుండయందు పైజెప్పినయాషధమును బోసి వాసినగట్టి యొకమాసము పదిలముగ నుంచునది. ఆయ్యది చక్కగ రసము దిగినపిదప యుక్తమైన పరిమితముగ గ్రహించి లేనెలో కలిపి సేవించునది. ఇయ్యది గ్రహణి రోగములను, పాండురోగములను, గుల్మములను, శోఫములను హరించును. (ఇది యొక సురాయోగము.)

లేక తెగడకు కూడ చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన సురాబీజముతో విధ్యుక్తప్రకారము సాధితమైన సురామద్యమునందు తెగడకషాయమును కలిపియైనను త్రాగవలెను. ఇది రెండవ సురాయోగము. (ఈయోగములు రెండును “ద్వౌ మధ్యే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

—౧౮ (౨) తెగడకు కాంజికముతో యోగములు రెండు, అందు సౌవీరకయోగము. ౧౮—

మూ. యవైః శ్యామా త్రివృత్కావ్యథస్వినైః కుల్తాషమమృతా,
ఆసుతం షడహం పల్లే జాతం సౌవీరకం పిబేత్. ౭౧

వ్యా. యవలను తెగడకఘాయమున నుడికించి వైపొట్టు నొలిచి నూరి యాపిష్టమును నీళ్లతో కలిపి కుండలో బోసి మూతమూసి చీలమన్ను లేపనముచేసి ఆరుదినములు ధాన్యరాశినడుమ నునిచి, చక్కగ రసము దిగినపిదప నారసమును విరేచనమునకై త్రాగనగును. (ఇది సౌపీరకమును కాంజికయోగము.)

సౌపీరకలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“సౌపీరం తు యవై రామైః పక్షైర్వా నిస్తుమైః కృతమ్.

—౭౭ తుషోదకమును రెండవ కాంజికయోగము. ౭౭—

మూ. భృష్టాన్వా సతుషాన్ శుద్ధాన్ యవాంస్తచ్చూర్ణసంయుతాన్,
ఆసుతానమ్భసా తద్వత్ పిబేజ్జాతం తుషోదకమ్. 23

వ్యా. పొట్టుతోడి శుభ్రమైనయవలను వేయించి నలుగగొట్టి తెగడచూర్ణముతో కలిపి నీళ్లలోబోసి మూతమూసి వాసెనగట్టి వైజేష్ఠినరీతిగ నారుదినములు ధాన్యరాశినడుమ నునిచి చక్కగ రసము కల్గినపిదప వడియగట్టి త్రాగునది. (ఇది తుషోదకమును రెండవ కాంజికయోగము. ఈయోగముల రెంటిని జేసి “కాంజిక ద్వైప” అని సంగ్రహమున నిర్దేశించియున్నది).

తుషోదకలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లున్నది:—“తుషోదకం యవై రామైః సతుషైశ్చకలీకృతైః”.

—౭౮ (౧౦) తెగడకు షాడబాదులతో పదియోగములు. ౭౮—

మూ. యథా మదనకల్పోక్తా షాడబాదీ త్ పృథగ్దశ,
త్రివృచ్చూర్ణేన సంయోజ్య విరేకార్థం ప్రయోజయేత్. 2౪

వ్యా. తెగడచూర్ణమును షాడబ-రాగ-లేహ-మేదక-ఉత్కారికా-తర్పణ-పానక-మాంసరస-యూష-మధ్యములను పదిటితో వేరువేరుగ చేర్చి పదియోగములను మదన కల్పోక్తప్రకారము కల్పించి విరేచనమునకై యుపయోగించునది. ఈయోగములు “దశాన్యే షాడబాదిషు” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

ఇచ్చట మదనకల్పమున—“తథా-బదర-షాడబ-రాగ-లేహ-మోదకో-త్కారికా-తర్పణ-పానక-మాంసరస-యూష-మద్యానాం” (క. అ. ౧) అని నిర్దేశింపబడిన షాడబాదుల నెరుంగునది. దీనివివరణ మచ్చటనే చూచునది.

❧ { విరేచనౌషధమును సేవించునపుడు వాంతికాకుండుటకై } ❧
 మూడుయోగములు, ఉపచారములును.

భవతశ్చాత్ర:—

మూ. త్వక్కేసరాఽఽమ్రాతకదాడిమైలా

సితోపలామాక్షికమాతులుజ్ఞైః,

మద్యైస్తథాఽమైశ్చ మనోఽనుకూలైః

యుక్తాని దేయాని విరేచనాని.

2౫

శీతామ్బునా పీతవతశ్చ తస్య

సిద్ధిచ్చన్తుఖం చ్చర్దివిఘాతహేతోః,

హృద్యాంశ్చ మృత్తుష్పఫలప్రవాళాన్

అన్లుం చ దద్యాదుపజిప్రణార్థమ్.

2౬

వ్యా. మరియు లవంగపువట్ట, నాగకేసరములు, ఆమ్రాతకము (అంబాళము, లేక రాచమామిడి), దానిమ్మపండ్లు, ఏలకులు, కండచక్కెర, లేనె, మాదీఫలములు ఈద్రవ్యములతో యథాలాభముగ జేర్చియైనను, మద్యములతో జేర్చియైనను దానిమ్మ మున్నగు పుల్లనిరసములతో గూర్చియైనను రోగికి పమనము గాకుండుటకై మనస్సు కింపుగానుండు నట్లు సంస్కరించి విరేచనౌషధమును త్రాగింపనగును. (రోగికి జౌషధమువలన పమనము గాకుండుటకై విరేచనౌషధమునందు వైజెప్పిన త్వక్కేసరాదులు, మద్యములు, అన్లురసములు అనుమూడుయోగములలో రోగిమనసు కింపైనదానిని చేర్చి త్రాగించవలెనని భావము.)

మరియు విరేచనౌషధమును త్రాగినవెంటనే పమనము రాకుండుటకై చల్లని నీళ్లను ముఖముపై చిలకరించి మనసుకు రమ్యమైన మృత్తు (మట్టిపెళ్లలు), పుష్పములు, ఫలములు, చిగుళ్లు, అన్లురసములు మున్నగువాని మూర్కొనుటకై యియ్యవలెను. (వైజెప్పినవానిలో నెద్దానినైన నాఘ్రాణించినచో పమనముగాకుండునని భావము).

తత్ర శ్లోకాః.—

మూ. ఏకోఽన్లుాదిభిరప్టౌ చ, దశ ద్వా సైన్ధవాదిభిః,

మూత్రేఽష్టాదశ, యష్ట్యాం ద్వా, జీవకాదౌ చతుర్దశ. 2౭

క్షీరాదా సప్త, లేహౌష్ఠే, చత్వారస్పితయాపి చ,
 పానకాదిషు పక్షౌచ, పక్షౌతౌ, పక్షౌ మోదకాః. 2౮
 చత్వారశ్చ ఘృతే క్షీరే, ద్వా చూర్ణే తర్పణే తథా,
 ద్వా మద్యే, కాఞ్చికే ద్వా చ, దశాన్యే షాడబాదిషు. 2౯
 శ్యామాయాస్త్రివృతాయాశ్చ కల్పేన్ద్రే సముదాహృతం,
 శతం దశోత్తరం సిద్ధం యోగానాం పరమర్షిణా. ౩౦

వ్యా. రెండువిధములయిన తెగడలకు సంబంధించిన ఈశ్యామాస్త్రివృత్కల్పమున
 అష్టాదుల తొమ్మిదియు, నైంధవాదులతో చేరినయోగములు పండ్రెండును, గోమూత్ర
 ముతో పదు నెనిమిదియోగములును, అతిమధురముతో రెండుయోగములును, జీవకాదుల
 యందు పదునాల్గుయోగములును, క్షీర-మాసాదులతో ఏడుయోగములును, లేహయోగంబు
 రెనిమిదియు, మోదకాదిరూపమయిన సితా (శర్కరా) యోగములు నాల్గును, పాన
 కాదులతో నైదుయోగములును, వర్షాదిఋతువులకు సంబంధించిన వేరువేరుయోగంబు
 లారును, మోదకయోగము రైదును, ఘృతయోగములు మూడును, క్షీరయోగం బొకటియు
 కలిసి నాల్గు యోగములును, తర్పణచూర్ణయోగంబులు రెండును, మద్యయోగంబులు
 రెండును, సోపిరక-తుషారమురూపములగు కాంబియోగంబులు రెండును, షాడబాదియోగ
 ములు షదియు, ఇవియన్నియు కలిసి నూటపది విరేచనసిద్ధయోగములు ఋషివర్యుడగు
 నగ్నివేణునిచే నీయథ్యాయమున చెప్పబడినవి. ఈయోగములవివరణమంతయు నాయా
 యోగములయందే వ్యాఖ్యానము చేయబడినది.)

❖ అథ్యాయసమాప్తి. ❖

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్పూరితే
 కల్పస్థానే శ్యామాస్త్రివృత్కల్పో నామ సప్తమోఽథ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున అగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నైన చరక
 సంహితయను నాయుద్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితంచైన కల్పస్థానమున
 శ్యామాస్త్రివృత్కల్పమునది సప్తమాథ్యాయము సంపూర్ణము.

అష్టమాధ్యాయము.

—౧౦ (౮) చతురశ్శుళకల్పము. ౧౦—

అవతరణిక:—మృదువిరేచనంబగు శ్యామాత్రివృత్కల్పంబుల జెప్పినపిదప వానిం బోలే మృదువిరేచనంబగు చతురంగుల (రేల) మునకు సంబంధించిన విరేచనకల్పములు చెప్పబడును.

మూ. అథాతః చతురశ్శుళకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః.

౨

వ్యా. శ్యామాత్రివృత్కల్పమును చెప్పినపిదప చతురంగుళమునకు (రేలకు) సంబంధించిన విరేచనకల్పముల దెల్పునట్టి యధ్యాయమును భగవానుడగు నాత్రేయు డుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము

—౧౧ చతురశ్శులవర్యాయనామములు. ౧౧—

మూ. ఆరగ్వథో రాజవృక్షః శమ్భూకశ్చతురశ్శుళకః,
ప్రగ్రహః కృతమూలశ్చ కర్ణికారోఽవఘాతకః.

3

వ్యా. ఆరగ్వథ, రాజవృక్ష, శంపాక, చతురంగుళ, ప్రగ్రహ, కృతమూల, కర్ణికార, అవఘాతక అను నీవర్యాయనామములచే చతురంగుళము వ్యవహరింపబడును.

—౧౨ చతురశ్శుల (రేల) గుణములు వానియంపయోగము. ౧౨—

మూ. జ్వరహృద్రోగవాతాస్పగుదావర్తాదిరోగిషు,
రాజవృక్షోఽధికం పథ్యో మృదుర్తధురశీతలః,
బాలే వృద్ధే ఊతే ఊణే సుకుమారే చ మానవే,
యోజ్యో(దేయో) మృద్వనపాయిత్యాద్విశేషాచ్చతురశ్శుళకః.

౫

వ్యా. చతురంగుళమనునది మృదువిరేచనంబును, మృదుగుణము కల్గినదియు, శీతపీర్వముగ నైయుండును. జ్వరము, హృద్రోగము, వాతరక్తము, ఉదావర్తము, మున్నగురోగములచే పీడితులగువారలకు విరేచనమునకై యుపయోగించిన చాల హితకర ముగనుండును. మరియు బాలురకును, వృద్ధులకును, ఉరఃక్షతముచే బాధితులకును, ధాతు ఊయముకలవారికిని, సుకుమారులకును, గూడ నియ్యది మృదువిరేచనంబై అనపాయ ముగ నుండుటనుబట్టి విశేషముగ నుపయోగింపదగియుండును.

—ॐ రేలను ఔషదోపయోగముగ చేయువిధము. ॐ—

మూ. ఫలకాలే ఫలం తస్య గ్రాహ్యం పరిణతం చ యత్,
(రేచనార్థే పరిణతం ఫలం తస్య హరేద్బుధః),
తేషాం గుణవతాం భారం (జాతం) సికతాసు నిఘాపయేత్
సప్తరాత్రాత్ సముద్భృత్య శోషయేదాతపే భిషక్,
తతో మజ్జానముద్భృత్య శుచౌ భాక్షే నిఘాపయేత్.

వ్యా. రేలచెట్టు ఫలించుకాలమున చక్కగ పండి శుభ్రముగను, ఓషధిసాః
మునకు చెప్పియుండు ప్రశస్తగుణములు కల్గినవియునగు రేలపండ్లను సముద్ధిగ గ్రహి
తనుకలూ ఏడురాత్రులు గడచునంతదాక పాతిపెట్టవలయును. పిదప నాఫలము
గ్రహించి యెండలో చక్కగ నెండించి వానినొక్కొక్కదానిని చీల్చి వానిలోపలను
మజ్జను (గిజరును) గ్రహించి పరిశుభ్రమయిన యొకమట్టిపాత్రలో నునిచి యాషః
నుంచవలసిన పద్ధతి ప్రకారము పదిలముగ నుంచుకొనవలయును.

(ఇచ్చట ఓషధిగుణములను ఓషధిగ్రహణవిధిని దానిని భద్రపరచువిధానవ
మదనకల్పమున చెప్పినరీతి నెరుంగునది.)

—ॐ { (౧) రేలకు సంబంధించిన విరేచనయోగములు పండ్రెండు. } ॐ—
(౧) అందు మొదటిది ద్రాక్షారసయోగము.

మూ. ద్రాక్షారసయుతం దద్యాత్ దాహోదావర్తపీడితే,
చతుర్వర్షముఖే బాలే యావద్ద్వాదశవార్షికే.
చతురశ్చులమజ్జస్తు ప్రసృతం వాఽథ వాఽఞ్జలిమ్,

వ్యా. రేలజిగురును రెండుపలములనైనను, నాలుగుపలములనైనను, ద్రాక్షరస
రసమున కలిపి నాలుగువత్సరములమొదలు పండ్రెండువత్సరముల వయస్సుకు లోబడ
బాలురకు ఉదావర్తము, తాపము అనువ్యాధులు సంభవించినపుడు విరేచనమునకు
త్రాగించవలయును. (ఈయోగము “ద్రాక్షారసే” అని సంగ్రహమున చెప్పబడును.)

—ॐ (౨-౬) చతురంగులమునకు సురామున్నగు నైదిటితో నైదుయోగములు. ॐ—

మూ. సురామణ్డేన సంయుక్తం, అథ వా కోలశీధునా.
దధిమణ్డేన వా యుక్తం (సమ్యక్) రనేనామలకస్య వా,
కృత్వా శీతకషాయం తం పిబేత్సావీరకేణ వా.

౯

౧౧

వ్యా. వైజేష్ఠ్యబడిన రేలజిగురును సురయను మధ్యముయొక్క వైలేటతోనైనను; రేగుపండ్లచే సిద్ధమయిన శీఘ్రమధ్యముతోనైనను; పెరుగుమీది లేటనీటితోనైనను; ఉసిరికపండ్ల రసముతోనైనను; కలిపి విరేచనమునకై త్రాగవలయును. మరియు రేలగుజ్జను శీతకషాయముగ సిద్ధముచేసి, యాకషాయమును సౌవీరకమును కాంజికముతో చేర్చి యైనను త్రాగవలయును. (ఇవి యైదుయోగములు. ఈయోగము లైదును, “సురా శీఘ్నోః దధ్ని చామలకీరసే సౌవీరకే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

❧ (౭-౮) రేలమజ్జకు కషాయయోగములు రెండు. ❧

మూ. త్రివృతో వా కషాయేణ మజ్జః కల్కం తథా పిబేత్,
తథా బిల్వకషాయేణ లవణాయో ద్రసంయుతమ్ ౧౧

వ్యా. తెగడను విద్యుత్ప్రకారము క్వాథముచేసి, అందు రేలమజ్జను కలిపి త్రాగవలయును. ఇది విడవయోగము. మరియు బిల్వచేరును క్వాథముచేసి, అందు నైంధవలవణమును తేనెను కలిపి రేలమజ్జను చేర్చి త్రాగవలయును. ఇది యెనిమిదవ యోగము. (ఈకషాయయోగములు రెండును “కషాయే చ త్రివృతో బిల్వకస్య చ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

❧ (౯) లేహయోగము తొమ్మిదవది. ❧

మూ. కషాయేణాథవా తస్య త్రివృచ్ఛార్ణం గుడాన్వితం,
సాధయిత్వా శనైర్లేహం లేహయేన్తాత్ర యా నరమ్. ౧౨

వ్యా. రేలగుజ్జను చేర్చి క్వాథముచేసి యాక్వాథమున బెల్లము పాకముపట్టి, అందు తెగడచూర్ణమును కలిపి లేహపాకవిధిప్రకారము మందాన్ని చే పక్వముచేసి తగిన పరిమాణముతో నాలేహమును విరేచనమునకై సేవించతగును. ఈలేహము తొమ్మిదవ యోగము. (ఇయ్యది “లేహే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

❧ (౧౦) ఘృతయోగములు రెండు, అందు మొదటియోగము. ❧

మూ. చతురశ్చులసిద్ధాద్వా ఖీరాద్యదుదియాఘృతం,
మజ్జః కల్కేన ధాత్రీణాం రసే తత్సాధితం పిబేత్. ౧౩

వ్యా. రేలగుజ్జను పాలలో కలిపి ఖీరపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి యా పాలనుండి తీయబడిననేతిలో రేలగుజ్జకల్కమును ఉసిరికపండ్లరసమును చేర్చి ఘృతపాక చ-కల్ప—11

విధిప్రకారముచేసి యాఘృతమును విరేచనమునకై త్రాగవలయును. ఇది మొదటి ఘృత యోగము.

❧ (౧౧) రెండవ ఘృతయోగము. ❧

మూ. తదేవ దశమూలస్య కులుత్థానాం యవస్య చ,
కషాయే సాధితం సర్పిః కల్లైః శ్యామాదిభిః పిబేత్. ౧౪

వ్యా. మైజెప్పబడినరీతిగ చతురంగులసిద్ధి క్షీరమునుండి తీయబడిన ఘృతమునందు దశమూలములను ఉలవలను చేర్చి క్వాథముచేయబడిన కషాయమును కలిపి మదనకల్పమున చెప్పబడిన యెఱ్ఱతెగడ నల్లతెగడ మున్నగు (శ్యామాది) ద్రవ్యముల తొమ్మిదిటిని కల్పముగ జేసి కలిపి ఘృతపాకవిధిప్రకారము ఘృతమును సిద్ధముచేసి విరేచనమునకై త్రాగునది. ఇది రెండవఘృతయోగము. (ఈఘృతయోగములు రెండును 'ఘృతే ద్వేచ' అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

ఇచ్చట మదనకల్పమున “శ్యామాత్రిపుల్ చతురణ్శ తిల్వకమహావృక్ష సప్తలా శంఖనీ దస్తీ ద్రవస్తీనాం చ” (క. అ. ౧ సూ.) అని నిర్దేశింపబడిన శ్యామాది ద్రవ్యముల తొమ్మిదిటిలో యథాయోగ్యముగ వ్యాధ్యాదిబలానుసారముగ చేర్చి ఈఘృతమును సిద్ధముచేయవలెను.

❧ (౧౨) అరిష్టయోగం బొకటి. ❧

మూ. దస్తీక్వాథేఽఙ్గాలిం మజ్జః శమ్భూకస్య గుడస్య చ,
దత్వా మాసార్థమాసస్థమరిష్టం పాయయేత్ చ. ౧౫

వ్యా. సేపాశేపువేళ్ల కషాయమున నాలుగుపలముల రేలగుజ్జను కలిపి బెల్లమును చేర్చి యొకమట్టిపాత్రలో పోసి మైన మూతమూసి యొకటిన్నరమాసమువరకు ధాన్యరాశిలో నునిచి సిద్ధమయిన యాయరిష్టమును విరేచనమునకై తగుప్రమాణము త్రాగవలెను. ఈయరిష్టయోగము పండ్రెండవది. (ఇయ్యది “అరిష్టే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును. ఇచ్చట అరిష్టసంధానమునకు కావలసినపాత్ర సంస్కారము మున్నగు నవి షరిభాషానుసారముగ నెరుంగదగు.

మూ. యస్య యతాపి నమన్నం చ, (అష్టం చ) హృద్యం స్వాద్యథవా కటు,
లవణం వాభవే తైన యుక్తం దద్యాద్విరేచనమ్. ౧౬

వ్యా. మరియు మనుజునకు మధుర-కటు-లవణరసములలో నేరసముతో కూడిన యన్నపానములు రుచించునో, అట్టి యన్నపానములయందు విరేచనాషధమును చేర్చి విరేచనమున కుపయోగింపదగును. (అట్లు చేసినచో మనస్సున కింపగుటచేత ఔషధము వాంఠికాక ఇమిడి చక్కగ పనిచేయును.)

◀◀ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ౨ ▶▶

తత్తత్త్వోక్తాః—

మూ. ద్రాక్షారసే సురాశీర్ధ్వోః దధ్ని చామలకీరసే,
సౌవీరకే, కషాయే చ త్రివృతో బిల్వకస్య చ. ౧౭
లేహా, అరిష్టే, ఘృతే ద్వే చ, యోగాః ద్వాదశ కీర్తితాః,
చతురజ్జులకల్పేఽస్త్రిన్ సుకుమారాః సుఖోదయాః. ౧౮

వ్యా. చతురజ్జులకల్పమును నీయధ్యాయమున రేలకు ద్రాక్షారసముతో నొక యోగంబును; సురా-శీర్ధు-దధి-ఆమలకరస-సౌవీరకముల నైదిటితో నైదుయోగంబులును; తెగడయొక్కయు, మారేడుయొక్కయు కషాయములు రెంటితో రెండుయోగంబులును; లేహయోగం బొకటియు, అరిష్టయోగం బొకటియు; ఘృతయోగంబులు రెండును; ఇవియన్నియు కలిసి పండ్రెండుయోగములు చెప్పబడినవి. ఈచతురజ్జులయోగములు మిక్కిలి సుకుమారుల కుపయోగింపదగినవియు, సుఖమును కల్పించునవియునై యుండును.

◀◀ అధ్యాయసమాప్తి. ౨ ▶▶

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్పూరితే
కల్పస్థానే చతురజ్జులకల్పో నామ అష్టమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున అగ్ని వేశ ప్రణీతంబును చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితమైన కల్పస్థానమున చతురజ్జులకల్పమునునది యెనిమిదియవయధ్యాయము సమాప్తము.

నవమాధ్యాయము.

❧ (౯) తిల్వకకల్పము. ❧

అవతరణిక:— రేలనుబోలె తిల్వకంబును (లొద్దుగ) అపాయము లేకయే విరేచన కారియగుటంజేసి చతురంగుళ (రేల) కల్పమును జెప్పినపిదప తిల్వకకల్పము (లొద్దుగును విరేచనాషధముగ గల్పించువిధానము తెలుపు ప్రకరణము) ఈ క్రింద చెప్పబడును:—

మూ. అథాత స్తిల్వకకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. చతురంగుళకల్పమును జెప్పినపిదప తిల్వక(లొద్దుగ)మును విరేచనోపయోగ్య యోగములుగ గల్పించువిధానమును చెల్పునట్టియధ్యాయమును, భగవానుడగు నాశ్రేయు లుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము గావించునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

❧ (తిల్వక(లొద్దుగ)పర్యాయనామములు. ❧

మూ. తిల్వక స్తు మతో లోధ్రః బృహత్పత్ర స్తిరీటకః,

వ్యా. “తిల్వక-లోధ్ర-బృహత్పత్ర-తిరీటక” అను పర్యాయనామములచే లొద్దుగు చెప్పబడును.

(లొద్దుగచెట్టు పర్వతస్రాంతముల విశేషముగ పెరుగును. దీనిపువ్వులు తెలుపు పసుపు ఎరుపు రంగులకల్గి యుండును).

❧ లొద్దుగ నుపయోగించువిధి. ❧

మూ. తస్య మూలత్వచం శుష్కం అస్తర్వల్కలవర్జితమ్.

3

చూర్ణయేత్తు త్రిథా కృత్వా ద్వా భాగౌ శ్చోతయేత్తతః,

లోధ్రస్త్వైవ కషాయేణ తృతీయం తేన భావయేత్.

౪

భాగం తం దశమూలస్య పునః క్వాఢేన భావయేత్,

శుష్కం చూర్ణం పునః కృత్వా తత ష్ఢధ్వం ప్రయోజయేత్.

వ్యా. దోషరహితమై ఓషధుల కుండవలసినగుణములతో కూడియుండు లొద్దుగ చెట్టువేళ్లను ఓషధిగ్రహణవిధ్యుక్తప్రకారము యుక్తకాలమున గ్రహించి, వానిలోనుండు కఠినములైన నరములను పీచును దూరంబుచ్చి, పట్టను మాత్రము గ్రహించి చూర్ణముచేసి మూడుభాగములుచేసి, యందు రెండుభాగములను క్వాఢము (వద్ధుణజలమున) చేసి, యిరు

వదియొకసారి యాక్వాభమును వడగట్టి కషాయమును వంచుకొనునది. పిమ్మట మూడవ వంతు లొద్దుకుపట్టను కల్కము(చూర్ణము)చేసి పైజెప్పినకషాయముననే భావనచేసి యెండించి మరల దశమూలములకషాయమున భావనచేసి మెత్తనిచూర్ణముచేసి యెండించి వదిలముగ (ఔషధము నుంచువిధిప్రకారము) నుంచుకొని ఆయాయోగముల నుపయోగింపందగును.

(ఇచ్చట మదనకల్పమున “ఫలపిష్పలీనాం ద్వా భాగా...త్రిస్సప్తకృత్వస్యా)వ యేత్” (క. ఆ. గ. సూ. ౨౬) అని చెప్పబడిన విధిప్రకారము తిల్వక(లొద్దుగ) వేళ్లను మూడుభాగములుచేసి, అందు రెండుభాగములచూర్ణమును లొద్దుగకషాయముననే యిరువదియొకసారి భావనచేసి వంచుకొని, యాకషాయమునందే లొద్దుగవేళ్లలో మూడవ భాగమును భావనచేసి, యెండించి, మరల దశమూలకషాయమున భావనచేసి యెండించి చూర్ణముచేయునది).

❧ { (౧౬) తిల్వకముతో విరేచనయోగములు పదునారు, } ❧
(౧) అందు దధిమండాదులతో వైదుయోగములు.

మూ. దధిమణ్డ సురామణ్డ మూత్రైః బదరశీధునా,

రనేనామలకానాం వా తతః పాణితలం పిబేత్.

౬

వ్యా. పెరుగుమీసి లేట, సురయనుమద్యముపై లేట, గోమూత్రము, రేగుపండ్లరసముతో సిద్ధముచేయబడిన శీధుమద్యము, ఉసిరికకాయలరసము, ఈయైదుద్రవములలో వేరువేరుగ పైజెప్పబడిన లొద్దుగుచూర్ణమును కర్షప్రమాణముకలిపి విరేచనమునకై త్రాగవలెను. (ఇవి యైదుయోగములు. ఈయోగము లైదును “పశ్చి దధ్యాదిభిః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును).

❧ (౬) లొద్దుగకు సౌవీరకముతో యోగ మొకటి. ❧

మూ. మేషశృక్మ్యభయాకృష్టా చిత్తకైః సలిలే శృతే,

మరుజా సునుయాత్, తచ్చ జాతం సౌవీరకం యదా.

౭

భవేదజ్జలినా తస్య లోధ్రకల్కం పిబేత్సదా,

వ్యా. మేషశృంగి (దుష్టుపువేరు), కరకకాయలబెరడు, పిష్పళ్లు, చిత్తమూలము, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి నలుగగొట్టి నీళ్లలో బోసి క్వాభముచేసి వడగట్టి, యందు వేయించినబియ్యమును నలుగగొట్టి వైచి మూతమునీ వాసెనగట్టి ధాన్యరాశిలో

నునిచి అయ్యది జాతరనమైన సౌవీరక మనబడును. అందు అంజలి (నాల్గుపలముల) పరిమితమును గ్రహించి యొకకర్షప్రమాణము లొద్దుగుచూర్ణమును కలిపి విరేచనమునకై త్రాగనగును. (ఇది సౌవీరకయోగము.)

—౨ (౨-౨) లొద్దుగు సురాయోగమొకటియు, అరిష్టయోగమొకటియు. —

మూ. సురాం లోద్రకమాయేణ జాతాం పక్షస్థితాం పిబేత్. ౮
దస్తీచిత్రకయోద్ధోజే సలిస్యాధకం పృథక్,
సముత్కృత్య గుడనైకాం తులాం లోద్రస్య చాఙ్గలిమ్. ౯
ఆవపేత్తత్ పరం పత్యత్ మద్యపానాద్విరేచనం,

వ్యా. లొద్దుగుపట్టు జలమున జేర్చి క్వాధముచేసి, యాకషాయమున పరిపిండి మున్నగుపిష్టమునుజేర్చి సురాసంధానవిధిప్రకారము మూసి వాసెనగట్టి, అయ్యది చక్కగ రసము (పులుపు) గల్గునట్లు పదునైదుదినములు ధాన్యరాశిలో నుంచి, యాసురను మిత ప్రమాణముతో త్రాగిన విరేచనమగును. (ఇది సురాయోగము.)

మరియు నేపాళపువేల్లి ఒక ఆధకమును, చిత్రమూలము ఒకయాధకమును ద్రోణ పరిమితజలమున వైచి క్వాధముకాచి యాకషాయమును వడగట్టి, యందు నూరుపలములు బెల్లమును, నాల్గుపలములు లొద్దుగుచూర్ణమును కలిపి, అన్నిటి నొకభాండమున బోసి యరిష్టసంధానవిధిప్రకారము మూతమున బిగించి, యొకపక్షమువరకును ధాన్యరాశిలో నునిచి, చక్కగ రసము కల్గినపిదప నామద్యమును లొద్దుగుచూర్ణమును కలిపి త్రాగినచో చక్కగ విరేచనములగును. (ఇది యరిష్టయోగరూప విరేచనయోగము.)

పైజెప్పిన సౌవీరక-సురా-అరిష్టయోగములు మూడును సంగ్రహమున “ఏకా సురా-సౌవీరకేణ చ ఏతోఽరిష్టస్తథా యోగః” అని నిర్దేశింపబడును.

ఇచ్చట “కాలివష్టికపిష్టాదికృతం మద్యం సురా స్త్యతా” యను సురాలక్షణము సెరుంగునది. సౌవీరక-అరిష్టలక్షణములు స్థలాంతరమున జెప్పబడినవి.

—౩ (౯) కంపిల్లకయోగ మొకటి. —

మూ. కమ్పిల్లక (తిల్వకస్య) కషాయేణ దశకృత్యస్సుభావితాం. ౧౦
మాత్రాం కమ్పిల్లకస్యైవ కషాయేణ పునః పిబేత్,

వ్యా. కంపిల్లకమును గంధద్రవ్యమును విధ్యుక్తప్రకారము కషాయము కాచి యాకషాయమున తిల్వక (లొద్దుగ) చూర్ణమును మితమైన ప్రమాణమును పదిహార్లు

చూచూర్ణమును కమ్మిల్లకకషాయానుపానముననే త్రాగినచో విరేచనమగును. కమ్మిల్లకేన చ" అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

౧౦ (౧౦) తిల్వకలేహయోగములు మూడు, అందు మొదటిది. ౧౦

తురజ్జుళకల్పేన లేహాఽస్యః కార్య ఏవ చ. ౧౧

౧. చతురంగుళకల్పమున జెప్పబడిన లేహయోగవిధిప్రకారము లాడ్డుగపట్టను పారముగ కషాయము కాచి, యందు త్రివృచ్ఛార్ణమును కలిపి బెల్లము విధిప్రకారము లేహముచేయునది. ఇది యొక లేహయోగము. (ఇచ్చట భవాతస్య...లేహయేన్నాత్రయా నరమ్" (క. అ. ౮. శ్లో.౧౨) అని చెప్ప మోగవిధి నెరుంగునది.)

౧౧ (౧౧) తిల్వకలేహయోగము రెండవది. ౧౧

ఫలాయాః కషాయేణ ససర్పిర్మధుసాణితః,
కీర్ణచూర్ణయుతస్సిద్ధో లేహశ్శ్రేష్ఠో విరేచనే. ౧౨

౧. త్రిఫలముల క్వాథముచేసి యందు లాడ్డుగుచూర్ణమును కలిపి చక్కెర హపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి, చల్లారినపిదప లేనకలిపి యుపయోగించు స్థమైన విరేచనయోగము.

౧౨ (౧౨) తిల్వకలేహయోగము మూడవది. ౧౨

వ్యకస్య కషాయేణ కల్కేన చ సశర్కరః,
స్పృతః సాధితో లేహః స చ శ్రేష్ఠో విరేచనే (శ్రేష్ఠం విరేచనమ్.)

౧. లాడ్డుగుపట్టను పరిభాషానుసారముగ కషాయము కాచి చక్కెరపాకమున నును లాడ్డుగుచూర్ణమును నేలిన జేర్చి లేహపాకవిధిప్రకారము లేహమును యుపయోగింపదగును. ఇది శ్రేష్ఠమైన విరేచనోపధము. (ఈలేహయోగములు లేహస్తయః" అనువాక్యముచే సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

౧౩-౧౬) ఘృతయోగములు నాలుగు, అందు మొదటియోగము. ౧౩

హృదస్తౌ త్రివృతాదీనాం ముష్టింస్తు సనఖా౯ పృథక్,
శ్లేణేపాం సాధయేత్పాదశేషే ప్రస్థం ఘృతాత్పచేత్. ౧౪

స్తైరేవ బిల్వాంశైః సమాత్రలవణైరథ,
కోమాత్రం పిబేత్కాలే శ్రేష్ఠమేతద్విరేచనమ్. ౧౫

వ్యా. 'శ్యామా-త్రిపుల్.....ద్రవంతీనాం చ' (కల్ప. అ. ౧.) అని చెప్పబడిన నల్ల తెగడ, తెల్ల తెగడ, రేల, లొడ్డుగు, జెముడు, దింటెన, సంబరేణు, నేపాళము, పెద్దనేపాళము అను సీతొమ్మిదివిశేషనద్రవ్యములను ప్రత్యేకము ఎనిమిదేసి పిడికెళ్లవంతున గ్రహించి ద్రోణపరిమితమైన జలమునజేర్చి నాల్గవభాగము మిగుల క్వాళముచేసి, యందు ప్రథమాత్రమును నేతిని మైజెప్పబడిన తెగడ మున్నగు తొమ్మిదిద్రవ్యములను ప్రత్యేక మొక్కొకపలమువంతున గూర్చి కల్కముచేసి, యాకల్కమును కూడ కలిపి ఘృతమునకు ననుభాగము గోమూత్రమును, పలమాత్రము నైంధవలవణమును జేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముజేసి, యాఘృతమును అగ్నిబలాద్యనుసారముగ పరిమాణము గల్పించి త్రాగినచో విశేషనమగును. ఇదియును శ్రేష్ఠమైన విశేషనయోగము.

ఇచ్చట "సనఖాక్ మష్టిక్" అనుచోట చేతనండు గోళ్లను బొటనవ్రేలి గోరుతో కలియబట్టిన పిడికిలిలో నిముడునంత పరిమాణమని యర్థము. మరియు సీఘృత యోగమున లొడ్డుగు ప్రధానము కావున తెగడ మున్నగుదినుసుల నొక్కొకముష్టి ప్రమాణముగను, లొడ్డుగునుమాత్రము ద్విగుణముగ(రెండుముష్టులగు)ను గ్రహించవలెను. ఈవిషమయనే జతాకర్ణతంత్రమున—“త్రిపుదాది ద్విగుణో లోధక్వాళః” అని స్ఫుటముగ జెప్పియున్నది.

—ॐ ఘృతయోగములు మూడు. ॐ—

మూ. లోధకల్కేన మూత్రాస్థులవనైశ్చ పచేద్భుతం,
చతురశ్శుళకల్పేన సర్పిషీ ద్యే చ సాధయేత్.

౧౬

వ్యా. లొడ్డుగుయొక్క కల్కమును ఘృతమునకు నాల్గవవంతును, ఆఘవర్గములో జేరిన నిమ్మకాయలు దానిమ్మ మున్నగువాని పులుపురసమును జేరి ఘృతమునకు నాలుగింతలును స్మృతసునగూర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి యుపయోగించునది.

మరియు చతురంగులకల్పమున “కషాయేణాథవా తస్య.....లేహయేన్మాత్రయా నరమ్” (కల్ప అ. ౮. శ్లో. ౧౨.) అనియు; “చతురశ్శుళసిద్ధాద్వా.....సాధితం పిచేత్” (కల్ప అ. ౮. శ్లో. ౧౩) అనియు చెప్పబడిన రెండుఘృతయోగముల ప్రకారము ఇచ్చట లొడ్డుగునుగూర్చియు రెండుఘృతయోగముల గల్పించునది. ఎట్లులన:—లొడ్డుగుచే సిద్ధమయిన క్వాళమున లొడ్డుగుచూర్ణమును ఘృతమును కలిపి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయునది. ఇది యొకఘృతయోగము.

మరియు లొడ్డుగుచూర్ణమును ఆవుపాలలో కలిపి తీరమును పక్వముచేసి దాన జనించినఘృతమున లొడ్డుగుకల్కమును, ఉసిరికకాయలరసమును కలిపి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేయునది. ఇది యొక ఘృతయోగము. ఇతైరంగున “అష్టాష్టా త్రివృతాదీనాం” అని యుపక్రమించి ఘృతయోగములు నాల్గు చెప్పబడినవి. ఈనాల్గు యోగములును, “ఘృతేనాపి చత్వారః సంప్రకీర్తితాః” అని సంగ్రహమున నిద్దేశింప బడును.

—ॐ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ౧౯—

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. పశ్చిదధ్యాదిభిః, త్వేకా సురా సావీరకేణ చ,
ఏకోఽరిష్టస్తథా యోగః, ఏకః కంపిల్ల కేచ చ. ౧౭
లేహస్త్రయో, ఘృతేనాపి చత్వారస్సంప్రకీర్తితాః,
యోగాస్తే లోధ్రమూలానాం కల్పే షోడశ కీర్తితాః. ౧౮

వ్యా. లొడ్డుగుచేర్లకు సంబంధించిన విరేచనకల్పమున పెరుగు మున్నగువానితో నైదుయోగంబులును; సురా, సావీరకము, అరిష్టము అనువానితో నొక్కొక్క యోగంబును; కంపిల్లముతో నొకయోగంబును; లేహయోగములు మూడును; నాల్గు ఘృత యోగంబులును; చేరి విరేచనయోగములు పదునారు ఈతిల్వకకల్పాధ్యాయమున చెప్పబడినవి.

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ౧౯—

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే
కల్పస్థానే తిల్వకకల్పో నామ నవమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున అగ్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును, నయినచరక సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితకల్పస్థానమున తిల్వకకల్ప మునునది నవమాధ్యాయము సమాప్తము.

దశమాధ్యాయము.

—౧౦ (౧౦) సుధాకల్పము. ౧౦—

అవతరణిక:—పదునారు విరేచనయోగముల చెల్పుతెల్పకకల్పమును ప్రాయశ్చిత్యమును చెలిపినపిదప సంఖ్యాక్రమము ననుసరించి వైసంఖ్యకన్న నధికసంఖ్యయైన యిరువది యోగముల చెల్పునట్టి సుధాకల్పము చెప్పబడును. ఇట్టి క్రమసంఖ్యాధిక్యమునుబట్టియే ప్రాయశ్చిత్యముల రెంటికింగూడ ఆనంతర్యసంబంధము నెరుంగునది.

మూ. అథాతస్సుధాకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. తెల్పకకల్పమును జెప్పినపిదప సుధాకల్పము (బొంతజెముడు విరేచనయోగములుగ గల్పించువిధానమును చెలుపునధ్యాయము) భగవానుడగు నాశ్రేయు డుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరింపబడును.

—౧౧ సుధా (జెముడు) ప్రయోగమునకర్హులు. ౧౧—

మూ. విరేచనానాం సర్వేషాం సుధా తీక్ష్ణతమా మతా,

సంఘాతం హి భిన్నత్యాశు దోషాణాం కష్టవిభ్రమా.

3

తస్మాన్నైషా మృదా కోష్ఠే ప్రయోక్తవ్యా కదాచన,

న దోషనిచయే చాల్పే సతి మార్గపరిక్రమే (చాన్యపరిక్రమే). ౪

వ్యా. పలుచెరంగలైన విరేచనద్రవ్యములలో జెముడు మిక్కిలి తీవ్రమైనది. ఇయ్యది చాలకాలమునుండి పృథ్విజేంది చేరియుండు దోషసంచయమును శీఘ్రముగ భేదించును. మిగుల కష్టసాధ్యములగు నుపద్రవముల గల్గించునది. కావున నట్టి తీవ్రమైన జెముడును మృదుకోష్ఠము కలవారికిని, దోషసంచయము స్వల్పముగ నుండువారికిని ఒకప్పుడు నుపయోగింపంజనదు. మరియు వ్యాధి యెట్టి క్రూరదశయందున్నను చికిత్సజేయవేరు తెరపున్నపుడు దీని నుపయోగింపంజనదు. (వేరే చికిత్సాంతరముచే సాధ్యముగాక గత్యంతరాభావమున మాత్రము దీని నుపయోగింపదగుంగాని, ఇతరాషధముల కవకాశమున్నపుడు జెముడును మానుట మంచిదని భావము.)

మరియు “మృదా కోష్ఠేఽబలే బాలే స్థవిరే దీర్ఘరోగిణి” (అ. హృ. కల్ప. అ. ౨) అని వాగ్బలులు చెప్పిరి. కావున బలహీనులకును, బాలరకును, వృద్ధులకును, చిరకాలము రోగపీడితులకును దీని నుపయోగింపదగదని తెలిసెడి.

—ॐ జెముడు నుపయోగింపదగనివారు. ॐ—

మూ. పాణ్డురోగోదరే గుల్తే కుష్ఠే దూషీవిషార్దితే,
శ్వయథా మధుమేహే చ దోషవిభ్రాంతచేతసి. ౫
రోగై రేపంవిధైర్గస్తం జ్ఞాత్వా సప్రాణమాతురం,
ప్రయోజయేన్నహావృక్షం సమ్యక్ స హ్యవచారితః. ౬
సద్యో హరతి (నుదతి) దోషాణాం మహాస్తమపి సంచయం,

వ్యా. పాండురోగము, ఉదరము, గుల్మము, కుష్ఠము, దూషీవిషము, వాళు, ప్రమేహములు, దోషప్రకోపముచే మనస్సు చంచలమైయున్న యున్నాదము అను సీరోగముల చేతను, వీనికి సమానములైన యితరవ్యాధులచేతను వీడితుడగురోగి బలము కల్గి యున్న యెడ అట్టిబలానుసారముగ జెముడును విరేచనమునకై యుపయోగింపదగును. అట్టి వ్యాధులయందు జెముడును విధ్యుక్తప్రకారముగ నుపయోగించినచో మిక్కిలి వృద్ధి నొందియున్న దోషసంఘాతమునైనను అతిశీఘ్రముగ హరించును.

(మధుమేహము అసాధ్యము కావున నిచ్చట మధుమేహశబ్దముచేత ప్రమేహ సామాన్యము గ్రహింపబడును.)

—ॐ సుధాభేదములు. ॐ—

మూ. ద్వివిధస్య మతోఽలైష్వ బహుభిజ్జైవ కట్టకైః. ౭
సుతీక్ష్ణైః కట్టకైరలైష్వ ప్రవరో బహుకంటకః,

వ్యా. జెముడు రెండు తెరంగులు. అందొకటి మిక్కిలి వాడికలముండ్లు కొద్దిగ కల్గియుండును. ఇంకొకటి దట్టముగ ముండ్లుకల్గి యుండును. రెంటిలో దట్టముగ ముండ్లు కల్గినది మిక్కిలి శ్రేష్ఠము.

—ॐ సుధాపర్యాయనామములు. ॐ—

మూ. స నామ్నా స్సుక్ గుడాఽఽనన్దా సుధా నిస్త్రింశపత్రకః. ౮

వ్యా. పైజీర్కొనబడిన జెముడు స్సుక్, గుడ, అనంద, సుధ, నిస్త్రింశపత్ర, అను పర్యాయనామములచే జెప్పబడును.

—ॐ సుధాక్షరగ్రహణవిధి; కాలము. ॐ—

మూ. తం విపాట్యఽఽహరేత్ షీరం శస్త్రేణ మతిమాణ భిషక్,
ద్వివర్షం వా త్రివర్షం వా శిశిరాస్తే విశేషతః. ౯

వ్యా. వైజేష్ణుబడిన రెండువిధములైన జేముడును శిశిరబుతువునంఁ
ములలో కత్తితో వీల్చి యందుండి స్రవించు జేముడుపాలను గ్రహించవ
మాడునంవత్సరములకాలము గడచిన జేముడుచెట్టుపాలను గ్రహించుటకు
దును. (తీర్థగ్రహణమునకు “శరది త్వక్కుష్టతీరాణాం” సామాన్యముగ
శింపబడినను, విశేషవిధిచే జేముడుపాలను మాత్రము శిశిరాంతమున గ్రహిం

❧ (2) సుధాయోగములు ఇరువది. అందు సౌవీరకాదియోగములు ఏ

మూ. బిల్వాదీనాం బృహత్యా వా కణ్డకార్యాస్తతైకశః,
కషాయేణ సమాంశం తం కృత్వాఽఙ్గారేషు శోషయే
తతః కోలసమాం మాత్రాం పిబేత్ సౌవీరకేణ వా,
తుషోదకేన కోలానాం రసేనామలకస్య వా.
సురయా దధిమణ్డేన మాతులుజ్జరసేన వా,

వ్యా. మారేడు మున్నగు మహాపంచమూలములవేళ్లు, చిన్నములక
వేళ్లు, వీనిలో దేనినైన నొకదాని గ్రహించి క్వాథవిధిప్రకారము నాల్గవపా
కషాయము కాచి దానికి సమభాగముగ (వైజేష్ఠినరీతిగ గ్రహించబడిన) జేవ
గూర్చి యొకపాత్రలో బోసి నిష్పలమిద నునిచి, అయ్యది చుండి ముద్దనుగ
కాచి రేగుపండంటేసి మాత్రల జేయనగును. పిమ్మట నామాత్రను సౌవీరకష
కము, తుషోదకము, రేగుపండ్లరసము, ఉసిరికకాయలరసము, సురయనుమద్యవ
మిది లేటనీరు, మాదీఫలరసము, అను నీద్రవములతో నొకదాని యనుపానవ
నగును.

ఇచ్చట సౌవీరకాదిద్రవము లేడిటితో వేరువేరుగ నుపయోగించుటం
సుధాయోగములని యెరుంగునది. ఈయేడుయోగములును “సౌవీరకాదిభిః
సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును. కావుననే బిల్వాదికషాయభేదముల ననుసరి
సంఖ్యను నిర్ణయింపదగదు.

❧ (౮-౯) ఘృత, మాంసరసములతో రెండు సుధాయోగములు. ౧౫

మూ. సాతలాం కాఞ్చనక్షీరీం శ్యామాదీని కటుత్రికమ్
(ఫలత్రికమ్).

యథోపపత్తి సప్తాహం సుధాక్షీరేణ భావయేత్,
కోలమాత్రాం ఘృతేనాతః పిబేత్సాంసరసేన వా.

వ్యా. సంబరేణు, స్వర్ణక్షీరి, ప్రథమాధ్యాయమున “శ్యామాత్రిపుత్ చతురం గుళ... ద్రవస్తీనాం చ” అని చెప్పబడిన తెగడ మున్నగు విరేచనద్రవ్యములు తొమ్మిది, త్రికటుకములు, అనునీ ద్రవ్యము దొరకినంతమట్టుకు గ్రహించి చూర్ణముచేసి, జెముడు పాలలో నేడుదినములవరకు భావనావిధిప్రకారము భావనజేసి అర్ధకర్ష పరిమితమును నేతిలోపై నను మాంసరసములోపై నను కలిపి త్రాగునది. (ఇచ్చట ఘృత-మాంసరసము లతో జేరిన సుధాయోగములు రెండని యెరుంగునది. ఈ రెండుయోగములును “సర్పిషా చ రసేన చ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

మరియు “శ్యామాదీని” అను పదముచేత ప్రథమాధ్యాయమున జెప్పబడిన తెల్ల తెగడ, నల్ల తెగడ, రేల, లాద్దుగు, బొంతజెముడు, దింటెన, సంబరేణు, నేపాళము, పెద్దనేపాళము అను తొమ్మిది విరేచనద్రవ్యములు గ్రహింపబడు. మరియు శ్యామాది పదముచేతనే సాతల (సంబరేణు) గ్రహింపబడినను ‘సాతలాం’ అని పేరుగ చెప్పి యుండుటచేత సంబరేణును మాత్ర మొక్కదానినే ప్రధానముగ గ్రహించి యాషధ మును కల్పించునపుడు తక్కినవానిలో దొరకినంతవరకు జేర్చవలెనని భావము.

— ౧౦ (౧౦) పానకముతో జేరిన సుధాయోగ మొకటి. ౧౦ —

మూ. త్యూగ్రిషణం త్రిఫలం దస్తీం చిత్రకం త్రివృతాం తథా,
స్నుక్క్షీరభావితం సమ్యక్ విదధ్యాత్ గుడపానకమ్. ౧౪

వ్యా. త్రికటుకములు, త్రిఫలములు, నేపాళము, చిత్రమాలము, తెగడ ఈ ద్రవ్య ములను యథాలాభముగ గ్రహించి చూర్ణముచేసి, పైయోగమున జెప్పినరీతిగ నేడు దినములు చక్కగ భావనజేసి బెల్లమునుజేర్చి సంస్కరించి సిద్ధముచేయబడిన పానకమున తగుమాత్రము కలిపి త్రాగినను చక్కగ విరేచనమగును. (ఇయ్యది సంగ్రహమున ‘పానకం’ అని నిర్దేశింపబడును.)

— ౧౧ (౧౧) ఘోయరూపమైనసుధాయోగ మొకటి. ౧౧ —

మూ. త్రివృతారగ్వధం దస్తీం శజ్జినీం సప్తళాం సమం,
గోమూత్రే రజనీం కృత్వా (నిశి స్థితాం గవాం మూత్రే)
శోషయేదాతవే తతః. ౧౫

సప్తాహం భావయిత్వైవం, స్నుక్క్షీరేణాఽపరం పునః,
సప్తాహం భావయేచ్ఛుష్కం తత స్తేనాపి భావితమ్. ౧౬

గర్భమాల్యం తదాఘ్రాయ (సమాఘ్రాయ) ప్రావృత్యపటమేవ చ,
సుఖమాశు విరిచ్యన్తే మృదుకోష్ఠా నరాధిపాః. ౧౭

వ్యా. తెగడ, రేల, నేపాళము, కడిల, సంబరేణు వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి గోమూత్రమున నొకరాత్రియంతయు నూరబెట్టి మరుసటిదినము పగలంతయు ఎండలో నెండబెట్టునది. (ఇది యొకభావన.) ఇత్తెరంగున నేడు రేయింబవలను భావన చేయనగును. పిమ్మట జెముడుపాలలో వైజెప్పినవిధముగ భావనజేయనది. పిదప నెండించి చూర్ణముచేసి యాచూర్ణమును పుష్పమాలికలపై జల్లి భావనజేసి యాగంధమును (పరిమళమును) మూర్కొనినచో చక్కగ విరేచనములగును. లేక భావనచేసిన యాచూర్ణమును గుడ్డపైజల్లి భావనచేసి యాగుడ్డను ముఖముపై గప్పికొనినను సుఖముగ విరేచనమగును. (ఇది ఘ్నేయ ఆఘ్రాణింపదగిన) రూపమైన సుధావిరేచనయోగము.) ఇది మిక్కిలి సుకుమారులకును మృదుకోష్ఠముగల రాజమాత్రులకు నుపయోగింపందగినది.

— (౧౨) లేహరూపమైన సుధాయోగ మొకటి. —

మూ. శ్యామాత్రివృత్కషాయేణ స్రుక్క్షీరఘృతఘ్ణితైః,
లేహం పక్త్వా (కృత్వా) విరేకార్థం లేహయేన్ద్రాత్రయా నరమ్.

వ్యా. నల్ల తెగడ, తెల్ల తెగడ, ఈరెంటిని నాల్గింతలు జలముగూర్చి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు కషాయముకాచి యాకషాయమును జెముడుపాలను ఆవు నేటిని యొకటిగ గూర్చి చక్కెరపాకమున లేహపాకవిధిప్రకారము పక్వముజేసి యగ్నిబలానుసారముగ సేవించిన విరేచనమగును. (ఈలేహయోగంబును వైజెప్పబడిన ఘ్నేయయోగంబును సంగ్రహమున “ఘ్నేయలేహకాచ” అని నిర్దేశింపబడును.)

— { (౧౩-౧౭) యూషాదులతో సుధాయోగములు మూడును మత్స్య మాంసములతో రెండుయోగములును. } —

మూ. పాయయేత సుధాక్షీరం యూషైర్ధాంసరసైః ఘృతైః,
భావితా శుష్కమత్స్యన్వా మాంసం వా భక్షయేన్న రః. ౧౮

వ్యా. జెముడుపాలను యూషము (పెసలు మున్నగువానికట్టు)నందైనను, మాంస రసములయందైనను, ఆయాఘృతములయందైనను కలిపి విరేచనమునకై త్రాగవలెను. (ఇవి యూష-మాంసరస-ఘృతయోగరూపములైన సుధాయోగములు.)

మరియు ఎండిన మత్స్యములనైనను, ఎండిన మాంసమునైనను జెముడుపాలలో
పలుమారు భావనజేసి విరేచనమునకై తినవలెను. (పైజెప్పబడిన యూషాదియోగములు
మూడును, మత్స్యమాంసయోగములు రెండును సంగ్రహమున “యోగాః యూషాదిభి
స్త్రయః, ద్వౌ శుష్కమత్స్యమాంసాభ్యాం” అని నిర్దేశింపబడును.)

—౧౦ (౧౮-౨౦) ఘృతయోగములు రెండు, సురాయోగ మొకటియు. —

యూ. ఊరేణామలకై స్పర్శిః చతురర్జుళవత్ పచేత్ ,

సురాం వా కారయేత్ ఊరే ఘృతం వా పూర్వవత్ పచేత్ .

వ్యా. “చతురంగుళసిద్ధాద్వా...తత్సాధితం పిచేత్” అని చతురంగుళకల్పమున
క. అ. ౮) జెప్పబడిన ఘృతయోగ ప్రకారము ఘృతమును సుధాక్షరముతో సిద్ధము
చేయవలెను. ఎట్లులనః— జెముడుపాలను ఆవుపాలతో జేర్చి కాచి, దానినుండి తీయ
బడిన నేతితో జెముడుపాలను ఉసిరికకాయల కల్కమును జేర్చి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము
ద్ధముచేయునది. ఇది యొకఘృతయోగము.

మరియు జెముడుపాలను సురామద్యమున కలిపి పదునైదుదినములు ధాన్యపుట
యన నునిచి రసము చక్కగ కల్గినపిదప పానము చేయవలెను. (ఇది సురతో పాడిన
సధాయోగము.)

మరియు—“లోధ్రకల్పేన మూత్రాప్థులవజైశ్చ పచేత్ ఘృతమ్” (కల్ప-౮-౯)
ని చెప్పబడిన ఘృతయోగ ప్రకారము, ఘృతమున గోమూత్రమును, పులుపురసమును,
ముడుపాలను కలిసి ఘృతపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి విరేచనమునకై యుపయో
గపవలెను. (ఇది రెండవ ఘృతయోగము. ఈయోగములు మూడును ‘సురైకా, ద్వౌ చ
పిషీ’ అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

—౧౧ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. —

త్రస్తోకాః—

యా. సౌవీరకాదిభిస్సప్త, సర్పిషా చ, రనేన చ,

పానకం, ప్రేయ-లేవకా చ, యోగాః యూషాదిభిస్త్రయః. ౨౧

ద్వా శుష్కమత్స్యమాంసాభ్యాం, సురై కా, ద్వౌ చ సర్పిషీ,

మహావృక్షస్య యోగాస్తే వింశతిస్సముదాహృతాః. ౨౨

వ్యా. జెముడుకు సౌవీరకాదులతో నేడుయోగంబులును, ఘృతయోగం బొకటి
య, పానకయోగం బొకటియు, ఫేయయోగం బొకటియు, లేహయోగంబొకటియు,

యాష-మాంస-రస-ఘృతములతో మూడుయోగంబులును, మత్స్యమాంసములతో రెండు యోగంబులును, సురాద్యోగం బొకటియు, ఘృతయోగములు రెండును కలిసి విరేచన మునకైన సుధాద్యోగము ఆరుపదియు సీనుధాకల్పమున జెప్పబడినవి.

❧ అధ్యాయసమాప్తి. ❧

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే
కల్పస్థానే సుధాకల్పో నామ దశమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నైన చరక సంహిత యను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితకల్పస్థానమున సుధాకల్ప మనునది దశమాధ్యాయము సమాప్తము.

ఏకాదశాధ్యాయము.

❧ (౧౧) సప్తశాశంఖనీకల్పము. ❧

అవతరణికః—సుధాకల్పమును జెప్పినపిదప యోగసంఖ్యాధిక్యక్రమరూపసంబంధముచే సప్తలాశంఖనీకల్పము చెప్పబడును.

మూ. అథాతస్సప్తలాశంఖనీకల్పం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః.

౨

వ్యా. సుధాకల్పమును జెప్పిన పిదప సప్తల-(సంబరేణు) శంఖుని (దింబెన) అను రెంటిని విరేచనాషధముగ నుపయోగింప దగువిధానమును చెల్పు సప్తలాశంఖనీకల్పమును భగవానుడగు నాత్రేయు లుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము కాకుండునట్లు, వివరించి చెప్పెదనని భావము.

(ఈయధ్యాయమున జెప్పబడు విరేచనయోగములన్నియు శ్యామాత్రివృత్కల్పమున జెప్పిన యోగములవలె సంబరేణునైనను, దింబెనైనను, రెండిటి నైనను జేర్చి కల్పింప నగును.

❧ సప్తలాశంఖనీపర్యాయనామములు. ❧

మూ. సప్తలా చర్కసాహ్య చ బహుఘ్నేనరసా చ సా,

శంఖనీ తిక్తలా వైవ (తిక్తకా జ్ఞేయా) యవతిక్తాక్షి(క్ష)పీడకః. 3

వ్యా. సప్తల, చర్మసాహస్య, బహుభేదరస, అను నీవర్యాయపదములచేత సంబరేణు చెప్పబడును. శంఖుని, తిక్తల, (తిక్తక), యవతిక్త, ఆక్షిపీడక, అను నీవర్యాయపదములచేత శంఖుని (దింటెన) చెప్పబడును.

— సప్తలాశంఖులను సవయోగింపదగినవ్యాధులు. —

మూ. తే గుల్మగరహృద్రోగకుష్ఠశోఫోదరాదిషు,
వికాసి తీక్ష్ణరూక్షత్వాత్ యోజ్యే శ్లేష్మాధికేషు తు. ౪

వ్యా. వైజేష్ఠబడిన సప్తలశంఖులను గుల్మము, విషము, హృద్రోగము, శోషము, ఉదరము మున్నగు క్రూరవ్యాధులయందు సవయోగింపందగును. మరియు నవిరెండును వికాసి-తీక్ష్ణ-రూక్షగుణముల గల్గియుండును కావున శ్లేష్మము అధికముగ కల్గియుండువ్యాధులలో విశేషముగ సవయోగింపందగియుండును.

— సప్తలాశంఖులనుండి గ్రహింపదగినయంగములు. —

మూ. నాతిశుష్కం ఫలం గ్రాహ్యం శజ్జీన్యా నిస్తుషీకృతం,
సప్తలాయాశ్చ మూలాని గృహీత్వా భాజనే త్రిపేత్. ౫

వ్యా. దింటెనచెట్టునుండి కాయలను అవి కొంచెముగ నెండియుండునపుడు గ్రహించి వైపాట్టు నొలిచి వదిలముగ నుంచవలెను. సంబరేణునుండి పేళ్లను గ్రహించి యుంచవలెను.

— { (౧—౧౬) సప్తలాశంఖునీలతో చేరిన విశేషవయోగములు } —
ముప్పదితోమ్మది, అందు కషాయయోగములు పదునారు.

మూ. అక్షమాత్రం తయోః పిణ్డం ప్రసన్నా లవణాయుతం,
హృద్రోగే కఫవాతోత్థే (హృద్రోగకఫవాతారే)
గుల్మే చైవ ప్రయోజయేత్. ౬

ప్రియాలపీలు-కర్కణ్డు కోలామ్రాతకదాడిమైః,
ద్రాక్షోపసఖర్జూరబదరామ్లపరూషకైః. ౭

మైరేయే దధిమణ్డేఽష్టే సౌవీరకతుషోదకే,
శీఘ్రా చావ్యేష కల్పస్వ్యాత్ సుఖం శీఘ్రునిరేచనః. ౮

వ్యా. సంబరేణు, దింటెన, ఈరెంటిని నొకటిగనైనను పేరుపేరుగనైనను సైంధవలవణమునుకూడచేర్చి మద్యము వైలేటను కూర్చి నూరి ముద్దచేసి యుంచుకొనునది.
చ.కల్ప—13

యాకల్కములో కర్షప్రమాణము గ్రహించి మొరళి, వరగోగు, కమ్మరేగు, పెద్దరేగు, అడవిమామిడి, దానిష్టు, ద్రాక్షపండు, చనస, భర్జూరము, పుల్లనిరేగు, చిట్టిత ఆను నీవడకొండుద్రవ్యములలో నొకదాని కహాయమునందైనను, మైరేయమును మద్యమునందైనను, పుల్లని పెరుగుపై లేటయందైనను సౌవీరకతుషోదకములయందైనను, శీఘమద్యమునందైనను (పైజెప్పినకల్కమును) కలిపి త్రాగినచో శీఘ్రముగ సుఖముగ విరేచనమగును. ఈయాషధమును పృథ్విగమునందును, కఫ-వాతములచే గల్లినరోగమునందును, గుల్మమునందు సుపయోగింపదగును.

ఇచ్చట మొరళి మున్నగువాని కహాయములు మొదలగు ద్రవద్రవ్యములను పైజెప్పిన కల్కాషధమును పరిభాషానుసారముగ నాల్గితలు చేర్చినగును. “కల్కే మధుఘృతం తైలం.....ద్రవా దేయాశ్చతుర్థణాః” అని పరిభాష. మరియు ప్రియాలాదికహాయములు మొదలగు పదునారుద్రవద్రవ్యములతో సంబరణం దింపెనల కల్కమునకు పదునారువిరేచనయోగములని యెరుంగునది. మరియు మైరేయాదిద్రవములు కహాయములు గాకున్నను కహాయసముదాయసాహచర్యమునంజేసి సంగ్రహమున “కహాయా దశ వత్తైచ్చవ” అని నిర్దేశింపబడును.

❖ (౧౭) ఆరు తైలయోగములు, అందు మొదటియొగము. ❖

మూ. తైలం విదారిగంధాద్యైః పయసి క్వధితే వచేత్,
సప్తలాశంఖినీకల్కే త్రివృచ్ఛాఽమార్థభాగికే.
దధిమణ్డేన సన్నీయ సిద్ధం తత్పాయయేత చ,

వ్యా. విదారిగంధాదిద్రవ్యములను చేర్చి క్వధముచేసి యాక్వాథమునకు నాల్గవ పాలు తైలమును (సువ్వలనూనెను), సప్తలా-శంఖినీకల్కమునకు అర్థభాగముండునట్లు తెల్లతెగడ, నల్లతెగడ కల్కమును చేర్చి తైలమునకు సమభాగముగ పెరుగుమీది లేటను కలిపి (వీనినన్నిటిని నొకటిగ గూర్చి) తైలపాకవిధిప్రకారముచేసి విరేచనమునకు సుపయోగించునది. (ఇది యొక తైలయోగము.)

ఇచ్చట సప్తలా-శంఖినీకల్కమును రెండుభాగములును, త్రివృత్ (తెగడ) శ్యామాకల్కములు ఒకభాగమును చేరిన కల్కసముదాయము తైలమునకు నాల్గవంతు నుండవలెను.

❖ (౧౮-౨౨) ఐదు తైలయోగములు. ❖

మూ. శంఖినీచూర్ణభాగౌ ద్వా తిలచూర్ణస్య చాపరా.
(నీలీచూర్ణస్య చాపరా)

హరితకీకషాయేణ తైలం తత్ప్రీడితం పిబేత్,

అతసీసర్షపై రణ్ణకరజ్జోష్ణేష్వేష సంవిధిః.

౧౧

వ్యా. దింటెనచూర్ణమును రెండుభాగములును, నువ్వులపిండి యొకభాగమును కరక కాయకషాయమున కలిపి మర్దనచేసి, అందుండి తైలమును తీసి యాతైలమును విరేచనమునకై త్రాగవలయును. ఇతైరంగుననే అవిశేగింజలు, ఆవాలు, ఆముదపుగింజలు, కానుగింజలు అను సీనాల్లిటిలో ఒక్కొక్కదానిని చూర్ణముచేసి, నువ్వులచూర్ణమునకు బదులు కలుపుచు వైజెప్పినరీతిగ తైలముదీసి విరేచనమునకు త్రాగనగును.

వైజెప్పబడిన తైలయోగ మొకటియు సీతైలయోగము తైదును చేరి ఆరుతైలయోగము లగును. ఈతైలయోగములు “షట్తైలేషు” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

❖ (౨౩) ఘృతయోగము లెనిమిది, అందు మొదటిఘృతయోగము. ❖

మూ. శశ్ఢీసీస ప్తలాసిద్ధాత్ క్షీరాద్యదుదియాష్ఫుతం,

కల్కభాగే తయోరేవ త్రివృచ్ఛ్యామార్థసంయుతే.

౧౨

క్షీరేణాలోఽద్య సంవక్వం (విపచేత్) పిబేత్తచ్చ విరేచనం,

వ్యా. దింటెనను, సంబరేణును పాలలో కలిపి క్షీరపాకవిధిప్రకారము పక్వము చేసి, యాక్షీరమునందు నేతిని తీసికొని ఆఘృతమునందు శంఖసీ-సప్తలాకల్కము రెండుభాగములను, ఆకల్కమునకు అర్థభాగము త్రివృత్ శ్యామాకల్కమును కలిపి ఘృతమునకు నాల్గింతలు ఆవుపాలను కూర్చి ఘృతపాకవిధిప్రకారము చేయునది. ఈఘృతమును విరేచనమునకై యుపయోగింపదగును. ఇది యొక ఘృతయోగము.

❖ (౨౪-౩౦) ఏడు ఘృతయోగములు. ❖

మూ. దస్తీద్రవ స్తీకలోఽయం అజశృఙ్గ్యజగన్ధయోః.

౧౩

క్షీరిణ్యా నీలికాయాశ్చ తతైవ చ కరంజయోః,

మసూరవిదలాయాశ్చ ప్రత్యక్షపృష్ణ్యాస్తతైవ చ.

౧౪

ద్వివర్గాధాంశకల్పేన తద్వత్సాధ్యం ఘృతం పునః,

శశ్ఢీసీస ప్తలాధాత్రికషాయే చాపరం ఘృతం,

త్రివృత్ కల్పేన సర్పిశ్చ.....(సాధయేష్ఫుతమ్).

౧౫

వ్యా. నేపాళము, పెద్దనేపాళము; వాయింట, దుష్టువువేరు; పాలగుమ్మడి, నీలి, కానుగ, కలుకానుగ, నల్ల తెగడ, ఉత్తరేణి ఈచెప్పిన ద్రవ్యములవరుసలూ రెండేసి ద్రవ్యములను కల్గముచేసి ఈకల్గమునకు రెట్టింపు శంఖానీ-సప్తలాకల్గమును కల్పించి వైయోగమున చెప్పినరీతిగ శంఖానీ-సప్తలాసిద్ధమయిన తీరమునుండి తీయబడిన ఘృతమున కలిపి అవుపాలను చేర్చి వైజెప్పినవిధముగనే ఘృతపాకవిధిప్రకారము ఐదుఘృతములను సిద్ధముచేయునది. (ఈయోగములయందు వైజెప్పబడిన యోగమువలెనే తెగడకు, నల్ల తెగడకును బదులు దంతీ, ద్రవంతీ మున్నగు రెండేసిద్రవ్యములకల్గమును శంఖానీ-సప్తలా కల్గమునకు అర్ధభాగముగ చేర్చుచు వైకల్పప్రకారముగనే ఘృతయోగముల సిద్ధము చేయునది.)

మరియు దింటెన, సంబరేణు, ఉసిరికకాయలు, ఈఘూడిటిని కషాయముచేసి, యాకషాయమునకు నాల్గవంతు ఘృతమును, ఘృతమునకు నాల్గవపాలు శంఖానీ-సప్తలా కల్గమును కలిపి ఘృతపాకవిధిప్రకారము ఘృతమును సిద్ధముచేయునది.

మరియు త్రివృత్కల్పమున చెప్పినప్రకారము తెగడకు బదులు దింటెన-సంబరేణువునుచేర్చి ఘృతమును సిద్ధముచేయునది. ఇచ్చట “శ్యామాత్రివృత్ కషాయేణ సిద్ధం నర్విః పిబేత్తథా (కల్ప. అ. ౭. శ్లో ౬౮.)” అను ఘృతయోగకల్పము ననుసరించి తెగడకు బదులు శంఖానీ-సప్తలాకషాయమును జేర్చి ఘృతమును సిద్ధముచేయునది. ఇత్తెరంగున “శంఖానీ-సప్తలాసిద్ధాత్” అని యుపక్రమించి యెనిమిదిఘృతయోగములు చెప్పబడినవి. ఈయెనిమిది ఘృతయోగములును “అష్టా చ నర్విషి” అని సంగ్రహమున నిద్దేశింపబడును.

—౨౨ (౩—౩౫) లేహయోగములు మూడు, సురాకంష్టియోగములు రెండు. ౨౨—

మూ.

త్రయో లేహశ్చ లోధ్రవత్,
సురాకమ్పిల్లయోర్యోగః కార్యో లోధ్రవదేవ చ.

౧౬

వ్యా. తిల్వకకల్పమునందు “చతురజ్జులకల్పేన” అని యుపక్రమించి “సఘృత స్నాధితో లేహః స చ శ్రేష్ఠో విరేచనే” (కల్ప. అ. ౯. శ్లో. ౧౧. ౧౩.) అని చెప్పబడిన కల్పము ననుసరించి లొద్దుగకుబదులు దింటెనను, సంబరేణును, చేర్చుకొనుచు లేహయోగముల మూటిని సిద్ధముచేయనగును.

మరియు లోధ్రకల్పమున “సురాం లోధ్రకషాయేణ.....మద్యపానా ద్విరేచనమ్. (కల్ప. అ. ౯. శ్లో. ౮. ౯) అని చెప్పబడిన సురాకల్పము ననుసరించి

లార్థగకు బదులు దింటెన-సంబరేణును చేర్చుచు సురాయోగమును సిద్ధముచేయునది. అత్తెరంగుననే “కమ్మిల్లకకహయేణ.....కహయేణ పునః పితే.” (కల్ప. అ. ౧౦. శ్లో. ౧౦) అని చెప్పబడిన కంపిల్లకయోగమును కూడ గల్పించునది. ఎట్టులన—కంపిల్లక మనుగంధద్రవ్యమును విధ్యుక్తప్రకారము క్వాథముచేసి, అందు సంబరేణుదింటెనల చూర్ణమును పదిమార్లు భావనచేసి, యాచూర్ణమును కంపిల్లకహయోగముననుసరించునట్లుగా త్రాగ వలెను. (ఇది సంబరేణుదింటెనలకు కంపిల్లకముతో యోగము) ఇచ్చట జెప్పబడిన లేహ-కంపిల్లకయోగములు “త్రయో లేహః, యోగః కమ్మిల్లకే తథా” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౩౭ (3౬-3౯) సౌవీరకాదియోగములు నాల్గు. —

మూ. దంతీద్రవన్యోః కల్పేన సౌవీరకతుషోదకే,
అజగన్ధాదజశృణ్గ్యోశ్చ తద్వత్ స్యాతాం విరేచనే. ౧౭

వ్యా. దంతీద్రవంతీకల్పమున “అజగంధాకహయేణ సౌవీరకతుషోదకే” (కల్ప-అ. ౧౨-శ్లో-3౫) అని చెప్పబడిన ప్రకారము సంబరేణు దింటెనలకహయమును దంతీద్రవంతీకహయమునకు బదులుగ జేర్చి (పరిభాషానుసారముగ) సౌవీరకమును, తుషోదకమును కల్పింపనగును.

మరియు “తథా దంతీద్రవన్యోశ్చ కహయే సాజగంధయోః గౌడః కార్యోఽజ శృణ్గ్యో వా సవై సుఖవిరేచనః” (కల్ప-అ-౧౨-శ్లో, 3౩) అని చెప్పబడిన అరిష్టకల్పము ననుసరించి రెండరిష్టయోగముల సిద్ధముచేయనగును. ఎట్టులన—సంబరేణుదింటెనలను వాయింటును జేర్చి విధ్యుక్తముగ కహయము గాచి, యొకకుండకు లోభాగమున పిప్పలి మున్నగువాని కల్మమును లేపనముచేసి, వైజెప్పిన కహయమును బోసి బెల్లమును జేర్చి మూతిమూసి చీలమన్ను బూసి సంధానవిధి ప్రకార ముంచునది. ఇది యొకయరిష్టము. మరియు సంబరేణుదింటెనలతో దుష్టువుచేరును జేర్చి కహయము కాచి వైజెప్పినరీతిగ సంధానవిధి ప్రకార ముంచునది. ఇది రెండవయరిష్టము.

ఇత్తెరంగున వైని పదునారవశ్లోకమున జెప్పబడిన సురాయోగం బొక్కటియు, ఇచ్చట జెప్పబడిన సౌవీరక-తుషోదకయోగంబులు, అరిష్టయోగములు రెండును జేరి సంబరేణుదింటెనలకు సంధానరూపయోగములు విదగును. ఇయ్యవి ‘పశ్చిమద్యే’ అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును. (మరియు సౌవీరక-తుషోదక-అరిష్టసంధానము స్థలాంతరమున విస్తరముగ జెప్పబడినది.)

—॥ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ॥—

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. కషాయా దశ షట్ చైవ, షట్టైలే, ఽష్టౌ చ సర్పిషి,
 షష్ఠమద్యే, త్రయో లేహః, యోగః కమ్పిల్లకే తథా. ౧౮
 సప్తలాశంఖినీభ్యాం తే త్రింశదుక్తాః నవాధికాః,
 యోగాః సిద్ధాః సమస్తాభ్యాం ఏకశోఽపి చ తే హితాః. ౧౯

వ్యా. ఇతైరంగున పదునారు కషాయయోగంబులును, ఆరు తైలయోగంబులును, ఎనిమిది ఘృతయోగములును, ఐదు మద్యయోగంబులును, మూడు లేహయోగంబులును, కంపిల్లకముతో నొకయోగంబును జేరి ముప్పదితొమ్మిది విరేచనాషధయోగములు సంబంధించి యిది సప్తదశాంగి యాయుధ్యాయమున జెప్పబడినవి. ఈయోగములను ఈరెంటిని గూర్చియైనను, ఒక్కొక్కదానిని గూర్చియైనను సిద్ధముచేసి యుపయోగించునెడ మిక్కిలి హితకరములుగ నుండును. (ఇచ్చట “పంచ మద్య” అనుచోట మద్యశబ్దముచే సంధాన సామాన్యముచే నురూపసౌవీరక-తుపోదక-ఆరిష్టములు గ్రహింపబడును.)

—॥ అధ్యాయసమాప్తి. ॥—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్మూరితే
 కల్పస్థానే సప్తలాశంఖినీకల్పో నామ ఏకాదశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితకల్పస్థానమున సప్తలాశంఖినీ కల్పముననుచి యేకాదశాధ్యాయము సమాప్తము.

ద్వాదశాధ్యాయము.

—॥ (౧౨) దంతీద్రవంతీకల్పము. ॥—

అవతరణికః—సంఖ్యాధికక్రమసంబంధము ననుసరించి సప్తలాశంఖినీకల్పావతరము దంతీద్రవంతీకల్పము చెప్పబడును:—

మూ. అథాతో దంతీద్రవంతీకల్పం వ్యాఖ్యాన్యాయః.

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః.

వ్యా. సప్తలాశంఖసికల్పమును జెప్పినపిదప దంతీద్రవంతీకల్పమును (చిన్న నేపాళము పెద్దనేపాళము అనుద్రవ్యములను విరేచనోపయోగముగ నౌషధమును సిద్ధముచేసి యుపయోగించువిధానమును దెల్పినధ్యాయమును) భగవానుడగు నాత్రేయు లుపదేశించినదాని కన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము.

—౨౭ దంతీ-ద్రవంతీపర్యాయనామములు. ౨౭—

మూ. దన్త్యదుమ్బరపర్ణి స్యాత్ నికుమ్భాఽథ ముకూలకః.

ద్రవస్తీ నామతః చిత్రా న్యగ్రోధి మూషికాహ్వయా. 3

(తథా మూషికపర్ణి చాప్యసచిత్రా చ శామ్బరీ,

ప్రత్యక్షేణీ సుతశ్రేణీ దన్తిర(చ)న్తా చ కీర్తితా.)

వ్యా. దంతి, ఉదుంబరపరి (అత్తియూతులవంటియూతులకలది), నికుంభము, ముకూలకము, అనుపర్యాయనామములచే (దంతి చిన్న నేపాళము) చెప్పబడును. ద్రవంతి, చిత్ర, న్యగ్రోధి, మూషికాహ్వ, మూషికపర్ణి, ఉపచిత్ర, శాంబరి, ప్రత్యక్షశ్రేణి, సుతశ్రేణి, దంతి, రండ, చండ, అనుపర్యాయనామములచే ద్రవంతి (పెద్దనేపాళము) చెప్పబడును. (ఈరెండును క్షుపజాతిలో చేరినవి.)

—౨౮ దంతీద్రవంతులగ్రహ్యంగములు, వానిసంస్కారము. ౨౮—

మూ. తయోర్థాలాని సజ్జృహ్య స్థిరాణి బహులాని చ,

హస్తీదన్తప్రకారాణి శ్యావతామ్రాణి బుద్ధిమాన్. ౪

పిప్పలీమధులిప్తాని స్వేదయేత్ మృత్కుశాన్తరే,

శోషయేదాతపేఽర్కగ్ని (దాతపేఽగ్న్యర్కౌ)

హతో హ్యేషాం వికాసితామ్. ౫

వ్యా. వైజ్ఞేయ రెంటిలో చిన్న నేపాళపువేరు శ్యామవర్ణముగను, పెద్దనేపాళపువేరు తామ్రవర్ణముగను ఉండును. అట్టి దంతీద్రవంతులవేళ్లలో సారవంతములై ఘనమైన చర్మముకల్గి యేనుగుదంతములబోలె లావుగ నుండువానిని గ్రహించి వానివైన పిప్పళ్లను అలిమధురమును నూరి కల్కముచేసి పూసి, వైన దర్భల జాటి, దానిపై వుట్టితో కవచ మిచ్చి, నిప్పునెగలో నునిచి యుడికించి, యెండ నెండించవలెను. అట్టి యగ్నిసంబంధము చేతను, ఎండనెండించుటచేతను దంతీద్రవంతీమూలములకుం గలవికాసిగుణము శమించును.

(ఇచ్చట వికాసి యన—సంధిబంధములను శిథిలముగ జేసి రసాదిధాతువులనుండి యోజస్సును వేరువరచుగూణము. దంతీద్రవంతులకుండు అట్టి తీవ్రమైనగుణము వైజేష్ఠిన రీతిగ నిష్పన్న నుడికించి యెండనెండించినచో శమించునని భావము. మరియు ‘శ్యావ తామ్రాణి’ అనుచోట దుతీ-ద్రవంతులకు యథాసంఖ్యముగ నన్వయించి దంతి శ్యామ వర్ణంబనియు, ద్రవంతి యరుణవర్ణంబనియు వస్తుస్వరూపము జెప్పబడినది.)

—ॐ దంతీద్రవంతీగుణములు. ॥—

మూ. తీక్షణోష్ణాన్యాశుకారీణి వికాసీని గురూణి చ,

విలాయయన్తి దోషౌ ద్వా మారుతం కోవయన్తి చ. ౬

వ్యా. వైజేష్ఠబడిన దంతీద్రవంతులు రెండును తీక్షణ-ఉష్ణ-గురుగుణంబులును, ఆశుకారిత్వంబును (శీఘ్రముగ పనిచేయు శక్తియు), వికాసిత్వంబును కల్గియుండును. పితృ కఫముల హరించును. వాతమును ప్రకోపింపజేయును.

—ॐ { (౧—౭) దంతీద్రవంతీవిరేచనౌషధయోగములు నలువదని మిది, అందు దధ్యాదులతో నేడుకల్పయోగములు. } ॥—

మూ. దధితక్రసురామణ్ణైః పిణ్డమక్షసమం తయోః,

ప్రియాలకోలబదరపీలుశీధుభిరేవ చ. ౭

పిబేద్ధుల్తోదరీ దోషైః అభిఖిన్నశ్చ (అభిష్యన్ణశ్చ) యో నరః,

వ్యా. వైజేష్ఠినరీతిగ గ్రహించి యుడికించి యెండ నెండింపబడిన దంతీద్రవంతీ మూలములను నూరి ముద్దచేసి యందొకకర్షమాత్రము గ్రహించి పెరుగుమీది తేట నీటితోనైనను మజ్జిక తేటతోనైనను, సురామద్యముయొక్క తేటతోనైనను కలిపి త్రాగ వలెను. మరియు మొరళివేరు, రేగువేరు, పెద్దరేగువేరు, వరగోగువేరు ఈనాల్గిటిని వేరు వేరుగ చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన శీధుమద్యములనాల్గిటిలో నొక్కొకమద్యమున వేరువేరుగ నైనను దంతీద్రవంతీకల్పమును కలిపి త్రాగనగును. ఈయేడుయోగములను గుల్ఫారోగి యు, ఉదరరోగియు నుపయోగింపనగును. మరియు వైరోగములయందు మిక్కిలి దోష ప్రకోపము కల్గినపుడు గూతముగ నుండును. ఇచ్చట దద్యాదియోగములు మూడును, ప్రియాలాదిశీధువులతో గూడిన యోగములు నాల్గును జేరి యేడుదంతీద్రవంతీయోగములు అగును.

—౨౨ (౮—౧౦) దంతీద్రవంతీయోగములు మాంసరసములతో మూడు. —

మూ. గోమృగాజరసైః పాణ్డుః క్రిమికొష్ఠీ భగద్దరీ. ౮

న్యాయ. వైశేష్యబడిన దంతీద్రవంతీకల్పపుముద్దను గోమాంసరసముతోవైనను, జీంకమాంసరసముతోవైనను, మేకమాంసరసముతోవైనను కలిపి పాండురోగము కలవారును, కొష్ఠమున క్రిములుచేరియున్నవారును, భగందరపీడితులును త్రాగవలెను. (ఈమాంసరసయోగములు మూడును “త్రయో రసే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

—౨౩ (౧౩) స్నేహయోగములు మూడు. —

మూ. తయోః కల్కే కషాయే చ దశమూలరసాయుతే,
కక్ష్యాలజీవిసర్పేషు దాహే చ విపచేత్ ఘృతమ్. ౯
తైలం మేహే చ గుల్మే చ సోదావర్తే కఫానిలే,
చతుస్స్నేహం శక్యచ్ఛక్రవాతసంక్లానిలార్తిషు. ౧౦

న్యాయ. దంతీద్రవంతులకల్పమును నాల్గవంతును, వానికషాయమును, దశమూలముల రసమును ఘృతమున జేర్చి స్నేహపాకవిధిప్రకారము పక్వముజేసి కక్ష్య-ఆలజి, విసర్పము అనురోగములయందు విరేచనమున కుపయోగింపవగును. (ఇచ్చట ఘృతమునకు నాల్గవ వంతు దంతీద్రవంతీకల్పమును, దంతీద్రవంతీకషాయమును దశమూలరసమును సమభాగములుగ జేర్చి ఘృతమునకు నాల్గింతలును జేర్చి స్నేహపాకవిధిప్రకారము ఘృతమును సిద్ధముచేయునది. ఇది సామాన్యపరిభాషానుసారకల్పనము. ఈకల్పమునే క్రిందజెప్పబడు స్నేహయోగముల రెండిటికి సెరుంగునది.)

మరియు వైశేష్యసీతి తైలమునందును దంతీద్రవంతీకల్పమును వానికషాయమును దశమూలరసమునుగూర్చి పక్వముజేసి ప్రమేహమునందును, గుల్మమునందును, ఉదావర్తమునందును, కఫవాతరోగములయందును విరేచనమున కుపయోగింపవగును.

ఇత్తైరంగుననే స్నేహచతుష్కమును (ఘృతము, నువ్వులనూనె, వస, మజ్జ అను నీనాల్గును చేరిన సముదాయమును) సిద్ధముచేసి మల-శుక్ర-వాతములబంధమునందును, వాతరోగములయందును విరేచనమున కుపయోగింపవగును. (ఈస్నేహయోగములు మూడును “స్నేహేషు వై త్రయశ్చ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

ఇచ్చట 'శ్యామదీనాం' అనుచోట "శ్యామాత్రిపు...ద్రవంతీనాం చ" (క.అ.౧) అని చెప్పబడిన నల్ల తెగడ మున్నగువానిని గ్రహించునది.

—౨౭ (౧౭—౧౯) లేహయోగములు మూడు. ౨౭—

మూ. రనే చ దశమూలస్య తథా వైభీతకే రనే,
హరీతకీరనే చైవ లేహనేనం పచేత్పృథక్. ౧౫

వ్యా. దంతీద్రవంతీమూలములను దశమూలకషాయమునందైనను; తునికాయల కషాయమునందైనను, కరకకాయలకషాయమునందైనను, షక్వముచేసి యాకషాయమును మూడుభాగములును; చక్రైరపాకమును మూడుభాగములును, కాగిన నేలియందైనను, నూనెయందైనను, చేర్చి దంతీద్రవంతీమూలములను, నల్ల తెగడ మున్నగువానిని ఒక్కొక్కభాగముగ కల్కముచేసి కలిపి వైజెప్పిన లేహవిధిప్రకారము లేహముల మూటినీ వేరువేరుగ సిద్ధముచేయునది. ఈయోగములు మూడును, వైజెప్పిన లేహ యోగములు మూడునుచేరి ఆరులేహయోగములగును. ఇవి "లేహ్యః షట్" అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౨౮ (౨౦) చూర్ణయోగ మొకటి. ౨౮—

మూ. తయోః బిల్వసమం చూర్ణం తద్రసేనైవ భావితం,
అసృప్తే విశి వాతోత్తే గుల్లే చాన్లుయుతం శుభమ్. ౧౬

వ్యా. దంతీద్రవంతీమూలములను చూర్ణముచేసి, యాచూర్ణమున నొకపలపరిమిత మును గ్రహించి దంతీద్రవంతీమూలకషాయముననే విధ్యుక్తప్రకారము భావనచేసి, యాచూర్ణమును దానివర్షసము మున్నగు పుల్లనిరసములలో కలిపి మలబంధమునందు వాతముచే గల్గినగుల్మమునందును విరేచనమునకై త్రాగవలయును. (ఇది చూర్ణయోగము) ఇయ్యది "చూర్ణే ద్వైకనివచ" అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

—౨౯ (౨౧) ఇక్షుయోగ మొకటి. ౨౯—

మూ. పాటయిత్యేతుకాండం వా కల్కేనావిష్య చాస్తరా,
స్వేదయిత్వా తతః (నరః) ఖాదేత్ సుఖం తేన విరిచ్యతే. ౧౭

వ్యా. దంతీద్రవంతీమూలములను కల్కముచేసి యాకల్కమును నొకచెరుకు తుంటను చీల్చి దాని లోభాగమున దట్టముగపూసి నిష్పానెగ నుడికించి యాచెరుకుతుంటను నమలి రసమును మ్రింగినచో సుఖముగ విరేచనమగును. (ఇయ్యది ఇక్షుయోగము. ఇయ్యది "ఇక్షువేకః" అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౨౭ (౨౨—౨౯) మాంసరసయోగములు ఎనిమిది. —

మూ. మూలం దస్తీద్రవస్తోశ్చ సహముద్వైర్విపాచయేత్,

లావవర్తిరికాద్వైశ్చ తే రసాస్సృజ్యిరేచనే.

౧౮

వ్యా. దంతీద్రవంతులములములను, పెసలపప్పులతో చేర్చి యూషపాకవిధి ప్రకారము కాచి, యారసమును సూత్రస్థానమున చెప్పబడిన లావుకప్పిట్ట, వార్తిరకము మున్నగువిక్కిరిజాతిలో చేసిన యెనిమిదిపళ్ళులలో నొక్కొక్కదానిమాంసరసమున కలిపి పక్వముచేసి త్రాగినచో సుఖముగ విరేచనమగును.

ఇచ్చట సూత్రస్థానమున “లావో వర్తిరకత్వైచ వార్తిరకః స కపిష్ఠాలః, చకోర శ్చోష చక్రశ్చ కమభో రక్తవర్ణకః” (సూత్ర. అ. ౨౭. శ్లో. ౪౭) అని చెప్పబడిన లావుకప్పిట్ట, ఆర్తిరకము, వాతీకము, కపింజలము, చకోరము, ఉపచక్రము, కుక్కుభము, కారుకోడి అను నీయెనిమిదిపళ్ళులయొక్క మాంసరసములను వేరువేరుగ సిద్ధముచేసుకొని వాని యనుపానములతో ముద్గరససిద్ధమయిన దంతీద్రవంతీరసము లుపయోగించుటచే మాంసరస యోగములు ఎనిమిది యగును. (ఈయోగములు “ముద్గమాంసానాం చ రసాః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

—౨౮ (౩౦—౩౨) యవాగ్వాదియోగములు మూడు. —

మూ. తయోర్వాపి కషాయేణ యవాగ్నాం జాంగలం రసం,

మాష(మాసం)యూషం చ సంస్కృత్య దద్యాత్వైశ్చ విరిచ్యతే.

వ్యా. దంతీద్రవంతులవేళ్లను విధ్యుక్తప్రకారము కషాయము కాచి యాకషాయ ముచేత యవాగువును, జాంగలమాంసరసమును, ఉద్దివప్పచే సిద్ధముచేయబడిన యూష (కట్టు)ను, సిద్ధముచేసి విధిప్రకారము సంస్కరించి త్రాగినచో విరేచనము సుఖముగ నగును. (ఈయవాగువు, జాంగలరస, మాషయూషములు మూడును; “యవాగ్వాదౌత్రయశ్చ” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.) ఇత్తైరంగున “రసే చ దశమూలస్య” (శ్లో. ౧౫) అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన పదునారుయోగములు ద్వితీయషోడశికమని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౨౯ (౩౩-౩౪) ఉత్కారికా-మోదకయోగములు రెండు. —

మూ. తత్కషాయాత్తయో భాగాః ద్వా సితాయాస్తజైవ చ,

ఏకో గోధూమచూర్ణానాం కార్యా చోత్కారికా శుభా. ౨౦
మోదకో వాస్య కల్పేన (కల్పేన) కార్యస్తచ్చ విరేచనం,

శాస్త్ర. దంతీద్రవంతీమూలములను క్వాథముచేసి యాకషాయము మూడుభాగ
చక్కెర రెండుభాగములును, గోధూమపిండి యొకభాగమును చేర్చి మర్దనచేసి
కయను యపూపవిశేషముగ చేయవలయును. (ఉత్కారికాయన:—గోధూమ
దంతీద్రవంతీకషాయమున వైచెప్పిన భాగప్రకారముగ చేర్చి చక్కెరను కలిపి
రిచే నుడికించిన యపూపవిశేషము.)

సెరియు వైచెప్పినరీతిగా గోధూమపిండి మున్నగువానిని మోదకముగనైనను,
య. (మోదకమన లడ్డువలె చేయబడినయుండలు.) నీరెండుయోగములును
క్కారికావిధా” “ఏకశ్చ మోదకే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౩౧ (౩౧) మద్యయోగ మొకటి. —

తయోశ్చాపి కషాయేణ మద్యాన్యసోఽపకల్పయేత్. ౨౧

శాస్త్ర. దంతీద్రవంతీమూలములకషాయమును మద్యసంధానవిధిప్రకారము మద్య
క్షముచేసి విరేచనమున తుపయోగింపదగును. ఇది మూడవయోగము. ఇయ్యది
కేక” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౩౨ (౩౨) భక్ష్యయోగ మొకటి. —

౨స్త్రీక్వాథేన చాలోడ్య దస్త్రీతైలేన సాధితా, ౨౨
ఉడలావణికాన్భక్ష్యాన్వివిధాన్భక్షయేన్నరః.

శాస్త్ర. దంతీద్రవంతీకషాయమున గోధూమపిండి మున్నగువానిలో కలిపి, అందు
చను, లవణమునైనను కలిపి దంతీద్రవంతులతైలమున భక్ష్యవిశేషములుగ కాల్చి
భక్షించినయెడ సుఖముగ విరేచనములగును. ఈభక్ష్యయోగమును నాల్గవది.
ఏకస్త్రీక్వాథతైలకే” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

—౩౩ (౩౩) చూర్ణయోగ మొకటి. —

౨స్త్రీం ద్రవస్త్రీం మరిచం యవానీముపకుఞ్చికాం, ౨౩
రాగరం హేమదుగ్ధాం చ చిత్రకం చేతి చూర్ణితమ్.
ప్రాహం భావయేన్నూత్రే గవాం, పాణితలం తతః,

పిబేత్ ఘృతేన, జీర్ణే తు విరిక్తిశ్చాపి తర్పణమ్. ౨౪
 సర్వరోగహరం ముఖ్యం సర్వేష్వృతుషు యాగికం,
 చూర్ణం తదనపాయిత్యాద్బలవృద్ధేషు పూజితమ్. ౨౫
 దుర్బక్తాజీర్ణపార్శ్వాద్విరిగుల్మస్థిహోదరేషు చ,
 గణ్డమాలాసు వాతే చ (స్రవాతే చ) పాణ్డురోగే చ శస్యతే.

వ్యా. దంతివేళ్లు, పెద్దదంతివేళ్లు, మిరియాలు, ఓమము, నల్లజీలకర్ర, శుంకి, స్వర్ణతీరి (కంకుష్టము), చిత్రమూలము, వీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణము చేసి గోమూత్రమున నేడుచినములు విధ్యుక్తప్రకారము భావనచేయునది. ఆచూర్ణము కర్షమాత్రము ఆవునేతిలో కలిపి త్రాగునది. ఆయ్యది జీర్ణమై విరేచనములైనపిదప సత్తు పిండి మొదలగుసంతర్పణమును ఆహారముచేయునది. ఈచూర్ణయోగము రోగముల నన్నిటిని హరించునది. వసంతాదిబుతువు లన్నిటియందును ముఖ్యముగ సేవింపదగి యుండును. మరియు నియ్యది యేవిధమయిన యపాయము లేక విరేచనముల చేయును గాన బాలులకును, పృథ్వులకును, సేపించుటకు యుక్తమైనది. మరియు నాహారపదార్థముల వ్యత్యాసముచే కల్గినరోగములయందును, అజీర్ణమునందును, పార్శ్వకూలయందును, గుల్మము, స్థిహము, ఉదరము, గణ్డమాల; వాతరోగము, వాతరక్తము, పాండురోగము అనుసీరోగములయందును; విరేచనమునకై యుపయోగించుటకు మిగుల శ్రేష్ఠములై యుండును. ఇది యైదవయోగము. ఇయ్యది “చూర్ణ మేకం” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.

❧ (౩౮) మరియొక మోదకయోగము. ❧

మూ. పలం చిత్రకదన్ద్యోశ్చ హరితక్యాశ్చ వింశతిః,
 త్రిపుత్తిప్పల్లీకర్షా ద్వా గుడస్యాష్టపలేన తత్. ౨౭
 వినీయ మోదకాన్కుర్యాత్ దశ; ఏకం భక్షయేత్తతః,
 ఉష్ణాంబు చ పిబేచ్ఛాను (చ్ఛేషా) దశమే దశమేఽహ్ని చ.
 ఏతే నిష్పరిహారాః స్యుః సర్వరోగనిబర్హణాః,
 గ్రహణీపాణ్డురోగార్భః కణ్డూఢోతానిలాపహః. ౨౯

వ్యా. చిత్రమూలము దంతివేళ్లును చేరి ఒకపలము; కరకకాయలు ఇరువది 'క'యలు; తెగడయు, పిప్పళ్లును ఒక్కొక్కరద్దముగను; వీనినన్నిటిని చూర్ణముచేసి

యెనిమిది పలములు బెల్లమును కలిపి వక్రముచేసి పదునొకండు ఉండలుగ చేయవగును. వానిలో నొకయుండను వేదసిల్ల యనుపానముచే సేవించవగును. పిమ్మట తక్కినపది యుండలును పదేసినముల కొక్కటివంతున వైజెప్పినరీతిగ పుచ్చుకొనవగును. ఈ మోదకములు నిర్వాధకములు రోగముల నన్నిటిని హరించును. మరియు గ్రహణి, పాండు రోగము, అర్శోరోగము, జీల, మండలకుష్ఠము అను నీరోగములను హరించును. ఇయ్యది యారవయోగము. దీనిని “పునశ్చైవో మోదకః” అని సంగ్రహమున చెప్పబడును.

❖ (౩౯) ఆనవయోగములు అయిదు, అందు మొదటియానవయోగము. ❖

మూ. దస్తీద్విపలనిర్యాహా ద్రాక్షార్థప్రస్థసంయుతః (సాధితః),
విరేచనం పిత్తకానే పాణ్డూరోగే చ శస్యతే. 3౦

వ్యా. రెండుపలములు దంతివేళ్లను చేర్చి కషాయము కాచి, అందు అర్థప్రస్థము ద్రాక్షపండ్లను చేర్చి ఆనవకల్పనావిధిప్రకారము ఆనవమును సిద్ధముచేసి త్రాగినచో ముఖముగ విరేచనమగును. ఇయ్యది పిత్తకాసమునందును, పాండురోగమునందును, ప్రశస్తముగ నుండును. ఇది యేడవయోగము.

❖ (౪౦) ఆనవయోగము రెండవది. ❖

మూ. దస్తీకల్కం సమగుడం శీతవారియుతం పిబేత్,
విరేచనం ముఖ్యతమం కామలాహరము త్తమమ్. 3౧

వ్యా. దంతివేళ్లకల్కమునకు సమభాగము బెల్లమును చేర్చి చల్లనిసిల్లలో కలిపి యొకభాండమున వైచి మూతమూసి, చీలమన్ను లేవనముచేసి, ఆనవసంధానవిధి ప్రకారము భూస్థాపితముచేసి సిద్ధముచేయునది. ఇయ్యది మిక్కిలి ముఖ్యమైన విరేచకావధము. కామలారోగమును హరించుటకు ఉత్తమమైనది. ఇది యెనిమిదవయోగము.

❖ (౪౧) ఆనవయోగము మూడవది. ❖

మూ. శ్యామా దస్తీరసే గౌడః పిప్పలీఫలచిత్రకైః,
లిప్తేఽరిష్టేఽనిలక్లేష్ట స్తీహపాణ్డూదరావహః. 3౨

వ్యా. నల్ల తెగడను, దంతివేళ్లను సమభాగములుగ గూర్చి క్వాథముచేసి, బెల్లములో కలిపి యుంచుకొని పిప్పళ్లను చిత్రమూలమును, మెత్తగ నూరి లోభాగమున గ్రాయబడిన యొకక్రొత్తపండ్లలో పోసి అరిష్టసంధానవిధిప్రకారము సిద్ధముచేయునది. ఆయరిష్టము సేవించినచో వాతకఫంబులును, స్తీహపాండురోగములును, ఉదరమును హరించును. ఇది తొమ్మిదవయోగము.

—౧౩ (౪౨-౪౩) ఆసవయోగములు రెండు. ౧౩—

మూ. తథా దంతీద్రవన్తోశ్చకషాయే సాజగన్ధయోః,
గౌడః కార్యః; అజశ్శక్త్యా వా సవై సుఖవిరేచనః. 33

వ్యా. దంతీద్రవంతీమూలములు, వాయుంబవేరును చేర్చి క్వాగ్ధముచేసి వైజేష్ఠినరీతిగ పిష్టశ్లేష చిత్రమూలమును నూరి లాభాగమున పూయబడినకుండలో పోసి సంధానవిధిప్రకారము అరిష్టమును సిద్ధముచేయునది. ఇది పదియవయోగము.

మరియు దంతీద్రవంతీమూలమును, దుష్టపువేరును చేర్చి క్వాగ్ధముచేసి, యందు బిల్వమును వైజేష్ఠినరీతిగ అరిష్టమును సిద్ధముచేయునది. ఇయ్యది పదునొకండవయోగము, (వైజేష్ఠబడిన ఆసవయోగములు ఐదును క్రిందజెప్పబడు మదిరాయోగంబును. “ఏకః .....పశ్చ చానవే” అని నిర్దేశింపబడును.)

—౧౪ (౪౪) మదిరాయోగమొకటి. ౧౪—

మూ. తచ్ఛూర్ణ క్వాగ్ధమాషామ్బుక్విణ్వుతో యసముద్భవాః,
మదిరా కఫగుల్మోల్బవహ్ని పార్శ్వకటిగ్రహే. 34

వ్యా. దంతీద్రవంతీమూలమును శూర్ణముచేసి యుంచుకొని అందు దంతీద్రవంతీ క్వాగ్ధమును, మినుములకషాయమును గూర్చి సురాబీజముగ చేసుకొని, జలముచే మదిరాకల్పప్రకారము మద్యమును సిద్ధముచేయునది. ఇయ్యది కఫరోగము, గుల్మ, మందాగ్ని, ప్రక్రమణ; నడుమునొప్పి అను నీరోగములయందు విరేచనమునకై యుపయోగింపదగును. ఇది పండ్రెండవయోగము.

—౧౫ (౪౫-౪౬) సౌవీరకాదియోగములు నాల్గు. ౧౫—

మూ. అజగన్ధాకషాయేణ సౌవీరకతుషోదకే,
సురాకమ్పిల్లకే యోగౌ లోద్ధృవచ్చ తయోః స్మృతౌ. 35

వ్యా. దంతీద్రవంతీమూలములను వాయుంబవేరు కషాయమునకూర్చి సంధానవిధి ప్రకారము సౌవీరకమును, తుషోదకమును, కల్పింపనగును. మరియు తొమ్మిదివ అధ్యాయమున “సురాం లోద్ధకషాయేణ.....మద్యపానాద్విరేచనమ్” (కల్ప. అ. ౯. శ్లో. ౯.) అని చెప్పబడిన ప్రకారము లోద్ధకషాయమునకు బదులు దంతీద్రవంతీకషాయమును చేర్చి సురాయోగమును కల్పించునది. మరియు “కమ్పిల్లకకషాయేణ.....పునః విరేచన్” (కల్ప. అ. ౯. శ్లో. ౧౦) అని చెప్పబడిన కమ్పిల్లకయోగమును గల్పించునది.

ఇచ్చట సౌవీరకయోగమున లోధ్రకహయమునకు బదులు దంతీద్రవంతీకహయమును జేర్చియు, కంపిల్లకయోగమున లొద్దుగుచూర్ణమునకు బదులు దంతీద్రవంతీచూర్ణమును కంపిల్లక కహయము చేర్చియు నేవింపనగునని విశేషము నెరుంగునది.

ఇచ్చట సౌవీరక-తుషోదక-సురా-కమ్పిల్లకయోగములు నాల్గును “ఏకస్సౌవీరకేఽదైకో యోగః స్యాత్తు తుషోదకే, ఏకాసురా కమ్పిల్లకేఽచైకః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును. ఈనాల్గుయోగములను, వైనవివరించిన పండ్రెండుయోగములును చేరిన మొత్తము మూడవషోడశిక మగును. ఈమూడు షోడశికయోగములు చేరి దంతీద్రవంతీ విరేచనయోగములు నలువదియెనిమిదియోగము లగును. ఇవియే “దంతీద్రవంతీకల్పేఽస్త్రిప్రోక్తాః షోడశికాః త్రయః” అని సంగ్రహమున పరిగణనముచేయబడినవి.

—ॐ అధ్యాయవిషయసంగ్రహము.—

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. దధ్యాదిషు త్రయః, పశ్చ ప్రియాలాద్యైస్త్రయో రనే,
 స్నేహేషు వై త్రయో, లేహః షట్, చూర్ణే త్వేక ఏవచ.
 ఇత్యవేకం, తథా ముద్గమాంసానాం చ రసాః త్రయః,
 యవాగ్వాదౌ త్రయః, చైక ఉక్త ఉత్కారికావిధౌ. 32
 ఏకశ్చ మోదకే, మద్యే చైకస్తత్కర్షితైలకే,
 చూర్ణ మేకం, పునశ్చైకో మోదకః, పశ్చ చాసవే. 3౩
 ఏకః సౌవీరకేఽదైకో యోగః స్యాత్తు తుషోదకే,
 ఏకా సురా, కమ్పిల్లకే చైకః, పశ్చ ఘృతే స్తృతాః. 3౪
 దంతీద్రవంతీకల్పేఽస్త్రిప్రోక్తాః షోడశికాస్త్రయః,
 నానావిధానాం యోగానాం భక్తిదోషామయాన్ప్రతి. ౪౦

వ్యా. ఈయధ్యాయము దంతీద్రవంతులతో చేరినవిరేచనయోగములు దధి-తక్ర-సురామండములతో మూడును, ప్రియాల-కోల-బదర-పీలు - శీఘ్ర-పులన వైడుటితో నాల్గును; మాంసరసములతో మూడును, స్నేహములతో మూడుయోగంబులును, లేహ్యరూపముగ నారుయోగంబులును, చూర్ణయోగం బొకటియు, ఇత్తుయోగం బొకటియు, ముద్గమాంసరసములతో మూడుయోగంబులును యవాగువు మున్నగువానితో మూడుయోగంబులును, ఉత్కారికామోదకయోగంబులు రెండును, మద్యయోగం చ-కల్ప—15

బొకటియు, చూర్ణమోదకయోగంబులు రెండును, ఆసవయోగము లైదును, సౌవీరక-
తుషోదక-సురా-కంపిల్లయోగములు నాలుగు చేరి నలువదియైనిమిది విరేచనయోగము
లగును. దంతీద్రవంతులను ప్రధానముగ జేసి వైచెప్పినరీతిగా పలుతెరుగులైన విరేచ
సౌవధయోగములును రోగియొక్క యభిరుచిని వాతాదిదోషములను ఆయారోగములను
పట్టి చెప్పబడినవి తత్తదనుసారముగ వీని నుపయోగింపనగును. ఈవిషయసంగ్రహాశ్లోక
ములలో “పశ్చిమ్యుతే స్పృతాః” అని చెప్పినవానికి అర్థము కానరాదు. లేక “తయోః
కల్లే... అని లాఠిపు” (౯.౧౦) అని చెప్పబడిన స్నేహయోగములు మూడును;
“రసే దంత్యజశ్చక్షోశ్చ గుడత్తైద్రఘృతాన్నితః” (౧౧) అని చెప్పబడిన లేవారూప
ఘృతయోగం బొకటియు, “దంతీం ద్రవంతీ మరిచం... విభేద్భుతేన” (౧౩) అని
చెప్పబడిన ఘృతానుపానంబును జేరి ఐదుఘృతయోగములగునని “పంచఘృతే స్పృతాః”
అని నిర్దేశించియుండవచ్చునని తోచెడి.

మరియు—“పశ్చిమ్యుతే స్పృతాః” అనుచోట పంచశబ్దము ప్రియాల-కోల-
బదర - పీట - శిధవలను ద్రవ్యసంఖ్యను నిర్దేశించియున్నదికాని యోగసంఖ్యా
నిర్దేశము కానేరదు. అచ్చట శిధశబ్దము ప్రియాలాదులనాల్గిటితో వేరువేరుగ నన్వ
యించుటచే నాల్గుయోగములే యగునుకాని, ఐదుయోగములు కాదు. అట్టులైనచో
యోగసంఖ్యలో వ్యత్యాసము తప్పక సంభవించును. కావున “పంచ ప్రియాలాదై స్పృతాః”
అనుసంఖ్యానిర్దేశము ద్రవ్యముల నుద్దేశించినదికాని యోగనిర్దేశము కాదనుట
సమంజసము.

❦ వమనవిరేచనౌషధయోగసంఖ్యావివరణము. ❦

మూ. త్రిశతం పశ్చిమ్యుతే యోగానాం వమనే స్పృతం,
ద్వైశతే నవకాః పశ్చిమ్యుతే యోగానాం తు విరేచనే. ౪౦
ఉర్ధ్వనులోమభాగానామిత్యక్తాని శతాని షట్,
ప్రాధాన్యతః సమాశ్రిత్య ద్రవ్యాణి దశ పశ్చుచ. ౪౧

వ్యా. శరీరమునం దూర్ధ్వభాగమునందలి దోషములను వెడలింపజేయుటకై
మూడుపందలయేబదియైదు వమనయోగములును; ఆఫోభాగమునందలి దోషములను
ఆఫోమార్గముగ వెడలింపజేయుటకై రెండుపందలనలుబదియైదు విరేచనౌషధయోగ
ములును; ఈరెండునుచేరి ఆరుపందల ఔషధయోగములు ఈకల్పస్థానమున చెప్పబడినవి.
అందు మొదటిఅధ్యాయమున “ఫలజీమూత.....కృతవేదనానాం” అని నిర్దేశించబడి

ఆరువమనద్రవ్యములను ప్రధానముగజేసి వమనౌషధయోగంబులును; “శ్యామాత్రిపుల్.....ద్రవంతీనాంచ” అని నిర్దేశింపబడిన తొమ్మిదివిరేచనద్రవ్యములను ప్రధానముగజేసి విరేచనౌషధయోగంబులును, కల్పనాభేదములచే వివరింపబడినది. మొత్తమున వమనవిరేచనద్రవ్యముల పదునైదిట్టిని ప్రధానముగ నుంచుకొని ఆయాకల్పనాభేదములచే ఔషధరూపములుగ కల్పించి వమనవిరేచనయోగములు ఆరువందలుగ విభజించి చెప్పబడినది.

కల్పస్థానమునందలి వమనవిరేచనౌషధయోగములపట్టిక.

అధ్యాయము.	కల్పనామములు.	యోగసంఖ్య.
1	ఫలకల్పము.	133
2	జీమూతకల్పము.	39
3	ఇత్యౌకుకల్పము.	45
4	ధామార్గవకల్పము.	60
5	వత్సకకల్పము.	18
6	కృతవేధనకల్పము.	60
	వమనౌషధయోగములమొత్తము	355
7	శ్యామాత్రిపుత్కల్పము.	110
8	చతురంగుళకల్పము.	12
9	తీర్థకకల్పము.	16
10	సుధాకల్పము.	20
11	సప్తశా-శంఖానీకల్పము.	39
12	దంతీ-ద్రవంతీకల్పము.	48
	విరేచనౌషధయోగములమొత్తము.	245
	రెండిటిసముదాయము.	<u>600</u>

— ప్రధానద్రవ్యమునుబట్టి ఆయాయోగసంఖ్య. —

భవన్తి చాత్ర:—

మూ. యద్ధి యేన ప్రధానేన ద్రవ్యం సముపసృజ్యతే,
తత్సంజ్ఞకః స సంయోగో భవతీతి వినిశ్చితమ్.

ఫలాదీనాం ప్రధానానాం గుణభూతాః సురాదయః,

తే హి తాన్యనువర్తంతే మనుజేన్ద్రమివేతరే.

౪౪

వ్యా. ఏదౌషధయోగములయందు ఏద్రవ్యము ప్రధానముజేసి చేర్చబడునో ఆట్టి ప్రధానద్రవ్యము పేరుచేతనే ఆయాషధయోగము వ్యవహరింపబడును. మరియు తైజిషిన ఔషధయోగములయందు ఫలజీమాతాదియోగములయందు ప్రధానములుగ నున్న సురాసౌపీరకము మున్నగునప్రధానములైన ఇతరద్రవ్యములు జేర్చబడినను ఆయ్యవి (యొకప్రభువును తక్కినజనులందరును ఆశ్రయించి ప్రధానభూతుడయిన రాజుకు ప్రతికూలములేక తదనుకూలకృత్యముల చేయుభంగ) ప్రధానభూతములైన విరేచనాదిద్రవ్యములకు అనుకూలముగ నే విరేచనాదికృత్యముల నెరవేర్చుచుండును.

— విరుద్ధవీర్యసంయోగముచే గల్గుగుణములు. —

మూ. విరుద్ధవీర్యమప్యేషాం ప్రధానానామబాధకం,

అధికం తుల్యవీర్యే హి క్రియాసామర్థ్యమిష్యతే.

౪౫

(సమానవీర్యేఽప్యధికం క్రియాసామాన్యమిష్యతే,)

వ్యా. తైజిషినరీతిగ వచనాద్యౌషధములయందు ప్రధానములుగనుండు ఫల జీమాతాదిద్రవ్యములు విరుద్ధవీర్యములైన మాంసరసాది అప్రధానద్రవ్యములు చేరి యున్నను, ప్రధానద్రవ్యగుణాదులను బాధించి తత్కార్యమునకు భంగము కల్గింపనేరవు. మరియు ప్రధాన అప్రధానద్రవ్యములు రెండు నసమానవీర్యమును గల్గియున్నయెడ విరేచనాదిక్రియాసామర్థ్యము మిక్కిలి యధికముగా నాయౌషధమునకు కల్గియుండును. ఇదియే విశేషము.

— విరుద్ధవీర్యద్రవ్యసంయోజనమునకు కారణములు. —

మూ. ఇష్టవర్ణరసస్పర్శగ్ధార్థం ప్రతి చామయం,

అతో విరుద్ధవీర్యాణాం ప్రయోగ ఇతి నిశ్చితమ్.

౪౬

వ్యా. సమానవీర్యగుణాదులుగల యౌషధముల కల్పించినచో నయ్యవి యధికముగ క్రియాసమర్థము లైయుండునని మైన చెప్పబడినది; ఐనను రోగికి మనస్సున కింపైన రసంబును, స్పర్శంబును, గంధంబును, ఔషధమున గల్గియుండుటకును; రోగములయొక్క బలానుసారముగ ఔషధము తీవ్రతనుడిగి వానిపనులను మిక్కిలి తీవ్రములుగాక

సామాన్యములుగ నుండుటకు విరుద్ధవీర్యద్రవ్యములను సంయోగరూపములుగ జేర్చి
యాషధములు గల్పించబడును.

—౧౭ ఔషధమునకు వీర్యాధిక్యకల్పనమునకు విధి. ౧౭—

మూ. భూయశ్చైషాం బలాధానం కార్యం స్వరసభావనైః,
సుభావితం హ్యల్పమపి ద్రవ్యం స్యాద్భూతార్కకృత్. ౪౭
స్వరసైస్తుల్యవీర్యైర్వా తస్మాద్భ్రావాణి భావయేత్,

వ్యా. మరియు స్వల్పమైనబలముగల యాషధమును క్రియాసమర్థముకాకుండును
గాన అట్టిద్రవ్యము స్వరసము మున్నగువానియందు విద్యుత్కప్రకారము పలుమారు
భావనచేసి యుపయోగించినచో నయ్యది బలవత్తరవీర్యముకల్గి అనేకక్రియలజేయ సమర్థ
మగును. కావున కొన్ని యాషధద్రవ్యములను స్వరసములచేతను, వానికి సమానగుణములైన
ఇతరద్రవ్యములచేతను, పలుమారు భావనచేసి యాషధమును గల్పించవలెనని చెప్ప
బడినది.

—౧౮ ద్రవ్యాంతరసంయోగాదిప్రయోజనము. ౧౮—

మూ. అల్పస్యాపి మహార్థత్వం ప్రభూతస్యాల్పకర్తృతామ్,
కుర్యాత్సంయోగవిశ్లేషకాలసంస్కారయక్షిభిః, ౪౮

వ్యా. వైశేష్యబడిన పమనవిరేచనౌషధములలో స్వల్పమైన వీర్యముగలవారికి
అధికవీర్యము కలుగునట్లు సమానగుణవీర్యముగల వస్త్రవంతరసంయోగముచేతను, కాల
విశేషమునుబట్టియు, భావన మున్నగు సంస్కారవిశేషముచేతను, యక్షియుక్తమై
వస్త్రవంతరసంయోగ విశేషముచేతను గల్పించనగును. అధికవీర్యముగల యాషధమునకు
సమానగుణవీర్యములైన ఇతరవస్తువులను చేర్చుకుండుటచేతను, కాలవిశేషమునుపట్టియు,
భావన, స్వేదనము మున్నగు సంస్కారవిశేషములచేతను, వానికి స్వభావమైన వీర్యమును
తగ్గించవలయును.

వివరణము:—ఈస్థానమున చెప్పబడిన యేదైన నొక యాషధయోగము మిక్కిలి
వీర్యహీనమై స్వల్పముగ పనిచేయునదిగ నున్నయెడ అట్టియాషధమున సమాన-అధిక-
వీర్యముగల ఇతరవస్తుసంయోగముచేతనైనను; కాలవిశేషమునుపట్టియైనను; భావన
మున్నగు సంస్కారవిశేషములచేతను, అయాషధమునకు స్వాభావికశక్తికన్న వీర్యమును
కల్పించినయెడ తీవ్రముగ కనిచేయును. అట్టి యాషధమును రోగియొక్క అగ్నిదీప్తిని,

కారణమును, కోవ్యభేదమును, పట్టి తీవ్రముగా వ్యాపించుటకై యుపయోగించవగును. మరియు జౌషధము మిక్కిలి తీవ్రమైన వీర్యముకల్గి తీవ్రముగ పనిచేయునదిగ నున్నచో అట్టియోగమునందు చెప్పబడిన సమానాధికగుణము కలద్రవ్యములను దూరము బుచ్చి కల్పించినచో వాని వైజమైన వీర్యాధిక్యము నుడిగి స్వల్పవీర్యమై పమనవిరేచ నాదికృత్యములను స్వల్పముగనే చేయును. ఇయ్యది మృదుకోష్ఠమునందును, వ్యాధి స్వభావము సామాన్యముగ నున్నపుడు నుపయోగించదగును అని భావము.

— అను క్తపమనా ద్యౌషధకల్పనావిధి. —

మూ. ప్రదేశమాత్రమేతావద్గ్రీష్టవ్యమిహషట్కతమ్. ౪౯

స్వబుద్ధైవం సహస్రాణి కోటీర్వాపి ప్రకల్పయేత్,

బహుద్రవ్యవికల్పత్వాద్యోగసంఖ్యా న విద్యతే. ౫౦

వ్యా. పమనవిరేచనవిషయమై ఈకల్పస్థానమున చెప్పబడిన ఆరుపందలయోగ ములను దిక్షాత్రముగ నిర్దేశించబడినవి. అట్టి విరేచనద్రవ్యంబులును; వాని వికల్పకల్పనా భేదంబులను సంఖ్యాతీతములై లెక్కిడ నలవికాకయుండును. కావున వైజెష్ఠినరీతిగ అల్పవీర్యములను సంయోగాదులచే నధికవీర్యములగును, అధికవీర్యములను విరుద్ధగుణాది ద్రవ్యముల పీడదీయుట సంస్కారము మున్నగువానిచేతను స్వల్పవీర్యముగను చేసికొని యౌషధయోగములను కల్పించినచో వేలు కోట్లసంఖ్యకన్న నధికములగును. కావున రోగియొక్కబలము, అగ్నిదీప్తి, కోవ్యభేదము మున్నగువానిని గమనించి తత్తదనుగుణముగ జౌషధయోగముల స్వబుద్ధిచే గల్పించి యుపయోగించవలయునని భావము.

— పమనాద్యౌషధములలో తీక్ష్ణ-మధ్య-మృదుభేదములు, వానిలక్షణములు. —

మూ. తీక్ష్ణమధ్యమృదునాం తు తేషాం శృణుత లక్షణం,
సుఖం షీఘ్రం మహావేగమసక్తం యత్ప్రవర్తతే. ౫౧

నాతిగ్లానికరం పాయశా హృదయే న చ రుక్కురం,

అంతరాశే మఱీణ్వో కృత్స్నం దోషం నిరస్యతి. ౫౨

విరేచనం నిరూహో వా త తీక్ష్ణమితి నిర్దిశేత్,

వ్యా. పమనవిరేచనౌషధముల నిర్దేశించి తీక్ష్ణ - మధ్య-మృదుభేదంబులును; వాని లక్షణంబులును, నీక్రింద వేర్వేరుగ వివరింపబడును.—శరీరమునకు శ్రమకల్గించక గుదస్నానమున విశేషముగ బాధను కల్గించకయు, హృదయమునందు తీవ్రమైననొప్పిని

గల్గించకయు, అమాశయము వక్వాశయము మున్నగు నంతరవేగములను బాధించకయు, శరీరమునందలి దోషము నిశ్శేషముగ బద్ధకము లేక యలివేగముతో బయట వెడలింపజేయు వమనవిరేచననిరూపావస్థాషధములు తీవ్రమైనదని యెరుంగునది. (ఇచ్చట “విరేచనమ్” అనుశబ్దముచే “ఉభయం హి శరీరదోషమలవిరేచనాత్ విరేచనశబ్దం లభతే” (కల్ప. అ. ౧) అనుప్రమాణము ననుసరించి దోషనిర్వరణరూపక్రియాసామాన్యమును పట్టి వమనవిరేచనౌషధములు రెండును గ్రహింపబడును.

— తీక్ష్ణషధలక్షణము. —

మూ. జలాగ్నికీటైరస్పృష్టం దేశకాలగుణాన్వితమ్, ౫౩

ఈషన్తాత్రాధికైర్మృతం తుల్యవీర్యైః సుభావితం,
స్నేహస్వేదోషమన్నస్య తీక్ష్ణత్వం యాతి భేషజమ్. ౫౪

వ్యా. జలముచేతను, నిష్పచేతను, పురుగులచేతను, స్పృశింపబడక దేశమునకును, కాలమునకును చెప్పబడిన గుణములతో కూడిన యౌషధంబును; యథోక్తప్రమాణమునకన్న కొంచెముధికమైన ప్రమాణముకల ద్రవ్యములతో కూడిన యౌషధంబును; సమానవీర్యము లైన ద్రవ్యాంతరములచే చక్కగ భావనచేయబడిన యౌషధంబులును; మిక్కిలి తీక్ష్ణమై తీవ్రముగ పనిచేయును. మరియు స్నేహస్వేదములచే విధ్వక్తప్రకారము శోధనపూర్వకముగ దోషములు శిథిలమైయున్నపుడు వైజెప్పినగుణములుగ నౌషధములు తీక్ష్ణములై చక్కగ పనిచేయును.

— మధ్యషధలక్షణము. —

మూ. కిఞ్చిదేభిర్ధృతైర్హీనం పూర్వోక్తైః మాత్రయా తథా,
స్నిగ్ధస్విన్నస్య వా సమ్యక్ మధ్యం భవతి భేషజమ్. ౫౫

వ్యా. వైజెప్పబడినగుణములలో కొన్నిగుణములు మాత్రము కల్గి కొద్దిగ పరిమాణముగల యౌషధము మధ్యవీర్యముగ నుండును. అయ్యది చక్కగ స్నేహస్వేద విధుల నాచరించినవారికిని మధ్యవీర్యముగనే యుండును.

— మృద్వౌషధలక్షణము. —

మూ. మద్దవీర్యం విరూక్షస్య హీనమాత్రం తు భేషజం,
అతుల్యవీర్యైః సంయుక్తం మృదుస్యాన్తందవేగవత్. ౫౬

వ్యా. మిక్కిలి వీర్యము మందమై స్వల్పపరిమాణముగలి సమానగుణములుగాక విరుద్ధవీర్యములైన యకాషధములతో సంయోగముకల్గి వమనవిరేచనాషధములు మృదువుగ నుండును. మరియు స్నేహస్నేహదముల నాచరింపక రూక్షశరీరముగలవారికి సువయోగింపబడిన యకాషధమును మృదువుగనుండును. అట్టి మృదువైనయకాషధము వమనవిరేచన పేగములను స్వల్పముగనే చేయును.

❧ తీక్ష్ణాద్యాషధముల సువయోగింపదగినవిషయము. ❧

మూ. ఆకృత్స్నదోషహరణాదశుద్ధీ తే బలీయసాం,
మథ్యావరబలానాం తు ప్రయోజ్యే సిద్ధిమిచ్ఛతా. ౫౭

వ్యా. వైశేష్యబడిన మధ్య - మృదు - విరేచనముల రెండును మిక్కిలి బలకాలులైన రోగులకును, ప్రబలమైన దోషములవారికిని, ఉపయోగించినయెడ దోషములను పూర్తిగ వెడలించ సమర్థములు కానేరవు. కావున మధ్యమమైన బలముగలరోగులకు, మధ్యవీర్యమైన విరేచనాషధమును, హీన బలురైనవారికిని, స్వల్పదోషముకలవారికిని మృదువిరేచనాషధంబు సువయోగింపదగును. ఇతైరంగున బలతారతమ్యమును గమనించి కార్యసిద్ధికాగోరు వైద్యుడు మధ్యమృదువిరేచనాషధముల సువయోగింపవలయును.

ఇచ్చట “ఆకృత్స్నదోషహరణాత్” అని కారణమును జెప్పటవలన బలిష్ఠులైనవారికిని దోషము స్వల్పముగ నున్నపుడు దోషముల పూర్తిగ వెడలించునని తోచినయెడ మధ్యమృదువిరేచనములగుడ సువయోగింపదగునని యెరుంగునది. మధ్య-అల్పబలములకుమాత్రము దోషమును పూర్తిగ వెడలించగల్గునుగాన మధ్య-మృదువిరేచనముల నియతముగ సువయోగింపదగునని భావము.

❧ తీక్ష్ణ-మధ్య-మృదువ్యాధిలక్షణములు. ❧

మూ. తీక్ష్ణో మధ్యో మృదుర్వ్యాధిః సర్వమథ్యాల్పలక్షణః,
తీక్ష్ణాదీని బలాపేక్షీ భేషజాన్యేషు యోజయేత్. ౫౮
(తీక్ష్ణాదీని భిషక్ తేషు బలాపేక్షీ ప్రయోజయేత్)

వ్యా. తీక్ష్ణ - మధ్య - మృదుభేదములచే జ్వరాదిరోగంబులును మూడుతైరంగులగును. అందు ఆయావ్యాధికి చెప్పినలక్షణములన్నియు పూర్ణముగ నుండినచో నయ్యది తీక్ష్ణము. వ్యాధికి చెప్పబడినలక్షణములు మధ్యమముగ నుండినచో మధ్యమవ్యాధి యనియు, లక్షణములు స్వల్పముగ నుండినచో మృదువనియు నెరుంగునది. అట్టివ్యాధి

భేదములు గమనించి రోగియొక్కబలము ననుసరించి వృద్ధు - మధ్య - తీక్ష్ణరూపములైన యౌషధములను యథాసంఖ్యముగ ప్రయోగింపదగును. (తీక్ష్ణరోగమునకు తీక్ష్ణౌషధమును; మధ్యమరోగమునకు మధ్యమౌషధమును, మృదువ్యాధికి మృద్వౌషధమును పరుసగ నుపయోగింపదగునని భావము. అందును తీక్ష్ణరోగముగలవానికి బలము చక్కగనున్నపుడే తీక్ష్ణౌషధము నుపయోగింపదగునని “బలాపేక్షే” అనుపదముచేత నూచింపబడినది.)

— ౨౭ పిత్తము కనబడునందాక వమనౌషధప్రయోగవిధి. ౨౭ —

మూ. దేయం త్వనిర్వృత్తే పూర్వం వీలే పశ్చాత్తునః పునః,

భేషజం వమనార్థి యం ప్రాయ ఆపిత్తదర్శనాత్.

గీ.

వ్యా. వమనౌషధమును త్రాగినపుడు దోషము చక్కగ వెడలకున్నయెడ వమనము నకైతొలుత నుపయోగింపబడిన యౌషధమునే మరల పలుమారు నుపయోగింపవలయును. ఇతైరంగున ఆమాశయమునుండి పిత్తవనరు వెడలవరకును వమనౌషధము నుపయోగింప వలయును. (వమనౌషధము త్రాగినచో నామాశయమునందలి కఫము తొలుత పూర్తిగ వెడలి, వెంటనే పిత్తము వెడల నారంభించును. కఫము నిశ్శేషముగ వెడలినవెనుక పిత్తము వెడలకమునుపే వమనముల నావలయును. ఈవిషయమే “పిత్తాంతమిచ్ఛం వమనం” అని సిద్ధిస్తానమున (ఆ. ౧. శ్లో. ౧౪) చెప్పబడినది. కావున వమనౌషధమును సేవించినపుడు కఫరూపదోషమును వమనరూపముగ వెడలకున్నయెడ కఫము నిశ్శేషముగ వెడలి పిత్తము పొడసూపువరకు వమనౌషధమునే పలుమా రుపయోగించవలయును. లేకమాత్రమయిన పిత్తవనరు అగుపడినచో సంతట వమనౌషధము నావలయునని భావము.)

— ౨౮ త్రివిధబలూనుసారముగ నౌషధప్రయోగవిధి. ౨౮ —

మూ. బలత్రైవిధ్యమాలక్ష్య దోషాణామాతురస్య చ,

పునః ప్రదద్యాద్భేషజ్యం సర్వశో వా వివర్జయేత్.

౬౦

వ్యా. దోషముయొక్కయు, రోగియొక్కయు ప్రవర - మధ్యము - ఆవరబల భేదములను గమనించి, అందు దోషంబును, రోగియు, బలవత్తరమైయున్నపుడే వైజెప్పిన రీతిగ వమనౌషధమును మాటిమాటికి నుపయోగింపవలయును. అటుగాక రోగికిని దోషమునకు సంబంధించిన బలము మధ్యమముగ నున్నయెడ నొకసారి మాత్రము వమనౌషధము త్రాగింపవలయును; అట్టిఫలము మిక్కిలి హీనస్థితి నున్నపుడు దోషశోధనమునకై వమనౌషధము నుపయోగింపక బొత్తుగ నుపయోగింపవలయును.

—౧౭ ఔషధాంతరము నుపయోగించవలసినసమయము. ౧౭—

మూ. నిర్మూతే వాపి జీర్ణే వా దోషనిర్మూరణే బుధః,

భేషజేఽన్యత్ప్రియుజ్జీత ప్రార్థయన్నిధిము త్తమామ్.

౬౦

వ్యా. దోషమును బైటవెడలినపక్షేయుటకైన యౌషధము నుపయోగించినపుడు ఆయ్యది దోషమును వెడలించకయే (ఔషధము మాత్రము) బైటవెడలినను, అట్టి యౌషధము (వమనారంభమైన సంక్షోభాదుల గల్గినపక్ష) జీర్ణాభిముఖమైనను, చికిత్సా ఫలమునుగోరు విధ్వజైవ్యుడు ఆదినముననే మరల వమనౌషధమును ప్రయోగించవలెను. (వమనౌషధము వత్సముకాకయే వమనముల గల్గించును కావున వమనమునకు తొలుత నుపయోగించబడిన యౌషధము వమనమును గల్గించునుచ్రేకము లేకయున్నపుడు జీర్ణావస్థ నొంది మందపీర్వమై యున్నదని యెరింగి, మరల నాదినముననే వేరు వమనౌషధమును ప్రయోగించవలెనని భావము.) ఇచ్చట 'దోషనిర్మూరణే' అనుపదమునకు దోషముల వెడలించుటకు సాధనమైనదని యర్థము. అయ్యది 'భేషజే' అనుపదమునకు విశేషణము.

—౧౮ వమనౌషధప్రయోగమున ఔషధజీర్ణకాలమును నిరీక్షింప నవసరము లేదనుట. ౧౮—

మూ. అచక్వం వమనం దోషం (దోషాకా) పచ్యమానం విరేచనం,

నిర్మూరణే; వమనస్యాతః పాకం న ప్రతిపాలయేత్.

౬౧

వ్యా. వమనౌషధము పాకమునొందకయే దోషములను వెడలించుస్వభావము కల్గి యుండును. విరేచనౌషధము పాకమునొందుదోషముల వెడలించును. కావున వమనౌషధమును తొలుత ప్రయోగించినపుడు దోషముల వెడలించుప్రయత్నము లేకున్నపుడు దానిపాకకాలమును ప్రతీక్షించక వెంటనే మరల వమనౌషధమును ప్రయోగించవలెనని యర్థము.

—౧౯ అపస్థావిశేషముచే విరేచనౌషధమున పునఃప్రయోగవిధి. ౧౯—

మూ. పీతే ప్రప్రసనే (ప్రస్కన్దనే) దోషాకా న నిర్మూత్య జరాం గతే,

వమితే చౌషధే ధీరః పాయయేదౌషధం పునః.

౬౨

వ్యా. విరేచనౌషధమును ప్రయోగించినపుడు దోషములను వెడలించకయే జీర్ణమై యున్నను, ఔషధమును త్రాగినవెంటనే అయ్యది వమనరూపముగ (ఔషధముమాత్రము) బైటవెడలినను, ఆదినముననే మరల విరేచనౌషధమును త్రాగించవలెను.

మూ. దీప్తాగ్నిం బహుదోషం తు దృఢన్నేహగుణం నరం,

దుశ్శుద్ధం తదహర్భుక్తం శ్వోభూతే (భూయః) పాయయేత్పునః.

వ్యా. విరేచనమునకై ఔషధము నుపయోగించినపుడు విరేచనములు చక్కగ కాక దోషము కొద్దిగ వెడలినప్పుడు, అట్టిరోగికి జఠరాగ్నిదీప్తమై దోషము ప్రబలముగ నుండి శరీరమున స్నేహగుణము దృఢముగ కల్గి స్నిగ్ధమైయుండినచో నాటిదినము యుక్తమైన పథ్యాహారమును వానికి బెట్టి మరునాడు మరల విరేచనౌషధమును వానికి త్రాగించవలెను.

ఇచ్చట “దృఢస్నేహగుణం” అని చెప్పుటవలన దోషము పూర్తిగ వెడలక శరీరము స్నిగ్ధముగనుండువానికి మరునాడు విరేచనౌషధమును మరల ప్రయోగించవగును, కాని శరీరము స్నిగ్ధముకానినాడు మరల విరేచనమును ప్రయోగింపదగదని తెలిసెడి. అట్టి యెడ నస్నిగ్ధావస్థయందు విరేచనౌషధము నుపయోగించినచో చక్కగ శోధనచేయ నోరవడు; కావున స్నేహనమునే యాచరించుట యుక్తమని భావము.

— దుర్బలాదులకు స్వల్పవిరేచనమున జేయదగినవిధి. ౭౯ —

మూ. దుర్బలౌ బహుదోషశ్చ దోషపాకేణ యో నరః,

విరిచ్యతే శనై ర్భజైః (రనై ర్భజైః)

భూయస్తమనుసారయేత్.

౬౫

వ్యా. విరేచనౌషధమును త్రాగినరోగి బలహీనుడై దోషములు ప్రబలములుగ నుండు నపుడు దోషములు పరివక్తములై యుండుటచే మెలమెల్లగ విరేచనములగు మన్నచో అట్టి యవస్థయందు వాతము ననులోమముగ జేయుభోజనపదార్థముల నుపయోగించి దానిమూలముగ దోషముల వెడలించవగును. (దోషములు చక్ష్వములై గమనోష్ఠాదుములుగ నున్నపుడు మరల విరేచనౌషధమును ప్రయోగించినచో విరేచనము లధికములై అతియోగదోషము సంభవించును గాన భోజ్యపదార్థముల నుపయోగించియే దోషముల వెడలించవలెనని భావము.)

— దోషశేషశమనోపాయము. ౭౯ —

మూ. పమనైశ్చ విరేకైశ్చ విశుద్ధస్యాప్రమాణతః (ప్రమాణతః),

భోజనాంతరపానాభ్యాం (భోజనోత్తరపానాభ్యాం)

దోషశేషం శమం నయేత్.

౬౬

వ్యా. పమనములును విరేచనములును తీవ్రముగనైనను (దోషభాహుళ్యముచే) క్షయము చక్కగ శుద్ధముకాక కొంచెము శేషించి యున్నచో పావనమైన యవాగువు మన్నగు లేతకగుండునా హారముతో కూడ కషాయాదుల త్రాగించియైనను, భోజనా

నంతరము కషాయము త్రాగించియైనను దోషశేషమును శమింపజేయనగును. (మరల విరేచనాషధము నుపయోగింపజనదుట). ఇచ్చట “ప్రమాణతః” అను పాఠాంతరమున— సమ్యక్గ్రహమునందును భోజనకషాయములను, కోష్ఠమున కొంచెముగ నంటికొనియుండు దోషము శమించుటకై యుపయోగింపవలెనని యర్థము.

❧ మృదుశోధనాషధమును ప్రయోగింపదగినవారు. ❶ ❧

మూ. దుర్బలం శోధితం పూర్వం అల్పదోషం చ మానవం,

అపరిజ్ఞాతకోష్ఠం చ పాయయేదాషధం మృదు. ❷

వ్యా. బలహీనుడైనవానికిని, తొలుత శోధనముచేసినపిదప దోషశేషముకలవానికిని, దోషము స్వల్పముగ నుండువానికిని, కోష్ఠము మృదుమధ్యాదిభేదములచే నిర్ణయించి తెలిసికొన వలనుపడనిస్థితి నుండువానికిని మృదువీర్యమైన యశాషధమును శోధనమునకై యుపయోగింపనగును. (వైశెష్ఠినవారికి తీక్ష్ణాషధము నుపయోగించినచో శోధనాతియోగంబును బలహీనంబును కల్గును కావున మృదుశోధనము నుపయోగింపవలెనని భావము.)

మూ. శ్రేయో మృద్వసకృత్ప్రీతం అల్పబాధం నిరత్యయం,

న చాతిత్థిక్షం యత్ క్షీప్రం జనయేత్ప్రాణసంశయమ్. ❸

వ్యా. వైశెష్ఠబడిన దుర్బలాదులకు మృదువైన శోధనాషధమును పలుమారుపయోగించినను, తీక్ష్ణాషధమున కన్న స్వల్పముగనే బాధగల్గించును. అపాయమును గల్గింపనేరదు; కావున మృదుశోధనమునే యుపయోగించుట మంచిది. అట్టివారికి మిక్కిలి తీక్ష్ణమైన శోధనాషధము శీఘ్రముగ ప్రాణసందేహమును కల్గించును; కావున నొకప్పుడును తీక్ష్ణాషధము నుపయోగింపంజనదు.

మూ. దుర్బలోఽపి మహాదోషో విరేచ్యో బహుశోఽల్పశః,

మృదుభిర్భేషజైః, దోషాః హస్యర్హే నమనిర్హృతాః. ❹

వ్యా. ప్రబలమైన దోషముకల్గినవాడు బలహీనుడైయున్నను మృదువీర్యములైన శోధనాషధములను స్వల్పపరిమాణముగ పలుమారుపయోగించి విరేచనము చేయించవలెను. బలహీనావస్థనుండినను దోషము మిక్కిలి బలిష్ఠములుగ నున్నపుడు వానిని వెడలించ జేయకున్నయెడ రోగిని తప్పక చంపును; (కావున దుర్బలుడుగ నున్నవానికి దోషములు బలిష్ఠముగ నున్నచో మృదుశోధనముల పలుమారుపయోగించి వెడలించవలెనని భావము).

❧ విరేచనాషధ మూర్ధ్వముగ వ్యాపించినపుడు జేయదగినచికిత్స. ❧

మూ. యసోర్ధ్వం కఫసంస్పృష్టం పీతం యాత్యానులోమితం,
వమితం కబలైశ్శుద్ధం లఙ్ఘితం పాయయేత్తు తమ్. 20

వ్యా. విరేచనకై త్రాగబడిన ఔషధము కఫముతో కూడి యూర్ధ్వమార్గముగ వెడలుచున్నచో, నాఔషధమును పూర్తిగ వమనము చేయించి, యాహారము నిడక లంకణముచేయించి, వేడిసిగ్గు చే శుభ్రముగ నోరును కుత్తుకను పుక్కళించి మరల విరేచనాషధమును త్రాగింపవలెను. (ఇచ్చట 'అనులోమిక' మన అనులోమముగ విరేచనముల జేయు ఔషధమని యెరుంగునది.)

❧ దోషము వెడలకున్నపుడు చేయదగినచికిత్స. ❧

మూ. విబధ్ధే(న్ధే)ల్వే చిరాద్దోషే స్రవత్యుష్ణం పిబేజ్జలం,
తేనాక్తానం తృపాచ్ఛర్దిః విబద్ధశ్చైవ శామ్యతి. 21

వ్యా. విరేచనాషధమును త్రాగినపుడు ఆశయమునందలిదోషము బద్ధగింపబడి దోషము కొంచెము కొంచెముగ చిరకాలమునకు స్రవించుచున్నచో కడుపులో గడబిడ చేయుచు నుబ్బరించి దప్పియు వాంతియు కల్గును; అట్టియెడ మిక్కిలి వేడిగనుండు జలమును త్రాగించినచో బద్ధకము నడలి దోషము చక్కగ వెడలి కడుపుబ్బరము మొదలగు నుపద్రవములు శమించును.

❧ దోషముచే నాషధము నిరోధింపబడినప్పుడు చేయుచికిత్స. ❧

మూ. భేషజం దోషరుద్ధం చేత్ నోర్ధ్వం నాథః ప్రవర్తతే,
సోద్ధారం సాజ్గళూలం చ; స్వేదం తత్రైవచారయేత్. 22

వ్యా. ఔషధము దోషములచే బద్ధగింపబడినపుడు ఔషధ మూర్ధ్వమార్గముగ నైనను అధోమార్గముగనైనను వెడలక నుక్షిలోనే బద్ధగింపబడియుండును. దానంజేసి యొకలింతలును ఒడలిసొప్పులును కల్గును. అట్టియెడ స్వేదవిధిచే చెమటబట్టించవలెను.

❧ దోషాతిప్రవృత్తియందు చికిత్స. ❧

మూ. సువిరిక్తే తు (సువిరిక్తస్సు) సోద్ధారం ఆశ్వేవాషధముల్లిఖేత్,
అతిప్రవర్తనం జీర్ణే (అతిప్రవృత్తం జీర్ణే తు)

సుశీతైః స్తమ్భయేద్ధిషక్.

వ్యా. (విరేచనౌషధమును సేవించినపుడు కఫము బైటవెడలనందాక విరేచనములు అగునెడ చక్కగ విరేచనములయినవని యెరుంగవలెను. ఈవిషయము “కఫాంతం తు విరేకమాచుః” (సి. అ. ౧.) అని చెప్పబడును). అట్టి సమ్యక్విరిక్తలక్షణములు కానవచ్చినపుడును ఔషధము పూర్తిగ జీర్ణముగాక పశ్యమానావస్థనుండి ఔషధస్వరూపముగానవచ్చుచు త్రేనువులు వెడలుచున్నయెడ అట్టి జీర్ణశేషౌషధమును వెంటనే వమనము చేయించి బైటవెడలించవలెను. (లేనియెడ నా ఔషధము పూర్తిగ జీర్ణమగునరికి విరేచనములు ప్రమాణాధికములై విరేచనాతియోగమునంజేసి కల్లునుపద్రవములు సంభవించును; కావున నాదినముననే వమనము చేయించవలెనని భావము. ఇచ్చట త్రేనువులబట్టి ఔషధమును పశ్యమానావస్థనున్నదని యెరుంగునది.)

మరియు విరేచనౌషధము పూర్తిగ జీర్ణమై సువిరిక్తలక్షణములు కానవచ్చినపిమ్మటకూడ విరేచనములు అంతట నిలువక యధికముగ నగుచున్నయెడ శీతోపచారముల జేసి విరేచనములు కాకుండ స్తంభింపజేయవలెను.

—౧౧ ఔషధముకఫముచే నిరుద్ధమగునెడ చేయదగినవిధి. —

మూ. కదాచిత్ శ్లేష్మణా రుద్ధం తిష్ఠత్పురసి భేషజం,

క్షీణే శ్లేష్మణి సాయాహ్నా గాత్రే వా తత్ ప్రవర్తతే. ౭౪

వ్యా. విరేచనౌషధమును సేవించినపు డొకానొకసమయమున నా ఔషధము కఫముచే నడ్డగింపబడి రొమ్మునందే నిలచియున్నయెడ కఫము క్షీణించిన పిదప సాయంకాలమునందైనను; రాత్రియందైనను ఔషధము వ్యాపించి విరేచనముల వెడలించజేయును.

ఇచ్చట ప్రతీకారము జెప్పకున్నను రొమ్ము బరువుగనుండుట మున్నగులక్షణముల బట్టి వైశిష్ట్యనరీగ నౌషధము వ్యాపింపసీయక శ్లేష్మము అడ్డగించియున్నదని గమనించి, అట్టి యవస్థయందు రాత్రి పర్యంతము ప్రతీక్షించినచో ఔషధము జీర్ణమై తమంతటనే విరేచనములగునని యెరుంగునది. రాత్రిపరకు నిరీక్షించి యుండుటయే ప్రతీకారమని వైవాక్యముచే నూచితము.

—౧౨ విరేచనౌషధమువాతముచే నావరింపబడునెడ కల్లలక్షణములు, చికిత్స. —

మూ. రూక్షోఽనాహారయోర్జీర్ణే (విరూక్షోఽనాహారయోర్జీర్ణే)

విప్రభోర్విధ్వం గతేఽపి వా,

వాయునా భేషజే, త్వన్యత్ సన్నేహలవణం పిబేత్.

వ్యా. కోష్ఠము స్నిగ్ధముకాక రూక్షముగ నుండువారికిని, ఆహారమును భుజింపక యుండువారికిని, విరేచనాషధము జీర్ణించియున్నను, వాతముచే నడ్డగింపబడి యాషధ మూర్ధ్వభాగమున జేరియున్నను విరేచనములు కానేరవు; అట్టియెడ నితరవిరేచనాషధ మున పైంధవలవణమును స్నేహమును జేర్చి త్రాగించవలెను.

— పితృపుత్రలక్షణము దానిచికిత్స. —

మూ. తృణోహభ్రమమూర్ఛాయాః స్యుశ్చేత్ జీర్ణతి భేషజే

(స్యర్జీర్ణతి హి భేషజే),

పితృఘ్నం స్వాదు శీతం చ భేషజం తత్ర శస్యతే.

౭౬

వ్యా. విరేచనాషధము జీర్ణమగునపుడు (అయ్యది పితృముచే నావరింపబడినచో) దప్పి కల్లును. మైకము గ్రమ్మును. ఒడలు తిగుగును. మూర్ఛ గ్రమ్మును. అట్టియెడ పితృ హరంబును, మధురరసంబును, శీతవీర్యంబును నగునాషధమును సేవించుట ప్రశస్తము.

— విరేచనాషధము కఫముతో గూడినపుడు కల్లలక్షణములు, చికిత్స. —

మూ. లాలాహృల్లాసవిప్లవృద్ధిలోమ(శీత)హర్షాః కఫావృతే,

భేషజం తత్ర తీక్ష్ణోష్ణం కటృద్ధి కఫనుద్ధితమ్.

౭౭

వ్యా. విరేచనాషధము కఫముచే నావరింపబడినప్పుడు నోట జొల్లుకారును. ఓకళింతలు కల్లును. విప్లంభంబును రోమహర్షంబును కల్లును. (దానంజేసి విరేచనములు చక్కగ కానేరదు). అట్టియెడ తీక్ష్ణంబును, ఉష్ణవీర్యంబును, కటురసంబును కలఁబాషధ మును సేవించుట మిక్కిలి హితకరము.

— బాషధము నిరుద్ధమైనపుడు అపస్థావిశేషమునుబట్టి లంఘనవిధి. —

మూ. సున్నిగ్ధం క్రూరకోష్ఠం చ లఙ్ఘయేదవిరేచితం,

తేనాస్య స్నేహజః శ్లేష్మా సజ్జలైవోపశామ్యతి.

౭౮

వ్యా. మిక్కిలి స్నిగ్ధమైన కోష్ఠముకలవానికిని, క్రూరకోష్ఠనకును విరేచనములు చక్కగకాక కొంచెముగనైనచో వానికి లంకణము చేయించవలెను. దానివలన స్నేహ ముచే కల్గినకఫము హరించి దోషనంగము శమించును.

❖ విరేచనముకాకయే ఔషధము జీర్ణమైనచో జేయవలసిన చికిత్స. ❖

మూ. రూక్షబహ్వనిలక్రూరకోష్ఠవ్యాధ్యామశాలినాం (శూలినాం),
 దీప్తాగ్నినాం చ భైషజ్యం అవిరిచ్యైవ జీర్యతి. ౭౯
 తేభ్యో వస్త్రీం పురా దత్వా పశ్చాద్దద్యాద్విరేచనం,
 వస్త్రీప్రవర్తితం దోషం (వస్త్రీప్రచాలితం దోషం)
 హరేచ్ఛీఘ్రం విరేచనమ్. ౮౦

వ్యా. రూక్షమైన కోష్ఠముకలవారికిని, కోష్ఠమున వాతము ప్రబలముగ నుండువారికిని, క్రూరమైన కోష్ఠముకలవారికిని, జఠరాగ్ని మిక్కిలి ప్రబలముగ నుండువారికిని విరేచనాషధము విరేచనముల గావింపకయే జీర్ణమగును. అట్టివారికి తొలుత (స్నేహ) వస్త్రీప్రయోగముచేసి పిమ్మట విరేచనాషధము నియ్యవలెను. అటుచేసినచో వస్త్రీప్రయోగముచే స్థూణాసునునుండి చలించి బైటవెడలనున్నదోషమును విరేచనాషధము శీఘ్రముగ బైటవెడలించజేయును.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—“నిరూహదానాత్పవనాద్భయం స్యాత్” నరో విరిక్తస్తు నిరూహదానం వివర్ణయే త్సప్తదినాన్యవశ్యమ్, శుద్ధో నిరూహేణ విరేచనం తు” (సిద్ధి. అ. ౧) ఆసువాక్యములచే విరేచనానంతరము వెంటనే నిరూహవస్త్రీచేయదగదనియు, నిరూహవస్త్రీని చేసినపిదప నేడుదినములవరకును నిరూహవస్త్రీని ప్రయోగింపదగదనియు చెప్పబడినది. కావున నిచ్చట “వస్త్రీం పురా దత్వా” అనుచోట స్నేహవస్త్రీయని యర్థముచేయు టుచితమని కొందరు చెప్పెదరు. మరికొందరు:—కేవల నిరూహవస్త్రీమాత్రము వాతవర్ధకముకాని స్నేహవస్త్రీని నిరూహవస్త్రీని (రెండిటిని) ప్రయోగించునెడ వాతరోగముల కవకాశము కల్గదు కావున నిచ్చట నిరూహస్నేహవస్త్రీలు రెండును విధింపబడునని చెప్పెదరు. మరియు నిరూహానంతరము వెంటనే విరేచనము నుపయోగింపక సప్తాహకాలవ్యవధిచే నుపయోగించునెడ నిర్బాధకము కావున రూక్షాదికోష్ఠలకు తొలుత స్నేహనిరూహవస్త్రీలజేసి పిదప విరేచనాషధము నుపయోగించుట సమంజసమగునని యెరుంగునది.

❖ విరేచనముగాకయే దోషములు ఊణించువారికి చేయదగినయూపాయము. ❖

మూ. రూక్షాశనాః కర్మనిత్యాః యే నరాః దీప్తపావకాః,
 తేషాం దోషాః క్షయం యాన్తి కర్మవాలాఽఽతపాఽగ్నిభిః.
 (వాయుకర్షాఽగ్నిభిస్తేషాం యాన్తి దోషాః క్షయం సదా)

విరుద్ధాఽధ్యశనాఽజీర్ణదోషానపి సహస్తితే,

స్నేహ్యాస్తే మారుతాత్ రక్ష్యాః

నాఽవ్యాధౌ తాన్ విశోధయేత్ (విరేచయేత్). ౮౨

వ్యా. కేవలము రూక్షమైన యాహారమును భుజించువారికిని, నిరంతరముగ వ్యాయామము మున్నగువసుల నభ్యాసముగ జేయువారికిని, మిక్కిలి దీప్తమైన జాతరాన్ని కలవారికిని, వాతాదిదోషములు వ్యాయామాదికర్తలచేతను, గాలిచేతను, ఎండచేతను, నిప్పువేడిమిచేతను శమించియుండును. వారికి విరుద్ధాశనముచేసినను, అధ్యశనముచేసినను, అజీర్ణభోజనముచేసినను సంభవించుదోషములను వారు సహించనోపుదురు. కావున వారికి వాతమువలన బాధ సంభవించకుండునట్లు స్నేహనమును జేయు టుచితము కాని, వ్యాధివిశోధనముచేతనే సాధించవలసినప్పుడుతప్ప సామాన్యముగ వారికి శోధనము నుపయోగింపంజనదు. (ఈవిషయమునే స్థలాంతరమున నిట్లుపదేశించిరి:—“అసీరితానాం దోషాణామిరణం న ప్రశస్యతే, ఉపర్యుపరి సక్తానాం అశ్చ నామివ ఘట్టనం (తాడనమ్).” దోషములుగ మనోన్మథములు కాకుండుచపుడు వానిని రేపెట్టుటకై శోధనముజేయుట యుక్తముకాదు. అటుచేసినచో నొకదానిపై నొకటి వరుసగ నిమిడి బిగిసియుండురాతిని పెకలించినచో నది చలించనిభంగి దోషములు వెడలినేరవు. కావున దోషములు స్వస్థానము నుండి చలించకుండుదోషములను వెడలించదగదని భావము.)

—౨౨ స్నిగ్ధరూక్షవిరేచనౌషధముల నుపయోగింపదగినవారు. ౨—

మూ. నాతిస్నిగ్ధశరీరాయ దద్యాత్ స్నేహవిరేచనం,

స్నేహోష్ణిష్టశరీరాయ రూక్షం దద్యాద్విరేచనమ్. ౮౩

వ్యా. మిక్కిలి స్నిగ్ధమైన శరీరముకలవానికి స్నేహరూపమైన విరేచనౌషధము నుపయోగింపంజనదు. అట్టి స్నేహముచే దోషములు నడలియున్నవారికి రూక్షమైన విరేచనౌషధము నియ్యవలెను.

—౨౩ విభిషార్యకసంశోధనప్రయోజనము. ౩—

మూ. ఏవం జ్ఞాత్వా విధిం ధీరః దేశకాలప్రమాణవిత్,

విరేచనం విరేచ్యేభ్యః ప్రయచ్ఛన్నాపరాధ్యతి. ౮౪

విప్రంశో విషవద్యస్య సమ్యగ్యోగో యథాఽమృతం,

కాలేష్యవశ్యం పేయం చ తస్మాద్యత్నాత్ ప్రయోజయేత్.

వ్యా. వైజేష్ఠ్యబడిన సంశోధనవిధానమును చక్కగ గమనించి, జేశపరిష్కరిని కాలన్వభావము బొప్పడముయొక్క పరిమాణమును చక్కగ చెలిసినవైద్యవరుడు విరేచనమున కర్హులైనవారికి విరేచనోషధము నిచ్చినచో పొరబాటులేనివాడగును. మరియు సంశోధనోషధమును చక్కగ విధానము ననుసరింపక వ్యతిరేకముగ నుపయోగించినచో నయ్యది విషతుల్యమై హింసింపజూచును. సంశోధనము చక్కగ పనిచేసినచో నమృతమునుబోలె కాపాడ సమర్థమై యుండును; కావున శోధనోషధము నుపయోగింపదగిన సమయమున శోధనము నవశ్యముగ త్రాగింపవలెను.

❖ శోష్టబలద్యనుసారముగ శోధనోషధమాత్రాకల్పనవిధి. ❖

మూ. ద్రవ్యప్రమాణం తు యదుక్తమస్మిన్ మధ్యేషు తత్ శోష్టవయో బలేషు, తన్మూలమాలవ్యై భవేద్వికల్ప్యం (తన్మూలమాలక్ష్య భవేద్వికల్ప్యః), తేషాం వికల్ప్యైభ్యధికోనభావః.

వ్యా. ఈశోధనప్రకరణమున కొన్ని ద్రవ్యములకు బొప్పడములకును ఉపయోగించుటకై కర్హము మున్నగుపరిమాణము అచ్చటచ్చట జెప్పబడినది; అట్టిప్రమాణము మధ్యశోష్టములను మధ్యవయస్సును మధ్యబలమును ఉద్దేశించి చెప్పబడినది. కావున అట్టి ప్రమాణమును ప్రధానముగ జేసికొని శోష్టము, వయస్సు, బలము ఉత్తమముగ నున్నపుడు అధికపరిమాణమును; శోష్టాదులు హీనములుగ నున్నపుడు తక్కువపరిమాణమును గల్పించి తత్తదనుసారముగ నుపయోగింపదగినను.

❖ { బొప్పడములకు సంబంధించిన మానపరిభాష. అందు పంశీమొదలు శాణమువరకుంగల మానములు. } ❖

మూ. షడ్వంశ్యస్తు మరీచిస్సాన్యత్, షణ్మరీచ్యస్తు సర్వపః, అష్టౌ తే సర్వపాః రక్తాః తణ్ణులశ్చాపి; తద్వ్యయమ్. ౮౭
ధాన్యమాషో భవేదేకః, ధాన్యమాషద్వయం యవః, అణ్ణి(ణ్ణి)కాన్తే తు చత్వారిః, తాశ్చతస్రస్తు మాషకః. ౮౮
హేమశ్చ ధాన్యకశ్చోక్తః, భవేచ్ఛాణస్తు తే త్రయః,

వ్యా. ఆరుపంశీలు ఒక మరీచి యనబడును. ఆరు మరీచులు ఒక సర్వప మనియు, ఎనిమిది రక్తసర్వపములు (ఎఱ్ఱనియావాలూ) ఒక తండులమనియు, రెండు తండులములు ఒక ధాన్యమాషమనియు, రెండు ధాన్యమాషములు ఒక యవమనియు, నాల్గు యవములు

ఒక అండికయనియు, నాల్గు అండికలు ఒక మాషమనియు చెప్పబడును. మాషమనునది హేమమనియు, ధాన్యకమనియు పర్యాయపదములచే జెప్పబడును. అట్టి మాషములు మూడు ఒకశాణ మనబడును.

ఇచ్చట ధ్వంశి యన గవాక్షరంధ్రములనుండి ప్రసరించు సూర్యకిరణములలాగా నంబడురేణువని యెరుంగునది. ఇయ్యది “జాలంతరగతైస్సూర్యకరైర్వంశీ విలోక్యతే” అని పంశీయనునామాంశరముచే చెప్పబడినది.

❧ ద్రంక్షణమానము. ❧

మూ. శాణౌ ద్వా ద్రజ్జణం విద్యాత్ కోలం బదరమేవ చ. ౮౯
వ్యా. రెండు శాణములు ఒకకోల మనబడును. ఇయ్యది ద్రంక్షణము, బదరము ననుపర్యాయపదములచే జెప్పబడును.

❧ కర్షమానము. ❧

మూ. విద్యాత్ ద్వా ద్రజ్జణౌ కర్షం సువర్ణం చాక్షమేవ చ,
బిడాలపదకం చైవ పిచుం పాణితలం తథా. ౯౦
తిన్దుకం చ విజానీయాత్ కవలగ్రహమేవ చ,
వ్యా. రెండు ద్రంక్షణములు (శాణములు నాల్గు) ఒకకర్ష మనబడును. ఇయ్యది సువర్ణము, అక్షము, బిడాలపదకము, పిచువు, పాణితలము, తిందుకము, కవలగ్రహమునను పర్యాయపదములచే (కర్షము) చెప్పబడును.

❧ శుక్తి-పల-ప్రసృతమానములు. ❧

మూ. ద్వే సువర్ణే పలార్థం స్యాత్ శుక్తిరష్టమికా తథా. ౯౧
ద్వే పలార్థే పలం ముష్టిః ప్రకుఞ్చోఽథ చతుర్థికా,
బిల్వం షోడశికా చామ్రం; ద్వే పలే ప్రసృతం విదుః. ౯౨
వ్యా. రెండు సువర్ణములు (కర్షములు) అర్థపలమని చెప్పబడును. ఇయ్యది శుక్తి, అష్టమిక యనుపర్యాయపదములచే జెప్పబడును. రెండు అర్థపలములు (శుక్తులు) ఒక పలమగును. ఇయ్యది ముష్టి, ప్రకుంచము, చతుర్థిక, బిల్వము, షోడశిక, ఆమ్రము, అనుపర్యాయపదములచే జెప్పబడును. రెండుపలములు ఒక ప్రసృతమని చెప్పబడును. ఇయ్యది ప్రసృతియని తంత్రాంతరమున జెప్పబడినది.)

—౧౧ కుడవ-మానికామానములు. ౧౧—

మూ. పలం చతుర్థణం విద్యాత్ అజ్ఞానిం కుడవం తథా,
అప్తమానం తు విజ్ఞేయం, కుడవౌ ద్వా తు మానికా. ౯౩

వ్యా. నాల్గుపలములు ఒక కుడవము, ఇయ్యది అంజలి, అప్తమానము ననుపర్యాయ పదములచే జెప్పబడును. రెండు కుడవములు ఒక మానిక యనంబడును.

—౧౨ ప్రస్థ-అథకమానములు. ౧౨—

మూ. చత్వారః కుడవాః ప్రస్థః, చతుః ప్రస్థమథాఽఽథకం,
పాత్రం తదేవ విజ్ఞేయం.

వ్యా. నాల్గు కుడవములు ఒక ప్రస్థము, నాల్గుప్రస్థములు ఒక అథకము, అథక మనునది పాత్రము, అనుపర్యాయపదముచే జెప్పబడును.

—౧౩ కంస-ద్రోణమానములు. ౧౩—

మూ. కంసః ప్రస్థాప్తకం తథా. ౯౪
కంసశ్చతుర్థణో ద్రోణశ్చార్థణం నల్వణం చ తత్,
స ఏవ కలశః ఖ్యాతో ఘట ఉన్మానమేవ చ. ౯౫

వ్యా. ఎనిమిది ప్రస్థము లొక కంసము, నాల్గు కంసము లొక ద్రోణము. ఈ ద్రోణమనునది అర్థణము, నల్వణము, కలశము, ఘటము, ఉన్మానము అను నీపర్యాయ పదములచే జెప్పబడును.

—౧౪ శూర్ప-గోణీమానములు. ౧౪—

మూ. ద్రోణస్తు ద్విగుణశూర్పః విజ్ఞేయః కుమ్భ ఏవ చ,
గోణీం శూర్పద్వయం విద్యాత్, ఖారీం భారం తదైవ చ. ౯౬

వ్యా. రెండు ద్రోణము లొకశూర్పమనియు, కుంభమనియు చెప్పబడును. రెండు శూర్పము లొకగోణీయగును. గోణి యనునది ఖారి; భారము అనుపర్యాయపదములచే జెప్పబడును.

—౧౫ వాహ-తులామానములు. ౧౫—

మూ. ద్వాత్రింశతం విజానీయాత్ వాహం శూర్పాణి బుద్ధిమాన్,
తులాం పలశతం విద్యాత్ పరిమాణవిశారదః. ౯౭

వ్యా. ముష్పదిరెండు శూర్పము లొక వాహ మనబడును. నూరుపలము లొకతులయని చెప్పబడును. ఇత్తైరంగున పరిమాణమును తెలిసినపండితులు చెప్పెదరు.

—ॐ ద్రవ-ఆర్ద్ర)ద్రవ్యములకు దైవగుణ్యవిధి. ॐ—

మూ. శుష్కద్రవ్యేష్విదం మానం ఏవమాది ప్రకీర్తితం,
ద్విగుణం తు ద్రవేష్విప్తం తథా సద్యోధృతేషు చ. ౯౮

వ్యా. ఏదైన నొక యోగమునందు కొన్నిద్రవ్యముల నిద్దేశించినపుడు ఆయా ద్రవ్యముల నిద్దేశించిన పరిమాణమును ఎండనెండిన ద్రవ్యములకు మాత్రము నియతముగ నుండును. ఆద్రవ్యములలో కొన్నిటిని ఎండినవానిని కొన్నిటిని ద్రవములను కొన్నిటిని పచ్చిగను జేర్చునెడ ఆర్ద్రద్రవార్ద్ర)ద్రవ్యములను వానికి జెప్పిన పరిమాణమునకు ద్విగుణముగ (రెట్టింతగ) జేర్చుకొనవలెను.

ఎండినద్రవ్యములయందు గురుతీక్ష్ణగుణములు కల్గియుండును కావున వానిని వానికి నియమింపబడిన పరిమాణముగనే జేర్చవగును. పచ్చిగనుండు ద్రవ్యముల జేర్చునెడ వానికి తీక్ష్ణాదిగుణము లుండవు కావున రెట్టింతపరిమాణముగ జేర్చవగునని భావము. ఈవిషయమునే తంత్రాంతరమున నిట్లు నిర్ణయించిరి:—“శుష్కద్రవ్యస్య యా మాత్రా త్వాద్ద్రస్య ద్విగుణా హి సా, శుష్కస్య గురుతీక్ష్ణత్వాత్ తస్మాదర్థం ప్రయోజయేత్.”

మరియు నిచ్చట పరిమాణసామాన్యముగ శుష్క - ఆర్ద్ర) - ద్రవముల మూటికిని భేదము చెప్పబడినది. కాని తంత్రాంతరములయందు కొన్నివిశేషవచనములబట్టి వ్యవస్థ యేర్పడుచున్నది. ఎట్లులన:—“గుఙ్గాదిమానమారభ్య యావత్స్యాత్ కుడవస్థితీతి, ద్రవార్ద్ర)శుష్కద్రవ్యాణాం తావన్నానం సమం మతమ్, ప్రస్థాదిమానమారభ్య ద్విగుణం తత్ ద్రవార్ద్ర)యోః. మానం; తథా తులాయాశ్చ ద్విగుణం న క్వచిత్ స్తృతమ్.” దైవగుణ్యం న తులామానాత్ ఇతి మానవిదో విదుః” ఈవాక్యములనుబట్టి గుంజాపరిమాణము మొదలుజేసి కుడవపరిమాణమువరకుంగల పరిమాణములను శుష్క - ఆర్ద్ర) - ద్రవములయందు తారతమ్యము లేక యథోక్తపరిమితములుగనే గ్రహింపవలెననియు, ప్రస్థము (పదునూరుపలములు) మొదలుచేసి తులా (నూరుపలముల) పరిమాణమువరకుంగల పరిమాణములను ద్రవ-ఆర్ద్ర)ములకు రెట్టింతగ గ్రహింపవలెననియు, తులామానము మొదలుజేసి ద్రవార్ద్ర)ములకు దైవగుణ్యము లేదనియు వ్యవస్థ యేర్పడును.

మరియు నీదైవగుణ్యము వీద్రవ్యము ఆర్ద్రముగనైనను పచ్చిగనైనను ఉపయోగించుచుండునో అట్టి యార్ద్రద్రవ్యమునకేగాని, నియతముగ నార్ద్రముగనే యుపయోగింపవలసిన అడ్డనరము, కొడిసెపాల, కూశ్మాండము మున్నగు ద్రవ్యములకు దైవగుణ్యము లేదు. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“వాశాతుటజ కూశ్మాణ్డశతావర్యమృతా లతా, తురణైరణ్డలశునఖర్జురదినక తృణాకి, పశ్చిమూలం లఘు మహత్ తృణాఖ్యం మాంసమార్ద్రాకిమ్, శారీబామ్బుఘసౌశీరం కమలం కందమాషధం. నిత్యార్ద్రమేవ యోజ్యం స్యాత్ న తేహం ద్విగుణం భవేత్” వైజేష్ఠిన వాశాది ద్రవ్యములు పచ్చిగనున్న నే వీర్యవంతములు కావున వానికి దైవగుణ్య మవసరములేదని భావము.

❧ తులా-పలములకు దైవగుణ్యనిషేధము. ❧

మూ.(యత్ర)యద్ధి మానం తులా ప్రోక్తా పలం వా తత్ ప్రయోజయేత్

వ్యా. ఎచ్చటనైనను తులాశబ్దమునుగాని పలశబ్దమునుగాని పరిమాణమునకు నిర్దేశించియున్నయెడ నచ్చట మాత్రము ఆర్ద్రద్రవ్యమునకు దైవగుణ్యము లేక యథోక్త పరిమాణముగనే గ్రహింపవలెను.

❧ అనుక్తమానాదినిర్ణయపరిభాష: స్నేహపాకపరిభాష. ❧

మూ. అనుక్తే పరిమాణే తు తుల్యం మానం ప్రకీర్తితమ్.

ద్రవకార్యేఽపి చానుక్తే సర్వత్ర సలిలం స్పృతం,
యతశ్చ పాదనిర్దేశః చతుర్భాగస్తతశ్చ సః.

౧౦౦

వ్యా. ఔషధయోగములయందు ద్రవ్యముల మాత్రము నిర్దేశించి వానికి పేరుపేరుగ పరిమాణమును నిర్దేశించకుండునెడ నాద్రవ్యములను సమభాగములుగ గ్రహింపవలెనని యెరుంగునది.

మరియు ద్రవముల జేర్చి సాధింపవలసిన తైలాదియోగములయందు స్వరసకషాయాది రూపద్రవవిశేషములను నిర్దేశించకుండునెడ సామాన్యముగ, జలమును ద్రవమునకై గ్రహింపనగును. ఎచ్చటనైన పాదాంశమని నిర్దేశించినయెడ నాల్గవంతుగ నెరుంగునది.

—ॐ స్నేహపాకవిధియందు అనుక్తద్రవానిర్ణయపరిభాష. ౧౯—

సా. జలస్నేహపాకధానాం తు ప్రమాణం యత్ర నోదితం,
తత్ర స్యాదౌషధాత్ స్నేహః స్నేహాత్తోయం చతుర్థణమ్.

వ్యా. (స్నేహపాకవిధియందు జలంబును కల్కంబును స్నేహంబును నియతముగ
దడవలెను. అట్టియెడ) జలమునకును స్నేహమునకును కల్కాషధమునకును పరిమాణము
కేశింపకున్నయెడ నచ్చట కల్కాషధమునకన్న స్నేహంబును, స్నేహమునకన్న జలంబును
ల్లింత లుండవలెనని యెరుంగునది. (వానిపరిమాణమును విశేషవిధిగ నిర్దేశించియున్నచో
దిప్తై తత్తదేవతు అను ప్రమాణాంతరముచేత నిర్దేశింపబడిన పరిమాణమునే గ్రహింప
వలెనని భావము.)

—ॐ త్రివిధస్నేహపాకములు, వానిలక్షణములు. ౨౦—

సా. స్నేహపాకస్త్రిధా జ్ఞేయః మృదుర్మధ్యః ఖరస్తథా,
తుల్యే కల్కేన నిర్యానే భేషజానాం మృదు స్త్వన్తః. ౧౦౧
సంయావ ఇవ నిర్యానే మధ్యో దర్శిం విముఞ్చతి,
శీర్యమాణే తు నిర్యానే వర్త(ర్త్య)మానే ఖరస్తథా. ౧౦౩

వ్యా. స్నేహపాకము మృదు - మధ్య - ఖరభేదములచే మూడుతెరంగులు.
హమునందు కల్కాదులను యథోక్తముగ జేర్చి పక్వముచేయునపుడు అందు జేర్చు
న యాషధములకల్కము, పక్వమగునపుడు నాకల్కముతో సమముగనే యున్నయెడ
ల్యది మృదుపాకము. స్నేహమునం దడుగుననుండుకల్కమును గరిటెతో దీసి
పట్టి చూచినచో నయ్యది గరిటె కంటికినక నేరిని గోధుమసిండితో కలిపి మద్దించి
పబడినయుండవలె చేతికంటక మెత్తపడియున్నచో నయ్యది మధ్యపాకము. అట్టి
కమును పాకమగుచున్నపుడు గరిటెతో దీసి వ్రేళ్లలో నలిపినచో నయ్యది కరకుగల్గి
పి పోవుచున్నచో నయ్యది ఖరపాకమని యెరుంగునది.

ఈ త్రివిధపాకభేదము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినవి:—“ఈషత్పరస
-స్తు స్నేహపాకో మృదుర్భవేత్, మధ్యపాకే చ సిద్ధశ్చ కల్కే సీరసశోమలే. ఈ
గతినకల్కశ్చ స్నేహపాకో భవేత్ ఖరశి” స్నేహమును పక్వముచేయునపుడు అందు
బడిన యాషధకల్కమును పరిక్షించినచో నయ్యది కొంచెము ద్రవముతో గూడి
న్నయెడ మృదుపాకమనియు, కల్కమున ద్రవము కొంచెమైనను లేక మెత్తపడి

యున్నచో మధ్యపాకమనియు, కల్మము కొంచెము కఠినముగ నున్నచో ఖరపాకమనియు నర్థము.

—ॐ త్రివిధపాకోపయోగములు. ॐ—

మూ. ఖరోఽభ్యక్తే స్తృతః పాకః, మృదుర్నస్యక్రియాసు చ,
మధ్యపాకస్తు పానార్థే వస్తా చ వినియోజయేత్. ౧౦౪

వ్యా. ఖరపాక మభ్యంగనమునకును, మృదుపాకము నస్యకర్తకును, మధ్యపాకము త్రాగుటకును వస్త్రీప్రయోగమునకును, ఉపయోగింపదగును.

—ॐ మానదై వ్యవిధ్యము. ॐ—

మూ. మానం చ ద్వివిధం ప్రాహుః కాలిజ్ఞం మాగధం తథా,
కాలిజ్ఞాత్ మాగధం శ్రేష్ఠం ఏవం మానవిదో విదుః. ౧౦౫

వ్యా. కాలింగమానమనియు, మాగధమానమనియు మానము (పరిమాణము రెండుతెరంగుల నుండును. అందు కాలింగమానమునకన్న మాగధమానము శ్రేష్ఠమని పరిమాణమును చక్కగ జెలిసిన వైద్యవరులు చెప్పెదరు.

ద్రవ్యములగూర్చి పరిమాణము ఆయాదేశముల ననుసరించి పలుచెరంగుల నుండును. అందు కలింగమానమనియు మాగధమానమనియు రెండువిధముల మానమును ఆయుర్వేదకౌత్రములయందు సామాన్యముగ గ్రహింపబడినది. అందు కలింగదేశమున వాడుకలోనుండునది కాలింగమానమనియు, మాగధదేశమున ప్రాయికముగ వాడబడు మానము మాగధమనియు నన్వర్థముగ జెప్పబడినది. ఈమానభేదములన్నియు నాయుర్వేద పరిభాషయందు వివరింపబడినవి. విస్తరభీతిచే నిచ్చట వివరింపబడలేదని యెరుంగునది.

—ॐ కల్పస్థానో క్తవిషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్ర స్తోకాః—

మూ. కల్పార్థశ్చోధనం, సంజ్ఞా పృథఘేతుః ప్రవర్తనే,
దేశాదీనాం ఫలాదీనాం గుణాః, యోగశతాని షట్. ౧౦౬
వికల్పహేతుర్నామాని తీక్ష్ణమధ్యాఽల్పలక్షణం,
విధిశ్చాపస్థితో మానం స్నేహపాకశ్చ దర్శితః. ౧౦౭

వ్యా. శోధనోషధమును పలుచెరంగుల కల్పించుటకు ప్రయోజనము, వమన విరేచనములకు శోధనసంజ్ఞ శోధనోషధములు కొన్ని వమనరూపముగ నూర్ధ్వమార్గముగను, విరేచనములమున నధోమార్గముగను దోషముల వెడలించుటకు పేరుపేరుకారణములు, బాంగలాదిదేశములు మున్నగువానియొక్కయు మ్రంగకాయ మున్నగువానియొక్కయు పేరుపేరుగుణములు, అట్టియాషధములచే పేరుపేరుగ గల్పింపబడిన యారువందల శోధనోషధయోగంబులు, శోధనయోగముల పలువిధములుగ గల్పించుటకు కారణము, మ్రంగకాయ మున్నగుశోధనోషధముల పర్యాయనామములు (ఇది ప్రత్యుధ్యాయము సందును ఆయాద్రవ్యము నుద్దేశించి ప్రారంభమున చెప్పబడినది.) శోధనోషధములయొక్క తీక్షణ - మధ్య - మృదులక్షణంబులు, అష్టాధేదము ననుసరించి శోధనోషధము నుపయోగించువిధానము (అట్టి యష్టాధిదోషములయందు చేయబడినవిధానము), ద్రవ్యమానపరిభాష, త్రివిధస్నేహపాకభేదములు వానిలక్షణములు ఇవియన్నియు నీకల్పస్థానమున వివరముగ జెప్పబడినవి.

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ౧౬—

ఇత్యగ్నివేదకృతే తస్మై, చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్పూరితే
కల్పస్థానే దస్తీద్రవస్తీకలోపే నామ ద్వాదశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యేతరంగున నగ్నివేదకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునలది దృఢబలసంపూరితకల్పస్థానమున దంతీ ద్రవస్తీకల్పమనునది ద్వాదశాధ్యాయము (స్థానంబును) సమాప్తము.

ఇతి విశ్వనాథవిరచితసద్వ్యాఖ్యానాం శు చరకకామ్యద్వాదై,
కల్పస్థానం చేదం చిహ్నాదాన్వితారమచరితే.

ఇది శ్రీశ్రీశ్రీ ౧ శ్లోమస్తీసంఘానాధిపాస్థానవిద్వదవతంస సర్వతంత్రస్వతంత్ర
బ్రహ్మశ్రీ కుంభకోణము లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రి పరీణ్య చరణకమలసంసేవాసమాసాదిత
పాణినీయాదితా ప్రవిజ్ఞానసముల్లసితుండును, ఆప్తాశ్లాహదయ - పరహితసంహితా -
మధువనిదానా ద్యాయుర్వేద తంత్రాంధ్రవ్యాఖ్యాతయు, శ్రీవైఖానసకులలిక -
ఆయుర్వేదమార్తాండ-భిషక్కుణి - వైద్యరత్న-పండిత డీవి గోపాలాచార్యసంస్థాపితాయు
చ-కల్ప—18

ర్వేదాశ్రమాస్థానవిద్వాంసుండును, ఉభయభాషాకవితావిరాజితుండును, శ్రీ
 ప్రక్రియాధారేయుండును, ఆపస్తంబసూత్ర - కౌండిన్యగోత్రపవిత్ర సుదురుపా
 పంశపయఃపారావారసుధాకరుండును, వేదవేదాఙ్గశ్రాతాభిజ్ఞ బ్రహ్మశ్రీ మహాగ్నిచి
 నీతారామవాజపేయయాజి శ్రీమతీసీతామ్బుసోమపీఠినీ సాధ్వీమతల్లికాతనూభవుండును
 ఉభయభాషాకవితాధురీణ శ్రాతాగమధారేయ-బ్రహ్మశ్రీ సుబ్రహ్మణ్య యాయజు
 కానుజుండును నగు వైయాకరణవిద్వాక్ బ్రహ్మశ్రీ పండిత సుదురుపాటి విశ్వనా
 శాస్త్రిచే విరచితమగు కౌముది యను చరకసంహితాంధ్రవ్యాఖ్యానమున కల్పస్థానమ
 సమాప్తము.

శ్రీ రస్తు.

చరకసంహిత

ఆంధ్ర వ్యాఖ్యానసంహితము

సిద్ధిస్థానము

ప్రథమాధ్యాయము.

మూ. అథాతః కల్పనాసిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతిహస్తాహభగవానాశ్రేయః.

౨

—౧౧ వ్యాఖ్యానప్రారంభము. ౧—

జగదిదమస్తర్జీనం వ్యాకృత్యానుప్రవిశ్య బహుధా తత్,

యః క్రీడతే నిరస్తరమీశమనీశం హృదా తమాకలయే.

యోగీన మానసభవం మలినం తథైవ వాచోఽపి శబ్దవితతేరనుశాసనేన,

శారీరకం త్వమలవైద్యకబోధనేన యోఽపాకరోద్భువి పతజ్జలిమానతస్తమ్.

బ్రహ్మణం దక్షమహం బలసూదనమశ్వినౌ భరద్వాజమ్,

నత్వా సిద్ధిస్థానం వ్యాకుర్వే చరకసంహితాయాశ్చ.

స ఏవ పూర్ణాం చరకస్య కౌముదీవ్యాఖ్యాం తనోత్కార్యజనోపయోగినీమ్,

స విశ్వనాథో లఘుధీరయం స్వయం విమోహమాయాన్తి చ యత్ర యోగినః.

అపతరణికః—పమన విచేచనకల్పనాదిభేదముల సరూపించుకల్పస్థానమును జెప్పిన పిదప అట్టిపమనాదులను విధ్యుక్తముగ జేయక తద్విచరీతముగ జేసినదానిచేగల్గు (అయోగాలియోగాదులచే సంభవించు) వ్యాపత్తులకు దగినచికిత్సావిధానమును చెల్పుసిద్ధిస్థానము చెప్పబడును.

వ్యా. కల్పస్థానమును జెప్పినపిదప సిద్ధిస్థానము జెప్పబడును. అందును సిద్ధిస్థానమున జెప్పబడు పంచకర్మలకు సామాన్యమగు పంచకర్మల కల్పనావిధానము మున్నగువిషయముల

దెల్పుకల్పనాసిద్ధియను నధ్యాయమును త్రికాలజ్ఞానసంపన్నుడగు ఆత్మేయమహర్షి
యుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము కాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

❖ పంచకర్త కల్పనావిషయమై యగ్నివేశుల పండ్రెండుప్రశ్నములు. ❖

మూ. కా కల్పనా పశ్చిమ కర్తసూక్తా ? (1)

క్రమశ్చ కః ? (2) కిం చ కృతాకృతేషు,

లిజ్గం తథై వాతికృతేషు ? (3) సంఖ్యా

కా ? (4) కిం గుణః ? (5) కేషు చ కశ్చ వ స్తి ? (6)

3

కిం వర్జనీయం ప్రతికర్తకాలే ? (7)

కృతే కియాక వా పరిహార కాలః ? (8)

ప్రణీయమానశ్చ న యాతి కేన ? (9)

కేనైతి శీఘ్రం ? (10) సుచిరాచ్చ వ స్తి ? (11)

౪

సాధ్యా గదాః సైశ్చమనైశ్చ కేచిత్,

కస్తాత్ప్రియుక్తైః న శమం ప్రజన్తి ? (12);

(సాధ్యా యథాస్వం శమనైశ్చ కేచిత్

కస్తాద్గదాః న ప్రశమం ప్రజన్తి)

ప్రచోదితశ్శిష్యవరేణ సమ్యక్

ఇత్యగ్ని వేశేన భిషగ్వరిష్టః.

౫

(ఇత్యగ్ని వేశో భిషజాం వరిష్ఠం

పప్రచ్ఛ తస్మై స చ సర్వమాహ)

పునర్వసుస్తస్త్రవిదాహ తస్మై

సర్వప్రజానాం హితకామ్యయేదమ్.

వ్యా. (పమనము, విరేకము, ఆస్థాపనము, ఆనువాసనము, నస్యకర్తము, ఆహనీ)
పంచకర్తములయందును (వానికంగముల) కల్పనావిధానమెద్ది ? (1); అట్టిపంచకర్తముల
కును, వానిని విధ్యుక్తప్రకారము చేసినపిదప అన్నసంస్థానమునకును క్రమమెద్ది ? (2);
అట్టి పమనాదికర్తలసమ్యగ్యోగ - అయోగ - అతియోగములయందు వేరువేరులక్షణము
లెవ్వి ? (3); (దోహనుసారముగ) వ స్తివిధానసంఖ్య యెద్ది ? (4); (వియేదోపమునందు
ఎన్నేసీమార్లు వ స్తిప్రయోగము చేయవలెనని యర్థము), వ స్తికర్తలచే గల్గుగుణము

(5); ఎట్టిచారి నెట్టిరస్తిని చేయవలెను? (6); వస్త్రీకర్తను చేయునపుడు పేనిని యడుపు (చర్చి)చు వలెను? (7); అట్టి పర్వములను వస్త్రీప్రయోగమును చేసినపిదప లము దిగువబడవలెను? (8); వస్త్రీప్రయోగము చేసినపుడు వస్త్ర్యావధము ఏకారణమునని ప్రవేశించును? (9); అయ్యది యేకారణముచే శీఘ్రముగ బైటికి వెళును? (10); ఏకారణముచే నాలస్యముగ బైట పడలును? (11); సాధ్యములైన లు పానిపానికి నియమితములైన శమనములను యథోక్తముగ జేసినను అందు శ్వాసలు శమించును? (12); ఇతరంగన నన్నివేళులు పంచ షయములను పంచ్రండుప్రశ్నముల జేసినపుడు, ఆయుర్వేదతంత్రపేతలలో నగ్ర ప్రసవప్రసవపు (అశ్రీయము) బహుకందరమును హితమును కోరి వైప్రశ్నముల ని క్రిందజెప్పబడునట్టి వరుసగ బదులునెప్పెను.

అంతమున గురువుపై భక్తిశ్రద్ధలుగలనచ్చియు పారికవసరముగ తెలిసికొనదలచిన ముల నుద్దేశించి గురువుల బ్రశ్నించినచో పారిమనసున దిక్పానమునొంది ప్రశ్నాను ర విషయములు స్ఫూర్తిగ పచ్చి నగు ప్రశ్నములజెప్ప నుత్సుకులగుదురు. ఈవిషయ పరంగా నిట్లుపదేశించెను:—“అప్రదుష్టిన భాషేన ప్రసన్నేనాంతరాత్మనా, శుభ్యోః పృష్ట్య గురోః బుద్ధి ప్రకాశ్యతే” ఇట్టి శిష్యాచారము ననుసరించి శిష్యుండగునన్నివేళులు పంచరత్నల నుద్దేశించి వైజెప్పబడినరీతిగ పంచ్రండు ముల గురుబుద్ధిప్రశ్నాశమునకై యడిగినని యురుంగునది.

{ (1) “ఓ కల్పనా పంచమ కర్తవ్యం” అనుమొనటి }
ప్రశ్నమునను తరము. అందు స్నేహకర్తకాలావధి.

త్ర్యహోవరం సప్తదినం పరస్తు
స్నిగ్ధో నరః స్వేదయితవ్య ఉక్తః (ఇప్టః),
నాతఃపరం స్నేహనమాచిగోష్ఠి
సాత్త్వికభవేత్ సప్తనాత్పరస్తు,

అర్థ. (స్నిగ్ధ-స్నిగ్ధశరీరమున శోభనము చేయుచువలెనని శోధనాంగముగ స్నేహ యుజనం.) అట్టిమీద శోధనము చేయవలసినవానికి మూడుదినములైనను ఏడు దినము దిగువప్రయోగము స్నేహపానము చేయించి చక్కగ స్నిగ్ధడైనలక్షణములు ప్రవహించు వానిని దిగువప్రయోగము స్వేదకర్త చేయించవలెను. ఏడుదినముల (స్నేహనము జేయించునదు. ఏడుదినములకుపైన కూడ స్నేహనము జేయునెడ సాత్త్వికగునుకావున నేడుదినములకుపై స్నేహవిధి చేయంజనదని భావము.

ఇచ్చట మృదుకోష్ఠముకలవారికి మూడుదినంబులును, క్రూరకోష్ఠులకు ఏడుదినంబులును స్నేహనము చేయవలెనని కోష్ఠభేదమునుబట్టి స్నేహవిధికాలము నిర్దేశింపబడినది. ఈవిషయము సూత్రస్థానమున నిట్లుపదేశింపబడినది:—“మృదుకోష్ఠస్త్రిరాత్రేణ స్నిహ్యత్యచ్ఛృపసేవయా, స్నిహ్యతి క్రూరకోష్ఠస్తు సప్తరాత్రేణ మానవః.” (సూ. అ. ౧౩ శ్లో. ౬౫) మధ్యకోష్ఠమునుద్దేశించి స్నేహకాలావధి నిర్దేశింపకున్నను ఏడుదినములవరమావధి కాలమనవ మధ్యమైన యైదుదినములవరకును మధ్యకోష్ఠమున పరమావధి స్నేహకాలమని యూహింపదగును.

ఇచ్చట నీనియమము నెరుంగనగును:—మృదు-మధ్య-క్రూరకోష్ఠులు వైజెషిన్ త్రిదిన-పంచాహ-సప్తదినములకు వరుసగ సుస్నిగ్ధులగుదురని యుద్దేశించి వైని కాలావిధి నిర్దేశింపబడినది. ఇచ్చట వివక్షితము ముఖ్యముగ సుస్నిగ్ధత్వము, కావున నొకవేళ స్నేహమును స్వల్పమాత్రగ నుపయోగించుటచేతనైనను కారణాంతరములచేనైనను వైజెషిన్ నియతకాలమునకు సుస్నిగ్ధలక్షణము కానంబడనియెడ అట్టి త్రిరాత్రాదికాలమునకు సధికముగ కూడ (సుస్నిగ్ధుడగునందాక) స్నేహవిధి నాచరింపదగును. ఈవిషయమునే వాగ్భటాచార్యు టిట్లు సూచించిరి:—“త్రహమచ్ఛం మృదౌ కోష్ఠే క్రూరే సప్తదినం పిబేత్, సమ్యక్ స్నిగ్ధో-ఽథవా యావత్, అతస్సాత్త్వి భవేత్సర్వమ్” (అ. హృ; సూ. అ. ౧౬. శ్లో. ౨౯). ఇచ్చట సమ్యక్ స్నిగ్ధలక్షణములు పూర్తిగ గానపచ్చునందాక స్నేహవిధి చేయనగుననియు, స్నిగ్ధలక్షణములు కానవచ్చినపిదప స్నేహపానము సాత్త్వమై స్నిగ్ధత సధికముగ జేయజాలదనియు వీరియాశయము. ఈస్థిర్యముచేత నొకవేళ మాత్రాధిక్యాదికారణములచే వైజెషిన్ నియతకాలమునకు ముందుగనే సుస్నిగ్ధలక్షణములు కానవచ్చినచో స్నేహపానమును విరమించవలెననియు ననుజ్ఞానొసంగి నట్లు చెప్పదగును.

స్నేహము సాత్త్వమైనచో మలాదుల వెడలింప నేరదనియు, స్నేహాతియోగమునంజేసి తంద్ర, ఉల్లేశము మున్నగునుపద్రవములు కల్గననియు నెరుంగునది. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“సాత్త్విభూతే చ కరులే న మలానా ముదీరణం, అతియోగేన వా వ్యాధీక్ యథామృ హ్యతియోజనాత్.” ఈవివరణమునుబట్టి కోష్ఠభేదానుసారముగ స్నేహపానావధి సామాన్యముగ జెప్పబడినదనియు, సుస్నిగ్ధలక్షణములు కానవచ్చునందాక స్నేహపానమునకు పరమావధియనియు సిద్ధాంతమేర్పడును.

—ॐ స్నేహవిధిగుణము. ॐ—

మూ. స్నేహోఽనిలం హన్తి మృదూ కరోతి
దేహం మలానాం వినిహన్తి సజ్జమ్.

2

వ్యా. సంశోధనాంగముగ జేయబడిన స్నేహవిధి వాతమును హరించును. శరీరమును మృదువుగ జేసి మలబద్ధకమును సడలించును.

—ॐ స్వేదకర్తృగుణము. ॐ—

మూ. స్నిగ్ధస్య సూక్ష్మేష్వయనేషు లీనం
స్వేదస్తు దోషం నయతి ద్రవత్వమ్,

వ్యా. స్నేహవిధిజేసినప్పట్ల స్నిగ్ధశరీరమునకు స్వేదమును విధిచ్ర కారముచేసి నచో. సూక్ష్మరంధ్రములయం దణిగియున్నదోషమును ద్రవముగ జేయును.

—ॐ పమనవిరేచనముల దోషాల్లేశనమునకై యాహారవిధి. ॐ—

మూ. గ్రామ్యాదకానూపరనైస్సమాంపైః (సమాపైః)
ఉల్లేశనీయః పయసా చ పమ్యః.
రనైస్సథా జాజ్జలజైస్సయూషైః
స్నిగ్ధైః (స్నిగ్ధః) కఫాఽవృద్ధికరైర్విరేచ్యః,

౮

వ్యా. పమనము చేయించవలసినవానికి స్నేహవిధిజేసినపిదప గ్రామములబుట్టిన జంతువులయొక్కయు, జలమున సంచరించుజంతువులయొక్కయు, జలప్రాంతముననుండు జంతువులయొక్కయు మాంసరసములతోనైనను, మాంసములతోనైనను పాలతోనైనను ఆహారమును భుజించజేసి కఫము వృద్ధినిొంది యూర్ధ్వచూర్ణమున వెడల నుద్యుక్తమగు నట్లు చేయవలెను.

విరేచనము జేయించదలచిన వానికి స్నేహకర్తృ జేసినపిదప (మూడుదినములు) కఫమును వృద్ధినిొందించని జాంగలజంతువులమాంసరసములతోడను యూషములతోడను ఆహారమును భుజించజేయించవలెను.

ఇచ్చట్ల విరేచనాంగముగ స్నేహపానము జేసినయెడ స్నేహపానానంతరము మూడుదినములవరకును వైజిష్ఠినరీతిగ జాంగలమాంసరసాదులతో భుజించి పిదప విరేచనౌషధమును త్రాగవలెననియు, పమనాంగముగ స్నేహపానముజేసినపిదప నొకదినము

మాత్రము గ్రామ్యుని జంతుమాంసరసాదులతో నాహారము భుజించి వమనా
త్రాగవలెననియు కాలనియమము నెరుంగునది. ఈవిషయము సూత్రస్థానమున
కారు లిట్లుపదేశించిరి:—“స్త్రీహాత్ ప్రస్న-వ్రజనం జస్త్యః త్రిరాత్రోపరతః
స్త్రీహావద్భ్రావముష్ణం చ త్ర్యహం భుక్త్వా రసాదనం, ఏకాహోపరతస్తద్వత్
ప్రచ్ఛద్దనం పితేత్.” (సూ. అ. ౧౩ శ్లో. ౮౧) (ఇచ్చట “ఉట్లేశనమున”
స్వస్థానమునుండి చలింపజేసి యూర్ధ్వమార్గమునోస్తుభిముగ జేయుట).

—ॐ వైజెప్పిన యాహారనియమమునకు కారణము. ॐ—

మూ. శ్లేష్మోత్తరః ఛర్దయతి హ్యదుఃఖం (ప్రసృష్టం);

విరిచ్యతే మద్దకఘస్తు సమ్యక్.

అథః కఫేఽల్పే వమనం విరేచయేత్ (విగచ్ఛేత్, నియ-

విరేచనం వృద్ధకఫే తథోర్ధ్వమ్,

వ్యా. కఫము పృథ్విసందియన్నపుడు వమనాషధమును త్రాగినచో శరీ
కష్టములేక సుఖముగ వమనమూలమున కఫమును వెడలించును. కఫము తక్కువగ
తరి విరేచనాషధమును త్రాగినచో సుఖముగ విరేచనములగును. అటుగాక కఫము
ముగనున్నపుడు వమనాషధమును త్రాగినచో నయ్యది యథోమార్గమున వె
కఫంబధికముగనున్నపుడు విరేచనాషధమును త్రాగినచో నయ్యది యూర్ధ్వమ
వెడలును. (కావున వైజెప్పినరీతిగ స్త్రీహాపానానంతరము ఒకదినము కఫవర్ధకాహ
భుజించి వమనాషధమును త్రాగవలెననియు, మూడుదినములు కఫమును తగ్గించు
మును భుజించి విరేచనాషధమును త్రాగవలెననియు భావము).

ఇచ్చట “త్ర్యహావరం” అని యుపక్రమించి యింతదనుక చెప్పబడినవి.
కల్పనా పంచమ కర్తనూక్తా” అనుమొదటిప్రశ్నమున కుత్తరమని యెరుంగునది.

—ॐ { (2) “క్రమశ్చ కః?” అను రెండవప్రశ్నమున కుత్తరము. } ॐ—
అందు వమన-విరేచన సేవన క్రమము.

మూ. స్నిగ్ధాయ దేయం వమనం యథోక్తం

వాత్తస్య పేయాదిరనుక్రమశ్చ,

(స్నిగ్ధస్య చ స్విన్నవతశ్చ కార్యం

విరేచనం యోగ్యతమం తతశ్చ)

స్నిగ్ధస్య సుస్విన్నతనోర్యథావత్
విరేచనం యోగ్యతమం ప్రయోజ్యం,

వ్యా. వైవి జెప్పినరీతిగ స్నేహనవిధిచే సుస్నిగ్ధుడైనవానికి వమనము చేయించు
మున మరల నభ్యంగనముచే శరీరమును స్నిగ్ధముగ జేసి మధనకల్పాత్తవిధిప్రకారము
సహృదమును త్రాగించవలెను. చక్కగ వమనములైన పిదప (క్రింద జెప్పబడువిధ
గ) పేయాదిక్రమము ననుసరించవలెను. మరియు స్నేహపానముచే సుస్నిగ్ధుడై
దవిధిచే శరీరమువై చక్కగ చెముటబట్టించినవెనుక (శరీర-దోష-బలాద్యనుసారముగ
యత్నమైన) విరేచనోషధమును విద్యుక్తప్రకారము త్రాగించవలెను.

ఇచ్చట పానజనితస్నేహము ముందే నిర్దేశింపబడినది. కావున 'స్నిగ్ధాయ దేయం'
మహాట వమనముల చేయించుదినమున మరల నభ్యంగనముచే స్నిగ్ధశరీరునకు వమనోషధ
ను త్రాగించవలెనని యర్థము. ఈయర్థము చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యానసమృతము.

❧ వమన-విరేచనానంతరము పేయాదిక్రమముగ నన్నసంసర్జనక్రమము. ❧

రా. పేయాం విలేపీమకృతం కృతం చ
యూషం రసం త్రిద్విరభైకశశృ.
క్రమేణ సేవేత విశుద్ధకాయః
ప్రధానమధ్యావరశుద్ధిశుద్ధః,

వ్యా. (వమన-విరేచనరూపమైన శోధనమును సేవించునెడ నాయోషధముచే
శోధనతారతమ్యభేదమునుబట్టి ప్రధానశుద్ధియనియు, మధ్యమశుద్ధియనియు, ఆవర
ధమ) శుద్ధియనియు మూడువిధముల నుండును. ఈమూడిటిన్వరూపము "జఘన్య
ధ్య" అనుగ్రంథముచే జెప్పబడును.)

అట్టి ప్రధాన-మధ్య-ఆవరశుద్ధులచే శుద్ధులైనవారిలో ప్రధానశుద్ధిచే చక్కగ శుద్ధ
రముకలవాడు శోధనానంతరము (నాడుసాయంకాలమునందైనను మరుసటిదినమునం
నను ఉపక్రమించి) మూడు అన్నకాలములయందు పేయను (మెతుకులతో కూడి
వముగనుండునట్లు కాచబడిన) గంజిని త్రాగవలెను. పిమ్మట మూడుఅన్నకాలముల
ందు విలేపి (కొంచెము ద్రవముగ పక్వముచేయబడిన) యనుగంజిని త్రాగవలెను.
దువై మూడుఅన్నకాలములయందు ఆకృత (స్నేహ-లవణములచేర్చి సంస్కరింపక
ముచేయబడిన) యూషమును, కృత(స్నేహలవణములజేర్చి సంస్కరించి సిద్ధము
నుబడిన) యూషముతో గూర్చిన శాల్యన్నమును ఆహారము చేయవలెను. దానిపై
చ-సిద్ధి—19

మూడుఅన్నకాలములయందు అకృత-కృతమాంసరసముతో శాల్యన్నమును భుజింపవలెను. (ఇత్తైరంగున పండ్రెండుఅన్నకాలముల గడపి పిమ్మట మధురాదిరసయు క్తమైనయన్నమును మామూలుగ భుజించునట్లు భుజింపనగునని భావము.)

మరియు మధ్యమశుద్ధిచే విశుద్ధకాయుడు శోధనానంతరము వైశేషిని పేయ - విలేసి - అకృతకృతయూష-అకృతకృతమాంసరసములను నాల్గిటిని వరుసరెండేసి యన్నకాలములయం దొక్కొకదానిని భుజింపవలెను.

అవరశుద్ధి శుద్ధశరీరుడు శోధనానంతరము పేయాదుల నాల్గిటిని ఒక్కొకదాని నొక్కొకయన్నకాలమువంతున వరుసగ భుజించుచు నాల్గుఅన్నకాలములను గడపి పిమ్మట మామూలుగ నన్నమును భుజింపవలెను.

వివరణము:—పేయాదిలక్షణము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“సిక్ళకై ౩ రహితో మట్టికి, పేయా సిక్ళసమన్వితా, యవాగూర్మహుసిక్ళా స్నాత్, విలేషీ విరళ ద్రవా.” మెతుకులు లేకుండునట్లు సిద్ధము చేయబడినగంజి మండమనియు, కొంచెముగ మెతుకులతో కూడినది పేయయనియు, మెతుకులు దట్టముగ కల్గినది యవాగువనియు, కొంచెము పలుచక కాచబడినది విలేషియనియు నర్థము.

మరియు అకృత-కృతలక్షణములు సూద (పాక) శాస్త్రమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“అన్నేహలవణం నర్వం అకృతం కటుకైర్విసా, విజ్ఞేయం లవణన్నేహకటుకై ౩ సంస్కృతం కృతమ్.” నెయ్యిమున్నగున్నేహములను ఉప్పును కారమును జేర్చక సిద్ధము చేయబడినయూష-మాంసరసాదులన్నియు అకృతమనియు; స్నేహలవణములను కారము జేర్చి సిద్ధముచేసి సంస్కరింపబడినది కృతమనియు నర్థము.

ఇచ్చట “అకృతం కృతం చ” అనుపదములు “యూషం రసం” అను రెండిటికిని విశేషణములు చేసి కృత-అకృతయూషంబును, అట్టిరసంబును, అని యర్థముచేయునది. ప్రధాన-మధ్య-అవర అనుపదములను “త్రికి, ద్వికి, ఏకశకి” అనువానితో యథాక్రమముగ నన్వయించుటచే ప్రధానశుద్ధియందు మూడేసియన్నకాలములయందును, మధ్యమ శుద్ధియందు రెండేసికాలములయందును, అధమశుద్ధియందు నొక్కొకకాలమునందును పేయాదుల నాహారము చేయవలెనని యర్థమగును. ఈయర్థమునే “క్రమేణ” అను పదము చెల్పుచున్నది.

మరియు వైశేష్యబడిన పేయాది క్రమవివరణము నిట్లైరుంగునది:—మనుజుసామాన్యముగ ప్రతిదినమున నుదయంబును సాయంకాలంబును భోజనకాలములగును. ఈవిషయమునే శివదాసుడు “అన్నకాలస్తు ఉత్పర్గతస్సిద్ధి సాయంప్రాతశ్చ” అని వివరించెను.

ప్రధానశుద్ధిచే శుద్ధశరీరుడు నాడుసాయంకాలమునందు పేయను నాహారముగ భుజింపవలెను. అత్తైరంగుననే మరుసటిదినమున రెండుకాలములయందును పేయను ఆహారము చేయనగును. పిమ్మట మూడవదినమున రెండుఅన్నకాలములయందును, నాల్గవదినమున నొకయన్నకాలమునందును (చేరి మూడుకాలములయందును) విలేసిని ఆహారము చేయవలెను. నాల్గవదినమున రెండవయన్నకాలమునందును, ఏడవదినమున రెండుఅన్నకాలములయందును (చేరి మూడుఅన్నకాలములయందును) అకృత-కృతయూషములను విభజించి యన్నముతో గలిపి భుజింపనగును. పిదప నారవదినమున రెండన్నకాలములయందును ఏడవదినమున మొదటియన్నకాలమునందును (చేరి మూడుకాలములయందును) అకృత-కృతమాంసరసముల విభజించి యన్నమున జేర్చి భుజింపవలెను. ఇత్తైరంగున నేడవదినమున ప్రథమాన్నకాలమునకు పండ్రెండు అన్నకాలములతో పేయాదిక్రమము పూర్తియగును. పిమ్మట నేడవదినము రెండవయన్నకాలము మొదలుజేసి మామూలుగ మధురాదిరసయుక్తములైన వ్యంజనాదులతో యథేచ్ఛముగ భుజింపనగును. ఈవివరమునే సూత్రస్థానమున “అధైనం సాయాహ్నాఽపరేహ్ని సుఖోదకనిషిక్తం..... సప్తరాత్రేణ ప్రకృతిభోజనమాగచ్ఛేత్.” (సూ. ఆ. ౧౧. సూత్ర. ౨౧. ౨౪) అనువాక్యములచే నాచార్యులు కాసించిరి.

మధ్యమశుద్ధిశుద్ధుడు వైజెష్ఠినరీతి పేయను ప్రథమదినసాయంకాలమునను, రెండవదినమున నుదయకాలమును ఆహారము చేయునది. పిదప నిత్తైరంగుననే రెండేసియన్నకాలములయందు విలేసి-అకృతకృతయూష-మాంసరసములను వరుసగ నాహారము చేయునది. ఇట్లు చేసినచో వైడవదినమున ప్రథమాహారకాలమునకు పేయాదిక్రమము ఎనిమిదికాలములు పూర్తియగును. ఏడవదిన సాయంకాలము మొదలు మామూలుభోజనము జేయనగును.

అవరశుద్ధియందు పేయాదుల నాల్గిటిని వరుసగ నొక్కొక భోజనకాలమున నుపయోగించినచో మూడవదినము మొదటియన్నకాలముతో పేయాదిక్రమము పూర్తియగును. పిమ్మట మూడవదినము సాయంకాలము మొదలుచేసి మామూలుగ మధురాదిరసయుక్తమైన యాహారమును భుజింపనగును.

మరియు మొదటి పేయాక్రమమున అకృత-కృత యూషములతో తొలుత రెండుఅన్నకాలములయందు అకృతమును, మూడవయన్నకాలమున కృత (సంస్కరింపబడిన) యూషమును అన్నముతో జేర్చి భుజింపవలెను. అకృతకృతమాంసరసమునకు నిదేవిభుజన నెరుంగునది. రెండవపేయాక్రమమున అకృతయూషము నొకయన్నకాలమునను,

కృతయూషము రెండవయన్న కాలమునను జేర్చి భుజింపవలెను. మాంసరసమునకు నిరపద్యత. మూడవ పేయాక్రమమున కాలభేదమున కవకాశము లేకుండుటచే నొకయన్న కాలముననే ఆకృతకృతయూషముల నిభజించి యన్నమున జేర్చుచు భుజింపనగును. మాంసరసమునకు నిదే విభాగము.

మరియు ప్రధానశుద్ధియందు వమనాదులవేగము లధికసంఖ్యాకములుగ నుండుటంజేసి దోషము బాహుళ్యముగ వెడలి సంక్షోభం బధికముగ నుండును; దానంజేసి యగ్ని మిక్కిలి మందగించియుండును; కావున ప్రధానశుద్ధియందు అగ్ని నానాట దీపించుటకై పేయాదిక్రమము సప్తరాత్రాధికముగ జెప్పబడినది. మధ్యమశుద్ధియందు అగ్ని దీప్తి మధ్యమముగను, అవరశుద్ధియందు కొంచెము హీనముగను ఉండును, కావున తత్తదను సారముగ పేయాదిక్రమమునకు కాలావధి తక్కువగ విధింపబడినది. పేయాదిక్రమావధికాల తారతమ్యమునకు జాతరాగ్నిబలతారతమ్యమే కారణమని ముఖ్యభావము నెరుంగునది.

—ॐ పేయాదిక్రమ ప్రయోజనము. ॐ—

మూ. యథాణురగ్నిస్త్రాణోమయాద్యైః

సస్మత్యమాణో భవతి క్రమేణ.

౧౨

మహాకాస్థిరః సర్వపచస్తతైవ (సర్వసహస్తతైవ)

శుద్ధస్య పేయాదిభిరస్తరగ్నిః,

వ్యా. లోకముననుండు బాహ్యగ్ని మిక్కిలి సూక్ష్మముగ నున్నయెడ మిక్కిలి సూక్ష్మములైన గడ్డిపోచలు పిడకపొడి పొట్టు మున్నగువానిని క్రమముగ నగ్నిపై నుంచి రగిలించజేసినచో నయ్యది క్రమక్రమముగ రగిలి మిక్కిలి బలివృద్ధి గాఢమైన పదార్థముల నన్నిటిని వచింప (తుదకు కఠినమైన లోహములైన కఠింప) సమర్థమగును; (ఇది యనుభవసిద్ధము). ఆత్మరంగుననే శోధనమునంజేసి బలహీనమై సూక్ష్మావస్థనొందిన జాతరాగ్నియు వైజెప్పిన పేయాదిక్రమముచే నాహారమును భుజించుటవలన నానాట రగిలి వృద్ధి నొంది యెట్టి ఘనపదార్థమునైనను పచనము నొందింప సమర్థమై యుండును.

—ॐ త్రివిధశుద్ధిలక్షణములు. ॐ—

మూ. జఘన్య-మధ్య-ప్రవరేషు వేగాః

చత్వార ఇప్తాః వమనే షడప్తాః;

౧౩

దశైవ తే ద్విత్రిగుణా విరేకే;

ప్రస్థస్థకా ద్విత్రిచతుర్ధాశ్చ,

వితౌస్తమిష్టం వమనం విరేకా

దర్శం; కథాస్తం చ విరేకమాహుః.

౧౪

ద్వితౌ సవిట్కానపనీయ వేగా

మేయం విరేకే వమనే తు వీతమ్,

వ్యా. వమనాషధమును సేవించినపుడు నాల్గవార్లు వమనములైనచో స్వల్పముగ శుద్ధమైనదనియు, ఆరుపర్యాయములు వమనములైనయెడ మధ్యమముగ శుద్ధమైనదనియు, ఎనిమిదిపర్యాయములు వమనములైన నాడు ఉత్తమముగ శుద్ధమైనదనియు నెరుంగునది.

విరేచనాషధమును సేవించినపుడు షదిసార్లు విరేచనము లైనయెడ స్వల్పముగ శుద్ధమైనదనియు, ఇరువదిసార్లు విరేచనములైనయెడ మధ్యమముగ శుద్ధమైనదనియు, ముప్పదిపర్యాయములు విరేచనములైనచో సుత్తమముగ శుద్ధమైనదనియు నెరుంగదగును.

మరియు విరేచనములు రెండుప్రస్థములపరిమితముగ దోషము వెడలినచో స్వల్పముగ శుద్ధమైనదనియు, మూడుప్రస్థములపరిమితముగ దోషము వెడలినచో మధ్యమముగ శుద్ధమైనదనియు, నాల్గుప్రస్థముల పరిమితముగ దోషము లైటవెడలినచో సుత్తమముగ శుద్ధమైనదనియు నెరుంగునది. (ఇవి దోషపరిమాణమునుబట్టి విరేచనజఘన్యాది శుద్ధ లక్షణములు.)

మరియు విరేచనముల జఘన్యాదిశుద్ధలక్షణములకు జెప్పినపరిమాణములయం దర్థ పరిమాణముగ దోషము వెడలినచో వమనములచే జఘన్యాదిశుద్ధముల నెరుంగునది—(ఒక ప్రస్థపరిమితముగ దోషము వెడలినయెడ స్వల్పముగ వమనముచే శుద్ధమైనదనియు, ఒక టిన్నరప్రస్థపరిమితముగ దోషము వెడలినచో మధ్యమముగ శుద్ధమైనదనియు, రెండు ప్రస్థములపరిమితముగ దోషము వెడలినయెడ వమనముచే సుత్తమముగ శుద్ధమైనదనియు భేదము నెరుంగునది).

మరియు పైజెప్పిన మూడువిధములైన శుద్ధులయందును పిత్తము వెడలునప్పటికి వమనముచే చక్కగ శుద్ధమైనదనియు, కఫము వెడలునప్పటికి విరేచనములచే చక్కగ శుద్ధమైనదనియు సమ్యక్గోలక్షణము నెరుంగునది.

పైజెప్పిన వేగపరిగణము మలముతోగూడిన మొదటి రెండుమూడువిరేచన వేగములను విడిచి లెక్కపెట్టవలెను. వమనమునందు మొదట నాషధముతోగూడిన వేగముల విడచి లెక్కపెట్టవలెను.

ఇచ్చట వమనవిరేచనములకొలతకు పదుమూడున్నర పలముల పరిమితమైనప్రథ

మును గ్రహించునది. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“వమనే చ విశేషే చ తథా శోణితమోక్షణే, సార్థ త్రయోదశవలం ప్రథమాహుర్తనీషిణి.”

❧ { (3) “కింకృతాకృతేషు లింగం? తథైవాతికృతేషు?” అను మూడ } ❧
పప్రశ్నమున కుత్తరము. అందు వమనసమ్యగ్గోగలక్షణము.

మూ. క్రమాత్ కఫః పిత్తమథాఽనిలశ్చ
యస్యైతి సమ్యగ్వ్యమితస్స ఇష్టః. ౧౫
హృత్పార్శ్వమూర్ధేద్వియమార్గశుద్ధా
తథా లఘుత్వేఽపి చ లక్ష్యమాణే,

వ్యా. వమనోషధమును త్రాగినపుడు తొలుత కఫంబును, పిదప పిత్తవసరును, దాని కంటె వాతంబును వరుసగ వెడలి, హృదయంబును, ఇరుప్రక్కలను, శిరస్సును, చక్షు రాదీంద్రియములు, శరీరమునందలి మార్గంబులును శుద్ధములై శరీరము చుల్కలై యున్న యెడల వమనోషధముచే చక్కగ శుద్ధమైనదని సమ్యగ్గోగలక్షణము నెరుంగునది.

ఇచ్చట “క్రమాత్ కఫః పిత్తమథానిలశ్చ” అనువచనముచేత కఫమును వెడలించి, పిమ్మట పిత్తమును, పిదప వాతమును వరుసగ వెడలించిననే సమ్యగ్గోగమగును; కాని పిత్తి క్రమము దప్పి తొలుత పిత్తంబైనను వాతంబైనను వెడలిన నయ్యది సమ్యగ్గోగము కానేరదు. ఆహారయమున వైభాగమున కఫంబును దానిక్రింద పిత్రాశయమున పిత్తంబును, దానిక్రింద వాతంబును వరుసగ నుండును కావున ఆవరుస ననుసరించియు క్రమముగ దోషమువెడలినయెడ సమ్యగ్గోగమని నిష్కృష్టార్థము.

❧ వమనాఽసమ్యగ్గోగలక్షణము. ❧

మూ. దుశ్శర్దితే స్ఫోటకకోతకణ్డూ
హృత్ ఫాఽవిశుద్ధిః గురుగాత్రతా చ. ౧౬

వ్యా. వమనములు చక్కగకానియెడ శరీరముపై బొబ్బలును దద్దులును దురదయము కల్గును. హృదయంబును ఇంద్రియములును సిద్ధములుగ నుండవు, శరీరము బరువై యుండును. (ఈలక్షణములబట్టి వమనాఽయోగము నెరుంగునది).

❧ వమనాఽతియోగలక్షణములు. ❧

మూ. తృణ్తోహమూర్ఛాఽనిలకోపనిద్రా
బలాది (తి) హానిః వమనేఽతి చ స్యాత్,

వ్యా. వమనము లధికముగ నైనచో దప్పియు, చిత్తశ్రమంబును, మూర్ఛయు కల్గును. వాతము ప్రకోపము నొందును, నిద్రయు శరీరబలంబును స్వరవర్ణాదులును నశించును. (ఈలక్షణములచే వమనాతియోగము నెరుంగునది).

❧ విరేచనసమ్యగ్గోగలక్షణములు. ❧

మూ. స్తోత్రోవిశుద్ధీన్ద్రియసమ్ప్రసాదో
లఘుత్వమూర్జోఽగ్నిరనామయత్వమ్.
ప్రాప్తిశ్చ విట్పిత్తకఘానిలానాం
సమ్యగ్విరిక్తస్య భవేత్క్రమేణ,

౧౭

వ్యా. విరేచనములు చక్కగచైనయెడ స్తోత్రోమార్గములు పరిశుద్ధములుగ (నిర్మలముగ) నుండును. చక్షురాదీంద్రియములు నిర్మలములై యుండును. శరీరము తేలికగ నుండును. జఠరాగ్ని బలిష్ఠముగనుండును. శరీరమునం దెట్టిరోగములు లేక యుండును. మరియు విరేచనములగునపుడు తొలుత పురీషంబును, పిదప పిత్తంబును, దానివెంట కఫంబును, పిమ్మట అపానవాతంబును క్రమముగ వెడలును. (ఈలక్షణములబట్టి విరేచనసమ్యగ్గోగము నెరుంగునది.)

ఇచ్చట 'క్రమేణ' అని చెప్పుటవలన విట్ - పిత్త - కఫ - వాతములు వరుసగ వెడలిననే విరేచనసమ్యగ్గోగ మగునుకాని వ్యత్యస్తముగ వెడలినయెడ సమ్యగ్గోగము కాదని యెరుంగునది.

❧ విరేచనాఽయోగలక్షణములు. ❧

మూ. స్యాత్ శ్లేష్మ-పిత్తాఽనిలసమ్ప్రకోఃః
సాదస్తథాఽగ్నేః గురుతాప్రతిశ్యా
(స్వేదోఽల్పవహ్నిః గురుగాత్రతా స్యాత్).
తద్ద్రాతథా ఛర్దిః అరోచకశ్చ
వాతానులోమం న చ దుర్విరిక్తే,

౧౮

వ్యా. విరేచనములు చక్కగ కానియెడ కఫ - పిత్త - వాతములు ప్రకోపము నొందును. జఠరాగ్ని మందగించును. శరీరము బరువుగనుండును. పడినెము వట్టును. (చెమటబట్టును), కునికెపాటును వాంతియు అరోచకంబును కల్గును. వాతము అనులోమముగ సంచరించక ప్రతిలోమమై బద్ధగించును. (ఇవి విరేకాయోగలక్షణములు.)

❧ విరేచనాఽతియోగలక్షణములు. ❧

మూ. కఘాఽస్రపిత్తక్షయజాఽనిలోతాః
సుప్త్యజమర్దక్లమవేపనాద్యాః.

౧౯

నిద్రాబలాఽభావతమఃప్రవేశాః

సోన్మాదహిక్మాశ్చ విరేచనేఽతి,

వ్యా. విరేచనములు అధికముగ నైనయెడ కఫంబును రక్తంబును పిత్తంబును క్షయించుటచే సంభవించురోగములును, వాతరోగంబులును కల్గును. మరియు శరీరమున స్పర్శము నెరుంగక మొద్దుబారియుండుట, ఒడలి నొప్పలు, బడలిక, వణకు మున్నగు రోగములును సంభవించును. నిదురబట్టదు. శరీరబలము నశించును. చీకటిలోనున్నవిధముగ మైకము గ్రమ్మును. ఉన్మాదంబులు వెక్కిళ్లును కల్గును. (ఇవియన్నియు విరేచనాతియోగ లక్షణములు.)

— నిరూహఽనువాసనవిధానము. —

మూ. సంసృష్టభక్తం నవమేఽహ్ని సర్పిః

తం పాయయేతాఽవ్యనువాసయేద్వా.

౨౦

తైలాక్తగాత్రాయ తతో నిరూహం

దద్యాత్ త్ర్యహత్ నాఽతిబుభుక్షితాయ,

ప్రత్యాగతే ధన్వరసేన భోజ్యః

సమీక్ష్య వా దోషబలం యథార్హమ్.

౨౧

నరస్తతో నిశ్యనువాసనార్హః

. నాత్యాశితస్సాన్యదనువాసనీయః,

(ప్రత్యాగతే మాంసరసేన భోజ్యః

సాయం చ భుక్తోఽల్పబలోఽనువాస్యః)

వ్యా. వైజెష్ఠినరీతిగ వసునవిరేచనములచే చక్కగ ణోష్ఠము శుద్ధమైనపిదప పేయాదిక్రమము ననుసరించి సంసర్జనక్రమముగ నెనిమిదవదినమున మామూలుపద్ధతి ప్రకారము అన్నమును భుజించినవానికి తొమ్మిదవదినమున ఘృతమును త్రాగించవలెను. లేక అనువాసనపత్తిసైన చేయవలెను.

(ఇచ్చట వసునము శుద్ధమైనవానికి విరేచనము చేయించవలసియున్నచో సంసర్జనక్రమానంతరము తొమ్మిదవదినమున ఘృతము త్రాగించవలెననియు, విరేచనముచే శుద్ధమైనవానికి నిరూహపత్తి చేయవలసియున్నయెడ సంసర్జనక్రమానంతరము తొమ్మిదవదినమున అనువాసనపత్తిని చేయవలెననియు 'సర్పిస్తం పాయయేతాఽవ్యనువాసయేద్వా' అనువికల్పమునకు వ్యవస్థ నెరుంగునది.)

పైజెప్పినరీతిగ ననువాసనవస్తి జేసినపిదప మూడుదినములకులోపల రోగికి శరీరముపై నభ్యంగనముచేయించి మిక్కిలి యాకలిలేక మితముగ భుజించినవానికి నిరూహవస్తి నియ్యవలెను. నిరూహవస్తిచే దోషములు బైటవెడలినవెనుక రోగియొక్క జఠరాగ్నిబలమును గమనించి జాంగలజంతుమాంసరసముతో వైనను, ఇతరపదార్థములతో వైనను అన్నమును భుజింపజేయవలెను.

పిదప ననువాసనవస్తి కర్వుడగువానికి నాటిరాత్రియందు వానికి మితముగ నాహారము భుజింపజేసి అనువాసనవస్తిని చేయవలెను.

—ॐ అనువాసనవస్తి కాలనియమము. ॐ—

మూ. శీతే వసన్తే చ దివానువాస్యః

రాత్రా శరద్గ్రీష్మఘనాగమేషు.

౨౨

తానేవ దోషాః పరిరక్షతా యే

స్నేహస్య పానే పరికీర్తితాః ప్రాక్,

వ్యా. హేమంతశిశిరూపమైన శీతకాలమునందు పగలు (సాయంకాలమున) అనువాసనవస్తిని చేయవలెను. శరత్కాలముందును గ్రీష్మవర్షఋతువులయందును రాత్రి కాలమున (దినప్రారంభమునకు మునుమున్ను) అనువాసనవస్తిని ప్రయోగింపవలెను. అటుగాక పైజెప్పినకాలమునకు వ్యత్యయముగ ననువాసనము జేసినయెడ అకాలమున చేసిన స్నేహపానముచే సంభవించువ్యాధులు కల్గును; కావున వైద్యుడు అట్టిరోగముల కెడమియ్యక రోగిని కాపాడుటకై పైజెప్పిన శీతాదికాలమునకు నియమింపబడిన కాలముననే అనువాసనవస్తిని ప్రయోగింపవలెనని భావము.

ఇచ్చట 'పరికీర్తితాః ప్రాక్' అనుచోట స్నేహాధ్యాయమున 'అత్యుష్ణేవా దివా పీతః' అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన స్నేహపానకాలవ్యత్యయమున గల్గురోగముల నెరుంగునది.

—ॐ అనువాసనమున కొన్నినియమములు. ॐ—

మూ. ప్రత్యాగతే వాప్యనువాసనీయే

దివాప్రదేయం వ్యుషితాయ భోజ్యమ్.

౨౩

సాయం చ భోజ్యం పరతో ద్వ్యహే వా

త్ర్యహేనువాస్యోఽహని షష్ఠమే వా

చ-సిద్ధి—20

(త్ర్యహే త్ర్యహే వాప్యథ ష్చమే వా
దద్యాన్నిరూహోదనువాసనం చ),

(ప్రత్యాగతే వాప్యషితస్య కాలే
భోజ్యం దివాసాయమతఃపరస్తు.)

౨౪

వ్యా. వైశేషినిరీతిగ ననువాసనము చేసినపుడు అనువాసన స్నేహకాషధము బైట
వెడలినపిదప నాటిరాత్రియం దాహారమిడక నుండనిచ్చి మరుసటిదినము పగలు అహార
కాలమున నన్నముబెట్టి సాయంకాలమందును భోజ్యము నిడవలెను. పిమ్మట రెండవదిన
మునందైనను మూడవదినమునందైనను విడవదినమునందైనను మరల ననువాసనవస్తిని
ప్రయోగింపదగును.

❧ { (4) “సంఖ్యా? కా” అను నాల్గవ ప్రశ్నమున కుత్తరము. } ❧
అందు దోహనుసారముగ వస్తిసంఖ్యానియమము.

మూ. ఏకం తథా శ్రీక్ కఫజే వికారే

పితృత్వకే ష్చ తు సప్త వాపి;

వాతే నవై కాదశ వా పునర్వా

వస్తీనయుక్తా కుశలో వి దధ్యాత్.

౨౫

వ్యా. (వస్తిసంఖ్య దోహనుసారముగ నెన్ని? అను ప్రశ్నమున కుత్తరము.)
అనువాసనవస్తులను కఫవ్యాధులయందు ఒకటివైనను మూడువస్తులవైనను చేయదగును.
పిత్తజరితవ్యాధులయందు విడువస్తులవైనను, ఏడువస్తులవైనను ప్రయోగింపదగును. వాత
వ్యాధులయందు తొమ్మిదివస్తులవైనను, పదునొకండువస్తులవైనను ప్రయోగింపవలెను.
ఇంకకన్న నధికముగ చేయించవలసినప్పుడు బేసిసంఖ్యగ వస్తుల నుపయోగింపవలెనుకాని,
రెండు నాల్గు మున్నగునమసంఖ్యగ వస్తుల నొకప్పుడు నుపయోగింపంజనదు.

ఇచ్చట బేసిసంఖ్యగ అనువాసనమును ప్రయోగింపవలెననువిధి ప్రభావవిశేష
మునంజేసి యుపకారకమగునని యాచార్యాభిప్రాయము. మరియు ‘శ్రీక్ ష్చపాఞ్చ
హుః చతురోథ ష్చద్వా’ (శ్లో. ౪౯) అనువిధింపబడు ననువాసనవస్తులు నిరూహంగముగ
స్నేహనమునకై విధింపబడినవి. ఇచ్చట ప్రధానముగ ననువాసనము జేయునపుడు బేసి
సంఖ్యగ నుండవలెనని విధింపబడినది. కావున పరస్పరవిరోధములేదని యెరుంగునది.

మరియు కఫపిత్తములకు వస్తి విధింపకున్నను వాతానుగత కఫపిత్తవికారముల
యందు వస్తివిధి ఆచరణీయమని యెరుంగునది.

శోధనానంతరము మరల శోధనముజేయుటకు కాలావధి. ౧౬

మూ. సరో విరి క్తస్తు నిరూహదానం
విసర్జయేత్సప్త దినాన్యవశ్యమ్,
శుద్ధో నిరూహేణ విరేచనం చ
తద్ధ్యస్య శూన్యం వికషేచ్ఛరీరమ్.

౨౬

వ్యా. విరేచనముచే శుద్ధశరీరుడు ఏడుదినములవరకును నిరూహవస్తిని విసర్జింప పలెను. నిరూహవస్తిచే శుద్ధశరీరము కలవాడును ఏడుదినములు గడచునందాక విరేచనమును చేయదగదు. తొలుత విరేచనముచేసినను నిరూహవస్తిచేసినను శరీరము శుద్ధమై శూన్యముగ (బలహీనముగ) నున్నపుడు మరల సంశోధనమును చేసికొనినచో శరీరమును మరింత కృశతనొందించి బలహీనము చేయును; కావున వైజ్ఞేషిని నియమప్రకారము కాలవ్యవధి యుండవలెనని భావము.

{ (౧) “కింగుణో వస్తిః?” అను నైదవప్రశ్నమునకు త్తరము.
అందు ఆస్థాపనవస్తి గుణములు. }

మూ. వస్తిర్వయస్థాపయితా సుఖాయు
ర్బలాగ్ని మేధాస్వరవర్ణకృచ్ఛ,
సర్వార్థకారీ శిశువృద్ధయూనాం
నిరత్యయః సర్వగదావహశ్చ.
విటశ్లేష్ఠపిత్తానిలమూత్రకర్షీ
దార్ధ్యవహః శుక్రబలప్రదశ్చ,
(స్థిరత్వకృత్ శుక్రసుతప్రదశ్చ),
విష్వక్ స్థితం దోషచయం నిరస్య
సర్వాన్వికారాన్ శమయేన్నిరూహః.

౨౭

౨౮

వ్యా. నిరూహవస్తి శరీరమునందలిదోషమును వెడలింపజేయునదిగాన వయస్సును స్థిరముగజేయును. శరీరసుఖమును, ఆయువును, బలమును, కాయాగ్నిని, బుద్ధిని, కంఠస్వరమును, శరీరకాంతిని కలిగించి వృద్ధి నొందించును. ఇతరచికిత్సలచే కల్లుప్రయోజనముల నన్నిటిని కల్గింపనోవును. శిశువులకును, వృద్ధులకును, యౌవనవంతులకును కూడ నిరూహముగ రోగములనన్నిటిని పోగొట్టను సమర్థమైయుండును. శరీరమునందలి పురీషమును, క్లేష్మమును, పిత్తమును, వాతమును, వెడలింపజేసి శరీరమునకు దృఢత్వమును

గల్గించును. శుక్రమునకు బలమును కల్గించును. శరీరమునందంతటను వ్యాపించియుండును. దోషనంచయమును బయిట వెడలించి రోగములనన్నిటిని శమింపజేయును. (ఇచ్చట వమన విరేచనరూపమైన శోధనములు శిశువులకును, వృద్ధులకును నిషిద్ధములు. నిరూహవస్తి యటుగాక శిశువృద్ధులకుగూడ నుపయోగింప దగియుండునని “శిశువృద్ధయూనాం నిరత్యయః” అనువాక్యముచే వస్తిప్రాశస్త్యము చెప్పబడినది. (వస్తిగుణములు “కాఖా గతాః” అనుగ్రంథముచే గూడక్రిందజెప్పబడును.)

— ౨౯ నిరూహానంతరము అనువాసనవస్తిచే కల్గుగుణములు. —

మూ. దేహే నిరూహేణ విశుద్ధమార్గే

సంస్నేహనం వర్ణబలప్రదం చ,

న తైలదానాత్పరమస్తి కిఞ్చిత్

ద్రవ్యం విశేషేణ సమీరణార్థే.

౨౯

(నాన్వాసనాత్ కిఞ్చిదిహాస్తి కర్త

వరం విశేషేణ సమీరణార్థే)

స్నేహేన రొక్ష్యం లఘుతాం గురుత్వాత్

బౌష్ణ్యాచ్చ తైత్యం పవనస్య హత్వా,

తైలం దదాత్వాశు మనఃప్రసాదం

వీర్యం బలం వర్ణమథాగ్నిపుష్టిమ్.

30

మూలే నిషిక్రో హి యథాద్రుమసాస్యత్

నీలచ్ఛదః కోమలపల్లవాగ్ర్యః,

కాలే మహాః పుష్పఫలప్రదశ్చ

తథా నరః స్యాదనువాసనేన.

30

వ్యా. నిరూహవస్తిని ప్రయోగించుటచే శరీరమునందలి మార్గములన్నియు శుద్ధములయిన పిమ్మట అనువాసనవస్తిచే స్నేహనమును చేయించినయెడ యాస్నేహము శరీర బలమును, వర్ణమును కల్గించును. మరియు వాతవ్యాధిపీడితునకు వాతము హరించుటకై తైలమునకన్న మేంకద్రవ్యము శ్రేష్ఠమయినది లేదు. తైలమునందలి స్నిగ్ధత్వగుణముచేత వాతమునందలి రూక్షగుణమును హరించును. గురుత్వముచేత వాతమునందలి లఘుత్వగుణమును హరించును. ఉష్ణగుణముచేత వాతమునందలి శీతగుణమును హరించును.

(తైలము స్నిగ్ధత్వ, గురుత్వఉష్ణగుణములు కల్గియుండుటచే వాతమునందలి రూక్షలాఘవ శీతగుణములను హరించునని భావము.)

మరియు తైలము మనస్సునకు నిర్మలత్వమును, వీర్యపటుత్వమును, శరీరబలమును వర్ధమును, జాతరాగ్నిబలమును, కల్గించును. లోకమున ఒకచెట్టుకు మొదట నీళ్లుపోసినచో నయ్యది నల్లనియాకులను కోమలములైన చిగుళ్లును, కల్గి వృద్ధినొంది పెద్దనియై సకాలమున పుష్పములను ఫలములను కల్గియుండును. అత్తైరంగుననే నిరూపావస్థిచే శుద్ధశరీరునకు తైలముచే అనువాసనపత్తిని ప్రయోగించినయెడ వైశిష్ట్యగుణముల నన్నిటిని గల్గించి ఆరోగ్యమును పెంపొందించునని భావము.

— నిరూపానువాసనపత్తుల సామాన్యగుణములు. —

మూ. స్తభాశ్చ యే సంకుచితాశ్చ యేఽపి
యే పజ్జవో యేఽపి చ భగ్నరుగ్ధాః,
యేషాం చ శాఖాసు చరన్తి వాతాః
శస్త్రో విశేషేణ హి తేషు వస్తిః.

3౨

ఆధ్వాపనే విగ్రధితే పురీషే
శూలే చ భక్తానభిసప్తనే చ,
ఏవంప్రకారాశ్చ భవన్తి కుక్షౌ
యే చామయాస్తేషు చ వస్తిరిష్టః.
యాశ్చ స్త్రియో వాతకృతోపసర్గాః
గర్భం న గృహ్యన్తి నృభిః సమేతాః,
క్షీణేన్ద్రియా యే చ నరాః కృశాశ్చ
తేషాం చ వస్తిః పరమః ప్రదిప్టః.
(వస్తిః ప్రశస్తః పరమం చ తేషు)

33

3౪

వ్యా. అవయవములు స్తంభించినవారికిని, ముడుచుకొని యుండువారికిని, కాళ్లు కురికిగనుండువారికిని, కీళ్లు శిథిలము లయినవారికిని, హస్తపాదాది శాఖలయందు వాతము వ్యాపించియున్నవారికిని, వస్తికర్త మిగులప్రశస్తమై యుండును. మరియు కడుపుబ్బరమునందును, మలము ద్రవములేక యుండలకట్టి యున్నపుడును, శూలనొప్పి యందును, అరోచకముచే అన్నమునం దభిలాష లేనప్పుడును, కుక్షియందు సంభవించు ఇట్టిరోగము లన్నిటియందును; వస్తి మిగులప్రశస్తమై యుండును.

మరియు వాతవ్యాధిచే వీడింపబడినస్త్రీలు ఋతుకాలమున పురుషులతో సంభోగించినను ఆట్టివాతప్రకోపముచే గర్భమును ధరించకున్నయెడల ఆట్టిస్త్రీలకు వస్త్రీకర్త మిగులప్రశస్తమై యుండును. ఇంద్రియము (శుక్రము) తీణించి శరీరము కృశతనొందున్న పురుషులకును, వస్త్రీ మిక్కిలి ప్రశస్తమైయుండును.

❧ { (6) “కేషుచ కశ్చ వస్త్రీః?” అను నారవప్రశ్నమున కుత్తరము. } ❧
అందు వివరీతగుణవస్త్రీకల్పనవిధి.

మూ. ఉష్ణాభిభూతేషు వదన్తి శీతాన్

శీతాభిభూతేషు తథా సుఖోష్ణాన్,

తత్ప్రత్యనీకౌషధసంప్రయుక్తా

స్వర్వత్ర వస్త్రీన్ ప్రవిభజ్య యుజ్ఞాన్.

3 ౪

వ్యా. ఉష్ణప్రధానమైన వ్యాధులచే వీడింపబడినవారికి ఆట్టియుష్ణగుణాదులగు విరుద్ధములయిన యౌషధములచే సిద్ధములై చల్లగనుండువస్తులను ప్రయోగింపదగును. అత్తైరుగుననే శీతప్రధానమైనవ్యాధులు కలవారికి ఆట్టిశీతమునకు విరుద్ధమయినగుణాదులు గలయౌషధములచే సిద్ధములై సుఖోష్ణముగ నుండువస్తులను ప్రయోగించవలయును. ఇత్తైరుగుననే వ్యాధులన్నిటియందును వ్యాధ్యాదులకు వివరీతములయిన గుణాదులుగల యౌషధములచే వస్తులను సిద్ధముచేసి యుపయోగింపవలయును.

❧ నియతముగ శోధనముచేయదగినవ్యాధులు. ❧

మూ. న బృంహణీయాన్విదధీత వస్త్రీ న్విశోధనీయేషు గదేషు వైద్యః,
కుష్టప్రమేహాదిషు మేదురేషు నరేషు యే చాపి విశోధనీయాః.

వ్యా. శోధనము చేయింపవలసినకుష్టము, ప్రమేహము మున్నగురోగముల యందును, మేదస్సు వృద్ధిచొంది బలిసియున్నవారికిని, సంశోధనమున కర్హులగు ఇతరులకును, బృంహణవస్తుల నియ్యదగదు. (ఇచ్చట ‘ప్రమేహాదిషు’ అను అదిశబ్దముచేత అరొచకము, తంద్ర, క్లిష్టపద మున్నగురోగములుకూడ గ్రహింపబడును).

❧ సంశోధనవస్త్రీకి అనర్హులు. ❧

మూ. తీణాత్తానాం న విశోధనీయాన్

న శోషితాం నో భృశదుర్బలానామ్,

న మూర్ఛితానాం న విశోధితానాం

యేషాం చ దోషేషు నిబద్ధమాయుః.

3 2

వ్యా. ఉర్రూతముచే తీరించినవారిని, ధాతవులు శోషించినవారిని, మిక్కిలి బలహీనులను, మూర్ఖులొగము కలవారిని, వసుచాచిసంశోధనముల జేసినవారిని, శోధనవస్తుల నియ్యదగదు. మరియు టోషములపైనే ప్రాణములు ఆధారపడి సంశోధనము చేసినందుచే కల్లినబడలిక చేతనే మరణమునొందుస్థితి నున్నవారిని సంశోధనవస్తిని ప్రయోగించునను.

❖ వస్తియుక్త విశేషగుణములు. ❖

మూ. శాఖాగతాః శోష్ణగతాశ్చ రోగాః

మర్త్యోర్ధ్వసర్వావయవాద్ధబాశ్చ,

యే సస్తి తేషాం స హి కర్మదన్యో

వాయోః పరం జుష్టని హేతురస్తి.

3౨

విణ్ణాత్రపిత్తైదిమలూశాయానాం

విత్తేషసభ్యతకరస్స యస్తాత్,

తస్యాఽతివృద్ధస్య శమాయ నాస్యత్

వస్తిం వినా భేషజమస్తి కిచ్చిత్.

3౩

తస్మాద్వికీర్ణాన్ధమితి బ్రువస్తి

సర్వాం చికిత్సామపి వస్తిమేత్,

వ్యా. శరీరమునందలి శాఖలు, టోష్ణమును, మర్త్యములను, శరీరమునందలి యూర్ధ్వభాగమును, సర్వావయవములను, సంఘలు మున్నగు ఏకాంగములను, ఆశ్రయించి సంభవించుటోగముల కన్నిటిని వాతమొక్కటిచక్క చేకొండుకారణము లేదు. మరియు మూత్రపురీషములను, పిత్తకఫములను, ధాత్వాదులయందలి మలములకును, వాయూశయములను సంఘోగదయోగముల గల్గించుచు ప్రధానముగ వాతమే యగును. అట్టివాతము పృథ్వికొనినచో దాని శమింపజేయుటకు వస్తికర్మ చేకొండుచికిత్స శ్రేష్ఠమైనది కానరాదు. కావున వస్తికర్మ తక్కినచికిత్సలతో సగభాగముగ నుండుననియు కొందరుచెప్పెదను. టోగములకన్నిటికి ప్రధానకారణవాతమును శమింప సమర్థమగుటం జేసి సంపూర్ణమైచికిత్స వస్తికర్మమగునని మరికొందరాచార్యులు చెప్పెదరు. (ఇదియు, “కిం గుణో వస్తిక” అను వైద్యప్రశ్నమునకే యాత్తరమగును.)

❧ { వస్త్రయొక్క సమ్యగ్యోగ-అయోగ-అతియోగముల విశేషలక్షణములు. } ❧
అందు తాత్కాలికసమ్యగ్యోగసామాన్యలక్షణము.

మూ. నాభిప్రదేశం కటిపార్శ్వకుక్షిం

గత్వా శక్పద్దోషచయం విలోడ్య.

౪౦

సంస్తేహ్య కాంసపురీషదోషః

సమ్యక్ సుఖేనైతి చ యస్య వస్త్రీః,

వ్యా. ప్రయోగింపబడిన వస్త్రైషధము నాభిప్రదేశమునందును, ఇరుప్రక్కల యందును కుక్షియందును పూర్తిగవ్యాపించి పురీషమును దోషసంచయమును చక్కగ కలియబెట్టి, తనయందలి వీర్యరూపమైనసారమును శరీరమున వ్యాపింపజేసి, పురీషము లోడను దోషములలోడనుకూడి, శరీరమున కాయాసమును కల్పింపక నిరవశేషముగ బైట వెడలినచో నట్టివస్త్రీ చక్కగ పనిచేసినదని యెరుంగునది. (ఇదియును “కిం చ కృతా కృతేషు” అనుమాండవప్రశ్నమున కుత్తరము.)

❧ నిరూహవస్త్రీ సమ్యగ్యోగలక్షణములు. ❧

మూ. ప్రసృష్టవిణ్ణాత్ర సమీరణత్వం

రుచ్యగ్నివృద్ధ్యాశయలాఘవాని.

రోగోపశాంతిః ప్రకృతిస్థతా చ

బలం చ తత్ స్వాత్ సునిరూఢలిజ్జం,

వ్యా. నిరూహవస్త్రీ బాగుగపనిచేసినచో పురీష-మూత్ర-వాతములు ధారాళముగ వెడలును. నోట రుచికల్లును. జఠరాగ్ని వృద్ధి నొందును. ఆహార్యాశయములు చులకనగ నుండును. నిరూహవస్త్రీచే శాంతి నొందకగిన వ్యాధులు శమించును. శరీరము వికృతిలేక స్వాభావికస్థితి నొందును. శరీరమునకు బలము కల్లును. ఈలక్షణమునుబట్టి నిరూహవస్త్రీ సమ్యగ్యోగయుక్తమని యెరుంగునది. (ఈలక్షణములు నిరూహవస్త్రీని ప్రయోగించిన వెంటనే కల్గును.)

❧ నిరూహవస్త్రయోగలక్షణములు. ❧

మూ. స్వాత్ రుక్ శిరోహృద్దుదవస్త్రీజ్ఞే

శోఘః ప్రతిశ్యాయవికర్తికే చ.

౪౧

హృల్లాసికామారుతమూత్రసజ్గః

శ్వాసో న సమ్యక్ చ నిరూహితే స్యుః,

వ్యా. నిరూపావస్థి చక్కగపనిచేయనిచో శిరస్సునందును, హృదయమునందును, వస్థియందును, మేధమునందును వాపుకల్గును. పడిశముపట్టును. కడుపులో కోత పుట్టును. ఓకరింతలుకల్గి నోట నీరుకారును. వాతమూత్రములు సరళముగ వెడలక బద్ధ గించును. శ్వాసముపుట్టును. (ఇవియన్నియు నిరూపావస్థికి ఆయోగలక్షణములు.)

— ౧౭ నిరూపావస్థ్యతియోగలక్షణములు. ౧౭ —

మూ. లింగం యదేవాతివిరేచితస్య భవేత్తదేవాతినిరూహితస్య. ౪౩

వ్యా. విరేచనాతియోగమునకు చెప్పినలక్షణములే నిరూపాతియోగమునందును సంభవించును. ఇచ్చట “కఫాప్రసేత్తక్షయజానిలోత్థాః.....విరేచనేతి.” (సి. అ. 1, శ్లో. 19) అనిచెప్పబడిన విరేచనాతియోగలక్షణములను నలిదేశించుకొనునది.

— ౧౮ అనువాసనవస్థి సమ్యగ్యోగలక్షణములు. ౧౮ —

మూ. ప్రత్యేత్యసక్తం సశక్తృచ్చ తైలం
రక్తాదిబుద్ధిన్ద్రియసంప్రసాదః,
స్వప్నానువృత్తిః లఘుతా బలం చ
సృష్టాశ్చ వేగాః స్వనువాసితే స్యుః.

౪౪

వ్యా. అనువాసనవస్థి చక్కగపనిచేసినచో తైలము లోపల చిక్కక మలముతో కూడి సరళముగ బైటవచ్చును. రక్తాదిధాతువులను, బుద్ధియు, చక్షురాదిఇంద్రియంబు లును, నిర్మలములై వానివానికృత్యముల జేయుచుండును. చక్కగ నిదురపట్టును. శరీరము తేలికకల్గియుండును. శరీరబలము కల్గును. మలమూత్రాదివేగములు బద్ధములేక సరళముగ వెడలుచుండును. ఇవియన్నియు అనువాసనవస్థి సమ్యగ్యోగలక్షణములు.

— ౧౯ అనువాసనవస్థ్యయోగలక్షణములు. ౧౯ —

మూ. అధశ్శరీరోదరభాహువృష్ట

పార్శ్వేషు రుక్, రూక్షఖరం చ గాత్రమ్ (వర్షః),

గ్రహశ్చ విష్ణాత్ర సమీరణానాం

అసమ్యగేతాన్యనువాసితస్య (తేస్యః).

౪౫

వ్యా. అనువాసనవస్థిచే చక్కగ పనిచేయనిచో శరీరమునం దధోభాగమునను, ఉదరమునను, భాహువులయందును, వీపునందును, ఇరుప్రక్కలయందును, నొప్పిపుట్టును. శరీరంబును, పురిపంబును, రూక్షమై కఠినముగ నుండును. మూత్రపురిషవాతములు సరళ

ముగవెడలక బద్ధగించును. ఇవియన్నియు అనువాసనవస్థి అయోగమువలన గల్గులక్షణములు. (ఈలక్షణములు శరీరము చక్కగ స్నిగ్ధముకాకుండుటవలన సంభవించును.)

—ॐ అనువాసనవస్థి అతియోగలక్షణములు. ॐ—

మూ. హృల్లాసమోహాక్లమసాదమూర్ఛా
వికర్తికా చాత్యనువాసితస్య,

వ్యా. అధికముగ ననువాసనముచేయుటవలన ఓకరింతలు వచ్చును, మైకము గ్రస్తును, బడలిక సంభవించును, ప్రాలుమాలికయు, మూర్ఛయు, వికర్తికయు కల్గును. ఇవి అనువాసన అతియోగలక్షణములు.

—ॐ అనువాసనవస్థియందు స్నేహము బయటవెడలదగినకాలము. ॐ—

మూ. యస్నేహో యామాననువర్తతే శ్రీక్
స్నేహో నరస్యాత్ స విశుద్ధదేహః.
ఆశ్వాగతేనస్యస్తు పునర్విధేయః
స్నేహో న సంస్నేహయతి హ్యతిష్ఠక్,

౪౬

వ్యా. అనువాసనవస్థి నువయోగించునపుడు స్నేహరూపయోషధము మూడు జాములకాలము లోపలనే యుండి పిమ్మట బయటవెడలినచో అట్టిమనుజుడు పరిశుద్ధమైన దేహము కలవాడగును. అటుగాక వస్తిని ప్రయోగించినవెంటనే శీఘ్రముగ స్నేహము బయలువెడలినయెడల చక్కగ స్నేహనమును చేయనోపదు. కావున అట్టియెడ మరల అప్పుడే స్నేహవస్థిని జేయవలయును.

—ॐ కర్మకాల-యోగవస్తువస్వరూపము. వానికి వేరువేరుగ సంఖ్యావిభాగము. ॐ—

మూ. త్రింశత్తతాః కర్తసు వస్తయో హి,
కాలస్తతోఽర్ధేన తతశ్చ యోగః.
సాన్వాసనాః ద్వాదశ వై నిరూహాః
ప్రాక్ స్నేహ ఏకః పరతశ్చ షడ్భు,
కాలే త్రయోఽన్తే పురతస్తతైకః
స్నేహో నిరూహస్తరితాశ్చ షట్ స్యుః.
యోగే నిరూహస్త్రయ ఏవ దేయాః
స్నేహాశ్చ పజ్జైవ పరాదిమధ్యాః,

౪౭

౪౮

వ్యా. ముష్పదివస్తులను వరుసగా చేసినయెడ నయ్యది కర్తవ్యస్తి యనబడును. అందు అర్థసంఖ్యయగు పదునైదువస్తులను చేయించినయెడ కాలవస్తి యనబడును. దానిలో నగము సంఖ్యగల యెనిమిదివస్తులను చేసినయెడ యోగవస్తి యనబడును. అందు తొలుత ఒక అనువాసనవస్తిని ప్రయోగించి పిదప పండ్రెండు అనువాసనవస్తులతో అంతరితములైన పండ్రెండు నిరూపావస్తులను ప్రయోగించి పిమ్మట అయిదు అనువాసనవస్తులను వరుసగా ప్రయోగించినచో నీముష్పదియును చేరి కర్తవ్యస్తియగును. (ఇచ్చట “సాన్వాసనాః ద్వాదశ” అనుచోట ఒక అనువాసనవస్తిని ఒకనిరూపావస్తిని మార్చిమార్చి చేసినయెడ అనువాసనవస్తి అంతరితనిరూపావస్తులు పండ్రెండు అగును.)

కాలవస్తివివరణము—మొదట ఒకఅనువాసనవస్తిచేసి పిమ్మట ఐదునిరూపావస్తులతో అంతరితములైన ఆరుఅనువాసనవస్తులను కడపట మూడుఅనువాసనవస్తులను వరుసగా చేసినయెడ నీపదునైదువస్తులనుచేరి కాలవస్తియగును.

యోగవస్తి వివరణము—మొదట నొకయనువాసనవస్తిని పిమ్మట మూడున్నేహవస్తులతో నంతరితములైన మూడునిరూపావస్తుల కడపట నొకఅనువాసనవస్తిని చేయించినయెడ యాయెనిమిదివస్తులనుచేరి యోగవస్తి యగును. (ఇనియును “సంఖ్యా కా”? అను నాల్గవ ప్రశ్నమున కుత్తరమగును.)

వైశిష్టినవస్తులమూడును ఆయుర్వేదశాస్త్రమున కర్త కాలయోగసంజ్ఞలచే వ్యవహరింపబడుటలేదు, అయినను యాసంజ్ఞలు వివాదసమయమున పండితవ్యవహారమునకై చెప్పబడినదని యెరుంగునది.

— నిరూపాంగముగ చేయబడు అనువాసనవస్తి సంఖ్యావివరణము. —

మూ. శ్రీ నృశ్చ వాఽఽహుశ్చతురోఽథ షడ్వా

వాతాది (ధి) కానాం అనువాసనీయాన్.

౪౯

న్నేహాన్ప్ర దాయాశు భిషగ్విదధ్యాత్

స్తోతోవిశుద్ధ్యర్థమతో నిరూహాన్,

వ్యా. వాత మధికముగ గలవారికి తొలుత మూడు, లేక ఐదు, అనువాసనవస్తులపైనను; నాలుగు, లేక ఆరు అనువాసనవస్తులపైనను; (నిరూపావస్తికి పూర్వాంగముగన్నేహనార్థము) అనువాసనవస్తులను చేయించి పిమ్మట స్తోత్రస్సలు పరిశుద్ధమగుటకై (శోధనార్థము) నిరూపావస్తులను ప్రయోగింపవలయును. ఇచ్చట నీయనువాసనవస్తి నిరూపావస్తికి పూర్వాంగముగ జెప్పబడినది. కావున సమసంఖ్యలైన అనువాసనవస్తులు

చెప్పబడినవి. “ఏవం తథా త్రీక్.....వస్తీనయుక్తా తుకలో విదధ్యాత్.” (సి. అ. 1 శ్లో. 25) అని విధించబడిన (ప్రధానముగ) స్నేహపస్తీయందుమాత్రము “అయుక్తా” అని బేసిసంఖ్యగ అనువాసనవస్తులు విధింపబడినది. కాన పరస్పరవిరుద్ధములేదని యెరుంగు నది. (ఈవిషయమునే ఆశ్లోకవ్యాఖ్యయందును సూచితము.) ఇదియును సంఖ్యాప్రశ్న మున కు త్తరమగును.

❧ శిరోవిరేచన నశ్యకల్పనావిధి. అందు నశ్యప్రయోగము. ❧

మూ. విశుద్ధదేహాస్య తతఃక్రమేణ

స్నిగ్ధం తలస్వేదితము త్తమాజ్ఞమ్.

౫౦

విరేచయేత్ త్రిద్విరక్షైకశో వా

బలం సమీక్ష్య త్రివిధం మలనామ్,

వ్యా. (ఇంతదనుక పంచకర్తలలో వమన - విరేచన - నిరూహ - అనువాసన ములను నాల్గిటియొక్క కల్పనావిధానము సాంగముగ జెప్పబడినది. పిమ్మట క్రమస్రావ మయిన నశ్యకర్తలనుము వివరించబడును.) విరేచనాదులచే కాయశోధనము తొలుత చేసినవానికి పిమ్మట స్నేహనముచేసి (శిరోభ్యంజనాదులచే స్నేహవిధిచేసి) ఆరచేతితో శిరస్సుపై మద్దనచేసి నాటిదినమే నశ్యవిధిచేత రోగియొక్క (వాతాదిదోషములయొక్క) ఉత్తమమధ్యమ అధమబలములను గమనించి తదనుసారముగ వరుసగ మూడు, లేక రెండు, లేక నొకసారియైనను శిరోవిరేచనము చేయించవలయును.

❧ శిరోవిరేచనసమ్యక్యోగ - అయోగ - అతియోగలక్షణములు. ❧

మూ. ఉరఃశిరో లాఘవమిద్ద్రీయాచ్ఛ్యం (యాణౌ)

స్తోతోవిశుద్ధిశ్చ భవేద్విశుద్ధే.

౫౧

గలోపలేవః శిరసో గురుత్వం

నిష్ఠీవనం చాప్యథ దుర్విరిక్తే;

శిరోక్షిశ్భ్రష్టవణార్తితో దౌ

అత్యర్థశుద్ధే తిమిరం చ పశ్యేత్.

౫౨

స్యాత్తర్పణం తత్ర మృదు ద్రవం చ

స్నిగ్ధస్య తీక్ష్ణం తు ఫునర్నయోగే,

వ్యా. నశ్యకర్తము చక్కగపనిచేసినయెడ రొమ్మనందును, శిరస్సునందును తేలికగ నుండును. చక్షురాదిఇంద్రియములు లేటయై తమకృత్యముల సెరవేర్చునామర్థ్యము

యందును. ప్రాతస్సలు పరిశుద్ధములై యుండును. ఇవి నస్యకర్త సమ్యక్గోగ
ణములు.

నస్యకర్త అయోగమునందు కంతమున జిగురుకల్లి శిరస్సు బరువుగనుండును. నోట
కృవెడలును.

నస్యకర్త అతియోగమునందు శిరస్సునందును, కండ్లయందును, కణతలయందును,
ఎర్రము, పోటునుపుట్టును. కన్నులు చీకట్లు క్రమ్మునట్లు మైకమువచ్చును. అట్టిఅతియోగ
మృదువును ద్రవరూపమయిన తర్పణరూపనస్యమును మరల ప్రయోగించవలయును.
యోగమునందు మరల స్నేహనముచేసి తీక్షణనస్యమును ప్రయోగించవలయును.

❧ పంచకర్తప్రయోగోపసంహారము. ❧

౧. ఇత్యాతురస్వస్థసుఖప్రయోగే

బలాయుషోః పృథ్వికృదామయఘ్నః.

౫3

వ్యా. ఇతైరంగున రోగపీడితులకును, స్వస్థతనుండువారికిని, బలమును ఆయువును
నొందించుటకును, రోగములు హరించుటకును తగినపంచకర్తకల్పము చెప్పబడినది.
ఎట స్వస్థతనుండువారికి బలఆయువులు పృథ్వినిొందించుననియు, రోగులకు ఆయా
ములు నివర్తించుననియు విభాగము నెరుంగునది.)

౫(7-8)వస్త్రకర్తజేసికొనునపుడు విసర్జించవలసినకృత్యములు,వానికాలనియమము.❧

౧. కాలస్తు వస్త్రాదిషు యాతి యావాక్

తావాన్భవేత్ ద్విః పరిహారకాలః,

అత్యాసనస్థానవచాంసి, యానం

స్వప్నం దివా మైథునవేగరోధాన్.

౫౪

శీతోపచారాతపశోకరోషాక్

త్యజేదకాలాహితభోజనం చ,

వ్యా. చాలాకాలము కూర్చునియుండుట, నిలబడియుండుట, అధికముగ మాట
లు, గుఱ్ఱము మొదలగువానిపై సవారిచేయుట, పగలునిదురించుట, స్త్రీసంభోగము
లు, మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించుట, చల్లనియమపచారముల జేసికొనుట,
కల్యాణండుట, దుఃఖపడుట, శోపపడుట, అకాలమునభుజించుట, హితముకాని
కారమును భుజించుట ఈకృత్యముల నన్నిటిని వస్త్రకర్తనుచేసికొనునపుడు విసర్జించ

వలయును. (ఇయ్యది “కిం వర్జ్యసీయం ప్రతికర్తృకాలే” అను నేడవప్రశ్నమున కుత్తరము.)

మరియు మైజెప్పిన అత్యాసనముమొదలగు నిషిద్ధవిషయములనే వస్త్రకర్తచేసిన పిచ్చుటను వస్త్రకర్త చేసికొనినకాలమునకన్న రెట్టింపుకాలము విసర్జించి యుండవలయును. (ఇయ్యది “కృతే కియాన్వా పరిహారకాలః” అను యెనిమిదవప్రశ్నమున కుత్తరము.)

— { (9-11) షస్త్రాషధము లోనప్ర వేశించకుండుటకును, చిరకాలమునకు బైటవెడలుటకును కారణములు. } —

మూ. బధ్ధే ప్రణీతే విషమం (మే) చ నేత్రే,
మాధ్యే తథాఽర్చ్యః కఫవిడ్విబధ్ధే (ధే). ౫౫
న యాలి వస్త్రీః; న సుఖం నిరేతి
దోషావృతోఽల్పో యది వాఽల్పవీర్యః,

వ్యా. వస్త్రీయంత్రముయొక్క నేత్రమున (గొట్టమున) యేదైన అడ్డముపడి యున్నను, వస్త్రీయంత్రమును విషమముగ ప్ర వేశింపజేసినను, ఆర్చ్యస్థులచేనైనను, పురీ షముచేనైనను, గుదమార్గము అడ్డగింపబడియున్నను, షస్త్రాషధము లోపలికి ప్ర వేశింప నేరదు (ఇయ్యది “ప్రణీయమానశ్చ న యాలి వస్త్రీః కేన” అను తొమ్మిదవప్రశ్నమున కుత్తరము.)

మరియు దోషము మిక్కిలిప్రబలమై అట్టిదోషముచే నిరోధింపబడినను, ఔషధము స్వల్పపరిమాణముగనున్నను, స్వల్పవీర్యమైయున్నను, అట్టి యాషధము చిరకాలమునకు బయటవెడలును. (ఇయ్యది “సుచిరాచ్చ కే నైతి” అను పదునొంకడవ ప్రశ్నమున కుత్తరము.)

— (10) షస్త్రాషధము శీఘ్రముగబయటవెడలుటకు కారణములు. —

మూ. ప్రాప్తే తు వర్షోనిలమాత్రవేగే
వాతేఽతివృధ్ధేఽల్పబలే గుడే వా. ౫౬
అత్యుష్ణతీక్ష్ణశ్చ మృదా చ కోష్ఠే
ప్రణీతమాత్రః పునరేతి వస్త్రీః,

వ్యా. పురీషము, అపానవాతము, మూత్రము, వీనివేగము కల్గియున్నప్పుడును, వాతము మిక్కిలియధికముగ నున్నప్పుడు, గుదప్రదేశమునందలి సంవరణి అనువళి బల

హీనముగనున్న పృథును, ప్రయోగింపబడి వస్త్రావధంబును; కోవము మృదువుగానున్న పృథు మిక్కిలియుష్టంబును తీక్షణంబును వైనయాషధమును వస్త్రీచేసినను; ఆట్టియాషధము లోపల తుణమాత్రమైన నిలువక వెంటనే బయలువెడలవచ్చును. ఇయ్యది “కేవలైశీఘ్రు” అను పదియవ ప్రశ్నమున కుత్తరము.

❧ { (12). చక్కగ వస్త్రీప్రయోగముచేసినను సాధ్యములైన కొన్ని వ్యాధులును శమింపకుండుటకు కారణములు. } ❧

మూ. మేదఃకఫాభ్యాం అనిలో నిరుద్ధః
శూలాజ్గసు ప్తిశ్వయధూః కరోతి. ౫౭

స్తేహస్తు యుష్మన్న బుధస్తు తస్మై
సంవర్ధయత్యేవ హి తాన్వికారాః,
రోగాస్తథాఽన్యేఽవ్యవితర్క్యమాణాః
పరస్పరేణావగృహీతమార్గాః. ౫౮

సహ్వాషితా ధాతుభిరేవ చాన్వైః
న్వైర్భేషజైః నోపశమం వ్రజన్తి,

వ్యా. మేదస్సుతోడను, కఫముతోడను, అడ్డగింపబడిన వాతము; శూలమును, అవయవములయందు స్పర్శజ్ఞానము లేకుండుటను, వాపును గల్గించును. ఆట్టియెడ రోగికి వస్త్రీప్రయోగనిమిత్తము స్తేహకర్తను చేయించినచో అవస్తీని చక్కగ ప్రయోగించినను, వైజేషినవ్యాధులు మిక్కిలి వృద్ధి నొందును. మరియు ఇతైరంగుననే వాతాదిదోషములు నొండొంట నిరోధింపబడినపుడు వానివానిమార్గముల అడ్డగింపబడినపుడును; ఇతరధాతువులచే దూషింపబడినపుడును, ఆట్టివిషయములను, తెలివిమాలినవైద్యులు చక్కగగమనింపక ఆయాదోషమునకు దగినచికిత్సల చక్కగజేసినను, ఆయాషధములచే శాంతి నొందదగిన రోగములుగూడ శమింపనేరవు. ఇయ్యది “సాధ్యాగదాః స్వైశశమవై శ్చకేచిత్ కస్తా త్ప్రముక్తైః న శమం, వ్రజన్తి?” అను పండ్రెండవ ప్రశ్నమున కుత్తరము.

❧ కొన్ని రోగములు తగుచికిత్సచే శమించకుండుటకు మరికొన్ని ఇతరకారణములు. ❧

మూ. సర్వం చ రోగప్రశమాయ కర్త
హీనాతిమాత్రం విపరీతకాలమ్. ౫౯

మిథ్యోపచారాచ్చ న తం వికారం

శాంతిం నయేత్సత్యమపి ప్రయుక్తమ్,

వ్యా. ఆయారోగముల శమింపజేయుటకై చేయబడిన పంచకర్తలు మున్నగు చికిత్సలన్నియు హీనముగనైనను, అధికముగనైనను, దానికి విధింపబడిన కాలమునకు వ్యత్యస్తముగనైనను, ప్రయోగించినను; అపఖ్యములగు నాహారవిహారాదుల సల్పినను అట్టి యాషఢము రోగమునకు మిక్కిలిహితకరమైనను; ఆయారోగముల శమింపజేయ నమర్థముకానోపదు.

—ॐ ఆధ్యాయోక్త విషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్ర శ్లోకః—

మూ. ప్రశ్నానిమాన్వాదశః పశ్చాత్తా

ణ్యుద్దిశ్య సిద్ధావిహ కల్పనాయామ్.

౬౦

ప్రజాహితార్థం భగవాన్ మహార్థాన్

సమ్యక్ జగాదర్షివరోఽత్రిపుత్రః.

వ్యా. పంచకర్తములనుద్దేశించి సిద్ధిస్థానమునందలి కల్పనాసిద్ధియను నీయధ్యాయమున నుద్దేశింపబడి పండ్రెండు ప్రశ్నములకును వరుసగ నుత్తరములను ప్రజలకు హితము కొరకు బుషిపర్మదైన నాత్రేయులు సవిస్తరముగ చక్కగ వివరించిచెప్పెను.

—ॐ ఆధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే దృఢబలసంపూరితే,

సిద్ధిస్థానే కల్పనాసిద్ధిర్నామ ప్రథమోధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యైరంగున ఆగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయు నాయుద్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున కల్పనాసిద్ధియను ప్రథమాధ్యాయము సమాప్తము.

ద్వితీయాధ్యాయము.

అవతరణిక:—పూర్వాధ్యాయమున పంచకర్తలకల్పనాదులు వివరింపబడినవి. అట్టిపంచకర్తల నుపయోగింపదగినవిషయములను, వానినుపయోగింపదగని విషయములను వివరించు పంచకర్తీయసిద్ధియను నధ్యాయము ఈక్రింద వివరింపబడును.—

—ॐ అధ్యాయప్రారంభము. ॐ—

మూ. అథాతః పంచకర్తీయాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాన్యామః. ౧
ఇతి హస్తాహ భగవానాశ్రేయః. ౨

వ్యా. వైయధ్యాయమున పమనాదిపంచకర్తలకల్పనము మున్నగువిషయములు సంగ్రహముగ జెప్పబడినవి. దానివలన పంచకర్తముల నుపయోగించుక్రమము తెలియును. పిమ్మట నట్టిపంచకర్తముల నుపయోగింపదగినవిషయములను, ఉపయోగింపదగని విషయములను అధికరించి నిరూపించు పంచకర్తీయసిద్ధి యనునధ్యాయమును భగవానుడగు నాశ్రేయు లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము కాకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము.

—ॐ విషయనిర్దేశము. ॐ—

మూ. యేహం, యస్తాత్ పంచకర్తాణ్యగ్నివేశ! న కారయేత్, ౩
యేహం చ కారయేత్ తాని, తత్సర్వం సంప్రచక్ష్యతే.

వ్యా. పంచకర్తలను ఎవరికి ఏకారణముచే చేయంజనదు. వాని నెవరికి చేయదగును. అనునీవిషయము పూర్తిగ నీక్రింద వివరింపబడును.

ఇచ్చట పమనాదిపంచకర్తముల జేయదగనివారిని సామాన్యముగనిర్దేశించి, పిదప పమనము విరేచనము మొదలగుపంచకర్తలనుజ్ఞేశించి నిషేధవిషయముల వేరువేరుగ జెప్పబడును.

—ॐ సామాన్యముగ పంచకర్తానర్థులు, అర్హులును. ॐ—

మూ. చణ్డాస్సహాసికో భీరుః కృతఘ్నో వ్యగ్ర ఏవ చ, ౪
సద్వైద్యనృపవిద్వేష్టా (సద్రాజభిషజాం ద్వేష్టా)
తద్వైష్ణవః శోకపీడితః.

యాదృచ్ఛికో ముమూక్షుశ్చ విహీనః కర్తవ్యైశ్చ యః,
వైరీ వైద్యవిదగ్ధశ్చ శ్రద్ధాహీనః సుశక్లితః. ౫

భిషజామవిధేయశ్చ నోపక్రమ్యాః భిషగ్విదా,

ఏతానుపచరణ వైద్యో బహుళా దోషానవాఘ్నయాత్. ౬

ఏభ్యోఽన్యే సముపక్రమ్యాః నరాస్సరైర్విరుపక్రమైః,

అవస్థాం ప్రవిభజ్యైషాం వర్జ్యం కార్యం చ వక్ష్యతే. ౭

వ్యా. కోపస్వభావముకలవాడు, సాహసికుడు, (యుక్తాయుక్తముల నెరుంగక పనులజేయువాడు), భయపడు స్వభావముకలవాడు, చేసినయుపకారమును మరచువాడు, స్థిరచిత్తము లేనివాడు, సత్పురుషులను వైద్యులను, పరిపాలనముచేయు ప్రభువులను ద్వేషించువాడును, అట్టిసత్పురుషులు మున్నగువారిచే కారణాంతరములవలన ద్వేషింప బడినవాడును, ధనాదుల గోలబడేపుట మున్నగుకారణములచే దుఃఖపడువాడును, దేవుడు లేడని నాస్తికమతమును బూనినవాడును, అరిష్టలక్షణములు కల్గి చావసిద్ధముగ నున్న వాడును, చికిత్సకుకావలసిన యుపకరణ (సాధన) సంపత్తి లేనివాడును, తనకు (వైద్యు నకు) వైరిగ నున్నవాడును, తాను వైద్యమును చక్కగ తెలిసినవాడని దురభిమానము కల వాడును, చికిత్సచేసికొనుటకు శ్రద్ధలేనివాడును, ఆసుమానస్వభావము కలవాడును, వైద్యుడుచెప్పిన నియమములవివర నడుచుకొనువాడును, (వీరందరును) చికిత్సనొందుటకు అర్హులుకారు. వైద్యులబడినవారికి వైద్యముచేసినయెడ చికిత్సకుడు అనేకదోషముల నొందును; (కావున చికిత్సజేయఁ జనదనుట).

వైద్యునివారికన్న నితరులగువారికి సంశోధనరూపములైన వమనాదిపంచకర్మల చేతను, సంశమనరూపమైన చికిత్సావిధానము లన్నిటిచేతను చికిత్స చేయదగును. మరియు చికిత్సార్హులని చెప్పదగినవారికి ఆయాదోషాద్యవస్థాభేదమునుబట్టి పంచకర్మల నాచరించ వలసిన విధానములును, అట్టియవస్థాభేదముచే చికిత్స మానవలసినవిషయమును విభజించి యాక్రింద వివరింపబడును.

ఇచ్చట—కృతఘ్నుడును నాస్తికుడును ధర్మవిరుద్ధముగ నుండుటంజేసి యట్టి యధర్మముచే వానిచేయుచికిత్స ఫలవంతము కానోపదనియు, సత్పురుషావిద్యేషులకు చికిత్సచేయుటయే ధర్మవిరుద్ధమనియు, చండసాహసికాదులకు చికిత్స నిష్ఫలమగుననియు నెరుంగునది. మరియు విమానస్థానమునందలి జనపదోద్ధ్వంసనీయమున “అనవవాద ప్రతీ కారస్య” అని యుపక్రమించియు, రోగభిషగ్జీతీయంబునందు చికిత్సానర్హ విషయములు నిరూపింపబడినను ఇచ్చట ప్రకరణానుసారముగ ననువదింపబడినవని యెరుంగునది.

—౧౭ వమనకర్తానర్థులు. ౧౭—

మూ. అవమ్యాస్తావత్ —క్షత క్షీణాఽతిస్థూలాఽతికృశబాలవృద్ధ
దుర్బలశ్రాన్తపిపాసితక్షుధితకర్షభారాఽధ్వహతోప వాసమైథు
నాధ్యయనవ్యాయామచింతా ప్రసక్త టౌమగర్భిణీసుకుమార
సంవృతకోష్ఠదుశ్చర్దనోర్ధ్వరక్తపిత్తప్రసక్తచ్ఛర్ద్యాధ్వ వాతా
స్థాపితాఽనువాసితహృద్రోగోదా వర్తమాత్రాఘాతస్థిహగుల్మో
దరాష్ఠీలాస్వరోపఘాతతిమిరశిరశ్శబ్దకర్ణాక్షిశూలారాః. ౮

వ్యా. ఉరఃక్షతరోగముకలవాడు, ధాతువులు క్షీణించినవాడు, మిక్కిలిస్థూల
మైన శరీరముకలవాడు, మిక్కిలికృశించినవాడును, బాలుడు, వృద్ధుడు, హీనబలుడు,
పనులచే బడలినవాడు, దప్పిగొనినవాడు, ఆకలి తీవ్రముగకల్గినవాడు, పనులజేయుట
చేతను, భారమును మోచుటచేతను, త్రోవనడుచుటచేత అభిఘాతము నొందినవాడును,
ఉపవాసముచేసినవాడును, స్త్రీసంభోగమును వేదాదులజడుపుట దేహవరిశ్రమమును
చేయుట, చింత అనునీవ్యాపారములయందు మిక్కిలివ్యాసంగము కలవాడును, శరీరము
కృశించినవాడును, గర్భవతియు, సుకుమారశరీరుడును, వాతప్రకోపముచే సంకుచితమైన
కోష్ఠముకలవాడును, మిగులకష్టముచే వాంతియగు స్వభావముకలవాడును, ఉర్ధ్వగత
రక్తపిత్తము కలవాడును, తనంతనే వాంతియగుచున్నవాడును, వాత మూర్ధ్వముగ సంచ
రించువాడును, నిరూహవస్తి చేసికొనినవాడును, అనువాసనవస్తి చేసికొనినవాడును,
హృద్రోగవీడితుడును, ఉదావర్తబాధితుడును, మూత్రాఘాతము, స్థిహవృద్ధి, గుల్మము,
ఉదరము, ఆష్టిల, స్వరభేదము, తిమిరము, శిరశ్శూలము, శంఖశూలము, కర్ణశూలము,
నేత్రశూల, అనునీవ్యాధులచే వీడితులును; వీరందరును వమనకర్తమును చేసికొనుటకు
అర్హులుకారు. (చండ-సాహసికాదులుదక్క తక్కినవారికి వమనముచేయదగునని
“విభ్యోఽస్యేనమపక్రమ్యః” అను చైవాక్యముచే నిద్రేశింపబడినది; అట్టివమనార్హులకు
గూడ క్షతక్షీణాదివ్యాధులచే బాధకల్గినపుడు వ్యాధ్యవస్థాభేదమునుబట్టి వమనమును
జేయంజనదని యీవాక్యముచే నిషేధింపబడినది.

—౧౮ వమనానర్థులకు వమనముచేగల్గ వ్యాపత్తులు. ౧౮—

మూ. తత్ర క్షతస్య భూయః క్షణనాత్ రక్తాలిప్రవృత్తిస్సాన్యతే,
క్షీణాఽతిస్థూల కృశబాలవృద్ధదుర్బలానాం టౌషధబలాఽసహ

త్యాత్ ప్రాణోపరోధః; శ్రాన్తపిపాసితక్షుధితానాం చ తద్వత్; కర్తృభారాఽధ్వహతోపవాసమైఘనాధ్యయన వ్యాయామచిన్తా-ప్రసక్తమౌమాణాం రాక్ష్యాత్ వాతరక్తచ్ఛేదక్షతభయం స్యాత్, గర్భిణ్యాః గర్భవ్యాపదామగర్భభ్రంశాచ్చ దారుణా రోగప్రాప్తిః; సుకుమారస్య హృదయాపకర్షణాత్ (హృదయ వికర్షణాత్) ఊర్ధ్వమథోవా రుధిరాతిప్రవృత్తిః; సంవృతకోష్ఠ దుశ్చర్దనయోః అతిమాత్రప్రవాహణాద్ధోషాః సముల్లి-ష్టాః అస్తఃకోష్ఠే జనయన్త్యన్తర్విసర్పం స్తమ్భం జాడ్యం వైచిత్త్యం మరణం వా, (అస్తఃకోష్ఠే విసర్పస్తః స్తమ్భం జాడ్యం వైచిత్త్యం మరణం వా జనయన్తి). ఊర్ధ్వగతరక్త పిత్తినః ఉదానముత్తిపస్య ప్రాణా హరేత్, రక్తం వాతి ప్రవర్తయేత్; ప్రసక్తచ్ఛదే స్తద్వత్; ఊర్ధ్వవాతాఽఽస్థాపితానువాసితానాం ఊర్ధ్వం వాతపిత్తప్రవృత్తిః; హృద్రోగిణో హృదయోపరోధః; ఉదా వర్తిణో ఘోరతరఉదావర్తస్స్యాత్ శీఘ్రతరహంతా; మూత్రా ఘాతాదిభిరార్తానాం తీవ్రతరశూలప్రాదుర్భవః; తిమిరార్తా నాం తిమిరాతివృద్ధిః; శిరశ్శూలాదిషు శూలాతివృద్ధిః; తస్మాత్ ఏతే న వన్యూః.

సర్వేష్వపి తు ఖల్వేతేషు విషగరవిరుద్ధాఽఽజీర్ణాఽభ్యవహా రామ కృతేషు అప్రతిషిద్ధం శీఘ్రతరకారిత్యాత్ ఏషామితి శీఘ్రతర కారిత్యాద్దోషాణామ్.

వ్యా. వైజేష్ఠబడినవారిలో సురక్షితపీడితులకు వమనముజేయించినచో సురమున నధికముగవుండై రక్తం బధికముగ వాంఛియగును. ధాతువులు తీఱించినవారికిని, ఘూల శరీరులకును, కృశించినవారికిని, బాలులకును, పృథ్వులకును, బలహీనులకును, వమనమును చేయించినయెడ వారు కౌషధవీర్యము నోరువజాలకుండురు కావున ప్రాణహాని సంభ వించును. శ్రమనొందినవారికిని, దష్టికొన్నవారికిని, ఆకలికల్గినవారికిని, వమనము నుప యోగించినచో వైజేష్ఠినరీతిగ సౌమధవీర్యము నోరువజాలక ప్రాణముల గోలుపోవుదురు. పసులచేయుట భారమును మోచుట, త్రోవనడుచుట, ఉపవాసము, అతిసంభోగము, అధ్య

యనము, వ్యాయామము, చింత అనుసీవ్యాపారములచే ట్టిణించినవారికి శరీరము (కోష్ఠము) రూక్షమై యుండుటంజేసి వమనయోగమువలన వాతము మిగుల ప్రకోపము నొంది కోష్ఠముపుండై రక్త మధికముగవెడలును. గర్భిణిస్త్రీకి వమనముచేయించినచో గర్భమునకు హానికల్గును, పక్షముకాకుండుగర్భ మూడిపడి దానంజేసి క్రూరములగు రోగములు సంభవించును. సుకుమారులకు వమనమువలన హృదయమున బాధకల్గి యూర్ధ్వాఘోమార్గములనుండి రక్తం బధికముగ వెడలును. కోష్ఠము సంకుచితముగనున్న వారికిని మిగులకష్టముచే వమనములగువారికిని వమనములగుటవలన దోషములు మిక్కిలి సంక్షోభమునొంది కోష్ఠమున పలుదెరంగుల వ్యాపించి స్తబ్ధత్వమును జడత్వమును కల్గించి మనోవైకల్యమునుకూడ కల్గించి తుదకు మరణమునుకూడ కల్గించును. ఊర్ధ్వగత రక్త పిత్తముకలవానికిని వమనమురానున్నవానికిని వమనము నుపయోగించినయెడ ఉదాన వాతము ఊర్ధ్వమార్గమునొంది ప్రాణముల మైకి వెడలించి రక్తము నధికముగవెడలించి తుదకు ప్రాణహానిని చేయును. ఊర్ధ్వముగ వాతముసంచరించువానికిని, ఆస్థాపన-అనువాసన వస్త్ర ప్రయోగముచేసినవారికిని వమనముచే వాతం బధికముగ వెడలును. హృదయరోగము కలవారికి వమనమువలన హృదయబాధ యధికమగును. ఉదావర్తరోగికి వమనమువలన ఉదావర్తమధికమై యతిశీఘ్రముగ చంపును. మూత్రాఘాతము మున్నగువ్యాధులచే బాధింపబడినవారికి వమనముచే వస్త్ర మున్నగు ప్రదేశములయందు తీవ్రమైనశూలనొప్పి సంభవించును. తిమిరరోగులకు తిమిరం బధికమగును. శిరస్సు కణతలు చెవులు మున్నగు వానియందు శూలకల్గినవానికి వమనయోగము శూలనొప్పి యధికమగును. కావున మైజేష్ఠి బడిన ఉరీక్షతాదిరోగములచే బాధితులకు వమనావధము నుపయోగింపంజనదు.

మరియు—విషము, గరము (కృత్రిమవిషము), విరుద్ధాహారము, ఆమము అను నీదోషములచే రోగములు సంభవించినపుడు శీఘ్రముగ ప్రాణముల హింసించును, కావున విషాదిసంబంధము కల్గినపుడు వమననిషిద్ధులగు నురీక్షతాదిరోగులకును కూడ వమనము (కాలాద్యనుగుణముగ) నుపయోగింపవలెను.

—ॐ వమనము చేయదగినవారు. ॐ—

మూ. శేషాస్తు వమ్యాః; (విశేషతస్తు) వీనసకుప్తనవజ్వర రాజయత్న కాసశ్వసగలగ్రహగలగణ్డ శ్లీపద మేహమద్దాగ్ని విరుద్ధాఽజీర్ణాన్న విసూచికాలసక విషగరవీత దప్తదగ్ధవిద్ధా ధశ్శోణిత పిత్త కఫ ప్రనేక (దుర్నామ) హృల్లాసాఽరోచకాఽవిపాకాఽపచ్యపస్తా రోన్మాదాతిసారశోఫ పాణ్డురోగముఖపాకదుష్టస్తన్యాదయః

క్షేప్తవ్యాధయో, విశేషేణ రోగాధ్యామోక్తాశ్చ; ఏలేషు హి
వమనం ప్రధానతమమిత్యుక్తం, కేదార సేతు భేదే శాల్యాద్యశోష
దోషవిनाశవత్. ౧౦

వ్యా. వైశేష్యబడినక్షతక్షీణాదులకన్న నితరరోగులకు వమనము చేయింపదగును. అందును పీనసము, కుష్ఠము, జ్వరము, రాజయత్నము, కాసము, శ్వాసము, గలగ్రహము, గలగండము, క్లిష్టము, (బోదకాలు) ప్రమేహము, అగ్నిమాంద్యము, విరుద్ధాశనము, భుజించినయాహారము జీర్ణముకాకుండునపుడు మరల భుజించుట, (లేక అజీర్ణకరములగు పదార్థముల భుజించుట), విహించిక, అలసకము, విషమును కృత్రిమవిషమును త్రాగుట, సర్పము మున్నగువిషజంతువులచే కరవబడుట, విషసంబంధములగునాయుధములచే కొట్ట బడుట, ఆఫోగతరక్తపిత్తము, నోటకఫము వెడలుట, దుర్వామవ్యాధి, హృల్లాసము (ఓకరింతలు), ఆరోచకము, చక్కగ జీర్ణముకాకుండుట, ఆపచి, అపస్మారము, ఉష్ణాదము, అతిసారము, శోఫ, పాండురోగము, నోటిపుండు, స్తన్య (చనుబాల) దోషము, మున్నగువ్యాధులచే పీడితులను, మహారోగాధ్యాయమున పరిగణనముచేయబడిన కఫ వ్యాధులచే పీడింపబడినవారును, విశేషముగ వమనమునకర్తులు వైశేష్యబడినవ్యాధుల యందు వమనముచే కఫమును వెడలించినయెడ (పరివైరునందు నీళ్లు నిలచి కుట్లు మొదలగు దోషములు వైరు కయ్యులగెనిమెలనరికి నీళ్లువెళ్లగొట్టినపుడు అట్టిజలసంపర్కదోషము హరించి చక్కగ పెరుగుచుండువిధమున) శోష్టమునందలికఫము వెడలి దానజనించిన పీనసాది రోగములు పుట్టుచెడనశించును; కావున వైశేష్యవ్యాధులయందు ప్రధానముగ వమనము చేయింపదగునని భావము.

ఇచ్చట “క్షేప్తవ్యాధయో విశేషేణ రోగాధ్యామోక్తాశ్చ” అనువాక్యముచేత, మహారోగాధ్యాయమున “క్షేప్తవికారాంశ్చ వింశతిమతఃక్షార్థం వ్యాఖ్యాన్యాయః, తద్యథా—తృప్తిశ్చ, తస్మాద...ఆవిష్కృతతమాః వ్యాఖ్యాతాః” (సూత్ర. ౨౦ అ. ౨౨ సూత్రము) అని నిర్దేశింపబడిన యిరువదికఫరోగములును అనువదించబడును.

మరియు మహారోగాధ్యాయమున “వమనస్తు సర్వోపక్రమేభ్యః క్షేప్తణి ప్రధానతమం... ప్రశోషమాపద్యస్తే తద్వత్” (సూత్ర. అ. ౨౦ సూత్రము. ౨౧) అనువాక్యముచే నిర్దేశింపబడిన వమనప్రాధాన్యము “ఏలేషు హి వమనం ప్రధానతమ మిత్యుక్తం... దోషవిनाశవత్” అనునీవాక్యముచే ననువదించబడును. ఇతైరంగున శ్రీ చంద్రశేఖరబంధు విరచనప్రాధాన్యమును వస్త్రీప్రాధాన్యమునుగూడ ననువాదరూపముగ నెరుంగనగును.

❧ విరేచనము జేయదగనివారు. ❧

మూ. అవిరేచ్యాస్తు—సుభగక్షతగుదము క్తనాలాధోభాగ రక్తపిత్త విలక్షిత దుర్బలేద్విగ్రయాల్పాన్ని నిరూఢకామాదివ్యగ్రాఽ జీర్ణనవజ్వర మదాత్యయితాత్మాత శల్యాద్దితాభిహతాతి స్నిగ్ధ రూక్షదారుణకోష్ఠాః, క్షతాదయశ్చ గర్భిణ్యన్తాః. ౧౧

వ్యా. సుకుమారముగ పెరిగినవారును, గుదస్థానమున గాయపడిపుండైనవారును, గుదద్వారమును మూసికొనకయుండువారును, అధోగతరక్తపిత్తము కలవారును, లంకణము చేసినవారును, చక్షురాదీంద్రియములు బలహీనములుగ నున్నవారును, మందగించి స్వల్పమైన జాతరాన్నికలవారును, నిరూహపస్తిచేసికొనినవారును, కామక్రోధాదులచే కలతనొందినమనస్సు కలవారును, అజీర్ణరోగముకలవారును, నూతనముగ జ్వరమువచ్చిన వారును (జ్వరము వక్రముగాకుండునపుడు అని యర్థము), మదాత్యయపీడితుడును, కడుపుబ్బరముకలవారును, శల్యముచే బాధితుడును, అభిసూతము నొందినవారును, మిక్కిలి స్నిగ్ధంబును, మిక్కిలిరూక్షంబును, క్రూరంబునైనశోష్ణముకలవారును విరేచనమునకు అర్హులుకారు. మరియు వసునానర్హులపరిగణనముచేయుతరి చెప్పబడిన “క్షతక్షీణ... గర్భిణీ” అను సంతపరకగుల వాక్యముచే నిర్దేశింపబడినక్షతక్షీణాదులును విరేచనమునకును అర్హులుకారు.

❧ అనర్హులకు విరేచనమువలనగట్లవ్యాపత్తులు. ❧

మూ. తత్ర సుభగస్య సుకుమారోక్తో దోషః స్యాత్, క్షతగుదస్య క్షతే గుదే ప్రాణోపరోధకరీం రుజాం జవయేత్, ముక్తనాశ మతిప్రవృత్త్యా హన్యాత్, అధోభాగరక్తపిత్తినం తద్వత్; విలక్షితదుర్బలేద్విగ్రయాల్పాన్ని నిరూఢాః ఔషధవేగం నస హేరత్; కామాదివ్యగ్రమనసో న ప్రవర్తతే, కృచ్ఛ్రిణ వా ప్రవర్తమానం అయోగదోషా కుర్యాత్; అజీర్ణినః ఆమదోష స్యాత్; నవజ్వరిణోఽవిపక్వా దోషా న నిర్మలేత్, వాత మేవచ కోపయేత్; మదాత్యయితస్య మద్యక్షీణే దేహే వాయుః ప్రాణోపరోధం కుర్యాత్, ఆత్మాతస్యాద్దాయమానస్య వా పురీషకోష్ఠే (పురీషగ్రథితకోష్ఠే) నిచితో వాయుర్విసర్పత్

సహసాఽఽనాహం తీవ్రతరం మరణం వా జనయేత్, శల్యాద్ధి
తాఽభిహతయోః ఊతే వాయురాశ్రితో జీవితం హింస్యాత్;
అతిస్నిగ్ధస్య అతియోగభయం భవేత్; రూక్షస్య వాయురజ్జ
ప్రగ్రహం కుర్యాత్; దారుణకోష్ఠస్య విరేచనోద్ధతాః దోషాః
హృచ్చూలపర్వభేదాఽఽనాహజ్జ మర్దచ్ఛద్ధిమూర్ఛాక్లమాన్
జన్యుత్వా ప్రాణాన్ హన్యుః; ఊతాదీనాం గర్భిణ్యంతానాం
ఛర్దనోక్తో దోషస్యాత్; తస్మాదేతే న విరేచ్యాః. ౧౨

వ్యా. వైజేష్ఠ్యబడినవిరేచనానర్హులలో సుకుమారులకు విరేచనము చేయించినయెడ
వమననిషేధమునకు చెప్పినదోషమే సంభవించును. (హృదయమున బాధకల్లి ఊర్ధ్వ
మార్గముననైనను, అనోమార్గముననైనను, రక్తంబధికముగ వెడలనని భావము. మరియు
గుదమున గాయపడినవానికి విరేచనము చేయించిన గాయము అధికమై ప్రాణాంతకమైన
తీవ్రమగుబాధను కల్గించును. గుదము మూసికొనకయున్నవానికి విరేచనోపధమువలన
అధికముగ విరేచనంబులై చంపును. అనోగతరక్తప్రేక్షముగలవారికిని అట్టియుప
ద్రవమే కల్లును. లంకణము చేసినవారికిని, దుర్బలములైన ఇంద్రియములు కల
వారికిని, అగ్నిమందగించినవారికిని, నిరూఢఫస్తిచేసినవారికిని, శరీరబలము చాల తక్కు
వగుండుటంజేసి వారు విరేచనోపధవేగమును నహింపజాలకుండురు. కామము, క్రోధము,
శోకము మున్నగువానిచే కలతనొందినమనస్సుగలవానికి విరేచనము నుపయోగించినచో
విరేచనములు కానోపదు, లేక మిక్కిలికష్టముచే విరేచనము స్వల్పముగనగును, దానంజేసి
విరేచనఅయోగమునగల్గు విభ్రంశము, హిక్కా, స్తంభము, మున్నగుదోషములు సంభ
వించును. జీర్ణశక్తిలేనివానికి ఆమదోషము సంభవించును. దోషములు చక్రముగాకుండు
నవీనజ్వరితునకు విరేచనము నుపయోగించినయెడ చక్రముగానిదోషములను బైటవెడలంప
నేరక కేవలము వాతమునే ప్రకోపింపజేయును. మదాత్మ్యము కల్గినవానికి మద్యపాన
ముచే శరీరము ఊణించియుండుటవలన వాతము మిగుల ప్రకోపమునొంది ప్రాణముల
మిగుల హింసించును. కడుపుబ్బరించినవానికి విరేచనము నుపయోగించినయెడ వాతము
ప్రకుపితమై పురిషసంచితమైన శోష్ణమున పలుతెరంగుల సంచరించుచు శోష్ణమున గడవిడ
జేసి అట్టియానాహమును తీవ్రతరముగజేసి నొకవేళమరణమునుగూడ కలిగించును. శల్య
ముచే బాధితునకును, అభిఘాతము నొందినవానికిని, గాయమున వాతముజేరి ప్రాణహాని
జేయును. మిక్కిలి స్నిగ్ధకోష్ఠులకును, విరేచనాతియోగభయము కలుగును. రూక్షశరీరుల
కును వాతము ప్రకుపితమై ఆవయవములయందు బాధ కల్గించును. క్రూరకోష్ఠునకు

విరేచనమువయోగించనియెడ దోషములు ప్రకోపమనొంది హృదయశూలను, పర్వ భేదము, ఆనాహము, ఒడలిసొప్పులు, వాంతి, మూర్ఛ, బడలిక అనునీయపద్రవముల గల్గించి ప్రాణముల హింసించును. శ్మతక్షీణులు మొదలు జేసి గర్భిణీవరకును చెప్పబడినవారికిని విరేచనమునుపయోగించినయెడ వమనాషధము చేగల్గు నాయాయఃపద్రవములే సంభవించును. కావున వైజేప్పబడిన సుకుమారాదులకు విరేచనాషధము నుపయోగించదగదని భావము.

❧ విరేచనము చేయదగినవారు. ❧

మూ. శేషాస్తు విరేచ్యాః; (విశేషతస్తు) కుష్ఠజ్వరమేహార్ధ్వర క్షపిత భగన్దరోదరాల్సోబ్రధ్నస్తీహగుల్తార్బుద గలగణ్డ గ్రంథివిసూచి కాలసక మూత్రాఘాతక్రిమికోష్ఠవిసర్ప పాండురోగశిరఃపార్శ్వ శూలోదావర్తనేత్రాస్యదాహ హృద్రోగవ్యజ్జనీలికానేత్రనాసి కాన్యస్రవణహలీమక శ్వాసకాసకామలూఽపవ్యవస్తారోన్మాదవాత రక్తయోనిరేతోదోష తైమిర్యారోచకావిపాకచ్ఛర్దిశ్వయథూ దరవిస్ఫోటకాదయః, పిత్తవ్యాధయో విశేషేణ రోగాధ్యా యోక్తాశ్చ; ఏతేషు హి విరేచనం ప్రధానతమమిత్యుక్తం అగ్నున్య పశమే అగ్నిగృహవత్.

౧౩

వ్యా. వైజేప్పబడిన సుభగక్షతగుదాదులకన్న ఇతరములగురోగములు గలవారికి విరేచనాషధముచే విరేచనము చేయింపదగును. అందును-కుష్ఠము, జ్వరము, ప్రమేహము, ఊర్ధ్వగతరక్తపిత్తము, భగందరము, ఉదరము, అల్సోరోగము, బ్రధ్నరోగము, స్తీహము, గుల్తము, ఆర్బుదము, గలగండము, గ్రంథి, విసూచిక, ఆలసకము, మూత్రాఘాతము, కోష్ఠమున క్రిములు జేరియుండుట, విసర్పము, పాండురోగము, శిరశ్శూల, పార్శ్వ శూలము, ఉదావర్తము, కండ్లుమంటలు, నోరుమంట, హృద్రోగము, వ్యంగము, నీలిక, నోటనుండియు, నాసారంధ్రములనుండియు, కన్నులనుండియు నీరుగారుట, హలీమకము, శ్వాసకాసములు, కామలారోగము, అపచి, అపస్తారము, ఉన్మాదము, వాతయోని, రక్తయోని, శుక్రదోషము, తిమిరరోగము, ఆరోచకము, ఆజీర్ణము, వమనరోగము, శోఘ, మహాదరము, విస్ఫోటము ఇవిమున్నగురోగములును; మహారోగాధ్యాయమున జెప్పబడిన పిత్తరోగములును; ముఖ్యముగ విరేచనమునకు అర్హములైయుండును. వైజేప్పబడిన రోగములయందు పిత్తము ప్రకుశితమైయుండును, గాన ఆటిపిత్తమనకు ప్రధానమై

విరేచనరూపచికిత్సను చేసినయెడ పిత్తదోషము బయలుపడలి దానజనించినరోగములన్నియు (నిష్పచే తగలబడుచుండుగృహము నిష్పను చల్లార్చినయెడ బాగుపడువిధముగ) నిశ్శేషముగ శమించును. ఇచ్చట మహారోగాధ్యాయమున “పిత్తవికారాః—ఓషశ్చ ప్లోషశ్చ.....వ్యాఖ్యాతాః” (సూ. అ. 20 సూ. 18) అని నిర్దేశింపబడిన పిత్త రోగములు ఇచ్చట “రోగాధ్యాయోక్తాశ్చ” అనువాక్యముచే ననువదించబడెను.

మరియు “విరేచనం తు సరోష్ఠపక్రమేభ్యః పిత్రే ప్రధానతమం మన్యస్తే భిషజః .....యథాగ్నౌ వ్యపాదే కేవలమగ్నిగృహం చ శీతీ భవతి తద్వత్” (సూ. అ. 20 సూ. 21) అని మహారోగాధ్యాయమున చెప్పబడినవాక్యార్థము ఇచ్చట “విరేషు హి విరేచనమ్.....గృహవత్” అనువాక్యముచే అనువదించబడును.

— ఆస్థాపనవృత్తికనర్హులు. —

మూ. అనాస్థాప్యాస్తు—అజీర్ణ్యతి స్నిగ్ధపీతన్నేహోక్తిష్ట దోషా ల్పాగ్నియానక్లాంతాదుర్బలత్తుత్తృష్టా శ్రమార్తాతికృశభుక్త భక్తపీతోదకవమిత విరిక్త కృతనస్తః కర్తకృద్ధభీతమత్తమూర్ఛిత ప్రసక్తచ్ఛద్ది నిష్ఠీనికాశ్వాసకాసహిక్కాబద్ధచ్ఛిద్రోదకోదరాద్ధా నాలసకవిసూచికామప్రజాతామాతిసారమధుమేహకుష్మాంతాః.

వ్యా. అజీర్ణరోగియు, అతిస్నిగ్ధుడును, స్నేహమును పానముచేసినవాడును, దోషములు స్వస్థానమునుండి నడలి గమనోన్ముఖములైయున్నవాడును, జాతరాగ్ని మందగించినవాడును, రథము గుఱ్ఱములు మున్నగువానివై నెక్కి నవారిచేయుటచే బడలినవాడును, మిక్కిలి బలహీనుడును, ఆకలిచేనైనను డప్పిచేనైనను శ్రమముచేనైనను పీడింపబడినవాడును, మిక్కిలి కృశించినవాడును, అన్నమును భుజించినవాడును, జలమును త్రాగినవాడును, పమన-విరేచన-నస్యకర్తలలో నెద్దానినైన చేసికొనినవాడును, క్రోధమునొందినవాడును, భయపడినవాడును, మత్తుగొనినవాడును, మూర్ఛనొందినవాడును, పమనము రానున్నవాడును, నోట కఫము వెడలనున్నవాడును, శ్వాసము కాసము ఎక్కిల్లు బద్ధోదరము ఛిద్రోదరము జలోదరము కడుపుబ్బరము అలసకము వినూచిక ఆమ, గర్భస్రావము, ఆమాతిసారము, మధుమేహము (ప్రమేహసామాన్యము) కుష్మము అనునీవ్యాధులలో నెద్దానిచేనైన బాధింపబడినవారును, ఆస్థాపనవృత్తినిజేయ నర్హులుకారు. (ఇచ్చట మధుమేహ శబ్దముచేత ప్రమేహములన్నియు గ్రహింపబడును.)

— ఆనర్హుల కాస్థాపనవ స్తిచే గల్గువ్యాపత్తులు. —

మూ. తత్ర—అజీర్ణ్యతిస్సిగ్ధపీతస్నేహానాం దూష్యోదరం, మూర్ఛాశ్చ శ్వయంభుర్వా స్యాత్; ఉల్లిష్టదోషమద్వాగ్నోః అరోచక స్తీవ్రః; యానక్లావ్యస్య ఊభవ్యాపన్నో వ స్తిః ఆశు దేహం శోషయేత్; అతిదుర్బలక్షు త్తృణ్ణాశ్రమారానాం పూర్వోక్తో దోషస్సాన్యత్, అతికృశస్య కార్మ్యం పునర్జనయేత్; భుక్తభక్త పీతోదకయోః ఉల్లిశోర్ధ్వమథోవా వాయుర్వస్తిముత్తిప్య ష్టిప్రం ఘోరాన్ వికారాన్ జనయేత్; వమితవిరిక్తయోస్తు రూక్షం శరీరం నిరూహః క్షతం ఊరణవ దహేత్; కృత నస్తః కర్తవ్యో విభ్రంశం భృశసంరుద్ధస్తోతసః కుర్యాత్, (భృశం సన్నిరుద్ధస్తోతసం కుర్యాత్) కుద్ధభీతయోః వ స్తిరూర్ధ్వముప ప్లవేత్; మత్తమూర్ఛితయోః భృశం విచలితాయాం సంజ్ఞాయాం చిత్తోపహతాత్ వ్యాపత్ స్యాత్; ప్రసక్తచ్ఛర్ది నిష్ఠీవికాశ్వాసకాసహిక్కారానాం ఊర్ధ్వభూతో వాయుః ఊర్ధ్వం వ స్తిం నయేత్; బద్ధచ్ఛిద్రోదకోదరాధ్ధానారానాం భృశ తరమాధ్ధాప్య వ స్తిః ప్రాణాన్ హింస్యాత్; అలసకవిసూచికామ ప్రజాతాఽఽమాతిసారిణాం ఆమకృతో దోషస్సాన్యత్, మధు మేహకుష్ఠినోః వ్యాధేః పునర్వృద్ధిః; తస్మాదేతే నాఽఽ స్థాప్యాః.

౧౫

వ్యా. అజీర్ణరోగముకలవారికిని, అతిస్నిగ్ధసకుసు, స్నేహపానముచేసినవానికిని ఆస్థాపనవ స్తికర్త జేసినచో సన్నిహితముచే గల్గుదూష్యోదరంబైనను, మూర్ఛయైనను, శ్వయంభు (వాపు) వైనను సంభవించును. దోషముల్లేశము నొందినవారికిని, అగ్నిమంద గించినవారికిని, తీవ్రమైనయరోచకము కల్గును. రథముమున్నగువానిపై సవారిచేసి బడలిన వానికి సంక్షోభముచే వ స్తి వ్యాపత్తునొంది శరీరమును శీఘ్రముగ శోషింపజేయును. మిక్కిలి బలహీనులకును, ఆకలిదప్పలచేతను శ్రమముచేతను వీడింపబడినవారికిని కూడ వైజెప్పినరీతిగ శరీరము శోషించును. శరీరము మిక్కిలి కృశించినవారికి మరంతకార్మ్య మధికముగ నగును. అన్నమును భుజించినవానికిని జలమును త్రాగినవానికిని ఆస్థాపనవ స్తి

వలన వాతము ప్రకోపించి వస్త్రాని యూర్ధ్వముగనైనను అభోమార్గముగనైనను వెడలించి శీఘ్రముగ క్రూరములైనరోగముల గల్గించును. వసునమునైనను విరేచనమునైనను నుపయోగించినవారికి నిరూపావస్థిజేసినయెడ నయ్యది వసునవిరేచనములచే రూక్షమైన కోష్ఠమున జేరి (గాయమునందుంచబడినతొరము గాయమును మరింత దహించుభంగి,) దహింప జేయును. నన్యకర్తజేసినవానికి ఆస్థాపనవస్థి నుపయోగించినయెడ ప్రోతోమార్గమును మిక్కిలి యడ్డగించి చక్షురావీంద్రియములకు వైకల్యమును కల్గించును. క్రోధముచేతను భయముచేతను వ్యాకులమైనవారికుపయోగించినచో వస్త్రోచ్ఛేదము నోరుమున్నగుమార్గముల నుండి బైటవెడలును. మత్తుకొనినవానికిని మూర్ఛనొందినవానికిని ఆస్థాపనవస్థి నుపయోగించినయెడ ప్రజ్ఞ తస్పియుండునపుడు చిత్తమును బొత్తుగ చెరిచి మరింతమూర్ఛను వృద్ధి నందించును. వసునంబును, జొల్లును నోటవెడలనున్నవారికిని, శ్వాస-కాస-హిక్కులచే బాధితులకు నుపయోగించినయెడ వాతము ప్రకుపితమై యూర్ధ్వమార్గమున వస్త్రాని చేర్చును. బద్ధోదరము, చిక్రోదరము, జలోదరము, ఆధ్వానము, అనుసీరోగములచే బాధితులకు వస్త్ర ప్రయోగముజేసిన నయ్యది మిక్కిలి యధికముగ నాధ్వానమును (కడుపుబ్బరమును) కల్గించి, తుదకు ప్రాణముల హింసించును. అలసకవినూచికలచే బాధితులకును ఆమగర్భమును ప్రసవించినవారికిని, ఆమాతిసారపీడితులకును ఆస్థాపనవస్థి నుపయోగించినచో నామదోషము సంభవించును. మధుమేహము(ప్రమేహము)చేతను, కుష్మముచేతను బాధింపబడినవారికిని ఆస్థాపన నుపయోగించినయెడ ఆయావ్యాధులు మరింత వృద్ధి నొందును; కావున వైశ్యబడినయజ్ఞీర్ణాదిరోగములచే బాధింపబడినవారికి ఆస్థాపనవస్థి నుపయోగింపం జనదు.

— ఆస్థాపనవస్థిచేయదగినవారు. —

మూ. శేషాస్తాష్టాప్యాః; విశేషతస్తు సర్వాశ్చైకాక్లకుక్షిరోగ వాతవరోఽమూత్ర శుక్రసంజలవర్ణమాంసరేతఃక్షయ దోషాఽథ్వానాజ్జనుష్టి క్రిమికోష్ఠోదావర్త శుద్ధాతిసారపర్వభేదాభితాపస్థిహగుల్మశూల హృద్రోగభగన్దరోన్మాద జ్వరబ్రధ్నశిరః కర్ణశూలహృదయ పార్శ్వపుష్కటిగ్రహవేపనాక్షేపక గౌరవాతిలాఘవరజఃక్షయార్తవిషమాగ్నిస్ఫిగ్దానుజఙ్ఘోరు గుల్మపాష్టి ప్రపదయోని బాహ్వజ్గులి స్తనాస్తదస్తనఖపర్వాస్థిశూలశోషస్తమ్భాస్త్రకూజన పరికర్తికాల్పాల్పశఃశబ్దోగ్రగన్ధోత్థానాదయో వాతవ్యాధయో

విశేషేణ మహారోగాధ్యామోక్తాశ్చ; ఏతేష్వాస్థాపనం ప్రధాన
తనుమిత్యుక్తం వనస్పతేర్మాలచ్ఛేదవత్. ౧౬

వ్యా. మైనిషేధింపబడిన అజీర్ణాతిస్థిగ్ధాదిరోగులకన్న నితరులగువారికి ఆస్థాపన వస్త్రీ చేయందగును. మరియు సర్వాంగవాతము, ఏకాంగవాతము, కుక్షీలో జనించు వ్యాధి, అపానవాతంబును, మలమూత్రములును, శుక్రంబును బంధించుట; బలము నశించుట, శరీరకాంతియు, మాంసంబును, శుక్రంబును తీసిండుట; ఆధ్వానము, శరీర ముపై స్పర్శజ్ఞానము తెలియకుండుట, కోష్ఠమున క్రిములు జేరుట, ఉదావర్తము, శుద్ధాతిసారము, వ్రేలిగణపులయందు పగిలి బాధ కల్గుట, శరీరతాపము, స్థిశూమ, గుల్మము, శూల, పౌడ్రోగము, భగందరము, ఉష్మాదము, జ్వరము, బ్రష్మరోగము, శిరఃశూలము, చెవిపోటు, గుండెనొప్పి, ప్రక్కలయందును, వీపునందును, కటిప్రదేశము నందును నొప్పి; కంపవాతము, ఆతేజకవాతము, శరీరము బరువుగనుండుట, లేక మిక్కిలి తేలికగనుండుట, స్త్రీలకు బుతురక్తము తీసిండుట, జఠరాగ్ని విషమముగ నుండుట, పిరుదులు, మోకాళ్లు, పిక్కలు, తొడలు, చీలమండ, కాలిమడిమ, మీగాళ్లు, యోని, బాహువులు, వ్రేళ్లు, స్తనాగ్రములు, దంతములు, గోళ్లు, వ్రేలికీళ్లు, అస్థులు, వీనిలో దేనియందైనను శూల కల్గుట; లేక శుష్కించుట; లేక స్తంభించుట; ఆంత్రకూజనము; (ప్రేవులలోకూతలు); పరికర్తిక (గుడస్థానమున కత్తిరించినవిధముగ బాధ); కొంచెము కొంచెముగనైనను, శబ్దముతోడియైనను, తీవ్రమైనవాసనకల్గియైనను, మలము వెడలుట; ఇవి మున్నగువ్యాధులచే పీడింపబడినవారు మహారోగాధ్యాయమున చెప్పబడినవాత వ్యాధులు కలవారును, విశేషముగ (ప్రధానముగ) ఆస్థాపనవస్త్రీ చేయుటకు తగుదురు.

వైజిషిన్ వ్యాధులయందు వస్త్రీకర్త చేసినచో అయ్యది పక్వాశయమున తొలు తనే ప్రవేశించి వాతవ్యాధికి మూలకారణమైన హేతువును నిర్మూలనముచేయును దానం జేసి వాతవ్యాధులన్నియు (ఒకపృథ్వుమునకు ఆధారభూతమయినవ్రేళ్లును పెకలించినచో ఆచెట్టుకు సంబంధించిన కాభిరోపకాభిలతోకూడ నిర్మూలమై మరల పొడమకుండునట్లు), నిర్మూలములై మరల పొడసూపకుండును. కావున వస్త్రీకర్తప్రధానమని చెప్పబడినది. ఈవిషయమునే సూత్రస్థానమునందలి మహారోగాధ్యాయమున “ఆస్థాపనానువాసస్త్రీ ఖలు.....ఫలపశాశానాం నియతో వినాశశీ తద్వత్” (సూ. అ. ౨౦ శ్లో. ౧౭) అని చెప్పబడినది. అదియే ఇచ్చట “ఏతేష్వాస్థాపనం.....చ్ఛేదవత్” అనువాక్యముచే ననుపదింపబడెను. మరియు “నఖభేదశ్చ.....అశీతిర్వాతవికారాః” (సూ. అధ్యాయ. ౨౦. శ్లో. ౧౪) అనువాక్యముచే మహారోగాధ్యాయమున చెప్పబడినవాతరోగములను

ఇచ్చట “వాతవ్యాధయో విశేషేణ మహారోగాధ్యాయోక్తాశ్చ” అని యనువదించబడినది.

❧ అనువాసనప స్తికనర్థులు. ❧

మూ. య ఏవ అనాస్థాప్యాః తఏవ అనునవాస్యాః స్యుః, విశేషతస్తు—అభుక్తభక్తనవజ్వరపాణ్డూరోగకామలాప్రమేహాశ్మః ప్రతిశ్యాయారోచకమద్వాగ్నిదుర్బలస్థిహకఘోదర - ఊరుస్తంభవర్చోభేదవిషగరవీతపిత్తకఘాభివ్యద్దగురుకోష్ఠస్థిపదగలగణ్ఠాపచాక్రిమికోష్ఠినః.

౧౭

వ్యా. ఎవరికి ఆస్థాపనప స్తి చేయదగదని వైని నిషేధించబడినదో వారికే అనువాసనప స్తినీకూడ ప్రయోగించజనదు. అందును—అన్నమును భుజించకుండువారును, నవ (అమావస్థయందున్న) జ్వరపీడితులును, పాండురోగులును, కామలాపీడితులును, ప్రమేహరోగముకలవారును, అర్శోరోగబాధితులును, పతిశ్యాయము (సీనస)చే బాధపడువారును, అగ్ని మందగించినవారును, బలహీనులును, స్థిహారోగులును, కఫముచే నైనను ఉదరరోగముకలవారును, ఊరుస్తంభము, మలభేదము కలవారును; విషమును, గరమును (పెట్టుడుమందును) త్రాగినవారును, పిత్తకఫములచేనైన అభివ్యందము కలవారును, గురుకోష్ఠము కలవారును, స్థిపదము, గలగండము, ఆపచి, యనురోగములు కలవారును; కోష్ఠమున క్రిములు కలవారును, విశేషముగ ఆస్థాపనప స్తికి అర్హులుకారు.

❧ అనర్హులకనువాసనముచే గల్గువ్యాపత్తులు. ❧

మూ. తత్ర—అభుక్తభక్తస్య అనావృతమార్గత్వాత్, ఊర్ధ్వమతివర్తతే స్నేహః; నవజ్వరపాణ్డూరోగకామలాప్రమేహాశ్మదోషానుత్లిశ్య ఉదరం జనయేత్; అర్శసస్య అర్శాంస్యభివ్యంద్యాత్మానం కుర్యాత్; అరోచకార్తస్య అన్నగృధ్ధిం పునర్హన్యాత్; మద్వాగ్నిదుర్బలయోః మద్దతరమగ్నిం కుర్యాత్; ప్రతిశ్యాయస్థిహాదిమతాం భృశముత్లిష్టదోషాణాం భూయ ఏవ దోషం వర్ధయేత్; తస్మాదేతే నానువాస్యాః.

౧౮

వ్యా. వైనిషేధించబడినవారలలో అన్నమును భుజించకుండువారికి అనువాసనప స్తిప్రయోగము చేసినయెడ ఊర్ధ్వమార్గము అడ్డులేకయుండుటచేత వ స్తితో ప్రయో

గింపబడిన స్నేహము నిరాటంకముగ వైకివ్యాపించును. నవజ్వరము, హిండురోగము, కామల, ప్రమేహము అనునీరోగములు గలవారికి ప్రయోగించినచో దోషములు కలత నొంది ఉదరవ్యాధిని కల్గించును. ఆరోగ్యరోగముకలవానికి గుదాంకురములను ద్రవింప జేసి ఆధ్వానమును కల్గించును. ఆరోచకము కలవారికి అన్నమునందభిలాషను బొత్తుగ నశింపజేసును. అగ్నిమాంద్యము కలవారికిని, బలహీనులకును, అగ్నిని మరింత మందగింప జేయును. ప్రతిశ్యామము, ప్లీహము, కఫోదరము, ఊరుస్తంభము, వరోచ్చిభేదము కల వానికిని; విషమును గరమును పానముచేసినవారికిని, పితృఅభివ్యందములుకలవారికిని, గురు శోష్ణములకును, క్లిష్టదగలగండఅపచిరోగములు కలవారికిని, క్రిమికోష్ఠలకును, అనువాసన వస్త్రీ సుపయోగించినచో ఉల్కిష్టమైనదోషములను మరింత మిక్కుటముగ వృద్ధి నొందించును. కావున వైచెప్పినవారికందరకును అనువాసనవస్త్రీని చేయందగదు.

—ॐ అనువాసనవస్త్రీకర్తవ్యము. ॐ—

మూ. యవ వాస్థాస్యాః తవ వాసు వాస్థాః; విశేషతస్తు— రూక్ష తీక్ష్ణాగ్నయః కేవల వాతరోగార్తాశ్చ; ఏతేషు హ్యనువాసనం ప్రధానతమమిత్త్యుక్తం వనస్పతిమూలే ద్రుమప్రసేకవత్. ౧౯

వ్యా. యెవరికి ఆస్థావనవస్త్రీచేయదగునో వారికే అనువాసనవస్త్రీనిగూడ చేయ దగును. మరియు—రూక్షశరీరులకును, తీక్ష్ణాగ్నికలవారికిని, కేవలవాతరోగము గలవారి కిని, ప్రధానముగ అనువాసనవస్త్రీని ప్రయోగింపదగును. అట్టివారికి అనువాసనవస్త్రీచేసి నచో వస్త్ర్యాషధమునందలి స్నేహముచే వాతముయొక్క రూక్షాదిగుణములకు శమింపజేసి (యొకచెట్టునకు మొదట నీరును పోసినయెడ నయ్యది శాభోపశాఖలుగ వృద్ధి నొందు భంగి) శరీరవర్ణబలాదులను వృద్ధి నొందించును. కావున వైచెప్పినవాతవ్యాధులయందు స్నేహభూయిష్టమయిన అనువాసనవస్త్రీని ప్రయోగించుట చాలముఖ్యమని చెప్పబడినది.

ఈవివరణము కల్పనాసిద్ధియను వైయధ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడినది. “మూలే నిషిక్తో హి.....అనువాసనేన” (చ. సి. ఆ. ౧ శ్లో. ౩౧) దానినే ఇచ్చట “ఏతేషు హ్యనువాసనం, ప్రధానతమమిత్త్యుక్తం మూలే ద్రుమప్రసేకవత్” అను వాక్యముచే ననువదించబడినది.

—ॐ శిరోవిరేచనమునకనర్హము. ॐ—

మూ. అశిరోవిరేచనార్హాస్తు— అజ్జీర్ణిభుక్తభక్తసీతస్నేహమద్యతోయ పాతుకామః, స్నాతశిరాః, స్నాతుకామః, తుత్తైష్టాశ్రమార్త

మత్తమూర్ఖితశస్త్రదణ్డవాతవ్యవాయవ్యాయామపానక్లాంత నవ
జ్వరశోకాభితప్త విరిక్తానువాసిత గర్భిణీనవప్రతిశ్యాయార్యాః;
అన్యతౌదుర్దినేచేతి (అన్యతుదుర్దినేచేతి). ౨౦

వ్యా. అజీర్ణరోగియు, అన్నమును భుజించినవాడును, స్నేహమునైనను మద్యము
నైనను ఉదకమునైనను త్రాగినవారును, స్నేహదుల త్రాగ నిచ్చుగొనినవారును, శిరస్సాన్ని
నము జేసినవారును, శిరస్సాన్నినము చేయదలచినవారును, ఆకలిదప్పలచేతను పరిశ్రమము
చేతను శ్రమనొందినవారును, మత్తుగొనినవాడును, మూర్ఛనొందినవారును, ఆయుధము
లచేనైనను కఱ్ఱలచేనైనను కొట్టబడినవారును, స్త్రీసంభోగముచేతను వ్యాయామముచేతను
మద్యపానముచేనైనను బడలినవారును, నవజ్వరము కలవాడును, దుఃఖముచే సంతాపము
నొందినవాడును, విరేచనముచేసికొనినవాడును, అనువాసనవస్థిచేసికొనినవాడును,
గర్భిణియు, నూతనముగ పీనసము సంభవించినవాడును, శిరోవిరేచనము చేసికొన నర్హులు
కారు. మరియు నన్యకర్తృకు నిషిద్ధమైన శీత-గ్రీష్మ-వర్షఋతువులయందును, మేఘము
లావరించియున్న దినములయందును ఎవరికైన శిరోవిరేచనము చేయరాజనదు. (ఇచ్చట
“అన్యతుదుర్దినే” అను సమస్తపదపాఠమున వర్షఋతువునకన్న నితరకాలమున మేఘా
చ్ఛాదనము కల్గినప్పుడని యర్థము.)

— అనర్హులకు శిరోవిరేచనముచే గల్గువ్యాపత్తులు. —

మూ. తత్ర—అజీర్ణభుక్తభక్తయోః దోషఊర్ధ్వవహాని స్రోతాంస్యా
వృత్త్య కాసశ్వాసచ్ఛర్దిప్రతిశ్యాయాః జనయేత్, పీతన్నేహ
మద్యతోయపాతుకామానాం, కృతే చ పిబతాం, ముఖనా
సాస్త్రవాఽత్యుపదేహతిమిరశిరోరోగాః జనయేత్; స్నాత
శిరసః, కృతే చ స్నానాచ్ఛిరసః ప్రతిశ్యాయం (స్నాతస్య
ప్రతిశ్యాయమ్); తుథార్తస్య వాతప్రకోపం; తృష్ణార్తస్య పునః
తృష్ణాభివృద్ధిం ముఖశోషం చ; శ్రమార్తమత్తమూర్ఖితానాం
అస్థానోక్తం దోషం జనయేత్; శస్త్రదణ్డవాతయోః తీవ్ర
తరాం రుజం జనయేత్; వ్యవాయవ్యాయామపానక్లాంతానాం
శిరస్సున్ధనేత్రోరఃపీడనమ్; నవజ్వరశోకాభితప్తయోః ఊష్మా
నేత్రనాడీరససృత్య తిమిరం జ్వరవృద్ధిం చ కుర్యాత్; విరిక్తస్య

వాయురిద్వియోషఘాతం కుర్యాత్; అనువానితస్య కఫః శిరో
గురుత్వకణ్ఠాక్రమిదోషా జనయేత్; గర్భిణ్యాః గర్భం స్తమ్భ
యేత్; స కాణః కుణిః పక్షహతః, పీతసర్పి వా జాయతే; నవ
ప్రతిశ్శాయార్తస్య ప్రోతాంసి వ్యాపాదయేత్; అన్యతా
(తు)దుర్దినే చ శీతదోషా పూతినస్యం శిరోరోగం చ జన
యేత్, తస్మాదేతే న శిరోవిరేచనార్హాః. ౨౦

వ్యా. మైషేధింపబడినవానిలో అజీర్ణరోగిని ఆహారమును భుజించినవారికిని
శిరోవిరేచనము జేసినయెడ నాసారంధ్రములయందలి దోషము (మలము) ఊర్ధ్వముగ
వ్యాపించియుండు ప్రోతోమార్గముల జేరి యడ్డగించి కాసక్వాసములను, వమనము, పీనస
మును కల్పించును. స్నేహమునైనను మద్యమునైనను జలమునైనను త్రాగినవారికిని, త్రాగ
నిచ్చుకొనినవారికిని, (శిరోవిరేచనమును చేసినవెంటనే స్నేహ-మద్య-జలముల త్రాగువారి
కని యర్థము). శిరోవిరేచనముచేసినయెడ నోటినుండియు నాసారంధ్రములనుండియు
ద్రవము స్రవించును, కన్నులకెప్పు లబ్బును, తిమిరరోగంబును శిరోరోగంబును కల్గును.
శరన్నానముచేసినవానికిని, శిరోవిరేచనము చేయించినవెంటనే స్నానముచేయువానికిని,
ప్రతిశ్శాయము సంభవించును; ఆకలిగొన్నవానికి వాతము ప్రకోపము నొందును; దప్పి
గొన్నవానికి దప్పి మిక్కిలి యధికమై నోటద్రవములేక యెండును; శ్రమనొందినవాని
కిని, దప్పిగొన్నవానికిని, మూర్ఛనొందినవానికిని, అస్థావనపస్తివలనగలుగుదోషములే
సంభవించును; (శ్రమపీడితునకు దేహము శోషించుననియు, మదమూర్ఛలచే బాధితులకు
చిత్తోషఘాతములు గల్గననియు భావము.) ఆయుధములచేతను, కర్రలచేతను, కొట్ట
బడినవానికి శిరోవిరేచనము చేయించినయెడ తీవ్రమైననొప్పి కల్గును స్త్రీసంభోగము
చేతను, వ్యాయామముచేతను బడలినవానికి శిరస్సునందును, మూపులయందును, కన్నుల
యందును, తొమ్మునందును బాధకల్గును; నవజ్వరముచేతను, శోకముచేతను సంతాపము
నొందినవానికి శిరోవిరేచనము చేయించినయెడ శరీరమునందలి వేడి నేత్రమునకు సంబం
ధించినవాడులయందు ప్రవేశించి తిమిరరోగమును గల్పించుచు, జ్వరమును వృద్ధినిొందిం
చును; విరేచనముచేసినవానికి వాతము ప్రకుపితమై చక్షుగాదిఇంద్రియములకు బాధ
కల్పించును; అనువాసనపస్తిని చేసినవానికి కఫము ప్రకుపితమై తలభారమును, దురదను,
క్రిమిరోగములను కల్పించును; గర్భిణీస్త్రీకి గర్భమును కదలనియక స్తంభింపజేసును. లేక
గర్భమునందలి యాశిశువు గ్రుడ్డిగనైనను, చేతులముడుచుకొనియైనను, పక్షవాతము కల్గి
యైనను, కుంటిగనైనను పుట్టును; నూతనముగ ప్రతిశ్శాయము సంభవించినవానికి

వెంటనే శిరోవిరేచనము చేయించినయెడ స్తోత్రస్ఫులను చెరచును; అనుహలముకాని ఋతువునందు మేఘము లావరించియుండునపుడును; (లేక వర్షఋతువుకన్న నితరకాలమున మేఘములావరించియున్నపుడును); శిరోవిరేచనము చేయించినయెడ శీతదోషములను, భూతి (దుర్గంధ)నశ్యమును, శిరోరోగమును కల్పించును; కావున వైశేషిని అజీర్ణరోగమున్నగువారికి శిరోవిరేచనము జేయించుట యుక్తముకాదని సముదితార్థము.

— శిరోవిరేచనమున కర్హులు. ౨౭ —

మూ. శేషాస్త్యర్హాః; విశేషతస్తు—శిరోదస్తమన్యాస్తమ్భగలహను గ్రహపీనసగలశుష్టికాశాలూక శుక్రతిమిరవర్త్తిరోగ వ్యజ్ఞోపజిహ్వాకార్ధావభేదకగ్రీవాస్కంధాంసాస్య నాసికాకర్ణాక్షిమూర్ధకపాలశిరోరోగార్దితావతస్త్రకావతానక గలగణ్డ దస్త శూలహర్ష చాలాక్షిరాజ్యర్భదస్వరభేదవా గ్గ్రహగద్గదక్రథనాదయః, ఊర్ధ్వజత్కతాశ్చ వాతాదివికారాః పరిపక్వాశ్చ; ఏతేషు శిరోవిరేచనం ప్రధానతమమిత్యుక్తం; తద్ధ్యత్తమాజ్ఞమనుప్రవిశ్య ముంజాదీషికామివ ఆసక్తాం కేవలం వికారకరం దోషమపకర్షతి. ౨౨

వ్యా. వైశేషిని అజీర్ణాదిరోగములకన్న ఇతరరోగములయందు శిరోవిరేచనము చేయనగును. మరియు—శిరస్తంభము, దంతస్తంభము, మన్యాస్తంభము, గలగ్రహము, హనుగ్రహము, పక్షమైనపీనసము, గలశుంఢికాశాలూకము అనుగళరోగములు, శుక్రము, తిమిరము అనునేత్రరోగములు, వర్త్తిరోగము (కనురెప్పలయందలి వ్యాధులు), వ్యంగము (మంగు), ఉపజిహ్వాకా (కొండనాలుక), అర్ధావభేదనము అనుశిరోరోగము, కంఠము మూపులు అంసదేశము నోరు నాసిక చెవులు కంఠ్ఠు శిరస్సు కపాలము అనుసిప్రదేశములయందు కల్గవ్యాధులు, శిరోరోగము, అద్దితము, అపతంత్రకము, అపతానకము అను వాతరోగములు: గలగండము, దంతశూల, దంతహర్షము, దంతచలనము, కన్నులయందు రేఖలుగ జనించునేత్రవ్యాధి; సేత్రార్బదము, స్వరభేదము, వాగ్గ్రహము, మాట పట్టి నట్లు వెడలుట, గద్గదస్వరముతో మాటలాడుట, క్రధనము (ముక్కుతో మాటలాడుట), ఇమిమన్నగువ్యాధులు కలవారును; కంఠమునకు వైభాగమునందలి పరిపక్వములైన వాతవ్యాధులుకలవారును; ప్రధానముగ నశ్యకర్తను జేసికొన నర్హులగుదురు. మరియు వైశేషిని వ్యాధులయందు శిరోవిరేచనము నుపయోగించినచో నాయాషధము నాసా

రంధ్రములనుండి శిరస్సున ప్రవేశించి వ్యాపించి అందలిదోషములనెల్ల (ముంజదర్శనాశ ములోనుండి లోపలనుండు నుడిని బైట విడదీయుభంగి) బైట వెడలించి వ్యాధుల కల్గించుదోషమును పూర్తిగ హరించును. కావున వైజెప్పినవ్యాధులయందు శిరోవిరేచ నము ప్రధానమైనచికిత్సితమని చెప్పబడినది.

ఇచ్చట తరుణావస్థనుండు పీనసమునందు శిరోవిరేచనము నిషిద్ధముగావున నిచ్చట పీనసశబ్దముచేత వక్ష్వమైన ప్రతిశ్యాయము గ్రహింపబడునుగాన విరోధములేదు.

— శిరోవిరేచనము చేయదగినకాలము. —

మూ. ప్రావృట్కరద్వసన్వేషు ఇతరేషు ఆత్యయికేషు రోగేషు నావసం కుర్యాత్ కృత్రిమగుణోపధానాత్; గ్రీష్మే పూర్వాష్ట్రే, శీలే మధ్యాహ్నే, వర్షాస్వదుర్దినే చేతి. ౨౩

వ్యా. ప్రావృట్కాలమునందును, శరదృతువునందును, వసంతయుతువునందును, నస్యకర్తను చేయనగును. మరియు నస్యకర్త చేతనే నివర్తింపదగినరోగములయందు వైజెప్పినయుతువులకన్న నితరములైన శిశిరహేమంతగ్రీష్మములయందును ఆయాయుతుధర్మ ములకు విపరీతములగు గుణముల నౌషధాదులకు సంస్కారసంయోగముచే గల్పించి నమ వీర్యముగనుండునట్లు చేసి నస్యవిధిచేయనగును. మరియు గ్రీష్మయుతువునందు పూర్వా ష్ట్రము (ప్రాతఃకాలము)నను, శీతకాలమునందు మధ్యాహ్నమునందును, వర్ష యుతువునందు మేఘావరణములేని సమయమునను, నస్యకర్త చేయనగును.

ఇచ్చట నిషిద్ధకాలమున నస్యకర్త చేతనే సాధింపతగినరోగములు తటస్థించినపుడు కాలబౌషధాదులకు ఉపాయాంతరసంయోగాదులచే కృత్రిమగుణాదుల కల్పించి నస్య కర్త చేయవలయునని “కృత్రిమగుణోపధానాత్” అనుపదముచే విధింపబడినది. ఈ కృత్రిమగుణోపధానవిధానము రోగభిషగ్జీతీయాధ్యాయమున గిట్టు చెప్పబడినది — “ఆత్యయికే పునఃకర్తణి కామమృతుం వికల్ప్య కృత్రిమగుణోపధానేన యథర్తుణ వివరీతేన, భేషజం సంయోగసంస్కారప్రమాణవికల్పేనోపపాద్య ప్రమాణవీర్యసమం కృత్వా, తతః ప్రయోజయేదుత్తమేన యత్నేన అవహితః.” (చ. వి. అ. ౮ సూ. ౧౬గీ.)

— అధ్యాయవిషయసంగ్రహము. —

తత్ర శ్లోకాః:—

మూ. ఇతి పశ్చాద్విధం కర్త విస్తరేణ నిదగ్ధితం,

ఏభ్యో యన్నహితం యస్తాత్ కర్త యేభ్యశ్చ యద్ధితమ్. ౨౪

వ్యా. ఇతైరంగున వమనము, విరేచనము, అస్థాపనవస్త్రీ, అనువాసనవస్త్రీ, నస్య విధి అనునీపంచకర్మలను ఎవరికి నుపయోగింపదగినదియు, ఎవరికి నుపయోగార్హము గానిదో అట్టివిషేధమునకు తగినకారణములును, యెవరికి ఈపంచకర్మలలో నెయ్యది హితమైనదియు, నీపంచకర్మయసిద్ధియను నధ్యాయమున వివరింపబడినది.

—ॐ వైవిధిని షేధములయందు వైద్యునియూహావశ్యకము. ౧౬—

మూ. న చై కాస్తేన నిర్దిష్టైఃవ్యర్థైః భిని విశేద్బుధః,

(న చైతదేవం నిర్దిష్టం ఏ కాస్తేన సమాశ్రయేత్.)

స్వయమవ్యత్ర వైద్యేన తర్క్యం బుద్ధిమతా భవేత్. ౧౭

ఉత్పద్యేత హి సావస్థా దేశకాలబలం ప్రతి,

యస్యాం కార్యమకార్యం స్యాత్ కర్త కార్యంచ వర్జితమ్. ౧౮

ఛర్దిహృద్రోగగుల్మానాం వమనం స్వే చికిత్సితే,

అవస్థాం ప్రాప్య నిర్దిష్టం కుష్ఠినాం వస్తికర్త చ. ౧౯

తస్మాత్సత్యపి నిర్దేశేకర్యాదూహ్యా స్వయంధియా,

విని తర్కేణ యా సిద్ధిః యదృచ్ఛాసిద్ధిరేవ చ. ౨౦

వ్యా. ఇతైరంగున మై పంచకర్మలవిషయమై నిర్దేశింపబడినవిధినిమాత్రమే యను సరించి పండితుడగువైద్యుడు చికిత్సావిషయమున ప్రవర్తింపక తనబుద్ధిచే నుపయోచితము నెరింగి యూహాసోహలచే దేశ-కాల-బల-సాత్త్వాదుల చక్కగ గమనించి తత్తదనుసారముగ అవసరమైనమార్పుల చికిత్సావిధానమున గల్పించి చికిత్సజేయుట యుక్తము. యేలనన దేశ-కాల-బలాదుల ననుసరించి వ్యాధులయొక్క అవస్థాభేదమును మార్పుగల్గుచుండును. అట్టియవస్థానుసారముగ వివ్యాధియందు ఏచికిత్స విధింపబడినదియో నయ్యది యాచరింపవలెనుపడకయు నుండును. అట్టియెడ నిషిద్ధమయిన చికిత్సా విధానమును ఆచరింపవలసియుండును. ఎట్టులన—ఛర్ది, హృద్రోగము, గుల్మము అను నీవ్యాధులయందు వమనము నిషిద్ధమైనను అవస్థాభేదముచే చేయవలసినట్లు నిర్దేశింపబడినది. కుష్ఠరోగికి వస్తికర్మయు నతైరంగుననే విధింపబడినది. కావున అవస్థాభేదమును పట్టి, నిర్దేశింపబడినచికిత్సలను కొన్నిటిని వదలి దేశకాలాద్యనుసారముగ నూహించి నిషిద్ధమైనచికిత్సను కూడ స్వయముగ నూహించి చేయవలసివచ్చును. కావున బుద్ధిమంతుడగువైద్యుడు స్వబుద్ధిచేత వ్యాధ్యవస్థాభేదములను, దేశకాలాదిభేదములను చక్కగ గమనించి కేవలము నిర్దిష్టమైనచికిత్సనే అవలంబింపక తత్తదనుగుణముగ చికిత్సావిధాన

మును కల్పించుకొని యుక్తియుక్తముగ చేయవలయునని భావము. కొన్నిసమయముల యందు అట్టివితర్కములేక చేయబడినచికిత్సయు ఘుణాక్షరన్యాయముగ ఫలవంతమగును. అయ్యది యాదృచ్ఛికసిద్ధియేకాని యుక్తిసాధితము కానేరదని యెరుంగునది.

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే
సిద్ధిస్థానే పశ్చుకర్త్యసిద్ధిర్నామ ద్వితీయోధ్యాయః

వ్యా. ఇతైరంగున అగ్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును, నగుచరక సంహితయను నాయుద్వేదతంత్రమున దృఢబలసంపూరితసిద్ధిస్థానమున పంచకర్త్యసిద్ధి యను రెండవయధ్యాయము సమాప్తము.

తృతీయాధ్యాయము.

అవతరణిక:—వైయధ్యాయమున పంచకర్తలప్రవృత్తి - నివృత్తివిషయములు మున్నగునవి వివరింపబడెను. పిదప కల్పనాసిద్ధియందు జెప్పబడినవస్త్రీకల్పనావిధానమును విస్తరముగ వివరించుటకై వస్త్రీసూత్రీయసిద్ధియను నీయధ్యాయము చెప్పబడును. (వస్త్రీని చేయవలసినపద్ధతిని చెలువునట్టి సూత్రమునధికరించి చెప్పబడునధ్యాయము వస్త్రీసూత్రీయ మని యర్థము.)

—ॐ అధ్యాయప్రారంభము. ॐ—

మూ. అథాతో వస్త్రీసూత్రీయాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాన్యాయః.

౧

ఇతిహస్తాహభగవానాత్రేయః.

౨

వ్యా. పంచకర్తలయొక్క ప్రవృత్తి నివృత్తివిషయాదుల వివరించు పంచకర్తీయ సిద్ధియను నధ్యాయమును జెప్పినపిదప వస్త్రీకల్పనావిధానమును వివరించుసూత్రము నధికరించి చెప్పునట్టి వస్త్రీసూత్రీయసిద్ధియను నధ్యాయమును త్రికాలజ్ఞానవేత్తయగు నాత్రేయు డుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

—ॐ వస్త్రీవిషయమై యగ్నివేశుని ప్రశ్నములు. ॐ—

మూ. కృతక్షణం శైలవరస్య రమ్యే స్థితం ధనేశాయతస్య పార్శ్వే,
మహర్షిసిద్ధైర్వృతమగ్నివేశః పునర్వసుం ప్రాజ్ఞలిరన్వపృచ్ఛత్. 3

వస్త్రీర్న రేభ్యః కిమపేక్ష్య దత్త
 స్సాస్యత్ సిద్ధిమాన్? కిమ్మయమస్య నేత్రం?
 కీదృక్ప్రమాణాఽఽకృతీ కిం గుణం చ?
 కేభ్యశ్చ కిం యోనిగుణశ్చ వస్త్రీః?
 నిరూహకల్పః ప్రణిధానమాత్రా
 స్నేహస్య కా వా? శయనే విధిః కః?
 కే వస్త్రయః కేషు హితాః ఐతీదం
 శ్రుతోవృత్తరం ప్రాహవచో మహర్షిః.

౪

౫

వ్యా. పర్వతశ్రేష్ఠమగుహిమవంతమందలి రమ్యమైనయొక ప్రదేశమున సావధాన
 చిత్తుడై మునిబృందపరివేష్టితుడై విక్రాంతిగనుండు నాశ్రేయమహర్షిని శిష్యుడగునగ్ని
 వేళులు కృతాంజలియై క్రింద జెప్పబడువిధముగ వస్త్రీవిషయమై ప్రశ్నజేసెను.

(1) వేనిని పర్యాలోచనజేసి గమనించి మనుజులకు ప్రయోగింపబడువస్త్రీ కార్య
 సిద్ధికరమగును?

(2) వస్త్రీయొక్క నేత్రమును (గొట్టమును) దేనితో జేయవలెను?

(3) వస్త్రీనేత్రము ఎంతప్రమాణము కల్గియుండవలెను?

(4) వస్త్రీయొక్కయాకృతి యెట్టిది?

(5) వస్త్రీకి ముఖ్యముగ నుండవలసిన గుణములెవ్వి?

(6) ఎవరికి దేనితో నిర్మింపబడినవస్త్రీ నుపయోగింపవలెను?

(7) నిరూహవస్త్రీకల్పనమెట్టిది?

(8) నిరూహవస్త్రీకల్పనమున స్నేహక్వాళభాగకల్పనమెట్టిది?

(9) నిరూహవస్త్రీయందు శయనవిధి యెట్లు?

(10) ఎవరికి ఏవస్తుల నుపయోగించిన హితకరములగును? అనుసీపదిప్రశ్నము
 లను అగ్ని వేళులు ఆశ్రేయములనుద్దేశించి యడిగెనని వైవాక్యముతో నన్వయము.

— (1) వస్త్రీవిషయమై ముఖ్యముగ గమనించవలసినవిషయములు. —

మూ. సమీక్ష్య దోషోపధదేశకాల

సాత్త్వాగ్ని సత్త్వాది (సత్త్వోక) వయోబలాని,

వస్త్రీ ప్రయుక్తో నియతం గుణాయ

స్యాత్సర్వకర్తాణి చ సిద్ధిమన్తి.

౬

వ్యా. వస్త్రకర్తచేయునపుడు వాతాదిదోషములు, జౌషధములు, జాంగలాదిదేశము, కాలము, సాత్త్వికము, జాతరాగ్ని, మనోబలము, ఓకసాత్త్వికము (వారివారి కలవాటున నుండునది). బాల్యాదివయోభేదము, శరీరబలము, అనుసీపదిటిని నిర్మలమైనజ్ఞానముతో చక్కగ పరిశీలించియు, తత్త్వదనుగుణముగ వస్త్రని ప్రయోగించినచో నయ్యది నియతముగ గుణవత్తమమగును. మరియు పమనాదినర్వకర్తలుచుకూడ పైనజెప్పినదోషాదుల గమనించి యుక్తియుక్తముగ నుపయోగించినచో అన్నివిధములయినచికిత్సలును ఫలవంతములగును. ఇచ్చట వైజెప్పినదేశకాలాదులనుపదిటిని ఉపకల్పనీయాధ్యాయమున నిట్లు నిర్దేశింపబడినది. “శక్యం తథా...నూత్నాణి హి దోష-భేషజ-దేశకాల-బల-శరీర-ఆహార-సాత్త్విక-సత్త్వ-ప్రకృతివయసాం, అవస్థాంతరాణి” (సూ. అ. 15. సూ. 5) ఈవాక్యమునగల వివరమంతయు యోనివ్యావచ్చిత్సితమున 326 వ శ్లోకమునకు గలవ్యాఖ్యానమును మాచే విపులముగ వివరింపబడినది. ఇయ్యది “వస్త్రీర్న రేభ్యః...సిద్ధిమాన్” అను మొదటిప్రశ్నమున కుత్తరము.

— (2). వస్త్రినేత్రమును నిర్ద్రించుటకు దగిన లోహాదిద్రవ్యములు. —

మూ. సువర్ణరూప్యత్రపుతామ్రరీతి
కాంస్యాస్థిశస్త్రద్రుమవేణుదన్తైః
(కాంస్యాయసాస్థిద్రుమవేణుదన్తైః),
నలైర్విషాణైర్నణిభిశ్చ తైస్త్వైః
నేత్రాణి కార్యాణి సు (త్రి)కర్ణికాని.
(నేత్రాణి శృంగైః మణిభిర్నలైశ్చ
త్రికర్ణికాని ప్రపదన్తి తత్తజ్ఞాః)

2

వ్యా. బంగారు, వెండి, సీసము, రాగి, ఇత్తడి, కంచు, యెముకలు, ఇనుము, కొయ్య, వెదురు, (యేనుగు మొదలగువాని) దంతములు, వెట్టిచెరుకు మొదలగువాని గొట్టము, యెనుబోతు మొదలగువానికొమ్మలు, మొదలగువానిలో పేనిచేనైనను, వస్త్రినేత్రమును సిద్ధముచేయవలయును. దీనికి మూడుకర్ణికలుండవలయును. (ఇయ్యది “కిమ్మయమస్య నేత్రం” అను రెండవ ప్రశ్నమునకుత్తరము) నేత్రమన—“సీయతే (ప్రాప్యతే) స్నేహకల్కాది, అనేన, ఇతి నేత్రం” అనువృత్త్యుత్తిచేత మేహకల్కాదులను గుదర్వారమునుండి లోనికి ప్రవేశపెట్టుటకు సాధనమైన, చిమ్మనగ్రోవి మున్నగునవియని యెరుంగునది.

—౨౨ (31-5). వయోఽనుగుణముగ వస్తినేత్రప్రమాణవిధి, ఆకృతి, గుణంబును. ౨౨

మా. షడ్వదశాఽష్టాంశులసమ్మితాని

షడ్వింశతిద్వాదశవర్షజానాం,

స్యః ముద్గకర్కస్థుసతీనవాహి

చ్ఛిద్రాణి వర్త్యా పిహితాని చైవ. ౮

యథావయోఽంశుష్ఠకనిష్ఠికాభ్యాం

మూలాగ్రయోః స్యః పరిణాహవన్తి,

ఋజూని గోఘృచ్ఛసమాకృతీని

శ్లాఙ్కాని చ స్యః గుడికాముఖాని. ౯

స్యాత్ కర్ణికై కాగ్రచతుర్థభాగే

మూలాశ్రితే వస్తినిబన్ధనే ద్వే,

వ్యా. వస్త్యేషధమును ప్రయోగించుటకైన సాధనము (చిమ్మనగ్రోవి) ఆరు సంవత్సరములవయసుకలవారి కుపయోగించుటకై ఆరుఅంగుళముల నిడివియు, కొన యందు పెనలగింజదూరునంతటి రంధ్రంబును కల్గియుండవలెను. ఇరువదినంవత్సరములు వయసుకలవారికుపయోగించుటకై నది పండ్రెండంగుళముల నిడివియు, కొనయందు రేగు గింజ దూరునంత రంధ్రముకల్గియు నుండవలెను. పండ్రెండుసంవత్సరములవయసు కలవారి కుపయోగించు వస్త్రీయంత్రము ఎనిమిదియంగుళములనిడివియు, కొనయందు బటాణిగింజ దూరునంతటి రంధ్రంబును కల్గియుండవలెను. అట్టిరంధ్రములలో క్రిములుమున్నగునవి చొరబడక యుండునటు రంధ్రములపై గప్పియుంచవలెను. మరియు వస్తినేత్రము యొక్క మొదటచుట్టుకొలతపైజెప్పిన ఆనూపయోధేదముకల రోగియొక్క బొటన ప్రేలిపరిమాణంబును, కొనయందు చుట్టుకొలత రోగియొక్క చిటికెనప్రేలిపరిమాణంబును కల్గియుండవలెను. (ఇయ్యది “కీదృక్ప్రమాణ-ఆకృతి?” అను (మూడు, నాల్గు) ప్రశ్నముల కుత్తరము.

మరియు సీవస్త్రీయంత్రము వంకరలేక ఋజువుగను, ఆవుతోకవలె మొదట స్థూలమై కొనయందు చన్నగను నునుపునుకల్గియు గుటికలవలె గుండ్రమైన యగ్రభాగము కల్గియు నుండవలెను. ఈయంత్రముచివర నాల్గవభాగమున నొకకర్ణికయు, మొదటి యందు వస్త్రీని బిగించుటకు ఇరుప్రక్కల రెండుకర్ణికలు నుండవలెను. (ఇయ్యది “కిం గుణం చ?” అనునైదవప్రశ్నమున కుత్తరము).

—ॐ (6). వస్త్రీయంత్రనిర్వాణవిధి. ॐ—

మూ. జారద్ధవో మాహిషహారిణౌ వా
 స్యాత్ సౌకరో వస్త్రీరజస్య వాపి. ౧౦
 దృఢస్తనుర్నప్తసిరో విగ్రహః
 కషాయరక్తః సుమృదుస్సుశుద్ధః (బద్ధః)
 నృణాం వయో వీర్య యథానురూపం
 నేత్రేషు యోజ్యస్తు సుబద్ధసూత్రః
 వస్త్రేరలాభే ప్లవజో గళో వా
 స్యాదజ్కుపాదః సుఘనఃపటో వా. ౧౧

వ్యా. ముసలియెద్దు, ఎనుబోతు, జింక, అడవిపంది, మేక అనుసీజంతువులలో నొక దానియొక్క దృఢమై పలుచనైనవస్త్రీని (మూత్రపుసంచిన) గ్రహించి అందునంత్ర మించిన నరములను విడదీసి దూరంబుచ్చి, దుర్గంధముపోవునట్లు శుభ్రపరిచి, తువ్వపట్ట త్రిఫలములు మున్నగు పగరుకలవానికషాయముతో భావనజేసి రంగుకల్పించి, మెత్తబడజేసి వైజేప్పబడిన ప్రమాణాదుల ననుసరించి సిద్ధముచేయబడిన నేత్రము (గొట్టము) న (మొదట) చక్కగనిమిడియుండునట్లు చేర్చి దారములో గట్టిగ కట్టవలెను. మరియు రోగియొక్క (బలాదులను), పయస్సు గమనించి తదనురూపముగ నుండునట్లు నిర్మించవలెను.

మరియు వైజేప్పినజంతువులవస్త్రీ (మూత్రపుతిత్తి) దొరకనియెడ నీరుకోడి యొక్క కంఠమునైనను ఇట్టిమొదలగు జంతువులయొక్క అంకపాదమునెడు నవయవవిశేషమువైనను, దట్టమైనపట్టవైనను వైజేప్పినవిధముగ గొట్టమున నిమిడియుండునట్లు మర్ప వలెను. వైజేప్పబడిన వస్త్రీమున్నగుదానిని పస్త్రోషణమును (కషాయాదులను) నిండింప యుక్తముగ నుండునట్లు గొట్టమున వైభాగముననుండు రెండుకర్ణికలయందు ఇమిడి యుండునట్లు కట్టవలెనని భావము. ఈవిషయము వాగ్భటమున నిట్లు చెప్పబడినది.— గ్రంథితం సాధు సూత్రేణ సుఖసంస్థాప్య భేషజమ్” (అ. హృ. సూ. అ. ౧౯)

ఇచ్చట అంకపాదమున “అజ్కుపాదః—చర్మచటకః” అని చక్రపాణిదత్త వ్యాఖ్యలో నున్నది. అష్టాంగహృదయవ్యాఖ్యానమున “వస్త్రేరభావే సతి, అజ్కుపాదం- ఛాగైణాద్యవయవవిశేషం వా న్యసేత్-నేత్రే యోజయేత్” (సర్వాంగసుందరి) అని యున్నది. (ఇయ్యది “కేభ్యశ్చ కిం యోనిగణాశ్చ వస్త్రీ” అనునారవప్రశ్నమున కుత్తరము).

— ౭౭ (7.) నిరూపవస్తీప్రయోగవిధి (కల్పము). ౭౭ —

మూ. ఆస్థాపనార్హం పురుషం విధిజ్ఞః

సమీక్ష్య పుణ్యేహని శుక్లపక్షే.

౧౨

ప్రశస్తనక్షత్రముపచార్తయోగే

జీర్ణాన్నమేకాగ్రముపక్రమేత,

(జీర్ణాన్నమేకాగ్రముపాచరేత్తమ్.)

వ్యా. రోగిని చక్కగ పరీక్షించి ఆస్థాపనవస్తీకి అర్హుడని తోచినయెడ శుక్ల పక్షమున ప్రశస్తమైనదినునందు ప్రశస్తములగు నక్షత్రయోగలగ్నముతోగూడిన శుభ ముపచార్తమున, రోగి భుజించినయాహారము జీర్ణమై వానిమనస్సుకు వస్తీకర్తయందే నిశ్చలముగ నాసక్తి కల్గియుండువేళ వానికి వస్తీకర్తజేయ నుపక్రమించవలెను.

ఇచ్చట శుక్లపక్షము సర్వారంభములకును ప్రశస్తమని దైవజ్ఞులసిద్ధాంతము కావున, “పుణ్యేహని శుక్లపక్షే” అని తంత్రకారునిచే నిర్దేశింపబడినది. రోగములును రాక్షసులును కృష్ణపక్షమున జనించిరి. కావున రోగములకు జన్మసమయమైన కృష్ణపక్ష మునందువానికి చికిత్సజేసినయెడ నయ్యవి నిర్హలములై మరలపాడనూపకుండును; కావున కృష్ణపక్షమున నానావిధచికిత్సలకును ప్రారంభము మిగులప్రశస్తమని హఠీతనంహితయంద డిట్లు చెప్పబడినది:—“కృష్ణపక్షే కార్యం, జన్మని సర్వరోగాః హతాః సుహతా భవ స్తీరి వదన్తి కాస్త్రజ్ఞాః; శుక్లే దేవా జాతాః, కృష్ణే అసురాశ్చ సర్వరోగాశ్చ; తస్మాత్ రోగచికిత్సా కృష్ణే సదైవ కర్తవ్యా.”

— ౭౭ నిరూపవస్తీవిధానము. ౭౭ —

మూ. బలాం గుడూచీం త్రిఫలాం సరాస్నాం

ద్వే పశ్చిమూలే చ పలోన్మితాని.

౧౩

అష్టే ఫలాన్యర్ధతులాం చ మాంసాత్

ఛాగాత్పచేత్ అపున చతుర్థశేషం,

పూతం యవానీఫలబిల్వకుష

వచాశతాహ్వయఃపిప్పలీనామ్.

౧౪

కలైః గుడతౌ ద్రఘృతైస్సతైః

యుతం సుఖోష్ణైస్తు పిచప్రమాణైః,

గుడాత్పలం ద్విప్రసృతాం తు మాత్రాం
 స్నేహస్య యుక్త్యా మధునైస్థపం చ (మధునైస్థవాది). ౧౫
 ప్రక్షిప్త వస్త్రా మధితం ఖజేన
 సుబద్ధముచ్చాస్య చ నిర్వ్యలీకం,
 అజ్ఞుష్మమధ్యేన ముఖం సిధాయ
 నేత్రాగ్రసంస్థామపనీయ వర్తిమ్. ౧౬
 త్రైలాక్తగాత్రం కృతమూత్రవిట్కం
 నాతిక్షుధార్తం శయనే మనుష్యం,
 సమేఽథవేషన్నతశీర్ష (మస్త్ర) కే వా
 నాత్యుచ్చితే స్వాస్త్రణోపపన్నే. ౧౭
 సవ్యేన పార్శ్వేన సుఖం శయానం
 కృత్వర్జదేహం స్వభుజోపధానం,
 సంకోచ్య సవ్యేతరదస్య సఖి
 వామం ప్రసార్య ప్రణయేత్తతస్తత్. ౧౮
 స్నిగ్ధే గుడే నేత్రచతుర్థభాగం
 స్నిగ్ధం శనైః ఋజ్వనుపృష్ఠవంశం,
 అకమ్పనావేపనలాఘవాదీన్
 పాణ్యోర్ధణాంశ్చాపి విదర్శయం స్తమ్. ౧౯
 ప్రవీడ్య చైకగ్రహణేన దత్తం
 నేత్రం శనైరేవ తతోఽపకర్షేత్,

వ్యా. చిట్టాముట్టి, తిప్పరీగె, త్రిఫలములు (కరక-తాని-ఉసిరికకాయలు) హ్రస్వ
 పంచమాలములు, మహాపంచమాలములు, వీనిని ప్రత్యేకమొక్కొకపలప్రమాణంబును;
 ఎనిమిదిమ్రంగకాయలను, అర్ధతులము (ఏబదిపలములు) మేకపోతుమాంసమును (ఇవి
 యన్నియుచేరిన సముదాయము అరువదియారుపలంబులును ఎనిమిదిమ్రంగకాయలును
 అగును.) చేర్చి ఈక్వాథ్యద్రవ్యసముదాయమున నాలుగింతలుజలమును చేర్చి నాల్గవ
 పాలు (క్వాథ్యద్రవ్యసమానముగ నాల్గవవంతు) క్వాథము మిగులునట్లు కాచి వడగట్టి
 యొంచుకొనునది; అందు ఓమము, మ్రంగకాయ, బిల్వపేరు, చెంగల్వకోష్ఠ, వస,

సదాపదిత్తులు, తుంగగడ్డలు, పిచ్చుట్లు అనువీనిని ప్రత్యేకము కర్షప్రమాణమువంతున గూర్చి కల్కముచేసి యాకల్కమును; ఒకపలముబెల్లమును, రెండుపలములునేటిని, రెండుపలములునూనెను, లేనై నైంధపలపాణమును ప్రకృత్యాద్యనుసారముగ తగుపరిమాణమున కన్నించయు, వీనినిన్నిటిని (వైజెష్ఠినక్వాథమున) జేర్చి, ఆయ్యది గోరువెచ్చగనున్నపుడు క్వాథ-కల్క-స్నేహాదులన్నియు నొకటిగ కలియనట్లు కవ్వముతో చిలికి కలియల్పి, వైజెష్ఠినదిధిప్రకారము సిద్ధముచేయబడినవస్థిలో బోసి యావస్థిని యెడమచేతితో గట్టిగ పట్టుకొని వస్థి నేత్రముతో జేర్చి బిగగట్టి, వస్థిని నోటితో నూది ముడుకలు లేనందజేసి, నేత్రాగ్రమునందుండు ద్వారమునందలి మూతను (బిరడాను) ఊడదీసి బొటనవ్రేలిమధ్యభాగముతో నేత్రద్వారమును నొక్కి పట్టుకొనవలెను.

విష్ణుట వస్థికర్షచేయవలసినరోగికి శరీరమువై తైలమును బూసి (స్వేదవిధి నొనర్చి); మలమూత్రముల విసర్జించి మిక్కిలి యాకలియు తృప్తియు లేక సమస్థితి నున్నపుడు రోగిని నుభామైన పడకతోగూడ మిక్కిలియెత్తును తగ్గునుగాక మితప్రమాణముగ నుండుశయ్యపై నమముగనైనను కొంచెము తలప్రక్కపంగి (తగ్గుగ)యుండునట్లై నను ఎడమప్రక్కగ నొత్తగలి యెడమకాలిని చక్కగ చాచి, కుడికాలిని ముడిచికొని యెడమకాలితోడవైరిడి, తనచేతిని ముడిచి తలక్రింద తలగడగనిడికొని, చక్కగ కరుండునట్లు నియమించవలెను.

విష్ణుట రోగియొక్క గుహస్థానమున వస్థినేత్రము (గొట్టము)యొక్క కర్ణికా భాగమునను ఆముదమును బూసి గొట్టముయొక్క నాల్గవవంతుననుండు కర్ణికవరకు గుదమున ప్రవేశపెట్టవలెను. అప్పుడు వైద్యుడు చేతులను కదలించకయు వణకించకయు నొందరపాటులేకయు నొకేసారి నొక్కి వెన్నెముకకు సరిగ ప్రవేశింపజేసి రోగికి బాధలేరుండునట్లు వస్థియంత్రములలోని కల్మాద్యోషధమంతయు లోనప్రవేశించునట్లు చేయవలెను. విష్ణుట రోగికి బాధ గల్గినయక వస్థియంత్రమును మెలకువతో వెలికింపియవలెను.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—“బలాం గుఢాచీం.....పలోన్చితాని” అనుచోట త్రిఫలములను లఘు మహాపంచమూలములను ఆయాగణములలోని యొక్కొక ద్రవ్యమును పేరుగ నొక్కొకపలమువంతున గ్రహించవలెను. “అప్తా ఫలాని” అనుచోట మ్రంగకాయలను ఆకృతినిబట్టి యెనిమిదికాయలను గ్రహించవలెను. ఛాగమాంసమును ఆర్ధతులమును (ఏబదిపలములు) గ్రహించునది. ఇవియన్నియు వైజెష్ఠినప్రమాణానుసారము చేరినవస్తునముదాయము అరువదియారుపలములును, ఎనిమిదిమ్రంగకాయలును

క్వాథ్యద్రవ్యమగును. అట్టిక్వాథ్యమునకు నాలుగింతలునీళ్లు పోసి చతుర్థాంశము మిగులు నట్లు కాచబడినక్వాథ్యము “క్వాథ్యాత్ క్వాథస్యమో మతః” అను పరిభాషానుసారముగ అరువదియూరుపలములపరిమితము మిగులును. ఈక్వాథ్యమును వాతాదిత్రిదోషములకు వేరువేరుగ పదేసిపలములవంతున జేర్చి మూడుమార్లు వస్తికర్త జేసినను ముప్పది పలములుమాత్రమే క్వాథ్యముపయుక్తమై తక్కినక్వాథ్యమంతయు నిష్ప్రియోజనమగును. గాని మహర్షి పంచనప్రమాణముననుసరించి యథోక్తముగ క్వాథ్యమును నిర్మించినగాని యాషధము వీర్యవంశముగ నుండనోవదు. కావున నుపయోగింపగ మిగిలినయాషధ (క్వాథ్య)శేషము వ్యర్థమైనను దోషావహముకానేరదని యెరుంగునది. ఈవిషయమును సూత్రస్థానమున “యథా కుర్వన్తి సఙ్కపాయః” అని తంత్రకారులచే నుపదేశింపబడినది. మరియు ఓమము మున్నగుద్రవ్యములు ప్రత్యేకము కర్వమాత్రమువంతున ప్రతినిరూపావస్థి యందును జేర్పనగును. “యుక్త్యా మధునైన్ద్రవంచ” అనుటవలన లేనెను సైంధవలవణమును ప్రకృత్యాద్యనుసారముగ తగుపరిమాణముతో జేర్పవలెనని యెరుంగునది. చకారసముచ్చయముచేత మాంసరస-క్షీర-గోమూత్రాదులను యథోచితముగ జేర్పవలెనని యర్థము. మరియు “తైలాక్తగాత్రమ్” అనుచోట అభ్యంగసాహచర్యముచే స్వేదవిధి కూడ గ్రహింపబడును. ఈవిషయము సుశ్రుతమున “అనువాసితమాస్థాపయేత్, అభ్యక్తస్విన్నశరీరమ్” (సుశ్రుత. చి. అ. 3౮) అనువాక్యముచే నుపదేశింపబడినది. “సమోఽథ వేషన్నతశీర్ష కే వా” అనుచోట రోగిసౌకర్యము ననుసరించి సమముగ నైనను లేక శిరోభాగమున తగ్గుగ నైననుండునట్లు శయనము గల్పింపవలెనని భావము.

— నిరూపావస్థి అసమ్యక్స్యగమున గల్గువాగ్విపత్తులు. —

మూ. తిర్యక్ప్రణీతే తు న యాతి ధారా
గుదే వ్రణస్సాస్యచ్చలితే తు నేత్రే ౨౦
దత్తశ్శనైః నాఽఽశయమేతి వస్త్రైః
కణ్ఠం ప్రధావత్యతిపీడితశ్చ,
శీతస్త్వతిస్తమ్భకరో విదాహం
మూర్ఛాం చ కుర్యాదతిమాత్రముష్ణః. ౨౧
స్నేహోఽతిజాడ్యం, పవనం తు రూక్షః,
తన్వల్పమాత్రాలవణస్త్యయోగం,
కరోతి మాత్రాభ్యధికోఽతియోగం
క్షౌమం తు సాష్ఠ్యః సుచిరేణ. చైతి. ౨౨

దాహఃకరిసారౌ లవణోకరికార్యాత్
తస్మాత్సుయుక్తం సమమేవ దద్యాత్,

వ్యా. వస్త్రినేత్రమును గుడస్థానమునం దడ్డముగ ప్రవేశింపజేసినయెడ గుడవభు
లడ్డపడుటంజేసి ఔషధధార చక్కగ లోనికి బ్రవేశింపదు. నేత్రమును కదలించుచు
ప్రవేశింపజేసినచో గుడస్థానమున పుండగును. వస్త్రని మెల్లగ నొక్కినయెడ నౌషధము
మలాశయమున జేరదు. అధికముగ నొక్కినయెడ కంఠముప్రక్కకు వెడలును. వస్త్రౌష
ధము చల్లగనున్నచో శరీరమును స్తంభింపజేయును. మిక్కిలి వేడిగనున్నయెడ సంతాప
మును మూర్ఛను కల్గించును (కావున సుఖోష్ణముగ నుండవలెను.) మిక్కిలి స్నిగ్ధముగ
నున్నచో జడత్వము కల్గించును. రూక్షముగ నున్నయెడ వాతమును ప్రకోపింప
జేయును. ఔషధము పలుచగనున్నను స్వల్పపరిమాణముగనున్నను సైంధవలవణమును
జేర్పకున్నను ఔషధము చక్కగ పనిచేయక దోషమును చక్కగ వెడలించజాలదు. అతి
ప్రమాణముగ నుపయోగించినచో నతియోగముచే గల్గుదోషము సంభవించును. ఔష
ధము మిక్కిలి చిక్కినయైయున్నచో చిరకాలమునకు లోన ప్రవేశించి రోగిని కృశింప
జేయును. లవణ మధికమైనచో సంతాపంబును అతిసారంబును కల్గును. కావున తిర్మ
కృశిణిధానము శీతత్వము మున్నగుదోషముల కెడమియ్యక విధ్యుక్తప్రకారము వస్త్ర
ప్రయోగము చేయవలెనని భావము.

❖ వస్త్రౌషధమున ద్రవ్యనిక్షేపక్రమము. ❖

మూ. పూర్వస్తు దద్యాత్ మధునైర్ధవస్తు
స్నేహం వినిర్మథ్య తతోఽనుకల్మషమ్. ౨౩
విమథ్య సంయోజ్య పునర్ద్రవైస్తు
వస్త్రా నిదధ్యాత్ మధితం ఖజేన
(నిదధ్యాద్భిషగప్రమత్తః),

వ్యా. వస్త్రౌషధమును సిద్ధముచేయనపుడు తొలుత తేనెను సైంధవలవణమును
స్నేహమును ఒకటిగఘోర్ని యొకపాత్రలో బోసి చక్కగ కలియనట్లు మధించి, పిమ్మట
ఓమము మున్నగువానికల్మషమును కషాయముతో గూర్చి యాచెంటిని కలియనట్లు కలియ
బెట్టి పిమ్మట నీకషాయమును తేనెమున్నగువానితో గూర్చి యన్నిటి నొకటిగ కలియనట్లు
కవ్వముతో కలియబెట్టి వస్త్రయంత్రమనబోసి వైజెప్పినవిధముగ ప్రయోగింపవలెను.

ఈయాషధసంయోజన క్రమము సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడెను:—“దత్వాఽఽదౌ
సైన్ధవస్యాఽక్షం మధునశ్చ చలద్వయం, (మధునః ప్రసృతద్వయం) పాత్రే తలేన
మక్షీయాత్” (సు. చి. అ. 3౮) వైమూలమునకు ఇది సమాసార్థకము.

❧ వామపార్శ్వశయనమునకు ప్రయోజనము. ❧

మూ. వామాశ్రయే హి గ్రహణీ గుదే చ

(వామాశ్రయోఽగ్నిర్గ్రహణీగుదం చ)

తత్పార్శ్వసంస్థస్య సుఖోపలభిః.

౨౪

లీయంత ఏవం వశయశ్చ తస్మాత్

సస్యం శయానోఽర్హతి వస్త్రదానం,

వ్యా. మనుజులకు కుక్షీయందు ఏడమప్రక్కన గ్రహణీయు గుదంబును జాత
రాగ్నియు చేరియుండును; కావున నెడమప్రక్కనోత్తిగిలి శయ్యపై పరుండియున్న
వారికి వస్తిని ప్రయోగించినచో ద్రవరూపమైన వస్త్ర్యాషధము సుఖముగ నాశయమున
జేరును. గుదమునందలివశులు (ముడతలు) అణగియుండును. కావున నెడమవైపుగ
పరుండినవారికి వస్తిప్రయోగము చేయుట యుక్తమని భావము.

❧ వాత-పురీష వేగముకల్గినపుడు నిరూహవస్తిప్రయోగవిధి. ❧

మూ. విడ్వాతవేగో యది చార్ధదత్తే

నిష్కృప్య ముక్తే ప్రణయేదశేషమ్. (ప్రణయేత్తు శేషమ్). ౨౫

ఉత్తానదేహశ్చ కృతోపధానః

స్యాత్ వీర్యమాప్నోతి తథాస్య దేహః,

వ్యా. వస్తిద్రవము కొంతవరకు లోపల ప్రవేశించినపుడు మలంబైనను అపాన
వాతంబైనను బైటవెడలనున్నపుడు వస్తినేత్రమును వెలికిం దీసి యించుకనేపు నిదానించి
పిమ్మట తక్కినయాషధమునంతటిని మరల నెక్కించవలెను. మరియు వస్త్ర్యాషధమును
పూర్తిగ లోపల ప్రవేశింపజేసినవెంటనే తలక్రింద నెత్తుగ తలగడ నిడికొని వెలికిల
బరుండవలెను. ఇత్తెరంగున వస్తిప్రయోగము చేసినచో శరీరమునకు చక్కగ బలము
కల్గును.

❧ వాత-పిత్త-కఫములకు ప్రత్యేకముగ నిరూహవస్తిసంఖ్యావిధి. ❧

మూ. ఏకోఽసకర్ష త్యనిలం స్వమార్గాత్

పిత్తం ద్విత్రియస్తు కఫం తృతీయః.

౨౬

వ్యా. వైశేషినివిధిప్రకారము ఒకతూరి వస్త్రీని ప్రయోగించినచో వాతమును స్వస్థానమునుండి వెడలించి తగ్గించును. రెండవవస్త్రీ (రెండుసారులు ప్రయోగింపబడిన వస్త్రీ) పిత్తమును స్వస్థానమున హరించును. మూడవతూరి (మూడుసార్లు) ప్రయోగింపబడినవస్త్రీ కఫమును స్వస్థానమున హరించును. (వాతప్రకోపమున నొకసారి వస్త్రీని ప్రయోగింపవలెననియు, పిత్తమున రెండుసారులు వస్త్రీని ప్రయోగించవలెననియు, కఫమున మూడుసార్లు వస్త్రీని ప్రయోగింపవలెననియు వాతాదిదోషముల ననుసరించి వేరు వేరుగ నిరూహవస్త్రీకి సంఖ్యావిధాన మివాక్యముచే విధింపబడినదని యెరుంగునది.)

ఇదియే సమంజసమైన యర్థముగాని త్రిదోషసన్నిపాతమున వాత-పిత్త-కఫముల హరించుటకై ఏక-ద్వి-త్రిసంఖ్యావిధియని యర్థము జేయంజనదు. ఈవిధిననుసరించియే తంత్రకారులు—“స్నిగ్ధోష్ణవికళ పవనే...ద్వా స్వాదు శీతౌ పయసా చ పిత్తే. శ్రయ స్సమూత్రాః.....కఫే నిరూహాః” (శ్లో. ౬౯) అనుగ్రంథముచే వాతాదులకు ప్రత్యేకముగ నొకటి, రెండు, మూడుపస్త్రుల విధించిరి. వాతమునకామాశయము స్థానము. అయ్యది సన్నిహితముగనుండుటచే నొకవస్త్రీకే శీఘ్రముగ హరించునుకావున నొకపుటమే విహితము. అంతకన్న పిత్తస్థానంబును, దానికన్న కఫస్థానంబును వ్యవహితముగనుండుటం జేసి పిత్తమునకు రెండును, కఫమునకు మూడును విధింపబడినది.

వస్త్రీప్రయోగముచే కేవలము పక్వాశయమునందలివాతము మాత్రము శమించునని చెప్పబడినది. అయినను ఈవిశేషవిధిచే స్థానాంతరగతపిత్తకఫదోషములగూడ హరించునని తెలిసిడి. మరియు పిత్తకఫముల హరణమునకు వస్త్రీప్రయోగము సుఖమైన చికిత్సకా నోపదు; అయినను వాతం బనుబంధముగనున్న పిత్తకఫములయందు వస్త్రీప్రయోగ ముచితమని తంత్రకారులయభిమతము. ఈవిషయమును సుశ్రుతాచార్యు లిట్లుబడజేసించిరి.—“వస్త్రీర్వాతే చ పిత్తే చ కఫే రక్తే చ శస్యతే.” (సు. చి. అ. ౩౫.)

— నిరూహవస్త్రీ బైటవెడలినపిదప చేయవలసినకృత్యము. —

మూ. ప్రత్యాగతే కోష్ణజలావస్తిక్తః

శాల్యన్నమద్యాత్తనునా రసేన,

జీర్ణే చ సాయం లఘు చాల్పమాత్రం

భుక్తోఽనువాస్యః పరిబ్రంహణార్థమ్.

౨౭

వ్యా. పస్త్రోష్ణధృత్రవము మలముతోకూడి గుడమునుండి బైటవెడలినపిదప కొంచెము వేడిగనుండునీళ్లతో సుఖముగ స్నానముచేసి జీర్ణమైనపిదప పలుచనిమాంసరసముతో

కూడినయన్నమును భుజించి, అది జీర్ణమైనపిదప సాయంకాలమున తేలికయైనయాహారమును కొంచెముగ భుజించి, పిమ్మట బలముకల్గుటకై యనువాసనవస్తిని ప్రయోగించవలెను.

ఇచ్చట ఆస్థాపనవస్తి ప్రయోగముచేసినప్పుడు ఔషధలేపము కోవ్యముననుండి నచో నయ్యది జీర్ణమైనపిదప నాహారము భుజింపవలెనని 'జీర్ణే చ' అని చెప్పబడినది. మరియు నిరూహవస్తిచే కోష్ఠాన్ని కొంచెము మందగించియుండును కావున తేలికయైనయాహార ముచితమని "తనునా రసేన" అని చెప్పబడినది.

మరియు విరేచనమునందువలె నిచ్చట ఆహానుబంధము లేదు. కావున పేయాదిక్రమము నపేక్షింపక యన్నాహారము విధింపబడినది. కావుననే సుశ్రుతమునందును పేయాదిక్రమమును రసాదిక్రమముసారముగ నాహారము విధింపబడినది. మరియు లేఖనార్థమువిధింపబడిన నిరూహవస్తిని చేసినవెనుక కార్యము బలహీనము కలుగకుండుటకై నాటిదినముననే బృంహణరూపమగు అనువాసనవస్తి చేయవలెనని "సాయం లఘు చాల్ప మాత్రం భుక్తోనువాస్యః పరిబృంహణార్థమ్" అని అనువాసనవస్తి విధింపబడినది. కావుననే కల్పనాసిద్ధియందును "నరస్తతో నిశ్యనువాసనార్హః" (సి. అ. ౧) అను వాక్యముచే నిరూహవస్తిచేసిననాడే యనువాసనవస్తిని చేయవలెనని చెప్పబడినది. జఠాకర్ణతంత్రమునందును "జీర్ణే సాయం కృతాన్నం చ పుష్కర్యధమనువాసయేత్" అను వాక్యముచేత ననువాసనవస్తి విధింపబడినది.

❧ స్నేహము శీఘ్రముగ బైట రాకుండుటకై చేయుకృత్యము. ❧

మూ. నిరూహపాదాంశసమేన తైలే

నాఽఘ్నానిలఘ్నాషధసాధితేన,

దత్వాస్థిచాపాణితలేన హన్యాత్

స్నేహస్య శీఘ్రగమరక్షణార్థమ్.

౨౮

ఈషచ్చ పాదాఙ్గులియుక్తమాచ్ఛేత్

ఉత్తానదేహస్య తలప్రమృజ్యాత్,

స్నేహేన పార్శ్వఙ్గులిపిణ్డికాశ్చ

యే చాస్య గాత్రవయవాః రుజాంతాః.

౨౯

తాంశ్చాఽవమృద్నీత సుఖం తతశ్చ

నిద్రాముపాసీత కృతోపధానః,

చ-సిద్ధి—26

వ్యా. నిరూహవస్తికి జెప్పబడినతైలమునకు నాల్గవంతుతైలమును పులుపురసమును చాతహారాషధములను జేర్చి పక్షముజేసి యాతైలముచే ననువాసనవస్తిచేయవలెను. పిమ్మట కటిప్రదేశమున అరచేతులతో మర్దనము చేయవలెను. అట్లు చేసినచో లోపలనున్నతైలము వెలికి శీఘ్రముగ రాకుండును. మరియు రోగిని వెలికిల బరుండఁజెట్టి కాళ్లయందలి బొటనవ్రేళ్లను కొద్దిగ లాగవలెను. మరియు అరకాళ్లు మడమలు వ్రేళ్లు పిక్కులు మున్నగుస్థలములయందు బాధకల్గినచో నాస్థలములయందెల్ల వైజెప్పినతైలమును బూసి మర్దనము చేయవలెను. పిదప రోగి సుఖముగ నిదురజెందవలెను.

— (8) నిరూహవస్తియందు కషాయస్నేహముల పరిమాణము. —

మూ. భాగాః కషాయస్య తు పశ్చ పిత్తే

స్నేహస్య పక్షః ప్రకృతౌ స్థితే చ.

30

వాతే వివృద్ధే తు చతుర్థభాగః

మూత్రానిరూపేషు కఫేఽష్టభాగః,

వ్యా. నిరూహవస్తియందు ద్రవరూపమైనయాషధము పండ్రెండు ప్రస్థతములు (ఇరువదినాల్గవలములు)గ నుండవలెను. ఇది వరమప్రమాణము. అట్టి ద్వాదశ ప్రస్థతపరిమితద్రవమున విదుభాగములు క్వాధముండవలెను. పిత్తంబధికముగ నున్న పుడును స్వస్థునకు ఆరవవంతు (రెండుప్రస్థతములు నాల్గవలములు) స్నేహమును జేర్చి యుపయోగించవలెను. వాతము వృద్ధినందియున్నపుడు పండ్రెండుప్రస్థతముల పరిమితములూ నాల్గవవంతు (మూడుప్రస్థతములపరిమితముగ) స్నేహమును జేర్చవలెను. కఫాధిక్యమున నెనిమిదవవంతు (ఒకటిన్నరప్రస్థతము) స్నేహమును జేర్చవలెను. (మూడు వలములు స్నేహమును జేర్చవలెనని భావము.) ఈపద్ధతిననుసరించియే వాగ్భటాచార్యులు ఇట్లు చెప్పెను—“తతః క్వాధాచ్చతుర్థాంశం స్నేహం వాతే ప్రకల్పయేత్, పిత్తే స్వస్థే చ పక్షాంశం, అష్టమాంశం కఫాధికే” (ఇది “ప్రతిధానమూత్రా స్నేహస్య కా?” అను నెనిమిదవప్రశ్నమునకు తత్తరము.)

— వయోభేదము ననుసరించి నిరూహవస్తిప్రమాణము. —

మూ. నిరూహమూత్రా ప్రస్థతార్థమాద్యే

వషే, తతోఽర్ధప్రస్థతాభివృద్ధిః.

31

ఆద్వాదశాత్ స్యాత్, ప్రస్థతాభివృద్ధిః

అష్టాదశాత్ ద్వాదశతః పరం స్యుః,

ఆసప్తతేస్తద్విహితం ప్రమాణం

(ఆసప్తతేరుక్తమిదం ప్రమాణం)

అతఃపరం షోడశవద్విధేయమ్.

39

నిరూహమాత్రా ప్రసృతప్రమాణా

బాలే చ వృద్ధే చ మృదుర్విధేయః,

వ్యా. బాలులకు నిరూహవస్తి చేయవలసినయెడ నొకసంవత్సరము నిండుసంతవరకును క్వాథస్నేహదులుచేరిన సముదాయకాషధము అర్థప్రసృతపరిమాణము (ఒకపలము)గ గల్పించనగును. (ఈసముదాయప్రమాణముననే క్వాథస్నేహములభాగమును “భాగాః కషాయస్య” అని వైజెప్పబడినభాగములప్రకారము క్వాథస్నేహదుల జేర్చినగును. క్రింద జెప్పబడు తక్కినపరిమాణములయందును క్వాథస్నేహభాగముల సీప్రకారమే గల్పించవలెను.) పిమ్మట రెండవసంవత్సరముమొదలుజేసి ప్రతిసంవత్సరమునను అర్థప్రసృతమువంతున వృద్ధిచేయుచుండవలెను. ఈవిధముగ పండ్రెండవసంవత్సరము పూర్తియగువరకు వృద్ధిచేయవలెను. (ఇట్లు అర్థప్రసృతము వృద్ధిచేసినచో పండ్రెండవసంవత్సరమునకు ఆరుప్రసృతములు (పండ్రెండుపలములు) పూర్తియగును.) పిమ్మట పదుమూడవసంవత్సరము మొదలుజేసి పదునెనిమిదవసంవత్సరము పూర్తియగువరకును సంవత్సరమునొకప్రసృతమువంతున వస్త్ర్యాషధమును వృద్ధిచేయవలెను. (పదునెనిమిదవసంవత్సరము పూర్తియగువరకు క్వాథాదివస్త్ర్యాషధము పండ్రెండుప్రసృతములు (ఇరువది నాల్గుపలములు) పూర్తియగును. పందొమ్మిదవసంవత్సరము మొదలుజేసియు డెబ్బదిసంవత్సరములు పూర్తియగునందాకకూడ పండ్రెండుప్రసృతములపరిమితమునే యుపయోగింపవలెను. డెబ్బదిసంవత్సరములకు పిమ్మట పదునారవసంవత్సరమునకు జెప్పినపరిమాణమును (పదిప్రసృతములు, ఇరువదిపలములను) వస్త్ర్యాషధమును కల్పించవలెను.

మరియు బాలులకును వృద్ధులకును వైజెప్పినవిధిప్రకారమే వస్త్ర్యాషధప్రమాణమును కల్పించవలెను; కాని బాలవృద్ధులకు వస్తికుపయోగించునొషధము తీక్షణముగాక మృదువుగ నుండునట్లు గల్పించనగును. ఇదియే విశేషము.

ఇచ్చట “ద్వాదశతః పశం స్యుః, ఆసప్తతేస్తద్విహితం ప్రమాణం” అని నియమించుటవలన పండ్రెండవసంవత్సరమునకు విధించిన పండ్రెండుప్రసృతములపరిమాణమునే డెబ్బదిసంవత్సరములవయసు పూర్తియగునందాక నుపయోగింపవలెగాని పరిమాణవృద్ధి జేయంజనదని నిషేధము సూచింపబడినది. ఈనియమముచేత తంత్రాంతరములయందు “ఆర్థాఢకం పరమతమం ప్రమాణం” (హరీత) “ద్వాదశప్రసృతం కేచిత్ త్రింశత్పల

మథావరో” (సుశ్రుత) ఇవి మున్నగువాక్యమాలచే విధింపబడిన పరమప్రమాణము అనర్థదాయకముకావున ఆదరణీయముకాదని తెలిసెడిది.

మరియు ఔషధముయొక్క తీక్షణమార్దవభేదములు ఇట్లు చెప్పబడును—
 “తీక్షణత్వం మూత్రపీల్వగ్నిలవణక్షారసర్వవైః, ప్రాప్తకాలం విభాతవ్యం క్షీరాద్యైర్దార్దవం తథా” (సి. అ. ౨.) అవసరమునుబట్టి మూత్రాదులజేర్చి తీక్షణత్వమును, క్షీరాదులజేర్చి మార్దవమును వస్త్ర్యౌషధమునకు గల్పింపవలెనని యర్థము. (ఇతైరంగున “అస్థాపనార్థం పురుషం” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన గ్రంథముచేత ‘నిరూహకల్పః కః’ అనునేడవ ప్రశ్నమునకును ‘స్నేహస్య ప్రణిధానమత్రా కా’? అను నెనిమిదవ ప్రశ్నమునకును నుత్తరము నవిస్తరముగ నిరూహపత్తి నుద్దేశించి చెప్పబడినది).

—౨౭ (9) వ స్తినీచేసినవెనుక శయనము, ప్రశస్తయ్య. —

మూ. నాత్యుచ్చితం నాప్యతినిచపాదం

సపాదపీతం శయనం ప్రశస్తమ్.

33

ప్రధానమృద్వాస్తరణోపపన్నం

ప్రాక్ శీర్షకం శుక్లపటోత్తరీయమ్,

వ్యా. వస్త్రవిధినిచేసినపిదప రోగి సుఖముగ పరుండుటకు శయనము మిక్కిలి పొడవును కురుచయుకాక మితమైన యెత్తుకల్లినకాట్ల కల్లి, యాకాట్లక్రింద పాదపీతములతో కూడి, మిక్కిలి మెత్తనైనపరుపును, దానిపైన తెల్లనిబట్టయు కల్లియుండవలెను. అట్టి శయ్య తూర్పున శిరోభాగముకల్లియుండిన చాల ప్రశస్తము. (ఇంతకు మున్ను. ౧౭. శ్లోకమున “నాత్యుచ్చితే స్వాస్తరణోపపన్నే సవ్యేన పార్శ్వేన సుఖం శయానం” అని చెప్పినది వస్త్రకర్త చేయునపు డుండవలసినశయనవిధి యనియు, ఇచ్చటచెప్పినది వస్త్రకర్త జేసినవెనుక నుండవలసినశయనవిధి యనియు నెరుంగునది.) మరియు తూర్పు దేవతలు నివసించెదరు కావున తూర్పుతలనిడి శయనించినయెడ దేవతలకు నమస్కరించినట్లగును; దానంజేసి శుభము గల్గునని “ప్రాక్ శీర్షం” అని చెప్పబడినది. ఈవిషయము సుశ్రుతమున నిట్లుచెప్పబడినది—“ప్రాచ్యాం దిశి స్థితాః దేవాః తత్పూజార్థం చ ప్రాక్ శిరాః” (సు. సూ. ఆ. ౧౯.) (ఇది “శయనే విధిః కః?” అనుతోమ్మిదవ ప్రశ్నమునకు ఉత్తరము).

—౨౮ అనువాసనానంతరము భోజ్యవిధానము. —

మూ. భోజ్యం పునః వ్యాధిమపేక్ష్య తద్వత్

ప్రకల్పయేత్ యూషపయోరసాద్యైః.

34

సర్వేషు విద్యాద్విధిమేతమాద్యం;

వత్స్యామి వ స్తీనతఉత్తరీయాః,

వ్యా. ఈచెప్పబడినవస్త్రీవిధానమున నాయూవ్యాధిని, అగ్నిబలమును, వాత-పిత్త-కఫములను చక్కగ గమనించి తదనుగుణముగ యూషము, తీరము, మాంసరసము మున్నగువానితో నన్నమును భుజింపనగును. ఈ ప్రకరణమున జెప్పబడినవిధానమంతయు వస్త్రీవిధానము లన్నిటియందును సామాన్యముగ ముఖ్యమైయుండును. తత్తద్దోషాద్యనుసారముగ వస్త్రీయోగము లీక్రింద వివరింపబడును. (“సర్వేషు విద్యాద్విధిమేతమాద్యం” అనుటచే నీశయనభోజనాదివిధులన్నియు వస్త్రీసామాన్యముగ నాచరింపదగినదనియు, దీని కవపాదముగ విశేషవిధులున్నచో నవి యచ్చటచ్చట జెప్పబడుననియు తెలుపబడినది).

❦ { (10) కొన్నిదోషహరనిరూపవస్తులు, అందు వాతహరవస్తులు } ❦
విదు, (అందు మొదటివస్త్రీ).

మూ. ద్విపశ్చమూలస్య రసోఽష్టయుక్తః

సచ్ఛాగమాంసస్య సపూర్వవేష్యః.

3X

త్రి స్నేహాయుక్తః ప్రవరో నిరూహః

సర్వాఽనిలవ్యాధిహరః ప్రదిప్తః,

వ్యా. దశమూలములను (లఘు-మహాపంచమూలములను) వీనికీసమభాగముగ మేక టాతుమాంసమును ఒకటిగగూర్చి పరిభాషానుసారము నాలుగింతలునీళ్లుపోసి క్వాథముచేసి వడగట్టి, అందు కాంజికమును “బలాం గుడూచీ” అని చెప్పబడిన నిరూహవస్త్రీతో నిర్దేశింపబడిన ఓనుము, ప్రంగకాయలు, బిల్వపేరు, చెంగలవ్వకోస్తు, వస, సదాప, తుంగగెడ్డలు, పిప్పళ్లు, అనునీద్రవ్యములకల్కమును యథోక్తపరిమాణముగగూర్చి, తైలము, ఘృతము, వస, యను మూడుస్నేహములను కూర్చి విధ్యుక్తప్రకారము, నిరూహవస్త్రీ ప్రయోగముచేసినచో సకలవాతవ్యాధులను హరించుటకు చాలప్రశస్తముగ నుండును.

ఇచ్చట “విశ్లేయస్త్రీవిధస్త్రీహో వస్త్యర్థం మజ్జవర్జితః” అనుప్రమాణమును బట్టి యిచ్చట ‘త్రి స్నేహాయుక్తః’ అనుచోట మజ్జను వదలి తక్కినతైల-ఘృత-వసలు మూడును గ్రహింపనగును. వైవాక్యముచేతనే యాయర్థము తెలియుచున్నను జ్ఞాపకార్థమిచ్చట మరల చెప్పబడినది.

❧ (2) స్థిరాదినిరూపావస్థి (వాతహరము, రెండవది). ❧

మూ. స్థిరాదివర్గస్య బలాపటోల

త్రాయ న్నికై రణ్ణయవైర్యుతస్య.

3౬

ప్రస్థో రసాత్, ఛాగరసార్థయుక్తః

సాధ్యః పునః ప్రస్థసమస్తు యావత్,

ప్రియజ్ఞుకృష్ణాఘనకల్మయుక్తః

సత్రైలసర్పిర్మధునైస్థవశ్చ.

3౭

స్యాద్దీపనో మాంసబలప్రదశ్చ

చక్షుర్బలం చాపి దదాతి వస్త్రైః (సద్యః),

వ్యా. స్థిరాది (హస్తపంచమాల) వర్గమున జెప్పబడిన ముయ్యాకుపాన్న, కోలపాన్న, వాతుడు, పెద్దిములక, పల్లెరు, అను నీపంచమాలములు, చిట్టాముట్టి, చేదు పొట్ల, కానుగ, అముదపువేళ్లు, యవలు వీనినన్నిటిని క్వాఢ్యముగచేర్చి పరిభాషానుసారముగ క్వాఢ్యమునకు నాలుగింతలు (నాల్గప్రస్థములు) జలము బోసి క్వాఢ్యసమముగ నొక ప్రస్థము (నాల్గవంతు) మిగులునట్లు కషాయముకాచి, యాక్వాఢ్యమున నర్ధప్రస్థము మేకపోతుమాంసరసమును జేర్చి యొక ప్రస్థము మిగులునట్లు మరలకాచి, అందు ప్రేంకణము, పిప్పళ్లు, తుంగగడ్డలు, అనునీద్రవ్యములకల్మమును నూరి కలిపి, త్రైలమును, ఘృతమును, తేనెను, నైంధవలవణమును, సామాన్యవస్థి విధిలో జెప్పబడిన పరిమాణముగ జేర్చి నిరూపావస్థి ప్రయోగించిన నయ్యది అగ్నిని దీపింపజేసి శరీరమాంసపుష్టిని బలమును కల్పించును. కన్నులకును బలమును కల్పించును.

ఇచ్చట స్నేహక్వాఢాదిభాగమును “భాగాః కషాయస్య తు పంచ...భాగాః” అని చెప్పబడిన సామాన్యసూత్రముచే నిర్ణయించునది. త్రైలాదులును మధునైంధములును సామాన్యవస్థివిధిచే లభ్యమైనను స్థారకార్థము మరల చెప్పబడినది. తక్కినస్థలములయందెల్ల పునరుక్తముల నిట్లూహించునది.

❧ (3) ఏరండనిరూపావస్థి (వాతహరము మూడవది). ❧

మూ. ఏరణ్డమూలం త్రిపలం పలాశా (పలాని)

హ్రస్వాని మూలాని చ యాని పఞ్చ.

3౮

రాస్నీ శ్వగన్ధాతిబలాగుడూచీ

పునర్నవాఽఽరగ్వధదేవదారు,

భాగాః పలాంశాః మదనాష్టయుక్తాః (మదనాష్టకం చ)

జలద్వికంసే క్వధితేఽష్టశేషే.

3F

పేష్యాశ్శతాహ్వ హపుషాప్రియజ్ఞః

సపిష్పలీకం మధుకం బలా చ (వచాచ),

రసాజ్జనం వత్సకబీజముస్తం

భాగాఽక్షమాత్రం (అక్షప్రమాణం) లవణాంశయుక్తమ్. ౪౦

సమాక్షికస్తైలయుతస్సమాత్రో

వస్తీర్నృణాం దీపనలేఖనీయః,

జఙ్ఘోరుపాదత్రికవృష్టశరూలం

కఫావృతం మారుతనిగ్రహం చ.

౪౧

విఞ్ఞాత్రవాతగ్రహణం సశరూలం

ఆధ్వాత (న) తామశ్శరిశర్కరే చ,

ఆనాహమర్శోగ్రహణీప్రదోషా

నేరణ్ణవస్త్రీః శమయే త్ప్రియుక్తః.

౪౨

వ్యా. ఆముదపువేట్ల మూడుపలములు, పలాశ (కచారములు), ముయ్యాకుపొన్న, మున్నగు హ్రస్వపంచమాలములైదును విడుపలములు, సన్నరాష్ట్రము, పెన్నేరుగెడ్డ, పేరాముట్టి, తిప్పతీగె, గలిజేరు, రేల, దేవదారు ఇవిప్రత్యేకమొక్కొక్కపలము; మ్రంగకాయలు ఎనిమిది పీననన్నిటిని వైభాగముప్రకారముగగూర్చి చెండుకంస (అథక) ముల (నూట యిరువదిపలముల) నీటిలో వేసి యెనిమిదవపాలు (ఒకప్రస్థము) మిగులునట్లు క్వాథముచేసి వడగట్టి యుంచుకొని, అందు సదాపవిత్రులు, బోడతరము, ప్రేంకణము, పిప్పళ్లు, అతిమధురము, చిట్టాముట్టి (వస), రసాంజనము, కొడిసెపాలవిత్తులు, తుంగగడ్డలు, పీనిని ప్రత్యేక మొక్కొక్కకర్షమువంతున జేర్చి కల్పముచేసి కలిపి, లేనెను నైంధపలవణమును యథోచితముగ జేర్చి, తైలమును గోమూత్రమును పీనిని ప్రకృత్యాద్యనుసారముగ కలిపి, విధ్యుక్తప్రకారము వస్త్రీనుపయోగించునది.

దీనిపలన—అన్నిదీప్తి కల్గును, దోషదుల వెడలిండును. మరియు పిక్కలు, తొడలు, పాదములు, త్రికసంధి, పీపు, ఈస్థలములయందలి శరూలమును హరించును,

కఫముచే నావరింపబడినవాతమును హరించును. మలమూత్రవాతములబంధమును సడలించును. శూలమును, ఆధ్వానమును (కడుపుబ్బరమును), అశ్మరిని, శర్కరను హరించును. ఆనాహమును గ్రహణీదోషమును అర్శస్ఫులను హరించును. (ఇచ్చట పలాశా అనుచోట 'పలాశాశటీ' అని వ్యాఖ్యానమున నున్నది.)

❧ (4) వాతహర నిరూహవస్తి (నాల్గవది). ❧

మూ. చతుష్పలే తైలఘృతప్రభృష్టాత్
 ఛాగాచ్చతార్థార్థధిదాడిమాఘః,
 రసస్సవేషోఽబలమాంసవర్ణ
 రేతోఽగ్నిదశ్చాన్య శిరోఽర్తిశస్త్రః (శిరోరుజాఘ్నుః). ౪౩

వ్యా. మేకమాంసరసమును విబదిపలములను నాల్గుపలములు తైలఘృతమున పక్ష్యము చేసి, అందు పెరుగును దానిష్టరసమును జేర్చి, నిరూహవస్తికల్పమున (బలాదికల్పమున) జెప్పబడిన ఓమము మున్నగుకల్పద్రవ్యముల నూరి కలిపి వస్తిప్రయోగమును విధ్యుక్త ప్రకారము చేసినచో శరీరమున బల-మాంస-వర్ణంబులును శుక్రంబును అగ్నియు వృద్ధి నొందును, అంధత్వమునందును శిరోరోగమునందును ఇయ్యది మిగుల ప్రశస్తము.

❧ (5) వాతహరనిరూహవస్తి (విదవది). ❧

మూ. జలద్వికంఠేఽష్టపలం పలాశాత్
 పక్వా రసోఽర్థాథకమాత్రశేషః,
 కల్లైర్వచా (బలా) మాగధికాపలాభ్యాం
 యుక్తశ్చతాహ్వద్విపలేన చాపి. ౪౪
 ససైన్ధవః టౌద్రయుతస్సతైలః
 దేయో నిరూహో బలవర్ణకారీ,
 ఆనాహపార్శ్వమయయోనిదోషాన్
 గుల్మానుదావర్తరుజం చ హన్యాత్. ౪౫

వ్యా. మోదుగపట్ట ఎనిమిదిపలములు రెండుకంస (అథకముల) జలములూ తైచి అర్థాథకము (రెండు ప్రస్థములు) మిగులనట్లు క్వాథముచేసి వడగట్టి, అందు పస (లేక చిట్టముట్టి) ఒకపలమునుపిప్పళ్లు ఒకపలమును కల్మముచేసి నూరి కలిపి సైంధవలవణమును, తేనెను, తైలమును యథాయోగ్యముగ జేర్చి నిరూహవస్తిని సిద్ధముచేసి యుపయోగించు

నది. ఇయ్యది శరీరమునకు బలమును వర్ణమును కల్పించును. ఆనాహమును ప్రక్కనోష్ఠులను, యోనిరోగములను, గుల్మమును, ఉదావర్తమును హరించును.

❧ (1) పిత్తహరనిరూహవస్తులు నాల్గు. (అందు మొదటిది.) ❧

మూ. యష్ట్యాహ్వయస్యాఽష్టపలేన సిద్ధం

పయశ్శతాహ్వఫలపిప్పలీభిః,

యుక్తం ససర్పిర్తథు వాతరక్త

వైస్వర్యవీసర్పహితో నిరూహః.

౪౬

వ్యా. అతిమధురము ఎనిమిదిపలములు నలియగొట్టి, అందు అవుపాలు కలిపి (క్షీరపాకవిధి ప్రకారము) పక్వముచేసి వడగట్టి, అందు సదాపవిత్రులను మ్రంగకాయలను పిప్పళ్లను కల్కముచేసి కలిపి, నేతెని లేనెను, యథోచితముగ కూర్చి, సిద్ధముచేయబడిన వస్తి వాతరక్తమును, స్వరభేదమును, విసర్పమును హరించుటకు హితముగ నుండును.

ఇచ్చట పిత్తమునకు జెప్పబడు నాల్గునిరూహములయందును “భాగాః కషాయస్య తు పంచ పిత్రే స్నేహస్య వ్యవః” అను సామాన్యవిధి ననుసరించి ఐదుభాగములు ద్రవంబును, ఆరవభాగము ఘృతమును జేర్చనగును. లేనెను యథోచితముగ చేర్చి సిద్ధముచేయవలెను. మరియు “ద్రవ్యాదష్టగుణం క్షీరం క్షీరాత్మోయం చతుర్గుణం, క్షీరావశేషః కర్తవ్యః క్షీరపాకే త్వయం విధిః” అను పరిభాషానుసారముగ నిచ్చట అతిమధురము ఎనిమిదిపలములును అరువది నాల్గుపలములు అవుపాలును పాలున నాలుగింతలు నీళ్లును కలిపి, పాలుమాత్రము మిగులునట్లు కాచవలెనని యెరుంగునది.

❧ (౨) పిత్తహరనిరూహవస్తి (రెండవది.) ❧

మూ. యష్ట్యాహ్వలో ధ్రాభయచర్దవైశ్చ

శృతం పయోఽగ్ర్యం కమలోత్పలైశ్చ,

సశర్కరం క్షౌద్రయుతం సుశీతం

పిత్తామయా హన్తి సజీవనీయమ్.

౪౭

వ్యా. అతిమధురము, లాడ్డుగువట్టు, కరకకాయలబెరడు, చందనము, తామర పువ్వులు, కలువలు వీని పాలులో కలిపి క్షీరపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి, అందు చక్కెరను లేనెను యథోచితముగ కలిపి, జీవనీయగణద్రవ్యములను కల్కముచేసి కలిపి చల్లగచేసి విఘ్నక్తప్రకారము వస్తిని ప్రయోగించిన పిత్తవ్యాధులన్నిటిని హరించును.

ఇచ్చట మృదుకోష్ఠమునందును పిత్తమునందును ఔషధము చల్లగనుండుట మిగుల ప్రశస్తము. కావున 'సుశీతం' అని చెప్పబడినది. పిత్తమునకు విధించువస్తులయం దెల్ల దీనిని సామాన్యవిధిగ నెరుంగునది.

— (3) పిత్తహరనిరూహవస్తి (మూడవది). —

మూ. ద్వికార్షికాశ్చంద్రనవద్వకర్షి
యప్త్యాహ్వరాన్నావృషసారిబాశ్చ,
సలోధ్రమజ్జిష్ఠమథాప్యనన్తా
బలాస్థిరాదితృణపశ్చములమ్.

౪౮

(సలోధ్రమజ్జిష్ఠబలాయవాస
స్థిరాశరాదిద్వయపశ్చములం)
తోయే సముత్క్వాభ్య రనేన తేన
శృతం పయోఽర్థాధకమమ్బుహీనం,
జీవన్తిమేదర్థిశతావర్తిభిః
వీరాద్వికాకోలికశేరుకాభిః.

౪౯

సితోపలాజీవకపద్వరేణు
ప్రపాణ్డరీకైః కమలోత్పలైశ్చ,
లోద్రాఽఽత్తగుప్తా మధుకైర్విదారీ
ముజ్జాతకైః కేసరచన్దనైశ్చ.

౫౦

పిష్టైః ఘృతక్షౌద్రయుతైర్నిరూహం
సనైస్థవం శీతలమేవ దద్యాత్,
ప్రత్యాగతే ధన్వరనేన శాలీన్
క్షీరేణ వాద్యాత్, పరిషిక్తగాత్రః.

౫౧

దాహోఽతిసారప్రదరాఽస్రపిత్త
హృత్పాణ్డురోగార్ విషమజ్వరం చ,
సగుల్మమూత్రగ్రహకామలాదీన్
సర్వామయాన్ పిత్తకృతాన్నిహన్తి.

౫౨

వ్యా. చందనము, పద్మకము, ఋద్ధి, అతిమధురము, సన్నరాష్ట్రము, అడ్డసరము, సుగంధపాలవేరు, లొద్దుగుపట్ట, మంజిష్ఠి, నల్లసుగంధిపాలవేరు, చిట్టాముట్టి, ముయ్యాకు పొన్న మొదలగు హ్రస్వపంచమూలములు, తృణపంచమూలములు (కుశదర్భ, రెల్లదర్భ, కాకివెదురు, దర్భ, పరివైరు (అనుసీదైదింటివేళ్లు), వీనిని ప్రత్యేకము రెండేసికర్షముల వంతున గూర్చి, క్వాథపరిభాషానుసారముగ క్వాథముచేసి, యాకహాయమున ఆర్థా ధకము (రెండు ప్రస్థములు,) ఆవుపాలు కలిపి కహాయమంతయు చుండి పాలుమాత్రము మిగులునట్లు కాచి, వడగట్టి, అందు—పాలకూర, మేద, ఋద్ధి, పిల్లిపీచరగడ్డలు, కోల పొన్న, కాకోలి, ఖీరకాకోలి, నమ్మదుంప, శీనాకల్కండ, జీవకము, తామరపువ్వులలోని కేసరములు (పుప్పొడి), ప్రపాండరీకమను గంధద్రవ్యము, తామరపువ్వులు, నల్లకలు వలు, లొద్దుగుపట్ట, దూలగొండి, అతిమధురము, నేలగుమ్మడి, ముంజాతకము, నాగకేసర ములు, చందనము వీనినన్నిటిని నూరి కల్కముచేసి కలిపి, అందు ఘృతమును భాగప్రకార ముగను, తేనెను యథోచితముగను కొంచెము నైంధవలవణమును కలిపి, అన్నిటి నొకటిగ గూర్చి చక్కగ చట్టారినపిదప విధిప్రకారము వస్తిప్రయోగము చేయునది.

వస్త్రోపదము బైటవెడలినపిదప స్నానముచేయించి శాల్యన్నమును జాంగలజంతు వులమాంసరసముతోనైనను, ఆవుపాలతోనైనను భుజింపనగును. ఈనిరూపావస్థివలన తాపము, అతిసారము, స్త్రీలరక్తప్రదరము, రక్తపిత్తము, హృద్రోగము, పాండురోగము, విషమజ్వరము, గుల్మము, మూత్రబంధము, కామల, ఇవి మున్నగుపిత్తవ్యాధులన్నియు నివర్తించును.

ఇచ్చట “శరేక్షుదర్భకాశానాం శాలీనాం మూలమేవ చ” (చ. చి. అ. ౧. పాద. ౧.) అని చెప్పబడినతృణపంచమూలముల గ్రహించునది.

— (4) పిత్తహరనిరూపావస్థి (నాల్గవది). —

మూ. ద్రాక్షాదికాశ్మర్యమధూకసేవైః

ససారిబాచద్దనశీతపాకైః,

పయశ్శృతం శ్రావణిముద్గపర్ణి

తుగాత్తగుప్తామధుయష్టికలైః.

౫౩

గోధూమచూర్ణైశ్చ తథాక్షమాత్రైః

సక్షౌద్రసర్పిర్మధుయష్టిలైః,

పథ్యావిదారీతురస్యైర్గుడేన

వ స్తిం యుతం పిత్తహరం విదధ్యాత్.

౫౪

హృన్నాభిపార్యోష్ణత్తమదేహదాహే

దాహేఽస్తరస్థే చ సకృచ్ఛ్చిమూత్రే,

క్షీణే క్షతే రేతసి చాపి నష్టే

పైత్తేఽతిసారే చ నృణాం ప్రశస్తః.

౫౫

వ్యా. ద్రాక్షాదిగణద్రవ్యములు, పెగ్గమ్మడు, ఇప్పు, వట్టివేళ్లు, సుగంధపాల, చందనము, శీతపాకీ (బండిగురిగింజ), వీనిని చేర్చి (క్షీరపాకవిధి ప్రకారము) ఆవుపాలను వక్ష్వముచేసి, అందు—బోడతరము, అడవిపెనర, తవక్షీరి, దూలగొండి, అతిమధురము, గోధుమచూర్ణము వీనిని ప్రత్యేకమొక్కకర్తమువంతున నూరి కల్కముచేసి, కలి, లేసెను, ఘృతమును, అతిమధురముచేర్చి కాచబడినతైలమును యథోచితముగ కలిపి, కరకకాయకషాయమును నేలగుమ్మడిరసమును చెరకురసమును బెల్లమునుకూడ కలిపి వస్తి ప్రయోగముచేసినచో నియ్యది పిత్తమును హరించును. మరియు హృదయము, నాభి, ఇరు ప్రక్కలు, ఉత్తమదేహము, (శిరస్సు), ఈశ్వలముల గల్గినతాపమునందును, శరీరాంతర్భాగమున కల్గినతాపమునందును, మూత్రకృచ్ఛిమునందును, క్షతక్షీణమునందును, శుక్ర నష్టమునందును, పిత్తాతిసారమునందును మిగుల ప్రశస్తముగ నుండును. (ఇచ్చట శీతపాకీ యన—“శీతపాకీ—కాకణంతికాభేదః” అని వాగ్భటవ్యాఖ్యానమున నున్నది.)

— { (1) కఫరోగములయం దుపయోగింపదగిన నిరూహ } —
వస్తులునాల్గు. (అందు మొదటిది.)

మూ. కోశాతకారగ్వధదేవదారు

శార్దూలమూర్వాకుటజూర్మపాతాః,

పక్వా కులుత్థా బృహతీం చతోయే

రసస్య తస్య ప్రసృతాః దశస్యః.

౫౬

తాః సర్వవైలామదనైస్సకుష్టైః

అక్షప్రమాణైః ప్రసృతైశ్చ యుక్తాః,

ఫలాహ్వైలస్య సమాక్షీకస్య

క్షౌరస్య తైలస్య చ సార్వపస్య.

౫౭

దద్యాన్నిరూహం కఫరోగిణే జ్ఞః

మద్దాగ్నయే చాప్యశనద్విషేచ,

వ్యా. చేదుబీర, కేల, చేవదారు, చాగ, పల్లెరు, కొడిసెపాలపిత్తులు, జిల్లేడువేరు, చిరుబొద్ది, ఉలవలు, నాకుడు వీనినన్నిటిని గ్రహించి జలముపోసి, పదిప్రసృతములు (ఇరుపదిపలములు) మిగులునట్లు చుండకాచి, అందు ఆవాలు, ఏలకులు, మ్రంగకాయలు, చెంగల్వకోస్తు వీనిని ప్రత్యేక మొక్కకకర్షమువంతున చేర్చి కల్కముగ నూరి కలిపి, మ్రంగకాయలనుచేర్చి పక్వముచేయబడినతైలమును, తేనె, యవతొరము, ఆవనూనె వీనిని ప్రత్యేకము ప్రసృత (రెండేసిపలముల) ప్రమాణమువంతున కలిపి, కఫరోగము కల వారికి నిరూహవస్తి చేయందగును. దీనివలన మందాగ్నియు అరోచకంబును శమించును.

ఇచ్చట పదిప్రసృతములు క్వాథంబును, తేనె, తైలములు మున్నగునవి నాల్గు ప్రసృతములును చేరి పండ్రెండుప్రసృతములకన్న నధికమగును, ఐనను వైశేష్యబడిన భాగములవంతుననే ఔషధమును గూర్చి, అందు పండ్రెండుప్రసృతములపరిమితముగ నౌషధమును గ్రహించవలెను. కాని అధికముగ గ్రహింపదగదు. సంయోజనము మాత్రము వైశేష్యనరీతిగ గూర్చినగాని యౌషధము వీర్యవంతము కానేరదని యార్ష మతము.

— (2) కఫరోగమున రెండవనిరూహవస్తి. —

మూ. పటోలపథ్యామరదారుభిర్వా

సపిప్పలీకైః క్వథితైర్జలేఽగ్నా.

౫౮

వ్యా. చేదుపొట్టి, కరకకాయలబెరడు, చేవదారు, పిప్పళ్లు, వీనిని జలమున విఘ్నకృతప్రకారము క్వాథము వైశేష్యనరీతిగ పదిప్రసృతములు మిగులకాచి, అందు వై యోగమునజెప్పబడినరీతిగ సర్వపాచికల్కమును, ఫలతైలదులనుకూడ చేర్చి విఘ్నకారము నిరూహవస్తిని కఫరోగముకలవారికి చేయనగును.

— (3) కఫహరనిరూహవస్తి (మూడవది). —

మూ. ద్విపథ్యామూలే త్రిఫలాం సబిల్వాం

ఫలాని గోమూత్రయుతః కషాయః,

కాలిజ్జపాతాఫలము స్తకల్కః

ససైన్ధవః యౌరయుతః సతైలః.

౫౯

నిరూహముఖ్యః కఫజాన్ వికారాన్
సపాణ్డురో గాఢలసకాఢమదోహాన్,
హన్యాత్తథా మారుతమూత్రసద్గం
వస్తేస్తథాఢటోపమథాపి ఘోరమ్

౬౦

వ్యా. రెండుపంచములు (మహాపంచమూలములు, ప్రాస్వపంచమూలములు),
త్రిఫలములు, బిల్వవేద, మ్రుంగకాయలు, ఈక్వాధ్యములను గోమూత్రమున జేర్చి పరి
భాషుసారముగ కషాయముకాచి వడగట్టి, అందు—కొడిసెపాలవిత్తులు, చిరుబొద్ది,
మ్రుంగకాయలు, తుంగగడ్డలు వీనిని కల్కముగ నూరి కలిపి, నైంధవలవణమును యవ
క్షారమును తైలమును కూడకలిపి వస్తి చేయునది. ఇయ్యది కఫరోగములకు ముఖ్యమైన
నిరూహవస్తి. కఫరోగములను, పాండురోగములను, అలసకమును, ఆమదోషములను,
అపానవాతబంధమును, మూత్రబంధమును, వస్తి (వూత్రాశయము) యందలి క్రూరమైన
యాటోపమును శమింపజేయును.

—౨౭ (4) కఫహరనిరూహవస్తి (నాల్గవది.) —

మూ. రాస్నాఢమృతై రణ్ణవిడగ్ధదార్ద్రీ
సప్తచ్ఛదోశీరసురాహ్వనిమ్బైః,
శమ్యాకభూనిమ్బపటోలపాథా
తిక్తాఢఖువర్ణీదశమూలమునైః
త్రాయన్తికాశిగ్రుఫలత్రికైశ్చ
క్వాథస్సపిండితకతోయమూత్రః,
యష్ట్యాహ్వకృష్ణా ఫలినీశతాహ్వ
రసాఢజ్జనశ్వేతవచావిడగ్ధైః.
కలిజపాథాఢమ్బుదనైన్దవైశ్చ
కలైశ్చ సర్పిర్మధుతైలమిశ్రః,
అయం నిరూహః క్రిమికుష్ఠమేహ
బ్రధ్నోదరాజీర్ణకఫాతురేభ్యః.
రూక్షోషధై రప్యవతర్పితేభ్యః
ఏతేషు రోగేష్వపి సత్పు ద్భిత్తః,

౬౧

౬౨

౬౩

నిహత్య వాతం జ్వలనం ప్రదీప్య
విజిత్య రోగాంశ్చ బలం కరోతి.

౬౪

వ్యా. సన్నరాష్ట్రము, తిప్పతీగ, ఆముదపుపేళ్లు, వాయువిడంగములు, మ్రాని పసుపు, ఏడాకులపాన్న, వట్టిపేళ్లు, చేపదారు, పేపపట్ట, రేలపట్ట, నేలపేము, చేదుపొట్ట, చిరుబొద్ది, (విషబొద్ది), కటుకరోహణి, ఎలుకచెవికూర, దశమూలములు, (మహా-హస్త్య పంచమూలములు రెండును), తుంగగెడ్డలు, కానుక, మునగపట్ట, త్రిఫలములు వీనినన్నిటిని చేర్చి విధ్యుక్తముగ కషాయముకాచి; అందు మ్రంగకాయకాష్వాధమును గోమూత్రమును కూడ ఆవాపకల్పముననుసరించి చేర్చి, మరియు అతిమధురము, పిష్పిళ్లు, ప్రేంకణము, సదాపవిత్రులు, రసాంజనము, తెల్లనివస, వాయువిడంగములు, కొడిసెపాలవిత్రులు, చిరు బొద్ది, తుంగగెడ్డలు, సైంధవలవణము వీనినన్నిటిని కల్కముగనూరి కలిపి, ఘృతమును, తేనెను, తైలమును వానికి నియమించినభాగములుగ కలిపి నిరూహవస్తిని విధ్యుక్తప్రకారము చేయునది.

ఈనిరూహవస్తిని శ్రీమిరోగము, శుష్కము, ప్రమేహము, బ్రధ్వమనురోగము, ఉదరము, అబీర్ణము, కఫరోగములు అనుసీరోగములచే బీడింపబడినవారికిని, రూక్షము లగు శోషణములచే కృశించి, ప్రైత్యేనసీరోగములచే బీడింపబడుచుండువారికిని ముఖ్యముగ నుపయోగింపందగును. ప్రైవ్యాధులన్నియు నివర్తించి శరీరమునకు బలమును కల్పించును.

(ఇచ్చట మదనకషాయము ఆవాపవిధిననుసరించి రాస్తాదిసిద్ధకాష్వాధమున జేర్చు నది.)

— సంసర్గ-సన్నిపాతములయందు చేయదగిననిరూహవస్తి. —

మూ. పునర్నవైరణ్ణవృషాశ్చ భేద
వృశ్చీరభూతీకబలాపలాశాః,
ద్విపంచమూలం చ పలాంశికాని
తుణ్ణాని ధాతాని పలాని చాప్తే.
బిల్వం యవార్ణ కోలకులుప్తథాన్య
ఫలాని చైవ ప్రసృతోన్మితాని,
పయోజలద్వాధకవచ్చృతం తత్

౬౫

(పయోజలార్థాధకపాచితం తత్)

(పయోజలద్యౌధకయోశ్చతంతత్)

క్షీరావశేషం సితవస్త్రపూతమ్.

౬౬

వచాశతాహ్వైమరదారుకుష్ట

యప్త్యాహ్వసిద్ధాధకపిప్పలీనాం,

కల్లైర్యవాన్యామదనైశ్చ యుక్తం

నాత్యుష్ణశీతం గుడనైస్థవాక్తమ్.

౬౭

క్షౌద్రస్య తైలస్య చ సర్పిషశ్చ

తథైవ యుక్తం ప్రసృతైస్త్రీభిశ్చ,

దద్యాన్నిరూహం విధినా విధిజ్ఞః

స సర్వసంసర్గకృతామయఘ్నః.

౬౮

వ్యా. ఎఱ్ఱగలిజేరు, ఆముదపువేళ్లు, అడ్డసరము, పాహణభేది (కొండపిండి), తెల్లగలిజేరు, భూతిక (కామంచినపు), చిట్టాముట్టి, మోదుగ, మహావంచమూలములు, చాస్త్యపంచమూలములు, (ఈరెండును చేరి ద్విపంచమూలములు), వీనిని ప్రత్యేక మొక్కకపలమువంతునను; మారేడువేళ్లు ఎనిమిదిపలములును, యవలు రేగు ఉలవలు దనియూలు మ్రంగకాయలు ఇవిప్రత్యేకము, (ఒక్కొక్క ప్రసృతమును) రెండేసిపలములును గ్రహించి, రెండుప్రస్థములు నీళ్లును రెండుప్రస్థములు పాలును అందుబోసి, పాలు మాత్రము మిగులునట్లు కాచి తెల్లనిగుడ్డతో వడగట్టియంచుకొని; అందు వన, సదాప విత్తులు, దేవదారుచెక్క, చంగల్వకోష్ఠ, అతిమధురము, ఆవాలు, పిప్పళ్లు, ఓమము, మ్రంగకాయలు వీనికల్పమును కలిపి, బెల్లమును నైంధవలవణమును యథోచితముగ జేర్చి, లేనె నూనె నెయ్యి వీనిని ప్రత్యేక ప్రసృతము (రెండేసిపలముల) వంతున కలిపి సమశీతోష్ణముగ నౌషధమును కల్పించి విధ్యుక్తప్రకారము నిరూహవస్తిని చేయునది. ఈనిరూహవస్తి వాతాదిప్రదోషములసంసర్గమున కల్గినరోగముల నన్నిటిని హరించును. (ఇచ్చట “పయోజలార్థాధకయోః శ్చతం తత్” అనుపాఠము సమంజసము).

—ॐ వాతాదిదోహనుసారముగ నిరూహవస్తి సంఖ్యానిర్ణయము. ॐ—

మూ. స్నిగ్ధోష్ణ ఏకః పవనే సమాంసః

ద్వౌ స్వాదుశీతో పయసా చ పిత్తే,

త్రయస్సమూత్రాః కటుగోష్ఠతీర్ణాః
కఫే నిరూహః న పరం విధేయాః.

౬౯

వ్యా. దోహనుసారముగ వైజెప్పబడిన ఆయావస్తులనుపయోగించునపుడు వాతము నందు స్నిగ్ధంబును ఉష్ణంబును మాంసముతో కూడినదియునగువస్తిని ఒకదానినే యుపయోగింపవలెను. (కాని రెండవతూరి యుపయోగింపకూడదు.) పిత్తమున మధురరసంబును శీతంబును నగువస్తిని పాలతో రెండువర్గాయములుమాత్రముపయోగింపవలెను. కఫమునందు మూత్రముతోకూడి కటురసంబును ఉష్ణవీర్యంబును తీర్ణంబులునైన వస్తులను మూడు వర్గాయములుమాత్రమే ఉపయోగింపవలెను. అంతకన్న నధికముగ నొకప్పుడును ప్రయోగింపదగదని భావము.

ఇచ్చట “న పరం విధేయాః” అనుటవలన మూటికిపై నధికముగ ప్రయోగించినచో శరీరమునకు చాలకష్టమును కల్పించును కావున వాతమున నొకటియు, పిత్తమున రెండును, కఫమున మూడును నిరూహవస్తు లుపయోగింపదగునుకాని, అంతకన్ననధికముగ వస్తుల నుపయోగింపంజనదని యెరుంగునది. సుశ్రుతమున—ద్వితీయం వా తృతీయం వా చతుర్థం వా యథార్హతః, సమ్యజ్నిరూఢలిక్ష్ణే తు ప్రాప్తే వస్తిం నివర్తయేత్” (సు. చి. అ. 32) అని నాల్గిటికన్న నధికముగ చెప్పబడినది యీతంత్రకారునకు సమ్మతముకాదని తెలిసెడిది. ఇచ్చట “ద్విపంచమూల్య” (31) అనుశ్లోకము మొదలుచేసి ఇంతదనుక చెప్పబడిన గ్రంథము “కే వస్తయః కేఘ హితాః” అనుపదియవప్రశ్నమునకు త్తరమని యెరుంగునది.

❦ { నిరూహానంతరము వాతాద్యనుసారముగ భోజననియమము,
దోహనుసారముగ ననువాసనవస్తి విశేషవిధియు. } ❦

మూ. రసేన వాతే ప్రతిభోజనంస్యాత్
క్షీరేణ పిత్తే తు కఫే చ యూషైః,
తథానువాన్యేషు చ బిల్వతైలం
స్వాజ్ఞినీయం ఫలసాధితం చ.

20

వ్యా. వాతమునందు నిరూహవస్తిని జేసినవిద్దుట మాంసరసముతో నన్నమును భుజించవలెను. పిత్తమున నిరూహానంతరము పాలతో నన్నమును భుజించవలెను, కఫమున నిరూహానంతరము యూషమలతో నన్నమును భుజించవలెను. మరియు ననువాసనవస్తి

చేయవలసినచో వాతమున బిల్వతైలమును, పిత్తమున బిల్వతైలమును, కఫమున మ్రంగ
కాయలచేర్చి సిద్ధముచేయబడినఫలతైలమును చేర్చి అనువాసనవస్తిని చేయవలెను.

ఇచ్చట స్నేహవ్యాపస్పిద్ధియను క్రింది నాల్గవయధ్యాయమున “దశమూలాం
బలాం.....సాధితా” (అ. ౪. స్తో. ౪. ౭.) అని చెప్పబడు బిల్వతైలమును; “జీవస్త్రిం
మదనం.....పిత్తస్నుమనువాసనమ్” (అ. ౪. స్తో. ౯. ౧౨) అని చెప్పబడు జీవనీయ
యమకస్నేహంబును; “మదనైర్వాఽప్లుసంయుక్తైః.....కల్పయేద్భిషక్” అని చెప్ప
బడు మదనతైలమును ఎరుంగునది.

—ॐ అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము. ౧౭—

మూ. ఇతీదముక్తం నిఖిలం యథావత్

వస్తిప్రదానస్య విధానమగ్ర్యం,

యోఽధీత్య విద్వానిహ వస్తికర్త

కరోతి లోకే లభతే స సిద్ధిమ్.

౭౧

వ్యా. ఇతైరంగున నీయధ్యాయమున నన్నివేశప్రశ్నానుసారముగ వస్తికర్తవిధాన
ముల శ్రేష్ఠమైనవస్తుల నుపయోగించువిధానము తత్తదుచితముగ నాశ్రేయునిచే ప్రధా
నముగ నిరూపింపబడినది. విద్యుద్వైద్యుడు ఈవిధిననుసరించి నిరూహవస్తిని యుక్తియుక్త
ముగ వస్తికర్తను జేసినచో కార్యసిద్ధిని తప్పక పొందకలడు.

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ౧౮—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,

సిద్ధిస్థానే వస్తిసూత్రీయసిద్ధిర్నామ

తృతీయోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున నన్నివేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక
సంహితయను నాయుద్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితసిద్ధిస్థానమున వస్తిసూత్రీయ
సిద్ధియను మూడవయధ్యాయము సంపూర్ణము.

చతుర్థాధ్యాయము.

అవతరణిక:—వైయధ్యాయమున ఆభ్యంగ-సేక-అనువాసనములకు బిల్వతైలము, జీవసీయతైలము, ఫలతైలంబును నిర్దేశింపబడినవి. అట్టితైలముల వివరించున్నహవాపదీకీ సిద్ధియను సీయధ్యాయము క్రింద జెప్పబడును. (అనువాసనోపయోగములగున్నహములను, అట్టిన్నహములయొక్కమిథ్యాయోగముచే గల్గువ్యాపత్తులను, అట్టివ్యాపత్తులకు చేయవలసినచికిత్సలను చెలుపునట్టి సిద్ధిన్నహవాపదీకీయనబడును).

—ॐ అధ్యాయప్రారంభము. ॐ—

మూ. అథాతన్నేహవాపదీకీం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హస్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. వస్త్రీనూత్రీయమును వివరించినపిదప అనువాసనీకన్నహముల వివరించునట్టి వస్త్రీవ్యాపత్తిద్ధియను నధ్యాయమును భగవానాదగునాశ్రేయు లుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము కాకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము.

—ॐ అధ్యాయపక్షవ్యవసాయనిర్దేశము. ॐ—

మూ. న్నేహవస్త్రీన్నిబోధేమాణ్ వాత-పిత్త-కఫాపహణ్,

మిథ్యాప్రణిహితానాం చ వ్యాపదః సచికిత్సితాః

3

వ్యా. వాత-పిత్త-కఫహరములుగ ననువాసనవస్త్రీప్రయోగమున నుపయోగింపదగిన న్నేహములను, అట్టిన్నహముల విధినియమమునకు వ్యత్యక్తముగ నుపయోగించినచో గల్గువ్యాపత్తులను, అట్టిన్నహవాపత్తులకు జేయదగినచికిత్సములను వివరించి యీయధ్యాయమున జెప్పెదనని భావము.

—ॐ అనువాసనవస్త్రీ తైలయోగములు. అందు వాతహరబిల్వదితైలము. ॐ—

మూ. దశమూలం బలాం రాస్నాం అశ్వగంధాం పునర్నవాం,

గుడూచ్యేరణ్ణభూతీక భార్గీవృషకరోహిషమ్.

౪

శతావరీం సహచరం కాకనాసాం పలాంశికం (పలోన్నితాం),

యవమాషాః తనీశోలకులుత్థాః ప్రస్ఫుతోన్నితాః.

౫

చతుర్దోణేఽమృశః పక్వా ద్రోణశేషేణ తేన చ,

తైలాధకం సమక్షీరం (పచ్చతైలాధకం క్షీరైః)

జీవనీయైః పలోన్నితైః.

౬

అనువాసనమేతద్ధి సర్వవారవికారనుత్,

ఆనూపానాం వసా తద్వత్ జీవనీయోపసాధితా.

2

వ్యా. దశమూలములు (మహాపంచమూలములు, హ్రస్వపంచమూలములు), చిట్టా ముట్టి, సన్నరాష్ట్రము, పెన్నేరుగడ్డ, గలిజేరు, తిప్పతీగె, ఆముదపువేరు, కామంచిగడ్డి (లేక ఓమము), భారంగి, అడ్డసరము, రోహిష (తృణవిశేషము ఆవురుగడ్డి), పిల్లిపీచర, గోరింట, కాకిదొండ, ఇవి ప్రత్యేకము పలప్రమాణము; యవలు, ఉద్దులు, అగసివిత్తులు, ఉలవలు, ఇవి ప్రత్యేకము ప్రసృత (రెండుపలముల) ప్రమాణము; వైభాగములప్రకారము దశమూలాదిద్రవ్యముల క్వాభ్యముగ జేసి, అందు నాల్గిద్రోణములంజలమును బోసి ద్రోణమాత్రము మిగలునట్లు చుండ కషాయముకాచి వడగట్టి, అందు ఆఢకపరిమితముగ తైలమును, తైలమునకు సమభాగముగ (ఆఢకమాత్రము) ఆవుపాలను కలిపి, జీవనీయ గణద్రవ్యములను ఒక్కొక్కపలమువంతున కల్కముచేసి కలిపి తైలపాకవిధిప్రకారము పక్వము చేయునది. ఈతైలముచే ననువాసనవస్తి చేసినయెడ వాతరోగములన్నియు నివర్తించును.

మరియు ఆనూపజంతువుల వసన వైశిష్ట్యదశమూలాదిక్వాభ్యమును జేర్చి జీవనీయగణద్రవ్యములకల్కమును కలిపి తైలపాకవిధిప్రకారము పక్వముజేసి యనువాసన వస్తి జేసినయెడ వాతవ్యాధులను హరించును. ఇచ్చట “జీవస్తి కాకోత్థ్యా మేదే ద్వే ముద్గ మాషపశ్చ్యాచ, ఋషభకబీకమధుకంచేతి గణో జీవనీయాభ్యః” అనుజీవనీయగణద్రవ్యముల గ్రహించునది.

మరియు నీతైలయోగమునగల దశమూలములలోని బిల్వమును ప్రధానముగజేసి యీతైలము బిల్వాదితైలమని స్థలాంతరమునను వైయధ్యాయాంతమునను జెప్పబడినది.

—ॐ ఆనువాసనమునకు శతాహ్వదితైలము. ॥—

మూ. శతాహ్వయవబిల్వామైః సిద్ధం తైలం సమీరణే,

నైశ్వరేనాగ్నితప్తేన తప్తం చానిలనుత్ ఘృతమ్

౮

వ్యా. సదాపవిత్తులు, యవలు, బిల్వము, అనునీద్రవ్యములను కల్కముగను పులి గంజిని ద్రవముగను జేర్చి తైలపాకవిధిప్రకారము పక్వముజేసి యనువాసనవస్తి చేసినను, నైంధవలపణమును నిప్పునకాచి దానినిచేర్చి కాచబడినఘృతమును అను వాసనవస్తి చేసినను వాతమును హరించును. (ఇచ్చట శతాహ్వయాదియోగాంతరం “నైంధవేత్యసి యోగాంతరం” అని వ్యాఖ్యానమున వైనిచెప్పబడినయోగముల రెండుగ విభజించి యున్నది).

—॥ అనువాసనమునకు జీవనీయ (యమక) స్నేహము. ౧॥

మూ. జీవ స్తీం మదనం మేదాం శ్రావణీం మధుకం బలాం,
 శతాహ్వర్షభకౌ కృష్ణాం కాకనాసాం శతాపరీమే. ౯
 స్వగుప్తాం క్షీరకాళోలీం కర్కటాఖ్యాం శటీం వచాం,
 పిష్టా తైలం ఘృతం క్షీరే సాధయేత్తచ్చతుర్థణే. ౧౦
 బృంహణం వాతపిత్తఘ్నం బలశుక్రాగ్నివర్ధనం,
 మూత్రరేతోరజోదోషా హరేత్తదనువాసనమ్. ౧౧

వ్యా. పాలహార, మ్రంగకాయలు, మేద, బోడతరము, అతిమధురము, చిట్టా ముట్టి, సదాపనిత్తులు, ఋషభకము, పిష్పట్లు, కాకిదొండ, పిల్లిపీచరగడ్డలు, దూలగొండి, క్షీరకాళోలి, కర్కటకశృంగి, కచోరములు, వస పీనినన్నిటిని సమభాగములుగ గూర్చి నూరి కల్కముగగూర్చి (స్నేహమునకు నాల్గవవంతుకలిపి), తైలమును ఘృతమును రెంటిని సమభాగములుగ గూర్చి, అందు స్నేహమునకు నాలుగింతలు ఆవుపాలు కలిపి స్నేహపాకవిధి ప్రకారము వక్రముచేయునది. (ఈయది రెండు స్నేహములు కలిసి యుండుటచే యమక స్నేహమనబడును). దీని ననువాసనప స్తి కుపయోగించినచో శరీరమును బలియజేసి బలమును కల్గించును. వాతపిత్తములను హరించును. బలమును శుక్రమును జాతరాగ్నిని వృద్ధి నొందించును. మూత్రదోషమును, శుక్రదోషమును, ఆర్తవదోషమును హరించును. (ఈయమక స్నేహము వైయధ్యాయాంతమున—“స్వాజ్ఞీవనీయమ్” అను వాక్యముచే జీవనీయతైలమని నిర్దేశింపబడినది.)

—॥ పిత్తహర చందనాదితైలానువాసనప స్తి. ౧॥

మూ. లాభతశ్చందనాద్యైశ్చ పిష్టైః క్షీరచతుర్థణం,
 తైలపాదం (పాత్రం) ఘృతం సిద్ధం పిత్తఘ్నమనువాసనమ్. ౧౨

వ్యా. జ్వరచికిత్సితమున జెప్పబడిన చందనాదికణమునందలి ద్రవ్యములతో దొరకి నంతమట్టుకు గ్రహించి నూరి కల్కముచేసి, నాల్గవవంతుతైలమును మూడుభాగములు ఘృతమును నొకటిగ కల్పి, యా స్నేహమునకు నాల్గవవంతు వైజెప్పినచందనాదికల్కమును కలిపి, స్నేహములకు నాల్గింతలు ఆవుపాలను కలిపి స్నేహపాకవిధి ప్రకారము వక్రముచేసి యనువాసనప స్తి కుపయోగించునది. ఇయ్యది పిత్తహరమగు ననువాసనము.

ఇచ్చట 'చన్దనాద్యైశ్చ' అనుచోట జ్వరచికిత్సితమున "చన్దనభద్రశ్రీకాలాను సార...ఆత్మగుప్తా మధూకానామ్" (చ. చి. అ. 3 సూత్ర. ౨౧౮) అని చెప్పబడిన చందనాదిగణమును గ్రహించునది.

❧ కఫరోగముల కనువాసనప స్త్రీతైలము. ౭౭ ❧

మూ. సైన్ధవం మదనం కుష్ఠం శతాహ్వం నిచుళం వచామ్ (బలాం),
ప్రీతేరం మధుకం భార్గిం దేవదారు సకట్యులమ్. ౧౩
నాగరం పుష్కరం మేదాం చవికాం చిత్రకం శటీం,
విడక్తాఽతివిషే శ్యామాం హరేణుం నీలినీం స్థిరామ్. ౧౪
బిల్వాఽజమోదే కృష్ణాం చ దస్తీం రాస్నాం చ పేషయేత్,
సాధ్యమేరణ్డజం తైలం తైలం వా కఫరోగనుత్. ౧౫
బ్రహ్మదావ ర్తగుల్తాపృః స్త్రీహమేహాఢ్యమారుతాన్,
ఆనాహమశ్శరీం చైవ మాన్యాత్తదనువాసనాత్. ౧౬

వ్యా. సైంధవలవణము, మ్రంగకాయలు, చెంగల్వకోష్ఠు, సదాపవిత్రులు, నీరు ప్రబ్బలి, వస, కురుపేరు, అతిమధురము, భారంగి, దేవదారు, కాయఫలము, శుంఠి, పుష్కరమూలము, మేద, చవ్యము, చిత్రమూలము, కచోరములు, వాయువిడంగములు, అతివస, నల్ల తెగడ, రేణుకలు, నీలివేళ్లు, ముయ్యాకుపాన్న, బిల్వపేరు, ఓమము, పిప్పళ్లు, సేపాశుప్తేళ్లు, సన్నరాష్ట్రము వీనినన్నిటిని సమభాగములుగగూర్చి నూరి కల్కముజేసి, కల్కమునకు నాలుగింతలు ఆముదమునైనను నూనెనైనను కలిపి (స్త్రీహమునకు నాలుగింతలు జలమును చేర్చి) తైలపాకవిధి ప్రకారము వక్రముచేసి యనువాసనప స్త్రీచేసినచో కఫరోగములన్నియు నివర్తించును. మరియు బ్రథమము, ఉదావర్తము, గుల్మము, ఆరోగ్యరోగము, స్త్రీహాభివృద్ధి, ప్రమేహము, ఆఢ్యవాతము, ఆనాహము, ఆత్మరి, అనుసీవ్యాధులన్నియు సీయనువాసనప స్త్రీచే నివర్తించును.

ఇచ్చట ద్రవమును చెప్పియుండలేదు కావున "స్త్రీహసిద్ధౌ ద్రవేనుక్తే సర్వ త్రాంభశ్చ తుర్ధణమ్" అనుపరిభాషచే స్త్రీహమునకు నాల్గింతలుజలమును చేర్చుకొనవలెను. ద్రవసిద్ధేశము లేని స్థలములయందెల్ల సీపరిభాష నెరుంగునది.

❧ కఫహరమదన ఫలతైలానువాసనప స్త్రీ. ౭౮ ❧

మూ. మదనైర్వాఽన్లుసంయుక్తైః బిల్వాద్యైన గణేన వా,
తైలం కఫహరైర్వాపి కఫఘ్నం కల్పయేద్భిషక్ ౧౭

వ్యా. మ్రంగకాయలను కల్కముగను, కాంఠికము మున్నగువానిని ద్రవముగను గూర్చి తైలమును సిద్ధముచేసి యనువాసనముచేసినచో కఫమును హరించును. (ఇది మదన తైలమని చెప్పబడును. ఇదియే వైయధ్యాాయాంతమున 'ఫలసాధి తం చ' అని నిర్దేశించబడినది).

మరియు బిల్వదిగణముచే జేప్పబడిన పదిద్రవ్యములనైనను, కఫహరములగు త్రికటుకము పంచకొలములు మున్నగు ద్రవ్యములనైనను కల్క-కావ్యములుగజేసి తైలమును సిద్ధముచేసినయెడ నయ్యది కఫహరమగుననువాసనమునకై యుపయోగింపవగును. (ఇచ్చట బిల్వాదిగణమున "బిల్వోన్నిమంథ...ద్వయం తథా" అని చెప్పబడిన దశమూలములని యెరుంగునది. మరియు—“కావ్యకల్కావనిర్దేశే గణాత్తస్మాత్ సమావపేత్” అనుపరిభాషానుసారము ఆగణోక్తద్రవ్యములనే కావ్యమునకును కల్కమునకు నుపయోగింపవదగును).

❧ విడంగాదితైలము. ౧౯ ❧

మూ. విడజైరణ్డరజనీపటోలత్రిఫలాఽమృతాః,

జాతీప్రవాళనిర్గుణ్డిదశమూలాఖిపర్ణికాః. ౧౮

నిమ్బపాతాసహచరశమ్యాకకరవీరకాః,

ఏషాం కావ్యథేన విపచేత్ తైలమేభిశ్చ కల్కితైః. ౧౯

ఫలబిల్వత్రివృత్కృష్ణారాన్నాభూనిమ్బదారుభిః,

సప్తపల్లవచోశీరదార్వికుష్ఠకల్మషకైః. ౨౦

లతాగౌరీశతాహ్వఽగ్ని శటీచోరకపాష్కరైః,

(లతాయష్టిశతాహ్వఽగ్ని శటీసారాష్ట్రపాష్కరైః)

తత్ కుష్మాని క్రిమికా మేహానర్థాంసి గ్రహణీగదమ్. ౨౧

క్లిబతాం విషమాగ్నిత్వం మలం దోషత్రయం తథా,

ప్రయుక్తం ప్రణుదత్యాశు పానాభ్యర్థేననువాసనైః. ౨౨

వ్యా. వాయువిడంగములు, ఆముదపువేళ్లు, వసుపు, చేదుపొట్ట, త్రిఫలములు, తిప్పతీగ, జాడిచిగుళ్లు, వావిలివేళ్లు, దశమూలములు, ఎలుకచెవియాకు, వేపపట్ట, చిరుబొద్ది, గోరంట, కేలజిగురు, గన్నేరు వీనిని సమభాగములుగగూర్చి విధ్యుక్తప్రకారము కావ్యము చేసి పడగట్టియించునది; మ్రంగకాయలు, బిల్వపేరు, తెగడవేళ్లు, పిప్పళ్లు

సన్నరాష్ట్రము, నేలవేము, దేవదారు, ఏడాతులపొన్న, వన, వట్టివేళ్లు, మ్రానిపనుపు, చెంగల్వకోట్లు, కొడిసెపాలవిత్తులు, మంజిష్టి, పనుపు, సదాపవిత్తులు, చిత్రమూలము, కచోరములు, చోరకము (గడ్డి దవనము) పుష్కరమూలము (మెట్టదామర) వీనినన్నిటిని సమభాగములగగూర్చి కల్కముచేసి, ఈకల్కమునకు నాల్గింతలు నూనెను, తైలమునకు నాల్గింతలు వైజెప్పిన విడంగాదికషాయమును కలిపి స్నేహపాకవిధి ప్రకారము పక్వము చేసి యనువాసనమున కుపయోగించినచో శుష్కములును, క్రిములను, మేహములను, అర్శస్సులను, గ్రహణీరోగములను, మండత్వమును, విషమగ్నిని, మలదోషములను, వాతాదిదోషత్రయమును వీనినన్నిటిని శీఘ్రముగ హరించును. మరియు నీతైలమును పానమునకు అభ్యంగనమునకును అనువాసనపత్తికిని ఉపయోగించినచో వైజెప్పిన కుష్ఠాది వ్యాధులన్నియు పూర్తిగ నశించును. (ఇచ్చట “లతా మజ్జిష్ఠా, గౌరీ-హరిద్రా” అని వ్యాఖ్యలో నున్నది).

—ॐ స్నేహవస్తి (అనువాసనపత్తి) గుణములు. ౧—

మూ. వ్యాధివ్యాధ్యామకర్తాఽధ్వక్ష్మీణాఽబలనిరోజసాం,

క్షీణశుక్రస్య చాతీవ స్నేహవస్తిర్బలప్రదః.

౨౩

పాదజఙ్ఘోరుపృష్ఠాంసకటీనాం స్థిరతాం పరాం,

జనయేదప్రజానాం చ ప్రజాం స్త్రీణాం తథా నృణామ్.

౨౪

వ్యా. వైజెప్పబడినతైలములచే చేయబడినయనువాసనపత్తి వ్యాధిచేతను వ్యాధ్యామముచేతను పనుల చేయుటచేతను త్రోవనడచుటచేతను శరీరము కృశించి బలము నశించి యోజ్యుచేడినవారలకు మిక్కిలి బలమును కల్గించును. అందును శుక్రము క్షీణించిన వారికి ముఖ్యముగ శుక్రమును వృద్ధినిందించి బలమును కల్గించును. మరియు—పాదములు, పిక్కలు, తొడలు, వీపు, మూపులు, నడుము, ఈశ్వలములయందు దార్ధ్యమును పటుత్వమును కల్గించును. సంతతికల్గకుండుస్త్రీలకును పురుషులకును సంతానము కల్గును.

—ॐ స్నేహవస్తి అనువాసనమిథ్యాయోగవ్యాపత్తులు. ౧—

మూ. వాతపిత్తకఫాఽత్యన్నపురీమైః అవృతస్య చ,

అభుక్తే చ ప్రణీతస్య స్నేహవస్తేః షడాపదః.

౨౫

వ్యా. వాతము, పిత్తము, కఫము, అధికాహారము, పురీషము వీనిచే నడ్డగింపబడుట చేతను, భుజింపక పరగడుపున నున్నపుడు ప్రయోగించుటచేతను, స్నేహవస్తికి సంబంధించి అరువిధములైన వ్యాపత్తులు సంభవించును.

ఇచ్చట చెప్పబడినవ్యాపత్తులు అనువాసనవస్తి చేయునపు డుపయోగింపబడు స్నేహములను విధికి విరుద్ధముగ నుపయోగించుటచే గల్గనవియని యెరుంగునది. స్నేహము యొక్క అయోగ-అతియోగములచే గల్గవ్యాపత్తులు ఇచ్చట చెప్పబడవు. కావుననే అధ్యానూరంభమున “మిథ్యాప్రణిహితానాం చ వ్యాపదః స చికిత్సితాః” అని ప్రతిజ్ఞాసూత్రమున జెప్పబడినది. మరియు అనువాసనవస్తియొక్క అయోగాలయోగమున గల్గవ్యాపత్తులు కల్పనాసిద్ధియందు “అధశ్శరీరోదరబాహుపృష్ఠ...అనువాసితస్య” (సి. అ. ౧ శ్లో. ౪౫) అనువాక్యముచే జెప్పబడినవి. కావున నిచ్చట వివరణ మనవసరము, కావున స్నేహమిథ్యాయోగమున గల్గవ్యాపత్తులు ఆరును ఈశ్లోకమున నిర్దేశింపబడినవని యెరుంగునది.

❧ వాతాద్యావరణమునకు కారణములు. ౧౯ ❧

మూ. శీతోఽల్పవాఽధికే వాతే పితౌత్తుష్ణః కఫే మృదుః,
అతిభుక్తే గురుర్వర్షః సఞ్చయేఽల్పబలస్తథా. ౧౬
దత్తస్తైరావృతః స్నేహః న యాత్యభిభవాదపి (దధః),
అభుక్తేఽనావృతత్వాచ్చ యాత్యార్ధస్య తస్య లక్షణమ్. ౧౭

వ్యా. వాతమధికముగనున్నపుడు శీతవీర్యంబును అల్పపరిమాణంబునగు స్నేహమును అనువాసనమున నుపయోగించినచో వాతం బధికమై స్నేహమును అడ్డించును. పితౌ బధికముగనున్నపుడు మిక్కిలి యుష్ణవీర్యంబగు స్నేహము నుపయోగించినచో పితౌ మిక్కిలి వృద్ధి నొంది స్నేహమును నిరోధించును. కఫంబధికముగనున్నపుడు మృదువైన స్నేహము నుపయోగించినచో కఫము మిక్కుటముగ నధికమై స్నేహమును నిరోధించును. అధికముగ భుజించినపుడు గురుగుణముకల స్నేహముచే అనువాసనముచేసినను, మలము సంచితమైయున్నపుడు అల్పవీర్యముగనున్న స్నేహము నుపయోగించినను అయ్యవి స్నేహమును నిరోధించును. ఇతైరంగున వాతాదులచే నావరింపబడిన స్నేహము అధోమార్గముగ బైబడెడలజాలదు. మరియు భుజించక పరగడుపుగ నున్నపుడు స్నేహవస్తి ప్రయోగించినచో స్నేహము ఊర్ధ్వమార్గమున నడ్డములేకుండుటవలన నూర్ధ్వమార్గమున స్నేహము చేరునుగాని అధోమార్గమున జెడలనేరదు. పినిప్రత్యేకలక్షణము లీక్రింద వివరింపబడును.

❧ వాతాపృతస్నేహలక్షణము, దానిచికిత్స. ౧౯ ❧

మూ. అజమర్దజ్వరాధ్వానశీతస్తమ్భారుపీడనైః,
(స్తమ్భారుక్పదనాధ్వానజ్వరశూలాఽజమర్దనైః)
చ-సిద్ధి—29

పార్శ్వరుగ్వేష్టనైర్విద్యాత్ స్నేహం వాతావృతం భిషక్. ౨౮
 స్నిగ్ధాఘ్నలవణోష్ణైస్తం రాస్నాపీతద్రుతిల్వకైః,
 సౌవీరకసురాకోలకులుత్థయవసాధితైః. ౨౯

నిరూహౌర్నిర్హరేత్యమ్యక్ సమూత్రైః పాఞ్చమూలికైః,
 తాభ్యామేవ చ త్రైలాభ్యాం సాయం భుక్తేననువాసయేత్. ౩౦

వ్యా. వాతముచే స్నేహము ఆవరింపబడుచుండు ఒడలి నొప్పులు, జ్వరము, కడు
 పుబ్బరము, శీతము, స్తంభము, తొడల నొప్పులు, ఇరుప్రక్కలయందు కూల నొప్పి, మెలి
 బెట్టివట్టు కడుపులోబాధ ఇవియన్నియు కల్గును.

అట్టియెడ నన్నరాష్ట్రము, దేవదారు, లొద్దుకు వీనికల్కమును, సౌవీరకము
 (కాంజికభేదము), మధ్యము, రేగుపండ్లు, ఉలవలు, యవలు అనువానిని చేర్చి కషాయ
 మును సిద్ధముచేసి, అందు స్నేహమును, కాంజికమును, నైంధవలవణమును యథోచితముగ
 జేర్చి యాయాషధముచే నిరూహవస్త్రజేసి లోపల చిక్కియుండుస్నేహమును వెడలించ
 వలెను. మరియు పంచమూలకషాయముతోనైనను నిరూహవస్త్ర చేయనగును. పిమ్మట
 వాతవ్యాధిచికిత్సితమున జెప్పినరాస్నాత్రైలముచేనైనను, వైజెప్పినదేవదారు, లొద్దుకు,
 పంచమూలములు మున్నగుద్రవ్యకల్కమును, సౌవీరకకాంజికాదిద్రవమును జేర్చి సిద్ధము
 చేయబడినత్రైలముచేనైనను అనువాసనవస్త్రని సాయంకాలము భుజించినపిదప ప్రయో
 గింపవలెను.

ఇచ్చట “తాభ్యామేవ చ త్రైలాభ్యాం” అనుచోట—వాతవ్యాధిచికిత్సితమున
 “రాస్నాసహస్రనిరూహే...అనిలార్తియత్” (చ. చి. అ. ౨౮ శ్లో. ౧౬౫) అని
 చెప్పబడిన రాస్నాత్రైలమును, వైజెప్పబడిన దేవదారుమున్నగుద్రవ్యముల జేర్చి సిద్ధము
 చేయబడినత్రైలమును గ్రహించునది.

—పిత్తావృతస్నేహలక్షణము, దానిచికిత్స. ౩౧

మూ దాహరాగత్రపామోహతమకజ్వరదూషణైః,
 విద్యాత్ పిత్తావృతం; స్వాదుతిక్తైస్తం వస్త్రభిర్హరేత్. ౩౧

వ్యా. స్నేహము పిత్తముచే నిరోధింపబడినపుడు తాపము కల్గును. శరీరము రక్త
 వర్ణముగనుండును. దప్పి కల్గును. మూర్ఛ గ్రస్తును. చీకటిలోనున్నట్లు మైకముగ్రస్తును.
 జ్వరమువచ్చును. అట్టియెడ మధురద్రవ్యములను తిక్తరసములనుగూర్చి సిద్ధముచేయబడిన
 నిరూహవస్త్రులచే స్నేహమును బైటవెడలించవలెను.

—౧౧ కఘావృతస్నేహలక్షణము. ౧౧—

మూ. తద్వాగ్రీతజ్వరాలస్యప్రసేకాఽరుచిగౌరవైః,
సమ్మార్ఘాగ్గానిభిర్విద్యాత్ శ్లేష్మణా స్నేహమావృతమ్. 3౨

వ్యా. స్నేహము కఘముచే నావరింపబడునప్పుడు కునికిపాటు, చలితోకూడిన జ్వరము, పనులయందు ప్రాలుమాలిక, నోట జొట్లు కారుట, అరోచకము, శరీరము బరువుగనుండుట, మూర్ఛ, బడలిక ఈలక్షణములు కల్గును. (అనువాసనవస్త్రీ చేసినపుడు ఈలక్షణములు కల్గినచో స్నేహము కఘముచే నావరింపబడినదని యెరుంగునది.)

—౧౨ కఘావృతస్నేహవ్యాపచ్ఛికిత్స. ౧౨—

మూ. కషాయకటుతీక్ష్ణోష్ణైః సురామాత్రోపసాధితైః,
ఫలతైలయుతైస్సామైః వస్తిభిస్తం వినిర్హరేత్. 3౩

వ్యా. వైశేషికకఘావృతస్నేహవ్యాపత్తునందు కటుకషాయరసములును తీక్షణగుణంబులును ఉష్ణవీర్యంబును కలద్రవ్యములతోడను, సురామద్యము, మాత్రముతోడను, మ్రంగకాయలతో సిద్ధముచేయబడిన తైలముతోడను, కాంజీకములతోడను సిద్ధము చేయబడిన నిరూహవస్తుల నుపయోగించి బైట వెడలకుండుస్నేహమును వెడలించవలెను. ('ఫలతైలయుతైః' అనుచోట ప్రయథ్యాయమున చెప్పబడిన మదనఫలతైలమని గ్రహించునది.)

—౧౩ ఆధికాహారావృతస్నేహలక్షణము. ౧౩—

మూ. ఛర్దిమూర్ఘాఽరుచిగ్గాని శూలనిద్రాఽక్లమర్దవైః,
ఆమలిక్ష్ణేస్సదాపైస్తం విద్యాదత్యశనావృతమ్. 3౪

వ్యా. భుజింపబడినయాహారముచే స్నేహము ఆవరింపబడినయెడ వాంతి యగును. మూర్ఛ సంభవించును. అరుచియు బడలికయు (జ్వరంబును) శూలంబును, నిద్రయు, ఒడలి నొప్పలును కల్గును. మరియు నజీర్ణముచే గల్గులక్షణంబులను కానవచ్చును.

—౧౪ ఆహారావృతస్నేహవ్యాపచ్ఛికిత్స. ౧౪—

మూ. కటూనాం లవణానాం చ క్వాఞ్చైశ్చౌర్జైశ్చ పాచనం,
విరేకో మృదురత్రామవిహితా చ క్రియా హితా. 3౫

వ్యా. అట్టియెడ కటురసంబులును లవణరసంబులునగు ద్రవ్యములయొక్క కావ్యములచేనైనను, వానిచూర్ణములచేనైన నుపయోగించి, పాచనము (ఆహారమును పచింపజేయుచికిత్స) జేయుట హితము. మరియు మృదువిరేచనము నుపయోగించుటయు, ఆమమునకు జెప్పినలేఖనచికిత్సయు హితముగ నుండును. (ఇచ్చట “అమం ప్రథమ మన్నాభిభూతం పునరుల్లిఖేత్” (చి. అ. ౨.) అని చెప్పబడినలేఖనవిధి నెరుంగునది.)

—౨౨ మలాపుతన్నేహలక్షణము, చికిత్సయు. —

మూ. విష్ణూత్రానిలసక్తౌ ర్నిగురుత్వాత్థానహృద్గ్రహేః,
 స్నేహం విడావృతం జ్ఞాత్వా స్నేహస్వేదైస్సవర్తిభిః. 3౬
 శ్యామాబిల్వాదినిర్దైశ్చ నిరూహేస్సానువాసనైః,
 నిర్హరేద్విధినా సమ్యక్ ఉదావర్తహరేణ చ. 3౭

వ్యా. స్నేహము సంచితమైనమలముచే నిరోధింపబడినపుడు మలమూత్ర-అపాన వాతములు వెడలక యడ్డుపడును. కుక్షి బరువుగనుండును. కడుపుబ్బును. రొమ్మనొప్పి సంభవించును. (మలము అధికముగనున్నపుడు అనువాసనవస్త్రీచేసినచో నయ్యది స్వల్ప మగుటంజేసి మందవీర్యమై మలమును బైట వెడలించనేరకుండును. దానంజేసి మలమూత్ర సంగాదులు సంభవించుననియు భావము.)

అట్టియెడ స్నేహస్వేదములను వర్తిప్రయోగములను చేసియు, తెగడతోగూడిన బిల్వాదిదశమూలములచే సిద్ధములైన నిరూహవస్త్రుల చేసియు, అనువాసనవస్త్రుల చేసియు, ఉదావర్తహరచికిత్సచేసియు బైట వెడలించవలెను. (లేక “శ్యామాబిల్వాది” అనుచోట “శ్యామాది, బిల్వాది” అని యర్థముచేసి కల్పస్థానమున “శ్యామాత్రివృచ్ఛతురంశుశీల్వక మహావృక్షసప్తలాశజ్ఞేన దస్తీద్రవస్తీనాం చ” (కల్ప-అ. ౧. సూ. ౬.) అని నిర్దేశించ బడిన తెగడ మున్నగులొమ్మిది ద్రవ్యములును; బిల్వాదిదశమూలములును గ్రహించుడును. అట్టిరెండుగణముల ద్రవ్యములను చేర్చి షస్త్ర్యాషధమును సిద్ధముచేసి నిరూహాన్వాసములజేసి స్నేహమును వెడలించవలెనని యర్థము. మరియు “ఉదావర్తహరేణ” అనుచోట, త్రిమర్త్యయదిత్తిశతములూ “రక్షోఘ్నుతుమ్బా” (చి. అ. ౨౬. శ్లో. ౧౬.) అని యుషక్ర మించి చెప్పబడిన ఉదావర్తచికిత్సల యుక్తానుసారముగ గ్రహించునది.)

—౨౩ స్నేహ మూర్ధ్వగతమైనపుడుగల్గు లక్షణములు. —

మూ. అభుక్తే శూన్యపాయకా వా వేగాత్ స్నేహోతిపీడితః,
 ఛావత్యూర్ధ్వం తతః కణ్ఠాత్ ఊర్ధ్వేభ్యః భేభ్య ఏత్యపి. ౩౮

వ్యా. అనువాసన వస్త్రప్రయోగమున “జీర్ణే తు సాయం లఘు చాల్పమాత్రం ఘృతేనవాస్యః” (సి-ఆ-వి. శ్లో. ౨౭) అని స్వల్పభోజనానంతరము అనువాసనవస్త్ర ధింపబడినది. మరియు గుదస్థానమున తైలాదుల పూసి వస్త్రప్రయోగము చేయవలెననియు, స్త్రీని మెల్లగ నొక్కి పట్టవలెననియు చెప్పబడినది.) అట్టినియమముల మూటినతిక్రమించి గోజనము చేయించక పరగడుపుననే అనువాసనవస్త్రని ప్రయోగించినను, గుదస్థానముల తైలమును బూయక ప్రయోగించినను, వస్త్రని మిక్కిలివేగముతో నధికముగ నొక్కినను స్నేహము అడ్డులేమింజేసి మిక్కిలివేగముతో (ఆమాశయమును దాటి) పైకి వ్యాపించును. అట్టియెడ కంఠమునకు పైనుండునోరు, నాసారంధ్రములు మున్నగురంధ్రములనుండియు గోశేఖ స్నేహము బైట వెడలును. (దానంజేసి యుపాధి యధికమగును.)

ఇచ్చట ‘ఏతి ఆపి’ అనుటవలన ఒకసమయమున స్నేహము పైకి వ్యాపించినను ముఖాది ద్వారములనుండి వెడలకయు నుండునని తెలిసెడిది. మరియు వ్యాపత్తుల కారణములను గుర్తించునపుడు “అభుక్తే చ ప్రణీతస్య” అని భోజనాభావముమాత్రము కారణముగ జెప్పబడినది. అయినను శూన్యగుదంబును, అతిషీడనంబునుకూడ స్నేహమూర్ధ్వముగ వ్యాపించుటకు కారణములగుటచేతను సమానచికిత్సిత మగుటచేతను ఇచ్చట చెప్పబడినదని మెరుంగునది.

❧ ఊర్ధ్వగతస్నేహవ్యాపచ్ఛిత్స. ❧

మూ. మూత్రశ్యామాత్రివృత్తిద్ధో యవకోలకులుత్థవాః,

తత్పిద్ధతైలఞ్ఘ్నోఽత్ర నిరూహస్సాఽనువాసనః.

3౯

కణ్ఠాదాగచ్ఛతః స్తమ్భకణ్ఠగ్రహవిరేచనైః,

ఛర్దిఘ్నీభిః క్రియాభిశ్చ తస్య కార్యం నివర్తనమ్.

౪౦

వ్యా. గోమూత్రమును, నల్లతెగడ, తెల్లతెగడ, యవలు అను సీద్రవ్యములను చేర్చి వేయబడిననిరూహవస్త్రని, ఆద్రవ్యములచేర్చి సిద్ధముచేయబడిన తైలముతోగూడిన అను వాసనవస్త్రని ప్రయోగించుట పైజెప్పిన యూర్ధ్వగమనవ్యాపత్తుకు ప్రశస్తము. మరియు కంఠమునుండి (దాటి) స్నేహము నోటవెడలనున్నపుడు, వెడలనీయక వీచనలచే విసరుట, పల్లినీళ్లు చల్లుట మున్నగు స్తంభనోపాయముల జేయనగును. వెడలనీయక కంఠమును గుబట్టవలెను. లేక విరేచనమును చేయించవలెను. వమనరూపముగ నోట స్నేహము వెడలుచున్నయెడ వమనహరములగు చికిత్సల జేయనగును. (ఇచ్చట ఛర్దిచికిత్సితమున— ‘షునోఽభిఘాతే తు మనోఽనుకూలాః... సుఖమేవ జేతుమ్’ (చి-ఆ. ౨౦. శ్లో. ౪౦-౪౧) అని చెప్పబడినఛర్దిచికిత్సల మెరుంగునది.)

—● స్నేహము బైటవెడలకున్నను ఉపద్రవములేనపుడు చికిత్సానిషేధము. ౧—

మూ. యస్య నోపద్రవం కుర్యాత్ స్నేహవస్త్రనిస్సృతః,
సర్వోఽల్పవాఽవృతో రాక్ష్యాత్ ఉపేక్ష్యస్స విజానతా.

వ్యా. మిక్కిలి రూక్షమైనశరీరము కలవారికి స్నేహవస్త్రని ప్రయోగించినపుడు ఒకసమయమున రూక్షాధిక్యముచే స్నేహము బైటవెడలకయుండియు వైదెప్పిన యుపద్రవముల గల్గింపక యుండును. అట్టిస్నేహము పూర్తిగ వెడలకున్నను, కొంచెము నిలిచి కొంచెము వెడలినను వైదెప్పిన స్తోభనము నొప్పి మున్నగుబాధల గల్గింపకున్నచో బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు వానికి చికిత్సచేయక యుపేక్షించి యుండవలెను. (అట్టి స్నేహము జీర్ణమై రూక్షతను హరించి వాతమును హరించును కావున చికిత్స అనవసరమని భావము.)

ఈవిషయము సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినది. “అహోరాత్రాదపి స్నేహః ప్రత్యాగచ్ఛన్న దుచ్యతే, కుర్యాద్వస్త్రగుణాంశ్చాపి జీర్ణస్తవ్యగుణో భవేత్” (సు. చి. అ. 32) ఒకయహోరాత్రమునకు పిమ్మట స్నేహము బైటవెడలినను ప్రత్యవాయము లేదు. వస్త్రప్రయోగమున గల్గవలసినసుగుణములు కల్గును. ఒకవేళ నయ్యది పూర్తిగ బైట వెడలకయే జీర్ణమైన యెడల గుణములు మాత్రము స్వల్పముగ నుండును అని యర్థము.

—● అనువాసనవస్త్రీయందు స్నేహమువెడలిన పిదప నాహారనియమము, జలపానము. ౧—

మూ. యుక్త(ముక్త) స్నేహం ద్రవోష్ణం చ లఘుపథోపసేవనమ్,
భుక్తవాక్ మాత్రయాభోజ్యం అనువాస్యస్త్ర్యహాత్ త్ర్యహాత్
ధాన్యనాగరసిద్ధం వా తోయం దద్యాద్విచక్షణః,
వృషితాయ నిశాం కల్యం ఉష్ణం వా కేవలం జలమ్. ౪3

వ్యా. అనువాసనవస్త్రీజేసినపుడు వైదెప్పినస్నేహవ్యావృత్తులు లేక స్నేహము చక్కగ వనిచేసి బైటవెడలినపిమ్మట ద్రవముగను, సుభోష్ణముగను (ఉష్ణవీర్యములగు ద్రవ్యములతో కూడినదియు), తేలికగ జీర్ణమగునదిగను, హితకరములగు వ్యంజనములతో కూడినదిగనుండు అహారమును మితమైనపరిమాణముతో భుజించవలెను. ఇత్తెరంగున వధ్యాహారము చేయుచు మూడుదినములకొకతూరి యనువాసనమును చేసికొనవలెను. భోజనముచేసి పిమ్మట ననువాసనమును చేయవగును. మరియు అనువాసనము చేసిననాడు

రాత్రి యాహారములేకుండ గడపిన పిదప మరుసటివాడుదయమున దనియాలను శుంఠిని చేర్చి కాచబడినజలమునైనను, కేవలము వేడిగ కాచబడిన వేడిసిగ్గునైనను త్రాగించవలెను.

—ॐ ఉష్ణోదకపానగుణము. ॐ—

మూ. స్నేహఽజీర్ణం జరయతి శ్లేష్మాణం తద్భిన్నత్తి చ,
మారుతస్యానులోమ్యం చ కుర్యాదుష్ణోదకం నృణామ్. ౪౪
వమనే చ విరేకే చ నిరూహే సానువాసనే,
తస్మాదుష్ణోదకం దేయం వాతశ్లేష్మోపశాంతయే. ౪౫

వ్యా. వేడిసిగ్గు కోష్ఠమునచిక్కి జీర్ణముకాకుండు స్నేహశేషమును జీర్ణింపజేయును. కఫమును భేదించును. వాతమును అనులోమముగ సంచరింపజేయును. కావున వమనమునైనను, విరేకమునైనను, నిరూహ-అనువాసనవస్తులైనను సేవించునపుడు వాతకఫములు హరిందుటకై యుష్ణోదకమును త్రాగుట చాలమంచిది.

మూ. రూక్షనిత్యస్తు దీప్తాగ్నిః వ్యాయామీ మారుతామయీ,
వజ్రణశ్రోణ్యదావర్తవాతాశ్చార్ధ్వాః దినే దినే. ౪౬
ఏషాం చాశు జరాం స్నేహః యాత్యంబు సికతాస్త్వివ,
అతోన్యేషాం త్ర్యహాత్ప్రాయః స్నేహం పచతి పావకః. ౪౭

వ్యా. ఎల్లప్పుడును రూక్షమైనశరీరము కలవాడును, లేక ప్రతిదినము, రూక్షపదార్థముల సేవించువాడును, మిక్కిలి తీవ్రమైనజాతరాగ్ని కలవారును, దేహపరిశ్రమము చేయువాడును, వాతవ్యాధిపీడితుడును, గజ్జలయందును పిరుదులయందును వాతముచేరి యున్నవాడును, ఉదావర్తవాతపీడితుడును, ప్రతిదినమునందును అనువాసనవస్తి చేయదగినవారు. వైజ్ఞేషిన్వారికి స్నేహము నుపయోగించినచో నయ్యది (యిసుకలోనుంచ బడినసిగ్గు శీఘ్రముగ నింకి పోవునట్లు) వెంటనే జీర్ణమగును. (కావున వారికి ప్రతిదినమునం దనువాసనవస్తిని ప్రయోగింపదగునని భావము.) వైజ్ఞేషిన్వారుదక్క తక్కినవారికి మూడుదినములకు స్నేహమును జాతరాగ్ని జీర్ణింపజేయ సమర్థముగనుండును, కావున వారికి మూడుదినములకొకతూరి అనువాసనవస్తిని ప్రయోగింపవలెనని భావము.

ఈవిషయమునే సుశ్రుతు లిట్లుపదేశించిరి:—“రూక్షస్య బహువాతస్య స్నేహవస్తిం దినేదినే, దద్యాద్యైష్యస్తతోఽన్యేషాం అగ్న్యాబాధభయాత్ త్ర్యహాత్” (సు. చి. ఆ. ౩౨) ఘరియు జాతరాగ్ని ఆహారమునకు చేరియుండును. అయ్యది

క్రిందిభాగమున పశ్చాత్యయమునందలిన్నేహమును ఎట్లు పచించును? అన్నచో జాత రాగ్నికి సమీపించియుండు అపయవములసంబంధముచేత ఆహారమునందలిన్నేహమును జీర్ణముగనుని యాచార్యసమ్మతాభిప్రాయము.

ఇచ్చట “ప్రాయః త్ర్యహాత్” అనుటవలనన్నేహము మూడుదినములకును జీర్ణముకానియెడ కాలాంతరమున (న్నేహము జీర్ణమైనపిదప) అనువాసనము చేయదగునని తెలిసిడి, కావుననే కల్పనాసిద్ధియందు “పరతస్త్రిహే వా ద్వ్యహేనవాస్యోహని పశ్చమే వా” (సి. అ. ౧) అని చెప్పబడినది.

—ॐ అనువాసనవస్తి విషయమై కొన్నినియమములు. ౧—

మూ. న త్యామం ప్రణయేత్ స్నేహం సహ్యాభిష్యన్దయేద్ధదం,
సావశేషం చ కుర్వీత వాయుశ్చేషే హి తిష్ఠతి. ౪౮
న చైవ గుదకణ్ఠాభ్యాం దద్యాత్ స్నేహమనన్తరం,
ఉభయస్థాత్ సమం గచ్ఛన్ వాతమగ్నిం చ దూషయేత్. ౪౯
(సంగతస్సహ్యాభయతః వాతాగ్నిదూషయేత్సమం),

వ్యా. అగ్ని సంబంధముచే పక్షముగాక పచ్చిగనుండు ఘృతతైలాది స్నేహములను అనువాసనవస్తి కుపయోగించదగదు. పచ్చిగనుండున్నేహము గుదమున ద్రవమును కల్గించును, (కావున నుపయోగించదగదు.) వస్తిప్రయోగము చేయునపుడు స్నేహమును పూర్తిగ లోనికి ప్రవేశింపజేసినచో వస్తిలో పూరింపబడియుండు వాతముకూడ లోనికి ప్రవేశించును, కావున స్నేహము కొంచము మిగిలియుండునపుడే విరమించవలెను. మరియు స్నేహమును అనువాసనమూలముగ గుదమునుండియు, పానరూపముగ కంఠమునుండియు నొకేసమయమున ప్రయోగించంజనదు. అట్లుచేసినచో రెండుమార్గములనుండియు లోన ప్రవేశించున్నేహము లూకటిగ కలిసి, యేకకాలముననే వాతమును ప్రకోపింపజేసి జాత రాగ్నిని చెరచును. (కావున రెండుమార్గములనుండియు నేకకాలమున స్నేహమును ప్రవేశింపజేయకూడదు.)

—ॐ { అనువాసననిరూపవస్తులలో నొక్కదానినే } ౧—
యుపయోగించంజనదని నిషేధము.

మూ. స్నేహవస్తిం నిరూపాం వా నైకమేవాతిశీలయేత్,
ఉత్క్లేశాగ్నివధౌ స్నేహాత్ నిరూపాత్పవనాద్భయమ్. ౫౦

తస్మాన్నిరూఢస్సంస్నేహ్యాః నిరూఢశ్చానువాసితః,
స్నేహశోధనయుక్త్యైవం వస్తికర్తృత్రిదోషనుత్.

౫౧

వ్యా. స్నేహవస్తి (అనువాసనవస్తి) నైనను నిరూహవస్తి నైనను ఒకదానినే యధికముగ ప్రయోగించందగదు. అట్లుచేసినచో స్నేహవస్తి నధికముగ నుపయోగించుట వలన నయ్యది పిత్తకఫముల రేపెట్టి జాతరాగ్నిని నశింపజేయును. నిరూహవస్తి నధికముగ నుపయోగించుటవలన (శోధనాతియోగమునంజేసి) వాతము ప్రకోపమునొంది కష్టపెట్టును. కావున నిరూహవస్తిచేసినపిదప అనువాసనవస్తిచే స్నిగ్ధముగ జేయవలెను. అనువాసనవస్తిచే స్నిగ్ధుడైనవానికి మరల నిరూహవస్తి నుపయోగింపవలెను. ఇత్తైరంగున స్నేహశోధనవస్తులను యుక్తియుక్తముగ నొకదానివెనుక నొకదానిని ప్రయోగించినచో నట్టివస్తికర్తృత్రిదోషముల హరించి సమస్థితికి దెచ్చును.

ఇచ్చట సీవివరము నెరుంగునది:—స్నేహనమునకై యనువాసనవస్తి విధింపబడినది. దానినే అధికముగ ప్రయోగించినయెడ స్నేహాతియోగమునంజేసి కఫపిత్తములు రెండు నుత్కృటములై జతరాగ్ని మందగించును. నిరూహవస్తి శోధనమునకై విధింపబడినది. దాని నొక్కదానినే యధికముగ నుపయోగించునెడ శోధనాధిక్యమునంజేసి వాతము ప్రకోపము నొందును, కావున తొలుత స్నేహనమునకై యనువాసనము నుపయోగించి, పిమ్మట శోధనమునకై నిరూహవస్తి నుపయోగించినచో వాతపిత్తకఫములను మూటిని హరించి సమస్థితికి దెచ్చును; కావున నిరూహానువాసములలో నొక్కదానినే యధికముగ నుపయోగించక మార్చి రెంటిని ఉపయోగించవలెనని భావము.

—మాత్రావస్తికి అర్హులు, దానిపరిమాణము. —

మూ. కర్తవ్యాయామభారాధ్వయా(పా) నస్త్రీకర్మితేషు చ,
దుర్బలే వాతభగ్నే చ (రుద్ధేచ) మాత్రావస్తిః సదా మతః. ౫౨
యథేష్టాహారచేష్టస్య సర్వకాలం నిరత్యయః,
హస్తాస్వాయాః స్నేహమాత్రాయామాత్రావస్తిః సమో భవేత్.

వ్యా. పనులచేయుట, శరీరవ్యాయామముచేయుట, భారమును మోచుట, త్రోవ నడచుట, అశ్వాదివాహనములపై నవారిచేయుట, (మద్యపానము), స్త్రీసంభోగము అను సీపనులచే శరీరము కృశించినవారును; బలహీనులును, వాతవ్యాధిపీడితులును, మాత్రావస్తిని సేవింప నర్హులుగ నుందురు. అట్టివారికెల్లప్పుడును మాత్రావస్తిని చేయుటకు ఆటంకము లేదు. ఈవస్తివిషయమై ఆహారవిషయమునను, చేష్టావిషయమునను యెట్టి నిర్బంధ

మును లేక స్వేచ్ఛగ నుండకగును. కావున నియ్యది యెల్లప్పుడు సేవించినను బాధకము కానేరదు. మరియు సీవస్తియందును స్నేహపరిమాణము స్వల్పముగ నుండుటవలన త్రిదోషములను రేపెట్టక సమస్థితినుంచును.

స్నేహముయొక్క మాత్రాభేదములు సూత్రస్థానమున నిట్లువదేశింపబడినది:—
“అహోరాత్రమహా కృత్స్నం ఆర్థాహం చ ప్రతీక్ష్యతే, ప్రధానా మధ్యమా హ్రస్వా
స్నేహపాత్రా జరాం ప్రతిఞ్చతి తిస్త్రః సముద్దిష్టాః మాత్రాః స్నేహస్య మానతః.” (సూ.
అ. 13 శ్లో. 29) ఈవాక్యమునుబట్టి పగలు రెండుజాములకు జీర్ణమగునంతపరిమాణము
గలస్నేహము హ్రస్వమాత్ర యనబడును. అట్టిమాత్రచే నుపయోగించుటవలన నియ్యది
మాత్రావస్థి యనబడును. స్వల్పమాత్రవలననే ఇయ్యది నిర్బాధకముగనుండి గణకరమగు
నని భావము.

(తంత్రాంతరమున ఈయనువాసనవస్థి మాత్రాభేదపరిమాణమును విభజించి ఇట్లు
చెప్పబడినది. “పట్యబీ తు భవేత్ జ్యేష్ఠా మధ్యమా త్రివలీ భవేత్, కసీయసీ సార్థవలా
త్రిధా మాత్రానువాసనే” అనువాసనవస్థియందు స్నేహముయొక్క మాత్ర ఆరుపల
ములు ఉత్తమమనియు మూడుపలములు మధ్యమమనియు ఒకటిన్నరపలము హ్రస్వ
మనియు యర్థము. అనువాసనవస్థినే స్వల్పమాత్రముగ స్నేహమును చేర్చినచో నదియే
మాత్రావస్థియని యెరుంగునది.)

—ॐ మాత్రావస్థిగుణము. ॐ—

మూ. బల్యం సుఖోపచర్యం చ సుఖం సృష్టపురీషకృత్,

స్నేహమాత్రావిధానం హి బృంహణం వాతరోగనుత్. ౫౪

వ్యా. చైజేష్ఠబహిన్ మాత్రావస్థి బలకరమైనది. సుఖముగా నాచరింపదగినది.
(ఆహారవిహారనియమము లేమింజేసి యాచరించుటకు సుఖకరమని భావము.) పురీషమును
శరీరమున కాయాసమును గల్గించక బైటవెడలించును. స్నేహమాత్ర కొద్దిగనుండుటవలన
వాతమును హరించుచు శరీరమునకు పుష్టిని కల్పించును.

—ॐ అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము. ॐ—

తత్ర శ్లోకాః:—

వాతాదీనాం శమాయోక్తాః ప్రవరాః స్నేహవస్తయః,

తేషాం చాజ్ఞప్రయుక్తానాం వ్యాపదః సచికిత్సితాః.

౫౫

ప్రాగ్భజ్యం స్నేహవస్తేర్యత్ ధువం యేఽర్హాత్ర్యహచ్చయే,
స్నేహవస్త్రవిధిశోఽక్తో మాత్రావస్త్రవిధిస్తథా. ౫౬

వ్యా. వాతాదిదోషములు ననుసరించి వేరువేరుగా చేయదగినశ్రేష్ఠములగు స్నేహ
(సన) పస్తులును, అట్టిపస్తులు తెలివితక్కువగానుండు వైద్యునిచే నుపయోగింప
వలన సంభవించువస్త్రవిద్యపత్తులును, అట్టివ్యాపత్తులకు చేయవలసినచికిత్సలును,
యోగమునకు ముందుచేయదగిన భోజననియమములును, స్నేహవస్త్రవిధిని నియతముగ
యోగింపదగినవారి నిర్దేశంబును, మూడుదినములకొకతూరి వానినుపయోగింపతగిన
నిర్దేశంబును, స్నేహవస్త్రవిధికి సంబంధించినవిశేషవిధులును, మాత్రావస్త్రవిధియు, దాని
విధులును, ఈవిషయమునంతయు స్నేహవ్యాపత్తినిధియను నీయధ్యాయమున వివరింప

అధ్యాయసమాప్తి. ౧౭

త్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
సిద్ధిస్థానే స్నేహవ్యాపత్తినిధిర్నామ
చ తుర్థోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యైతంగున అగ్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక
తయను నాయుర్వేదగ్రంథమునందలి దృఢబలసంపూరితమైన సిద్ధిస్థానమున స్నేహ
నిధియనునది చతుర్థాధ్యాయము సమాప్తము.

పంచమాధ్యాయము

అవతరణిక:—వైయధ్యాయముచే స్నేహవస్త్రవిద్యపత్తినిధి చెప్పబడినది. అట్టి
మును ప్రయోగించుటకు సాధనమైన నేత్ర(వస్త్రవిధి చేయుండుగొట్ట)మును, వస్త్ర
మును, విద్యుత్ప్రకారమునకు వ్యత్యస్తముగనుంచి ప్రయోగించుటచే గల్గువ్యాపత్తు
తోలగించి సరియైనపద్ధతి నుపయోగించువిధానమును డెలుపునట్టి నేత్ర-వస్త్రవిద్యప
యనునధ్యాయ ముపక్రమింపబడును.

అధ్యాయప్రారంభము. ౧౮

౧. అథాతో నేత్రవస్త్రవిద్యపత్తినిధిం వ్యాఖ్యాన్యాయః. ౧

ఇతి హస్తాహ భగవానాత్రేయః. ౨

వ్యా. స్నేహవ్యాపత్తిని చెప్పినపిదప వస్త్రకర్తయందు ఉపయోగింపబడునేత్రము (గొట్టము) యొక్కయు, వస్త్రీ (ఔషధము నింపుటకై నిర్ణయించుకొనిన మూత్రపు సంచిమొదలగు) యంత్రముయొక్కయు అన్యధోపయోగమువలన కల్గువ్యాపత్తులను దాని ప్రతివిధానమును బోధించునట్టి నేత్రవస్త్రీవ్యాపత్తియను నధ్యాయమును భగవంతు డగు నాశ్రేయు డుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము లేకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

❧ అధ్యాయవిషయనిర్దేశము. ౭❧

మూ. అథ నేత్రాణి వస్త్రీంశ్చ శృణు వర్జ్యాని కర్తసు,
నేత్రస్యాజ్ఞ ప్రణీతస్య వ్యాపదః సచికిత్సితాః. 3
(దోషాంశ్చ సచికిత్సితాన్.)

వ్యా. వస్త్రీవ్యాపత్తులు మున్నగువానిని చెప్పినపిదప కర్తావర్జ్యములగుటవలన విడువందగినవస్త్రీనేత్రములను, వస్తులను (వస్త్రీయంత్రములను,) అట్టివస్త్రీయంత్రమునకు చేరియుండుగొట్టమును విధివిహితమునకు వ్యత్యస్తముగ జ్ఞానహీనులగువైద్యు లుపయోగించుటచే గల్గువ్యాపత్తులను, అట్టివ్యాపత్తులకు తగినచికిత్సితములను వివరించి చెప్పెద వినుము.

❧ అగ్రాహ్యవస్త్రీనేత్రములు, వానిదోషములు. ౭❧

మూ. హ్రస్వం దీర్ఘం తను స్థూలం జీర్ణం శిథిలబద్ధనం,
పార్శ్వచ్ఛిద్రం తథా వక్రం అప్టే నేత్రాణి వర్జయేత్ ౪
అప్రాప్త్యతిగతిక్షోభకర్షణక్షణస్రవాః,
గుడపీడా గతిరిష్టా తేషాం దోషా యథాక్రమమ్. ౫

వ్యా. మిక్కిలి హ్రస్వముగను, దీర్ఘముగను, సన్నగను, స్థూలముగను, ప్రాతదిగను, సడలినకట్టు కలదిగను, ప్రక్కలయందు రంధ్రము కలదిగను, వంకరగను నుండు వస్త్రీనేత్రము (గొట్టము) విడువందగును.

అందు హ్రస్వమయినచో, లోనికి ప్రవేశింప నోపదు, దీర్ఘమయినచో మిక్కిలి లోపలికి ప్రవేశించును. సన్నగిలియున్నచో గుడస్థానమున నలుప్రక్కల పోవుచుండును. స్థూలమయినచో గుడస్థానమున నొరసికొనును. ప్రాతదియయినచో గీచుకొనును. బంధనము (కట్టు) శిథిలముగనున్నచో జారిపోవును. చిద్రము (రంధ్రము) కల్లియున్నచో

భము కారిపోవును. గుడస్థానమున బాధ కల్గును. పంకరగనున్నచో పంకరగనే
'ప్రవేశించును కావున వైశేషియైనయెనిమిదిదోషములు గలవస్తినేత్రము నుపయోగింప

— ౧౭ ఆగ్రహ్యవస్తులు, వానిదోషములెనిమిదియు. ౧౭ —

విషమం మాంసలచ్చిర్ర (న్న) స్థూలజాలిక వాతలాః,
స్నిగ్ధః క్షిన్నశ్చ తా నష్టౌ వస్తీక్ కర్తసు వర్జయేత్. ౬
గతివైషమ్య - విస్తృత్య - ప్రావ - దౌర్గ్రాహ - నిస్తవాః,
ఫేనిలచ్యుత్యధార్యత్వం వస్తేః స్యుర్వస్తీదోషతః. ౭

వ్యా. వ్యత్యస్తముగనుండుట, మాంసముతో కూడియుండుట, చినిగియుండుట,
ముగ నుండుట, సన్ననిరంధ్రములు కల్గి యుండుట, వాతముతో కూడియుండుట,
కల్గియుండుట, తడిసియుండుట, అనునీ యెనిమిదిదోషములుగలవస్తీ గ్రహింపదగదు.

అందు వ్యత్యస్తముగ నున్నచో పక్రగతి కల్గియుండును. మాంసముతో
కేయున్నయెడ దుర్గంధముగ నుండును. చినిగి యున్నచో ఔషధము కారిపోవును.
లముగ నున్నచో పట్టుకొనుటకు కష్టముగ నుండును. సన్నని రంధ్రములున్నచో
షధము స్రవించును. వాతము కల్గియున్నచో ఔషధము నురుగుకట్టును. జీడ్డు కల్గి
న్నచో జారిపోవును. చెమ్మకల్గియున్నచో పట్టుకొనుటకు వలనుపడదు. (కావున
'షధమును నింపుటకై నిర్ణయించుకొనబడినవస్తీయంత్రము వైశేష్యబడిన యెనిమిది
షములలో నేదోషమున్నను గ్రహింపదగదని భావము.)

— ౧౮ వస్తీప్రయోగముచేయు వైద్యునిదోషములు. ౧౮ —

౧. సవాతాతిద్రుతో త్తిష్ఠిర్వర్జగుల్లుష్టకమ్పితాః,
అతిబాహ్యగమన్దాతివేగదోషాః ప్రణేతృతః. ౨

వ్యా. వస్తీయంత్రమును గాలి చేరియుండుట, (ఈదోషము వస్తీలోనుండు
లిని బైట వెడలించకున్నను ఔషధమును నిశ్శేషముగ ప్రయోగించినను కల్గును.
తిక్తిస్రముగనైనను, వైకి యెత్తియైనను అడ్డముగనైనను, వస్తీని పట్టుకొని ప్రయో
చుట, వస్తీని ఒకేతూరి నొక్కకనిలిపినిలిపి నొక్కుట, వస్తీని కదలించుట, వస్తీ
త్రమును లోనికి పూర్తిగ ప్రవేశింపనియక గుడమునకు వెలుపల నేయుంచుట, మందముగ
నను, అతివేగముగనైనను ప్రయోగించుట ఇవియన్నియు వస్తీకర్తను చేయువైద్యుని
లన కల్గదోషములు.

—ॐ వస్త్రీయంత్రమును బిగించక యుపయోగించిన గల్లువ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స. ॐ—

మూ. అనుచ్ఛ్వాస్య చ బద్ధే వా దత్తే నిశ్శేష ఏవ వా,
ప్రవిశ్య కుపితో (క్షుభితో) వాయుః శూలతోదకరో భవేత్.
తత్రాభ్యజ్ఞో గుదే స్వేదో వాతఘ్నాన్యశనాని చ,

వ్యా. వస్త్రీయంత్రమును బిగించక బంధించినను, ఔషధమును నిశ్శేషముగ ప్రవేశింపజేసినను వాయువు లోపల ప్రవేశించి ప్రకోపము నొంది శూలనొప్పిని పోటును కల్గించును. అట్టియెడ తైలాదులచే నభ్యంగనంబును గుదస్థానమును శాపడముబెట్టి చెమట పెడలించుటయు, వాతహరములగు నాహరముల దినుటయు యుక్తముగ నుండును.

—ॐ ద్రుతప్రణీతాదిదోషములచే గల్లువ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స. ॐ—

మూ. ద్రుతం ప్రణీతే నిష్క్రుప్తే సహసోత్తిష్ట ఏవ వా. ౧౦
స్యాత్కటిగుదజఙ్ఘార్తివస్త్రీస్తంభోరువేదనాః,
భోజనం తత్ర వాతఘ్నం స్నేహః స్వేదాః సవస్తయః. ౧౧

వ్యా. వస్త్రీనేత్రమును వేగముగ ప్రవేశపెట్టినను, వేగముగ లాగినను, వస్త్రీని ఊర్ధ్వముగ ప్రవేశపెట్టినను, కటిప్రదేశమునందును గుదస్థానమునను పిక్కలయందును నొప్పి కల్గును. మూత్రాశయము స్తంభించును. తొడలయందు నొప్పి పుట్టును. అట్టియెడ వాతహరముగునాహరమును భుజించుటయు, స్నేహస్వేదవిధుల జేయుటయు, వాతహరము లగువస్తుల ప్రయోగించుటయు నుచితమగు చికిత్సయగును.

—ॐ వస్త్రీ యూర్ధ్వముగ బోవుటకు కారణము, దానిచికిత్స. ॐ—

మూ. తిర్యగ్వల్యావృతే ద్వారే బద్ధే వాపి స గచ్ఛతి,
నేత్రే తదృజు నిష్క్రూష్య సంశోధ్య చ ప్రవేశయేత్. ౧౨

వ్యా. వస్త్రీనేత్రమును (గొట్టమును) గుదమునం దడ్డముగ ప్రవేశింపజేసినను గుద వలలచే వస్త్రీనేత్రరంధ్రము అడ్డగింపబడును. లేక గొట్టముయొక్క ద్వారమునందెదేని యడ్డుపడినను, ఈరెండుకారణములచే వస్త్రీయధము లోపల ప్రవేశింపనేరదు. అట్టియెడ వస్త్రీనేత్రమును చక్కగ లాగి అందడ్డపడియుండుదానిని తీసివైచి మరల వక్రములేకుండ ప్రవేశింపజేయనగును.

—❧ వస్త్రీని ప్రయోగించునపుడు నడుమ నిలిపినచో గల్లువ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స. ❧—

మూ. వీడ్వమానేఁడస్తరాముక్తే గుదే ప్రతిహతోఁడనిలఁ,

ఉరశ్శిరోర్తిమూర్వోశ్చ సదనం జనయేద్భులి. ౧౩

వస్త్రీసాన్యత్రత్ర బిల్వాదిఫలశ్యామాదిమూత్రవాక్,

వ్యా. వస్త్రీ ప్రయోగముచేయునపుడు నడుమ కొంతసేపు నిలిపి యూరకుండి మరల యంత్రమును నొక్కినయెడ గుదమున వాతము ప్రతిహతమై వృద్ధి నొంది, రొమ్ము నందును శిరంబునను నొప్పిని కల్గించును. తొడలు కృశత నొందును. అట్టియెడ బిల్వాది (దశమాల) గణద్రవ్యములను, త్రివృత్తు మున్నగువిరేచనగణద్రవ్యములను మ్రంగకాయ లను చేర్చి సిద్ధముచేయబడినదియు గోమూత్రమును చేర్చినదియు నగువస్త్రీని ప్రయోగించ వలెను. (ఇచ్చట “శ్యామా త్రిపు” అని కల్పస్థానమున జెప్పబడినవిరేచనగణమును గ్రహించునది).

—❧ వస్త్రీనేత్రకంపనముచే గల్లువ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స. ❧—

మూ. స్యాద్దాహో దవధుశ్శోఘః కమ్పనాభిహతే గుదే. ౧౪

కషాయమధురాశ్శీతాః సేకాస్తత్ర సవస్తయః,

వ్యా. వస్త్రీ ప్రయోగముచేయునపుడు వైద్యుడు చేతిని కదలించుటచే గుదస్థాన మున నభిఘాతము కల్గినపుడు మంటయు, వణకును, శోభయు కల్గును. అట్టియెడ కషాయ- మధురరసంబులను శీతవీర్యంబులనగు క్వాథాదులచే తడుపుటయు వస్త్రీ ప్రయోగించు టయు ప్రశస్తము.

—❧ { ప్రమాణాధికముగ వస్త్రీనేత్రమును ప్రవేశింపజేయుటవలన గల్లు } ❧—
వ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స.

మూ. అతిమాత్రప్రణీతేన నేత్రేణ యణనాద్వలేః. ౧౫

స్యాత్ సార్తిదాహనిస్తోదగుదవర్చః ప్రవర్తనం,

తత్ర సర్పిః పిచుః క్షీరం పిచ్ఛాపస్త్రీశ్చ శస్యతే. ౧౬

వ్యా. వస్త్రీనేత్రమును ప్రమాణాధికముగ ప్రవేశింపజేసినయెడ గుదవళులయందు రాసిడి కల్గి మంటయు పోటును నొప్పియు కల్గి, మలము గుదమునుండి మిగుల కష్టముతో వెడలును. అట్టియెడ నేతితో తడవబడినప్రత్తిని గుదస్థానమున నుంచవలెను. క్షీర మును పిచ్ఛాపస్త్రీని ఉపయోగించుట చాలప్రశస్తము. (ఇచ్చట స్థలాంతరమున చెప్పబడు పిచ్ఛాపస్త్రీవిధానము నెరుంగునది).

❧ వస్త్రీయం త్రమును మెల్లగ ప్రవేశింపజేయుటవల్ల గల్గువ్యాపత్తులు, వానిచికిత్స. ❧

మూ. న భావయతి (న వా వహతి) మన్దస్తు బాహ్యాస్త్యాశు నివర్తతే,
స్త్రీహస్తత్ర పునస్సమ్యక్ ప్రణేయస్సిద్ధిమిచ్ఛతా. ౧౭

వ్యా. వస్త్రీని మెల్లమెల్లగ ప్రవేశపెట్టినయెడ ఔషధము లోపల (వక్వాశయమున) ప్రవేశింపక బైటనుండియే వెలువడును. అట్టియెడ మరల వస్త్రీని చక్కగ ప్రయోగించి స్త్రీహమును ప్రవేశింపజేయవలెను.

❧ అతిపీడనమున గల్గువ్యాపత్తు, దానిచికిత్స. ❧

మూ. అతిప్రవీడితః కోష్ఠే తిష్ఠత్యాయాతి వా గలం,
తత్ర వస్త్రీర్విరేకశ్చ గలపీడాదికర్త చ. ౧౮

వ్యా. వస్త్రీకావ్యాధులను అతివేగముతో తీవ్రముగ ప్రవేశింపజేసినచో ఔషధము వక్వాశయమును దాటి కోష్ఠమున ప్రవేశించును. ఒకసమయమున నూర్ధ్వభాగమున జేరి కంఠము నాసారంధ్రములు మున్నగుద్వారములనుండి బైటవెడలును. అట్టియెడ వస్త్రీప్రయోగంబును విరేచనంబును హితముగ నుండును. ఊర్ధ్వముగ వెడలినప్పుడు వైయధ్యాయమున జెప్పబడిన కుత్తుక బిగబట్టుట, వమనచికిత్స మున్నగునవి యుక్తముగ నుండును.

ఇచ్చట వైయధ్యాయమున అభుక్తాదికారణములచే గల్గువ్యాపత్తునకు జెప్పినరీతి గనే అతిప్రవీడనమునను వ్యాపత్తు కల్గును. అయినను కారణాంతరమగుటవలన మరల నిర్దేశింపబడినది. 'గలపీడాదికర్త చ' అనుచోట "కణ్ఠాదాగచ్ఛతః స్తమ్భ కణ్ఠగ్రహవిరేచస్తైః" (సి. అ. ౪) అనిచెప్పబడిన క్రియావిధానము నెరుంగునది.

❧ అధ్యాయోక్త విషయసంగ్రహము. ❧

తత్ర శ్లోకః—

మూ. నేత్రవస్త్రీ ప్రణేతృణాం దోషానేతా సభేషజాః,
వేత్తి యస్తే న మతిమాణా వస్త్రీకర్తాణి కారయేత్. ౧౯

వ్యా. వస్త్రీ నేత్రముయొక్కయు వస్త్రీయొక్కయు వస్త్రీప్రయోగించు వైద్యుని యొక్కయు పొరబాటువలన సంభవించుదోషములును, దానగల్గు వ్యాపత్తులును, వాని చికిత్సలును ఈయధ్యాయమున వివరింపబడినవి. వీనినన్నిటిని చక్కగ నెరింగినవైద్యుడు వస్త్రీకర్తను చేయ నర్హుడగును.

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ౧౦—

ఇత్యగ్నివేశకృతే తస్మై చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
సిద్ధిస్థానే నేత్రవస్త్రీవ్యాపత్నిర్ధిర్నామ
పఞ్చమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున నగ్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక
సంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరితమైన సిద్ధిస్థానమున నేత్ర
వస్త్రీవ్యాపత్నిర్ధియను పంచమాధ్యాయము సమాప్తము.

షష్ఠాధ్యాయము

ఆవతరణిక:—వైయధ్యాయములయందు స్నేహవ్యాపత్నిర్ధియు, నేత్రవస్త్రీ
వ్యాపత్నిర్ధియు చెప్పబడినవి. అట్టివ్యాపత్నిర్ధి ప్రస్తావవశమునజేసి పిమ్మట పమన-విరేచన
వ్యాపత్నిర్ధి (పమన-విరేచనవ్యత్యాసమున గల్గువ్యాపత్తులకు చేయదగినయూపాయముల
దెలుపునట్టి) అధ్యాయము చెప్పబడును.

—ॐ అధ్యాయోపక్రమము. ౧౧—

మూ. అథాతో పమనవిరేచనవ్యాపత్నిర్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః. ౧

ఇతి హస్తాహ భగవానాశ్రేయః. ౨

వ్యా. నేత్రవస్త్రీ వ్యాపత్నిర్ధిని చెప్పినపిదప పమనవిరేచనములయొక్క అయోగాతి
యోగములచే గల్గువ్యాపత్తులను, వానిచికిత్సితములను దెలుపునట్టి పమనవిరేచనవ్యాప
త్నిర్ధి యనునధ్యాయమును భగవానుడగు నాశ్రేయు లుపదేశించినదానికి న్యూనాతిరేకము
గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

—ॐ విషయనిర్దేశము. ౧౨—

మూ. అథ శోధనయోగస్సమ్యక్ విధిమార్గ్యానులోమయోః,

అసమ్యక్కృతయోశ్చైవ దోషాన్ వత్స్యామి సోషధమ్. 3

వ్యా. పిమ్మట శరీరమునందలి యూర్ధ్వభాగశోధనము లగుపమనములయొక్క,
అధోభాగశోధనములగు విరేచనములయొక్కయు సమ్యగ్యోగవిధిని (పమనవిరేచనముల
చక్కగ నుపయోగించవలసినపద్ధతిని తెలుపువిధానమును), అట్టిపమనవిరేచనములను
చ-సిద్ధి—31

విద్యుక్తవిధానము ననుసరింపక వ్యత్యస్తముగ నాచరించుటవలన గల్గుదోషములను, అట్టి దోషముల (వ్యాపత్తుల) యం దుపయోగింపదగిన యోషధములను వివరముగ నీక్రింద చెప్పెదనని యర్థము.

వమనవిరోధనవిధి యింతకుమున్ను కల్పనాసిద్ధియందును ఉపకల్పనీయాధ్యాయ మునను ఇతరస్థలములయందును అచ్చటచ్చట చెప్పబడినది; అయినను అచ్చట చెప్పబడని విషయము లిచ్చట కొన్ని చెప్పబడును. ప్రస్తావనమునంజేసి కొన్నియను క్తవిషయములు కూడ నుండును.

— సంశోధనయోగ్యకాలవిభాగ-నిర్ణయములు. —

మూ. అత్యుష్ణవర్షశీతా హి గ్రీష్మవర్షహిమాగమాః,

తదంతరే ప్రావృడాద్యాః తేషాం సాధారణాస్త్రయః.

౪

వ్యా. వత్సరాత్తకమగు కాలమునందలి గ్రీష్మ-వర్ష - హేమంతఋతువులు మూడును అత్యుష్ణమును, అతివర్షమును, అతిశీతమును వరుసగ కల్గియుండును. (గ్రీష్మ ఋతువునం దుష్ణంబును, వర్ష ఋతువునందు వర్షంబును, హేమంతఋతువున శీతంబును అధికముగనుండునని భావము.) ఈఋతువులకు నడుమనడుమనుండు ప్రావృట్-శరత్-వశంతఋతువులుమూడును వరుసగ ఉష్ణ-వర్ష-శీతంబులను సాధారణముగ కల్గియుండును. (ప్రావృట్కాలమున ఉష్ణంబును, శరత్కాలమున వర్షంబును, వశంతఋతువున శీతంబును మిక్కిలి యధికంబును తక్కువయుకాక నమస్థితినుండును. ఈమూడుఋతువుల యందు వరుసగ నుష్ణ-వర్ష-శీతంబులు అత్యుత్కృటములుకాక నమస్థితినుండుటంజేసి ఋతువులు మూడును సాధారణములని భావము.)

ఇచ్చట 'తదంతరే' అనుచోట గ్రీష్మవర్షఋతువున రెంటికి నడుమనుండు ప్రావృ డృతువును, వర్ష-హేమంతఋతువులకు నడుమనుండు శరద్ృతువును, హేమంత-గ్రీష్మ ములకు నడుమనుండు వశంతఋతువును గ్రహింపబడును.

— సంశోధనమునకైన ప్రావృడాదిఋతువిభాగము. —

మూ. ప్రావృట్ శుచినభా జ్ఞేయా, శరత్ ఊర్జ-సవశా పునః,

తపస్యశ్చ - మధుజైవ వసంతః, శోధనం ప్రతి.

౫

ఏతాన్మత్సూ వికలైవ్యపం దద్యాత్ సంశోధనం భిషక్,

స్వస్థవృత్తమభిప్రేత్య; వ్యాధౌ వ్యాధివశేన తు.

౬

వ్యా. ఆహార-శ్రావణమాసములు రెండును ప్రావృట్కాలము. (వర్షమునకు ప్రారంభదశగ నుండుకాలము), కార్తీక-మార్గశీర్షమాసములు రెండునుచేరి శరదృతువు. (ఈయుతువున శీతము ప్రారంభదశయందుండును.) ఫాల్గుణ-చైత్రమాసములు రెండును చేరి వసంతయుతువు. (ఈయుతువున ఉష్ణము ప్రారంభదశయందుండును కావున నియ్యది నమశీతోష్ణముగ నుండును.)

(ఇదిదక్క తక్కినమాసములలో వైశాఖజ్యేష్ఠమాసములు గ్రీష్మంబును, భాద్రపద-ఆశ్వయుజమాసములు వర్షయుతువును, పుష్యమాఖమాసములు హేమంతయుతువును నగునని యెరుంగునది.)

ఈజెప్పిన ప్రావృడాదియుతువిభాగము స్వస్థపృత్యమున నుండువారికి సంశోధనమును గురించి చెప్పబడినది. (కావున వైజెప్పినవిధముగ ఫాల్గుణాదిమాసములలో రెండేసి మాసముల నొక్కొక్కయుతువుగ విభజించి వసంతగ్రీష్మ - ప్రావృట్, వర్ష - శరత్, హేమంతయుతువులగ గల్పించి, అందు ఉష్ణ - వర్ష - శీతములకు సాధారణములైన ప్రావృట్ - శరత్ - వసంతయుతువుల మూటియందును స్వస్థపృత్యముగ నుండువారికి విధిప్రకారము వమనవిరేచనాదిసంశోధనముల జేయనగునని భావము.)

ఇది స్వస్థతనుండువారికి శోధనమునకు నియమితకాలము. కావున వ్యాధిపీడితులై కేవలము సంశోధనముచేతనే వ్యాధి నివృత్తించుపరిస్థితి నుండువారికి, నిషిద్ధమైన గ్రీష్మాదియుతువులయందునుకూడ నుచితముగ సంశోధనము చేయవచ్చును. (ఈవిషయము “వ్యాధౌవ్యాధివశేన తు” అనువాక్యముచే ననుగ్రహింపబడినది.)

ఇచ్చట సీవిమర్శనము నెరుంగునది:—యుతువిభాగము రెండువిధములు. అందొకటి వైజెప్పినరీతిగ ఫాల్గుణాదిమాసక్రమము ననుసరించి రెండేసిమాసము లొక్కొక్కయుతువువలెన వసంత-గ్రీష్మ-ప్రావృట్-వర్ష-శరత్-హేమంతములుగ విభజింపబడినది. ఈయుతువిభాగము ప్రావృట్ - శరత్ - వసంతములయందు వమనాదిశోధనములజేయుట కనువుగ నిర్దింపబడినది. శోధనమునకు ఈవిభాగము ననుసరించు రోగభివృద్ధిరీత్యా ధ్యాయమున “కాలః పునః... లేహమస్తరేష్వితరే సాధారణలక్షణాః త్రయః ఋతవః ప్రావృట్-శరత్ - వసంతాః... విషమేలే సంశోధనమధికృత్య షడ్విభజ్యస్తే ఋతవః” (విమా. అ. ౮ సూ. ౧౬౦) అనువాక్యముచే విధింపబడినది. మరియు “మాధవప్రథమే మాసి నభస్యప్రథమే పునః, సహస్యప్రథమే చైవ హరదేద్దోషసంచయమ్” (సూ. అ. ౭ శ్లో. ౪౬) అనువాక్యముచే, నవేగాః ధారణీయమునను సంశోధనమునకు వైజెప్పిన కాలమునే నిర్దేశించియున్నది.

రెండవది శిశిరాదిబుతువిభాగము. ఈవిభాగమున మాఖమాసము మొదలుజేసి రెండేసిమాసము లాక్కింకబుతువువంతున వరుసగ శిశిర - వసంత - గ్రీష్మ - వర్ష - శరత్ - హేమంతములను నారుబుతువులుగ గల్పించబడును. ఈవిభాగమును వాగ్భటమున నిట్లు చెప్పియున్నది. “మాసైర్ద్విసంఖ్యైః మాఖాద్యైః...నృణాం ప్రతిదినం బలమ్” (అ. హృ; సూ. ఆ. 3 శ్లో. ౧౨) ఈబుతువిభాగము బుతుచర్యాది స్వస్థవృత్తముల నాచరించుటకును, బలనిర్ణయమునకును మధురాది షడ్రసోత్పత్తి విషయనిర్ణయమునకును గ్రహింపదగినది. రసోత్పత్తివిషయమై ఆశ్రేయ భద్రకావ్యీయమున నిట్లు చెప్పబడినది. “వివమేషాం షడ్జాం రసానాం షట్త్వముపపన్నం, ఊనాతిరేక.....షడ్భుతుకత్వాచ్చ కాలస్యోపపన్నో మహాభూతానాం ఊనాతిరేక విశేషః” (చ. సూ. ఆ. ౨౬ సూ. ౧౭) ఈవాక్యముచే రసోత్పత్తివిషయమై మాఖాదిమాసక్రమముగ శిశిరాదిబుతుకల్పనమునే చెప్పియున్నది. ఈవివరణమంతయు మైగనవరచిన స్థలములయందు మాచే విస్తరముగ జేప్పబడినది కావున నచ్చట జూచునది.

❖ { వమనాదిశోధనముల వరుసగ జేయునపుడు నడుమ స్నేహస్వేద కర్తవ్యతానిర్ణయము. } ❖

మూ. కర్తృణాం వమనాదీనాం అస్తరేష్వస్తరేషు చ,

(అస్తరే చాస్తరే ఘనః)

స్నేహస్వేదౌ ప్రయుజ్జీత స్నేహం చాస్తే ప్రయోజయేత్. ౭

వ్యా. (పంచకర్తములకు పూర్వాంగముగ స్నేహస్వేదవిధులు చెప్పబడినవి. కావున స్నేహస్వేదవిధుల జేసినపిదప స్నిగ్ధస్విన్నశరీరునకు వమనాదికర్తలజేయుట విధ్యుక్తము.) అట్టివమనవిరేచనాది పంచకర్తముల జేయుతరి నొకదానినిచేసి పోక కర్తను జేయవలసినప్పుడు మరల నారెంటినడమ మరల స్నేహస్వేదముల జేసియే యింకొకదాని నుపక్రమింపవలెను. (వమనవిధిచేసి, పిదప విరేచనమునైనను, విరేచనానంతరము వస్త్రీ విధినైనను చేయవలసియున్నపుడు నడుమ స్నేహస్వేదవిధులజేసియే పోకవిధిని చేయవలెనుగాని మొట్టమొదట చేసిన స్నేహస్వేదములమాత్రము చరితార్థము కానేరదని భావము.) మరియు వమనాదిశోధనకర్తలను చేసి పూర్తియైనపిదప (సంశోధనముచే గల్గిన బడలిక శమించుటకై) మరల సంశమనీయస్నేహ ముపయోగింపవలెను.

❖ కొంచెముగ స్నేహనముచేసి విరేచనము చేయింపవలసినవారు. ❖

మూ. విసర్పపిడ కాశోఘ కామలూపాణ్ణురోగిణః,

(కుష్ఠవీసర్పవిడక కామలాపాణ్డ్యురోగిణి)

అభిఘాతవిషాంతాంశ్చ నాతిస్నిగ్ధా విరేచయేత్.

౮

వ్యా. (కుష్ఠము) విసర్పము, ప్ర మేహఃపిటిక, శోఘము, కామల, పాండురోగము, అనుసీరోగములచే పీడించబడువారికిని, అభిఘాతము నొందినవారికిని, విషపీడితులకును విరేచనము చేయవలసినప్పుడు వారిశరీరమును కొంచెముగ స్నిగ్ధముచేసి పిదప విరేచనమును చేయించవలెను.

❧ స్నేహవిరేచనము నెవ్వరికి? రూక్షవిరేచన మెవ్వరికి? ❧

మూ. నాతిస్నిగ్ధశరీరాయ దద్యాత్ స్నేహవిరేచనం,

స్నేహోష్ణిప్తశరీరాయ రూక్షం దద్యాద్విరేచనమ్

౯

వ్యా. కొంచెముగ స్నిగ్ధమైనశరీరము కలవానికి స్నేహముతోగూడిన విరేచనాషధమును ఇయ్యవలెను. (కొంచెముగ స్నిగ్ధమైనశరీరము కలవానికి దోషములు స్వస్థానము నుండి చక్కగ సడలకుండును, కావున వానికి కొంచెము స్నిగ్ధముగనుండు ఔషధము నిచ్చినచో నయ్యది దోషములను చక్కగ వెడలింప సమర్థము కానోషదు, దానంజేసి అయోగవ్యాపత్తు కల్గును; కావున ఆటివానికి పూర్తిగ స్నిగ్ధమైన విరేచనాషధము నియ్యవలెనని భావము.)

మరియు స్నేహోష్ణిప్తమునంజేసి మిక్కిలి యుష్ణిప్తముగు శరీరము కలవానికి స్నేహవిరేచనము నిచ్చినయెడ నయ్యది దోషము లధికముగ సడలియుండినను, వానిని హరింప సమర్థముకానేరదు. దోషములు ప్రోతస్సనందే యణగియుండును కావున రూక్షమైన విరేచనాషధము నియ్యవలెను.

❧ సంశోధనమున సమ్యగ్యోగోపపత్తి. ❧

మూ. స్నేహస్వేదోపపన్నేన జీర్ణే మాత్రావదాషధం,

ఏకాగ్రమనసా పీతం సమ్యగ్యోగాయ కల్పతే.

౧౦

వ్యా. విధ్యుక్తప్రకారము స్నేహస్వేదవిధుల సమ్యగ్యోగముచే స్నిగ్ధస్వీన్న శరీరుడు, భుజించినయాహారము జీర్ణమైనసమయమున క్రిందజెప్పబడురీతిగ స్వల్పపరిమాణము కలయాషధమును నిశ్చలమైన మనస్సుకలవాడై సేవించిన నయ్యది సమ్యగ్యోగమును కల్గింప సమర్థముగును. (ఔషధమును సేవించువాడు మనసు నిల్కడలేక కామాదులయం దాసక్తమైయున్నయెడ పమనాదివేగముల నిరోధించును, దానంజేసి సంశోధనము చక్కగ గల్గినేరదు; కావున 'ఏకాగ్రమనసా' అని చెప్పబడినది.)

❧ స్నేహస్వేదవిధుల ప్రయోజనము. ❧

మూ. స్నిగ్ధాత్పత్రాద్యథా తోయం అయత్నేన ప్రణద్యతే,
కఘాదయః ప్రణద్యంతే స్నిగ్ధాద్దేహాత్తథాపదైః. ౧౧
ఆహ్లాదం కాష్ఠం యథా వహ్నిః విష్యన్దయతి సర్వతః,
తథా స్నిగ్ధస్య వై దోషాన్ స్వేదో విష్యన్దయేత్థిరాన్. ౧౨
క్లిష్టం వాసో యథోక్తే శ్య మలః సంశోధ్యతేఽమృతా,
స్నేహస్వేదైః స్తథోక్తే శ్య శోధ్యతే శోధనైర్మలః ౧౩
(తూరోక్తిప్తే యథా వస్త్రే మలః శుభ్యతి వారిణా,
స్నేహస్వేదైః తథోక్తిప్తే దోషశుభ్యతి శోధనైః.)

వ్యా. స్నేహవిధులచే శరీరము స్నిగ్ధమైనయెడ ఆట్టిశరీరమునుండి (నూనె మున్నగువానిచే జీడ్డుకల్గిన పాత్రమునుండి జలమును స్వల్పప్రయత్నముతో పాత్రము నందు అంటుకొనక విడదీయుటకు వలనుపడువిధముగ) కఘాదిదోషములను వమనాది శోధనములచే సుఖముగ వెడలించ వలనుపడును. మరియు తడసేనకొయ్యను నివృణ కాచి విడదీసినచో అందలి ద్రవమంతయు బైట ప్రవించువిధముగ స్నిగ్ధశరీరలకు స్వేదవిధి చేసినచో శరీరమున స్థిరముగ నాటియుండుదోషము లన్నియు నడలి ప్రవింపజేయు వలనుపడును. మరియు వైశిష్ట్యనరీతిగ స్నేహస్వేదవిధుల రెంటిచే శరీరమునందలి స్థిరముగ నాటియుండుదోషములు కఘాదిదోషములు స్వస్థానమునుండి చలించి గమనోన్ముఖ ములై యుండునపుడు సంశోధనముల సుపయోగించినచో, ఆట్టియాషధములచేత (వస్త్రమునందు దృఢముగ నంటికొనియుండుమలినము తొర్రప్రయోగముచే నడలి యగ్ని సంబంధముచే శిథిలమైయుండునపుడు జలముచే సులభముగ శుభ్రపరుపదగియుండునట్లు) కఘాదిదోషములను సులభముగ వెడలించదగియుండును. (కావున సంశోధనము చేయవలసిన వారికి తొలుత స్నేహవిధి చేసినయెడ దోషములను మృదువుగజేయును. పిమ్మట స్వేదవిధి చేసినయెడ శిథిలమై స్వస్థానమునుండి చలించును. ఆట్టిగమనోన్ముఖము లయినదోషములను శోధనము సులభముగ వెడలించ నమర్థమగునని భావము. ఈయభిప్రాయముచేతనే “స్నేహ స్వేదోఽపన్నేన” అని నిర్దేశింపబడినది.)

❧ ఆచారము జీర్ణముకానియపుడు సంశోధనము త్రాగినచో గల్గుటజ్ఞములు. ❧

మూ. అజీర్ణే వర్ధతే గ్లాః విబన్ధశ్చాపి జాయతే,
పీతం సంశోధనం చైవ విపరీతం ప్రవర్తతే. ౧౪

❧ మాత్రాపదోషధగుణములు. ❧

వ్యా. స్వల్పమైన పరిమాణముకలదియు, అట్టై నను మిక్కిలివేగముతో పనిచేయు నదియు, సుఖముగనే ప్రబలమైనదోషములను హరించునదియు, తేలికగ జీర్ణమగునదియు, నోటికి సుఖమైన రుచికల్గినదియు, రోగికి యిష్టమయినదియు, వ్యాధులను హరించు నదియు, వ్యాపత్తుకల్గినను వికారమును చేయకుండునదియు, స్వల్పముగ బడలికను కల్గించు నదియు, ప్రశస్తమైన గంధ-వర్ణ-రసములు కల్గినదియు నగునాషధము “మాత్రాపత్య” అని చెప్పబడును. (ఇయ్యది “మాత్రాపదోషధవమ్” అనుదానికి వివరణము.)

❧ ఔషధసేవనసమయమున మనస్సున కేకాగ్రత యావశ్యకము. ❧

మూ. విధూయ మాససా^౩ దోషాన్మామాచీశభో^౪జయాన్
(కామక్రోధభయాదికాన్),
ఏకాగ్రమసా పీతం సమ్యగ్గో^౫గాయ కల్పతే

వ్యా. కామము, క్రోధము, భయము, లోభము మున్నగు మనస్సుకు సంబంధించిన చెడ్డమానసికదోషములను వదలి నిర్మలమై నిశ్చలముగనుండు మనస్సుతో త్రాగబడిన యౌషధము సమ్యగ్యోగమున సమర్థమగును. (వ్యత్యాసములేక చక్కగ పనిచేయునని భావము). (ఇయ్యది “ఏకాగ్రమనసా” యనుదానికి వివరణము.)

❧ వమనవిరేచనములకు ముందుదినము చేయవలసినభోజననియమము. ❧

మూ. నరః శోవో వమనం పాతా భుజ్జీత కఫవర్ధనం,
 సుజరం ద్రవభూయిష్ఠం లఘుశీతం విరేచనమ్. ౧౮
 ఉల్లిష్టాల్పకఫత్వే న ఊప్రం దోషాః స్రవన్తిహి,

వ్యా. వసుజాడు వసుసౌషధమును సేవించవలసిననాటికి ముందుదినము కఫమును వృద్ధిచేసిండు నాహారమును భుజించవలయును. అట్లు భుజించినచో నామాశయమున నుండుకఫాదిదోషములు గమనోన్ముఖముగ నుండును. విరేచనౌషధమును త్రాగుటకు ముంచబడినమున సుఖముగ జీర్ణమగునదియు, ద్రవాధికముగను, కొంచెము సుఖోష్ణముగ నుండునదియు శీతపీర్వమును, తేలికగనుండునదియు నగు నాహారమును భుజించ వలయును. ఈభోజనముచేత వక్వాశయమునందలి దోషము శిథిలమై యుండును. కఫము స్వల్పముగ ఊణించును. కావున నట్టి దోషములు సుఖముగ బైటవెడలును. ఈవిషయము కల్పనాసిద్ధియందు “గ్రామ్యాదకానూపరనైః.....విరిచ్యః” (సి. అ. ౧. శ్లో. ౮) అను వాక్యముచే చెప్పబడినను ఇచ్చట ప్రకరణానుసారముగ ననువదించబడినది.

— సమ్యక్ శుద్ధిలక్షణములు. —

మా. పీతౌషధస్య తు భిషక్ శుద్ధిలిక్ష్ణాని లక్షయేత్. ౧౯
 ఊర్ధ్వం కఫానుగే పిత్తే విట్టిత్తేనుక ఫేత్వధః,
 హృతదోషం వదేత్ కార్యదౌర్బల్యే చేత్ సలాఘవే. ౨౦

వ్యా. వసునవిరేచనౌషధములను త్రాగినపుడు శుద్ధిలక్షణములను ఇట్లెరుంగున నెరుంగునది. అందు వసునము లగునపుడు తొలుత కఫమువెడలి విష్ణుట పిత్తద్రవము వెడలినచో వసునముచే దోషము చక్కగ వెడలినదని యెరుంగునది. విరేచనము లగు నపుడు తొలుత పురిషంబును, పిదప పిత్తవసరును ఈరెంటికికడపట కఫమును వెడలిన యెడ విరేచనముచే దోషము చక్కగ హరించినదని యెరుంగునది. మరియు వసునవిరేచ నముల రెంటియందును శరీరకార్యము బలహీనము తేలిక ఈమూడులక్షణములు కల్గి నచో వసునవిరేచనములు రెంటిచేతను దోషములు చక్కగ వెడలినవని యెరుంగునది. (అవి రెంటికిని సమానమైన లక్షణములు.)

ఈశుద్ధిలక్షణములు కల్పనాసిద్ధియందు “క్రమాత్ కఫః పిత్తమథానిలశ్చ... లక్ష్యమాణే” (సి. అ. ౧. శ్లో. ౧౧) యనువాక్యముచే వసునసమ్యగ్శుద్ధిలక్షణంబును; “స్తోతోవిశుద్ధీర్జీయ...భవేత్క్రమేణ” (సి. అ. ౧-౧౨ శ్లో) అనువాక్యముచే విరే చనసమ్యగ్శుద్ధి లక్షణము లను వివరింపబడినవి. అయినను ప్రకరణానుసారముగ సూచింప బడినది. (మరియు ఔషధకేవలమున విశేషవిధానమును చెప్పటకై యనువదించబడినదని యెరుంగునది.)

— సమ్యగ్యోగానంతరము ఔషధశేషమున్నచో వచనము చేయించవలెననుట. ౨౦

మూ. వామయేత్తు తతః శేషమాషధం న త్వలాఘవే,
స్తైమిత్వేఽనిలసంగే చ నిరుద్ధారేపి వామయేత్. ౨౧
ఆలాఘవాత్తనుత్వాచ్చ కఫస్యావత్ పరం భవేత్,

వ్యా. విరేచనౌషధమును త్రాగినపుడు వైజిష్ణుబడినరీతిగ సమ్యక్ శుద్ధిలక్షణములు కానవచ్చిన వెంటనే ఔషధశేషము నిలచియున్నయెడ దానిని వచనముచే బైట వెడలించవలయును. లేనియెడ విరేచన అతియోగము సంభవించును. మరియు తక్కినశుద్ధి లక్షణములు గానవచ్చినను శరీరము తేలికలేక గురుత్వముగ నున్నయెడ ఔషధశేషమును వచనము చేయించదగదు.

వమనౌషధమును త్రాగినపుడు శరీరము ఎంతకాలము స్తిమితమై (జడమై) వాతము నిరుద్ధమై శ్రేసువులు రాకుండునో అంతవరకు వచనమును చేయించవలయును. అట్టివచనములను శరీరమునకు తేలికయై చులకనగ నున్నంతవరకు చేయించి వెంటనే వచనము నావపలయును. లాఘవాదిగుణములు కల్గినట్లుటకూడ వచనము చేయించినచో వమనాతియోగ వ్యాపత్తు కల్గును; కావున లాఘవాదిగుణములు గమనించి వచనముల నివర్తింపజేయవలయునని భావము.

— సమ్యగ్యోగయుక్తవచనప్రయోజనము. ౨౧

మూ. వమితే వర్ధలే వహ్నిః శమం దోషాః ప్రజన్తిహి. ౨౨
వమితం లఙ్ఘయేత్సమ్యక్ జీర్ణలిక్ష్ణాన్యలక్షయః,
తాని దృష్ట్వా తు పేయాదిక్రమం కుర్యాత్ న లఙ్ఘయన్. ౨౩

వ్యా. విధ్యుక్తప్రకారము వచనము చక్కగనైనయెడ జాతరాన్ని వృద్ధినిొందును. దోషములు శమించును. మరియు వచనములైనపిదప వమనౌషధము చక్కగ జీర్ణమైన లక్షణములు కనుబడనిచో వానికి లంకణము చేయించవలెను. క్రింద “అనులో మోఽనిలః” అని యుపక్రమించి చెప్పబడు జీర్ణౌషధలక్షణములు గానవచ్చినపుడు పేయాదిక్రమముగ నన్నసంసర్జనవిధి నాచరించవలెను. (పేయాదిక్రమముఃపకల్పసియాధ్యాయమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“అధైనం సాయాహ్నే...సప్తరాత్రేణ ప్రకృతిభోజనమగచ్ఛేత్” సూ. త్ర. అ. ౧౫. సూ. ౨౪)

❧ వమనవిరేచనానంతరము పేయాదిక్రమమునకు ప్రయోజనము. ❧

మూ. సంశోధనాభ్యాం శుద్ధస్య
హృతదోషస్య (లజ్ఘితస్య చ) దేహిన్ః,
యాత్యగ్నిర్వస్తతాం (రణుతాం) తస్మాత్
క్రమం పేయాదిమాచరేత్.

౨౪

వ్యా. వమనవిరేచనరూప సంశోధనములచే దోషములు చక్కగ వెడలి శుద్ధ కోష్ఠము కలవానికి వమన-విరేచనముల సంక్షోభమునంజేసి జాతరాన్ని మందగించి మిగుల స్వల్పముగ నుండును; కావున అట్టిజాతరాన్ని క్రమముగ వృద్ధిచేయుటకు పేయాది క్రమము ననుసరించి యాహారమును చేయవలెను.

ఇచ్చట 'సంశోధనాభ్యాం' అను ద్వివచనముచే వమనంబును విరేచనంబును గ్రహింపబడును. వమనముచేనైనను, విరేచనముచేనైనను అన్ని మందగించునని యర్థము. నిరూహవస్థి చేయించినవానికిని అన్నిమందగించునుగాని, అయినను వానికి పేయాది క్రమము ననుసరించవలసినంత పరిస్థితిగ మందగించదని యుద్దేశించి వమనవిరేచనములు మాత్రము నిర్దేశింపబడినదని యెరుంగునది. కావుననే "ప్రత్యాగతే కోష్ఠజలావస్థిక్తః శాల్యన్నమద్యాత్ తనునా రసేన" (సిద్ధి. అ. 3. శ్లో. ౨౭) అనువాక్యముచే వస్తి సూత్రీయమున శాల్యన్నభోజనము విధింపబడినది సంగతము. మరియు విరేచనసమ్యగ్యోగలక్షణముల జెప్పనపుడు "స్తోతోవిశుద్ధీప్రియ...లఘుత్వమూర్జోఽగ్నిః అనామ యత్వమ్" (సి. అ. ౧. శ్లో. ౧౭) అనువాక్యముచే కల్పనాసిద్ధియందు విరేచనసమ్యగ్యోగమున అగ్నిదీప్తి బాగుండునని చెప్పబడినది. అయినను విరేచనాషధముచేనైన సంక్షోభమువలన నగ్నిమాంద్యము సంభవించును, కావున నిచ్చట "యాత్యగ్నిర్వస్తతాం" అని చెప్పబడినది.

❧ తర్పణాదిక్రమము నాచరించవలసినవిషయము. ❧

మూ. కఫపిత్తే విశుద్ధేఽల్పం మద్యపే వాతపైత్తికే,
తర్పణాదిక్రమం కుర్యాత్ పేయాభిష్యద్దయేద్ధి తాన్. ౨౫

వ్యా. కఫపిత్తములు స్వల్పముగ శుద్ధినందినపుడును, మద్యపానము చేయుటల వాటు కల్గినవానికిని, వాతపిత్తప్రకృతి కలవానికిని సంశోధనానంతరము పేయాదిక్రమము ననుసరించినచో నభిష్యందము (జలుబు) కల్గును; కావున వారలకు తర్పణాదిక్రమము ననుసరించి (పేయకు బదులు అచ్చతర్పణమును, విలేసికి బదులు ఘనతర్పణమును) యాహారము నిధవలెను.

—ॐ జీర్ణాషధలక్షణములు. ౧—

మూ. అనులోమోఽనిలః స్వాస్థ్యం తు త్తప్తస్థోఽమనస్వితా,

లఘుత్వమిద్రియోద్ధారశుద్ధిః జీర్ణాషధాకృతిః.

౨౬

వ్యా. శోధనాషధము జీర్ణమైనపుడు వాతము అనులోమముగ సంచరించును. శరీరము స్వస్థతనుండును. ఆకలియు, దప్పియు, శరీరబలంబును కల్గును. మనస్సు నిర్మలముగ నుండును. శరీరము తేలికయై యుండును. చక్షురాదీంద్రియములు పాటవముకల్గితమతమవ్యాపారములయందు సమర్థములై యుండును. శ్రేణువులు ఔషధమునకు సంబంధించిన గంధరసాదిస్పర్శములేక శుభ్రముగ వెడలును. (ఔషధమును త్రాగినమొక యాలక్షణములు కనబడినయెడ ఔషధము పూర్తిగ జీర్ణమైనదని యెరుంగునది.)

—ॐ ఔషధాఽజీర్ణలక్షణములు. ౨—

మూ. క్లమో దాహోఽజ్ఞసదనం భ్రమో మూర్ఛా శిరోరుజా,

(క్లమో దాహోఽజ్ఞమద్దశ్చ భ్రమో మూర్ఛాఽరుచిస్తథా)

అరతిర్బలహానిశ్చ సావశేషాషధాకృతిః.

౨౭

వ్యా. శోధనాషధము పూర్తిగ జీర్ణముకాక కొంచెము మిగిలియున్నపుడు బడలికయు, తాపంబును, ఒడలి నొప్పలును కలుగును. ఒడలు తిరుగును, మూర్ఛగ్రమ్మును, తలనొప్పి కల్గును. పనులయం దిచ్చ బొడమకుండును. శరీరబలము తగ్గును. (ఈలక్షణములు కల్గియున్నపుడు శోధనాషధము జీర్ణము కాలేదని యెరుంగునది.)

—ॐ వ్యాపత్తును కల్గించునాషధము. ౩—

మూ. అకాలేఽల్పాతిమాత్రం చ పురాణం న చ భావితం,

అసమ్యక్ సంస్కృతం చైవ వ్యాపద్యేతాషధం ద్రుతమ్.

౨౮

వ్యా. శోధనాషధమును సేవించుటకు విధించినకామనగాక యితరకాలమున సేవించబడిన యాషధంబును, పరిమాణమునకు తక్కువగనైనను అధికమగనైనను త్రాగబడినయాషధంబును, ప్రాతదియు సమానవీర్యములైన రసాదులచే భావనచేయబడినిదియు విధ్యుక్తముగ సంస్కరింపబడినిదియు నగ్రాషధంబును అతిశీఘ్రముగ వ్యాపత్తుల కల్గించును.

— ౨౭ వమనవిరేచనవ్యాపత్తులు పది, అవి కల్గుటకు హేతువులు. ౨౭ —

మూ. ఆధ్వానం పరిక ర్తిశ్చ స్రావో హృద్ధాత్ర యోగ్గిహః,
జీవాదానం సవిభ్రంశః స్తమ్భః సోపద్రవః క్షమః. ౨౯
అయోగాదతియోగాచ్చ దశైతాః వ్యాపదో మతాః,
ప్రేష్యభైషజ్యవైద్యానాం వైగుణ్యాదాతురస్య చ 30

వ్యా. ఆధ్వానము (కడుపుబ్బరము), పరిక ర్తిక (గుదమునందును శోష్ణమునందును, రోజకల్గుట), నోట నీరువెడలుట, హృదయమునందును, అవయవములయందును పట్టుపట్టినవిధముగ బాధ కల్గుట; జీవశక్తి కాధారమైనరక్తము నశించుట, విభ్రంశము (గుదము స్వస్థానమునందుండి జారుట), (లేక ప్రజ్ఞతప్పట), స్తంభము (శరీరము స్తంభించుట), ఉపద్రవములు, బడలేక ఈషదియును సంశోధనమున గల్గువ్యాపత్తులు. ఇయ్యవి సంశోధనముయొక్క అయోగాతియోగమువలనను, పరిచారకునియొక్కయు, ఔషధము యొక్కయు, రోగియొక్కయు పారబాటువలనను సంభవించును. (ఆధ్వానము, పరిక ర్తిక, స్రావము, హృద్ధిహము, అంగగ్రహము, జీవాదానము, విభ్రంశము, స్తంభము, ఉపద్రవము, క్షమము అనునీషదియును శోధన (వమన-విరేచన)ముల అయోగ-అతియోగములచే గల్గువ్యాపత్తులు).

వైశేష్యబడిన పది వ్యాపత్తులలో కొన్ని ఔషధములయొక్క అయోగముల వలనను, మరికొన్ని అతియోగమువలనను సంభవించును. ఈవిభాగము, లక్షణము చికిత్స మున్నగునవి క్రింద వివరింపబడును. అట్టి అయోగాతియోగములకు పరిచారక- ఔషధ-వైద్య-రోగిగులయొక్క పారబాటే కారణమగును. మరియు ఔషములయొక్క ప్రవృత్తి నాల్గు తెరంగులు—అతిప్రవృత్తి (అధికముగా వ్యాపించుట), ఆసమ్యక్ప్రవృత్తి (యథోక్తముగ కాక వ్యతిరేకముగ ప్రవర్తించుట), ఈరెండును ఔషధా యోగముచే కల్గును. అప్రవృత్తి, అబ్ధప్రవృత్తి ఈరెండును అయోగజన్యములు. వైశేష్య నాల్గు భేదములును, అయోగాతియోగ భేదములయందే అంతర్యాతము లగును. కావున నిచ్చట మిథ్యాయోగము ప్రత్యేకముగ జెప్పబడదయ్యె.

— ౨౮ సంశోధన (వమనవిరేచన) సమ్యగ్యోగ-అతియోగ-అయోగములస్వరూపము. ౨౮ —

మూ. యోగః సమ్యక్ప్రవృత్తిః స్యాత్ అతియోగోఽతివర్తనం.
అయోగః ప్రాతిలోమ్యేన న చాల్పం వా ప్రవర్తనమ్. 30

వ్యా. పమనమునకైనను విరేచనమున కైనను (బౌషధమును) త్రాగినపుడు ఆయా షధమువలన నేదోషము వెడలవలెనో ఆదోషము పూర్తిగ బైట వెడలినయెడ నయ్యది సమ్యక్గోగము, (పమనమున కఫంబును, విరేచనమున పిత్తంబును చక్కగ వెడలినచో సమ్యక్గోగమని భావము). అట్టిదోషమునకంటె నధికముగ వెడలిన నయ్యది అతియోగము (పిత్తాంతము పమన మనియు, కఫాంతము విరేచన మనియు నియమము. కఫము పూర్తిగ వెడలి అంతట నిలువక పిత్తంబును, నుగుగుతో కూడిన రక్తంబును మున్నగువి వెడలిన నయ్యది పమనాతియోగము. విరేచనమున పిత్త పసరు పూర్తిగ వెడలి కఫము మున్నగు నవికూడ వెడల నారంభించిన నయ్యది విరేకాతియోగంబునని భావము).

మరియు ఏయుద్దేశముతో నౌషధ ముపయోగించబడునో దానికి ప్రతిలోమముగ దోషము వెడలినను, దోషము బాత్రిగ వెడలకున్నను, పూర్తిగ వెడలక స్వల్పముగ వెడలి నను అయోగ మనబడును. (పమనమునకు బౌషధమును త్రాగినపుడు దానికి బదులు విరేచనంబును, విరేచనమునకు త్రాగినపుడు పమనంబును ఐనచో, నయ్యది ప్రాతిలోమ్య ప్రవృత్తి యనబడును. ఇయ్యదియు తాను కోరిన దోషము వెడలక ఇతర దోషమును వెడలించుటంజేసి అయోగ మనబడును. పూర్తిగ వెడలకున్నపుడును అయోగమనియే చెప్పబడును. సమ్యక్గోగ - అయోగాతియోగముల సామాన్యస్వరూప మిచ్చట చెప్పబడినది. వీనిచే గల్గు విశేషలక్షణములు సూత్రస్థానమున ఉపకల్పనీయ-చికిత్సా ప్రాభృతీ యాధ్యాయములయందును, కల్పనాసిద్ధి మున్నగుస్థలములయందును విపులముగ జెప్పబడినది).

అయోగవివరణము.

మూ. శ్లేష్మోష్ణిప్తేన దుర్లభం ఆహృద్యమతి వా బహు,
విరేచన మజీర్ణే చ పీతమూర్ధ్వం ప్రవర్తతే. 3౨
క్షుధార్తమృదుకోష్ఠాభ్యాం స్వల్పోష్ణిప్తకఫేన వా,
తీక్ష్ణం పీతం స్థితం క్షుబ్ధం వమనం స్యాద్విరేచనమ్. 3౩
ప్రాతిలోమ్యేన దోషాణాం హరణాత్తే హ్యకృత్స్నశః,
అయోగసంజ్ఞే కృచ్ఛ్రేణ యాఽతి దోషో న వాఽల్పశః.
(నవాఽఽగచ్ఛతిచాల్పశః) 3౪

వ్యా. కఫము ఉష్ణి-ప్తమై (శీథిలమై) వెడల నున్నపుడు విరేచనౌషధమును త్రాగినను, దుర్లంభంబును పమనము కింపు కానిదియు నగు నౌషధమును త్రాగినను, అధికముగ

నైనను, అనేకపర్యాయములుగ నైనను విరేచనాషధమును త్రాగినను, అహారము జీర్ణము కానియపుడు త్రాగినను, అయ్యది విరేచనముల జేయింప నోపక యూర్ధ్వమార్గముననే చేరి వమనరూపముగ బైట వెడలును.

మరియు ఆకలిచే పీడింపబడినవాడును, శోష్టము మృదువుగ నున్నవాడును, కఫము స్వల్పముగ నడలి యున్నవాడును, మిక్కిలి తీక్ష్ణగుణము కల వమనాషధమును త్రాగిన నయ్యది సంక్షోభము నొంది పక్వాశయమున జేరి విరేచనరూపముగ బైట వెడలును.

ఇతైరంగున వమన విరేచనాషధములు ప్రతిలోమముగ దోషముల వెడలించుట వలనను, వైజేశ్విని రీతిగ స్వల్పముగ వెడలును, లేక కష్టముచే కొంచెముగ వెడలును, లేక బొత్తుగ వెడలక యుండును, కావున వైజేశ్విని వమనవిరేచనాషధములు ప్రతిలోమముగ వెడలుటవలన నయోగరూపవ్యాపత్తే సంభవించునని భావము.

— శోధనాఽయోగమున చికిత్స. —

మూ. పీతౌషధో న శుద్ధశ్చైత్ జీర్ణే తస్మిన్ పునః పిబేత్,
 దౌషధం న త్వజీర్ణే న్యత్ భయం స్వాదతియోగతః 3౫
 శోష్టస్య గురుతాం జ్ఞాత్వా లఘుత్వం బలమేవ చ,
 అయోగే మృదు వా దద్యాత్ దౌషధం తీక్ష్ణమేవ వా. 3౬

వ్యా. శోధనాషధమును త్రాగినపుడు వమనముచేనైనను విరేచనముచే నైనను శోధనము కాక యున్నయెడ త్రాగిన యాషధము జీర్ణమైన పిదప నాటిదినముననే మరల నాషధమును త్రాగవలెను. తొలుత త్రాగిన యాషధము జీర్ణము కాకుండునపుడు మరల త్రాగినచో నతియోగమునంజేసి భయము కల్గును.

మరియు వైజేశ్విని రీతిగ నీయోగము కల్గినపుడు రోగియొక్క శోష్టము గురుత్వముగను బల్లవుముగ నున్నదా, లేక లఘుత్వముగను మృదువుగ నున్నదా, అని గమనించి క్రూరముగ నైనను బల్లవుముగనైన నున్నచో తీక్ష్ణాషధమును, మృదువుగ లఘువుగ నున్నపుడు, మృద్వాషధమును ఇయ్యవలెను.

— రెండవతూరి శోధనము చేయదగనివారు. —

మూ. వమనం న తు దుశ్చర్దం దుష్కోష్ఠం న విరేచనం,
 పాయయేదౌషధం భూయో హన్యాత్పీతం పునర్ని తా. 3౭

వ్యా. వైశేషిక శోధనాయోగమునందును, మిక్కిలి కష్టముచే వసువసుగు స్వభా కల్గినవానికి మరల వసునౌషధమును ఇయ్యకూడదు. మరియు క్రూరమైన శోషము నానికి విరేచనాయోగమునందును మరల విరేచనమున కియ్యకూడదు. అటుగాక ర విరేచనౌషధముల మరల చెండవతూరి యిచ్చినచో వారలను తప్పక ఔషధము గ్రును. (ఈనిషేధము “పీతౌషధో న శుద్ధశ్చేత్” అని విధింపబడిన పునశ్శోధనమునకు నాదము.)

— శోధనాయోగమునగల్గు వ్యావత్తులు. —

౧. అస్థిగ్ధాస్థిన్న దేహస్య రూక్షస్యానవమాషధం,
దోషాసుష్ణిశ్య నిర్మూర్తం అశక్తం జనయేద్దదాన్. 3౮
విభ్రంశం శ్వయంధం హిక్మాం తమసోదర్శనం భృశమ్(క్లమం),
పిండిశోద్వేషనం కణ్డూః ఊర్వోస్సాదం వివర్ణతామ్. 3౯

వ్యా. స్నేహస్వేదముల చక్కగ జేయకుండుటవలన కొంచెముగ స్థిగ్ధంబును ంబునైన శరీరము కలవానికిని, కొంచెమైన స్థిగ్ధముకాక కేవలము రూక్షమైన శరీ కలవానికిని ప్రాతదియగు నౌషధము నిచ్చినయెడ, నయ్యది దోషముల సుష్ణేశము ంచియు నిశ్శేషముగ బైట వెడలింపజాలక విభ్రంశమును (విపరీత ప్రవృత్తిని— ాషధము విరేచనమును, విరేచనౌషధము వసునమును) కల్గించును. మరియు ను ఎక్కిళ్లును కల్గించును. చీకటిగ్రమ్మినవిధముగ కన్నులు కానరాకుండును. మిక్కిలి క కల్గును. పిక్కులయందు మెలిబెట్టినవిధముగ బాధకల్గును. శరీరమునం దెల్ల దురద . తొడలనొప్పి కల్గును. శరీరమున వివర్ణత కల్గును.

— అయోగమునగల్గు మరికొన్ని వ్యావత్తులు. —

౧. స్థిగ్ధస్థిన్నస్య చాంత్యల్పం దీప్తాగ్నేర్జ్వరమాషధం,
శీతైర్వాస్తభ్యమామేవా దోషాసుష్ణిశ్య నాహరేత్. ౪౦
తానేన జనయేద్రోగా౯ అయోగస్సర్వ ఏవ సః,
విజ్ఞాయ మతిమాంస్తత్ర యథోక్తాం కారయేత్ క్రియామ్. ౪౧

వ్యా. స్నేహస్వేదవిధుల చక్కగ నిర్వర్తించుటవలన బాగుగ స్థిగ్ధస్థిన్న శరీ కలవాడై తీవ్రముగ దీప్తమైన జాశరాగ్నికలవానికి మిక్కిలి కొంచెముగ నుండు ాషధమును త్రాగించినయెడ నయ్యది (అగ్నిదీప్తి యధికముగ నుండుటవలన)

శిష్యముగ జీర్ణముగను. లేక శీతోపచారములచే నౌషధము స్తంభించును. అట్టి (హీన పిర్యములైన) యౌషధమును, దోషములు షక్యము కాకుండునపుడు త్రాగబడిన యౌషధమును, దోషముల మాత్రము త్లేపకము నొందించయు (శేషెట్టి) బైట పెడలంప నమర్గము కానోపదు. దానంజేసియు వైశేష్యబడిన విభ్రంశాదిరోగములనే కల్పించును. ఈచెప్పబడిన అయోగము లన్నిటియందును వానికారణములను లక్షణములను చక్కగ గమనించి బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడువైని “పీతౌషధో న శుద్ధశ్చేత్” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన చికిత్సనైనను, ఈక్రింద “తంత్రై” అని చెప్పబడు చికిత్సనైనను చేయవలెను.

ఇప్పుట ‘జీర్ణచౌషధం’ అనునది యొకకారణము, ‘శీతైర్వాస్తభం’ అనునది రెండవది. “అపే పీతం” అనునది మూడవకారణము. ఈకారణములమూటిచే జేరువేరసంభవించు నయోగములు మూడు, వైని “అస్మిద్ధాస్విన్న” అని చెప్పబడిన అయోగమొకటి. ఈయయోగములచే సంభవించు వ్యాపత్తులకన్నిటికిని అయోగరూపకారణ మొక్కటియే యగుటంజేసి చికిత్సయు నేకరూపమని యెరుంగునది.

❧ శోధనాఽయోగజన్యవాపత్తులకు చికిత్స. ❧

మూ. తం త్రైలవణాఽభ్యక్తం స్విన్నం ప్రస్తరసంకరైః,
పాయయేత పునర్జిర్ణే సమూత్రైర్వా నిరూహయేత్. ౪౨
నిరూఢం చ రసైర్ధాన్వైః భోజయిత్వానువాసయేత్,
ఫలమాగధికాదారుస్థితైలేన మాత్రయా. ౪౩
స్నిగ్ధం వాతహరైః స్నేహైః పునస్తీజ్ఞేన శోధయేత్,
(న చాఽతితీజ్ఞేన తలోహ్యతియోగస్తు జాయతే). ౪౪

వ్యా. శోధనమును జేసినపుడు వైశేష్యనిరీగ నయోగముచే వ్యాపత్తుకల్గినయెడ, అట్టిరోగికి నైంధవలనణముతోగూడిన త్రైలముచే సర్వాంగమునందు నభ్యంగనముచేసి, విదప ప్రస్తరసంకరస్వేదములచే స్వేదవిధిచేసి చక్కగ చెమట పెడలినవిదప మరల శోధచౌషధమును త్రాగించవలెను. లేక గోమూత్రముతో కూడిన నిరూహపస్త్రని విఘ్నక్రప్రకారము చేయవలెను. నిరూహపస్త్ర సమ్యగ్యోగము కనబడినపుడు జాంగల బంతువుల మాంసరసములతో భుజింపజేసి, పిమ్మట మ్రంగకాయలు, పిప్పళ్లు, దేవదారుపట్ట దీనిని చేర్చి స్నిగ్ధముచేయబడిన త్రైలముచేతను పరిమితముగ ననువాసనపస్త్రని చేయవలెను. పిమ్మట వాతహరములగు స్నేహములచేత స్నిగ్ధశరీరునిగ జేసి తీక్షణములగు శోధనౌషధములచే మరల శోధనము చేయవలెను. అప్పుడును మిక్కిలితీక్షణౌషధము నుపయోగించినచో

ము సంభవించుచుకావున కోష్ఠాదిపరిష్కృతి నెరింగి తదనుగుణముగ కొంచెముగ యాషధమును త్రాగించవలెను. (ఇచ్చట “తత్ర వస్త్రాస్తరితైః...సంకరస్వేద శ్చిత్” “శూకశమీధాన్య.....ప్రస్తరస్వేద ఇతివిద్యాత్” (సూ. ఆ. ౧౪. ౧. ౪౨) అనిచెప్పబడిన సంకరప్రస్తరస్వేదవిధుల నెరుంగునది.)

❖ శోధనాఽతియోగమున గల్గువ్యాపత్తులు. ❖

అతితీక్షణం తుధార్తస్య మృదుకోష్ఠస్య భేషజం,
హృత్వా శు విట్-పిత్తకఘాః ధాతుః విస్త్రావయేద్భ్రీవాన్.
బలస్వరక్షయం దాహం కణ్ఠశోషం భ్రమం (క్లమం) తృషాం,
కుర్యాచ్చ మధురైస్తత్ర కేషమాషధముల్లిఖేత్. ౪౬

గృ. మిక్కిలియాకలి కల్గియున్నవానికిని, మృదుకోష్ఠము కలవానికిని, మిక్కిలి శోధనాషధమును (విరేచనాషధమును), త్రాగించినయెడ నాయాషధము లుగ పురీషమును, పిత్తవసరును, కఫమును (వరుసగ) వెడలించి (యంతట నిలువక) ములైన రసరక్తాదిధాతువులనుకూడ స్రవించజేయును. దానందేసి శరీరబలంబును, బును ఊచించును. తాపము కల్గును. కుత్తుక ద్రవములేక యెండును. ఒడలు దప్పి యధికమగును. అట్టియెడ నిలచియున్న యాషధకేషమును వెంటనే లగు లేఖనాషధములచేత వెడలించవలెను.

చ్చట “తుధార్తస్య, మృదుకోష్ఠస్య, హృత్వాశు విట్-పిత్తకఘాః” అని త నియ్యది కేవలము విరేచనాతియోగమునకు చెప్పబడిన కారణాదులని యున్నది. అయినను దీనిని బట్టియే వమనాతియోగమునకును కారణసామగ్రి పడగును. ఎట్టులన—తీక్షణాషధము వమనాతియోగమునకును కారణమగును. కఘాః” అనుచోట పిత్తాంతము వమనమునున్యాయము ననుసరించి కఫము డలి పిత్తంబును వెంటనే వెడలి పిమ్మట ద్రవరూపములైన ధాతువులు కూడ న్న నయ్యది వమనాతియోగమని యెరుంగదగును. బలక్షయాదులు వమన ల రెంటికిని సమానలక్షణము లగునని యెరుంగునది.

❖ శోధనాతియోగజన్యవ్యాపత్తుల సామాన్యచికిత్స. ❖

వమనే తు విరేకస్సాస్త్రిత్ విరేకేవమనం పునః (మృదు),
పరిషే కాఽవగాహద్యైః సుశీతైః స్తమ్భయేచ్చ తత్. ౪౭
—సిద్ధి—33

కషాయమధురైశ్శీతైరన్నపానౌషధైస్తథా,

రక్తపితౌఽతిసారమైః దాహజ్వరహరైరపి.

౪౮

అజ్ఞానం చంద్రనోశీరమజ్ఞానృక్ శర్కరోదకం,

లాజమాన్తైః విభేన్నస్థం అతియోగహరం పరమ్.

౪౯

శుక్లాభిర్వా వటాదీనాం శుద్ధాం వేయాం సమాక్షికాం,

వర్చస్సాక్ష్మాహికైస్సిన్ధం క్షీరం భోజ్యం చ దాపయేత్.

౫౦

జాడలైర్వా రనైర్భోజ్యం పిచ్ఛానస్తీశ్చ శస్యతే,

మధురైరనువాస్యశ్చ సిద్ధేన క్షీరసర్పిషా.

౫౧

వ్యా. శోధనాతియోగమునంజేసి వమనము లధికముగ నున్నయెడ మృదువైన విరేచనంబును, విరేకాతియోగమున మృదువైనవమనంబును ఇయ్యవలెను. మరియు గుణవిర్యస్పర్శములచే చల్లవైన పరిషేకములచేతను, అవగాహనము మున్నగువానిచేతను, శీతములైన యన్న - పాన - ఔషధములచేతను, రక్తపిత్త - అతిసారహరములును, తాప - జ్వరహరములును నగునన్న పానౌషధములచేతను విరేచనమును స్తంభింపజేయవలెను. రసాంజనము, చందనము, వట్టివేల్లు, మజ్జ, రక్తము, చందనోదకము అనునీద్రవ్యములను యథోచితముగ నుపయోగించవలెను. మరియు పేలాలిండిచే సిద్ధముచేయబడిన మంథమును త్రాగినచో నతియోగమున గల్గినవ్యాపత్తును హరించును. మజ్జి, అత్తి, రావి, జువ్వి, కలజువ్వి, అను సీయైడిటియూడలనుజేర్చి పేయయనుగంజిని సిద్ధముచేసి, యందు లేనను కలిపి త్రాగించవలెను. మలమును బంధించునట్టి ద్రవ్యములను జేర్చి పక్వముచేయబడిన పాలను భోజ్య (అహార) పదార్థములను భుజింపజేయవలెను. లేక జాంగలజంతువులమాంసరసముతో నాహారమును భుజింపజేయవలెను. లేక విధ్యుక్త ప్రకారము పిచ్ఛానస్తీ నీయవలెను. మధురద్రవ్యములను పాలను నేతిని చేర్చి సిద్ధము చేయబడిన అనువాసనవత్తిని ప్రయోగింపవలెను. (ఇచ్చట మంథమున పేలాలిండిని నేతిని నీళ్లలోకలిపి చేయబడిన ద్రవపదార్థమని యెరుంగునది.)

❧ వమనాఽతియోగచికిత్స. ❧

మూ. వమనస్యాఽతియోగే తు శీతామ్బుపరిషేచితః,

పిబేత్కఫహరైర్దన్తం సఘృతక్షౌద్రశర్కరమ్.

౫౨

వ్యా వమనౌషధమును త్రాగినపుడు అతియోగముచే మితిమీరి వమనము లగు చున్నయెడ రోగిని చల్లనినీటితో స్నానము చేయించి పరిపేలాలిండితో దానివ్వువండు

మున్నగువానిరసమును నేటిని, లేనెను, చక్కెరను కలిపి మంథమును సిద్ధముచేసి త్రాగించవలయును.

❧ వమనాతియోగమునం దవస్థానుసారముగ చికిత్స. ❧

మూ. సోద్ధాగాయాం భృశంవమ్యాంమూర్ఛాయాంధాన్యము స్తయోః,
సమధూకాజ్ఞానం చూర్ణం లేహయేన్ద్రధుసంయుతమ్. ౫౩

వ్యా. వమనాతియోగమున శ్రేనుపులతోకూడి వమనము లధికముగా వెడలుచున్నను, మూర్ఛగ్రమ్మినను, దనియాలు, తుంగగెడ్డలు, అతిమధురము, ప్రోతోజనము అనునీద్రవ్యములను సమభాగములుగ గూర్చి చూర్ణముచేసి లేనెలో కలిపి నాకించవలయును.

❧ వమనాతియోగమున మరికొన్నివిశేషచికిత్సలు. ❧

మూ. వమతోఽస్తః ప్రవిష్టాయాం జిహ్వాయాం కవలగ్రహః,
స్నిగ్ధామృతవణైః హృద్యైః యూషక్షీరరవైర్నితాః. ౫౪
ఫలాన్యమ్లాని ఖాదేయః తస్య చాస్యేఽగ్రతో నరాః,
నిస్సృతాం తు తిలద్రాక్షాకల్పలిప్తాం ప్రవేశయేత్. ౫౫
వాగ్గ్రహానిలరోగే(ధే)షు ఘృతమాంసోపసాధితాం,
యవాగూం తనుకాం దద్యాత్ స్నేహస్వేదా చ బుద్ధిమాన్ ౫౬

వ్యా. వమనాతియోగమున వమనము లధికముగ నగుటంజేసి నాలుక లోనికిలాగి కొనిపోయి యున్నచో నేయ్యి మొదలగు స్నేహములతోడను, దానిమ్మపండ్లు మొదలగు పులుపురసములతోడనుకూడి మనస్సున కింపుగనుండునట్లు యూషములను, పాలను, మాంసరసములను సిద్ధముచేసి యాద్రవములచే కవల గ్రహమునుచేయుట చాలహితకరము. మరియు దానిమ్మపండ్లు మున్నగు పుల్లనిపండ్లను ఇతరులు కొందరు కూర్చుని తినుచుండవలయును. (అట్లు చేసినచో రోగికి నోటికి చెవ్వుకల్గి లాగికొనిన నాలుక వెలుపలికి వచ్చునని భావము.)

మరియు వాంతులు అధికముగనగుటవలన నాలుక బైటపడి స్తంభించి యున్నయెడ నువ్వులను, ద్రాక్షపండ్లను కల్కము చేసి నాలుకకు పూసి పెల్లగ నోటిలో ప్రవేశపెట్టవలయును. మరియు నాలుక స్తంభించి వాతమునకు సంబంధించినవ్యాధులు సంభవించినపుడు నేటిని మాంసమును చేర్చి పలుచనగ సిద్ధముచేయబడిన యవాగువును త్రాగించి, పెంటనే స్నేహస్వేదవిధుల చేయించవలయును.

శోధనాతియోగమున పేయాదిక్రమవిధి. ౧౯

మూ. పవిత్రశ్చ విరిక్తశ్చ మద్దాగ్నిశ్చ విలక్ష్యేతః,
అగ్నిప్రాణవిపృథ్యధ్యం క్రమం పేయాదికం భజేత్. ౧౯౭

వ్యా. శోధన అతియోగమునంచేసి పవనములైనను, విరేచనములైనను అధికములై జఠరాగ్ని మందగించినయెడ వానికి తోలుత లంకణము చేయించి, పిష్టుట జాఠరాగ్నియు, శరీరబలంబును, నానాట పృథ్విసోదుటకై పేయాదిక్రమము నవలంబించి యాహారము నిడవలయును.

{ (1) ఆధ్వానాదిపదివ్యాపత్తులక్షణంబులును చికిత్సలును. అందు
ఆధ్వానమును వ్యాపత్తులక్షణము. }

మూ. బహుదోషస్య రూక్షస్య హీనాగ్నేరల్పమాషధం,
సోదావర్తస్య చోట్క్లిశ్య దోషాన్తార్థాన్నిరుధ్య చ. ౧౯౮
భృశమాధ్వాపయేన్నాభిం పృష్ఠ పార్శ్వశిరోరుజాం,
శ్వాసవిణ్ణాత్ర వాతానాం సజ్గం కుర్యాచ్చ దారుణమ్. ౧౯౯

వ్యా. దోషములు ప్రబలముగ నున్నవారికిని రూక్షశరీరునకును, స్వల్పమైన జాఠరాగ్ని కల్గినవారికిని, ఉదావర్తరోగికిని, స్వల్పమైనమాత్రగల యోషధము నిచ్చినచో నయ్యది దోషములనురేపెట్టి స్తోమార్థముల నడ్డగించి నాభిస్థానమున మిక్కిలి యుబ్బరమును కల్గించును. దానంజేసి పీఘనందును, ఇరుప్రక్కలయందును, శిరస్సునందును బాధ కల్గును. శ్వాసమును మలమూత్రములును అపానవాతమును వీనినన్నిటిని మిక్కిలి క్రూరమై వెడలసియక బంధించును.

ఇయ్యది “ఆధ్వానం పరికర్తికం.....దత్తైతా వ్యాపదో మతాః” (సి అ. ౬. శ్లో. ౨౯. ౩౦) అని నిర్దేశింపబడిన శోధనాయోగాతియోగములచే గల్గుపదివ్యాపత్తులలో మొదటివియగు ఆధ్వానమునకు లక్షణము. మరియు నీపదియును అయోగాతియోగములయందు అవశ్యము సంభవించువ్యాపత్తులు కావు. ఉపద్రవములే యగును. కావుననే ఉపకల్పసీమాధ్యాయమున “తత్ర అతియోగాయోగ నిమిత్తాన్ ఇమానుపద్రవాన్ విద్యాత్. ఆధ్వానం పరికర్తికా.....ఉపద్రవ ఇతి”. (సూ. అ. ౧౫. సూ. ౧౮.) అని నిర్దేశింపబడినది.

అథానచికిత్స. ౧౦

మూ. అభ్యజ్ఞస్వేదవర్త్యాదిసనిరూహానువాసనం,

ఉదావర్తహరం సర్వం కర్తాత్థాతస్య శస్యతే.

౬౦

వ్యా. అట్టిఉదావర్తవ్యాపత్తునందు అభ్యంగము స్వేదము ఫలవర్తిప్రయోగము మున్నగునవియు, నిరూహానువాసనపత్తి ప్రయోగంబును, ఉదావర్తహరమైన చికిత్స లన్నియు, అథానమునకు చెప్పినచికిత్సయు, మిగుల ప్రశస్తము లగును.

అథ (2) పరికర్తికాలక్షణము సంప్రాప్తియు. ౧౧

మూ. స్నిగ్ధేన గురుకోష్ఠేన సామే బలవదౌషధం,

తౌమేణ మృదుకోష్ఠేన శ్రాన్తేనాల్పబలేన వా.

౬౧

పీతం గత్వా గుదం సామం ఆశు దోషం నిరస్య చ,

తీవ్రశూలాం సపిచ్ఛాస్త్రాం కరోతి పరికర్తికామ్.

౬౨

వ్యా. స్నిగ్ధమును, గురుకోష్ఠము కలవాడును, ఆమదోషముకలవాడును, ఊణించిన వాడును, మృదుకోష్ఠము కలవాడును, కార్యాంతరములచే బడలిక నొందినవాడును, స్వల్పమైన బలము కలవాడును, వీరలకు బలవత్తరమైన యౌషధమును త్రాగించినచో నయ్యది తీవ్రముగ గుదమున ప్రవేశించి ఆముముతోకూడిన దోషసంచయమును వెంటనే వెడలించి, జిగురుతోకూడిన రక్తమును వెడలించును. దానివలన శూలతోకూడి కత్తెరతో కత్తిరించిన విధముగ కోశమున కోత బుట్టును. (ఇయ్యది విరేచనాతియోగమున గల్గుపరికర్తిక యను రెండవవ్యాపత్తు.)

ఇచ్చట “పీతం గత్వా గుదం సామం” అని చెప్పబడవలసిన నియ్యది విరేచనాతియోగమున గల్గనని చెప్పదగియున్నది. ఉపకల్పనీయాధ్యాయమున అథానాదులు పదియు పమనాతియోగాయోగమున కల్గనని నిర్దేశింపబడినది. కావున నిచ్చట పమనాతియోగమునందును పరికర్తికను కల్పింపవలెను. ఈవిషయము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది — “యా తు పరికర్తికా విరేచనే తద్దమనే కణ్ఠకర్షణమ్, యోఽధః పరిస్రవః స పమనే కఫప్రసేకః” (సుశ్రుత. చి. అ. 3౪) విరేచనాతియోగమున గుదస్థానమున కల్గుకర్షణంబును, అది పమనాతియోగమున కంతమున కల్గననియు, అధస్థానమునకు బదులు నోటనుండి కఫము స్రవించుననియు పరికర్తికాభేదమును గల్పింపవలెనని భావము.

— ౧౭ పరికర్తకాచికిత్స. ౧౭ —

మూ. లఙ్ఘనం పాచనం (దీపనం) సామే రూక్షోష్ణం లఘుభోజనం,
బృంహణీయో విధిస్సర్వః ఔషమస్య మధురస్తథా. ౬౩

వ్యా. వైజ్ఞేషికపరికర్తకయందు దోషము సామముగనున్నపుడు లంకణము చేయించి పాచనదీపనోషధములను, రూక్షంబును ఉష్ణంబునైన లఘుభోజనమును ఉపయోగించవలెను. అయ్యది కృశించినవానికి సంభవించిన బృంహణీయవిధియంతయు హితముగ నుండును. మధురములగు నాహారాదుల నుపయోగించవలెను.

— ౧౮ పరికర్తకయం దామావస్థికచికిత్స. ౧౮ —

మూ. ఆమే జీర్ణేఽనుబద్ధశ్చేత్ ఔరాష్ణం లఘు శస్యతే,
పుష్పకాసీసమిశ్రం వా ఔరేణ లవణేన వా. ౬౪
సదాడిమరసం సర్పిః పిబేత్ వాతేఽధికే సతి,
దధ్యష్ణం(న్నం)భోజనే పానే సంయుక్తం దాడిమత్వచా. ౬౫
దేవదారుతిలానాం వా కల్కముష్ణామ్బునా పిబేత్,
అశ్వత్థోదుమ్బరప్లక్షకదమైర్బ్రావ్య శృతం పయః. ౬౬
కషాయమధురం శీతం (వస్తిం) పిచ్ఛాపస్తిమథాపి వా,
యష్టీమధుకసిద్ధం వా స్నేహవస్తిం ప్రదాపయేత్. ౬౭

వ్యా. ఆమావస్థయందు ఔషధము జీర్ణమై ఆమును అనుబంధముగ వెడలచున్న యెడ ఔరమును అష్టమును నగునాహారమును స్వల్పముగ భుజింపనగును. మరియు వాత మధికముగ నున్నచో పుష్పకాసీసముతోనైనను, ఔరలవణములతోనైనను, దానిమ్మపండ్ల రసముతోనైనను కూడినఘృతమును త్రాగవలెను. మరియు భోజనమునకు పెరుగన్నమును, పానమునకు దానిమ్మదెరుడు చూర్ణముతోకూడిన పేరును ఉపయోగించవలెను. లేక దేవదారుచెక్కను నవ్వలను కల్కముచేసి కేడిసీళ్లలో కలిపి త్రాగవలెను. లేక రావి ఆత్తి, జువ్వ, కడివి, వీరివట్టలను చేర్చి కాచబడిన ఆవుపాలనైన త్రాగవలెను. లేక కషాయ (షగరు) రసము కలద్రవ్యములను, మధురరసద్రవ్యములను చేర్చి పక్వముచేసి చల్లగనుండు కషాయాదులచే వస్తిని చేయవలెను. లేక పిచ్ఛాపస్తినైనను, అతిమధురమును చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన స్నేహవస్తినైన నుపయోగించవలెను.

— ౧౯ (౩) పరిస్రావమును వ్యావత్తులక్షణము. ౧౯ —

మూ. అల్పం తు బహుదోషస్య దోషముల్లిశ్య శ్య భేషజమ్,

అల్పాల్పం ప్రానయేత్ కణ్డూం శోఘం కుష్ఠాని గౌరవమ్. ౬౮
కుర్యాచ్చాగ్ని బలోత్క్లేశ స్తైమిత్యాఽరుచిపాణ్డుతాః,
పరిస్రావః సః

వ్యా. ప్రబలమైనదోషము కలవానికి స్వల్పపరిమాణము కలయాషధము నుపయోగించినచో నయ్యది దోషమును స్వస్థానమునుండి వెడలించి దోషమును ధారాళముగ వెడలించ నమర్థము కానేరక) కొంచెముకొంచెముగ వెడలించజేయును. మరియు దురద, శోఘము, కుష్ఠము, శరీరము బరువుగనుండుట, అగ్నిమాంద్యము, ఉత్క్లేశము (ఓకళింకలు), జడత్వము, అరుచి, పాండురోగము అను నీబాధల గల్గిండును ఇయ్యది పరిస్రావ మను వ్యాపత్తు. (ఈవ్యాపత్తు అయోగముచేకల్లు మూడవది.)

— పరిస్రావచికిత్స. —

మూ. తం దోషం శమయేద్వ్యామయేదపి.

౬౯

స్నేహితం వా పున స్తీక్ష్ణం పాయయేత విరేచనం,
శుద్ధే చూర్ణాఽఽసవాఽరిష్టాన్ సంస్కృతాంశ్చ ప్రదాపయేత్.

వ్యా. మైజెష్పినరీతిగ స్వస్థానమునుండి చలించినదోషమును శమింపచేయవలెను. లేక వమనముచే బైట వెడలించవలెను. (దోషము స్వల్పముగనున్నచో శమనాషధముచే శమింపజేయవలెననియు, దోషము అధికమైనను ఊర్ధ్వగతమైనను వాంతి చేయించి వెడలించవలెననియు భావము. వాంతిచేయించునపుడును స్నేహముచేసి వాంతి చేయించవలెను.)

అట్టివమనముచేత శుద్ధమైనపిదప మరల స్నేహమునుచేసి మరల తీక్ష్ణమైన విరేచనాషధమును త్రాగించవలెను. విరేచనములచే శుద్ధమైనపిదప (గ్రహిణీచికిత్సయందును అర్బుశ్చికిత్సమునందును జెప్పబడిన) చూర్ణములను, ఆసవములను, అరిష్టములను సంస్కరించి యుపయోగించవలెను.

— (4) హృద్గ్రహమును వ్యాకత్తులక్షణము. —

మూ. పీతాషధస్య వేగానాం నిగ్రహాత్ మారుతాదయః,
కుపితాః హృదయం గత్వా రోధం కుర్వంతి హృద్గ్రహమ్. ౭౦
సహిక్కాకాసపార్శ్వార్ధైరన్యలాలాక్షీవిభ్రమైః,
జిహ్వం ఖాదతి నిస్సంజ్ఞో దంతాన్ కిటకిటాపయన్. ౭౧

వ్యా. శోధనోపధమును త్రాగినపుడు దోషములు బైటవెడలనున్నపుడు వాని (మలమూత్రవాతాదుల) వేగములను నిరోధించి వెడలసీయక నాపినచో వాతాది దోషములు ప్రశోషమునొంది హృదయమునజేరి యడ్డగించి హృద్భ్రహమును కల్పించును. (ఇదిసంప్రాప్తి). ఆట్టియెడ ఎక్కిళ్లు, దగ్గు, ప్రక్కనొప్పి, దీనశ్వము, నోట జొల్లుకారుట, కండ్లుతిరుగుట అనుసలక్షణములతోకూడి, పండ్లు పటపట కొరుకుచు నాలుకను కొరుకుచు చేష్టల దక్కి మైమరచి పడియుండును. (ఇయ్యవి హృద్భ్రహలక్షణములు) ఇయ్యది శోధనాయోగమువలన సంభవించు నాల్గవవ్యాపత్తు.

౨౩ హృద్భ్రహ వికిత్త. ౨౩

మూ. న గచ్ఛేద్విభ్రమం తత్ర వామయేదాశు తం భిషక్,
మధురైః పిత్తమూర్ఛార్తం కటుభిః కఫమూర్ఛితమ్. 23
పాచనీయైస్తతశ్చాస్య దోషశేషం విపాచయేత్,
కాయాగ్నిం చ బలం చాస్య క్రమేణోష్ఠాపయేత్తతః,
(క్రమేణాభిప్రసర్థయేత్). 24
పవనేనాఽతివమతః హృదయం యస్య వీడ్యతే,
తస్మై స్నిగ్ధాఽన్లులవణం దద్యాత్ పిత్త కఫేఽన్యథా. 25

వ్యా. వైశేషిసరీరిగ హృద్భ్రహముచే మూర్ఛనొందినపుడు (వీడు చాపనున్నాడాయని) సంశయింపక వానికి ముందుగ వాంతి చేయించవలెను. అందు పిత్తాధిక్యముచే మూర్ఛకల్గియున్నయెడ మధురద్రవ్యములతోను, కఫాధిక్యముచే మూర్ఛనొందినయెడ కటురసద్రవ్యములచేతను వాంతి చేయించవలెను. పిష్టుట పాచనీయద్రవ్యములచేత మిగిలిన దోషశేషమును పచింపచేయవలెను. పిష్టుట రోగి కాయాగ్నిని శరీరబలమును నానాట వృద్ధినింపవలెను. (ఇచ్చట మూర్ఛనొందినవానికి వమనము చేయించుట దుర్ఘటముకావున మూర్ఛాప్రారంభముననే గమనించి వమనము చేయించవలెను. ఒకవేళ మూర్ఛనొందినను ప్రేళ్లతో పెళ్లగించియైనను వాంతి చేయించుట ముఖ్యము.)

మరియు అధికముగ వమనములగునపుడు హృదయమున వాతముచే బాధకలిగినపుడు ప్లిగ్ధ అమ్ల-లవణముల నియ్యవలెను. పిత్త-కఫములచే బాధకల్గినపుడు మధురాదులకు విరోధములైన రూక్ష-తిక్త-కటుకాదిద్రవ్యములచే నుపచరించవలెను.

—౧౭ (౩) అంగగ్రహవ్యాపత్తులక్షణము, చికిత్సయు. —

మూ. పీతౌషధస్య వేగానాం నిగ్రహేణ కఫేన వా, [మారుతః.
రుద్ధోఽతి వావిశుద్ధస్య (రుద్ధోఽతీవ విశుద్ధస్య) గృహ్లాత్కృష్ణాని
స్తమ్భపేషఘనిస్తోదసాదోద్వేషనమన్తనైః,
తత్ర వాతహరం సర్వం స్నేహస్వేదాది కారయేత్. ౨౨

వ్యా. శోధనౌషధమును త్రాగినవాడు మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించిన, లేక
కఫము ప్రకోపించినను శోధనము చక్కగ పనిచేయక దోషములు వెడలనేరవు. దానంజేసి
వాతము నిరోధింపబడి అవయవములను స్తంభింపజేయును. అట్టియెడ అవయవముల
యందు వణకు, పోటు, కృశత్వము, మెలిబెట్టినవిధముగ బాధ, మూర్ఛయు కలుగును. (ఇది
అయోగమునగల్గిన అంగగ్రహము). మరియు శోధనౌషధముచేత మితిమీరి వమన
విరేచనము లైనయెడ వాతము మిక్కిలి ప్రకోపించి వైశిష్ట్యవంతముల గల్గించును.
(ఇది శోధనాతియోగమున కల్గిన అంగగ్రహము.) వైవాక్యముచేత శోధనాతియోగము
నందును అయోగమునందును అంగగ్రహము కలుగునని తెలిసెడి. (ఇది యైదవవ్యాపత్తు.)

అట్టియంగగ్రహమునందు వాతహరములగు స్నేహస్వేదాదిచికిత్సలన్నియు
చేయదగును.

—౧౮ (౪) జీవాదానమును వ్యాపత్తులక్షణము. —

మూ. అతిలీక్ష్ణం మృదా కోష్ఠే లఘుదోషస్య భేషజం,
దోషా హృత్వా వినిర్మధ్య జీవం హరతి శోణితమ్ ౨౩

వ్యా. కోష్ఠము మృదువుగ నుండువానికైనను, దోషము స్వల్పముగ నుండువాని
కైనను మిక్కిలి లీక్ష్ణమైనయౌషధము నిచ్చినచో, నయ్యది దోషములను వరుసగవెడ
లించి యంతనిలువక ప్రాణమునకు ముఖ్యాధారమై ధాతురూపమైన రక్తమును సంక్షో
భము నొందించి బైట వెడలించును. ఇయ్యది జీవాదానమును నారవవ్యాపత్తు. (ఇది అతి
యోగముచే కలుగును.)

—౧౯ జీవరక్తపరీక్ష. —

మూ. తేనాన్నం మిశ్రితం దద్యాత్ వాయసాయ శునేఽపి వా,
భుక్తే తచ్చేత్ వదేజీవం న భుక్తే పిత్తమాదిశేత్. ౨౪
చ-సిద్ధి—౩4

శుక్లం వా భావితం వస్త్రం ఆవానం కోష్ఠవారిణా,
ప్రతూళితం వివర్ణం స్యాత్ పితౌ శుద్ధం తు శోణితే,
(పిత్రం శుద్ధంతుశోణితమ్).

౮౦

వ్యా. (వైశేషికరీతిగ శోధనానియోగమువలన శరీరమునందలి పిత్రమిశ్రితమైన రక్తంబైనను, జీవితమునకు హేతువైన ధాతురూపరక్తంబైనను వెడలవచ్చును. అట్టిరక్త భేదమును నిర్ణయించుటకై పరితూవిధాన మిక్రింద చెప్పబడును):—వైశేషికవిధముగ వానియైన రక్తమును అన్నముతో కలిపి దానిని కాకికై నను కుక్కకై నను పెట్టవలెను. అప్పు డాయన్నమును అజుతువులు తినినయెడ నయ్యది జీవరూపమైన రక్తమనియు, అయన్నమును తినవన్నచో రక్తపిత్రమనియు నెరుంగునది. మరియు అట్టిరక్తమున (వానియైన రక్తమున) తెల్లనిగుడ్డను తడిసి ఎండి కొంచెము వెచ్చనైనసిగ్గ చే పులిమి కడిగినయెడ (తెల్లగుడువక) వివర్ణముగనుండేనేని రక్తపిత్రమనియు, శుభ్రమై తెల్లగుడువ గేని జీవరక్తమనియు నిర్ణయించునది.

—ॐ జీవాదానవ్యాపచ్చిత్వ. ౧౦—

మూ. తృష్ణామూర్ఖామదార్తస్య కుర్యాదామరణాత్ క్రియాం,
తస్య పిత్రహారం సర్వామతియోగే చ యాహితా (మతా). ౮౧

వ్యా. అందు జీవరక్తము వెడలినప్పుడు దప్పియు మూర్ఖయు మదంబును కల్గును. అట్టివానికి వాడు జీవించియున్నంతవరకును తృష్ణా-మూర్ఖా-మదాత్మయములకు జెప్పబడిన చికిత్సావిధానములను చేయుచుండవలెను. మరియు అతియోగమున జెప్పబడిన పిత్రహారములగు పరిషేకాభ్యంగాదుల నన్నిటిని చేయవలెను. (ఇచ్చట నతియోగమున “పరిషేకానగాహావైగ్రో సుశీతైః స్తవ్యయేచ్ఛ తత్” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన పిత్రహరచికిత్సల గ్రహించునది). ఇచ్చట ‘పస్త్రం ఆవానం’ అనుచోట “ఆవానమితి, ఆవానం శుష్కం” అని వ్యాఖ్యలో నున్నది.

—ॐ జీవాదానవిశేషచికిత్స. ౧౧—

మూ. మృగగోమహిషాజానాం సద్యస్కం జీవతామస్యక్,
పిబేజ్జీవాభిసన్ధానం జీవం తద్ధ్యాశు గచ్ఛతి. ౮౨
తదేవ దర్శమృదితం రక్తం వస్తిం ప్రదాపయేత్,
శ్యామాకాశ్చర్యబదరీదూర్వాశీరైః శృతం పయః. ౮౩

ఘృతమణ్డాజ్ఞానయుతం శీతం వస్త్రం ప్రదాపయేత్,
పిచ్ఛాపస్త్రం సుశీతం వా ఘృతమణ్డానువాసనమ్.

౮౪

వ్యా. మరియు జీవించియున్న జీంక గోవు ఎనుబోతు మేక వీనియొక్కరక్తమును ఆవృడే (జీవించియుండగనే) గ్రహించి వెంటనే వానికి త్రాగించినచో వాంఠిరక్తముతో వేడలిన జీవాణువులు మరల వానికి రక్తముతో శీఘ్రముగ సంక్రమింపజేయును. (రక్తము సజాతీయ మగుటంజేసి శీఘ్రముగ శరీరమునందలి రక్తముతో నేకీభవించి జీవరక్తముగ పరిణమించునని భావము.) మరియు నాజంతువులరక్తమున దర్శవేళ్లను నూరి కల్కముచేసి కలిపి విధిప్రకారము వస్త్రప్రయోగము చేయవలెను. నల్లతెగడ, నేలగుమ్మడి, రేగువేరు, గఱికపేళ్లు, పట్టిపేళ్లు వీనినిచేర్చి కాచబడినపాలలో నేతిమిది లేటను రసాంజనమును చేర్చి చల్లగజేసి వస్త్రీచేయవలెను. లేక చల్లగనుండు పిచ్ఛాపస్త్రీనైనను, నేతిమిది లేటతో ననువాసనవస్త్రీ నైనను చేయవలెను.

— (7) విభ్రంశభేదములు మూడు, వానిచికిత్స. —

మూ. గుదం భ్రష్టం కషాయైశ్చ స్తమ్భయిత్వా ప్రవేశయేత్,
సామగాన్ధర్వశబ్దాంశ్చ సంజ్ఞానాశైఽస్య కారయేత్.

౮౫

వ్యా. విభ్రంశమునది మూడు విధములు. అందొకటి గుదభ్రంశము, సంజ్ఞాభ్రంశము రెండవది. (ప్రజ్ఞతప్పట), (ఈరెండును అతియోగమున కల్గును). ఈ రెంటిలో గుదభ్రంశమున (విరేచనము లధికముగ నగుటవలన గుదము స్వస్థానమునుండి జారి బైటవచ్చినప్పుడు) వగరుకల వస్తువులరసముచే స్తంభింపజేసి గుదమును లోనికి జొనిపి స్వస్థానమున జేర్చునగును. సంజ్ఞానాశమునందు సామగానశబ్దమును సంగీతశబ్దమును వినిపించి మూర్ఛ దేరునట్లు చేయవలెను.

మూ. యదా విరేచనం పీతం విడస్తమపత్తిష్ఠే,

వమనం భేషజాంతం వా దోషానుష్ఠిశ్చ నావహేత్.

౮౬

తదా కుర్వన్తి కణ్ఠ్యాదీన్ దోషాః ప్రకుపితాః గదాః,

స విభ్రంశో మతస్తత్ర స్యాత్ యథావ్యాధి భేషజమ్.

౮౭

వ్యా. విరేచనాపధమును త్రాగినప్పుడు అయ్యది పురీషమును మాత్రము వెడలించియు, వమనాపధమును త్రాగినపుడు దోషములను స్వస్థానమునుండి నడలించజేసియు, నాపధముమాత్రము వెడలించియు, దోషములను వెడలించునేరకున్నయెడ, దానంజేసి వాతాదిదోషములు ప్రకోపము నొంది దురద మన్నగురోగములను కల్గించును. అయ్యది

విభ్రంశమని పారిభాషికముగ జెప్పబడును. (ఇది మూడవవిభ్రంశము; అయోగమున కల్గును.) అట్టివ్యాపత్తులయందు ఆయావ్యాధికి తగినచికిత్సను యథాసంభవముగ జేయ నగును. (ఈమూడు విభ్రంశభేదములునుచేరి యేడవవ్యాపత్తగును.)

❧ (౮) స్తమ్భమును వ్యాపత్తులక్షణము, చికిత్స. ❧

మూ. పీతం స్నిగ్ధేన సన్నేహం తద్దోషైర్వార్దవాత్ వృతం,
న వా పహతి దోషాంస్తుస్వస్థానాత్ స్తమ్భయేత్ చ్యుతాన్. ౮౦
వాతసజ్జగుదస్తమ్భశూలైః ఊరతి చాల్పశః,
తీక్ష్ణం వస్త్రం విరేకం వా సోఽర్హో లజ్జితపాచితః. ౮౧

వ్యా. స్నేహవిధిచే మిక్కిలి స్నిగ్ధమైన శరీరముకలవాడు స్నేహముతోఁమాడిన విరేచకౌషధమును త్రాగినచో నాయౌషధము మృదువు అగుటవలన దోషములచే నావరింపబడి స్వస్థానమునుండి నడలినదోషములను (పురీషాదులను) స్తంభింపజేసి బైట వెడలించనేరదు. దానివలన వాతము స్తంభించి గుదమును స్తంభింపజేసి కూలనోష్పిని కల్గించి స్వల్పముగ దోషమును వెడలించజేయును. ఇయ్యది అయోగమునకల్గిన స్తంభమును యెనిమిదియవ వ్యాపత్తు. ఈవ్యాపత్తునందు తొలుత లంకణమును చేసి, పిమ్మట పాచనముచే కౌషధకేషమును పచింపజేసి, పిమ్మట తీక్ష్ణమైన వస్త్రినైనను తీక్ష్ణవిరేచనమునైనను వాని కుపయోగింపవలెను.

❧ (౯) ఉపద్రవరూపవ్యాపత్తులక్షణము, దానిచికిత్సయు. ❧

మూ. రూక్షం విరేచనం పీతం రూక్షేణాల్పబలేన వా,
నూరుతం కోపయిత్వాఽఽశు కుర్యాత్ ఘోరానుపద్రవాన్.
స్తమ్భశూలాని ఘోరాణి సర్వగాత్రేషు ముహ్యతః,
స్నేహస్వేదాదికస్తత్ర కారోఽవృత్తాదహరో విధిః. ౯౦

వ్యా. మిక్కిలి రూక్షమైనశరీరము కలవాడైనను, స్వల్పమైన బలము కలవాడైనను రూక్షమైన విరేచకౌషధమును త్రాగినయెడ, నయ్యది వాతమును ప్రకోపింపజేసి వెంటనే మిక్కిలి క్రూరములగు నుపద్రవములను కల్గించును. మరియు అవయవముల నన్నిటిని స్తంభింపజేసి క్రూరమైననోష్పిని కల్గించును. దానివలన మూర్ఛకూడ సంభవించును. ఇయ్యది యుపద్రవమును తొమ్మిదవ వ్యాపత్తు. (ఇది అయోగమున కల్గినది). ఈవ్యాపత్తు నందు వాతహరములగు స్నేహస్వేదాదివిధులన్నియు చేయదగును. (ఇచ్చట నతియోగ

మునంజేసి సంభవించిన స్తంభశూలాదులు స్వతంత్రములగుటచే నుపద్రవరూపములు కాకున్నను పారిభాషికముగ నుపద్రవరూపమైన వ్యాపత్తని నిర్దేశించబడినది.)

— (10) క్లమమనువ్యాపత్తు, దానిచికిత్స. —

మూ. స్నిగ్ధస్య మృదురోష్ఠస్య మృదూత్తిశ్చౌషధం కఫం,
పిత్తం వాతం చ సంకుఢ్య సతద్వ్రాగౌరవం క్లమమ్. ౯౨
దౌర్బల్యం చాఽజ్ఞసాదం చ కుర్యాదాశు తదుల్లిఖేత్,
లఙ్ఘనం పాచనం చాత్ర (కాలే) స్నిగ్ధం తీక్ష్ణం చ శోధనమ్. ౯౩

వ్యా. మిక్కిలి స్నిగ్ధమైనశరీరము కలవాడైనను, మృదువైన రోష్ఠము కలవాడైనను మృదువైనయాషధమును త్రాగినచో నయ్యది కఫపిత్తములను స్వస్థానమునుండి సడలించజేయును. అట్టికఫపిత్తములు వాతమును నిరోధించి, కునికిపాటుతోడను గౌరవము (శరీరము బరువుగనుండుట) తోడను కూడినక్లమమును బడలికను కల్పించును. మరియు బలహీనమును ఒడలిసోప్పలనుకూడ కల్పించును. అయ్యది క్లమమను పనియవ వ్యాపత్తు. (ఇది అయోగమున కల్గును.)

ఈవ్యాపత్తునందు తొలుత సౌషధశేషమును కఫపిత్తములను వెడలించజేసి, పిమ్మట స్నేహస్వేదవిధులజేసి స్నిగ్ధమును తీక్ష్ణంబునైన శోధసౌషధమును ఇయ్యవలెను.

— అథాయోక్తవిషయసంగ్రహము. —

తత్తత్త్వోక్తాః—

మూ. ఇత్యేతాః వ్యాపదః ప్రోక్తాః సరూపాః సచికిత్సితాః,
వమనస్య విరేకస్య కృతస్యాఽకుశలైర్నృణామ్. ౯౪
(విరేచనస్యాఽకుశలైః దత్తస్య వమనస్య చ)
ఏతాః విజ్ఞాయ మతిమాణ్ అవస్థాశ్చైవ తత్త్వతః,
(ధీమాణ్ విజ్ఞాయ తాస్తస్మాత్ అవస్థాశ్చైవ తత్త్వతః)
దద్యాత్ సంశోధనం సమ్యక్ ఆరోగ్యాధీనృణాం సదా. ౯౫

వ్యా. ఇతైరంగున ననమర్థులగువైద్యులు పొరబాటుచే ప్రయోగించిన వమన విరేచనౌషధముల సీమనుజాలకు సంభవించు వమనవిరేచనవ్యాపత్తులును, వానిస్వరూప లక్షణంబులును, వానిచికిత్సలును ఈయధ్యాయమున విస్తరముగ జెప్పబడినవి. బుద్ధి మంతుడగువైద్యుడు వీనినన్నిటిని వీరియవస్థాభేదములను వాస్తవ్యముగ పూర్తిగ నెరింగి

మనుజులను ఆట్టివ్యాపత్తుల గల్గుతుండునట్లు తగురీతిగ నారోగ్యము గల్గునట్లు వమనవిరేచనముల విధ్యుక్తప్రకారముగ నియ్యవలెను.

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తస్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
సిద్ధిస్థానే వమనవిరేచనవ్యాపత్నిద్ధిర్నామ
షష్ఠోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్యైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును చరక ప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరకసంహిత యను నాయుచ్ఛేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున వమనవిరేచనవ్యాపత్నిద్ధి యను షష్ఠాధ్యాయము సమాప్తము.

సప్తమాధ్యాయము

అవతరణిక:—వమనాదిపంచకర్తలతో తొలుత శోధనము చేసి విష్టుట వస్తీకర్త చేయవలెను కావున తొలుత వమనవిరేచనవ్యాపత్తులను వైయధ్యాయమున జెప్పి విష్టుట సీయధ్యాయమున వస్తీవ్యాపత్నిద్ధి చెప్పబడును:—

—ॐ వస్తీవ్యాపత్నిద్ధిప్రారంభము. ॐ—

మూ. అథాతో వస్తీవ్యాపత్నిద్ధిం వ్యాఖ్యాన్యామః.

౧

ఇతిహస్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. వమనవిరేచనవ్యాపత్నిద్ధిని చెప్పినదివలె వమనవిరేచనానంతర భావియగు వస్తీ (నిరూహవస్తీ) కర్త చే గల్గువ్యాపత్తుల నివర్తింప జేయదగు సుపాయముల బోధించు వస్తీవ్యాపత్నిద్ధిని భగవానుడగు నాశ్రేయు లుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము. (ఈయధ్యాయమున నిరూహవస్తీచే సంభవించువ్యాపత్తులే చెప్పబడునుకావున వస్తీశబ్దముచేత నిరూహవస్తీయే గ్రహింపబడును.)

మూ. క్షీఢైర్వౌదార్యగామ్భిర్యక్షమాదమతపోనిధిం,

పునర్వసుం శిష్యగణాః పప్రచ్ఛ విసయాన్వితః.

౩

కాః? కతి వ్యాపదో వస్తే? కిం సముత్థాన? లక్షణాః?

కా చికిత్సా? ఇతి ప్రశ్నా శ్రుత్వా తానబ్రవీద్ధురుః.

౪

వ్యా. విశదమైనబుద్ధియు, ధైర్యంబును, ఉదారభావంబును, గంభీరతయు, ఓర్పును, ఇంద్రియనిగ్రహంబును, తపశ్శక్తియు వీనికన్నిటికిని పెన్నిధానమైన పునర్వసువను సామాంతరముకల యాత్రేయుని అన్నివేళులు మున్నగుశిష్యగణము మిక్కిలివినయముతోడ యాక్రింద చెప్పబడువిధముగ ప్రశ్నముల నడిగిరి:—

(1) విద్యుక్తమునకు వ్యత్యస్తముగ చేయబడిన వస్త్రప్రయోగమువలన సంభవించు వ్యాపత్తులెవ్వి?

(2) అట్టివ్యాపత్తు లెన్ని?

(3) ఆవ్యాపత్తులు కల్గుటకు కారణములేవి?

(4) వాని వేరువేరులక్షణము లేవి?

(5) వానిచికిత్స యెద్ది?

అను నీయైన ప్రశ్నములను వస్త్రకర్తనుద్దేశించి యాత్రేయునిశిష్యబృంద మడిగెనని ముందువాక్యముతో నన్వయము.

— (1) (2) (3) వస్త్రవ్యాపత్తులు-పండ్రెండు, వానిసామాన్యకారణములును. —

మూ. నాతియోగౌ క్షమాత్థానే హిక్కాహృత్రాప్తిరూర్ధ్వతా,
ప్రవాహికా శిరోఽక్షార్తిః పరికర్తః పరిస్రవః, ౫
ద్వాదశ వ్యాపదో వస్త్రేః; అసమ్యగ్యోగసమ్భవాః,
ఆసామేకైకశో రూపం చికిత్సాం చ నిబోధత. ౬

వ్యా. అతియోగము, అయోగము, క్షమము, ఆధ్వానము, హిక్క (ఎక్కిళ్లు), హృదయప్రాప్తి, ఊర్ధ్వగమనము, ప్రవాహిక, శిరోర్తి, అంగార్తి, పరికర్తము, పరిస్రవము అను నీపండ్రెండును వస్త్రీకసంబంధించిన వ్యాపత్తులు. ఇయ్యవి నిరూపావస్త్రీయొక్క అయోగ-అతియోగ-మిథ్యాయోగరూపమైన అసమ్యగ్యోగము (విద్యుక్తమునకు వ్యత్యయముగ ప్రయోగించుట) వలన సంభవించును. ఈపండ్రెండు వస్త్రవ్యాపత్తులకును వేరువేరుగ లక్షణంబులును, వేరువేరుచికిత్సలును ఈక్రింద వరుసగ వివరింపబడును. (ఇచ్చట “ద్వాదశ వ్యాపదో వస్త్రేః” అనునంతవరకుం గలవాక్యముచేత “కాః వ్యాపదః? కతి?” అను రెండు ప్రశ్నముల కుత్తరము చెప్పబడినది. “అసమ్యగ్యోగసమ్భవాః” అనువిశేషణముచేత “కిం సముత్థానం” (అట్టివ్యాపత్తుకు కారణమెద్ది?) అను మూడవ ప్రశ్నమున కుత్తరముగ సామాన్యకారణము చెప్పబడినది. విశేషకారణంబులును అతియోగాదివివరణంబును వానివాని ప్రత్యేకలక్షణముల బెప్పుష్టలములయందు వివరింపబడును.)

మరియు మైనిదేశింపబడిన క్షమము మున్నగువ్యాపత్తులు కొన్ని అయోగము చేతను, కొన్ని అతియోగముచేతను సంభవించును. అయినను సంశోధనవ్యాపత్తులుగ జెప్పబడిన ఆధ్వానము మున్నగు పదివ్యాపత్తులను అయోగ-అతియోగజన్యములైనను వానికి సంబంధించిన హేతువులును లక్షణములును చికిత్సలును వేరువేరుగ చెప్పియుటకై ప్రత్యేకముగ జెప్పినవిధముగ, నిచ్చటను క్షమము మున్నగు వస్త్రవ్యాపత్తులకు హేతు-లక్షణ-చికిత్సావిశేషములు చెప్పియుటకై ప్రత్యేకవిశేష హేతులక్షణాదులు చెప్పబడును. వస్త్రవ్యాపత్తులైన క్షమాదులకు అయోగ-అతియోగములు సామాన్యకారణము లనియు, ప్రత్యేకముగ జెప్పుదునవి విశేషకారణములనియు ముఖ్యార్థము. ఈయుద్దేశముచేతనే “నాఁతియోగాత్ క్షమాద్ధానే...పరిస్రవః దత్తైవ వ్యాపదో వస్త్రేః” అని ప్రకారాంతరముగ కొందరు పఠించెదరు. ఈపాఠమున అయోగ-అతియోగములు క్షమాదులకు కారణములనియు, ఆరెంటిని వదలి తక్కినక్షమాదులు పదియును వస్త్రవ్యాపత్తులనియు స్ఫుటముగ నేర్పుదును. ఈపాఠము పూర్వార్థాయమున జెప్పబడినపద్ధతికి సమానార్థముగ నుండును; కాని వ్యాఖ్యానమున “కిన్తుపూర్వవివ పాఠో నిర్వ్యాహః” అని పూర్వపాఠమునే సమంజసముగ నభిప్రాయము సూచింపబడినది.

— (1) వస్త్రవ్యాపత్తులు పండ్రెండు. అందు అయోగవ్యాపత్తుయొక్క లక్షణము. —

మూ. గురుకోష్ఠేఽనిలప్రాయే రూక్షే వాతోల్బణేఽపి వా,

శీతోఽల్బలవణస్నేహద్రవమాత్రో ఘనోఽపి వా. ౭

వస్త్రస్సంక్షోభ్య తం దోషం దుర్బలత్వాదనిర్హరక,

కరోతి గురుకోష్ఠత్వం వాతమూత్ర శక్పద్గ్రహమ్. ౮

నాభినస్తిరుజం దాహం హృల్లేపం శ్వయంధుం గుదే,

కణ్ఠాగణ్ఠాని వైవర్ణ్యం ఆరుచిం వహ్నిమార్దవమ్. ౯

వ్యా. శీతవీర్యంబును, వైధవలవణమును స్నేహమును మిక్కిలి కొంచెముగ చేర్చబడినదియు, కొంచెముగ ద్రవమైనదియు, స్వల్పపరిమాణము కల్గినదియు, మిక్కిలి చిక్కమైనదియు నగు వస్త్రోష్ణమధమును, క్రూరకోష్ఠము కలవానికైనను, (మలపూర్ణమైన కోష్ఠము కలవానికైనను), వాతము ప్రధానముగ కలవానికైనను, రూక్షశరీరునకైనను, వాతం బధికముగ కలవానికైన ననుచుకొనినచో, నయ్యది సంక్షోభమును కల్గించి యాషధము అల్పవీర్యమగుటవలన దోషమును వెడలించ నమర్థముకానేరదు. దానంజేసి కోష్ఠము బరువుగ నుండును. వాతమూత్రప్రళేషములను వెడలనీయక నిరోధించును. నాభియందును

వస్త్రీయందును నొప్పినికల్గించును. తాపముకల్గును. హృదయమున పూయబడిన ట్లుండును. గుదస్థానమున వాపుకల్గును. దురదయు గ్రంథులును కల్గును. శరీరమున వర్ణము మారును. ఆరుచియు అగ్నిమాంద్యంబును కల్గును.

— అయోగవ్యాపత్తుచికిత్స. ౧౭ —

మూ. తత్రోష్ణాయాః ప్రమథ్యాయాః పానం స్వేదాః పృథగ్విధాః, ఫలవర్త్యోఽథ వా కాలం జ్ఞాత్వా శస్త్రం విరేచనమ్. ౧౦
బిల్వమూలత్రివృద్ధారు యవకోలకులుత్థవాః, సురాదిమూత్రవాః వస్త్రీః సప్రాక్ ప్రేష్యస్తమానయేత్. ౧౧

వ్యా. వైజేషీన అయోగవ్యాపత్తునందు ఉష్ణవీర్యము లైన ద్రవ్యములను పక్షము చేయబడిన ప్రమథ్య యనుపాచనకషాయమును త్రాగించవలెను. మరియు పలుచెరంగులైన స్వేదములను ఫలవర్తుల నుపయోగించవలెను. లేక విరేచనమునకు యోగ్యమైన యవస్థా భేదమును చక్కగ గమనించి యుక్తమని తోచినచో విరేచనాషధము నియ్యవలెను. మరియు మారేడుపేళ్లు, తెగడపేళ్లు, దేపదారుచెక్క, యవలు, రేగుపట్ట, ఉలవలు అను నీద్రవ్యములతోడను; సురామద్యము, సౌవీరకము తుషోదకము మున్నగు ద్రవములతోడను, వస్త్రీనూత్రీయమున జెప్పబడిన బలాదివస్త్రీయందలి కల్కద్రవ్యములతోడను కూడినవస్త్రీ ప్రయోగించి, అయోగమును కల్గించి బద్ధమైన బాపల నిలిచియుండు వస్త్రీని వెడలించవలెను.

ఇచ్చట ‘ఉష్ణాయాః ప్రమథ్యాయాః’ అనుచోట అతిసారచికిత్సమున “విప్పలీ నాగరం ధాన్యం... శ్లోకార్ధైరతిసారిణామ్” (చి. అ. ౧౯. శ్లో. ౨౧, ౨౨) అని చెప్పబడిన ప్రమథ్యమును గ్రహించునది. ప్రమథ్యమన పాచనకషాయమునకు ఆయుర్వేదసమయ సిద్ధమైన సంజ్ఞయని యెరుంగునది. ప్రమథ్యాకల్పనము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది. “ప్రమథ్యా ప్రోచ్యతే ద్రవ్య పలకల్పీకృతాత్ శృతాత్, తోయే షడ్భణితే తస్యాః పానమాచుః ఫలద్వయమ్” పలకరిమితమైన క్వాథ్యద్రవ్యమునం దారితలు జలమును చేర్చి కాచబడినది ప్రమథ్య యని యర్థము. ‘సప్రాక్ప్రేష్యః’ అనుపదముచేత వస్త్రీనూత్రీయమునందలి బలాదివస్త్రీలో “వచా శతాహ్వ ఘనపిప్పలీనాం కల్పైః” అని నిర్దేశించబడిన వస, సదాప మున్నగు ద్రవ్యకల్కమును గ్రహించునది.

— (2) వస్త్యతియోగవ్యావత్తులక్షణము, చికిత్సయు. —

మూ. స్నిగ్ధస్విన్నేఽతితీక్ష్ణోష్ణో మృదుకోష్ఠేఽతియజ్యతే,
తస్య లిక్టం చికిత్సా చ శోధనాభ్యాం సమా భవేత్. ౧౨

వ్యా. మృదుకోష్ఠము కలదానికి స్నేహస్వేదములచే స్నిగ్ధస్విన్నశరీరుడుగ నున్న పుడు మిక్కిలి తీక్ష్ణంబును ఉష్ణంబునైన వస్త్రీ నుపయోగించినయెడ, నయ్యది అతియోగమును కల్గించును. దానిలక్షణములను చికిత్సను వమరవిచేదనాతియోగములను జెప్పినదాని వలననే యెరుంగునది. (ఇచ్చట “అతితీక్ష్ణం శుభార్ద్రస్య...బలస్వరక్షయం దాహం కష్టాదోషం భ్రమం శృణావ్, కుర్యాచ్చ మధురైస్తత్ర” అని వైయధ్యాయమున జెప్పబడిన అతియోగలక్షణములను చికిత్సలను గ్రహించునది.)

— (3) వస్త్యతియోగమునగల్గు దాహమునకు చికిత్స. —

మూ పృశ్నివర్జీం స్థిరాం వద్దం కాశ్చర్యం మధుకం బలామ్,
(మధుకోత్పలం)

పిష్ట్యా ద్రాక్షం మధూకం చ ఊరే తజ్జ్వలథావనే. ౧౩

ద్రాక్షాయాః పక్వలోష్టస్య ప్రసాదే మధుకస్య చ,
వినీయ సఘృతం వస్త్రీం దద్యాద్దాహేఽతియోగజే. ౧౪

వ్యా. ముయ్యశుపాన్న, కొలపాన్న, తామరకమలము, నేలగుమ్మడు, అతిమధురము, చిట్టాముట్టి, ద్రాక్షపండు, ఇసుపుపువ్వుల పీరిని కల్కముజేసి అపుపాలయందు కలిపి, అందు దియ్యపుకడుగునీళ్లును, ద్రాక్షపండును, అతిమధురమును శీతకషాయముజేసి యాద్రవమును, పెంకునుకాల్చి నీటిలో ముంచి, చూటేటనీటిని కలిపి వస్త్రీని సిద్ధముచేసి ఘృతమును జేర్చి వస్త్యతియోగముచే కల్గినతాపమునందు వస్త్రీచేయవలెను. (ఇచ్చట ద్రాక్షపండును అతిమధురమును వేరువేరుగ నూరి నీళ్లలో కలిపి శీతకషాయవిధిప్రకారము తేటనీటిని వేరువేరుగ రెండుద్రవముల సిద్ధముచేయునది. కాలినముట్టిపెంకులను వైచి చూటేటనీటిని గ్రహించి, అపుపాలను, దియ్యపుకడుగును ఈయైదుద్రవముల నొకటిగ గూర్చి, అందు ముయ్యశుపాన్న మొదలగు వైజిప్సినద్రవ్యముల కల్కమును కలిపి మితముగ ఘృతమును కలిపి విఘృతైక్రకారము వస్త్రీప్రయోగము చేయునది.)

— (3) క్లమమును వస్త్రీవ్యావత్తులక్షణము. —

మూ. ఆమశేషే(దోషే) నిరూహేణ మృదునా దోష ఈరితః,
మార్గం రుణిధి వాతస్య హస్త్యగ్నిం మూర్ఛయత్యపి. ౧౫

(మూర్ఖయత్యనిలం మార్గం రుణధ్యగ్నిం హినస్తి చ)
క్లమం విదాహం హృచ్ఛాలం మోహపేష్టనగౌరవం,
కుర్యాత్

వ్యా. ఆమశేషము నిలిచియున్నపుడు మృదువైననిరూపావస్థ నిచ్చినయెడ దానం జేసి పిత్తకఫములతో కూడిన ఆమశేషము ప్రతుషితమై స్రోతోమార్గముల నడ్డగించును. జఠరాగ్నిని మందగింపజేయును. మార్గనిరోధముచే వాతము మిక్కిలి ప్రకోపమునొంది క్లమమును, సంతాపమును, హృదయశూలమును, మూర్ఖుని కల్గించును. శరీరమున మెలి బెట్టినవిధముగ బాధ కలుగును. శరీరము బరువుగ నుండును. ఇవి క్లమమును మూడవవస్థి వ్యాపత్తు.

— క్లమమును వస్థివ్యాపత్తు చికిత్స. —

మూ. స్వేదై ర్విరూక్షై స్తం పాచనై శ్చాప్యపాచరేత్. ౧౬
పిప్పలీక తృణోశీరదారుమూర్వాశృతం జలమ్,
పిబేత్ సౌవర్చలోన్మిశ్రం దీపనం హృద్విశోధనమ్. ౧౭
వచానాగరశ ఘృలాదధిమణ్డేన మూర్ఛితాః,
పేయాః ప్రసన్నయా వా స్యుః అరిష్టేనాసవేన వా. ౧౮
దారుత్రికటుకం పథ్యాం పలాశం చిత్రకం శటీం,
పిష్ట్యా కుష్ఠం చ మూత్రేణ పిబేత్ ఊరాంశ్చ దీపనాన్. ౧౯
వస్థిమస్య విదధ్యాచ్చ సమూత్రం దాశమూలికం,
సమూత్రమథ వా వ్యక్తలవణం మాధులైలికమ్. ౨౦

వ్యా. వైశిష్టినక్లమ మనువ్యాపత్తునందు రూక్షస్వేదములజేసి పాచనౌషధముల నియ్యవలెను. మరియు పిప్పళ్లు, కామంచిపూరి, పట్టివేళ్లు, దేవదారు, చాగపట్ట వీనినన్ని టిని సమభాగములుగూర్చి జలమును కాచి సౌవర్చలవణమునుకూర్చి త్రాగవలెను. దీనిచే నగ్నిదీప్తి కలుగును. హృదయమును శుభ్రపరచును. మరియు వస, శుంఠి, కచోరములు, ఏలకులు వీనినన్నిటి నొకటిగ కలిపి పెరుగుమిది మిగడతో నైనను, మధ్యముపై తేటతో నైనను, అరిష్టమును మధ్యముతో నైనను, ఆసవమునందైనను కూర్చి చక్కగ కలియబెట్టి త్రాగవలెను. మరియు దేవదారుచెక్క, త్రికటుకములు, కరకకాయలబెరడు, మోడుగ, చిత్రమూలము, కచోరములు, చెంగల్వకోష్ఠ వీనినన్నిటిని గోమూత్రమున నూరి త్రాగ

వలెను. అన్నిని దీపింపజేయు టొరములనైన గోమాత్రమున కలిపి త్రాగవలెను. మరియు దశమూలముల కషాయమున గోమాత్రమును కలిపియొనను, లవణముతోగూడిన మాధు తైలికవస్తిచైనను వస్తిప్రయోగము చేయవలెను.

ఇచ్చట “తౌరాంశ్వ దీపనాక్” అనుచోట గ్రహణీచికిత్సితము మున్నగుస్థల ములయందు “సమూలాం పిప్పలీం పాతాం” (చి. అ. ౧౧.) ఇత్యాదిగ్రంథముచే జెప్పబడిన పిప్పల్యాదితౌరము, భల్లాతకాదితౌరము మున్నగుతౌరముల గ్రహించునది. మరియు “ద్విపంచమాలస్య రసోఽష్టుయుక్తః...వ్యాధిహరః ప్రదిప్యః” (సిద్ధి. అ. ౩. శ్లో. ౩౧.) అని నిర్దేశింపబడిన “దాశమూలికం” అనుకదముచే గ్రహించునది. మాధుతైలిక వస్తి తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది. — “విరణ్ణకావ్యథ తుల్యంశం మధుతైలం పలాష్టకమ్, శతపుష్పా పలాథేన సైథవాధేన సంయుతమ్, మధుతైలకసంజ్ఞోఽయం వస్తిర్దూరుదిలౌఢితః, మేదోగుల్మక్రిమిస్థిహమలోదావర్తనాశనః, బలవర్ణకరశ్చైవ పృష్యో దీపనపాచనః” ఈమాధు తైలికవస్తిని గ్రహించునది. దీనివివరణము స్థలాంతరమున జూచునది.

— (4) ఆధ్వానము వస్తివ్యాపతులక్షణము. —

మూ. అల్పవీర్యో మహాదోషే రూక్షే క్రూరాశయే కృతః,
వస్తిర్దోషావృతో రుద్ధమార్గో రుద్ధ్యాత్ సమీరణమ్,
(వస్తిర్దోషావృతస్తూర్ధ్వమథో రుద్ధ్యాత్ సమీరణమ్). ౨౧
స విమార్గోఽనిలః కుర్యాత్ ఆధ్వానం మర్తపీడనం,
విదాహం గురుకోష్ఠస్య ముష్కవజ్జణవేదనామ్. ౨౨
రుణధి హృదయం శూతైః ఇతశ్చేతశ్చ ధావలి,

వ్యా. ప్రబలమైకదోషము కలవానికైనను, రూక్షశరీరమైనను, క్రూరకోష్ఠము కలవానికైనను మిక్కిలి స్వల్పవీర్యమైనవస్తిని ప్రయోగించినచో నయ్యది దోషమును హరించునానుర్ధ్వము లేమింజేసి యాదోషముచే నావరింపబడి యధోమార్గమున వెడల నీయక దోషముచే నడ్డగింపబడును. అట్టివస్తి వాతమును ఊర్ధ్వాధోమార్గముల వెడల నీయక నడ్డగించును. నిరోధింపబడిన యావాతము ప్రకోపించి మార్గాంతరముల వ్యాపించి వస్తిహృదయమర్తముల బాధించునట్టి యాధ్వానమును కల్పించును. దానంజేసి కోష్ఠముదికి బరువైయుండును. తీవ్రమైనతాపంబును పృషణములయందును గెజ్జలయందును తీవ్రమైన నొప్పి కల్గును. వాతము పలుచెరంగులైన పోటునొప్పి మొదలగుబాధల గల్గిం

చుచు హృదయమున వ్యాపించుచు, హృదయమును నిరోధించి కోవ్యమున నల్లెడల వ్యాపించి సంచరించుచుండును. (ఇయ్యది యాధ్యానమును నాల్గవవస్తివ్యాపత్తు. ఇదియు నయోగమున కల్గునది.)

— ఆధ్యానవ్యాపత్తుచికిత్స. ౧౯ —

మూ. శ్యామా ఫలాదిభిః కుప్తకృష్ణాలవణస్వపైః. ౧౩

ధూమమాషవచాకిణ్వతూరచూర్ణగుడైః కృతామ్,
కరాఙ్గుష్ఠనిభాం వర్తిం యవమధ్యాం నిధాపయేత్. ౧౪
(ప్రవేశయేత్.)

అభ్యక్తస్విన్న గాత్రస్య తైలాక్షాం స్నేహితే గుడే,
అథ వా లవణాఽగారధూమసిద్ధార్థకైః కృతామ్. ౧౫

బిల్వాదినా నిరూహస్యాత్ పీలుసర్వపమూత్రవాన్,
సరళామరుదారుభ్యాం సిద్ధం చైవాఽనువాసయేత్. ౧౬

వ్యా. వైశిష్ట్యేన యాధ్యానవ్యాపత్తునందు క్రింద జెప్పబడు చికిత్స చేయునది—
కల్పస్థానమున జెప్పబడిన శ్యామాది (నల్ల తెగడ మున్నగు) విరేచనద్రవ్యముల తొమ్మిదిటిని, ఫలాది (మ్రంగకాయ మున్నగు) వమనద్రవ్యము లారింటిని, చెంగల్వకోష్ఠ, పిప్పల్లు, సైంధవలవణము, ఆవాలు, కరిదూపము, మినుములు, వన, సురాబీజము, యవతూరము వీనినన్నిటిని చూర్ణము చేసి (యాచూర్ణమును వర్తిక జేయుటకు వలసినంత) బెల్లమును కలిపి, పిసికి ముద్దచేసి వర్తిభాగంపల యవచూర్ణ మిమిడియుండునట్లును చేతి బొటనవేలిలావును పొడవును కల్దియుండునట్లును వర్తిని సిద్ధముచేసి రోగియొక్క గుద ద్వారమునకు వర్తికిని ఆముదమునుపూసి, రోగికి అభ్యంగనమును స్వేదమునుజేసి, వైశిష్ట్యేన వర్తిని గుదద్వారమున నెక్కించవలెను. లేక సైంధవలవణమును కరిదూపము తెల్లవాలను గూర్చి చూర్ణముచేసి వైశిష్ట్యేనరీతిగ బెల్లమునుచేర్చి మర్దించి వర్తిచేసియైనను వైశిష్ట్యేన విధముగ రోగిగుదద్వారమున ప్రవేశింపజేయవలెను.

మరియు మూడవయధ్యాయమున జెప్పబడిన బిల్వాదిదశమూలములచే సిద్ధమైన వస్తియందు కొండగోగుపట్టను, ఆవాలను గోమూత్రమును కలిపి నిరూహవస్తి చేయునది. పిదప తెగడను, దేవదారును చేర్చి కాచబడిన తైలముచేత ననువాసనవస్తిని చేయవలెను.

ఇచ్చట “శ్యామాఫలాదిభిః” అనుచోట ద్వంద్వాంతమునందలి యాదిశబ్దమును రెండుపదములతో జేర్చి శ్యామాది, ఫలాది అని యన్వయించునది. ఈరెండుపదములచేత

కల్పస్థానమున 'ఫలజీమాతకేత్వాదు...కృతవేదనాం; క్యామాత్రివృచ్ఛతురజ్ఞాశ...
ద్రవస్తీనాశ్చ" (కల్ప. అ. ౧. సూ. ౬) అని నిర్దేశింపబడిన క్యామాది, ఫలాదిద్రవ్య
ముల గ్రహించునది. మరియు "బిల్వాద్విదా నిరూహస్సాస్యత్" అనుచోట వస్తినూత్రి
యమున "ద్వివశ్చములస్య రసోఽస్తుయుక్తః.....వ్యాధిహరః ప్రదిప్టః" (సిద్ధి.
అ. ౩. శ్లో. ౩౫) అని చెప్పబడిన బిల్వాది ద్వివచములనిరూహవస్తినీ గ్రహించునది.

—౨౨ (౧) హిక్కయను వస్త్రవ్యాపత్తులక్షణము. ౨౨—

మూ. మృదుకోష్ఠేఽ బలే వ స్తిరతితీక్ష్ణోఽతినిర్వరక్,

కుర్యాద్ధిక్కాం; హితం తస్మై హిక్కాఘ్నం బృంహణం చ యత్.

వ్యా. మృదుకోష్ఠము కలవానికిని బహినునకు మిక్కిలి తీక్ష్ణమైనవస్త్రాని
ప్రయోగించినచో నయ్యది దోషము నధికముగ వెడలించి హిక్కను (ఎక్కిళ్లును)
కల్గించును. అట్టియెడ హిక్కాచికిత్సితమున చెప్పిన హిక్కాహరచికిత్సలను బృంహణ
చికిత్సను చేయవలెను.

ఇచ్చట హిక్కాచికిత్సితమున 'వాతికాక్ దుర్బలాక్...రసాదిభిః,.....
బృంహయేదితరాక్ భిషక్, బర్హితిత్తిరి...హితాః" (చి. అ. ౧౭. శ్లో. ౯౦, ౯౩)
ఇది మున్నగు గ్రంథము చే జెప్పబడిన హిక్కాచికిత్సలను బృంహణములను ఎరుంగునది.

—౨౩ హిక్కావ్యాపచ్ఛికిత్స. ౨౩—

మూ. బలాస్థిరాదికాశ్చర్య త్రిఫలాగుడసైన్ధవైః,

సప్రసన్నారనాళామైః తైలం పక్వానువాసయేత్.

౨౪

కృష్ణాలవణయోరక్షం పిబేదుష్ణాఽమ్బునా యుతం,

(ఉష్ణామ్బునాఽక్షః పిప్పల్యాహితో లవణసంయుతః)

ధూమలేహరసక్షీరస్వేదాశ్చాఽన్నం చ వాతనుత్.

౨౫

వ్యా. చీట్టామట్టి, క్షిరాది (హ్రస్వ) పంచమాలములు, నేలగుమ్మడి, త్రిఫల
ములు, జెల్లము, సైంధవలవణము ఈ ద్రవ్యములకల్కమును, సురామద్యము, పులిగంజి,
పులుపురసములు వీనిని ద్రవములుగను చేర్చి పరిభాషానుసారము తైలమును పక్వముచేసి
యాతైలముచే హిక్కావ్యాపత్తునందు అనువాసనవస్త్రాని విధ్యుక్తప్రకారము చేయవల
యును. మరియు పిప్పళ్లును, సైంధవలవణమును చూర్ణముచేసి కర్షప్రమాణము వేడిసిగ్గలో
కలిపి త్రాగవలయును. వాతమును హరించునట్టి ధూమపానమును, లేహములను, మాంస
రసములను, క్షీరమును, స్వేదవిధులను, అహారమును ఉపయోగింపవలెను.

ఇచ్చట పంచకర్తయసిద్ధియందు “ప్రసక్తచ్ఛర్దినిశ్శీవికా శ్వాసకాస హిక్కారానాం ఊర్ధ్వగూతో వాయుః ఊర్ధ్వం వస్తి నయేత్” (సి. అ. 2. సూ. 15) అనువాక్యముచే హిక్కార సామాన్యముగ అనువాసనవస్తి దుష్టమని నిషేధించబడినను వస్తివ్యాపత్తురూపముగ సంభవించిన హిక్కాయందు అనువాసనవస్తి విశేషవిధిగ చెప్పబడినదిగాన యాగికమునే యెరుంగునది.

❧ (6) హృదయప్రాప్తియను వస్తివ్యాపత్తులక్షణము, దానిచికిత్స. ❧

మూ. అతితీక్షణః సవాతో వా న వా సమ్యక్ ప్రవీడితః,

ఘట్టయేద్ధృదయం వస్తిః; తత్ర కాశకుశేత్రైః. 30

స్వాత్సప్తులవణస్కంధకరీరబదరీఫలైః,

శృతైర్వస్తితః సిద్ధం వాతమైశ్చాచువాసనమ్. 30

వ్యా. మిక్కిలితీక్షణమైనవస్తిని ప్రయోగించినపుడు వస్తిని నిశ్చేషముగ ప్రయోగించుటచే వాతము ప్రవేశించుటవలనను, వస్తిని చక్కగ నొక్కక వృత్త్యస్తముగ నొక్కినను, అట్టివస్తి వైకి వ్యాపించి హృదయమునజేరి బాధించును. (ఇయ్యది అయోగముచే జరిగించిన హృదయప్రాప్తి యను నారవవస్తివ్యాపత్తు.) ఈవస్తివ్యాపత్తునందు కుశదర్భ, రెల్లుదర్భ, నీటిరెల్లు, (రోగభిషగ్నితీయమున జెప్పబడిన) అష్టస్కంధ-లవణస్కంధ ద్రవ్యములును, వెదురుమొలకలు, రేగుపండ్లు వీనిని చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన కషాయముతో నిరూహవస్తిని చేయవగును. మరియు వాతహరములగు దశమూలములు మున్నగు ద్రవ్యములజేర్చి సిద్ధముచేయబడిన స్నేహముతో ననువాసనవస్తిని చేయవలెను.

ఇచ్చట ‘అష్ట-లవణస్కంధ’ అనుచోట రోగభిషగ్నితీయాధ్యాయమున “అమ్రా మ్రాతక లకువ కరమర్ద.....ఇత్సప్తుస్కంధః” “నైథవసావర్చల.....వస్తిం వాత వికారిణే దద్యాత్” (మూ. అ. ౮. సూ. ౧౮౦. ౧౮౧) అనువాక్యములచే జెప్పబడిన అష్టస్కంధద్రవ్యములను, లవణస్కంధద్రవ్యములను యథాసంభవముగ గ్రహించునది.

❧ (7) ఊర్ధ్వగతమును వస్తివ్యాపత్తులక్షణము. ❧

మూ. వాతమూత్రపురీషాణాం దత్తే వేగాన్నిగృహ్లాతః,

అతి వా పీడితో వస్తిః ముఖేనాయాతి వేగవాన్. 31

వ్యా. నిరూహవస్తిని ప్రయోగించినపుడు అపానవాతముయొక్కయు మూత్రపురీషములయొక్కయు వేగములను వెడలనియక నిరోధించినను వస్తిని అధికముగ నొక్కి

ప్రయోగించినను, అట్టివస్త్రావధము వేగముతో నోటినుండి వెడలును. ఇయ్యది యూర్ధ్వగతును నేవవప స్తివ్యావర్త్య. (ఇది అతియోగముచే సంభవించును.)

— ౨౩ ఉర్ధ్వగతపస్తి నాకర్షించునుపాయము. ౨౩ —

మూ. మూర్ఖాచికారం తస్యాదౌ దృష్ట్వా శీతామ్బునా ముఖం,
సింహేత్ పార్శ్వోదరం చాధః ప్రమృజ్యాత్ వీజయేచ్ఛ తమ్.
కేశేష్వాల్స్య చా కాశే ధనుయాత్త్రాసయేచ్ఛ తం

(చాకేశం ధనుయాన్నామయేచ్ఛతం),

గోఖరాశ్యగవైస్సింహైః రాజప్రేమ్యైః తథోరవైః. 3౪

ఉక్మాభిలేవమవై శ్చ భీతస్యాఽధః ప్రవర్తతే,

(వస్తిం తస్యానయేదధః),

వస్త్రపాణిగ్రహైః కణ్ఠం రుద్ధ్యాన్న మ్రియతే యథా. 3౫

ప్రాణోదాసనిరోధాద్ధి ప్రసిద్ధతరమార్గవాన్ (గః),

అపానః పవనో వస్తిం తమాశ్వేవాపకర్షతి. 3౬

వ్యా. వైశ్విం యూర్ధ్వగతము వస్త్రావధము మూర్ఖసంభవించినపుడు గమించి వెంటనే చల్లనిస్థితచే ముఖముపై చిలకరించవలెను. ఇరుప్రక్కలను కడుపును చేతులతో క్రిందికి దృష్టి చరమవలెను. వీసలచే చల్లనిగాలి తగులునట్లు వినరవలెను. రోగియొక్క పెద్యులను చేతబట్టి వైకెత్తి విడలించవలెను. మరియు గోవులచేనైనను గాడిచెలచేనైనను గుడ్డములచేనైనను సింహములచేనైనను రాజభటులచేనైనను సర్పములచేనైనను ముడుచుచు కొరవకట్టెలచేనైనను, భయమునుకల్గించు నితరసాధనములచేనైనను రోగిని చెదరించి భయము గల్గించవలెను. అట్లు భయముచే నులికిపడుటవలన వైకివ్యాపించినపస్తి క్రిందికి దిగజారును. మరియు రోగియొక్క కంఠమును గుడ్డచుట్టి యైనను చేతితోనైనను ప్రాణమునకు హానికల్గకుండునట్లు బిగదీయవలెను. అట్లు కుత్తుక బిగబట్టుటవలన ప్రాణవాతమునకును ఉదాసవాతమునకు సంచరింప వలనుపడక నిరోధము కల్గును. దానందేసి యపానవాతము విఘ్నమునముకల్గి తానుసంచరించు మామూలు మార్గమున సంచరించుచు వైకి వ్యాపించినపస్తి క్రిందికి అతిశీఘ్రముగ నాకర్షించును. (కోష్ఠమున వైకివ్యాపించి సంచరించి ప్రాణ-ఉదాసవాతములు కంఠమును బిగబట్టుటచే వైకివెడల వలనుపడక క్రిందికివ్యాపించును. వానిచే సపానవాతము వైకి వ్యాపింప వలను పడక యడ్డగించబడి యథోమార్గముగ సంచరించుచు గుడద్వారమునుండి వెడలును. అట్టి

యెడ నూర్ధ్వముగ వ్యాపించినవస్తిని అపానవాతము మరల నధోమార్గమునజేర్చి గుడము నుండి వెడలించజేయునని భావము.)

—ॐ ఊర్ధ్వగవస్తివ్యాపచ్ఛికిత్స. ౧౯—

మూ. తతః క్రముకకల్కాక్షం
పాయయేతాఽష్టసంయుతం,
బౌష్ట్యాత్ తైష్ట్యాత్ సరత్వాచ్చ
వస్తిం సోఽస్యాఽనులోమయేత్.

32

వ్యా. వైశిష్ట్యమున యుపాయముల జేసినపిదప గొంటుపోకలచూర్ణమును అక్ష (కర్ష) ప్రమాణము పుల్లనిగంజిలో కలిపి త్రాగించినచో నయ్యది యుష్ణవీర్యంబును తీక్షణంబును నగుటవలనను శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించు సరగుణమును కల్గియుండుట వలనను వస్తిని అనులోమముగ జేయును.

—ॐ అపస్థాభేదముబట్టి చికిత్సావిశేషము. ౨౦—

మూ. పక్వాశయస్థితే స్విన్నే నిరూహో దాశమూలికః,
యవకోలకులుతైశ్చ విధేయో మాత్రసాధితః.

3౮

బిల్వాదిపంచమూలేన సిద్ధో వస్తిరురఃస్థితే,
శిరస్థే నావనం ధూమః ప్రచ్ఛాద్యం సర్వవైశ్చరః.

3౯

వ్యా. వస్తిబోషధము పక్వాశయమున నిలచియున్నయెడ స్వేదవిధిని చేసి పిదప దశమూలములకషాయమున యవలను రేగుశిత్తులను ఉలవలను చూర్ణముచేసి కలిపి గోమూత్రమునుతూడ చేర్చి నిరూహవస్తిని నిధ్యుక్తప్రకారము చేయవలెను. పక్షుల్లలమున వస్త్రోషధము చేరియున్నపుడు బిల్వవేరు మున్నగుమహాపంచమూలములచే సిద్ధమైన వస్తిని చేయనగును. వస్త్రోషధములో శేకదేశము శిరస్సున చేరియున్నయెడ నస్యవిధిని ధూమపానమును చేయించి అవాలను నూరి కల్కముచేసి శిరస్సున పూయవలెను.

—ॐ (౧) ప్రవాహిక యనువస్తివ్యాపత్తులక్షణము. ౨౧—

మూ. స్నిగ్ధస్విన్నే మహాదోషే వస్తిర్నైర్వల్యభేషజః,
ఉల్క్లిశ్యాఽల్పం హరేద్దోషం జనయేచ్చ ప్రవాహికామ్. ౪౦
సవస్తిపాయుశోఘేన జజ్ఞోరుసదనేన వా,
నిరుద్ధమార్గుతో జన్తుః అభీక్ష్యం సమ్ప్రవాహతే.
చ-సిద్ధి—36

వ్యా. స్నేహస్వేదవిధుల జేసికొని మిక్కిలి ప్రబలమైన దోషము గలవానికి మృదువును స్వల్పచరిమాణులును నగునౌషధముచే వస్త్రీ నువయోగించినయెడ దోషమును స్వస్థానమునుండి నడలించజేసి స్వల్పముగ నెడలించజేయును. దానంజేసి ప్రవాహికయను వ్యావత్తును కల్గించును. మరియు వస్త్రీయందును గుదమునందును శోథను, పిక్కులయందును తొడలయందును బాధ గల్గించును. ఆమనుజుడు నిరోధింపబడిన వాతముకల వాడై బలవంతముగ ముక్కుచు, పలుమారు కఫమును కొంచెముకొంచెముగ నెడలించును. ఇయ్యది ప్రవాహిక యనువస్త్రీవ్యావత్తు యెరుంగునది. (ఇయ్యది అయోగముచే సుభవింతు నెనిమిదవ వస్త్రీవ్యావత్తు.)

ఇచ్చట ప్రవాహికాలక్షణము సుశ్రుతమున నిట్లుచెప్పబడినది:—“వాయుర్విపృథో నిదితం బలాసం నుదత్యధస్తాత్ అహితాశనస్య, ప్రవాహితోఽల్పం బహుశోమ లాక్తం ప్రవాహికాంతాం ప్రవవత్తి శవ్జ్ఞాః” (సు. ఉ. ఆ. ౪౦.) ఈ శ్లోకము అతి సారవీరితమున వివరింపబడినది.

❧ ప్రవాహికావ్యావత్తుచిత్త. ❧

మూ. స్వేదాభ్యర్శ్నాన్నిరూపాంశ్చ శోధనీయానులోమికాః,
విదధ్యాల్లక్ష్మయిత్యా తు వృత్తిం కుర్యాద్విరిక్తవత్. ౪౨

వ్యా. వైజేషిని ప్రవాహికయనువ్యావత్తునందు స్వేదములను, అభ్యంగనములను, తెగడ మున్నగుశోధనీయగణద్రవ్యములతోడను వాతము ననులోమముగజేయు ఊరము చెరకురసము మున్నగువానితోడను కూడిన నిరూపావస్తులను ప్రయోగించి, లంకణము చేయించి, పిచ్చట విరేచనముసేవించినవానిబోలె పేయాదినంపర్జన క్రమమును ఆచరింపందగును.

❧ (9) శోధింపవస్త్రీవ్యావత్తులక్షణము. ❧

మూ. దుర్బలే క్రూరకోష్ఠే చ తీవ్రదోషే తనుర్మృదుః,
శీతోఽల్పశ్చావృతో దోషైః వస్త్రీః తద్విహతోఽనిలః. ౪౩
మూర్తైర్గ్రాత్రాణి సన్ధావన్ డాధ్వం మూర్ధ్ని విహన్యతే,
(మూర్తైర్గ్రాత్రాణ్యనుసరన్ డాధ్వం మూర్ధ్ని విధావతి.

(మూర్ధస్యపాహితః)

గ్రీవాం మన్యే చ గృహ్లాతి (సంస్తభ్య) శిరః కణ్ఠం భినత్తి చ.
బాధిర్యం కర్ణనాదం చ పీనసం నేత్రవిభ్రమం,

వ్యా. బలహీనుడును, క్రూరమైనకోపముకలవాడును, తీవ్రమైనదోషము కలవాడును నగుమనుజునకు మృదువును శీతవీర్యంబును అల్పపరిమితంబునైన వస్తిని ప్రయోగించినచో నయ్యది దోషములచే నావరింపబడును. దానంజేసి వాతము ప్రకోపించి శరీరమునందలి మార్గములలో సంచరించుచు వైకి వ్యాపించి, శిరస్సున నభిఘాతమునొంది, కంఠమును మన్యయను పెడకు వెనుకటినరములను వ్యాపించి స్తంభింపజేసి, శిరస్సునందును కంఠమునందును పగులదీయునట్లు బాధనుకల్గించును. చెవుడును కల్గించును. చెవులలో ధ్వని బుట్టించును. పీనసమును కల్గించును. కన్నులు తిరుగునట్లుండును. ఇయ్యది శిరోఽర్తియను తొమ్మిదవవ స్తివ్యాపత్తు. (ఇది ఆయోగముచే గల్గినది.)

— శిరోర్తి వ స్తివ్యాపత్తుచికిత్స. —

మూ. కుర్యాదభ్యజ్ఞానం త్రైలలవణేన యథావిధి. ౪౫

(త్రైల లవణేనాఽవగాహయేత్.)

యుష్ణాత్ ప్రథమనైర్నవైశ్చ ధూమైరస్య విరేచయేత్,

(ధూమైరాస్యవిరేచనైః)

తీక్ష్ణాఽనులోమికేనాథ స్నిగ్ధం భుక్తేఽనువాసయేత్.

(విరేచనైర్నిరూహైశ్చ వ స్తిభిశ్చానులోమికైః)

౪౬

వ్యా. వైశ్ఠ్యేన శిరోఽర్తివ్యాపత్తునందు నైంధవలవణముతోఁకూడిన త్రైలముచే నభ్యంజనము యథోక్తముగ చేయించవలెను. మరియు ప్రథమననస్యములచేతను ధూమ పానములచేతను శిరోవిరేచనమును చేయించవలెను. భుజించినపిదప స్నేహమునుచేసి తీక్ష్ణంబును వాతము ననులోమముగ చేయునదియునగు నౌషధముచే ననువాసనవస్తిని, భుజించినవెనుక చేయవలెను.

— (10) అంగార్తియను వ స్తివ్యాపత్తులక్షణము. —

మూ. స్నేహస్వేదైరనాపాద్యగురుతీక్ష్ణోఽతిమాత్రయా,

యస్య వ స్తిః ప్రయుజ్యేత సోఽతిమాత్రం ప్రవర్తయేత్. ౪౭

(సుస్నిగ్ధస్విన్నదేహస్య యస్య వ స్తిర్విధీయతే,

అతితీక్ష్ణో గురుశ్చైవ సోఽతిమాత్రం ప్రవర్తయేత్)

(విరేచనైర్నిరూహౌశ్చ వస్త్రభిశ్చానులోమితైః,
అతిత్క్ష్ణోగురుతైష్ఠ సోలిమాత్రం ప్రవర్తయేత్)
సుతేషు తస్య దోషేషు నిరూఢస్యాతిమాత్రశః,
స్తభోదావృత్తకోష్ఠస్య వాయుస్సమ్ప్రతిహన్యతే.

౪౮

విలోమనముద్భూతో రుజత్యక్తాని దేహినః,

గాత్ర వేష్టననిస్తోదభేదస్ఫురణజృమ్భణైః.

(రుక్తోదకమ్పనం స్తమ్భసాదవేషధుజృమ్భణైః.)

౪౯

వ్యా. స్నేహస్వేదవిధులజేయకయే గురువులు తీక్షణములు నగువస్త్రని అధికపరి
మాణముగ ప్రయోగించినయెడ నయ్యది శరీరమునందలి దోషములను ప్రమాణాధికముగ
వెడలించును. అట్టినిరూహవస్త్రయొక్క అతియోగమునంజేసి దోషము లధికముగ ప్రవించి
మనుషుని కోష్ఠము స్తంభించి వాతము డోర్ధ్వముగ వ్యాపించును. విలోమగతి నొందిన
వాతము మిక్కిలి ప్రకుపితమై అవయవములయందు మెలిబెట్టినవిధముగను, సూడుల
బొడిచినవిధముగను, చగులదీయునట్లును బాధల గల్గించును. ఒడలివిరుపుల బుట్టించును.
ఇయ్యది అంగార్తియను పదియవవస్త్రవృత్తు. (ఇది వస్త్ర్యతియోగమున సంభవించును.)

❖ అంగార్తివస్త్రవృత్తికిత్స. ❖

మూ. తం త్రైలలవణాభ్యక్తం నేదయేదుష్ణవారిణా,

ఏరణ్డపత్రనిష్కాన్వితైః ప్రస్తరైశ్చోపపాదయేత్.

౫౦

యవాః కులుత్థాః కోలాని షఙ్చమూలే తథోభయే,

జలాధకద్వయే పక్త్వా పాదశేషేణ తేన చ.

౫౧

కుర్యాత్ సవిల్వత్రైలోష్ణలవణేన నిరూహణం,

తం నిరూఢం సమాశ్విస్తం ద్రోణ్యాం సమవగాహయేత్.

౫౨

తతో భుక్తవతస్తస్య కారయేదనువాసనం,

యష్ట్రీచుధుకత్రైలేన విల్వత్రైలేన వా భిషక్.

౫౩

వ్యా. వైశేషిణిని అంగార్తివస్త్రవృత్తిచే బాధితుడైనవానికి నైంధవలవణా
ముతోకూడిన త్రైలముచే శరీరమునందంతటను అభ్యంగనముచేయించి వేడిసిల్లచే స్నానము
చేయించవలెను. పిమ్మట అముచపాకు కషాయముచే స్వేదనముచేసి విధిప్రకారము ప్రస్తర
స్వేదముల చేయవలెను. మరియు యవలు, ఉలవలు, రేగుపండ్లు, మహాపంచమూలములు,

హస్తపంచమాలములు, (అను రెండువిధములైన పంచమాలములు), అను నీద్రవ్యములను రెండాధకముల పరిమితమైన జలమునచేర్చి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు కావ్యధము చేసి, అందు బిల్వతైలమును సైంధవలవణమును కలిపి సుఖోష్ణముగజేసి విభవ్యక్తప్రకారము నిరూహపత్తిని చేయవలెను. అట్టినిరూహపత్తిచే సమ్యగ్యోగమును గమనించి వానికి సేదదీర్చి సుఖోష్ణజలముతో నిండినతొట్టియందు అపగాహస్నానమును చేయించవలెను. పిమ్మట సముచితముగ నాహారమును భుజింపజేసి అతిమధురమునైనను బిల్వపేరునైనను చేర్చి పక్వఃపచేయబడిన తైలముచే విధిప్రకారము అనువాసనపత్తిని చేయవలెను.

(11) పరికర్తక యనువస్త్ర్యావత్తు లక్షణము. ౧౯

మూ. మృదుకోష్ఠాల్పదోషస్య రూక్షస్తీక్ష్ణోఽతిమాత్రవాక్, ౧౮
 వస్త్రీర్దోషాన్నిరస్యాశు జనయేత్పరికర్తకమ్.
 త్రికవంజ్ఞణవస్త్రీనాం తోదం నాభేరథోరుజం,
 విబుధోల్పాల్పముత్థానం వస్త్రీనిర్దేఖనాద్భవేత్. ౧౯

వ్యా. మృదువైనకోష్ఠము కలవానికిని, స్వల్పదోషము కలవానికిని రూక్షంబును తీక్ష్ణంబును నగుపత్తి ప్రయోగించినను, ప్రమాణాధికముగ ప్రయోగించినను కోష్ఠము నందలి దోషములను వెడలించి పరికర్తక యనువ్యావత్తును కల్పించును. దీనియందు త్రిక (పిన్నెముకకు క్రిందిసంధి) ప్రదేశమునందును గెజ్జలయందును వస్త్రీయందును సూదుల బొడిచినవిధముగ పోటును, నాభికి క్రిందిభాగమున నొప్పిని కల్పించును. మలము బద్ధగించి కొంచెముకొంచెముగ వెడలును. అట్టియుపద్రవములు తీవ్రమైనవాతము వస్త్రీనాకర్పించుటచే సంభవించును. (ఈవ్యావత్తు వస్త్రీలియోగముచే గల్గు పదునొకండవది.)

పరికర్తకావ్యావత్తు విశిష్ట. ౨౦

మూ. స్వాదుశీతౌషధైస్తత్ర పయశ్శ్వాదిభిశ్శృతం,
 యప్త్యాహ్వతిలకల్కాభ్యాం వస్త్రీస్సాన్యత్ క్షీరభోజినః. ౧౮
 ససర్జరసయప్త్యాహ్వజిజీవీకర్దమాజ్ఞానం,
 వినీయ దుగ్ధేవ వస్త్రీస్సాన్యత్ వ్యక్తామ్లమృదుభోజినః. ౧౯

వ్యా. వైశేషిణవస్త్రీ వ్యావత్తునందు మధురంబులును శీతపీర్వంబులును నగు చెరకు మొదలగునౌషధములను అతిమధురముయొక్కయు సువృలయొక్కయు కల్కమును గూర్చి కాచబడినపాలచే వస్త్రీనిచ్చి పాలను ఆహారముగ బెట్టవలెను. మరియు సర్జరసము

(మడ్డిపాలు), అతిమధురము, మంజుషీ, చందనము, రసాంజనము అను నీయాషధములను పాలలో కలిపి కాచి వస్త్రప్రయోగము చేయనగును. మిక్కిలి పులుపుకల్గి మృదువైన యాహారమును భుజింపనగును.

—ॐ (12) పరిస్రవమును వస్త్రవ్యాపత్తులక్షణము. ॐ—

మూ. పిత్త (రోగే) రక్తైఽఅమృతాణ్ణోవా తీక్ష్ణోవా లవణోఽథవా,
 . వస్త్రస్థిఖితి పాయుం తు క్షీణోతి విదహత్యపి. ౫౮
 స విదగ్ధః స్రవత్యస్రం పిత్తం చానేకవర్ణవత్,
 సార్యతే బహువేగేన (బహుధా హ్యతివేగేన)
 మోహంగచ్ఛతి చాసకృత్. ౫౯

వ్యా. సామాన్య పిత్తరోగమునందైనను, రక్తపిత్తమునందైనను, ఉష్ణవీర్యమయిన వస్త్రినైనను, తీక్షణమైనవస్త్రినైనను, లవణముతో కూడిన వస్త్రినైనను, ప్రయోగించినచో, నయ్యది గుడమును గీచును. హింసాకరమైన బాధ పెట్టును. తీవ్రమైనమంట కల్గించును. అట్టివస్త్రీ విదాహముతోకూడి అనేకవర్ణములతో కూడినరక్తమును పిత్తమును స్రవించ జేయును. మిక్కిలివేగముతోకూడి పలుమారు రక్తము స్రవించుటవలన పలుమారు మూర్ఛ కల్గును. ఇయ్యది పరిస్రవమును పండ్రెండవవ్యాకత్తు. (ఇది వస్త్రప్రయోగమున సంభ వించును.)

—ॐ పరిస్రవవ్యాపత్తుచికిత్స. ॐ—

మూ. ఆర్ద్రశాల్మలివృన్తైస్తు త్కుణ్డైరాజం పయః శృతం,
 సర్పిషా యోజితం శీతం వస్త్రీమస్తై ప్రదాపయేత్. ౬౦
 వటాదిపల్లవేష్వేష కలోపీ యవతిలేషు చ,
 సువర్చలోపాదికయోః కర్బుదారే చ శస్యతే. ౬౧
 గుదే నేకాః ప్రదేహాశ్చ శీతాః సుస్యర్కధురాశ్చ యే,
 రక్తపిత్తాతిసారఘ్నీ క్రియా చాత్ర ప్రశస్యతే. ౬౨

వ్యా. వచ్చివిగనుండు బూరుగపువ్వుల తొడిమలను నలియగొట్టి, మేకపాలలో కలిపి కాచి, అందు నేతినికూడకలిపి చల్లగజేసి వ్రైజెప్పినవ్యాకత్తునందు వస్త్రీనియవల యును. ఈకల్పప్రకారముగా మణ్ణిమొదలగువాని చిగళ్లతోను, చక్రవర్తికూరతోను,

బచ్చలియాకుతోను, దేవకాంచనముతోను, కల్పించి వస్త్రప్రయోగము చేయుట చాల ప్రశస్తము. మరియు గుదస్థానమున శీతవీర్యములును, శీతస్పర్శములును, మధురరసంబులును అగునాషధములచే తడుపుటయు, పట్టుచేయుటయు చాలమంచిది. మరియు చికిత్సాస్థానమున చెప్పబడిన రక్తపిత్తహరంబులును, అతిసారనాశకంబులును అగుచికిత్సలన్నియు సీవ్యాపత్తున నుపయోగించుట చాలప్రశస్తము. (ఇతైరంగున “గురుశ్శ్లే నిల ప్రాయే” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన వైగ్రంథముచేత ‘కిం లక్షణం? కా చికిత్సా’ అను నాలుగైదుప్రశ్నముల రెండిటికిని ఉత్తరముగ పండ్రెండువస్త్ర్యాపత్తుల లక్షణములును వానిచికిత్సలును వేరువేరుగ చెప్పబడినవి.)

—ॐ వస్త్రయొక్కమృదుత్వ-తీక్ష్ణత్వముల గల్పించువిధము. ॐ—

మూ. తీక్ష్ణత్వం మూత్రపీల్వగ్నిలవణతౌరస్వవైః,

ప్రాప్తకాలం విధాతవ్యం క్షీరాదైర్హిర్దాదవం తథా.

౬౩

వ్యా. వైశిష్ట్యబడిన వస్తులయందును, వస్త్రప్రకరణ సామాన్యముగను, మృదుతీక్ష్ణ భేదములుగ అచ్చటచ్చట చెప్పబడినవి. అట్టిమార్దవమును తీక్ష్ణత్వమును కల్పించుద్రవ్య గణము ఈశ్లోకముచే నిర్దేశింపబడును:—గోమూత్రము, కొండగోగుకాయలు, చిత్ర మూలము, సైంధవలవణము, యవతౌరము మున్నగుతౌరములు, ఆచాలు, అను సీద్రవ్యములసంసర్గముచే వస్త్ర్యాపధమునకు తీక్ష్ణత్వమును కల్పింపవగును. పాలు మొదలగుద్రవ్యముల సంసర్గముచే మృదుత్వము కల్గును. కావున ఆనూఅసనరమునుబట్టి రోగము యొక్క బలాద్యనుగుణముగ వస్త్ర్యాపధమునకు తీక్ష్ణత్వమునైనను, మృదుత్వమునైనను వైశిష్ట్యనద్రవ్యములసంసర్గముచే గల్పించి నుపయోగించవలయునని భావము.

—ॐ వస్త్రప్రయోగముచే సర్వశరీరమలహరత్వనిర్ణయము. ॐ—

మూ. ఆపాదతలమూర్ధస్థాన్ దోషాన్ పక్వాశయే స్థితః,

వీర్యేణ వస్త్రీరాదత్రై ఖస్థోఽర్కో భూరసానివ.

౬౪

వ్యా. మనుజులశరీరమున పాదముల మొదలుజేసి శిరస్సువరకును గలసర్వావయవములయందలి దోషముల నన్నిటిని ఆమాశయమున ప్రయోగింపబడిన వస్త్ర్యాపధము తనయందలి స్వభావసిద్ధమయిన శక్తిచే (ఆకసముననుండు సూర్యుడు భూమియందలి జలము నాకర్షించుభంగి) అభిశీఘ్రముగ నాకర్షించును. (తక్కినపాదనాద్యోపధములు తనయందలి వీర్యముచే కాలాంతరమున స్వకార్యమును నివర్తింపజేయును. కాని వస్త్ర్యాపధము అటుకాక ప్రయోగించినవెంటనే తనశక్తిచే స్వకార్యమును నిర్వర్తించి దోష

మల హరించునని భావము. ఈవిషయమునే సుశృతాచార్యుడును నిట్లుపదేశించెను. “ఏర్పేణ వస్తిరాదత్రే దోషానామస్తకాదపి, చక్వాకయథోఽమృర గోభూమేరరోక్ర ససానివ” (సు. చి. అ. 3 గీ.)

❧ వ స్తిశరీరమునందలి మలంశమునుమాత్రము హరించువిధము. ❧

మూ. యద్వత్కుసుమ్యసంమిత్రాత్తోయాద్రాగం హరేత్పటః,
తద్వద్భ్రమీకృతాత్ దేహాత్ నిరూహో నిర్హరేన్దలాన్. ౬౪

వ్యా. లోకమున కుసుంభవర్ణమును కల్పించు వర్ణకరచార్ణముతో కలిసినజలము నుండి వస్త్రము వర్ణమునుమాత్రము (జలమును వదలి) ఆకర్షించువిధముగ, స్నేహస్వేద విధులచే ద్రవించి పట్టువదలి శీఘ్రములైనదోషములు గలశరీరమునుండి ప్రసాదాంశ మునుమాత్రము వదలి దోషములను మలములనుమాత్రము విధ్యుక్తముగ ప్రయోగింప బడినవస్తి యాకర్షించును. (మనుజులచే భుజింపబడినయాహారము జాతరాగ్నిచేతను ధాత్వగ్నులచేతను విపాకమునొంది సారరూపముగను దోషమలరూపముగను పరిణా మించును. అందు మలములమాత్రము ఆకర్షించి శరీరమును నిర్ద్వంధముగచేయునది వస్తి యని భావము.)

❧ అభ్యాసోక్తవిషయసంగ్రహము. ❧

మూ. ఇత్యేతాః వ్యాపదః ప్రోక్తాః వస్త్రేస్సాకృతిభేదజాః,
బుద్ధ్యా కాత్రేన్నన తాన్ వస్త్రీన్ నియుజ్ఞాన్నాపరాధ్యతి. ౬౫

వ్యా. ఇత్యైరంగన వస్తియొక్క అయోగ. అతియోగ. మిథ్యాయోగములచే సంభ వించువ్యాపత్తులను, వానిలక్షణంబులను, వానిచికిత్సితములను వివరించి చెప్పబడినవి. వీనినన్నిటిని పూర్తిగ నెరింగి విధ్యుక్తమునకు వ్యతిరేకములేక వస్త్రులను యుక్తియుక్తముగ ప్రయోగించినచో వైద్యుం డొకవ్వడును పారబడక కార్యసిద్ధిని బడయగలడు. (వస్తి వ్యాపత్తుల కెడమియ్యక రోగికింగలదోషముల హరింపజేయ సమర్థుడగునని భావము.)

❧ అభ్యాససూక్తి. ❧

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
సిద్ధిస్థానే వస్తివ్యాపత్తిస్థిర్నామ సప్తమోఽభ్యాసః.

వ్యా. ఇత్యైరంగన నగ్నివేశకృతంబును చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహిత యనునాయుర్వేదతంత్రమున దృఢబలసంపూరితమైన సిద్ధిస్థానమున వస్తివ్యాప త్తిస్థి యను సప్తమాభ్యాసము సంపూర్ణము.

అష్టమాధ్యాయము.

అవతరణిక:—పూర్వాధ్యాయమున వస్తివ్యాపత్తుల శమింపజేయునుపాయముల వివరింపబడినవి. పిమ్మట అట్టివ వస్తివ్యాపత్తుల శమింపజేయు మరికొన్నియుపాయాంతరముల జెప్పనట్టి ప్రాస్థతయోగికి సిద్ధి యనునధ్యాయము వివరముగ జెప్పబడును.

—ॐ అధ్యాయప్రారంభము. ॐ—

మూ. అథాతః ప్రాస్థతయోగికిం (ప్రాస్థతయోగీయాం) సిద్ధిం

వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. వస్తివ్యాపత్తిసిద్ధిని చెప్పినపిదప ప్రాస్థతయోగికి (ప్రాస్థతప్రమాణముచే నుపలక్షితములగు యోగముల నధికరించి చేయబడు) సిద్ధిని, భగవానుడగు నాశ్రేయమహర్షి యుపదేశించినదానికన్న న్యూనాలేకము కాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

—ॐ విషయనిర్దేశము. ॐ—

మూ. అథేమాం సుకుమారాణాం నిరూహాన్ స్నేహనాన్ మృదూన్, కర్తృణా విప్లుతానాం చ వత్స్యామి ప్రసృతైః పృథక్.

3

వ్యా. పిమ్మట సుకుమారులకును పనుల చేయుటచే బడలియున్నవారికిని ఉపయోగింపదగినవియగు మృదువులును స్నేహనములునైన నిరూహపస్తులను ప్రసృతప్రమాణములతో పేరుపేరుగ చెప్పబడును.

—ॐ { (1) మార్దవస్నేహనములైననిరూహపస్తులు తొమ్మిది. అందు వాతహరంబును పర్ణకరంబునునగు నిరూహపస్తీ. } ॐ—

మూ. ఊరాత్ ద్వా ప్రసృతౌ కార్యౌ మధులైలఘృతౌ త్రయః, ఖజేన మథితో వస్త్రీః వాతఘ్నో బలవర్ణకృత్.

౪

వ్యా. ఆవుపాలు రెండుప్రసృతములు, తేనెయు తైలంబును ఘృతంబును పేరుపేర నొక్కొక్కప్రసృతమువంతున చేరి మూడుప్రసృతములు, వీనినిన్నిటి నొకటిగ కలిపి కవ్యముతో కలియబెట్టి వస్త్రీప్రయోగముచేసిన వాతమును హరించి బలమును శరీరకాంతిని కల్పించును.

ఇచ్చట సీవిషయము నెరుంగునది:—ఎచ్చట ద్రవ్యములను విశేషవిధిగ ప్రత్యేకించి నిర్దేశించియుండునో ఆయోగములయందు నిర్దేశింపబడిన ద్రవ్యములమాత్రమే చ-సిద్ధి—37

గ్రహించవలెగాని నిరూహవస్తియందు సామాన్యముగ నిర్దేశింపబడిన కల్పాదుల గ్రహించ నవసరములేదు. ఈన్యాయముననుసరించి యాయోగమునందు మైనెనిర్దేశింపబడిన ఊరాది ద్రవ్యములమాత్రమే గ్రహించవలెగాని అనుక్తకల్పాదుల గ్రహించ బనిలేదు. మరియు నేవస్తియోగములయందు ద్రవ్యపరిమాణము నిర్ణయముగ బేర్కొనబడునో, అచ్చట నిరూహసామాన్యముగ జెప్పబడిన వస్తిప్రమాణమును గ్రహించక నిర్ణీతపరిమాణముగనే గ్రహించవగును. ఏయోగములయందు ద్రవ్యేకదేశమునకు మాత్రము పరిమాణమును నిర్దేశించి, కొన్నిటిపరిమాణమును నిర్దేశింపకుండునో, అట్టిస్థలమున అనుక్తపరిమాణద్రవ్యము లకు నిరూహసామాన్యముగ జెప్పబడిన పరిమాణమునే గ్రహించునది. ఈన్యాయము ననుసరించి మైయోగమున ఊరాదులకు పరిమాణము నిర్దేశింపబడినది, కావున సామాన్య నిర్దిష్టపరిమాణము గ్రహించవగుదు. ఈనిర్ణయము నీక్రిందియోగములకును అన్వయించు కొనునది.

(2) వాతహరనిరూహవస్తి. ౧౯

మూ. ఏకైకః ప్రసృతస్తైలప్రసన్నాఽద్రసర్పిషాం,
బిల్వాద్వి మూలకాన్వాథాత్ ద్వాకాల్పాథాత్ ద్వా స వాతనుత్. ౧౯

వ్యా. తైలము, మద్యముపైలేట, లేనె, ఘృతము ఇవి ప్రత్యేక మొక్కక ప్రసృతమువంతునను, బిల్వాద్విమూలహాపంచమూలములకాన్వాథము రెండుప్రసృతములును, ఉలవలకషాయము రెండుప్రసృతములును చేర్చి వస్తినిచేసిన వాతమును హరించును.

౨౦ (౩) వాతహరనిరూహవస్తి రెండవది. ౨౦

మూ. పశ్చిమూలరసాత్ పశ్చ ద్వా తైలాత్ డ్రసర్పిషాః,
ఏకైకః ప్రసృతో వస్తిః స్నేహనీయోఽనిలాపహః. ౨౦

వ్యా. పంచమూలకషాయము ఐదుప్రసృతములు, తైలము రెండుప్రసృతములు, లేనె యొకప్రసృతము, నెయ్యి యొకప్రసృతము ఈభాగములప్రకారము మైద్రవ్యముల నన్నిటిని గూర్చి కవ్యముతో కలియచిలికి వస్తిచేయించిన రూక్షముగనుండుశరీరము స్నిగ్ధ మగును. వాతమును హరించును.

(4) ౨౧ శుక్రకరనిరూహవస్తి. ౨౧

మూ. సైన్ధవార్ధాక్ష ఏకైకః డ్రాద్రతైలపయోఘృతాత్,
ప్రసృతో హృపుషా కర్షో నిరూహః శుక్రకృత్పరమ్. ౨౧

వ్యా. సైంధవలవణము అర్ధకర్షము, లేనె తైలము పాలు నెయ్యి ఇవి ప్రత్యేకము ఒక్కొక్క ప్రస్థతము, బోడతరము కర్షమాత్రము వీనినన్నిటి నొకటిగగూర్చి కలియ బెట్టి నిరూహవ స్తిజేసిన శుక్రమును మిక్కిలి వృద్ధి నొందించును.

—౧౭ (౩) మేహాదిహర పంచతి క్తనిరూహవ స్తి. ౧౬—

మూ. పటోలనిమ్మభూనిమ్మరాన్నాసప్తచ్ఛదామ్మసః,
చత్వారః ప్రస్థతాః, ఏకో ఘృతాత్ సర్వవకల్మిషః. ౮
నిరూహః షష్ఠాతిక్తోఽయం మేహః౭భిష్యన్దకుష్ఠనుత్,

వ్యా. చేదుపొట్ట, వేపపట్ట, నేలవేము, సన్నరాష్ట్రము, ఏడాకులపొన్న ఈయైది టిని సమభాగములుగగూర్చి యీక్వాఢ్యమునకు నాలుగింతలు నీళ్లు కలిపి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు కాచబడినకషాయము నాల్గుప్రస్థతములు, నెయ్యి, యొక ప్రస్థతము, ఆవాలకల్మము వీనినన్నిటి నొకటిగగూర్చి నిరూహవ స్తిచేసిన నియ్యది పంచతి క్తనిరూహ వ స్తి యనబడును. ఇయ్యది ప్ర మేహమును, అభిష్యందమును శేత్రరోగమును, కుష్ఠమును హరించును.

ఇచ్చట సర్వ వకల్మమునకుమాత్రము పరిమాణము చెప్పబడలేదు. ఐనను ద్వాదశ ప్రస్థతపరిమితవ స్తికి కల్మము రెండుపలములు సామాన్యముగ విహితముకావున నీయోగ మునందు పటోలాదిక్వాఢ్యంబును ఘృతంబును చేరినసమదాయము ఐదు ప్రస్థతముల యందు ఆవాలకల్మమును ఆరవవంతు తక్కువైన పలప్రమాణముగ జేర్చుకొనునది. ఇత్తైరంగుననే స్థలాంతరములయందును ఔషధ ప్రమాణానుసారముగ కల్మ పరిమాణమును కల్పించునది. ఈకల్మసామాన్యపరిమాణనిర్దేశము జతుకర్ణతంత్రమున గిట్టున్నది.—
“చతుర్వింశతికే పుటకే పేష్యాణాం ద్విపలమ్.”

—౧౮ (౪) క్రి మినాశన విడంగాదినిరూహవ స్తి. ౧౭—

మూ. విడజ్జత్రిఫలాశి గ్రుఫలముస్తాఖుపర్ణిజాత్.
కషాయాత్ ప్రస్థతాః షష్ఠా తైలాదేకో విమధ్య తాన్,
విడజ్జపిప్పలీకలో నిరూహః క్రిమినాశనః. ౧౦

వ్యా. వాయువిడంగములు, త్రిఫలములు, మునగపట్ట, మ్రంగకాయలు, తుంగ గడ్డలు, ఎలుకచెవియాకు వీనిని సమభాగములుగగూర్చి పరిభాషానుసారముగ కషాయము కాచి యాకషాయము ఐదు ప్రస్థతములు, తైల మొక ప్రస్థతము, వాయువిడజ్జములను

పిష్పశ్చ న కల్కముచేసి, యాకల్కము ఒకపలము వీనినన్నిటి నొకటిగ కలిపి కవ్వముతో చక్కగ కలియునట్లు చిలికి దీనిచే నిరూహవస్తి చేసినచో క్రిములను నశింపజేయును. (ఇచ్చట మైనియెస్సిన న్యాయము ననుసరించి యారు ప్రస్ఫుతములద్రవమున విడంగపిష్పలీ కల్కమును పలపరిమితముగ జేర్చునది.)

— (7) పుష్య (శుక్రవృద్ధి) కరనిరూహవస్తి. —

మూ. పయస్యేక్షుస్థిరా రాస్నా విదారీతౌ ద్రసర్పిషామ్,

ఏకైకః ప్రస్ఫుతో వస్తిః కృష్ణాకల్కో వృషత్వకృత్. ౧౧

వ్యా. పాలకూర (లేక షీరకాళి), చెరకు, ముయ్యాకుపొన్న, నన్నరాష్టము, నేలగుమ్మడి ఈయైదిటిని వేరువేరుకషాయము చేసి యాకషాయములు వేరువేరుగ నొక్కొక ప్రస్ఫుతము, లేనె యొక ప్రస్ఫుతము, నెయ్యి యొక ప్రస్ఫుతము వీనినన్నిటి నొకటిగ గూర్చి; అందు పిష్పలీకల్కమును వైజెప్పినరీతిగ (ద్రవసముదాయమునకు పండ్రెండవ పంతు) చేర్చి కవ్వముతో కలియచిలికి నిరూహవస్తిచేసినచో శుక్రమును వృద్ధి నొందించి పుష్యముగ నుండును.

ఇచ్చట పయస్యాదిద్రవ్యములైదిటి కషాయముని చెప్పకున్నను ద్రవరూపమైన లేనె స్ఫుకములతో సముముగ జేర్చి యొక్కొక ప్రస్ఫుతముని నిర్దేశించియుండుటచేతను సాహచర్యముచేతను పయస్యాదులకషాయముని గ్రహించునది. చెరకునుండిమాత్రము రసమును గ్రహించుట నమంజనము.

— (8) మలభేదనకరనిరూహవస్తి. —

మూ. చత్వారస్తై లగోమూత్రదధిమద్ధాఽన్లుకాఞ్జికాత్,

ప్రస్ఫుతాః సర్వవైః కల్కైః (పిష్టైః) విట్కానాహ భేదనః. ౧౨

వ్యా. తైలము, గోమూత్రము, పెరుగువైమిగడ, పుల్లనిగంజి అనునీద్రవములు నాల్గును ప్రత్యేక మొక్కొక ప్రస్ఫుతమువంతునచేరిన ద్రవసముదాయము నాల్గు ప్రస్ఫుతములను ఆచాలను కల్కముగ నూరి యాకల్కము (ద్రవములకు పండ్రెండవ పంతు)ను జేర్చి యన్నిటిని కలియచిలికి నిరూహవస్తిచేసిన మలచిక్కును విడదీసి కడు పుబ్బరమును హరించును. మలముల భేదించును.

— (9) మూత్రకృచ్ఛమునకు శ్వదంష్ట్రాదినిరూహవస్తి. —

మూ. శ్వదంష్ట్రాశ్చ భిదేరణ్డరసాత్ తైలాత్ సురాసవాత్,

ప్రస్ఫుతాః షడ్చ యష్ట్యాహ్వాకౌ స్తీమాగధికా సితాః

కల్మస్సాన్యత్ మూత్రకృచ్ఛే తు సానాహే వ స్తిరుత్తమః,
(కల్మో వ స్తిస్తు సానాహే మూత్రకృచ్ఛే) పరో మతః)
ఏతే సలవణాః కోష్ఠాః నిరూహాః ప్రసృతైర్షవ. ౧౮

వ్యా. ఏనుగుపల్లెరు, పాహణభేది (కొండకిండిచెట్టు), ఆముదపుపేళ్లు ఈమూటి కహాయములు వేరువేరుగ నొక్కొక ప్రసృతము, తైల మొక ప్రసృతము, సురామద్య మొక ప్రసృతము ఇతైరంగునకూడిన ద్రవసముదాయము విదు ప్రసృతములు; అతిమధు రము, రేణుకలు, పిప్పళ్లు, చక్కెర ఈనాల్గుద్రవ్యముల కల్మసముదాయము (ద్రవము లకు పండ్రెండవవంతు) వీనినన్నిటి నొకటిగ గూర్చి చక్కగ కలియచిలికి నిరూహవస్తి చేయునది. ఇయ్యది మూత్రకృచ్ఛమునందును, దానగల్గిన ఆనాహము(కడుపుబ్బరము) నందు నుపయోగించుటకు చాల ప్రశస్తమై యుండును.

ప్రసృతప్రమాణమును అనుసరించి వైశేష్టబడిన వస్తులతోమిడియందును సైంధవలవణమునుకూడ చేర్చి కొంచెము సుఖోష్ణముగ జేసి ప్రయోగించవగును.

— వస్త్రయోగాతియోగములయందు చికిత్స. —

మూ. మృదువస్తుజడీభూతేతీష్ఠోఽనోఽన్య వ స్తిరిష్యతే,
తీష్ఠ్యైర్వికర్షితే స్వాదు ప్రత్యాస్థాపనమిష్యతే. ౧౯

వ్యా. వైశేషిన నిరూహవస్తుల¹ మృదుగుణవస్తుల నుపయోగించుటచేత జడ త్వముకల్గినచో (నిరూహవస్తి పనిచేయనియెడ) తీష్ఠ్యమైన వేరొండువస్తిని ప్రయోగించ వలెను. తీష్ఠ్యమైనవస్తి ప్రయోగముచే నతియోగము సంభవించినయెడ ద్రాక్షాదిమధుర ద్రవ్యములచేర్చి మృదువుగ గల్పింపబడిన ఆస్థాపనవస్తిని ప్రయోగించవలెను. (ప్రత్యా స్థాపనమన—తొలుత ప్రయోగించిన ఆస్థాపనవస్తి నుద్దేశించి రెండవతూరి ప్రయోగింప బడు ఆస్థాపనవస్తియని యెరుంగునది. ఈవిషయమును “ఆస్థాపనం లక్ష్మీకృత్య దీయత ఇతి ప్రత్యాస్థాపనం” అని చక్రపాణివ్యాఖ్యతో వివరించెను. మరియు వస్తికి మృదు త్వమును తీష్ఠ్యత్వమును కల్పించువిధము “తీష్ఠ్యత్వం మూత్ర.....క్షీరాజైర్వైద వం తథా” (సి. అ. ౭. శ్లో. ౬౩) అనుశ్లోకముచే జెప్పబడినదాని నెరుంగునది.)

— వస్తిప్రయోగమునకల్గిన గుదదాహాదులకు ద్రాక్షరసాదిపానము. —

మూ. వాతోపసృష్టస్యోష్ణైస్సుస్యః గుదదాహాదయో యది,
(గదా దాహాదయో యది)

ద్రాక్షామ్బునా త్రివృత్కల్పం దద్యాద్దోషానులోమనమ్. ౧౬
తద్ధి పి త్తశకృద్వాతాన్ హృత్వా దాహాదికాన్ జయేత్,
శుద్ధశ్చాపి పిబేచ్ఛితాం యవాగూం శర్కరాయుతామ్. ౧౭

వ్యా. వాతం బధికముగ నున్నవానికి ఉష్ణవీర్యములగువస్తుల ప్రయోగించుటవలన గుచ్ఛానమున నుంట, తాపము మున్నగువ్యాధులు సంభవించినయెడ తెగడచూర్ణమును కల్పముజేసి ద్రాక్షపండ్లరసమునకలిపి త్రాగించినచో దోషముల ననులోమముగ జేసి పిత్తమును, మలమును, వాతమును హరించి, దాహము మోహము మూర్ఛ మున్నగు నుపద్రవముల హరించును. పైజెప్పిన త్రివృత్క పానముచే చక్కగ దోషము వెడలి శుద్ధ కోవ్యవస్థనిదవ శీతవీర్యద్రవ్యములచే సంస్కరింపబడి చల్లనైయుండు యవాగుళును చక్కెర కలిపి యాహారముగ త్రాగవలెను.

❧ విరేకాతిరేకముచే గల్గినపురిషత్వయమునకు చికిత్స. ❧

మూ. ఆథవాఽతివిరి క్తస్స్యాత్ ఖీణవిట్కుస్స భక్షయేత్,
మాషయాషేణ కుల్తాషాన్ పిబేత్ మధ్వభవా సురామ్. ౧౮

వ్యా. శోధనాతిరేకముచే విరేచనము లధికముగనై, దానంజేసి పురిషము తీణించి యున్నయెడ కుల్తాషములను (అలచందులు నెనగలు మున్నగుగుగ్గిళ్లును) మినుముల యూషము ననుపానముగ జేసి తినవలెను, లేక మధుమద్యమునైనను సురామద్యము నైనను త్రాగవలెను.

❧ { పక్షిమిథ్యాప్రయోగముచే సంభవించు అతీసారములచికిత్సలు. } ❧
అందు ఆమాతిసారచికిత్స.

మూ. సామం చేత్కుణపం శూలైః ఉపవిశేదరోచకీ, [రః]
(సామంచేదతిసార్యేత పూతిశూలై రరోచకీ-శూలారోచకవాన్న
స ఘనాఽతివిషా క్షుప్త స తదారువచాః పిబేత్. ౧౯

వ్యా. శూలంబు (పోటు)ను ఆరోచకంబును కల్పించి శవదుర్గంధముతోగూడి మలము లేకయే కేవలము ఆమూత్రము విరేచనము అధికముగనగుచున్నచో తుంగగడ్డలు, అతివస, చెంగల్వకోష్ఠ, గ్రంధికగరము, వస అను నీద్రవ్యములను కషాయముకాచి త్రాగవలెను. (ఇచ్చట నవీనముద్రితకోశమున మొదట గనపరచినపాఠమును ప్రధానముగ గనపరచియున్నది. ప్రాచీనప్రతియందు పాఠాంతరమున్నది. కాని ప్రాచీనపాఠమే నమం జనుము. రెండుపక్షములయందును అర్థభేదములేదు.)

ఇచ్చట విధ్యుక్తమునకు వ్యత్యస్తముగ చేయబడిన వస్త్రప్రయోగముచే ఆమాద్యులి సారములు సంభవించును. అందు మొదటిది పురీషాదిసంబంధములేక కేవలము ఆమరూపముగ వెడలువలిసారము. దానిచికిత్స యిచ్చట చెప్పబడినది. తక్కినఆతిసారభేదములకును చికిత్సలు క్రిందజెప్పబడును. ఆమమన—కాయాగ్నిబలహీనముగ నుండుటంజేసి చక్కగ పక్వముకాని యాహారముయొక్క రసము శోష్ణముగను దుపలేపముగ చిక్కినది ఆమశబ్దముచే నిచ్చటచెప్పబడును. ఇది స్థలాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది—ఆమాశయస్థః కాయాగ్నేః దౌర్బల్యాదవిపాచితః, ఆద్యహారధాతుర్యః స ఆమ ఇతి సంజ్ఞితః.”

❧ పురీషాద్యతిసారములైదిటికిని సామాన్యచికిత్సానిర్దేశము. ❧

మూ. శక్యద్వాతమస్పృష్టిత్యం కఫం వాయోఽతిసార్యతే,

పక్వం, తత్ర స్వవర్గీయైః వస్త్రీశ్చైవ భిషగ్భిరమ్.

౨౦

వ్యా. పురీషము, వాతము, రక్తము, పిత్తము, కఫము అనునీయైదిటితో నేదైనను ఆమరససంబంధములేక పక్వమై గుదమునుండి యధికముగ పలుమారు వెడలుచున్నయెడ ఆయావర్గములలోజేసిన (పురీషసంగ్రహణ-వాతశోణితాస్థాపన-పిత్తకఫహర) ద్రవ్యముల చేర్చి సిద్ధముచేయబడినవస్తిని ప్రయోగించుట చాలశ్రేష్ఠమైన చికిత్స యగును.

ఇచ్చట “మధుమధుకరుధిర...శోణితస్థాపనాని భవన్తి” (సూ. అ. ర. సూ. ౬౯) అని చెప్పబడిన శోణితస్థాపనవర్గమును, “ప్రియంగ్వనస్తా...పురీషసంగ్రహణానిభవన్తి” (సూ. అ. ర. సూ. త్ర. ౧౪) అనిచెప్పబడిన పురీషసంగ్రహణవర్గమును, వాత-పిత్త-కఫహరద్రవ్యములును “స్వవర్గీయైః” అనుపదముచే గ్రహింపబడును. లేక “తత్రామేఽస్తరపానం స్యాత్” అని యుపక్రమించి వేరువేరై క్రిందజెప్పబడు నాయాయావధములు “స్వవర్గీయైః” అని నిర్దేశింపబడినదని గ్రహించునది.

మరియు నిచ్చట “పక్వం తత్ర” అనుచోట పక్వశబ్దము పురీషాదులకు విశేషణము “పక్వస్తత్ర” అనుపాఠాంతరము ప్రత్యంతరమున నున్నది. ఈపాఠమున వస్త్రీశబ్దమునకు విశేషణముగును. ఆయావర్గద్రవ్యములచే పక్వమైనవస్తి యని యర్థము. “పక్వమితి—నిరామం” అని వ్యాఖ్యలో నున్నది కావున ప్రథమాంతపాఠము వ్యాఖ్యానవిరుద్ధము.

❧ { వస్త్రీమిథ్యాప్రయోగముచే సంభవించు ఆతిసారభేదములు } ❧
ముప్పదియారు, వానివివరణము.

మూ. షణ్ణామేషాం ద్విసంసర్గాత్ త్రింశద్భేదా భవన్తి తు,
కేవలైస్సహ షట్త్రింశత్ విద్యాత్ సోపద్రవానపి.

౨౧

వ్యా. వైనిద్యేశంపబడిన ఆమ-శక్య-వాత-రక్త-పిత్త-కఫభేదములతో నొక్కొక దానిచే నారువిధములుగను, అట్టి ఆమ-వాతాదులలో రెండేసి వరస్పరము కలిసి సంభవించు నతిసారభేదములు ముప్పుచివిధములుగను, అన్నియు కలిసి ముప్పుదియారు అతిసారభేదము లగును. అన్యవి క్రింద జెప్పబడును. శూల మున్నగునుపద్రవములతో కూడియుండును. (ఈసంసర్గ భేదములు ముప్పుచియు “శక్యతావాయునా” అని యుపక్రమించి క్రిందజెప్పబడు చికిత్సావిధానమున విశదమగును. ఇచ్చట “కేవలైస్సహచేత్రింశత్” అని ప్రాచీనశాఖమున పాఠమున్నది. ఇది సంఖ్యావిరుద్ధమగుటంచేసి యనార్హ పాఠము.)

—ॐ అతిసారోపద్రవములు. ॐ—

మూ. శూలప్రవాహికాఽఽధ్వానపరికర్త్యరుచిజ్వరాః,
తృష్ణోష్ణదాహమూర్ఛాదీంశ్చైషాం విద్యాదుపద్రవాన్. ౨౨

వ్యా. శూలము, (నొప్పి), ప్రవాహిక (బద్ధగించి బలాత్కారముగ ముక్కినపుడు కొంచెము కొంచెముగ పలుమారు వెడలుట), ఆధ్వానము, (కడుపుబ్బరము), పరికర్తిక, (గుడస్తానమున కత్తిరించినవిధముగ బాధ), అరోచకము, జ్వరము, దప్పి, ఉష్ణము, దాహము (మంట), మూర్ఛ ఇవిమున్నగునవి వైజెప్పిన యతిసారసామాన్యముగ సంభవించునుపద్రవములు. (ఈయుపద్రవములు వ్యాధిబలానుసారముగ వ్యస్తనమస్తములుగ సంభవించును.)

—ॐ వైజెప్పబడిన చికిత్సాభేదములకు వేరువేరుచికిత్సలు. అందు ఆమాతిసారచికిత్స. ॐ—

మూ. తత్రామేఽస్తరపానం స్యాత్ (తత్రామే వమనం కార్యం)
వ్యోషాఽప్లులవశైర్యతం,
పాచనం శస్యతే వస్తీరామే హి ప్రతిషిద్ధతే. ౨౩

వ్యా. వైజెప్పిన అతిసారములలో ఆమాతిసారమున త్రికములు, పులుపుద్రవ్యములు, లవణము అనునీద్రవ్యములను చూర్ణముచేసి “నఘనాతివిషా” అని వైజెప్పబడిన పాచనకషాయమున జేర్చి త్రాగించవలెను. అమదోషమునందు వస్తీనిషిద్ధము. (కావున పాచనోషధమును లోపలికి త్రాగించవలెనుకాని వస్తీ చేయదగదని “అస్తరపానం పాచనం శస్యతే” అని విశేషవిధిగ చెప్పబడినది. ఇచ్చట “అనాస్థాప్యాస్తు.....కుష్టాస్తాః” (సి. ఆ. ౨) అనువాక్యముచే వస్తీనిషేధము నెరుంగునది.)

—ॐ కేవలపురీషాతిసారమునకు చికిత్స. ౧౯—

మూ. వాతఘ్నేః గ్రాహివర్గియైః వస్తిశ్శక్రతిశస్యతే,

వ్యా. ఇతరసంబంధములేక పక్షపురీషముమాత్రము అధికముగ వెడలుచున్నయెడ వాతహరంబులగు దశమూలములను, షడ్విశేషనశతాశ్రితీయమున జెప్పబడిన పురీష సంగ్రహణములగు ప్రియంగావదిగద్రవ్యములను చేర్చి సిద్ధముచేయబడినవస్తిని ప్రయోగించుట చాల ప్రశస్తము.

(జతూకర్ణతంత్రమున “శక్రతిశోభన్ను గ్రాహిభిః వస్తిః” అని చెప్పబడినది. ఇచ్చట శోభన్నుమన దశమూలములనియే యర్థము.)

—ॐ కేవలవాతాతిసారచికిత్స. ౨౦—

మూ. స్వాద్వష్టులవణైశ్శస్తాః స్నేహవస్తిసమీరణే. ౨౦

వ్యా. కేవలవాతముమాత్ర మధికముగ వెడలుచున్నయెడ మధుర. అమ్లరస ద్రవ్యములను సైంధవలవణమునుచేర్చి పక్షముచేయబడిన స్నేహముచేత అనువాసనవస్తినిచ్చుట చాల మంచిది.

—ॐ కేవలరక్త-పిత్త-కఫాతిసారములచికిత్సలు. ౨౧—

మూ. రక్తే రక్తేన పిత్తే తు కషాయస్వాదుతిక్తకైః,
సార్యమాణే కఫే వస్తిః కషాయకటుతిక్తకైః. ౨౧

వ్యా. కేవలరక్తాతిసారమున రక్తముచేత వస్తిని ప్రయోగించునది. కేవలపిత్తాతిసారమున కషాయ-మధుర-తిక్తరసములు కలద్రవ్యములచే సిద్ధమైనవస్తిని ప్రయోగించవలెను. కేవలకఫాతిసారమున కషాయ-కటు-తిక్తరసద్రవ్యములచే సిద్ధమైనవస్తినియ్యవలెను. (ఇంతదనుక పరస్పరసంస్కర్గము లేక కేవలము ఆమ-వాత-రక్త-పిత్త-కఫములలో నొక్కొకదానిచే సంభవించు అతిసారములకు ఆరెంటికిని వేరువేరుగ చికిత్సలు చెప్పబడినవి.)

—ॐ ద్విసంసర్గాతిసారముల ముష్పనిటికిని వేరువేరుచికిత్సలు. ౨౨—

మూ. శక్యతా వాయునా వాఽఽమే తేన వర్చస్యథాఽనిలే,
సంస్పృష్టేఽన్తరపానం స్యాత్ వ్యోషాష్టులవణైర్యతమ్. ౨౨

వ్యా. అధికప్రమాణమగుటచే ప్రధానమైన ఆమము అల్పప్రమాణమగుటచే నప్రధానమైన పురీషముతోనైనను, అట్టివాతముతోనైనను కూడి వెడలుచున్నను; చ-సిద్ధి—388

ప్రమాణాధికమైన పురీషంబైనను, అట్టివాతంబైనను, స్వల్పప్రమాణమైన ఆమముతో కూడి వెడలినను, త్రికటుకములు, అష్టరసద్రవ్యములు, సైంధవలవణము వీనితోకూడిన కషాయాదులను త్రాగవలెను.

ఇచ్చట నీనిర్ణయము సెరుంగునది.—ఇచ్చట చెప్పబడు ద్విసంసర్గ (రెండేసి కలిసి) అతిసారములయందు ఒకటి యధిక ప్రమాణమగుటంజేసి ప్రధానమనియు, రెండవది యల్పప్రమాణమగుటవలన అప్రధానమనియు సెరుంగునది. తృతీయాంతపదముచే నిర్దేశింపబడినది అప్రధానము. అదియే అల్పప్రమాణము. సప్తమ్యంతముచే నిర్దేశింపబడినది ప్రధానము. అది అధిక ప్రమాణము. “సహాయోక్తేఽప్రధానే” అనువ్యాకరణమూత్రము చేత అప్రధానాధ్యక్షమున తృతీయ వచ్చినది కావున తృతీయాంతనిర్దిష్టము అప్రధానమని చెప్పబడును. అల్ప-అధిక ప్రమాణభేదములచే అప్రధాన-ప్రధానభేదము లని యెరుంగు నది. ఈనిర్ణయమును క్రింద జెప్పబడు సంసర్గ భేదముల కన్నిటికిని అన్వయించునది (ఈ ణ్కోకముచే నాల్గు అతిసారభేదములకు చికిత్స చెప్పబడినది.)

మూ. పితౌనామేఽస్పృజావాపి తయోరామేన వా పునః,

సంస్పృష్టయోర్భవేత్పానం సవ్యోషస్వాదుతి క్తకమ్.

౨౭

వ్యా. అధికమైన ఆమము స్వల్పమైనపిత్తముతోనైనను, రక్తముతోనైనను కలిసి వెడలినను; అధికపరిమాణమైన పిత్తంబైనను, అట్టిరక్తంబైనను, స్వల్పపరిమాణమైన ఆమముతో కలిసి వెడలినను, త్రికటుకములతోను మధురతిక్తరసములతోడను కూడినకషాయాదులత్రాగుట యుక్తము. (ఇది వైనాల్గు అతిసారభేదములకు చికిత్స).

మూ. తథాఽఽమే కఫసంస్పృష్టే కషాయవ్యోషసతి క్తకమ్,

ఆమేన తు కఫే వ్యోషకషాయలవణైర్మృతమ్.

౨౮

వ్యా. ప్రమాణాధికమైనఆమము అల్పప్రమాణమైనకఫముతో కలిసి వెడలుచున్నయెడ కషాయరసముతోను త్రికటుకములతోడను తిక్తరసముతోడను కూడినకషాయాది పాచనపానము చేయవలెను. మరియు అల్పపరిమితికల ఆమముతో నధికపరిమితికల కఫము కలిసి వెడలుచున్నయెడ త్రికటుకములును కషాయరసంబును సైంధవలవణంబును చేరినకషాయాదుల త్రాగవలెను. (ఇది రెండు కషాయభేదములచికిత్సలు). ఇచ్చట ఇరు వదియవణ్కోకమున మొట్టమొదటియోగమునందు జెప్పబడిన “అంతరపానం” అనుపదమును, వైజ్ఞేప్పబడిన యోగములన్నిటియందును అనువర్తించి యన్వయించునది.

మూ. వాతేన విషి పిత్రే వా; విట-పిత్రాస్త్రైః తథాఽనిలే,
మధురాష్టుక మాయస్యాత్ సంస్పృష్టే వ స్తిరు త్తమః.

౨౯

వ్యా. అధికపరిమితమైన పురీషంబైనను, అట్టిపిత్తంబైనను, అల్పపరిమితమైనవాతముతో కలిసి వెడలుచున్నను; అధికమైనవాతము అల్పపరిమితములైన పురీషముతోనైనను పిత్తముతోనైనను, రక్తముతోనైనను కలిసి వెడలుచున్నయెడ మధుర-అష్టు-కషాయములతోగూడిన కషాయముచే వస్తిని ప్రయోగించుట ఉత్తమము. (ఇది ఐదు అతిసారభేదములకు చికిత్స). ఇచ్చట “విటపిత్రాస్త్రైః” అనుచోట “విటపిత్రాభ్యాం” అనుపాఠము నవీనప్రలియం దున్నది. ఇది ద్విసంసర్గాత్రింశద్భేదాః” అనుసంఖ్యకు లోపించును, కావున అనార్థ పాఠము. “విటపిత్రాస్త్రైః” అనుప్రాచీనపాఠమే సమంజసము.

మూ. శకృత్ - శోణితయోః, పిత్త-శకృతోః, రక్త-పిత్తయోః,
వ స్తిరన్యోన్యసంసర్గే కషాయస్వాదుతి క్తః.

30

వ్యా. అధికపరిమితమైనరక్తము అల్పపరిమితమైనపురీషముతో కలిసియైనను, అధికమైనపురీషము అల్పమగురక్తముతో కలిసియైనను వెడలినను; అధికమైనపురీషము అల్పమగు పిత్తముతోనైనను, అధికమైన పిత్తము అల్పమైనపురీషముతో కలిసియైనను వెడలినను; అధికమైనపిత్తము అల్పమైనరక్తముతోనైనను, అధికమైనరక్తము అల్పమైనపిత్తముతోనైనను కలిసి వెడలుచున్నను, కషాయ-మధుర-తిక్తరసద్రవ్యములతో సిద్ధమైనవస్తిని ప్రయోగించవలెను. (ఇచ్చట శకృత్ రక్తములును, పిత్తపురీషంబులును, రక్తపిత్తంబులును, న్యూనాధికభేదములుగ నొండొంట కలయుటవలన నారు అతిసారభేదము లేర్పడును. ఈయారిటికిని ఒకేవిధమైన వస్తిప్రయోగము విధింపబడినది.)

మూ. కఫేన విషి పిత్రే వా కఫే విట-పిత్త-శోణిత్రైః,
వోష్యపతి క్తకషాయస్యాత్ సంస్పృష్టే వ స్తిరు త్తమః.

31

వ్యా. అధికపరిమితములైన పురీషంబైనను, పిత్తంబైనను స్వల్పమైనకఫముతో కూడి వెడలినను; అధికమైనకఫము స్వల్పములైన పురీషముతోనైనను, పిత్తముతోనైనను, రక్తముతోనైనను కలిసి వెడలినను, త్రికటుకములతోడను తిక్తకషాయద్రవ్యములతోను సిద్ధమైనవస్తిని ప్రయోగించుట ఉత్తమము. (వైశేషిక ఐదుసంసర్గభేదములకును ఒకవిధమైనచికిత్స.)

మూ. స్యాద్వస్తిః వోష్య తిక్తాష్టుః సంస్పృష్టే వాయునా కఫే,
మధురవోష్యపతి క్తస్తు రక్తే కఫవిమూర్చితే.

32

వ్యా. అధికమైనకఫము స్వల్పమైనవాతముతోకూడి వెడలినయెడ త్రికటుక ములను తిక్తకషాయరసములను కూర్చి సిద్ధముచేయబడిన వస్తిని ప్రయోగించవలెను. అధిక మైనరక్తము స్వల్పకఫముతోకూడి వెడలుచున్నయెడ మధురరసంబును త్రికటుకములును కషాయరసంబునుకూర్చి సిద్ధమైనవస్తిని ప్రయోగించవలెను.

మూ. మారుతే కఫసంస్పృష్టే వ్యోషాఽష్టులవణో భవేత్,

వస్తిర్వాతేన పిత్తే తు కార్యః స్వాద్వష్టుతిక్తః

33

వ్యా. అధికమైనవాతము స్వల్పమైన కఫముతోకూడి వెడలినయెడ త్రికటుక ములను, అష్టరసమును, సైంధవలవణమును చేర్చి సిద్ధముచేయబడినవస్తిని ప్రయోగించ వలెను. అధికమైనపిత్తము స్వల్పవాతముతో కలిసివెడలినచో మధుర-అష్టు-తిక్తరస ద్రవ్య ములచే సిద్ధమైనవస్తిని ప్రయోగించవలెను.

(ఇతైరంగున “షష్ఠామేషాం ద్విసంసర్గాత్ త్రింశద్భేదా భవంతి తు, కేవలై స్సహ పక్షిన్రింశః” అని నిర్దేశింపబడిన ముప్పదియారు అతిసారభేదములకును వేరువేరు చికిత్సలు వరుసగ చెప్పబడినవి.)

❧ త్రిచతుః-పంచసంసర్గాతిసారకల్పనము. వానిచికిత్సావిధానము. ❧

మూ. త్రిచతుఃషష్ఠసంసర్గాక్ ఏవమేవ వికల్పయేత్,

యుక్తిశ్చైచ్ఛమాఽతిసారోక్తా సర్వరోగేష్వపి స్మృతా.

34

వ్యా. పైనిర్దేశింపబడిన ఆమ-పురీష-వాత-రక్త-పిత్త-కఫములారితోలూ మూడేసి కలిసినసంసర్గములను, నాలుగేసికలిసినసంసర్గములను, ఐదేసికలిసినసంసర్గములను, వైశేష్య బడిన ద్విసంసర్గభేదములవలెనే ప్రధాన-స్యానాధికముల గమనించి విభజించి అతిసార భేదముల గల్పించునది. (మరియు నట్టిసంసర్గభేదముల కనుగుణములుగ ద్విసంసర్గ చికిత్సా యోగములనే గల్పించి యుపయోగించునది.)

ఈయతిసారోగమునకు జెప్పిన సంసర్గభేదములప్రకారము, తక్కినరోగముల కును దోషాదిసంసర్గముల గల్పించి తత్తదుచితముగ చికిత్సలనుగూడ కల్పించునది. విస్తర భీతిచే నాభేదము లిట వివరింపబడవయ్యె. మరియు నేయతిసారములయందు వాతాది దోషములు మూడును రక్తమును మాత్రము కలిసియుండునో, అట్టిస్థలములయందును ఆ నాల్గిదిసంసర్గభేదములను ప్రధానాద్యనుసారముగ గల్పించి, తత్తదుచితచికిత్స జేయునది.

—ॐ { ఆమాదు లారిటియొక్కయు, పురీషాదు లైదిటియొక్కయు } ॐ—
సంసర్గమున చికిత్సాకల్పనము.

మూ. యుగవత్ షడ్రసం, షడ్జ్ఞాం సంసర్గే పాచనం భవేత్ (పిబేత్),
నిరామాణాన్తు పశ్చాన్నాం వస్త్రీః షాడ్రసికో మతః. 3౫

వ్యా. వైశేష్ట్యబడిన ఆమ-పురీషాదులారును ఏకకాలమున నొకటిగ కలిసిన యతి
సారమునకు మధురాది షడ్రసములద్రవ్యముల నొకటిగ సమకాలమున కలిపి సిద్ధము
చేయబడిన పాచనమును త్రాగవలెను. (ఆమావస్థయందు వస్త్రీ నిషిద్ధము కావున ఆమవిశేష్ట
సంసర్గమునందు వైశేష్ట్యనరీతిగ పాచనమునే త్రాగవలెనని భావము.)

ఆమరహితములైన తక్కినపురీషాదులు ఏదు నొక్కటిగ కలిసి వెడలుచున్నచో
మధురాదిషడ్రసముల నొకటిగ జేర్చి సిద్ధముచేయబడినవస్త్రీని ప్రయోగించవలెను.

—ॐ అతిసారహరఘృతము. ॐ—

మూ. ఉదుమ్బరశలాటూని జమ్బూవ్రాదుమ్బరత్వచః,
శబ్దం సర్జరసం లాఘ్నం కర్దమం చ పలాంశికమ్. 3౬
పిష్ట్యా తైస్సర్విషః ప్రస్థం ఊరద్విగుణితం పచేత్,
అతీసారేషు సర్వేషు పేయమేతద్యథాబలమ్. 3౭

వ్యా. అత్తికాయలు లేతవి, నేరేడుపట్ట, మామిడిపట్ట, అత్తిపట్ట, శంఖము, సర్జ
రసము, లక్క, కృష్ణాగరు వీరిని ప్రత్యేక మొక్కొకపలమువంతున నూరి కల్కము చేసి
ప్రస్థపరిమితమైన నేతిలో కలిపి, అందు నేతికి రెట్టింతలు రెండుప్రస్థములు ఆవుపాలను
కలిపి (ఘృతపాకవిధిప్రకారము) పక్వము చేయవలెను. ఈఘృతమును అతిసారము లన్నిటి
యందును రోగియొక్కబలమును అగ్నిబలమును గమనించి తదనుసారముగ త్రాగించవలెను.
(దీనిచే నతిసారములన్నియు నశించును.)

—ॐ అతిసారహరయవాగువు. ॐ—

మూ. కచ్చురాధాతకీబిల్వసమశ్శారక్తశాలిభిః,
మసూరాశ్వత్థశుద్ధైశ్చ యవాగూస్సాస్యితే జలే శృతైః. 3౮

వ్యా. దూలగొండి, ఆరెపువ్వు, మారేడుపేరు, మంజిష్ఠి, ఎఱ్ఱపరిధాన్యపుబియ్యము,
ఎరుసెనగలు, రాచిగుళ్లు (లేక ఊడలు) వీరినన్నిటిని జలమున చేర్చి కషాయము కాచి,
అందు యవాగువును పక్వముచేసి అతిసారములన్నిటియందును త్రాగ నగును.

ఇచ్చట దూలగొండి మున్నగు ద్రవ్యములను ప్రత్యేకము కర్షప్రమాణమువంతున ప్రస్థపరిమితజలమున జేర్చి సగము మిగులునట్లు కాచి వడగట్టి యాకషాయముచే యవగువును సిద్ధముచేసి త్రాగించవలెను. ఇదియే వడంగపానీయకల్పము. ఈవిషయము స్థలాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“యదపుశృతశీతాను వడగ్లాది ప్రయుజ్యతే, కర్షమాత్రం తతో దత్వా సాధయేత్వాస్థికే జలే, ఆర్ధశృతం ప్రయోక్తవ్యం పానే పేయాది సంవిధా.”

—ॐ రెండవయవాగు. ॐ—

మూ. బాలోదుర్బురకట్యజ్జసమక్షాప్లవ్యపల్లవైః,

మసూరఘాతకీపుష్పబలాభిశ్చ తథా భవేత్.

3F

వ్యా. లేతఆత్తిపిండలు, దుండెగవుమానిపట్ట, మంజుషి, జువ్విచిగుళ్లు, చిరుసెనగలు, ఆరెపువ్వు, చిట్టాముట్టి వీనినన్నిటిని జలమున చేర్చి వైజెప్పిన వడంగపానీయకల్ప ప్రకారము కషాయము కాచి వడగట్టి యాకషాయముతో యవగువును సిద్ధముచేసి అతిసారములయందు త్రాగునది.

—ॐ మరొన్నియవాగువులు. ॐ—

మూ. స్థిరాదీనాం బలాదీనాం (వటాదీనాం) ఇత్వాదీనామథాపి వా,

క్వాథేషు సమసూరాణాం యవాగ్వస్సుస్యః పృథక్ పృథక్. ౪౦

వ్యా. స్థిరాది(ప్రాప్త) పంచమూలములనైనను, బలాచతుష్టయమునైనను, తృణ పంచమూలములతో శరముతక్కు తక్కినఇత్వాదుల నాల్గిటినైనను, వైజెప్పినవిధముగ వేరువేరుగ క్వాథములుచేసి యాక్వాథములతో వేరువేరుగ యవాగులను సిద్ధముచేసి అతిసారములయందు త్రాగవలెను. వైజెప్పినక్వాథములతోకూడ చిరుసెనగలనుకూడ చేర్చి క్వాథముల సిద్ధముచేసి యవాగువుల పక్వము చేయునది.

ఇచ్చట—మయ్యాకుపాన్న, కోలపాన్న, వాకుడు, పెద్దములక, పల్లెరు అను నీయైదింటికేళ్లు చేరినసముదాయము స్థిరాదిగణము. బల (చిట్టాముట్టి), అతిబల (పేరాముట్టి), మహాబల (స్వనామఘాతము), నాగబల (జిబిలిక), అను నీనాల్గును బలాచతుష్టయము. ఈబలాచతుష్టయము బలాభేదముగా చేరినవని భావప్రకాశకారుడు చెప్పెను. చెరకు, కుశపర్బ, చెల్లుపర్బ, వరిపైరు అను నీనాల్గువేళ్లునుచేరి ఇత్వాదిశబ్దముచే జెప్పబడును. మరియు ‘వటాదీనాం’ అనుపాఠమున మట్టి, ఆత్తి, రావి, జువ్వి, కలజువ్వి అనుయీరిపంచకమును గ్రహించునది.

—ॐ ఇంకొకయవాగువు. ॐ—

మూ. కచ్చురామూలశాల్యాది తల్లులైరుపసాధితాః,
దధి తక్రాఽఽరనాభాఽష్టక్షిరేష్విక్షురసేఽపి వా. ౪౧
శీతాస్పశర్కరా ట్టోద్రాః సర్వాతీసారనాశనాః,
ససర్పిర్మరిచాఽజాజ్యః మధురా లవణాశ్శివాః. ౪౨

వ్యా. దూలగొండివేళ్లును, ఎఱ్ఱవరిరాజనములు మున్నగువరిధాన్యము యొక్క బియ్యమును, పెరుగు, మజ్జిగ, ఆరనాశమునుకాంఠికము, అష్టకాంఠికము (పుల్లనిగంజీ), చెరకురసము అను నీద్రవములలో దేనిలోనైనకలిపి యవాగువుల సిద్ధముచేసి; అందు చక్కెరను, తేనెను, కలిపి; నెయ్యి, మిరియాలపొడి, జీలకర, మధురద్రవ్యములు, నైంధవలవణము అనువానినికూడ యథోచితముగ కలిపి చల్లగజేసి త్రాగించిన అతిసారము లన్నియు నివర్తించును. ఈయవాగువులన్నియు అతిసారములకు చాలప్రశస్తములుగ నుండును.

—ॐ పూర్వోక్తాతిసారచికిత్సాసంగ్రహము. ॐ—

భవంతి చాత్ర శ్లోకాః.—

మూ. స్నిగ్ధాఽష్టలవణమధురం పానం వస్త్రీశ్చ మారుతే కోష్ఠః,
శీతం తిక్తకషాయం మధురం పితౄ చ రక్తే చ. ౪౩
తిక్తోష్ణకషాయకటున్లేష్టణి; సక్లాహి వాతనుచ్ఛక్తుతి,
పాచనమామే పానం, పిచ్ఛాఽస్యగ్వస్తయో రక్తే. ౪౪
అతిసారం ప్రత్యుక్తం మిశ్రం ద్వద్వాదియోగజేష్వపి చ,
తత్రోద్దేగవిశేషాత్ దోషేషూపక్రమః కార్యః. ౪౫

వ్యా. స్నిగ్ధంబును అష్టంబును నైంధవలవణముతో కూడినదియు మధురరసంబును నగుద్రవ్యముల సిద్ధమైనపాచసౌషధమును త్రాగుటయు, అట్టియౌషధములచే సిద్ధము చేయబడి కొంచెమువేడిగనుండు వస్త్రీప్రయోగించుటయు వాతాతిసారమునందు ప్రశస్తములు. పిత్తాతిసారమునందును రక్తాతిసారమునందును తిక్తకషాయ మధురరసద్రవ్యముల తోను శీతవీర్యద్రవ్యములతోడను సిద్ధముచేసి చల్లగనుండుద్రవమును పానముచేయుటయు, అట్టియౌషధముచే వస్త్రీని ప్రయోగించుటయు ప్రశస్తము. క్లేష్టాతిసారమునందు తిక్తకషాయ-కటురసంబులును, ఉష్ణవీర్యంబులును నగుద్రవ్యములచే సిద్ధముచేయబడిన పానంబును, అట్టియౌషధములచే సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రీప్రయోగించుట ప్రశస్తము. పురీషాతిసారమున పురీషమును వెడలసీయక నిరోధించునదియు, వాతమును హరించు

నదియు నగుద్రవ్యములచే సిద్ధమైనయాషధమును త్రాగుటయు, అట్టియాషధముచే వస్త్రీని ప్రయోగించుటయు ప్రశస్తము. ఆమాతీసారమున తుంగగడ్డలు, అతివన మున్నగు పాచన (ఆమమును పచింపజేయు) ఔషధములచే సిద్ధముచేయబడిన అంతరపానము యుక్తముగ నుండును. (ఆమావస్థయందు వస్త్రీ నిషిద్ధముకావున పానౌషధములు త్రాగించ వలెనని భావము). రక్తాతీసారమున పిచ్చావస్తీయు, రక్తముచే సిద్ధమైనవస్త్రీని ప్రయో గించుటయు ప్రశస్తము. (పిచ్చావస్త్రీ స్థలాంతరమున వివరింపబడినది. ఇవి ఆమాదులలో నొక్కొకదానిచే సంభవించునతిసారములకు వేరువేరుగ చికిత్సాసంగ్రహము.

మరియు—ఆమాదులలో రెండు - మూడు-నాలుగు-విదు-ఆరు పరస్పరము సంక్రమించిన సంస్థాతిసారములయందు వానివానికి ప్రత్యేకముగ జెప్పబడిన చికిత్సా యోగములను వానివానికినుగుణముగ నౌషధముల మిశ్రముగ కల్పించి యుపయోగింప వలెను. అందును ఆమాదులలో నేది యధికముగ నుద్దేశించియుండునో అట్టిదోషమునకు ప్రధానముగజేసి, అందుకు తగునట్లు ఔషధమును కల్పించవలెను.

❧ అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము. ❧

తత్ర శ్లోకః.—

మూ. ప్రాస్తృతికాస్సవ్యాపత్ క్రియాః, నిరూహః తథాతిసారహితాః,
రసకల్ప(కల్ప-)ఘృతయవాగ్వశోచైకాః గురుణా ప్రసృతసిద్ధౌచ.

వ్యా. ప్రస్తృతిప్రమాణము నధికరించి కల్పించదగినవస్తులును, అట్టివృద్ధవస్తులచే సంభవించుజాడ్యాదివ్యాకత్తులును, వానిచికిత్సితములును, అతిసారములకు హితకరములైన నిరూహవస్తులును, అట్టియతిసారములకు రసముల నుద్దేశించి చికిత్స చేయవలసినవృద్ధు మధురాది, రసకల్పనావిధానంబును, అతిసారమున చికిత్స కుపయోగింపదగిన ఘృత యోగంబును, యవాగువులును ఇవియన్నియు ప్రాస్తృతయోగికసిద్ధియను నీయధ్యాయమున గురువులగు నాత్రేయమహర్షిచే నుపదేశింపబడినవి.

❧ అధ్యాయసమాప్తి. ❧

ఇత్యగ్నివేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసమ్పూరితే,
సిద్ధిస్థానే, ప్రాస్తృతయోగీయాసిద్ధిర్నామ అష్టమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తెరంగున నగ్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక సంహితయను నాయుత్పేదదంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున ప్రాస్తృత యోగీయమను నెనిమిదవ యధ్యాయము సమాప్తము.

నవమాధ్యాయము.

అవతరణిక.—వస్త్రవ్యాపచికిత్సాబోధకమగు ప్రాసృతయోగికిసిద్ధిని చెప్పినపిదప త్రిమర్తములకు సంబంధించి సంభవించురోగములకు చికిత్సారూపమైన వస్త్రప్రయోగమును జెలుపునట్టి త్రిమర్తీయసిద్ధి యనునధ్యాయము చెప్పబడును. మరియు వస్త్రవ్యాపత్తులచే త్రిమర్తములకు జేరినవ్యాధులును సంభవించునకావున వస్త్రవ్యాపచికిత్సాశీష మగుటంజేసి శిరస్సు మున్నగు మూడుమర్తములకు జేరినవ్యాధులచికిత్సను బోధించు సత్తిమర్తీయసిద్ధి చెప్పబడును —

❧ వస్త్రమర్తీయసిద్ధిప్రారంభము. ❧

మూ. అథాతస్త్రిమర్తీయాం సిద్ధిం వ్యాఖ్యాస్యామః.

౧

ఇతి హస్తాహ భగవానాత్రేయః.

౨

వ్యా. హృదయము, శిరస్సు, వస్త్ర అనునీమూడుమర్తములకు సంబంధించినరోగములచికిత్సనుబోధించు త్రిమర్తీయసిద్ధి యనునధ్యాయమును భగవానుడగు నాత్రేయుడువదేశించినదానికన్న న్యూనారితేకము లేకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

త్రిమర్తీయచికిత్సితమునందు విస్తరభీతిచే కొన్ని (త్రిమర్తములకు సంబంధించిన) వ్యాధులకు చికిత్స జెప్పబడలేదు. అట్టివ్యాధులును, వానిచికిత్సితములును ఈయధ్యాయమునందు చెప్పబడును. హృదయశిరో-వస్త్రరూపములైన మూడుమర్తములయందు సంభవించురోగములు త్రిమర్తశబ్దముచే జెప్పబడును. అట్టిత్రిమర్తరోగముల నధికరించి సాధ్యతారూపమైన సిద్ధి త్రిమర్తీయసిద్ధియని చెప్పబడును.

❧ మర్తములసంఖ్య. ❧

మూ. సప్తోత్తరం మర్తశతం అస్మిన్ శరీరే స్కన్ధశాఖాసమాశ్రితమగ్నివేశ! తేషామన్యతమపీడాయాం సమధికా పీడా భవతి, చేతనానిబన్ధవై శేష్యాత్.

3

వ్యా. పాంచభౌతికమైన యీశరీరమునందు స్కంధమును (కంఠమునకు క్రిందుగను తొడలకు పైగనుండు మధ్యశరీరభాగము) శాఖలు (బాహువులు కాళ్లు) ఆశ్రయించి నూటయేడుమర్తములు మనుజునకుండును. ఈమర్తస్థానములయందు ఆభిమాతాది కారణములచే బాధ కల్గినచో మర్తములకంటె నితరస్థలములకన్న నధికమైనబాధ సంభవ-సిద్ధి—39

వించును. ఈమర్తముల మూటియందును తక్కినస్థలములకన్న సధికముగ చేతనాధాతువు ఆశ్రయించియుండును కావున వీనిలో దేనికైననొకదానికి అభిఘాతము కల్గినయెడ మిక్కిలి బాధ కల్గనని భావము.

ఇచ్చట హస్తపాదాదుల కాశ్రయమై కంతపాదములకు నడుమనుండు మధ్య శరీరభాగము స్కంధమనబడును. అట్టిశరీరము నాధారముగ జేసి (యొకచెట్టుమోడును కొమ్మలు ఆశ్రయించి యుండువిధముగ) వ్యాపించి యుండుటంజేసి బాహువులును కాళ్లును శాఖలనబడును. మరియు నట్టిశరీరమధ్యభాగమును రక్తాదిధాతువులుసూడ నాధారముగ జేసికొని వ్యాపించునుకావున రసరక్తాదిధాతువులును శాఖాశబ్దముచే గ్రహింపబడును.

వైజేష్ణుబడిన నూటయేడుమర్తములలో నలువదినాల్గు శాఖల నాశ్రయించి యుండును. తక్కిన ఆరువదిమూడుమర్తములును స్కంధమునాశ్రయించి యుండును. ఈవిభాగమును సుశ్రుతాచార్యు లిట్లుచెప్పెను.—“తేజా మేకాదశ ఏకస్మిన్ సక్తిః భవంతి. ఏతేనేతరసక్తి బాహూవ్యాఖ్యాతౌ, ఉదరోరసోద్వాదశ, చతుర్దశ పృష్ఠే, గ్రీవాం ప్రత్యుర్ధ్వం సప్తప్రతింశత్.” (సుశ్రుత. శా. అ. 6. సూ. 4.) వీని ప్రత్యేకవిభాగము సుశ్రుతమున చూడదగును.

— మర్తములలో హృదయ-శిరో-వస్తిమర్తములకు ప్రాధాన్యము. —

మూ. తత్ర శాఖాశ్రితేభ్యో మర్తభ్యః స్కంధాశ్రితాని గరియాంసి,
శాఖానాం తదాశ్రితత్వాత్. స్కంధాశ్రితేభ్యోఽపి హృత్-వస్తి-
శిరాంసి; తన్మూలత్వాచ్చరీరస్య. ౪

వ్యా. వైజేష్ఠినరీతిగ స్కంధమును శాఖలను ఆశ్రయించినమర్తములలో శాఖల నాశ్రయించిన మర్తములకన్న స్కంధము నాశ్రయించినమర్తములు ప్రధానములు. శరీరమునందలి శాఖలు స్కంధము నాధారముగ జేసికొని యుండునుకావున అట్టిశాఖల కాధారముగనుండు స్కంధము నాశ్రయించినమర్తములు ప్రధానములని భావము. మరియు నట్టిస్కంధము నాశ్రయించియుండు మర్తములలో హృదయము, వస్తి, శిరస్సు అనుమూడుమర్తములును శరీరమునకు మూలాధారములై యుండునుకావున హృద్వస్తి శిరోమర్తములుమూడు ముఖ్యముగ ప్రధానములు.

ఇచ్చట వీనిర్ణయము నెరుంగునది:—శరీరమునందలి హస్తపాదాదిరూపములైన శాఖలు మధ్యశరీరరూప మైనస్కంధము నాధారముగ జేసికొని యుండును. అట్టిశాఖల

నాశ్రయించిన మర్తములకన్న ప్రత్యక్షముగనే స్కంధము నాశ్రయించినమర్తములు ప్రధానములు. మరియు స్కంధమున జనించిన రసాదిధాతువులచే కాఖలు పోషింపబడును. స్కంధమున కేవిధమైన యభిఘాతము కల్గినను కాఖలకుంగూడ బాధసంభవించును. సద్యః ప్రాణహరమర్తములలో హృదయశిరోవస్తమర్తములు చేరినవి. ఈకారణములచేత సీమర్తములు మూడును ప్రధానములు. సద్యః ప్రాణహరమర్తములు సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినవి:—“శృణ్ణాటకాన్యధిపతిః శక్ణ్ణో కణ్ణశిరోగుదమ్, హృదయం వస్తినాభివ ఘ్నున్తి సద్యో హతాని వై” (సు. శారీ. అ. ౬.)

మరియు ప్రాణములకాధారములైనవానిలో సీమర్తములు మూడును ప్రధానములని ప్రాధాన్యమును సుశ్రుతు లిట్లు చెప్పెను:—“సప్తాత్తరం మర్తశతం యదుక్తం శరీర సంఖ్యాపథికృత్య, తేషు మర్తాణి వస్తిః హృదయం శిరశ్చ ప్రధానభూతాన్యధాయో వదన్తి, ప్రాణాశ్రయాత్తానసి పీడయన్తో వాతాదయోఽనూనసి పీడయన్తి” (సు. శా. అ. ౬.).

—౧౧ హృదాశ్రితధమనులు. ౧౧—

మూ. తత్ర హృదయే దశ ధమన్యః ప్రాణాఽపానౌ మనోబుద్ధిశ్చేతనా మహాభూతాని చ నాభ్యామరా ఇవ ప్రతిష్ఠితాని. ౪

వ్యా. వైశేష్యబడిన మూడుమర్తములలో హృదయమర్తమునందు ఓజోవహములైన పదిధమనులును, ఉచ్ఛ్వాస.నిశ్వాసరూపములైన ప్రాణాపానంబులును, అంతఃకరణరూపమైన మనస్సును, బుద్ధియు, బుద్ధివృత్తులలో జేరినచేతనంబును (జ్ఞానము), సూక్ష్మరూపములైన మహాభూతంబులును (పృథివ్యాదిపంచమహాభూతములయొక్క సుసూక్ష్మశంబులు), ఇవియన్నియు (చక్రముయొక్క మధ్యభాగముననుండు బండికుండను కొయ్యలతో చేయబడిన ఆకులు ఆధారముగ జేసికొని యుండునీలిగ) హృదయము నాధారముగ జేసికొని యుండును.

ఇచ్చట అర్థేదశమహామూలీయమున “తేనమూలేన మహతా మహామూలా మతా దశ, ఓజోవహశృరీరేఽస్మిన్ విధమ్యస్తే సమన్తతః” (చ. సూ. అ. ౩౦) అని యుపక్రమించి చెప్పబడినధమనులు “దశ ధమన్యః” అనుపదముచే ననువదించబడినది. “ప్రాణాఽపానౌ” అనుచోట సుప్రసిద్ధములైన ప్రాణ-అపానవాతములనే యర్థమును కొందరు చెప్పెదరు.

శిరోమర్తాశ్రితవివరణము. ౧౯

మూ. శిరసి ఇన్ద్రియాణి, ఇన్ద్రియప్రాణవహాని చ స్తోతాంసి, సూర్య మివ గభస్తయః సంశ్రితాని. ౫

వ్యా. శిరస్సునందు చక్షురాదీంద్రియములును, ఆయాఇంద్రియములకు దర్శనాది శక్తిని వహించుస్తోతస్సులును సూర్యుని కిరణములు ఆశ్రయించియుండువిధమున ఆశ్రయించి యుండును. ఇంద్రియశక్తిని వహించుస్తోతస్సులు సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడి నవి.—“శబ్దరూపరసగంధాః ఆప్తాభిః గృష్టితే” (సు. శా. అ. ౯.)

వస్త్రీమర్తాశ్రితవివరణము. ౨౦

మూ. వస్త్రీస్తు ఘోలగుదముష్కసేవనీశుక్రమూత్రవాహినీనాం నాడీ (లీ) నాం మధ్యే మూత్రాధారోఽమృవహానాం సర్వస్తోత సాముదధిరివ, ఆపగానాం ప్రతిష్ఠా (ప్రతిష్ఠితో భవతి); బహు భిశ్చ తన్మూలైః మర్తసంజ్ఞకైః స్తోతోభిః గగనమివ దినకరకరైః వ్యాప్తమిదం శరీరమ్. ౬

వ్యా. వస్త్రీమర్తము ఘోలగుదమునకును, వృషణములకును, సేవనులకును, శుక్రమును వహించునాడులకును, మూత్రమును వహించునాడులకును నడుమనుండి మూత్రమున కాధారమై (పలుచెరంగులనుండి వచ్చునదులకన్నిటికిని సముద్రము బోలె) స్తోతస్సుల కన్నిటికిని ఉనికిపట్టె యుండును. అట్టివస్త్రీకి సంబంధించి మర్తసంజ్ఞకములై (మర్తములను పోషించు) స్తోతస్సులచేతను (సూర్యకిరణములచే నాకసము ఆవరింపబడిన రీతిగ) ఈ శరీరము వ్యాపింపబడియుండును.

హృదయాదిమర్తాశ్రితయరక్షణావశ్యకత. ౨౧

మూ. తేషాం త్రయాణాం అన్యతమస్యాపి భేదాత్ ఆశ్వేవ శరీరభేదస్యాత్, ఆశ్రయనాశాత్ ఆశ్రితస్యాపి వినాశః; తదుపఘాతాత్తు ఘోరితరవ్యాధిప్రాదుర్భావః; తస్మాదేతాని విశేషేణ రక్ష్యాణి బాహ్యభిఘాతాత్ వాతాదిభ్యశ్చ. ౭

వ్యా. లోకమునం దాశ్రయమునకు నాశముకల్గినచో నాశితమునకును నాశము కల్గిన కావున అతైరంగుననే వైనివివరింపబడిన హృదయ-శిరో-వస్త్రీ మర్తములలో నేదైనొకదానికి భంగము కల్గినపుడు దాని (హృదయమున) కాశ్రితమగు శరీరంబున

కును అతిశీఘ్రముగ హానికల్గును. కొంచెము వికృతికల్గినపుడు శరీరమునకు త్రూరమైన వ్యాధులు కల్గును. కావున వైజెప్పిన మర్తములమూడిటిని బాహ్యకారణములచేసినను వాతాదిత్రిదోషములవలనను ఏవిధమైనబాధ గల్గనీయక మిగుల జాగరూకతతో కాపాడవలెను. (శరీరాంధకములైన ప్రధానధమయల పదిటికిని హృదయము ఆశ్రయముకావున శరీరమున కాశ్రయమని చెప్పబడును.)

—౧౦ హృదయమర్తాభిఘాతమున కల్గువ్యాపత్తులు. ౧౦—

మూ. తత్ర హృద్యభిహతే తే కాసశ్వాసబలక్షయకణ్ఠాశోషక్లోమాకర్షణ
జిహ్వనిర్గమముఖతాలుశోషాఽపస్తారోన్మాదప్రలాపచిత్తనాశాద
యస్యస్యః.

వ్యా. వైజెప్పిన మూడుమర్తములలో హృదయమర్తమునకు వాతాదులచేసినను బాహ్యకారణములచేసినను అభిఘాతము కల్గినపుడు కాస-శ్వాసములు, బలక్షయము, గొంతెండుట, క్లోమాకర్షణము (క్లోమమున లాగినట్లు బాధ), నాలుక బైటవెడలుట, నోరును తాలువులును చెమ్మలేక యొండుట, అపస్తారము, ప్రలాపము, (అనంబధముగ మాటలాడుట), చిత్తనాశము ఇవి మున్నగురోగములు సంభవించును.

—౧౧ శిరోమర్తాభిఘాతమున కల్గురోగములు. ౧౧—

మూ. శిరస్యభిహతే—మన్యాస్తమ్భాఽర్దితచక్షుర్విభ్రమమోహోద్వేష్ట
నచేష్టానాశ కాసశ్వాసహనుగ్రహమూకగద్గదత్వాఽక్షేనిమీలన
గణ్ఠస్పందనజృమ్భణాలాలాప్రావస్వరహానివదనజిహ్వాత్వాదీని.

వ్యా. శిరస్సు వాతాదులచే వికృతి జేందినపుడు మన్యాస్తంభము, అర్దితవాతము, చక్షుర్విభ్రమము(కండ్లు తిరుగుట), మూర్ఛ, ఉద్వేష్టనము (శిరస్సున మెలిబెట్టినట్లుబాధ), చేష్టానాశము (అవయవములు చేష్టల దక్కియొండుట), కాసశ్వాసములు, హనుగ్రహము (అంకిళ్లు బిగదీయుట), మూగితనము, గద్గదస్వరము, కండ్లు మాతబడుట, గండస్థలములు ఆదరుట, ఓడలివిరుపులతో నావలంతలు, నోట జొల్లుకారుట, కంఠస్వరము వెడలకుండుట, నోరు వంకరటింకరగనగుట ఇవి మున్నగువ్యాధులు కల్గును.

—౧౨ వస్తిమర్తాభిఘాతమున కల్గువ్యాధులు. ౧౨—

మూ. వస్త్రా తు—వాతమూత్రవరోఽనిగ్రహవజ్జ్ఞా మేహనవస్తిశూల
కుణ్డలోదావర్తగుల్మాఽనిలాఽష్ఠీలోపస్తమ్భనాభికుక్షిగుదశ్రోణి
గ్రహాదయః.

వ్యా. వస్త్రీయందు వికృతి కల్గినపుడు వాతము మూత్రము పురీషము సరళముగ వెడలక అడ్డుపడును. గైజలయందును మేధ్రమునందును వస్త్రీ (మూత్రాశయము), యందును బోటు కల్గును. మరియు వస్త్రీయందు కుండలాకారముగ త్రిప్పినట్లు బాధ, ఉదావర్తము, గుల్మము, వాతాష్టిల, వస్త్రీస్తమ్భము, నాభియందును కుక్షీయందును గుఱముచందును పిరుదులయందును నొప్పి, ఇవిమున్నగురోగంబులును సంభవించును.

❖ మర్దాశ్రితవ్యాధిచికిత్సలలో వస్త్రీకర్మప్రాశస్త్యము. ❖

మూ. వాతాద్యుపసృష్టానాం త్వేషాం లిక్తాని చికిత్సితే సక్రియావిధీ
న్యక్తాని. కిన్త్యేతాని విశేషతోఽనిలాత్ రక్ష్యాణి; అనిలో హి
పిత్తకఫసముదీరణే హేతుః, ప్రాణమూలం చ; స వస్త్రీకర్మసాధ్య
తమః, తస్మాన్న వస్త్రీసమం కింశ్చిత్కర్మ మర్తపరిపాలనమస్త్రీ ౧౧

వ్యా. హృదయాదిమర్మములు మూడును వాతాదులచే వికృతి నొందునపుడు కల్లలక్షణంబులును, వానిచికిత్సావిధానంబులును చికిత్సాస్థానమందలి త్రిమర్తీయ చికిత్సితమున చెప్పబడినవి. మరియు సీమర్మములుమూడును వాతమువలన వికృతి నొంద కుండునట్లు కాపాడవలెను. వాతము పిత్తకఫములను ప్రేరేపించుటకు హేతువును, ప్రాణములకు మూలాధారంబు నైయుండును, కావున మర్మముల నాశ్రయించి సంభవించు వ్యాధు లన్నిటియందును వాతవికృతి కల్గినయక కాపాడవలెను. అట్టివాళము కేవలము వస్త్రీకర్మచే సాధింపందగియుండును. కావున మర్మముల కాపాడుటకు వస్త్రీకర్మతో సమానమైన చేరొందుచికిత్స కానరాదు.

వివరణము—“పిత్తం పక్కు కఫః పక్కుః పక్కువో మలధాతవః, వాయునా యత్ర సీయస్తే తత్రగచ్ఛన్తి చేతరే” అను ప్రమాణము ననుసరించి పిత్తకఫాదుల ప్రేరేపించుటకు వాతము ప్రధానకారణము. జీవితమునకును ఆధారమైనది. కావున అట్టివాతమువలన మర్మములకు బాధ కల్గినయక కాపాడుట ముఖ్యకర్తవ్యము. అట్టియెడ యజ్జివురుషీయ మున “వస్త్రీర్వాతహరాణాం” (సూ. ఆ. ౨౫. సూ. ౪౧) అని అగ్ర్యాధికారమున వాతహరచికిత్సలలో వస్త్రీశ్రేష్ఠమని చెప్పబడినది కావున తక్కినచికిత్సలకన్న వస్త్రీ ఉత్త మోత్తమమని తెలిసెడి; మర్మములపరిపాలన చేయదలంచినవారు వస్త్రీకర్మమునే చేయవలె నని సముదితార్థము.

—ॐ ప్రధానమర్త పరిపాలనోపాయము. —

౧౦. తత్ర షడాస్థాపనస్కున్ధా విమానే ద్వౌ చానువాసస్కున్ధౌ,
ఇహ చ విహితా వస్త్రీ, బుద్ధ్యా విచార్య మహామర్తపరి
పాలనార్థం ప్రయోజయేత్, వాతవ్యాధిచికిత్సాం చ. ౧౨

వ్యా. అందు విమానస్థానమున జెప్పబడిన మధురాదిరసభేదములచే నారువిధము
న నిరూపావస్థి ద్రవ్యస్కంధములను, స్థావరజంగమ స్నేహభేదములచే రెండువిధములైన
నువాసన ద్రవ్యస్కంధములను, ఈసిద్ధిస్థానమున జెప్పబడిన నిరూపా-అనువాసనపద్ధతులను
మనించి, దోషము, ఔషధము మున్నగుపదివిషయములను చక్కగ బుద్ధిచే విచారించి,
టీవీపద్ధతులను, వాతవ్యాధికి చెప్పినచికిత్సితములనుసూడ ప్రధానమర్తముల కాపాడు
కై ప్రయోగింపవలెను.

ఇచ్చట విమానస్థాన రోగభిష్కగ్నితీయమున “తద్యథా జీవకర్షభకా” (వి. అ. ౮.
౧౨౯. ౧౦౪) అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన నిరూపావస్థ్యవయోగ్యములగు
సంధుర-అష్టు-లవణ-కటు-తిక్త-కషాయస్కంధముల నారించిని; “అనువాసనంతు స్నేహ
మ-స్నేహస్త ద్వివిధః, స్థావరాత్త్వో జగ్ధమాత్తకత్వ.....సంస్కారవిశేషాత్”
వి. అ. ౮. సూ. ౧౯౦) అనువాక్యముచే జెప్పబడిన అనువాసనార్థ స్నేహస్కంధ
ముల రెంటిని యెరుంగునది. మరియు “బుద్ధ్యావిచార్య” అనుచోట, వస్త్రీసూత్రీయమున
సమీక్ష్య దోషావధి.....సిద్ధిమన్తి” (వి. అ. ౩) అని నిర్దేశింపబడిన దోషము
ఔషధము మున్నగువిచార్యాంశముల పదింటి నెరుంగునది.

—ॐ హృదయమర్తము వాతము వికృతిజెందినచో చికిత్స. —

౧౧. భూయశ్చ హృది ఉపసృప్తే వాతేన హిజ్జుచూర్ణం లవణానామ
న్యతమచూర్ణసంయుక్తం, మాతులుజ్జస్య రసేన అన్యేన
వాష్ణేన హృద్యేన వా పాయయేత స్థిరాది పిష్టిమూలీరసః
సశర్కరః పానార్థమ్, బిల్వాదిపిష్టిమూలరససిద్ధా చ యవా
గూః హృద్రోగవిహితం చ కర్త. ౧౩

వ్యా. హృదయము (వాతముచే) వికృతి నొందినపుడు ఇంగువను పొంగించి
చూర్ణముచేసి యాచూర్ణమును నైంధవాది లవణములలో చేనినైన నొకదానిని చూర్ణము
చేసి కలిపి, మాతులుంగ (మాదీఫల) రసముతో మైసను, ఇతరములగు పుల్లని ద్రవము

లతోనైనను మనసుకింపైన యన్దురసములతోనైనను కలిపి త్రాగించవలెను. మరియు ఫిర్రాది (హ్రస్వ) పంచమూలములకహయరసమును చక్కెర కలిపి పానమున కుపయోగించవలెను. బిల్వాది (మహా) పంచమూలముల చేర్చి కాచబడిన కహయముతో వక్షము చేయబడిన యవాగువును త్రాగించవలెను. ఇవిగాక త్రిమర్క్మియ చికిత్సితమున జెప్పబడిన హృద్రోగచికిత్సావిధియు చేయందగును.

— శిరోమర్ష వాతవికృతి చికిత్స. —

మూ. మూర్ధ్ని తు వాతోఽస్పృష్టే అభ్యజ్ఞస్వేదనోపనాహస్నేహ పాన
నస్తః కర్తావపీడనధూమాదీని. ౧౮

వ్యా. శిరస్సు వాతముచే వికృతి నొందినపుడు అభ్యంగనము, స్వేదనము, ఉపనాహము, స్నేహపానము, నస్యకర్త, అవపీడననస్యము, ధూమపానము మున్నగుచికిత్సల చేయవలెను. (ఇచ్చట అవపీడనమనః—“కల్కాద్యైరవపీడస్తు తీక్ష్ణైః మూర్ధవిరేచనమ్” అని విధింపబడిన తీక్ష్ణములైన చూర్ణాదులచే చేయబడిన శిరోవిరేచన నస్యమని యెరుంగునది.) అయ్యది ప్రధానముగ యాగికమని తెలియుటకై వేరుగ చెప్పబడెను.

— వస్తిమర్ష వాతవికృతిచికిత్స. —

మూ. వస్త్రా తు-కుమ్భ్యాస్వేదః, వర్తయః, శ్యామాదిభిః గోమూత్ర
సిద్ధో నిరూహః, బిల్వాదిభిశ్చ సురాసిద్ధః, శర కాశేక్షుదర్శగో
క్షురకమూలశృతక్షీరైశ్చ, (క్షీరం చ) త్రపునైర్వారుఖరాశ్వా
బీజయవఋషభకవృద్ధి కల్మితో నిరూహః, పీతదారుసిద్ధతైలేనా
నువాసనం, తైల్యకం చ సర్పిర్విరేకార్థం, శతావరీగోక్షురకబృ
హతీ కణ్ణకారికాగుడూచీ పునర్నవోశీరమధుకద్విసారిబాలోద్ధ్ర
శ్రేయసీ కుశ కాశమూలకహయక్షీరచతుర్థణం, బలావృషర్షభ
కఖరాశ్వాపకుఞ్చికా వత్సకత్రపునైర్వారుబీజశితివారకమధుకవ
చాశతపుష్పాశ్శభేదక వర్షాభూమదనఫలకల్పసిద్ధం తైలం,
ఉత్తరవస్తిర్నిరూహోవా శుద్ధస్త్రిగ్ధస్త్రిన్నస్య వస్తిశూలమూత్ర
వికారహర ఇతి. ౧౯

వ్యా. వస్తి వాతముచే వికృతినొందినపుడు కుంభీస్వేదంబును, ఫలవర్తలును, నిమానస్థానమున జెప్పబడిన శ్యామాదివర్గద్రవ్యములచేతను గోమూత్రముచేతను సిద్ధము

కేయబడిన నిరూహవస్త్రము, బిల్వాది (మహా) పంచమూలముల కమాయముచేతను
పరమద్యముచేతను సిద్ధముచేయబడిన నిరూహవస్త్రము నుపయోగింపదగును. (ఇచ్చట
పంభీస్వేదము స్వేదాధ్యాయమున—“కుమ్భిం వాతహరక్వాథ.....స్నేహైరనిల
రాశనైః” (చ. సూ. అ. ౧౪. శ్లో. ౬౧) అని చెప్పబడినదాని గ్రహించునది.
శ్యామాదిభిః’ అనుచోట రోగభిష్టగీతీయమున “శ్యామా త్రివృచ్చతురజుఃకలిష్టకమహా
వృక్షసప్తలాశఙ్ఘినీదస్తీద్రవస్తీనామ్” (వి. అ. ౮. సూ. ౧౭౪) అని చెప్పబడిన నల్ల
తెగడ మున్నగు ద్రవ్యముల గ్రహించునది. “బిల్వాదిభిశ్చ” అనుచోట బిల్వాదిమహా
పంచమూలముల నైనను, వస్త్రవ్యావస్థిద్ధియందు—“బిల్వమూలత్రివృద్ధారు.....
ప్రేష్యస్తమానయేత్” (సి. అ. ౭. శ్లో. ౧౧) అని నిర్దేశింపబడిన బిల్వాదిద్రవ్యముల
నైన గ్రహించునది.)

మరియు కాకివెదురు, చెల్లుదర్భ, చెరకు, దర్భలు, పల్లెరు పీనివేళ్లును చేర్చి
క్షీరపాకవిధి ప్రకారము కాచబడిన ఆవుపాలును; దోసవిత్తులు, నక్కదోసవిత్తులు, ఖరాశ్వ
బీజ (ఓమము), యవలు, ఋషభకము, వృద్ధి అను సీద్రవ్యములకల్కమును చేర్చి
నిరూహవస్త్రాని విధ్యుక్త ప్రకారము చేయదగును. (ఇచ్చట “క్షీరయవతెల్వకభృష్ట
కల్మితోవా నిరూహః” అని ప్రాచీనకోశమున అధికపాఠమున్నది. యవక్షౌరము,
యవలు, లొద్దుకు పీనిని వేయించి కల్కముచేసి నిరూహవస్త్రయోగమునచేర్చి యవ
యోగించవలెనని యర్థము).

మరియు దేవదారునుచేర్చి సిద్ధము (పక్వము) చేయబడిన తైలమును (అనువాసన
ముగజేర్చి) నిరూహవస్త్రాని చేయవలెను. తిల్వకకల్పమున “లోధ్రకలేనమూత్రాష్ట
.....సన్నిషీ జ్యే చ సాధయేత్” (కల్ప. అ. ౧౦. శ్లో. ౧౬) అని చెప్పబడిన తిల్వక
భృతమును విరేచనమునకై యుపయోగింపవలెను.

ఝిల్లి పీచర, పల్లెరు, పెద్దములక, వాకుడు, తిప్పలీగె, తెల్లగలిజేరు, వట్టివేరు,
అతిమధురము, తెల్లసుగంధపాల, నల్లసుగంధపాల, లొద్దుకు, సన్నరాష్టము, కుశదర్భ
వేళ్లు, చెల్లుదర్భవేళ్లు వీనినన్నిటినిచేర్చి కమాయము కాచి యాకమాయమును ఆవుపాలును
చేరి తైలమునకు నాలుగింతలగు తైలమున చేర్చి, అందు కీటాముట్టి, అడ్డసరము, ఋష
భకము, ఓమము, నల్లజీలకర, కొడిసెపాలవిత్తులు, దోసవిత్తులు, నక్కదోసగింజలు, శితి
వారక (దూసరిచ్చెట్టు) వేరు, అతిమధురము, వస, సదాపదిత్తులు, పాపాణభేది, గలిజేరు,
మ్రంగకాయలు వీనినన్నిటిని కల్కముజేసి తైలమున కలిపి తైలపాకవిధి ప్రకారము
పక్వముజేసి యుంచునది. రోగికి వైజెప్పిన తైలముతో నిరూహవస్త్రమైనను ఉత్తరవస్త్ర
చ-సిద్ధి—40

నైనను చేయునది. లొలుత నిరూహవస్త్రీచే శోధనముచేసి స్నేహస్వేదవిధులజేసి పిష్టుట క్రింద జెప్పబడు విధిప్రకారము ఉత్తరవస్త్రీప్రయోగించినయెడ వస్త్రీ(మూత్రాశయము) నందలి శూలంబును, మూత్రకృచ్ఛము మున్నగు మూత్రవ్యాధులును నివర్తించును. (ఇచ్చట శతావర్యాదిక్వాశ్యములచే పరిభాషానుసారముగ కషాయముకాచి యాకషాయమును ఆవుపాలును చేరి తైలమునకు నాల్గుభాగములుగకల్పి, అందు బలాదికల్పమును తైలమునకు నాల్గవంతును కలిపి తైలపాకవిధిప్రకారము పక్వము చేసి యాతైలముచే నిరూహ-ఉత్తరవస్త్రుల చేయవలెనని యెరుంగునది.)

౨౭ హృదయాది మర్త్యరక్షణావశ్యకత, వానిరక్షణోపాయసంగ్రహము. ౨౭

భవన్తి చాత్ర స్తోకాః—

మూ. హృదయే మూర్ధ్ని వస్త్రా చ నృణాం ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః,
తస్మాత్తేషాం సదా యత్నం (యత్నాత్) కుర్వీత పరిపాలనే. ౧౬
ఆబాధవర్జనం నిత్యం స్వస్థవృత్తాఽనువర్తనం,
ఉత్పన్నార్తివిఘాతశ్చ మర్తణాం పరిపాలనమ్. ౧౭

వ్యా. హృదయమునందును శిరస్సునందును వస్త్రీయందును మనుజులప్రాణములు ముఖ్యముగ నాధారముగ జేసికొని యుండును; కావున వాని మూటిని కాపాడుట యందు యెల్లప్పుడు మిక్కిలి మెలకువతో ప్రయత్నమును నలువవలెను. అట్టి మర్తములకు వికృతిని కల్గించు కారణముల విసర్జించుటయు, స్వస్థవృత్తమున జెప్పబడిన దినచర్య ఋతుచర్య మున్నగునియమముల నియతముగ ననుసరించి యాచరించుటయు, తత్కాలమున వైజేష్ఠిన మర్తములకు సంభవించిన వ్యాధుల నుపేక్షింపక శీఘ్రముగనే తగుప్రతీకారము చేసికొనుటయు హృదయాదిమర్తముల కాపాడుకొనుట కుపాయము లగును.

౨౮ హృదయాది మర్త్యత్రయరోగముల చికిత్సాప్రారంభము. ౨౮

మూ. అత డ్విధ్వం వికారా యే త్రిమర్తీయే చికిత్సితే,
న ప్రోక్తాః మర్తజాస్తేషాం కాంశ్చిద్వైద్యైశ్చాపి సౌషధమ్. ౧౮

వ్యా. హృదయాది మర్త్యముల హూడింటికిని సంభవించు వ్యాధులును వానిచికిత్సలును త్రిమర్తీయ చికిత్సితమున కొన్ని జెప్పబడినవి, అందు (అధ్యాయవిస్తరభీతిచే) జెప్పక విడచినవానిలో కొన్నిటికి లక్షణంబులును వానిచికిత్సితములును ఈక్రింద జెప్పబడును.

—౧౭ హృదయమర్చ రోగములు, అందు అవతంత్రకవాతలక్షణములు, సంప్రాప్తియు. —

మూ. కృద్ధః నైవః కోపనైర్వాయుః స్థానాదూర్ధ్వం ప్రపద్యతే,
 పీడయన్ హృదయం గత్వా శిరశ్శుభ్రౌ చ పీడయన్. ౧౯
 భనుర్వన్నమయేద్ధాత్రాణ్యాక్షివేత్ మోహయేత్తథా,
 (నమయేచ్ఛాక్షివేచ్ఛాజ్ఞాన్యచ్ఛాన్యస్యచ్ఛాన్యసం నిరుణధి చ),
 కృచ్ఛ్రేణ చాపుష్పచ్ఛస్పితి స్తభ్రాక్షోఽథ నిమిలనః ౨౦
 కపోత ఇవ కూజేచ్ఛ నిస్సంజ్ఞ సోఽపత వ్రకః,

వ్యా. వాతము స్వకారణములైన యాహారవిహారాదులచే ప్రకోపము నొంది తన స్థానమును వదలి వైకి వ్యాపించి, హృదయమున జేరి, యాస్థలమునందును శిరస్సునందును కణతలయందును నొప్పిని కల్గించుచు, అవయవముల నన్నింటిని వింటిదబ్బవలె వంచి కదలించుచు మూర్ఛ నొందించును. అప్పుడు మనుజుడు చాలకాలమునకు మిక్కిలి కష్టముచే నుచ్ఛ్వాసమును విడచును. కన్నులు స్తంభించి యరమోడ్చుగా మూసికొనును. శరీరముపై ప్రజ్వలక చేష్టలదక్కి పావురమువలె కూయుచుండును. ఇయ్యది యవతంత్ర మనువాత రోగము.

—౧౮ అవతానకవాతలక్షణములు. —

మూ. దృష్టిం సంస్తభ్య సంజ్ఞాం చ హత్వా కర్తవేన కూజతి. ౨౧
 హృది ముక్తే నరః స్వాస్థ్యం యాతి మోహం వృతే పునః,
 వాయునా దారుణం ప్రాహుః ఏకే తదవతానకమ్. ౨౨

వ్యా. వైశేష్యబడిన యవతంత్రమున దృష్టి స్తంభించి ప్రజ్వదస్పి కంఠమున గుఱ్ఱు గుఱ్ఱుమని కూయుచుండును. ఈలక్షణములు కేవల వాతము హృదయమున చేరినప్పుడు మాత్రము కల్గి మూర్ఛ నొంది, వాతము హృదయమును వదలినప్పుడు మూర్ఛనొందక తెలివితో నున్నయెడ నయ్యది యవతానక వాతమని కొందరాచార్యులు చెప్పెదరు. ఇయ్యది కేవలవాతముచేతనే సంభవించును; కావున మిక్కిలి దారుణమైనది.

(అవతంత్రకము వాతముచేతను కఫముచేతను సంభవించుటచే రెండువిధములు. అందు కఫముచే సంభవించుదానియందు సంజ్ఞతస్పియుండును. రెండవది వాతము హృదయమున చేరినప్పుడు ప్రజ్వతస్పి, హృదయమును వదలినపుడు ప్రజ్వ తెలిసియుండును. దీనిని అవతానకమని కొందరు చెప్పెదరు.)

—ॐ అపతంత్రకవతహరప్రథమననస్యము. ॐ—

మూ. శ్వసనం కఫవాతాభ్యాం రుద్ధం తస్య విమోక్షయేత్,
తీక్ష్ణైః ప్రథమనైస్సంజ్ఞాం తాసు ముక్తాసు విస్తరి. ౨౩

వ్యా. కఫవాతములచే హృదయమున శ్వాసము వెడలసీయక అడ్డగింపబడియుండు నపుడు, మిక్కిలి తీక్ష్ణములైన ద్రవ్యములచే సిద్ధమైన ప్రథమననస్యమును ప్రయోగించి తొలుత శ్వాసబంధమును తొలగించవలెను. అట్టి నస్యముచే చేతనావహములగు ప్రోతస్సు లలో నడ్డు పడలినవెంటనే మూర్ఛతోలిగి తెలివి నొందును.

—ॐ శిరోవిరేచననస్యము. ॐ—

మూ. మరిచం శిగ్రుబీజాని విడజ్ఞం చ ఫణిజ్ఞకం,
ఏతాని సూక్ష్మచూర్ణాని దద్యాచ్ఛీర్షవిరేచనమ్. ౨౪

వ్యా. మిరియాలు, మునగవిత్తులు, వాయువిడంగములు, మరువము వీనిని మిక్కిలి మెత్తని చూర్ణముగజేసి శిరోవిరేచనమునకై నస్యము చేయవలెను.

—ॐ అపతంత్రకహరయవక్వాఢపానము. ॐ—

మూ. తుమ్బురూణ్యభయాహిణ్ణు (హిణ్ణుతుమ్బురుపథ్యైచ)
పాష్కరం లవణత్రయమ్,
యవక్వాఢామ్బునా పేయం హృద్ధ్రోహేచాపతస్త్రకే. ౨౫

వ్యా. తుంబురులు, కరకకాయలు, ఇంగువ, పుష్కరమూలము, లవణత్రయము (నైంధవ-సౌవర్చల-బిడాలవణములు) వీనిని నమభాగములుగగూర్చి చూర్ణముచేసి, యవల కషాయానుపానముతో త్రాగినయెడ అపతంత్రకవతంబును, హృదయమున పట్టును నివర్తించును.

—ॐ అపతంత్రకహరహింఘ్వాదిక్వాఢపానము. ॐ—

మూ. హిణ్ణవ్విష్ణువేతసం శుణ్ఠీం ససౌవర్చలదాడిమం,
సిబేత్; వాతకఫఘ్నం చ కర్తవ్యద్రోగనుద్ధితమ్. ౨౬

వ్యా. ఇంగువ, అష్టవేతసము (పుల్లప్రబ్బలి), శుంఠి, సౌవర్చలలవణము, దానిమ్మ బెరడు వీనిని కషాయము కాచి త్రాగవలెను. మరియు వాతకఫముల హరించునదియు, హృద్రోగహరంబులును నగుచికిత్సా విధానమంతయు నపతంత్రకవతమున మిక్కిలి హితముగ నుండును.

అపతంత్రకమున శోధన (నిరూహ) వ స్తిపిషేధము. ౨౯

మూ. శోధనాః వ స్తయ స్తీక్షాః న హితా స్తస్య కృతస్సౌశః,
సౌవర్చలా లభయావోవ్యైః సిద్ధం తస్మై ఘృతం హితమ్. ౨౮

వ్యా. అపతంత్రకవాతమున (నిరూహ) శోధనవస్తులును తీక్షణముగనున్నవి విశేషముగ హితకరములు కానేరవు. మరియు సౌవర్చలలవణము, కరకకాయలు, త్రికటుకములు వీనిని చేర్చి పక్షముచేయబడిన ఘృతమును శోధనమునకై యుపయోగించుట హితకరము. (“శోధనాః వ స్తయః కృతస్సౌశః న హితాః” అని చెప్పబటవలన అపతంత్రకవాతమున శోధనమునకై వస్తుల విశేషముగ నుపయోగింపక స్వల్పముగ నిరూహవ స్తి నుపయోగింపదగునని తెలిసిడి.)

తంద్రానిదానము, సంప్రాప్తియు. ౩౦

మూ. మధురస్నిగ్ధగుర్వన్న (ప్లు) సేవనాత్ చిస్తనాత్ శ్రమాత్,
శోకాత్ వ్యాధ్యనుషణ్ణాచ్చ వాయునోదీరితః కఫః. ౨౯
యదాసౌ సమవస్కన్ధ్య హృదయం హృదయాశ్రయాత్,
సమావృణోతి జ్ఞానాదీ తదా తద్దోషజాయతే. ౩౦

వ్యా. మధురంబును స్నిగ్ధంబును గురుత్వముకల్గినదియు నగునన్నమును భుజించుట వలనను, దుఃఖమువలనను, చింతనారూపమైన మనోవ్యాపారముచేతను, శ్రమవలనను ఇతరవ్యాధు లనుసరించి యుండుటవలనను ప్రకోపము నొందినవాతముచేత కఫము ప్రేరేపింపబడి హృదయమున జేరి బాధించి, హృదయము నాశ్రయించియుండు సంజ్ఞావహ ప్రోతస్ఫుల నడ్డగించి జ్ఞానవిజ్ఞానాది మనోవ్యాపారములను నిరోధించినపుడు తంద్రును కల్గించును.

తంద్రాలక్షణములు. ౩౧

మూ. హృదయే వ్యాకులీభావః వాక్సేష్టేంద్రియగౌరవం,
మనోబుద్ధ్యప్రసాదశ్చ తద్ద్రాయాః లక్షణం మతమ్. ౩౧

వ్యా. అట్టియెడ హృదయమున వ్యాకులముగనుండును. మాటలాడుటకును ఆంగిక వ్యాపారములకు చక్షురాదీంద్రియవ్యాపారములకును కష్టముగ నుండును. మనస్సును బుద్ధియు నిర్మలముగాక మందగించి యుండును. ఇవియన్నియు తంద్రావ్యాధికి లక్షణములు.

—౧౩ తంద్రాచికిత్సితము. ౧౩—

మూ. కఫఘ్నం తత్ర కర్తవ్యం శోధనం శమనాని చ,
వ్యాయామో రక్తమోక్షశ్చ భోజ్యం చ కటుతిక్తకమ్. ౩౧

వ్యా. తంద్రావ్యాధియందు కఫమునుహరించు శోధనమును శమనౌషధంబులును, వ్యాయామంబును, రక్తమోక్షంబును, కటు-తిక్తరసములైన పదార్థముల భుజించుటయు, హితములుగ నుండును.

—౧౪ వస్తిగతరోగములు. అందు మూత్రమునకు సంబంధించినరోగములు పదిమూడు ౧౪—

మూ. మూత్రైకసాదో, జఠరం, కృచ్ఛ్రముత్సృజ్యసంక్షయా,
మూత్రాఽతీతోఽనిలాష్ఠీలా వాతవస్త్యుష్ణనూరుతౌ. ౩౨
వాతకుణ్డలికా, గ్రన్థిః విఘ్నాతో వస్తికుణ్డలం,
త్రయోదశై తే మూత్రస్య దోషాః; తాన్ లిఙ్గతశ్శృణు. ౩౩

వ్యా. మూత్రైకసాదము, మూత్రజఠరము, మూత్రకృచ్ఛ్రము, మూత్రోత్సంగము, మూత్రసంక్షయము, మూత్రాఽతీతము, అఽష్ఠీల, వాతవస్తి, ఉష్ణవాతము, వాతకుండలిక, రక్తగ్రంథి, విఘ్నాఘాతము, వస్తికుండలము అను నీపదిమూడురోగములును మూత్రమునకు సంబంధించినవి. వీనిలక్షణములన్నియు నీక్రింద వివరింపబడును.

(ఇప్పుట చెప్పబడిన మూత్రవ్యాధులు, త్రిమర్తీయచికిత్సితమున—“వ్యాయామతీక్ష్ణౌషధ రూక్షమధ్య...” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన మూత్రకృచ్ఛ్రములకన్న వేరైనవని యెరుంగునది.)

—౧౫ (1) మూత్రైకసాదలక్షణము, చికిత్స. ౧౫—

మూ. పిత్తం కఫో ద్వయం వాపి వస్తా సంహన్యతే యదా,
మారుతేన తదా మూత్రం రక్తం పీతం ఘనం సృజేత్. ౩౪
సదాహం శ్వేతసాన్ద్రం వా, సర్వైర్వా లక్షణైర్వ్యతం,
మూత్రైకసాదం తం విద్యాత్; పిత్తశ్లేష్మహరైర్జయేత్. ౩౫

వ్యా. పిత్త-కఫములు వేరువేరుగనైనను రెండును చేరియైనను ప్రకోపము నొంది వస్త్రీయందు వాతము నడ్డగించి దీనితో కలిసి యెప్పుడుండునో, అప్పుడు రక్తపీతవర్ణములు కల్గి చిక్కనైన మూత్రమును వెడలించును. లేక శ్వేతవర్ణము కల్గి చిక్కనైన మూత్రమునైన వెడలించును. లేక వైశిష్ట్యలక్షణము లన్నిటితో కూడిన మూత్రమునైన వెడ

మ. ఇయ్యది మూత్రకసాదమని చెప్పబడును. ఈవ్యాధికి పిత్తకఫముల హరించు ధములచే చికిత్స చేయవలెను.

శాము:—

మూత్రకసాదము మూడువిధములు.—అందు ప్రథమితమైనపిత్తము వాత నిరోధించి వాతముతో కలిసినపుడు జనించినది యొకటి. ఈభేదమున రక్తపీతకున మూత్రమువెడలును. కఫము ప్రథమితమై వాతముతో కలియుటచే సంభవించునది కవచి. ఈభేదమున మంటతో కూడి శ్లేతవర్ణంబును చిక్కినయు నైనమూత్రము లును. వైజెప్పిన పిత్తకఫములురెండును ప్రకోపము నొంది వాతముతో కలిసినపుడు చినది మూడవది. దీనియందు వైజెప్పిన రెంటిలక్షణము లన్నియుకలిసి మూత్రము లును. ఈమూటికిని పిత్తశ్లేష్మహరములైన చికిత్సల చేయవలెను. వాతమునకు కఫములచే నావరణముకల్గుటయే ప్రకోపకారణముకాని వేరొందు కారణములేదు. కావున పిత్తశ్లేష్మముల జయించినచో వాతము తనంతటనే శమించునని యుద్దేశించి పిత్తహారచికిత్సయే విధింపబడినది.

❧ (2) మూత్రజతరలక్షణము. ❧

౧. విధారణాత్పృతిహతం వాతోదావర్తితం యదా,
పూరయత్కుదరం మూత్రం తదా తదనిమిత్తరుక్. 3౬
అపక్తిమూత్రవిట్సదైః తన్మూత్రజతరం వదేత్,

వ్యా. మూత్రమును విసర్జించవలసినపుడు వెడలనీయక దానివేగమును నిరోధించు వాతము ప్రతిరోధకమగుటచే మూత్రమును పైకిమరలించును. అట్టియెడ ప్రతిహత మూత్రము సంచితమై యుదరమును పూరించును. అయ్యది కారణము తెలియకయే కల్పించును. అహారము జీర్ణముకాక మలమూత్రములు వెడలక బంధించును. ఇయ్యది మూత్రము జతరమున పూరించి యుండుటచే మూత్రజతరమని యన్వర్థముగ బడును.)

❧ మూత్రజతరచికిత్స. ❧

౧. మూత్రవైరేచనీం తత్ర చికిత్సాం సమ్ప్రయోజయేత్. 3౭
హిష్ణుస్విరుత్తరం చూర్ణం త్రిమర్షీయే ప్రకీర్తితం,
హన్యాన్మూత్రోదరానాహమాథ్మానం గుడమేఢయోః. 3౮
(హన్యాన్మూత్రాదిసజ్ఘాతం వ్యాధించగుడమేఢయోః)

వ్యా. వైజ్ఞేయ మూత్రజఠరమునందు మూత్రమును బైటవెడలించు, చికిత్సను ప్రయోగము చేయవలెను. మరియు త్రిమర్షియచికిత్సితమున జెప్పబడిన ద్వీరుత్తరహిం గ్వాదిచూర్ణమును సేవించినచో మూత్రోదరంబును, ఆనాహంబు (కడుపుబ్బరము)ను, గుదమునందును మేధ్రమునందును కల్గఁజూడఁగలదు నివర్తించును. (ఇచ్చట త్రిమర్షియ మున—“ద్వీరుత్తరం హింగు.....సమీరణఘ్నమ్” (చ-చికిత్స. అ. ౨౬. శ్లో. ౨౦) అని చెప్పబడిన ద్వీరుత్తరహిం గ్వాదిచూర్ణమును గ్రహించునది.)

—౨౭ (3) మూత్రకృచ్ఛలక్షణము. ౨౭—

మూ. మూత్రితస్య వ్యవాయాత్తు రేతో వాతోద్ధతం చ్యుతం,
పూర్వం మూత్రస్య పశ్చాద్వా స్రవేత్ కృచ్ఛం తదుచ్యతే.

వ్యా. మూత్రము వెడల నున్నప్పుడు దాన్నినిరోధించి అప్పుడే సంభోగముచేసిన యెడ రేతస్సు స్వస్థానమునుండిజారి వాతముచే నిరోధింకబడి మూత్రమునకు ముందైనను వెనుకనైనను స్రవించును. అయ్యది మూత్రకృచ్ఛమని చెప్పబడును. (ఈకృచ్ఛము త్రిమర్షియమున చెప్పినదానికన్న నిశరమైనది.)

—౨౮ (4) మూత్రోత్సక్లక్షణము. ౨౮—

మూ. స్వవైగుణ్యాఽనిలాక్షేపైః కిఞ్చిత్ మూత్రస్య తిష్ఠతి,
మణిసంధౌ స్రవేత్ పశ్చాత్ తదరుగ్వాఽథ చాతిరుక్. ౪౦
మూత్రోత్సక్తస్యః విచ్ఛిన్నం ఉచ్ఛేషగురు శేషసః,

వ్యా. వాతము స్వకారణములచే ప్రకోపమునొంది మూత్రమును అడ్డగించుటచేత మూత్రములో కొంచెము మేధ్రముయొక్క మణినంధియందు నిలబడియుండును. వృద్ధిపొందినమూత్రమంతయు వెడలక కొంచెము మిగిలియుండుటవలన మేధ్రము స్థూలమై కొంతకాలమునకు ఓవ్వుట నొప్పిలేకయైనను మిక్కిలిబాధతో కూడియైనను మూత్రము కొంచెముకొంచెముగ నిలిచి నిలిచి వెడలును. ఇది మూత్రోత్సంగమని చెప్పబడును.

—౨౯ (5) మూత్రక్షయలక్షణము. ౨౯—

మూ. వాతాకృతిర్భవేద్వాతాత్ మూత్రే శుష్కతీ సంక్షయః. ౪౦

వ్యా. ప్రకుశితమైనవాతమువలన మూత్రము శోషించి తీగించిన నయ్యది మూత్ర సంక్షయమని చెప్పబడును. ఇది వాతలక్షణములు కల్గియుండును.

— (6) మూత్రాంతీతలక్షణము. —

మూ. చిరం ధారయతో మూత్రం త్వరయాన ప్రవర్తతే,
మేహమానస్య మన్దం వా మూత్రాంతీతస్స ఉచ్యతే. ౪౨

వ్యా. మూత్రము వెడల నున్నపుడు దానిని వెడలసీయక చాలకాలము బిగబట్టిన యెడ మూత్రము సరళముగ శీఘ్రముగ వెడలదు. ఒకవేళ బలాత్కారముగ వెడలించినచో మెలమెల్లగ వెడలును. ఇయ్యది మూత్రాంతీతమని చెప్పబడును.

— (7) ఆస్థీలా లక్షణము. —

మూ. ఆథ్థాపయో వస్తిగుదం రుద్ధ్వా వాయుశ్చలోన్నతాం,
కుర్యాత్తీవ్రార్తిమస్థీలాం మూత్రవిణ్ణార్గరోధినీమ్. ౪౩

వ్యా. వాతము ప్రకుశితమై వస్తియొక్కయు గుదముయొక్కయు మార్గము నడ్డగించియు బిగించి తీవ్రమైన వేదనతో కూడిన రాయిని మూత్రమున గల్గించును. ఇచ్చట చందలమై యున్నతముగ నుండును. మల మూత్రమార్గము నడ్డగించి వానిని వెడల సీయదు. ఈవ్యాధి ఆస్థీలయని చెప్పబడును.

— (8) వాతవస్తిలక్షణము. —

మూ. మూత్రం ధారయతో వస్తా వాయుః క్రుద్ధో విధారణాత్,
మూత్రరోధార్తికణ్డూభిః వాతవస్తిస్స ఉచ్యతే. ౪౪

వ్యా. మూత్రమును వెడలసీయక యడ్డుపరచినయెడ దానంజేసి వస్తియందు వాతము ప్రకోపించి మూత్రమును వెడలసీయక వస్తియందే యడ్డగించును, దానంజేసి నొప్పియు జలయు కల్గును. ఇయ్యది వాతవస్తి యని చెప్పబడును.

— (9) ఉష్ణవాత లక్షణము. —

మూ. ఉష్ణణా సోష్ణకం మూత్రం శోషయో రక్తపీతకం,
ఉష్ణవాతస్సృజేత్ కృచ్ఛాత్త్రీత్ వస్త్యస్థార్తిదాహవాన్. ౪౫

వ్యా. వాతము ప్రకుశితమై పిత్తముయొక్క వేడిచేత మూత్రమును శోషింపజేసి వేడికల్గి రక్తవర్ణముగ నైనను పీతవర్ణముగ నైననుండు మూత్రమును మిక్కిలి కష్టముచే వెడలించును. వస్తియందును మేధ్రమునందును నొప్పిని మంజును కల్గించును. ఇయ్యది యుష్ణవాతమను మూత్రరోగము.

ఈవ్యాధియొక్క సంప్రాప్తిలక్షణములు తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—
 “వ్యాయామాధ్వాతమైః పిత్తం వస్తిం ప్రాప్యాలనిలాన్వితమ్, వస్తిం మేథ్రం గుడు
 చైవ ప్రదహేత్సానివయేదభః. మూత్రం హరిర్రమభ వా సరక్తం రక్తమేవ వా,
 కృచ్ఛాత్సునః పునర్జన్తోః ఉష్ణవాతం బ్రువన్తి తమ్” ఈవాక్యముచేత వ్యాయామము
 త్రోవనడచుట ఎండలో సంచరించుట అను నీకారణములచే పిత్తము ప్రకుపితమై
 వస్తిలో జేసి యందలి వాతమున నేకిభవించి వస్తి గుడ మేథ్రములను మంట బుట్టించుచు
 మిక్కిలి కష్టముచే పసుపురంగు కల మూత్రమునైనను, రక్తముతోకూడిన
 మూత్రమునైనను, కేవల రక్తమునైనను మాటిమాటికి వెడలించునని యర్థము.

—౧౦ (10) వాతకుండలికాలక్షణము. ౧౦—

మూ. గతిసక్లాదుదావృత్తః సమూత్రస్థానమార్గయోః,
 మూత్రస్య విగుణో వాయుః భగ్నవ్యావిధ్ధకుణ్డలీ. ౪౬
 మూత్రం విహన్తి సంస్తమ్భభజ్జగౌరవవేష్టనైః,
 తీవ్రరుక్మూత్రవిట్సన్తైః వాతకుణ్డలికేతిసా. ౪౭

వ్యా. మూత్రస్థానముయొక్కయు మూత్రముయొక్కయు మార్గము నడ్డగించుట
 చేత వాతము ప్రకుపితమై విలోమగతి నొంది ప్రతివాతమై వక్రగతి కల్గి కుండలా
 కారముగ నుడివడి సంచరించుచు, మూత్రమున నభిఘాతము కల్గించును. అట్టిమూత్రము
 సరళముగ వెడలక స్తంభించి భగ్నమై గురుత్వముకల్గి నుడివడిదిరుగుచు తీవ్రమైనబాధను
 కల్గించి, మూత్ర పురిషములను బద్ధగించుచు వెడలును. ఇయ్యది వాతకుండలిక యనబడును.

—౧౧ (11) రక్తగ్రంథిలక్షణము. ౧౧—

మూ. రక్తం వాతకఫాద్దుష్టం వస్తిద్వారే సుదారుణం,
 గ్రన్థిం కుర్యాత్ సకృచ్ఛ్రిణ సృజేన్నూత్రం తదావృతమ్. ౪౮
 అశ్శరీసమమూలం తం రక్తగ్రన్థిం ప్రచక్షతే,

వ్యా. వాతకఫములచే దుష్టమైనరక్తము వస్తియొక్కద్వారమున మిక్కిలి
 క్రూరమైనగ్రంథిని కల్గించును. అట్టిరక్తగ్రంథిచే నడ్డగింపబడిన మార్గముకల యావస్థి
 దుష్టమైనరక్తముతో కూడినమూత్రమును మిక్కిలికష్టములతో వెడలించును. ఇయ్యది
 అశ్శరీతో సమానములగు కారణములతో జనించి, అట్టియూకారమును కల్గినరక్తగ్రంథి
 యని చెప్పబడును. (దీనిని “మూత్రగ్రన్థి స్స ఉచ్యతే” అని మూత్రగ్రంథి యనుపేర

ంపరు వ్యవహరించిరి). ఈ వ్యాధియందు రక్తము గ్రంథిరూపముగ గడ్డకట్టియుండుననియు, శ్మరియందు మూత్ర శుక్రదులు ఘనీభవించి కఠినముగనుండుననియు భేదము గలుగునది.

— (12) విడ్విఘాతలక్షణము. —

హ. రూక్షదుర్బలయోర్వాతేనోదావృత్తం శక్యద్యదా. ౪౯

మూత్రస్రోతః ప్రవద్యేత విటసంస్పృష్టం తదా నరః,
విడ్వంధం మూత్రయేత్ కృచ్ఛాత్ విడ్విఘాతం వినిర్దిశేత్. ౫౦

వ్యా. రూక్షశరీరునకును బలహీనునకును వాతము ప్రకోపించి, పక్షాశయమునందుండుపురిషమును విలీనముగ వైకి వ్యాపింపజేయును. అయ్యది మూత్రమార్గమున కిరును. అట్టియెడ మానవుడు మలముతో గలిసి మలముతో సమానముగ దుర్గంధముతో గాడినమూత్రమును మిక్కిలి కష్టముచే వెడలించును. ఇయ్యది విడ్విఘాతమున మూత్ర వ్యాధియని చెప్పబడును. (విడ్వక్తో విఘాతః-విడ్విఘాతః) అనువ్యుత్పత్తిచేత మలముతో గాడిన మూత్రకృచ్ఛము విడ్విఘాతమని యన్వర్థముగ జెప్పబడును.)

— (13) వస్తికుండలలక్షణము, దానిభేదములును. —

హ. ద్రుతాఽధ్వలజ్ఘనాయాసాత్ అభిఘాతాత్ ప్రవీడనాత్,
స్వస్థానాత్ వస్తిరుద్వృత్తః స్థూలస్థితి గర్భవత్. ౫౦

శూలస్పృష్టనదాహారైః బిష్టం బిష్టం ప్రవత్యపి,
వీడితస్తు సృజేద్ధారాం సంస్తమోభద్యేష్టనార్తిమాన్. ౫౧

వస్తికుండలమాహుస్తం ఘోరం శస్త్రవిఘాతమం,
పవనప్రబలం ప్రాయః దుర్నివారమబుద్ధిభిః. ౫౨

తస్మిన్ పిత్రాన్వితే దాహః శూలం మూత్రవివర్ణతా,
శ్లేష్మణా గౌరవం శోఘః స్నిగ్ధం మూత్రం ఘనం సితమ్. ౫౩

వ్యా. మిక్కిలివేగముగ త్రోవనడచుట, కాలువ గొంది మొదలగువానినిదాటుట, రీరమునకు శ్రమమును కల్గించు పనులజేయుట, వస్తిప్రదేశమున నభిఘాతము కల్గుట, స్తిప్రదేశమున గట్టిగ బిగవట్టి మద్దనచేయుట, ఈకారణములచేత వస్తి (మూత్రపుత్తి) వస్థానమునుండి వైకి వ్యాపించి గర్భమువలె స్థూలమై యుండును. అచ్చుడు నొప్పియు గాదుల బొడిచినవిధముగ పోటును గల్గి మూత్రము బొట్టుబొట్టుగ మిక్కిలికష్టముచే

వెడలును. అట్టియెడ పొత్తికడుపును చేత పిసికినయెడ మూత్రము ధారగ వెడలును. అప్పుడు వస్త్రయందు బిగబట్టి పొరలునట్లు నొప్పి కల్గియుండును. ఇయ్యది విషమున శస్త్రమునుబోలె మూత్రమైన వస్త్రకుండలమును మూత్రరోగముని చెప్పెదరు. ఈవ్యాధియును వాతము మిక్కిలి బలిష్ఠమై యుండును. కావున శాస్త్రజ్ఞానంబును అనుభవంబును లేని సామాన్యవైద్యునకు ప్రాయశముగ ననివార్యమై యుండును.

మరియు నీవ్యాధియుందు పిత్తసంబంధము కల్గియున్నయెడ మంటయు పోటును కలిగి మూత్రము వివర్ణమై వెడలును. కఫముతోకూడినపుడు వస్త్రయందు బరువును శోభంబునుకల్గి జిడ్డుతోకూడి చిక్కనై తెల్లగనుండుమూత్రము వెడలును.

—ॐ వస్త్రకుండలసాధ్యాసాధ్యలక్షణములు. ॐ—

మూ. న్నేష్వరుద్ధబిలో వస్త్రః పిత్తోద్దిర్ణో న సిద్ధ్యతి,

అవిభ్రాస్తబిలసాధ్యః న తు యః కుణ్డలీకృతః. ౫౫

సాధ్యస్తా కుణ్డలీభూతే హృన్తోహః (తృణ్తోహః) శ్వాస ఏవ చ,

వ్యా. వస్త్రకుండలమందు పిత్తము మిక్కిలి యుత్కటమై వస్త్రయొక్కద్వారము కఫముచే నడ్డగింపబడినయెడ, నయ్యది సాధ్యము కానేరదు. వస్త్రద్వార మడ్డుపడక వస్త్రకుండలమువలె చుట్టికొనక యున్నచో నయ్యది సాధ్యమగును. వస్త్రకుండలమువలె మెలితిరిగినపుడు హృదయరోగంబును (డప్పియు) మూర్ఛయు శ్వాసంబును కల్గును.

—ॐ మూత్రకృచ్ఛాదివ్యాధులకుచికిత్సావిధి. ॐ—

మూ. దోషాధిక్యమవేత్యైతాః మూత్రకృచ్ఛాహరైర్జయేత్. ౫౬

వస్త్రము త్రరవస్త్రం చ సర్వేషామేవ దాపయేత్,

వ్యా. వైజేషిన మూత్రకృచ్ఛము మున్నగువస్త్రవ్యాధులను చక్కగ గమనించి పానియందలి యేదోషము అధికముగనుండునో దానినిర్ణయించి అట్టిదోషమునకు తగినట్లు మూత్రకృచ్ఛాహరణములగు చికిత్సలజేసి నివర్తింపజేయనగును. మరియు మూత్రవ్యాధులన్నిటికిని వస్త్రసైనను, క్రిందచెప్పబడు ఉత్తరవస్త్రసైనను ప్రయోగించి చికిత్స చేయవలెను.

—ॐ ఉత్తరవస్త్రయంత్రనిర్మాణము. అందు పుష్పనేత్రము. ॐ—

మూ. పుష్పనేత్రం తు హైమం స్యాత్ శ్లక్షణమాత్తరవస్త్రకం. [తమ్, జాత్యశ్వహనవృన్దేన (జాతీపుష్పస్యవృన్దేన) సమం గోపుచ్ఛసంస్థి రాప్యం వా సర్వపచ్చిద్రం ద్వికర్ణం ద్వాదశాణ్గులం. ౫౭

వ్యా. (పుష్పనేత్రమున—ఉత్తరవస్త్రమునకు కొనయందు దమర్పబడు గొట్ట
 ఈ పెరు. ఈసంజ్ఞ ఆయుర్వేదపాఠభాషికము.) అట్టిపుష్పనేత్రమును (ఉత్తరవస్త్ర
 'త్రమునకు సంబంధించినగొట్టమును) జాబిపువ్వుయొక్క తొడిమకు సమానముగ నైనను
 మరుపువ్వుయొక్క తొడిమతో సమానముగ నైనను యాకారముకల్గి ఆవుతోకవలెనుండి
 పు కల్గియుండునట్లు బంగరుతో చేయవలెను. లేక వెండితోనైన చేయవలెను.
 యిది యావగింజ దూరునంతరంద్రమును కొనయందు కల్గి, కొనయందు దొకకర్ణికయు
 చుట చేతపట్టుకొనుస్థలమున నొకకర్ణికయును, కల్గి పండ్రెండంగుళములనిడివి ప్రమాణ
 కలదిగ నుండవలెను. (ఇచ్చట ఉత్తరమార్గమున (మూత్రద్వారమున) ప్రయోగింప
 'టుంజేసియు, వస్త్రలలో నుత్తమగుటవలనను ఉత్తరవస్త్రముని యన్వర్థముగ జెప్ప
 'ను.)

—ॐ ఉత్తరవస్త్రస్నేహపరిమాణము. ॐ—

౧. తేనాఽజవస్త్రీయంత్రేన స్నేహస్యాఽర్థపలం నయేత్,
 యథా వయోవిశేషేణ స్నేహమాత్రం వికల్ప్య వా. ౫౯

వ్యా. పైజెప్పినప్రమాణప్రకారము చేయబడిన పుష్పనేత్రమునకు మేకయొక్క
 'త్రపుసంచిని యిమిడికగ నమర్చి, యందు అర్థపలము స్నేహమునుపోసి వస్త్రనేత్రము
 'ట్టుము) నుండి లోనికి ప్రవేశింపజేయవలెను. అట్టిస్నేహపరిమాణమును వయోభేదము
 నరించి తత్తదనుసారముగ తగ్గించి కల్పింపనగును.

పైజెప్పబడిన అర్థపలపరిమాణము ఇరువదియైదువత్సరములు వయస్సుగలవారి
 కేళించినది. ఇదియే ధరమప్రమాణము. అంతకధికముగ వయసుకలవారికెల్ల నదియే
 హప్రమాణము. ఇరువదియైదువత్సరములకన్న తక్కువవయసున వయోభేదమునుబట్టి
 'ప్రమాణమును తగ్గించవలెనని “యథా వయో విశేషేణ” అనువాక్యముచే నాచా
 లు కాసిందిరి. ఈపరిమాణభేదమును సుశ్రుతాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి.—“స్నేహ
 మాణం ధరమం ప్రకృష్టశ్చాఽత్రకీర్తితః. పశ్యంతి కలి వర్షాణాం అర్వాగ్నుర్ధి వికల్పి
 '” (సు. చి. అ. ౩౭.)

—ॐ ఉత్తరవస్త్రప్రయోగవిధి. ॐ—

౧. స్నాతస్య భుక్తభక్తస్య రనేన పయసాపి వా,
 సృష్టవిణ్ణాత్ర వేగస్య (విసృష్టవరోఽపి మూత్రస్య)
 పీలే జానుసమే మృదా.

ఋజోః సుఖోఽవిష్టస్య హృష్టే మేధేః ఘృతాఽక్షయా,
శలాకయాఽన్విష్య గతిం యద్యప్రతిహతా ప్రజేత్. ౬౦

తతః శేఫప్రమాణేన పుష్పనేత్రం ప్రవేశయేత్,
గుదవత్ మూత్రమార్దణ ప్రణయేదనుసేవనీమ్. ౬౧

హింస్యాదతిగతం (హిం స్యాద్వస్త్రీగతం)

వస్త్రీమూనే స్నేహో న గచ్ఛతి,
సుఖం ప్రవీడ్య నిష్క్రమ్పం నిష్క్వల్నేనేత్రమేవ చ. ౬౩
ప్రత్యాగతే ద్వితీయం చ తృతీయం చ ప్రదాపయేత్,

వ్యా. ఉత్తరపస్త్రీని ప్రయోగించ వలసినపుడు స్నానము చేసి మాంసరసంబును పాలునుకలిపిన అన్నము భుజించి మలమూత్రముల విసర్జించినవానిని మోకాటిపొడవు కల మృదువైన సీతమువై సుఖముగ వంకరలేక చక్కగ (కాళ్లుచేలజేసి) కూర్చుండ నియమించి, వానిమేధ్ర మున్నతిజెంది యుండునపుడు(ఏషణి)శలాకకు నెయ్యి బూసి మేధ్ర ద్వారమున ప్రవేశపెట్టి మూత్రమార్దమును తొలుత పరీక్షించనలెను. అప్పుడు శలాక మేత్రముపొడుగుకు అడ్డులేక మేధ్రరంధ్రములో ప్రవేశించినయెడ స్నేహముతో నిండిన వస్త్రీయంత్రముయొక్క పుష్పనేత్రమును గుహ్యముపొడుగున మూత్రమార్దము నుడి ప్రవేశపెట్టవలెను. అట్టియెడ నిరూహపస్త్రీ ప్రయోగనమయమున కంపనాదులు లేక గమనించునట్లు గమనించుచు సేవనీయనునవయవము ననుసరించి యంత్రనేత్రమును ప్రవేశింపజేసి స్నేహము వస్త్రీలోనికి ప్రవేశించునట్లు ప్రయోగించవలెను. మేధ్ర ప్రమాణమునకన్న నధికముగ వస్త్రీనేత్రము లోనికి ప్రవేశించినచో వస్త్రీని(మూత్రాశయమును) బాధించును. అటుగాక తక్కువపరిమాణముగ ప్రవేశింపజేసినయెడ స్నేహము లోపలికి ప్రవేశింపనేరదు. (కావున మేధ్రప్రమాణమువరకు ప్రవేశించునట్లు మూత్ర మార్దమున ప్రవేశింపజేయవలె ననుట.) ఇత్రైరంగున ప్రవేశపెట్టి వస్త్రీయంత్రమును సుఖముగ నొక్కిస్నేహమంతయు లోనికి ప్రవేశించినట్లుట, ఇటునటు కదిలించక పుష్ప నేత్రమును పెల్లగ వెలికి లాగవలెను. స్నేహము బైట వెడలినచ్చినట్లుట మరల రెండవ తూరియు మూడవతూరియు నదేవిధముగ ప్రవేశింపజేయవలెను.

❖ ఉత్తరపస్త్రీయందు స్నేహకర్షణమునకు వర్తిప్రయోగము. ❖

మూ. అనాగచ్ఛన్న పేక్ష్యస్తు రజనీవ్యుషితస్య చ.

౬౪

పిప్పలీలవణాఽగారధూమాఽపామార్దనృషైః,

వార్తాకురసనిర్దుష్టశిష్యాత్వైః ససహాచరైః. ౬౫

మూత్రాఽష్టుపిష్టైః సగుడైః వర్తిం కృత్వా ప్రవేశయేత్,
అగ్రేతుసర్వ పాకారాం పశ్చాద్ధే మాషసమ్మితామ్. ౬౬

నేత్రద్విద్వాం ఘృతాఽభ్యక్తాం సుకుమారామభఙ్గురాం,
నేత్రవత్ మూత్ర నాడ్యాస్తు పాయశా చాఽఙ్గుష్ఠసమ్మితామ్.

వ్యా. వైశిష్ట్యప్రకారము ఉత్తరవస్త్రప్రయోగము చేసినపిదప నొకరాత్రి తయ్యము నిరీక్షించి, అప్పటికిని స్నేహము బైటవెడలకున్నయెడ నారాత్రి గడచినపిదప, ఒక జెప్పబడువర్తిని ప్రయోగించవలెను:—పిప్పళ్లు, సైంధవలవణము, కరిదూపము, రోణి, ఆవాలు, వంకాయలరసము, నల్లవావిలి, రేలకాయలొనిజిగురు, గోరంటి న్నిటిని గోమూత్రమును అష్టకాంజికమును బోసి మేత్తగనూరి బెల్లము పాకముబట్టి, ఏ వైశిష్ట్యపిష్టమును కలిపి వర్తిజేసి, యావస్థిని మూత్రమార్గమున ప్రవేశింపజేయ వలయు. నావర్తిని కొనయందు ఆవగించుతలావును మొనట మినుపగించుతలావును వస్త్రినేత్రమునకు జెప్పిన దీర్ఘమును గల్గి సుకుమారుమును నునుపును కల్గి వంకరలేక వడునట్లు చేసి నిర్మించి దానికి నెయ్యి పూసి, యావర్తిని (వస్త్రప్రయోగమున వస్త్రమును ప్రవేశింపజేయునట్లు) మూత్రసాళమునందు ప్రవేశింపజేయవలెను. మరియు నానవస్థియందు స్నేహము బైట వెడలకున్నప్పుడును వైశిష్ట్యవిధముగ వర్తిని ననవ్రేలిలావు కల్గియుండునట్లు నిర్మించి ఘృతమునుబూసి గుడమార్గమునందును ప్రవేశింపవలెను.

—ॐ ఉత్తరవస్త్రప్రయోగంతరవిధి. ॐ—

౧. స్నేహే ప్రత్యాగతే తాభ్యాం అనువాసనికో విధిః,
పరిహారశ్చ సవ్యాపత్ ససమ్యుగ్ధత్తలక్షణః. ౬౭

వ్యా. వైశిష్ట్య వస్త్రప్రయోగములచే మేధ్రమునుండియు గుడమునుండియు హము బైటవెడలినపిదప అనువాసనవస్త్రినీ జేసినపిదప నాచరించవలసినయాహారాది మములనే ఆచరింపనగును. మరియు వినర్జించవలసిన విషయములను పథ్యపానాదు వ్యాపత్తులను అసమ్యుగ్ధగలక్షణములను వ్యాపచ్ఛిక్తిత్రయములను అనువాసనవస్త్రీకి నే యెరుంగునది.

—ॐ స్త్రీల కుత్తరవస్త్ర ప్రయోగించవలసినకాలము. ॐ—

౧. స్త్రీణామూర్తవకాలే తు ప్రతికర్త తదాచరేత్,

ఇచ్చట ఉత్తరవస్తి కుపయోగింపబడు స్నేహపరిమాణమును 'స్నేహస్య ప్రస్పృతం చాత్ర' (సు. చి. అ. 32) అను సుశ్రుతవాక్యము ననుసరించి ప్రస్పృత(రెండుపలముల) పరిమితము ఉత్తమమాత్రయని గ్రహించునది. మరియు వాగ్భటాచార్యులు మాత్రాతార తమ్యము నిట్లు నిర్దేశించెను.—“ప్రకుంచో మధ్యమామాత్రా బాలానాం శుక్తిరేవచ” (అ. హృ. సూ. అ. ౧౯) అని చెప్పిరి. స్త్రీల కుత్తరవస్తియందు ప్రకుంచము (ఒక పలము) మధ్యమస్నేహమాత్రయనియు; బాలులకు శుక్తిపరిమాణము (అర్ధపలము) మధ్యప్రమాణమనియు నర్థము. (ఇంత దనుక వస్తిమర్త్యగతవ్యాధిచికిత్సము చెప్పు బడినది.)

శిరోమర్త్యగతరోగములు. అందు శంఖకమను శిరోరోగ లక్షణము, దానిచికిత్స.

మూ. అతశ్శిరోవికారాణాం కశ్చిద్భేదః ప్రవక్ష్యతే. 22

రక్తపిత్తాఽనిలాః దుష్టాః శబ్ధదేశే విమూర్ఛితాః,

తీవ్ర దుగ్ధాహారాగం హి శోఘం కుర్వన్తి దారుణమ్. 2౩

స శిరో విషవద్భేగీ నిరుద్ధ్యాశు గళం తథా,

త్రిరాత్రాజ్జీవితం హన్తి శబ్ధో నామ నామతః. 2౪

పరం త్ర్యహజ్జీవతి చేత్ ప్రత్యాఖ్యాయాచరేత్ క్రియాం,

శిరోవిరేకనేకాది సర్వం వీసర్వనుచ్చయత్. ౨౫

వ్యా. శిరోమర్త్యమునకు సంబంధించి త్రిమర్త్యచికిత్సమున జెప్పబడని కొన్ని వ్యాధులభేదములు ఈక్రింద చెప్పబడును—రక్తపిత్తవాతములు మూడును వానికారణములచే ప్రకోపము నొంది శంఖప్రదేశములయందు (కణతలయందు) కలిసి మిక్కిలి తీవ్రమైన నొప్పియు మంటయు కల్గి యెఱ్ఱునైనవాపును కల్గించును. ఇయ్యది మిక్కిలి క్రూరమై విషమును బోలె మిక్కిలివేగముతో శిరస్సున వ్యాపించి కంఠమును అడ్డగించి, మూడురాత్రులలో ప్రాణమును హింసించును. ఇయ్యది శంఖకమను క్రూరమైనరోగము. మూడురాత్రులకుపైని రోగి జీవించియున్నచో కుదురునది కష్టమనిచెప్పి చికిత్స చేయవలెను. ఈవ్యాధియందు శిరోవిరేకనంబును, సేకము (స్నానము) మున్నగుచికిత్సలు చేయదగును. మరియు విసర్వహరము లగుచికిత్సలన్నియు నీవ్యాధియందు చేయందగును. (ఈవ్యాధి కల్గినవెంటనే కుదురుట కష్టమని చెప్పి అప్పుడే శిరోవిరేకాది చికిత్సావిధానము నాచరించవలెనని “ప్రత్యాఖ్యాయాచరేత్ క్రియాం” అని సూచింపబడినది.)

—ॐ అర్థావభేదకనిదానము, లక్షణము. ॐ—

మూ. రూక్షాంత్యధ్యశనాత్ పూర్వవాతావశ్యామైఖునైః,

(రూక్షాశనాదధ్యశనాత్ ప్రాగ్వాతస్య చ సేవనాత్)

వేగసన్ధారణాయాసవ్యాయామైః కుపితోఽనిలః.

౮౧

కేవలః సకఘోవార్ధం గృహీత్వా శిరసస్తతః,

మన్యాభూశభ్రకర్ణాక్షిలలాటార్ధేఽతివేదనామ్.

౮౨

శస్త్రారణినిభాం కుర్యాత్ తీవ్రాం సోఽర్థావభేదకః,

నయనం వాఽథవా శ్రోత్రం ఆతివృద్ధో వినాశయేత్.

౮౩

వ్యా. రూక్షమైనయాహారమును భుజించుట, అధికముగ భుజించుట, భుజించిన వెంటనే మరల భుజించుట, తూర్పునుండి వీచుగాలిని సేవించుట, మంచులో నుండుట, అధికముగ స్త్రీసంభోగము చేయుట, మలమూత్రాదులు వెడలనున్నపుడు వానిని వెడల నీయక నిరోధించుట, శరీరమున కాయాసమును కల్పించు చనులజేయుట, కుస్తీ మున్నగు దేహపరిశ్రమమును చేయుట, ఈకారణములచే వాతము ప్రకోపము నొంది కేవలవాత మైనను, కఫముతో కూడియైనను శిరస్సుయొక్క అర్ధభాగమున వ్యాపించి, మన్య (మెడకు ఇరుప్రక్కలనుండు రెండు ధమనులు) ల యొక్కయు కనుబొమలయొక్కయు చెవుల యొక్కయు కన్నులయొక్కయు నుడుటియొక్కయు సగభాగమున (వాతము వ్యాపించిన అర్ధభాగమున) కత్తితో ఛేదించిన విధముగను అరణి (అగ్నిని మథించుటకు సాధనమైన దారువిశేషము) మథించినవిధముగను మిక్కిలి తీవ్రమైనబాధ గల్గించును. ఇయ్యది అర్థావభేదకమని యన్వర్థకముగ జెప్పబడును. ఈవ్యాధి మిక్కిలి వృద్ధి నొందినయెడ వ్యాధి వ్యాపించినభాగమునందలి కన్ను నైనను చెవి నైనను చెరచును. (అయింద్రియమును చెడగొట్టునని భావము.)

మన్యాస్వరూపము సుశ్రుతమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“తత్ర కణ్ఠవాడీముఖౌ యతః చతస్రోధమన్యః ద్వేపిలే ద్వేచమన్యే వ్యత్యాసేన” (సు. శా. అ. ౬) కంఠమున కిరుప్రక్కల వ్యాపించియుండు ధమనులు రెండును మన్యలని చెప్పబడును. (ఇయ్యది నాలుగంగుళముల ప్రమాణము కల్గిన సిరామర్మములలో చేరినవి.)

—ॐ అర్థావభేదక శిరోరోగచికిత్స. ॐ—

మూ. చతుస్సేహోత్తమా మాత్రా శిరఃకాయవిరేచనం,

నాడీస్వేదో ఘృతం జీర్ణం వస్త్రీకర్తావనువాసనమ్.

౮౪

ఉపనాహః శిరోవస్త్రిః దహనం చాత్ర శస్యతే,
ప్రతిశ్చాయే శిరోరోగే యచ్ఛోద్దిప్తం చికిత్సితమ్.

౧౫

వ్యా. వైజెషిన్ ఆర్థావభేదకవ్యాధియందు నెయ్యి, నూనె, వన (మాంససారము), మజ్జ (ఎముకలలోపల నుండు క్రొవ్వు), అను నీనాల్గున్నేహములను ఉత్తమమాత్రను (ఒక యహోరాత్రమునకు జీర్ణమగునంత పరిమాణము) ఉపయోగించవలెను. (త్రాగించవలెను.) మరియు శిరోవిరేచనమైన నస్యకర్త, కాయవిరేచనము, నాడీస్వేదము, పదినంపత్సరములు ప్రాతబడిననెయ్యి, నిరూహ, అనువాసనప స్తికర్తలు, ఉపనాహము (కట్టుకట్టుట), శిరోవస్త్రి, దాహకర్త, (అగ్నిచే రక్ష వేయుట), ఈచికిత్సలన్నియు చాలప్రశస్తములుగ నుండును. మరియు ప్రతిశ్చాయమునకును శిరోరోగమునందును చెప్పబడిన చికిత్స యంతయు నీవ్యాధియందు చేయనగును. (ఇచ్చట చతుస్సేహమన—“నర్మిస్తైలం పసా మజ్జా స్నేహోప్యక్త శ్చతుర్విధః” అని చెప్పబడిన నాల్గున్నేహములని యెరుంగునది. వానియుత్తమమాత్ర యొకయహోరాత్రమునకు జీర్ణమగునంతపరిమితము.)

మరియు శిరోవిరేచననస్యములు క్రిందచెప్పబడును. నాడీస్వేదము స్థలాంతరమున స్వేదాధ్యాయమున నిర్దేశింపబడినది. ఉపనాహము “తైలభృష్టై రగ్రుర్వాద్యైః..... మాంసైశ్చ శస్యతే” (చ. చి. అ. ౩౬ స్లో. ౧౫౯) అని చెప్పబడినది. శిరోవస్త్రి శాలాక్యమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“ఆశిరోవ్యాయతం చర్త కృత్వాఽష్టాక్షులముచ్చి తం, తేనాషేష్ట్య శిరోఽధస్తాత్ మాషకలేక్మిన లేపయేత్, నిశ్చలంవోషషిష్టస్య తైలై కోష్టైః ప్రపూరయేత్, ధారయే దారుజశ్శాద్యై యామం యామార్థమేవ వా, శిరో వస్త్రిర్జయ త్యేషః శిరోరోగం మరుద్భవమ్” తలకు చుట్టివచ్చునంత నిడివియు ఎనిమిది యంగుళములమాత్రము పొడుగు (ఎత్తు)ను కలచర్తపట్టమును శిరస్సుకు క్రిందిభాగమున తలచుట్టివచ్చునట్లు చుట్టి యది కదలకుండునట్లు మినపపిండి పూసి బంధించి, త్రిఫలముల కల్కమునుచేర్చి సిద్ధముచేయబడిన తైలముచే సుభిగోష్ణముగనుండునట్లు వస్త్రిపై భాగమున శిరస్సుపై నిండించి యొకజాముకాలమైనను ఒకటిన్నరజాముకాలమైనను నొప్పి శాంతి నొందువరకుంచునది. ఇయ్యది శిరోవస్త్రివిధి. దీనివలన వాతముచే సంభవించిన శిరో రోగము శమించునని యర్థము. దహనమన—“శిరోరోగాఽధిమన్థప్రభృతిషు ఘృ లలాటశంఖ ప్రదేశేషు దహేత్” (సు. సూ. అ. ౧౨) అని సుశ్రుతమున చెప్పిన ప్రకారము నుడుటను కణతలయందును రెల్లుకాడలు మున్నగువానిచే రక్షవేయవలెను. ఈ దాహవిధి త్రిమర్తీయచికిత్సితమున “పురాణసర్విషః పానైః తీక్ష్ణై ర్వస్త్రిభిరేవ చ, కఫా

నిలాత్థితే దాహః" (చ. చి. అ. ౨౬ శ్లో. ౧౮౧) అని నిర్దేశింపబడినది. ఇదిగాక ప్రతిశ్యాయమునందును శిరోరోగమునందును త్రిమర్త్యమున జెప్పబడిననస్యము మున్నగుచికిత్సలన్నియు సమయోచితముగ నాచరింపదగునని "ప్రతిశ్యాయే శిరోరోగే యచోపేద్ధిప్తం చికిత్సితం" అనువాక్యముచే నుపదేశింపబడినది.

❖ సూర్యావర్తక్షణము. ❖

మూ. సన్ధారణాదజీర్ణాద్యైః మస్తిష్కం రక్తమూరుతౌ,
 దుష్టౌ దూషయతస్తచ్చ దుష్టం తాభ్యాం విమూర్ఛితమ్, ౮౬
 సూర్యోదయేఽంశుసంతాపాత్ ద్రవం విష్యన్నతే శవైః,
 తతో దినే శిరశ్శూలం దినవృద్ధ్యా వివర్ధతే. ౮౭
 దినక్షయే తతస్తస్యినే మస్తిష్కే సంప్రశామ్యతి,
 సూర్యావర్తస్సః

వ్యా. మలమూత్రాదివేగముల నిరోధించుటచేతను, అజీర్ణము మున్నగు కారణములచేతను రక్తంబును వాతంబును ప్రకోపము నొంది మస్తిష్కమును (శిరస్సున బుద్ధికి స్థానమైనమెదడును) చెరచును. దుష్టమైన యామస్తిష్కము దుష్టములైన రక్తవాతములతోకూడి సూర్యోదయకాలమున సూర్యకిరణములతాపముచే కరిగి ద్రవరూపమై స్రవించును. సూర్యుడు వృద్ధినిొందుకొలది మెలమెల్లగ కరగుచు తలయందు శూలముతో గ్రుమ్మినవిధముగ నొప్పిని కల్పించును. అయ్యది సూర్యునితోకూడ నప్పటప్పటికి క్రమముగ వృద్ధి నొంది, ప్రాద్దువ్రాలి సూర్యరశ్మి తగ్గుచున్నపుడు బాధయు క్రమముగ తగ్గుచుండును. అస్తమయమగుసరికి మస్తిష్కము గడ్డగట్టును. అప్పటికి బాధయు నిశ్శేషముగ నివర్తించును. ఇయ్యది సూర్యావర్తమున శిరోవ్యాధి. (ఈవ్యాధి స్వభావముచే సూర్యసంతాపముచేతమాత్రము వృద్ధినిొందును, కాని నిష్పన్నెగ చే వృద్ధినిొందుటలేదు.)

"తంత్రాంతరమున "సూర్యోదయం వా ప్రతిమన్దనన్దమక్షిభ్రువం, రుక్ సము మైలిగాఢం.....సర్వాత్తకం కష్టతమం వికారం" అని చెప్పబడినది. ఈవాక్యముచే నీవ్యాధి కంటికిని కనుబొమ్మకును సంబంధించియుండుననియు, నన్ని పాతమున జనించుననియు తెలిసెడి. కావున నియ్యది మిక్కిలిక్రూరమై బాధ తీవ్రముగ నుండును. త్రిదోషములలో వాతము ప్రబలమై రక్తముతోకూడి యుండునని యీతంత్రకారుడు "రక్తమూరుతౌ" అని ప్రధానముగ నిర్దేశించెనని తోచెడి.

— సూర్యావర్తచికిత్స. ౧౯ —

మూ. తత్ర స్యాత్ సర్పిరాత్తరభక్తికమ్. ౧౮

శిరఃకాయవిరేకౌ చ మూర్ధ్నా త్రిన్నేహధారణం,
జాఙ్గలైరుపనాహశ్చ ఘృతక్షీరైశ్చ సేచనమ్ (నావనమ్). ౧౯
బర్హితి త్తిరిలావాదిశృతక్షీరోత్థితం ఘృతం,
స్యాన్నావనం జీవనీయక్షీరాష్టగుణసాధితమ్. ౨౦

వ్యా. వైశేషిక సూర్యావర్తమునందు భోజనానంతరము నేలిని త్రాగవలెను. నస్యప్రయోగముచే శిరోవిరేచనమును, విఘ్నకృతప్రకారము కాయవిరేచనమును చేయించవలెను. శిరస్సున (శిరోవస్తి విధిప్రకారము) త్రిన్నేహములను (నెయ్యి నూనె మాంస స్నేహము) ధరింపజేయవలెను. జాంగలజంతువుల మాంసముచే నుపనాహము చేయవలెను. ఘృతముచేతను ఆవుపాలచేతను శిరస్సును తడువవలెను. నెనులి తీతువు షిట్ట లావుకషిట్ట మున్నగు విష్కిరజాతిపక్షులమాంసమును చేర్చి పాలను కాచి, దానినుండి తీయబడిన నేరితో జీవనీయగణద్రవ్యముల కల్గమును ఘృతమునకు ఎనిమిదింతలు పాలను చేర్చి పక్వముచేయబడిన ఘృతముచే నస్యము చేయవలెను.

— అనంతవాతలక్షణము, చికిత్స. ౨౦ —

మూ. (ఉపవాసాఽతిశోకాఽతిరూక్షశీతాఽల్పభోజనైః),
దుష్టా దోషాః త్రయో మన్యా పశ్చాద్ధాటాసు వేదనాం,
తీత్రాం కుర్వన్తి సా చాక్షీ (నాసాక్షీ) భ్రాశ్శఙ్ఖేష్వపత్తితే.
సృష్టనం గణ్డపార్శ్వస్య నేత్రరోగం హనుగ్రహం,
సోఽనంతవాతః తం హన్యాత్ సిరోఽర్కావర్తనాశనైః. ౨౧

వ్యా. ఉపవాసము, అధికమైనశోకము, మిక్కిలి రూక్షంబును మిక్కిలి శీతంబు నైనపదార్థముల భుజించుట, మిక్కిలి స్వల్పముగ భుజించుట, ఈకారణములచేత వాతాది దోషములుమూడును ప్రకోపమునొంది మన్వయఃససిరలయందును మెడకు వెనుక ప్రక్క నుండు సంధియందును మిక్కిలి తీవ్రమైనబాధను కల్గించును. అట్టిబాధ కండ్లను కను బొమ్మలను కణతలయందును స్థిరముగ నిలచియుండును. ఈవ్యాధియందు చెక్కిళ్లకు ప్రక్కన ఆదరును, నేత్రరోగములును కల్గును. అంకిశులు కదలక పట్టినట్లుండును. ఇయ్యది అనంతవాతమును శిరోరోగము. (ఈవ్యాధికి తంత్రాంతరమున అన్యతో వాత

మని చెప్పెదరు.) ఈవ్యాధికి సిరావ్యధనంబును, సూర్యావర్తక శిరోవ్యాధిహరము లైన చికిత్సలును చేసిన శమించును. (సిరావ్యధనము శల్యతంత్రమున నెరుంగునది.)

శిరఃకంపవాతము, దానిచికిత్స. ౭౭

మూ. వాతో రూక్షాదిభిః క్రుద్ధః శిరఃకమ్పముదీరయేత్,
తత్రైమృతాబలా రాన్నామహాశ్వేతాశ్వగన్ధకైః. ౯౩
స్నేహస్వేదాది వాతఘ్నం శస్త్రం నస్యం చ తర్పణం,

వ్యా. వాతమును వృద్ధి నొందించు రూక్షాదిపదార్థముల భుజించుటచేత వాతము మిక్కిలి ప్రకోపము నొంది శిరఃకంపమును (తలవణును) కల్గించును. దీనియందు తిప్ప తీగ, చిట్టాముట్టి, నన్నరాష్ట్రము, నేలగుమ్మడి, పెన్నేరుగడ్డ అను నీయాషధములతో సిద్ధముచేయబడిన స్నేహస్వేదాదులను వాతహరములైన యాషధంబులును, నస్యవిధియు, తర్పణంబును మిక్కిలి ప్రశస్తములు.

నస్యకర్మగుణములు. శిరోరోగములయందు దానిప్రాశస్త్యము. ౭౮

మూ. నస్త్యః కర్త చ కుర్వీత శిరోరోగేషు శాస్త్రవిత్.
ద్వారం హి శిరసో నాసా తేన తత్ వ్యాప్య హన్తి తాన్, ౯౪

వ్యా. శిరోరోగము లన్నిటియందును శాస్త్రవేత్తయగువైద్యుడు నస్యకర్మమును విధ్యుక్తప్రకారము చేయవలెను. శిరస్సుకు నాసారంధ్రములు ద్వారమైయుండును; కావున నాసారంధ్రములనుండి ప్రయోగింపబడిన చూర్ణము తైలము మున్నగునాషధములు, నాసారంధ్రములనుండి శిరస్సున వ్యాపించి శిరోగతము లైనవ్యాధుల నన్నింటిని మొదలంట నివర్తించును. (కావున అన్నిశిరోరోగములయందును నస్యకర్మచేయుట చాల ప్రశస్తమని భావము.) ఇచ్చట నస్యకర్మను శాస్త్రపరిజ్ఞానంబును అనుభవంబును కలవాడే చేయవలెనుకాని సాధారణముగ నుండువైద్యులు చేసినచో వృత్యస్తమై యపాయమును కల్గించునని తెలియుటకై 'శాస్త్రవిత్' అని చెప్పబడెను.

నస్యకర్మభేదములు. ౭౯

మూ. నావనం చావపీడశ్చ ధ్వాపనం ధూమ ఏవ చ. ౯౫

ప్రతిమర్శశ్చ విజ్ఞేయం నస్త్యః కర్త తు వజ్ఞాథా,

వ్యా. (ఋచకర్తలో క్రమప్రాప్తమైన నస్యకర్మను వివరింపనుజ్జేకించి శిరోరోగప్రస్తావపథమున నస్యకర్మభేదములు వానివిధానములు ఈక్రింద వివరింపబడును.)

(నస్యమన “నస్యం తత్కృత్యే ధీరైః నాసా గ్రాహ్యం యదౌషధమ్” అనువచనముచే నాసారంధ్రములమూలమున ప్రయోగింపబడు నౌషధము నస్య మనబడును.) ఆయ్యది నావనము, అవపీడనము, ధ్వాపనము, ధూమము, ప్రతిమర్శము నని నస్యకర్తము విదువిధములుగ నుండును.

—౧౭ నావన-అవపీడ-ధ్వాపననస్యభేదములు. ౧౭—

మూ. శోధనం శమనం చైవ ద్వివిధం నావనం స్మృతమ్. F ౬

శోధనస్తన్మృశశ్చ స్యాత్ అవపీడో ద్విధా మతః,

చూర్ణస్యాఽఽధ్వాపనం తద్ధి దేహస్రోతోవిశోధనమ్. F ౭

వ్యా. వైశేషిని నస్యములలో నావనమనునది శోధనము, (శిరస్సునందలి దోషముల వెడలించునది.) శమనము నని రెండువిధములు. అవపీడమనునది శోధనమనియు, స్తంభనమనియు రెండువిధములు. శరీరమునందలి స్రోతస్సులదోషములను వెడలించి శుద్ధముగజేయు తీక్ష్ణౌషధచూర్ణమును నాసారంధ్రములనుండి యూది ప్రయోగించునది ధ్వాపన మనబడును.

అవపీడనస్యస్వరూపము తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“కల్పీకృతా దౌషధాద్యః పీడితో నిస్సృలేరసః, సోఽవపీడస్యముద్దిప్తః తీక్ష్ణద్రవ్యసముద్భవః” తీక్ష్ణద్రవ్యములను నూరి కల్కము జేసి దానినుండి పిండబడినరసముచే చేయబడిననస్యము అవపీడమని యర్థము. మరియు “కల్కాదై వ్రపవీడస్తు తీక్ష్ణైర్వృద్ధవిరేచనః, ధ్వానం విరేచనశూర్ణః యజ్ఞాత్తం ముఖవాయునా” అని వాగ్భటులు చెప్పిరి. శిరోవిరేచనము నకై తీక్ష్ణద్రవ్యములను కల్కముజేసి యాకల్కద్రవమును నస్యముచేసిన, నయ్యది అవపీడమనియు, అట్టిద్రవ్యముల చూర్ణమును నాసారంధ్రములనుండి ప్రవేశింపజేసిన నయ్యది ధ్వాపనశిరోవిరేచననస్యమనియు నర్థము. (“అవపీడ్య కల్కాదీని దీయస్తే యత్ర తదవ పీడనం” అనువ్యుత్పత్తిచే నస్వర్థముగ నవపీడమని చెప్పబడును.)

—౧౮ ధూమపాన-ప్రతిమర్శ-నస్యములకృత్యవిశేషములు. ౧౮—

మూ. విజ్ఞేయస్త్రివిధో ధూమః ప్రాగుక్తశ్శమనాదికః,
ప్రతిమర్శో భవేత్ స్నేహః నిర్దోష ఉభయార్థకృత్. F ౮

ఏవం తద్రేచనం కర్త తర్పణం శమనం త్రిధా,

వ్యా. ధూమరూపమైన నస్యము తస్యాశిలీయమున జెప్పబడిన స్నేహికరేచన శమనరూపభేదములచే మూడువిధములు. ప్రతిమర్శమనునది స్నేహరూపమైననస్యము.

ఇయ్యది స్నేహనవిరేచనరూపము లైనరెండుకృత్యముల జేయును. ఇయ్యది నిర్దుష్టమై సాధారణముగ నుపయోగింప దగి యుండును. (దీనిలక్షణము “నస్త్యః స్నేహజ్ఞులి” అని ఆధ్యాయాంతమున జెప్పబడును.)

వైజేష్ఠ్యబడిన నావనాదినస్యము లన్నిటికిని జేరి రేచనము (దోషములను తైటవెడలించునది), తర్పణము (ఇంద్రియములకు తృప్తినిొందించునది), శమనము (దోషముల వెడలించకయే రోగముల శమింపజేయునది) నని కృత్యములు మూడువిధములుగ నుండును. (ఇచ్చట స్తంభనము శమనమునందును, స్నేహనము తర్పణమునందును అంతర్భూతము లగును కావున వేరుగ జెప్పబడలేదు. మరియు ధూమపానప్రకరణమున చెప్పబడిన శమన-స్నేహన-రేచనములు మూడుభేదములును “విజ్ఞేయస్త్రీవిధో ధూమః ప్రాగుక్తశ్శమనాదిభిః” అనుచోట గ్రహింపబడును. ఇచ్చట నస్యప్రకరణ మగుటం జేసి, అట్టిత్రివిధ ధూమ భేదములమూడును నాసారంధ్రములనుండి యాకర్షింపబడునదియని గ్రహింపవలెనుగాని పానరూపమని గ్రహింపందగదు. స్నేహభేదము ప్రాయోగికమని యెరుంగునది. ధూమపానము నోటితో పిలువబడునది యొకటి. అయ్యది రోగభిష్కగ్తీయమున జెప్పబడినది. నాసారంధ్రములచే పిలువబడునది వేరొకటి. ఇది నస్యరూప మిచ్చట చెప్పినది.)

— ౧౭ శిరోవిరేచననస్యము నుపయోగింపదగినవ్యాధులు. ౧౭ —

మూ. స్తమ్భుసుప్తిగురుత్వాద్వ్యాః శ్చైష్ఠికాయే శిరోగదాః. FF

శిరోవిరేచనం తేషు నస్త్యః కర్తవ్యశస్త్యతే,

వ్యా. స్తంభము (నరములు మున్నగునవి స్తంభించియుండుట), సుప్తి (స్వర్ణజానము లేకుండుట), గురుత్వము (బరువుగ నుండుట), ఇవి మున్నగుశ్చైష్ఠికప్రకోపమున సంభవించుశిరోరోగము లన్నిటియందును శిరోవిరేచన నస్యకర్తను చేయుట ప్రశస్తము.

— ౧౮ సంతర్పణనస్యము నుపయోగింపదగినవ్యాధులు. ౧౮ —

మూ. యే చ వాతాత్తకారోగాః శిరఃకమ్పాఽర్ధితాదయః. ౧౦౦

శిరసస్తర్పణం తేషు నస్త్యః కర్తవ్యశస్త్యతే,

వ్యా. శిరఃకంపము, అర్ధితవాతము మున్నగు (శిరస్సుకు సంబంధించిన) వాతరోగములయందు శిరస్సును తృప్తినిొందించు తర్పణరూచనస్యకర్తను జేయుట ప్రశస్తము.

— ౧౯ శమన-క్షాపన-ధూమపాననస్యముల నుపయోగింపదగినవ్యాధులు. ౧౯ —

మూ. రక్తపిత్తాదిరోగేషు శమనం నస్యమిష్యతే. ౧౦౧

చ-సిద్ధి—43

ద్వాపనం ధూమపానం చ తథా యోగ్యేషు శస్యతే,
(దోషాదికం సమీక్ష్యైవం భిషక్ సమ్యక్చ కారయేత్)

వ్యా. రక్తపిత్తము మున్నగురోగములయందు శమనరూపమైన నస్యము నుపయోగింపనగును. మరియు ద్వాపన-ధూమపానరూపములైన నస్యములను వానివానికి యోగ్యములైన రోగములయందుపయోగించునది. వైజ్ఞేష్ఠ్యబడిన నస్యకర్తలను దోషదూష్టాదులచక్కగ గమనించి తత్తదనుగుణముగ విధ్యుక్తప్రకారము చేయదగును.

ఇచ్చట ద్వాపననస్యగుణమును చెప్పునపుడు “దేహస్రోతోవిశోధనమ్” అని చెప్పియుండుటచేత దేహమునందలి స్రోతస్సులదోషములను శోధనము చేయవలసినప్పుడు ద్వాపననస్య ముపయోగింపవలెనని యెరుంగునది. మరియు మాత్రాశితీయమున “ప్రయోగపానే తస్యాష్టైకాలాః” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన ధూమపానవిషయముల నెరుంగునది.

— విరేచనస్యాపదకల్పనము. —

మూ. ఫలాది భేషజం ప్రోక్తం శిరసో యద్విరేచనమ్. ౧౦౨

తచ్ఛూర్ణం కల్పయేత్ తేన పచేత్ స్నేహం విరేచనం,

యదుక్తం మధురస్కంధేభేషజం తేన తర్పణమ్ ౧౦౩

సాధయిత్వా భిషక్ స్నేహం న స్తః కుర్యాత్ విధానవిత్,

వ్యా. రోగభివృద్ధితీయమున ఫలము, పత్రము, ఘూలము, కండము (గడ్డలు), పుష్పము, నిర్ఘ్నము (జీగురు). త్వక్కు (పట్ట) అను అవయవభేదములచే నేడువిధములైన ద్రవ్యములు శిరోవిరేచనకై నిర్దేశింపబడినవి. అట్టిద్రవ్యములను చూర్ణముగకల్పించి ప్రథమననస్యమున కుపయోగింపనగును. ఆద్రవ్యములనే చేర్చి స్నేహమును పక్వముచేసి శిరోవిరేచననస్యమున కుపయోగించునది. మరియు నాయథ్యాయముననే నిర్దేశింపబడిన మధురస్కంధద్రవ్యములను చేర్చి స్నేహమును పక్వముచేసి తర్పణరూపనస్యమున కుపయోగించునది. వైద్యవిధానమును చక్కగ నెరింగినవైద్యుడు వైజ్ఞేష్ఠ్యప్రకారము విరేచన-తర్పణోపదముల గల్పించి నస్యకర్త జేయునది.

ఇచ్చట రోగభివృద్ధితీయమున—“శిరోవిరేచనద్రవ్యాణి పునః అపామార్గపిప్పలీ మరిచ...కట్టకారికాత్వచశ్చేతి; శిరోవిరేచనం సప్తవిధం ఫలపత్రమూలకండపుష్పనిర్ఘ్న సత్వగాత్రయభేదాత్...యథాయోగవిహితాని శిరోవిరేచనార్థం ఉపదిశ్యంతే ఇతి” (చ. వి. అ. ౮. సూ. ౧౯౧) అని నిర్దేశించిన శిరోవిరేచనద్రవ్యములను, చూర్ణ

స్నేహరూపముగ గల్పించి, శిరోవిరేచనమున కుపయోగించునది. మరియు—“జీవకర్ష భకౌ జీవనీపిరా...ఇతి మధురస్కంధాః” (చ. వి. అ. ౮. సూ. ౧౭౯) అని నిర్దేశింప బడిన మధురస్కంధ ద్రవ్యములను తర్పణనస్యమునకు గ్రహించునది.

—ॐ అవపీడనస్యమును ప్రయోగించువిధానము. ॐ—

మూ. ప్రాక్ సూర్యే మధ్యసూర్యే వా ప్రాక్కృతాఽవశ్యకస్య చ.
ఉత్తానస్య శయానస్య శయనే స్వాస్త్యతే సుఖం,
ప్రలమ్బశిరసః కిఞ్చిత్ కిఞ్చిత్పాదోన్నతస్య చ. ౧౦౫
దద్యాన్నాసాపుటే స్నేహం తర్పణం బుద్ధిమాన్ భిషక్,
అనవాక్ శిరసో నస్యం న శిరః ప్రతిపద్యతే. ౧౦౬
అత్యవాక్ శిరసో నస్యం మస్తుల్కజేఽవతిష్ఠతి,
అతఏవం శయానస్య శుద్ధ్యర్థం స్వేదయేచ్ఛిరః. ౧౦౭
సంస్వేద్య నాసామున్నమ్య వామేనాఽఙ్గుష్ఠపర్వణా,
హస్తేన దక్షిణేనాథ కుర్యాదుభయతస్సమమ్. ౧౦౮
ప్రణాద్యాపిచునా వాపి నస్తః స్నేహం యథావిధి,
కృతే చ స్వేదయేత్ భూయః ఆకర్షేచ్ఛ పునః పునః. ౧౦౯
తం స్నేహం శ్లేష్మణా సాకం (సార్ధం) తథా(యథా)
స్నేహో న తిష్ఠతి,

వ్యా. సూర్యుడు తూర్పుదెస నుండగనైనను, మధ్యమున నుండగనైనను తర్పణ నస్యమును ప్రయోగించవలెను. నస్యకర్త చేసికొన దలచినవాడు ఉదయకాలమున నావశ్య కములైన మలవిసర్జన దంతధావనాదికృత్యముల నెరవేర్చి మంచినడకతో కూడినశయ్యపై సుఖముగ వెలికిల బరుండి, కొంచెముగ తలను వెనుప్రక్కకు వెలికిల వాంచి పాదములను కొంచెముగ నున్నతముగనిడికొని యుండవలెను. అత్తెరంగు పరుండియున్నవానికి నాసా రంధ్రములయందు తర్పణస్నేహమును ప్రయోగింపవలెను. తలను వంచకుండగ ప్రయో గింపబడిన నస్యము శిరస్సున చేరనేరదు. తలను అధికముగ వంచినయెడ నస్యము మస్తు లుంగమున మెదడున ప్రవేశించును; కావున వైశేషిసరీరిగ తలను కొంచెముగవంచి కాళ్లును కొంచెము ఎత్తుగ నిడికొని పరుండువానికి నస్యమును ప్రయోగింపవలెను. మరియు శిరస్సు శుద్ధమగుటకై తొలుత స్వేదనముచేసి యెడమచేతిటాటనప్రేతిలో ముక్కును

పైకెత్తి పట్టుకొని కుడిచేతితో నస్యోపయోగమునకు నేర్పరచికొనిన గొట్టము చేతబట్టి దానినుండియైనను ప్రత్తితోనైనను రెండునాసారంధ్రములయందును స్నేహము సమముగ నుండునట్లు విధ్యుక్తప్రకారము ప్రయోగింపవలెను. ఇతైరంగున స్నేహనస్యమును ప్రయోగించి వెంటనే మరల శిరస్సుకు స్వేదనమును చేయవలెను. మరియు నాసారంధ్రముల విడువబడినస్నేహము ముక్కులోని క్షేష్ణముతోకూడి నిలువకుండునట్లు మాటి మాటికిని స్నేహమును వెలికి దీయవలెను.

ఇచ్చట గ్రీష్మకాలమునం దుదయమునను, శీతకాలమున మధ్యాహ్నమునందును నస్యకర్త చేయవలెనని “ప్రాక్ సూర్యే, మధ్యసూర్యే వా” అనువాక్యమునకు వ్యవస్థ నెరుంగునది. మరియు నస్యమును ప్రయోగించునపుడు ఒకముక్కురంధ్రమును మూసి పేరొకరంధ్రమున నస్యమును ప్రయోగించి, పిదప రెండవరంధ్రమున ప్రయోగింపవలెను. ఈవిషయమును వాగ్భటాచార్యు లిట్లు చెప్పిరి—‘నాసాపుటం పిథాయైకం పర్యాయేణ నిషేచయేత్’ (అ. హ. సూ. అ. ౨౦)

— ధూమనస్యోపయోగప్రయోగము. —

మూ. స్వేదేనోక్లేశితః క్లేష్టా నస్తః కర్తవ్యుపస్థితః. ౧౧౦
 భూయః స్నేహస్యై తై త్యై శిరసి స్త్రావ్యతే తతః,
 శ్రోత్రమన్యాయగలాద్యేషు వికారాయ స కల్పయేత్. ౧౧౧
 తతో నస్తః కృతే ధూమం పిబేత్కఫవినాశనం,
 హితాన్నభుక్ నివాతోష్ణనేవీ స్యాన్నియతేద్వియః. ౧౧౨

వ్యా. పైజెప్పినరీతిగ స్వేదకర్తనుచేసినచో దానివలన స్వస్థానమునుండి చలనము నొందిన క్లేష్టము మరల ప్రయోగింపబడు స్నేహముయొక్క క్లేష్టముచే శిరస్సున గడ్డకట్టి చెవులు మెడకు వెనుక ప్రక్క నరములు కంఠము మున్నగుస్థలములయందు ఆయా రోగముల గల్గించును; కావున నస్యకర్తను చేసినవెంటనే కఫమును హరించునట్టి ధూమమును నాసారంధ్రములనుండి పీల్చవలెను. పిమ్మట ఆయాదోషముల కనుకూలముగ హితమైన యాహారమును భుజించి, గాలిలేని స్థలముననుండి ఇంద్రియముల స్వవశమున నుంచుకొని యుష్ణపదార్థములను సేవించుచు సుష్ణోపచారముల జేసికొనుచు నుండవలెను.

— ప్రద్ధాపననస్యము సుపయోగించుక్రమము. —

మూ. విధిరేషోఽవపీడస్య కార్యః, ప్రద్ధాపనస్య తు. ౧౧౩
 తత్ పడజ్జులయా నాడ్యా ధమేచ్ఛార్ణం ముఖేన తు,

విరిక్తశిరసం తూర్ణం పాయయిత్వామ్బు భోజయేత్. ౧౧౪
లఘు త్రిష్యవిరుద్ధం చ నివాతస్థమతన్నితః,

వ్యా. వైజెష్ఠినవిధి ప్రకారము అవశీడనస్యమును చేయవలెను. ప్రథ్వాపన నస్యమును చేయవలసినప్పుడు శిరోవిరేచనచూర్ణమును సిద్ధముచేసి ఆరంగుళములనిడుపును (రెండుకొనలయందును రంధ్రమును) కల్లియిండు గొట్టమున యాచూర్ణము నునిచి రోగి నాసారంధ్రమున గొట్టముకొన నిడి యా గొట్టమునుండి చూర్ణము నాసారంధ్రములో పూర్తిగ ప్రవేశించునట్లు నోటితో నూదవలెను. ఈనస్యప్రయోగముచే శిరస్సునందలి దోషమంతయు బైటవెడలినపిదప నీర్లుత్రాగించి వాత-పిత్త-కఫములమూటికిని విరుద్ధముగాక తేలికయైన యాహారమును రోగికి భుజింపజేసి గాలిలేనిప్రదేశమున మిక్కిలి జాగరూకుడై యుండవలెను.

ప్రథమననస్యవిధిని వాగ్భటు లిట్లుచెప్పిరి:—“యుష్ణాత్ తం ముఖవాయునా, షడఙ్గులద్విముఖయూ నాడ్వా భేషజగర్భయా, స హి భూతితరం దోషం చూర్ణ త్వాదప కర్షతి” (ఆ. హృ. సూ. ఆ. ౨౦. శ్లో. ౮). చూర్ణరూపమైన యీనస్యము ప్రబలమైన దోషమునుకూడ వెడలించునని యావాక్యముచే దెలిసిడి.

— { నస్యకర్తయందు మిథ్యాహారాదులచే గల్గువ్యాపత్తులు. అందు విరేకనస్యముచే గల్గువ్యాపత్తులు, వానిచికిత్సయు. } —

మూ. విరేకశుద్ధో దోషస్య కోపనం యస్య నేవతే. ౧౧౫
సదోషో విచరంస్తత్ర కరోతి స్వాగదా బహూక్,
యథాస్వం విహితాం తేషు క్రియాం కుర్యాద్విచక్షణః. ౧౧౬
అకాలకృతజాతానాం రోగాణామనురూపతః,

వ్యా. వైజెష్ఠినరీతిగ శిరోవిరేచననస్యప్రయోగముచే శిరస్సు శుద్ధమైనవాడు ఏదోషమును ప్రకోపింపజేయు నాహారవిహారాదుల సేవించునో, దానివలన నాదోషము ప్రకుపితమై శిరంబున సంపరించుచు తనకు సంబంధించిన నానావిధరోగముల గల్గించును. అట్టియెడ నిదానలక్షణాదులచే నాయావ్యాధులగమించి వానివానికి విధింపబడిన చికిత్సల జేయునది. మరియు నస్యకర్తకు విధించినకాలమునగాక ఇతరకాలమున నస్యవిధిచేయుటచే సంభవించినరోగములకు వానివానికి దగినచికిత్సావిధి నాచరింపవలెను.

నస్యప్రయోగకాలమును వాగ్భటు లిట్లునిర్దేశించిరి:—“అథ నస్యం ప్రయోజయేత్, ప్రాతః శ్లేష్మణి, మధ్యాహ్నా పిత్తే, సాయం నిశ్శేష్నలే, న్యస్థపృతే తు పూర్వాహ్నా

శరత్కాలవసంతయోః, శీతే మధ్యస్థినే గ్రీష్మే సాయం వర్షాసు సాఽఽతపే”
(అ. హృ. సూ. అ. ౨౦. శ్లో. ౧౩, ౧౪) దీనియర్థము స్పష్టము.)

❖ స్నేహనసస్యమిథ్యాయోగమున గల్గువ్యావృత్తులు వానిచికిత్సయు. ❖

మూ. అజీర్ణే భోజనే భుక్తే తోయే పీతేఽథ దుర్దినే. ౧౧౭
(అజీర్ణే భుక్తభక్తే చ తోయపీతేఽథ దుర్దినే)
ప్రతిశ్శాయే నవే స్నానే (తే) స్నేహపానేఽనువాసనే,
నావనం స్నేహనం రోగాన్ కరోతి శ్లేష్మికాన్ బహూన్. ౧౧౮
తత్ర శ్లేష్మహరః సర్పః తీక్ష్ణోష్ణాదిః విధిర్హితః,

వ్యా. అజీర్ణముగ నున్నపుడును, భుజించినప్పుడును, నీరు ద్రావినపుడును, మేఘము లావరించి యున్నపుడును, ప్రతిశ్శాయము జనించిన వెంటడియైనను, స్నానముచేసిన వెంటడియైనను, స్నేహపానము జేసినప్పుడును, అనువాసనపత్తి జేసినప్పుడును, (ఈసమయ ములయందు) స్నేహనమైన నావనమును (నస్యమును) చేసినయెడ శ్లేష్మసంబంధములైన యనేకరోగములు కల్గును. అట్టియెడ శ్లేష్మహరములైన తీక్ష్ణము ఉష్ణములైన గుణాదులు కలఁపడ-అన్న-పాన-విహారాదులన్నియు, చికిత్సావిధానంబున హితముగ నుండును.

❖ రూక్షనస్యముచే గల్గువ్యావృత్తులు, వానిచికిత్సయు. ❖

మూ. ఔషే విరేచితే గర్భే వ్యాయామాఽభిహతే తృప్తి. ౧౧౯
వాతో రూక్షేణ నస్యేన క్రుద్ధః స్వాః జనయేద్దదాన్,
తత్ర వాతహరస్సర్పః విధిః స్నేహనబృంహణః. ౧౨౦
స్వేదాదిః స్యాత్, ఘృతం ఔరం గర్భిణ్యాస్తు విశేషతః,

వ్యా. శరీరము కృశించినపుడును, విరేచనౌషధమును సేవించి విరేచనములైనపు డును, గర్భవతియైనపుడును, వ్యాయామముచే నభిఘాతము జెందినపుడును, దష్టికొని యున్నపుడును, రూక్షమైన నస్యము నుపయోగించినయెడ, దానంజేసి వాతము మిక్కిలి ప్రకోపము నొంది తనకు సంబంధించిన యనేకరోగముల గల్గించును. అట్టియెడ వాత హరములగు స్వేదాదిచికిత్సావిధానమంతయు, బృంహణచికిత్సయు హితముగ నుండును అందును గర్భిణీస్త్రీకి (వాతమును జయించుటకును గర్భమునకు పుష్టికల్పటకు) ఘృతమున ఔరమును విశేషముగ నుపయోగించుట దగును.

—ॐ నన్యప్రయోగవ్యత్యయముచేగల్గిన తిమిరరోగమునకు చికిత్స. ॐ—

మూ. జ్వరశోకా౨తి (ది) తప్తానాం తిమిరం మద్యపస్య తు. ౧౨౧

రూక్షైః శీతా౨జ్ఞనైర్జ్వైః పుటపాకైశ్చ సాధయేత్,

వ్యా. జ్వరముచేతను, శోకము, భయము మున్నగువానిచేతను మిక్కిలి తాపము నొంది పీడింపబడినవారికిని, మద్యపానము చేసినవారికిని స్నేహననస్యము నుపయోగించినయెడ తిమిరమును నేత్రరోగము సంభవించును. రూక్షములగు ప్రోతోంజనములచేతను, రూక్షములైన లేపములచేతను, పుటపాకములచేతను చికిత్స చేయవలెను. (ఇచ్చట శీతాంజనమున ప్రోతోంజనముని చెప్పబడును. లేక తిక్తద్రవ్యములచే సిద్ధము చేయబడినది శీతాంజనముని కొందరు చెప్పెదరు.)

—ॐ ప్రతిమర్శనస్యోపయోగక్రమము, దానగల్గుగుణము. ॐ—

మూ స్నేహనం శోధనం చైవ ద్వివిధం నావనం మతమ్. ౧౨౨

(నస్య ముచ్యతే)

ప్రతిమర్శస్తు నన్యార్థం కరోతి న చ దోషవాః,

నస్తః స్నేహ౨జ్ఞులిం దద్యాత్ ప్రాత ర్నిశి చ సర్వదా. ౧౨౩

నచోచ్ఛిష్టే దరోగాణాం ప్రతిమర్శస్స దార్ఢ్యవాః,

వ్యా. వైజేప్పబడిన నన్యకర్తలన్నియు స్నేహనము (స్నిగ్ధముగ జేయునది) శోధనము (శిరమునందలిదోషముల వెడలించునది)నని రెండువిధములు. (నస్యములకు స్నేహన-శోధనములు కృత్యములని భావము.) అట్టిస్నేహన-శోధనరూపకృత్యముల రెండిటిని ప్రతిమర్శనస్యము చేయును. తక్కిననస్యములవలె నన్యకర్తవ్యత్యయముచే నగుదోషములను (వ్యాపత్తులను) కల్గింపనేరదు. (కావున నియ్యది కాలనియమములేక సర్వకాలమునందు నుపయోగింప దగియుండును. ఈవిషయమే “ప్రతిమర్శో భవేత్ స్నేహః నిర్దోష ఉభయార్థకృత్” (శ్లో. ౯౮) అనుశ్లోకముచే నిర్దేశింపబడినది.)

మరియు—స్నేహమునందు తనప్రేరిని ముంచి యాప్రేరిని నాసారంధ్రములలో నిడి శిరస్సును వంచి యుంచుకొనినయెడ నాప్రేరినుండి స్నేహబిందువు నాసారంధ్రముల నుండి తనంతనే లోనికిప్రవేశించును. వైకిషీల్పవలసిన యవసరము లేదు. ఈనస్యమును ఋతుభేదములేక రాత్రియందైనను పగటియందైనను సర్వకాలములందును ఉపయోగింప దగియుండును. మరియు రోగము స్వస్థతనుండువారు ప్రతిదినమును నుపయోగించినయెడ (శిరస్సుకును కపాలమునకును) దార్ఢ్యమును కల్గించును.

ఇచ్చట ప్రేమిని తైలమునముంచి నాసారంధ్రముననిడిన యెంతతైలము లోనికి ప్రవేశించునో, అయ్యది ప్రతిమర్మనస్కుతైల ప్రమాణముని పైగ్రంథముచే ప్రమాణము చెప్పబడినది. ఈవిషయమే తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది.—“ఈషదుచ్ఛిష్ణునాత్ స్నేహః యావాత్ వక్త్రం ప్రపద్యతే, నస్తో నిషిక్తం తం విద్యాత్ ప్రతిమర్మః ప్రమాణతః” మరియు నట్టిస్నేహమును పీల్చినచో కంతమున ప్రవేశించును. కావున నోట ప్రవేశించకుండునంత పరిమితిగ నుండవలెనని తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“ప్రతిమర్మం తు న పిబేత్ కణ్ఠాస్రావ భయాన్నరః, యావత్ స్నేహో వ్రజేదాస్యం తత్ ప్రమాణం చ తస్య తు.”

—ॐ ఆధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము. ॐ—

త త్ర శ్లోకాః—

మూ. శ్రీణి యస్తాత్ ప్రధానాని మర్త్యాణ్యభిహతేషు చ. ౧౨౪

తేషు లిక్లం చికిత్సాం చ రోగభేదాశ్చ సౌషధాః,

విధిరుత్తరవస్తేశ్చ నస్తః కర్మవిధిస్తథా,

సవ్యాపత్ భేషజం సిద్ధా మర్త్యాఖ్యాయాం ప్రకీర్తితమ్. ౧౨౫

వ్యా. శరీరమునందలి నూటయేడుమర్త్యములలో హృదయ-వస్తి-శిరోమర్త్యముల మూటికిమాత్రము ప్రాధాన్యకారణంబును, అట్టిమూడుమర్త్య కభిఘాతముకల్గినచో గల్లు లక్షణంబులును, వాని వేరువేరుచికిత్సలును, వానిరోగభేదంబులును, ఉత్తరవస్తివిధానంబును, నస్యకర్మవిధానంబును, నస్యకర్మచే కల్లువ్యావత్తులును, వానిచికిత్సితములును, ఈవిషయములన్నియు సీత్రిమర్త్యసిద్ధి యనునధ్యాయమున చెప్పబడినవి.

—ॐ ఆధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,

సిద్ధిస్థానే త్రిమర్త్యసిద్ధిర్నామ

నవమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తైరంగన నన్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగుచరక సంహిత యనునాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున త్రిమర్త్యసిద్ధియను తొమ్మిదియవధ్యాయము సమాప్తము.

దశమాధ్యాయము

అవతరణిక:—త్రిమర్త్యసిద్ధియందు అనేకరోగములు నిర్దేశింపబడినవి. అట్టి రోగములకు అన్నిటికిని హితమైన వస్త్రవిధానమును దెలుపుటకై వస్త్రసిద్ధియనునీయధ్యాయము చెప్పబడును:—

—ॐ అధ్యాయోపక్రమము. ॐ—

మూ. అథాతో వస్త్రసిద్ధిం వ్యాఖ్యాన్యమః.

౧

ఇతి హస్తాహ భగవానాశ్రేయః.

౨

వ్యా. త్రిమర్త్యసిద్ధిని చెప్పినపిదప సిద్ధవస్తుల దెలుపునట్టి వస్త్రసిద్ధిని (సిద్ధవస్త్ర విధానమును దెలుపునట్టి యధ్యాయమును) భగవానుడగు నాశ్రేయు డుపదేశించినదాని కన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పెదనని యర్థము.

—ॐ అధ్యాయవిషయనిర్దేశము. ॐ—

మూ. సిద్ధానాం వస్త్రీనాం శస్తానాం తేషు తేషు రోగేషు,

శృణ్వగ్నివేశ! గదతః సిద్ధిం సిద్ధిప్రదాం భిషజామ్.

౩

వ్యా. ప్రసిద్ధమయిన ఫలము గల్గినవియు, ఆయారోగములయందు నుపయోగించుటకు మిక్కిలి ప్రశస్తమయినవియు నగువస్తులయొక్క చికిత్సచేయువారికి చికిత్సా సాఫల్యరూపమయిన సిద్ధిని గల్గించు గ్రంథమును చెప్పెదను విషయము.

—ॐ బలాద్యనుగుణముగ నౌషధముల విభజించి చేయబడువస్త్రగుణోత్తరము. ॐ—

మూ. బలదోషకాలరోగప్రకృతీః ప్రవిభజ్య యోజితాః సమ్యక్,

పై వై వైస్వరౌషధవర్తైః సావ్నాన్వై రోగాన్నియచ్ఛన్తి.

౪

వ్యా. శరీరాదిబలమును, వాతాదిదోషములను, గ్రీష్మాదికాలమును, బాల్యాది వయోభేదమును, ఆయారోగభేదములను, వాతాదిప్రకృతిభేదమును, చక్కగ గమనించి విభజించుకొని, ఆయాదోషాదుల ననుసరించి, ఈక్రింద నిర్దేశింపబడు ఔషధవర్గములచే గల్పింపబడినవస్తులు ఆయా ఔషధములచే సాధ్యములగు నాయూరోగములను అతి శీఘ్రముగ నివర్తింపజేయును. (ఇచ్చట చెప్పబడినవిషయములే మూడవయధ్యాయమున “సమీక్ష్య దోషౌషధ....సిద్ధిమన్తి (సి. అ. ౩. శ్లో. ౬) అని నిర్దేశింపబడినది ప్రకరణవశముచే మరల ననువదించబడియె.)

—౧౭ వస్త్రప్రాశస్త్యము. ౧—

మూ. కర్తాన్యద్యస్తీసమం న విద్యతే శీఘ్రసుఖవిశోధిత్యాత్,
ఆశ్వపతర్పణతర్పణయోగాచ్చ నిరత్యయత్వాచ్చ. ౫

వ్యా. వస్త్రీకర్త అతిశీఘ్రముగను, సుఖముగను దోషముల శోధించును. వస్త్రీ ప్రయోగముచేత సంతర్పణంబైనను ఆపతర్పణం బైనను అతిశీఘ్రముగ గల్గును. దీని ప్రయోగమువలనయేవిధమున బాధయు సంభవింపను. కావున చికిత్సావిధానములలో వస్త్రీకర్తతో సమానమైనది వేరొండు లేదు.

—౧౮ విరేచనాదిశోధనములకన్న వస్త్రీ శ్రేష్ఠత్వము. ౨—

మూ. సత్యసి దోషహరత్వే కటుతీక్ష్ణోష్ణాదిభేషజాదానాత్,
దుఃఖోద్ధారోత్క్లేశాహృద్యత్వకోష్ఠరుజా విరేకే స్యుః. ౬
అవిరేచ్యో శిశువృద్ధౌ తావప్రాప్తప్రహీణధాతుబలౌ,
అస్థాపనమేవ తయోః సర్వార్థకృదుత్తమం కర్త. ౭
బలవర్ణహర్షమార్దవగాత్రస్తేహాః సృణాం దదాత్వాశు,

వ్యా. వమనవిరేచనకర్తలుకూడ దోషముల శోధించి వెడలించునవియే; వినను అట్టివమనవిరేచనముల కుపయోగింపబడు నౌషధములు కటు-తీక్ష్ణ-ఉష్ణాదిభేదముల గల్గి యుండుటవలన దానిని త్రాగినప్పుడు మిక్కిలి కష్టముగను, త్రేసువులును, దోషోద్ధృక్ శంబును, మనస్సు కింపులేకుండుటయు, కోష్ఠమునందు నొప్పి మున్నగుబాధయు సంభవించును. మరియు శిశువులకు బలము పూర్తిగ బాల్యమున గల్గక ధాతువులు పూర్తిగాక యుండును. వృద్ధులకు బలము హీనమై ధాతువులు తీరించి యుండును. కావున శిశువులకును, వృద్ధులకును, సంశోధనమునకు వమనవిరేచనముల నొకప్పుడును నుపయోగింపంజనదు. వారికి అస్థాపనవస్త్రీనే అవశ్యముగ నుపయోగింపవలసి యుండును. కావున వస్త్రీకర్తవలన వైశిష్ట్యము కష్టములులేకయు, బాలవృద్ధులకు అవశ్య ముపయోగార్హమును అగుటవలన వమనవిరేచనములకన్న సంశోధనమునకు వస్త్రీకర్తయే మిగుల ప్రశస్తమై సకలప్రయోజనముల గల్గించునది యగును. మరియు శరీరబలము, వర్ణము, సంతోషము, మృదుత్వము, శరీరమునకు స్నిగ్ధత్వము అనునీగుణములను నతిశీఘ్రముగ గల్గింపనొప్పును. కావున శోధనమునకై వమనవిరేచనములకన్న వస్త్రీకర్త ఉత్తమోత్తమంబని భావము.

—౧౯ వస్త్రీభేదములు, వానియుపయోగమునకు జేసినవిశేషవిధి. ౩—

మూ. అనువాసనం నిరూహశోఽత్తరవస్త్రీశ్చ స త్రివిధః. ౮

శాఖావాతార్తానాం సంకుచిత స్తబ్ధగ్నరుగ్జానామ్ (సస్థినామ్),
విట్సక్తాద్ధానారుచివరిక ర్తిరుగాదిషు చ శ స్తః. ౯

ఉష్ణార్తానాం శీతాన్ శీతార్తానాం తథా సుఖోష్ణాంశ్చ,
తద్యోగ్యాషధయుక్తాన్ వ స్తీన్ స స్తర్క్య వినియుష్ట్యాత్. ౧౦

వ్యా. అనువాసనము, నిరూహము, ఉత్తరవస్తియు నని వస్త్రీకర్త మూడువిధములు, హస్తపాదాదిశాఖలయందు బాధకలవారికిని, సంధులు సంకోచము నొందియైనను, స్తంభించియైనను, విరిగియైనను, యున్నవారికిని, మలబంధము, కడుపుబ్బరము, ఆరోచకము, పరికర్తిక మున్నగురోగములు గలవారికిని వస్త్రీకర్త చేయుట మిగుల ప్రశస్తము. మరియు ఉష్ణప్రధానమయిన వ్యాధులు కలవారికి గుణవీర్యములచే శీతలములగు వస్తువుల చేతను, శీతసంబంధమయిన వ్యాధులు గలవారికి సుఖోష్ణమయిన ద్రవ్యములచే కల్పింపబడినవస్తులను గల్పించి నువయోగింపవగును. వస్తులకు నియమించబడిన యాషధవర్గముల వానిగుణాదుల చక్కగ నూహించి వైజెషిసరీతిగ తత్తద్గుణానుసారమగు ఔషధయోగముల గల్పించి వస్త్రీకర్తల చేయవగును.

—౨౭ బృంహణీయవస్త్రీకిని శోధనీయవస్త్రీకిని ఆగర్హులు. ౨౭—

మూ. వస్త్రీన్న బృంహణీయాష్టద్యద్వ్యాధ్యధిషు విశోధనీయేషు,
మేదస్విరో విశోధ్యాః యేఽపి నరాః కుష్ఠమేహారాః. ౧౧
స తీక్షణతదుర్బలమూర్ఛితకృశశుష్కదేహానాం,
యుష్ణ్యాద్విశోధనీయాన్ దోషనిబద్ధాయుషో యే చ. ౧౨

వ్యా. మేదోరోగము, కుష్ఠరోగము, ప్రమేహము అనునీరోగములు గలవారు శోధనమునకు నర్హులుగా నుందురు. అట్టిశోధనార్హులకును, శోధనచికిత్సచేయవలసిన యితరరోగములయందును, బృంహణౌషధములచే సిద్ధముచేయబడిన వస్తుల నువయోగింపజనదు. మరియు తీక్షణించినధాతువులు గలవారును, అభిఘాతము నొందినవారును, బలహీనులును, మూర్ఛనొందినవారును, శరీరము కృశించినవారును, శరీరమునందలి ద్రవధాతువు శోషించినవారును, బృంహణమునకు నర్హులుగా నుందురు. కావున అట్టివారికి శోధనీయములైన వస్తుల నువయోగింపదగదు. మరియు రాజయత్నము, శోష మున్నగు వ్యాధులు గలవారికి జీవితము మలరూపమయినదోషమును ఆధారముగ జేసికొని యుండును. కావున అట్టివారికిని శోధనీయవస్తుల నువయోగింపకూడదు. (ఈవిషయమునే చికిత్సా

స్థానమున నిట్లుపదేశించిరి:—“శోషీ ముఖ్యులి గాత్రాణి పురీషస్త్రంసనాదసి, అబల పేషీణీమాత్రాం కిం పునః యో విరిచ్యతే” (చి. అ. ౮. శ్లో ౩౭.)

—౧౧ కార్యవిశేషములబట్టి వస్త్రసంస్కారవిశేషవిధి. ౧౧—

మూ. వాజీకరణేఽస్పృష్టిత్యయోశ్చ మధుఘృతపయోయుక్తాః,

శస్తాః; సత్రై లమూత్రారనాలలవణాశ్చ కఫవాతే. ౧౩

(లవణాః కఫావృతే వాతే)

యజ్ఞాశ్చ త్రవ్యాణి వస్త్రీష్వస్తుం మూత్రం పయః సురాం

క్వాథాన్, అవిరోధాద్ధాతునాం రసయోనిత్వాచ్చ జలముష్ణమ్

వ్యా. వాజీకరణమునకును, రక్తప్రములకు సంబంధించినవ్యాధులయందును ప్రయోగింపబడునస్తులయందు లేనెను, ఘృతమును, విశేషముగ చేర్చి ప్రయోగించుట చాలప్రశస్తము. మరియు వాతము కఫముతోకూడి యావరింపబడియున్నపుడు త్రైలమున గోమూత్రమును, ఆరనాశమను కాంజికమును, లవణమునుకూడ చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన వస్తుల నుపయోగింపవలయును.

మరియు కాంజికము మొదలగు నష్టద్రవ్యములును, గోమూత్రమును, ఆవు పాలను, సురామద్యమును, క్వాథములను వీనిని రసాదిధాతువులకు విరోధములేకుండునట్లు తగినవానిని వస్తులయందు చేర్చదగును. మరియు జలము మధురాదిషడ్రసములకును ప్రధానకారణమగును, కావున అట్టిజలమును వెచ్చజేసి వస్త్రావిషధములయందు జేర్చుట యుక్తముగా నుండును. (ఇచ్చట వస్త్రీసూత్రీయమున “కత్తైః గుడత్సేద్రయుతైః... యుక్త్యామధునైర్ధవం చ” (సి. అ. ౩. శ్లో. ౧౫) అనువాక్యముచే తేద్రమునచేర్చుట విధింపబడినను ఈవస్త్రీయందు లేనెను అధికముగ జేర్చవలెనని యుద్దేశించి “మధుఘృత పయోయుక్తాః” అని మరల విధింపబడినది. మరియు జలము, రసములకు ప్రధానకారణ మగుటజేసి క్వాథకల్కాదులతోకూడ చేర్చినచో రసముల నన్నిటినీ నొకటిగచేర్చి పోషించునని యుద్దేశముతో “రసయోనిత్వాచ్చ జలముష్ణమ్” అని నిర్దేశింపబడినది. లేక చూర్ణరూపమయిన వస్త్రీప్రయోగమునందు ఉష్ణజలమును చేర్చవలయునని అపూర్వవిధి యగును. చూర్ణవస్త్రీ తంత్రాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది. “రాస్నానచా బిల్వకతాహ్వయైలా పూతీక కృష్ణాఫలదారు కృష్ణైః సనైర్ధవామైష్ట జలస్సత్రైః శూలస్సు ఇష్టః ఖలు చూర్ణ వస్త్రీ” ఇవి మున్నగు చూర్ణవస్త్రీప్రయోగములయందు ఉష్ణజలమును చేర్చవలయునని తంత్రకారుని యుద్దేశము.)

—౧౭ వస్త్రావాపద్రవ్యములు, వానియుపయోగనిర్ణయము. ౧౭—

మూ. సురదారుశతాహ్వాలాకుష్ఠమధుకపిప్పలీమధున్నేహః,
 ఊర్ధ్వనులోమభాగాః ససర్వపాః శర్కరాలవణమ్. ౧౫
 ఆవాపాః వస్త్రీనాం, అతః ప్రయోజ్యాని యేషు యాని స్యుః,
 యుక్తాని, సహ కషాయైః తాన్యుత్తరతః ప్రవక్ష్యామి. ౧౬

వ్యా. దేవదారువు, సదాపవిత్తులు, ఏలకులు, చెంగలవ్వికోష్ఠ, అలిమధురము, పిప్పళ్లు, తేనె, స్నేహద్రవ్యము, (నెయ్యి మున్నగునవి); పమనవిలేచనద్రవ్యముల భాగములు, అవాలు, చక్కెర, సైంధవలవణము ఇవి వస్తులకన్నిటికిని ప్రక్షేపద్రవ్యములు. కావున దీనిలో యేకషాయయోగములయందు యేద్రవ్యములు చేర్చిన యుక్తముగ నుండునో దానిని చక్కగ గమనించి ఆయాకషాయములతోచేర్చి వస్తుల ప్రయోగింపవలయును. అట్టికషాయవస్త్రీయోగములు వరుసగ నీక్రింద జెప్పబడును.

—౧౮ వ్యాధిబలాద్యనుసారముగ తీక్ష్ణ-మృదు ఆవాపద్రవ్యముల జేర్చునియమము. ౧౮—

మూ. చిరజాతకతినబలేషు వ్యాధిషు తీక్ష్ణాః విపర్యయేచ మృదవః,
 సప్రతివాపకషాయాః యోజ్యాస్తస్వినువాసననిరూహాః. ౧౭

వ్యా. చాలకాలముగ జనించి యనువర్తించియుండు వ్యాధులయందును, (స్వభావముచేతనే) మిక్కిలిబలిష్ఠము లగువ్యాధులయందును, తీక్ష్ణమైనద్రవ్యములతో సిద్ధమైన కషాయములను, పైజెప్పబడిన యావాపద్రవ్యములతో తీక్ష్ణములగుద్రవ్యముల నావాపముగనుచేర్చి సిద్ధముచేయబడిన అనువాసనవస్తులను, నిరూహవస్తులను ప్రయోగింపదగును. మరియు పైజెప్పినదానికి వ్యత్యయముగ తత్కాలమునజనించిన నూతనవ్యాధులయందును, స్వభావముచేతనే యల్పబలములైన వ్యాధులయందును, మృదుకషాయములతో మృదుగుణము కలయావాపద్రవ్యముల జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన అనువాసన-నిరూహవస్తులను ప్రయోగింపవలెను.

తిచ్చట అనువాసనమునందు స్నేహసాధనమునకై కషాయము చెప్పబడినది. ఆవాపద్రవ్యప్రక్షేపముకూడ ననువాసనవస్త్రీయందు విధింపబడినది. “పిప్పలీం మధుకం కుష్ఠం శతాహ్వం మధుకం వచాం, యోజయేత్తాత్రయా పిష్ట్యా ఆవాపమనువాసనే” అని స్థలాంకరమున అనువాసనమున కుపయోగింపదగిన ఆవాపద్రవ్యములు చెప్పబడినవి.

❧ సిద్ధవస్తులు ముప్పదియేడు. వానియుపయోగవిధి. ❧

మూ. అర్థశ్లోకైరతస్సిద్ధాన్ నానావ్యాధిషు సర్వశః,

వ స్తీక వీర్యసమైర్భాగైః యథార్థాలోడనాన్ శృణు. ౧౮

వ్యా. ఈయధ్యాయప్రారంభమునుండి యితదనుక వ స్తీసామాన్యమునకు సంబంధించిన కొన్నివిషయము లుపదేశింపబడినవి. పిమ్మట “సిద్ధానాం వ స్తీనాం” అని ప్రతిజ్ఞ చే నిర్దేశింపబడిన సిద్ధవస్తులు వరుసగ నీక్రింద సర్థశ్లోకముచే నొక్కొక వ స్తీయోగము వంతున చెప్పబడును. ఈవ స్తీయోగముల జెప్పబడినవస్తువులను ఒకదానితోనొకటి ప్రతి హతముగాక సమవీర్యములుగ నుండునట్లు వానివానికి యుక్తములైన భాగములగల్పించి సముచితముగ కలిపి, ఆయావ్యాధులయందును దోషములయందు నుపయోగింపం దగును. మరియు నొక్కొకవ్యాధియందును దోషమునందును అనేకయోగముల నుపయోగించు నట్లు చెప్పబడును. (ఇచ్చట వ్యాధిశబ్దముచే నాయావ్యాధులును, వానికి కారణములైన వాతాదిదోషములను గ్రహింపబడును. వ్యాధులకును వాతాదిదోషములకును దగినవ స్తీయోగముల చెప్పెదనని యర్థము.)

❧ { (1-3) ముప్పదియేడువస్తులవివరణము. అందు వాతమున ప్రశస్త } ❧
ములగు మూడువ స్తీయోగములు.

మూ. బిల్వోఽగ్నిమథః శోన్యనాకః కాశ్శర్మఃపాటలిస్తథా,

శాలిపర్ణి పృశ్నిపర్ణి బృహత్సౌ వర్ధమానకః. ౧౯

యవాః కులుత్థాః కోలాని స్థిరా చేతి త్రయోఽనిలే,

శస్యస్తే సచతుస్సేహః పిశితస్య రసాన్వితాః. ౨౦

వ్యా. మారేడువేరు, కూరనెల్లివేరు, కోలపొన్న, నేలగుమ్మడివేరు, పాదిరివేరు, (ఈదైదునుచేరి యొకవర్గము); ముయ్యాకుపొన్న, కోలపొన్న, వాకుడువేరు, ములక వేరు, ఆముదపువేరు, (ఈదైదునుచేరి రెండవవర్గము), యవలు, ఉలవలు, రేగుగింజలు, ముయ్యాకుపొన్న, (ఈనాల్గునుచేరి మూడవవర్గము); ఈమూడువర్గముల ద్రవ్యములను వేరువేరుగ జేర్చి మూడుకషాయములను విధ్యుక్తప్రకారము సిద్ధముచేసి, అందు (ఘృతము, తైలము, వన, మజ్జ యను) నాల్గుస్నేహములను మాంసరసమునుకూడ చేర్చి మూడువ స్తీయోగములుగ కల్పించునది. ఈవస్తులుమూడును వాతమునం దుపయోగించుటకు చాల ప్రశస్తములు. (ఇచ్చట చెప్పబడు వ స్తీయోగము లన్నిటియందును వైజెప్పబడిన ఆవాపాదిద్రవ్యముల తత్తదనుగుణముగ జేర్చి సంస్కరించవలెనని యెరుంగునది.) ఇచ్చట

మూడుఅర్థశ్లోకములచే మూడువస్త్రద్రవ్యవర్గములు నిర్దేశింపబడినవి. నాల్గవఅర్థశ్లోకముచే దానివివరము తెలుపబడినది. ఈవిషయమును క్రిందియోగములయందును గమనించునది.

— 4-6) పిత్తవికారముల ప్రశస్తములగుమూడువస్త్రములు. —

మూ. నలవజ్జులవానీర శతపత్రాణి శైవలం,
మజ్జిష్ఠాసారిబాఽనంతా పయస్యా మధుయష్టికా. ౨౧
చన్దనం పద్మకోశీరం తున్ద్రం, తే వై త్తికే త్రయః,
సశర్కరాక్షౌద్రఘృతాః సక్షీరాః వస్త్రయో హితాః. ౨౨

వ్యా. కిక్కిసగడ్డి, ప్రబ్బలి, నీరుప్రబ్బలి, తామరపువ్వు, పాచితీగలు, (ఇవి యైదునుచేరి యొకగణము); మంజిష్ఠి, సుగంధపాలవేరు, నల్లసుగంధపాల, కాశోళి, అతిమధురము, (ఇవియైదునుచేరి రెండవగణము); చందనము, పద్మకము, పట్టివేరు, సుర పొన్న, (ఈనాల్గునుచేరి మూడవవర్గము); ఈమూడువర్గద్రవ్యములను వేరువేరుగ క్వాథముచేసి, అందు చక్కెరను లేసెను నేతిని ఆవుపాలను కలిపి, మూడువస్త్రములగు సిద్ధముచేసి పిత్తరోగములయందు వస్త్రప్రయోగము చేయునది.

— 7-9) కఫరోగములకు ప్రశస్తములయిన మూడువస్త్రయోగములు. —

మూ. అర్కస్తతైవ చాలర్కః ఏకాష్ఠీలా పునర్నవా,
హరిద్రా త్రిఫలా ముస్తం వీతదారుకుటన్నటమ్. ౨౩
పిప్పల్యశ్చిత్రకశ్చేతి త్రయస్తే శ్లేష్మరోగిషు,
సక్షౌరక్షౌద్రగోమూత్రాః నాతిన్నేహాన్వితా హితాః. ౨౪

వ్యా. జిల్లేడువేరు, తెల్లజిల్లేడువేరు, విషబొద్ది, గలిజేరు, (ఈనాల్గునుచేరి యొక వర్గము); పసుపు, త్రిఫలములు, తుంగగెడ్డలు, దేవదారు, కైవర్తముస్త్రలు, (ఈయైదును చేరి రెండవవర్గము); పిప్పళ్లు, చిత్రమూలము, (ఈరెండునుచేరి యొకవర్గము) ఈమూడు వర్గముల ద్రవ్యములను వైశిష్ఠినరీతిగ వేరువేరుగ క్వాథములుచేసి, అందు యవతౌరము, లేసె, గోమూత్రము, కొంచెముగ స్నేహము, వీనినిచేర్చి సిద్ధముచేయబడిన మూడువస్త్రములను శ్లేష్మముచే కల్గినరోగములయందు చాల హితకరములుగ నుండును.

త్రిదోషముల నుద్దేశించి వేరువేరుగ వైశిష్ట్యబడిన వస్త్రములొప్పుదీయు సంగ్రహమున “త్రికాస్త్రయోనిలాదీనాం” అని నిర్దేశింపబడును,

❧ 10-13 పక్వాశయశోధనములగు నాల్గవ స్తియోగములు. ❧

మూ. ఫలజీమూత కేఱ్ఱోక్తుధామార్గవకవత్సకాః,
 శ్యామా చత్రిఫలా చైవ స్థిరా దస్తీ ద్రవస్యపి. ౨౫
 ప్రకీర్యా చోదకీర్యా చ నీలినీ క్షీరిణీ తథా,
 సప్తలా శఙ్ఖినీ లోధ్రం ఫలం కంపిల్లకస్య చ. ౨౬
 చత్వారో మూత్రస్థిధాన్తే పక్వాశయవిశోధనాః,
 వ్యస్తైరపి సమస్తైశ్చ చతుర్థ్యగా ఉదాహృతాః. ౨౭

వ్యా. మ్రంగకాయ, దేవదాళి, చేమసార, తెల్లపువ్వులకవడ, కొడిశపాల విత్తులు, (ఈయెదునుచేరి యొకయోగము); నల్ల తెగడ, త్రిఫలములు, ముయ్యాకుపొన్న, దంతివేళ్లు, పెద్దదంతివేళ్లు, (ఈయెదునుచేరి రెండవయోగము); కానుగ, పెద్దకానుగ, నీలి, పాలగుమ్మడి, (ఈనాల్గునుచేరి మూడవయోగము); సంబరేణు, శంఖపుష్పి, లొద్దుగు, కంకిల్లకఫలము, (ఈనాల్గునుచేరి నాల్గవయోగము); పైన నిర్దేశించబడిన నాల్గు గణముల ద్రవ్యములను వేరువేరుగ గోమూత్రమునగలిపి నాల్గుయోగములుగగల్గించి నుపయోగించినచో పక్వాశయమునందలి దోషములను శోధించును. మరియు వైశేష్య బడిన నాల్గుగణముల ద్రవ్యములను వ్యస్తముగనైనను, సమస్తముగనైనను జేర్చి నాల్గు వస్తియోగములుగ గల్గింపనగును.

❧ (14-17) పృష్ఠ (శుక్ర-మాంసవృద్ధికర) వస్తియోగములు నాలుగు. ❧

మూ కాకోలీ క్షీరకాకోలీ ముద్గవర్ణి శతావరీ,
 విదారీ మధుయష్ట్యాహ్వ శృణ్గాటకకశేరుకే. ౨౮
 ఆత్మగుప్తా ఫలం మాషాః సగోధూమాయవాస్తథా,
 (జలజా) జాఙ్గలానూపజం మాంసం ఇత్యేతే శుక్రమాంసదాః ౨౯

వ్యా. కాకోళి, క్షీరకాకోళి, అడవివెనర, పిల్లిపీచర, (ఈనాల్గునుచేరి యొక గణము); నేలగుమ్మడి, అలిమధురము, పెద్దవల్లెరు, నమ్మడుంప, (ఈనాల్గునుచేరి రెండవ గణము); దూలగొండికేత్తులు, ఉడ్డులు, గోధుమలు, యవలు, (ఈనాల్గునుచేరి మూడవ గణము); జలజంతువులమాంసము, జలప్రాంతమున నివసించుజంతువులమాంసము, (ఈ రెండునుచేరి నాల్గవగణము); ఈనాల్గుగణముల ద్రవ్యములను నాల్గువస్తియోగములుగ సిద్ధముచేసి నుపయోగించునది. ఈనాల్గువస్తియోగములను శుక్రమును మాంసమును వృద్ధిచేయుటకును, వృష్ణమునకును చాల ప్రశస్తములై యుండును.

—౧౭ (18, 21) సాంగ్రహికవస్తయోగములు నాల్గు. ౧౭—

మూ. జీవస్తీ చాగ్నిమథశ్చ ధాతకీపుష్పవత్సకౌ,

ప్రగ్రహాః ఖదిరః కుష్ఠం శమీపిణ్డీతకో యవాః. 3౦

ప్రియణ్ణ రక్తమూలీ చ తరుణీ స్వర్ణయాథికా,
వటాద్యాః కింశుకం లోధ్రమితి సాంగ్రహికా మతాః. 3౧

వ్యా. పాలకూర, కూరనెల్లి, ఆరెపువ్వు, కొడినెపాలవిత్తులు, (ఈనాల్గునుచేరి యొకవర్గము); ప్రగ్రహము (పిన్నరేల), చంద్ర, చెంగల్వకోష్ఠు, జమ్మిపట్ట, వ్రంగ కాయలు, యవలు, (ఈయారును చేరి రెండవవర్గము); ప్రేంకణము, మంజిష్ఠి, తరుణీ (చేమంతి), స్వర్ణయాథిక (అడవిమొల్ల), (ఈనాల్గునుచేరి మూడవవర్గము); మట్టి మొదలగుతీరపుక్షమలపట్ట, మోదుగపట్ట, లొద్దుగపట్ట, (ఇవియన్నియుచేరి నాల్గవవర్గము); ఈనాల్గువర్గములలో ఒక్కొక్కవర్గ ద్రవ్యములను చేర్చి యొక్కొక్కవస్తయోగముగ కల్పించి యుపయోగించునది. ఈనాలుగువస్తయోగములును సంగ్రహకములుగ నుండును. (పాచనదీపనములచే ద్రవమును శోషింపజేయుశక్తి కలవి యని భావము.)

ఇప్పుట వటాదులన మట్టి, అత్తి, రావి, జువ్వి, కలజువ్వి యను తీరిపంచకమని యెరుంగునది. వైజెప్పబడిన పక్వాశయశోధనములు నాల్గును, పృష్ఠములు నాల్గును, సాంగ్రహికములు నాల్గునుచేరి పండ్రెండు వస్తయోగములును “చతుష్కాన్తపరే త్రయః పక్వాశయవిశుద్ధ్యర్థం, పృష్ఠ్యాః, సాంగ్రహికస్తథా” అని విషయసంగ్రహమున నిర్దేశింపబడినది.

—౧౮ (22-23) పరిస్రావోపయోగవస్తయోగములురెండు. ౧౮—

మూ. పరిస్రావే శృతం తీరం సవృశ్చీరపునర్నవం,

ఆఖిపర్ణికయా వాపి తండులీయకయుక్తయా. 3౨

వ్యా. ఎర్రగలిజేరు, తెల్లగలిజేరు, ఈరెంటిని తీరమునచేర్చి పక్షముచేసి సిద్ధము చేయబడిన వస్తయొకటి; ఎలకచెవియాకు, చిత్రికూర, ఈరెంటిని ఆపుపాలతోచేర్చి కాచి సిద్ధముచేయబడినవస్త రెండవది. ఈరెండువస్తులను పరిస్రావమనెడు వస్తవ్యాపత్తునం దుపయోగించుటకు చాలప్రశస్తము.

—౧౯ (24-25) దాహహరవస్తయోగములు రెండు. ౧౯—

మూ. (కోలకతక) కాలం కతక కాండేక్షుదర్భపోటగ శేక్షుభిః,

దాహఘ్నుః సఘృతక్షీరో ద్వితీయశ్చోత్పలాదిభిః. 33

చ-సిద్ధి—45

వ్యా. రేగుగింజలు, చిల్లగింజలు, తెల్లచెరుకు, దర్భచేట్ల, కిక్కినగడ్డి అనునీద్రవ్యములచే సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రయొక్కటి; తెల్లకలువలు, నల్లకలువలు మున్నగుజలమునందు జనించుపువ్వులచేర్చి సిద్ధముచేయబడినవస్త్ర రెండవది; ఈరెండువస్త్రయోగములయందును నేతిని ఆపుపాలను కూడ చేర్చి సిద్ధముచేసి నుపయోగించినచో దాహమును, (తాపమును), హరించును.

— (26-27) పరికర్తోపయోగ్యవస్త్రయోగములు రెండు. —

మూ. కర్బుదారాఢకీనీపవిదులైః క్షీరసాధితైః,
వస్త్రైః ప్రదేయో భిషజా శీతః సమధుశర్కరః. 3౪
పరికర్తే తథా వృన్తైః శ్రీవర్ణికోవిదారజైః,
(దేయో వస్త్రైః సువైద్యైస్తు యథావత్ విదితక్రియైః). 3౫

వ్యా. దేవకాంచనము, కందులు, నెమ్మి, ప్రబులి అను నీనాల్గును ఆపుపాలలతో చేర్చి కాచి, అందు తేనెను, చక్కెరను కలిపి వస్త్రని ప్రయోగించునది. తేకుమ్రాని యొక్కయు, దేవకాంచనముయొక్కయు తొడిమలను పాలలోకలిపి కాచి సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రయందు తేనెను చక్కెరను కలిపి ప్రయోగించునది. ఈరెండువస్త్రులును పరికర్తమనెడు వస్త్రవ్యావత్తునకు మిగుల ప్రశస్తములంగ నుండును. కావున నీవస్త్రులను వస్త్రవిధానముచు చక్కగ తెలిసిన వైద్యవరులు విధ్యుక్తముగ నుపయోగింపదగును.

— (28-29) ప్రవాహణోపయోగ్యవస్త్రయోగములు రెండు. —

మూ. వస్త్రైః శాల్మలివృన్తానాం క్షీరసిద్ధోఘృతాన్వితః,
హితః ప్రవాహణే తద్వద్యైః శాల్మలికస్య చ 3౬

వ్యా. బూరుగపువ్వులయొక్క తొడిమలను పాలలో చేర్చి కాచి, అందు ఆపు నేతినిచేర్చి వస్త్రనుపయోగించునది. మరియు బూరుగబంకను ఆపుపాలలోచేర్చి కాచి ఘృతమునుచేర్చి వైజెప్పినరీతిగనే వస్త్రని జేయనగును. ఈరెండువస్త్రులును ప్రవాహణమును వస్త్రవ్యావత్తునం నుపయోగించుటకు చాల ప్రశస్తము.

— (30-31) వస్త్ర్యలియోగమున నుపయోగింపదగిన వస్త్రయోగములు రెండు. —

మూ. అశ్వావరోహికాకాకనాసారాజకశేరుకైః,
సిద్ధాః క్షీరైతియోగే స్యుః ష్టాద్రాంజనఘృతైర్యతాః. 3౭
న్యగ్రోధాద్యైశ్చతుర్భిశ్చ తేనైవ విధినాఽపరః,

వ్యా. పెన్నేరుగడ్డ, కాకిదొండ, భద్రముస్తలు అనునీనాల్గిటిని చేర్చి ఆవు పాలను పక్వము చేసి, అందు తేనెను, రసాంజనమును, నేలిని, చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రీయొకటి. మరిపట్ట, అత్తిపట్ట, రావిపట్ట, జువ్విపట్ట, ఈనాల్గిటినిచేర్చి పక్వముచేయబడిన యావుపాలయందు వైజెప్పినరీతిగ తేనె మున్నగువానినిచేర్చి సిద్ధము చేయబడిన వస్త్రీ రెండవది. ఈరెండువస్తులును అలియోగమును వస్త్రీవ్యాపత్తునం దుపయోగించుట మిక్కిలి ప్రశస్తము లగును.

ఇచ్చట పరిస్రావముమొదలుచేసి యెదువ్యాపత్తులకును నొక్కొక్కదానికి రెండేసి వస్త్రీయోగములవంతున యేర్పడిన పదివస్త్రీయోగములను "పరిస్రావే, తథా దాహే, పరికరే, ప్రవాహణే, సాఽలియోగే మతౌ ద్వా ద్వా" అని విషయసంగ్రహమున పరిగణనము చేయబడెను.

— { (32-34) జీవాదానమును వస్త్రీవ్యాపత్తున కుపయోగించదగిన వస్త్రీయోగములు మూడు. } —

మూ. బృహతీ క్షీరకాకోలీ పృశ్నిపర్ణి శతావరీ. 3౮
కాశ్చర్యబదరీమూర్వాః తథోశీరస్త్రియజ్ఞవః,
జీవాదానే శృతౌ క్షీరే ద్వా ఘృతౌఽజ్ఞానసంయుతౌ. 3౯
వస్త్రీ ప్రదేయా భిషజా శీతౌ సమధుశర్కరా,
గోవ్యజామహిషీక్షీరైః జీవనీయయైస్తథా. ౪౦
శలైణదక్షమాఞ్జారమహిషాఽవ్యజశోణితైః,
సద్యనైః మృదితైర్వస్త్రీః జీవాదానే ప్రశస్యతే. ౪౧

వ్యా. వాకుడు, క్షీరకాకోళి, కోలపొన్న, పిల్లిపీచర, (ఇవి చేరి యొకవర్గము); నేలగవ్వుడి, రేగు, చాగపట్ట, పట్టిపేళ్లు, (ఇవి నాల్గులు చేరి రెండవవర్గము); ఈరెండు వర్గములను పేరుపేరుగ ఆవుపాలలోచేర్చి కాచి, అందు తేనెను చక్కెరనుచేర్చి, రెండు యోగములుగ గల్పించి, చల్లాచి, జీవాదానమును (ప్రాణమున కాధారమైన రక్తమును వెడలించు) వస్త్రీవ్యాపత్తునందు ప్రయోగించవలెను. మరియొ-గోవు, మేకలు, గొఱియలు, ఎనుము అను నీజంతువులపాలతో జీవనీయగణద్రవ్యములజేర్చి పక్వముజేసి, అందు—కుందేలు, జింక, కోడి, పిల్లి, ఎనుబోతు, గొరియలు, మేకలు అనునీజంతువులరక్తమును అప్పుడే త్రొక్తగతీసినదానిని కలిపి, అన్నిటి నొకటిగ కలియబెట్టి వస్త్రీని ప్రయోగింప

వలెను. ఈమూడువస్తులును జీవాదానమును వస్త్రీవ్యావత్తునందు మిక్కిలి ప్రశస్తములై యుండును.

ఇచ్చట జెప్పబడిన జీవాదానోపయోగ్యవస్తులు మూడును—“జీవాదానే తథా త్రయః” అని విషయసంగ్రహమున పరిగణింపబడును.) “అర్థక్షౌకైరతస్పిద్ధాః” అని చెప్పినది స్రావికమును సుద్దేశముతో చెప్పినదికావున నిచ్చట తదధికముగ చెప్పినను విరుద్ధముకాదని యెరుంగునది.

—౩ (35-36) రక్తపితౌపయోగ్యవస్త్రీయోగములు రెండు. —

మూ. మధూకమధుక ద్రాక్షౌ దూర్వాకాశ్చర్యచన్దనైః,
తేనైవ విధినా వస్త్రీః దేయస్సౌద్రశర్కరః, ౪౨
మజ్జిష్ఠా సారిబాఽనన్తా పయస్యా మధుకైస్తథా,
శర్కరాచన్దన ద్రాక్షౌ మధుథాత్రీ ఫలోత్పలైః
రక్తపిత్రే;

వ్యా. ఇప్పవట్ట, అతిమధురము, ద్రాక్షపండు, గరిక, పెద్దగుమ్మడి, చందనము, ఈద్రవ్యములనుచేర్చి వైజెప్పినవిధముగ వస్త్రీనిసిద్ధముచేసి, అందు తేనెను చక్కెరనుకలిపి వస్త్రీప్రయోగము చేయునది. మరియు మంజిష్ఠ, సుగంధపాల, నల్లసుగంధపాల, పాల కూర, అతిమధురము అనునీద్రవ్యములతో వస్త్రీని వైజెప్పినవిధముగ సిద్ధముచేసి, అందు— చక్కెర, చందనము, ద్రాక్షపండు, తేనె, ఉసిరికకాయలరసము, నల్లకలువలు అను నీద్రవ్యముల కూడచేర్చి వస్త్రీప్రయోగము చేయునది. ఈరెండువస్తులును రక్తపిత్రమున చాలప్రశస్తములు.

—౩ (37) ప్రమేహోపయోగ్యవస్త్రీయోగమొకటి. —

మూ. ప్రమేహే తు కషాయస్సోనువల్కజః. ౪౩

వ్యా. వెలిచండ్రపట్టకషాయముతో సిద్ధము చేయబడిన వస్త్రీని ప్రమేహముల యందు ప్రయోగించుట ప్రశస్తము. (ఈవస్త్రీయోగము “మేహేచైకః” అని సంగ్రహమున నిర్దేశింపబడును.)

ఇతైరంగున వాతాదిదోషములకు కొన్నివ్యాధులకును సుఖముగ నుపయోగింప దగిన సిద్ధవస్తులు ముప్పదియేడు చెప్పబడినవి. అందు పరిస్త్రవాదివ్యావత్తులు వస్త్రీవ్యావత్తునిధియందు “నాతియోగౌ క్లమాత్థానే.....ద్వాదశ వ్యావదో వస్త్రీః అసమ్యగ్యోగ

సంభవాః" (సి. ఆ. ౭ శ్లో. ౫-౬) అని నిర్దేశింపబడిన పండ్రెండువ్యాపత్తులలో చేరినవి. వీనిలక్షణములు అచ్చటనే వివరింపబడినవి కావున నియ్యని వివరింపబడవయ్యె.

— అథాయోక్తవిషయసంగ్రహము. —

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. త్రికాస్త్రయోఽనిలాదీనాం చతుష్కాశ్చాపరే త్రయః,
పక్వాశయవిశుద్ధ్యర్థం వృష్యాః సాక్షాహికాస్తథా. ౪౪
పరిస్రావే తథా దాహే పరికర్తే ప్రవాహణే,
సాఽతియోగే మతా ద్వా ద్వా; జీవాదానే తథా త్రయః ౪౫
ద్వా రక్తపితైః మేహేతు చైకః త్రింశచ్చ సప్త తే,
సులభాఽల్పేషధక్లేశాః వస్తయో గుణవత్తరాః. ౪౬

వ్యా. వాత - పిత్త - కఫములకుద్దేశించి వేరువేరుగ నొక్కొక్కదాని మూడేసివస్త్రీయోగంబులును, పక్వాశయశోధనవస్త్రీయోగములు నాల్గులును, శుక్రమాంసవృద్ధికర, (వృష్య) వస్త్రీయోగములు నాల్గులును, సాంగ్రాహికవస్త్రీయోగములు నాల్గులును; పరిస్రవము, దాహము, పరికర్తము, ప్రవాహణము, అతియోగము అను నీవస్త్రీవ్యాపత్తుల నుద్దేశించి యొక్కొక్కదానికి రెండేసివస్త్రీయోగంబులును; జీవాదానమును వస్త్రీవ్యాపత్తుల మూడు వస్త్రీయోగంబులును; రక్తపిత్తమునకు రెండు వస్త్రీయోగంబులును; ప్రమేహమున కొక వస్త్రీయోగంబును; ఇవియన్నియుచేరి ముప్పదియేడు సిద్ధవస్త్రీయోగము లీవస్త్రీసిద్ధియందు చెప్పబడినవి. మరియు నీవస్త్రీయోగము సులభముగ చేయదగినవియు, కొద్దియకాషధములచే సిద్ధముచేయదగినవియు, స్వల్పప్రయాసతో సాధింపదగినవియు సై యుండును. కావుననే యివి సిద్ధవస్తులని చెప్పబడును.)

— అనుక్తవస్త్రీకల్పనావిధి. —

మూ. గుల్మాఽతిసారోదావర్తస్తమ్భసంకుచితాదిషు,
సర్వాజ్ఞైకాజ్ఞరోగేషు రోగేష్వేపం విధేషు చ. ౪౭
యథా నైర్వరాషధైస్సిద్ధాన్ వస్త్రీన్ దద్యాత్ విచక్షణః,
పూర్వోక్తేన విధానేన కుర్వన్ యోగాన్ పృథగ్విధాన్. ౪౮

వ్యా. గుల్మము, అతిసారము, ఉదావర్తము, స్తంభము, హస్తపాదాదిసంకోచము ఇవిమున్నగు సర్వాంగ-ఏకాంగవాత్రోగముల యందును, వీనికి సమానలక్షణము లైన

యితరరోగములయందును, ఆయావ్యాధులకు ప్రత్యసీకములైన యాషధములచే వస్తులను సిద్ధములుచేసి వైజెష్ఠినరీతిగ నాయావ్యాధికి దగినఆవాపకల్కాదులజేర్చి సంస్కరించి ఓలుదెరంగుల గల్పించి పండితుడగువైద్యుడు ఆయావ్యాధులయందు ప్రయోగింపవలెను.

—ॐ అధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే
సిద్ధిస్థానే వస్త్రీసిద్ధిర్నామ దశమోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు చరక సంహితయు నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున వస్త్రీసిద్ధియును నది పదియవయధ్యాయము సమాప్తము.

ఏ కా ద శా ధ్యాయము.

అవతరణికః—వైజెష్ఠబడిన సిద్ధులయందు అచ్చటచ్చట నానావస్తుల నుద్దేశించి ఆయావస్తుల చేర్చదగిన మ్రంగకాయ మున్నగుఫలములు తంత్రకారులగు నాచార్యులచే నిర్దేశింపబడినవి. అట్టివస్తులలో నుపయోగింపబడు ఫలములలో ప్రధానముగ నిర్ణీతమైన గుణములను, వైగ్రంథముచే జెప్పబడని యపూర్వమైన యేనుగులు మున్నగుజంతువుల కుపయోగింపదగిన వస్తులను, వానివిధానమును, పరిమిలిని దెలుపునట్టి ఫల-మాత్రాసిద్ధియను నీయధ్యాయము చెప్పబడును:—

—ॐ అధ్యాయప్రారంభము. ॐ—

మూ. అథాతః ఫలమాత్రాసిద్ధిం వ్యాఖ్యాన్యామః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః.

౨

వ్యా. వస్త్రీసిద్ధిని చెప్పినపిదప వస్తులప్రయోగించుట యోగ్యములైన ఫలముల నిర్ణయమును, ఏనుగులు మున్నగుజంతువుల కుపయోగింపదగిన వస్త్రీవిధిని వస్త్రాప్రధపరి మాణమును దెలుపునట్టి ఫలమాత్రాసిద్ధి యనునధ్యాయము భగవానుడగు నాత్రేయు డుపదేశించినదానికన్న న్యూనాతిరేకము గాకుండునట్లు వివరించి చెప్పబడును.

ఇచ్చట గజాదులను ద్వేషించి వస్తులజెప్పట యప్రస్తుతము; అయినను వస్త్రప్రయోగము గజాదిజంతువులకును యోగికములని వానిమాత్రానిర్ణయమును, వస్త్రీఫలగుణాదినిర్ణయమును ఈయధ్యాయమున జెప్పబడునని యెరుంగునది.

❧ { వస్త్రీయోగములయందు ఫలాదిగుణతారతమ్యమును నిర్ణయించుటకై } ❧
 ఋషినమావేశము.

మూ. భగవన్తముదారసత్త్వధీశ్రుతవిజ్ఞానసమృద్ధమత్రిజం,
 ఫలవస్త్రీవరత్వనిశ్చయే సవివాదాః మునయోఽభ్యుపాగమన్.
 భృగుకాశికకావ్యశౌనకాః సపులస్త్యాఽసితగౌతమాదయః,
 కతమత్ ప్రవరం ఫలాదిషు స్త్రుతమాస్థాపనయోజనాన్వీతి. ౪

వ్యా. భృగువు, కాశికడు, కావ్యుడు, శౌనకుడు, పులస్త్యుడు, అసితుడు, గౌతముడు మున్నగుఋషిపుంగవులు కొందరు ఆస్థాపనవస్త్రీనుద్దేశించి చెప్పబడినఫలములలో శ్రేష్ఠత్వమును గూర్చి వివాదపడి, భగవత్స్వరూపుడును, మిక్కిలి యుత్కృష్టమైన సత్త్వగుణంబును, బుద్ధికౌశలంబును, శాస్త్రపరిజ్ఞానంబును సమృద్ధిగకల యత్రిమహర్షి సాన్నిధ్యమున జేరి, ఆస్థాపనవస్త్రీలో జేర్చుటకు ఫలాదులలో (ప్రంగకాయ మున్నగువానిలో) నెయ్యది మిక్కిలి గుణోత్తరమై శ్రేష్ఠముగనుండును అనువిషయమును నిర్ణయింప గోరి యుండిరి. (ఇచ్చట ఫలాదులకు వస్త్రీయోగములయందు గుణముల దెలుపుటకై పూర్వకాలమున జరిగిన ఋషివర్ణుల విమర్శనమును జూపుచు వారివారిమతముల నిర్దేశించి చూపబడును.)

❧ మదనాదిఫలముల గుణాదినిర్ణయమునశౌనకాదులయభిప్రాయములు. ❧

మూ. కఫపిత్తహరం వరం ఫలేష్వథజీమూతకమాహ శౌనకః,
 మృదువీర్యతయా భినత్తి తత్ శక్రదిత్యాహ సృపోఽథ వామకః.
 కటుతుమ్బ మమన్యతోత్తమం వమనే దోషసమీరణం చ తత్,

వ్యా. ప్రంగకాయ మున్నగుఫలములలో కఫపిత్తముల హరించుటయందు సమర్థమగుటవలన జీమూతఫలము (దేవదాళి, డావరడంగి) ఆస్థాపనవస్త్రీకి మిగుల శ్రేష్ఠమని శౌనకుడు చెప్పెను.

దేవదాళి మృదువీర్యమగుటవలన మలమునుమాత్రము భేదించునుకాని దోషముల పూర్తిగ హరింపనేరదు; కావున చేదుసొర పమనములచే దోషమును వెడలించి హరించుటకు సమర్థమగుటంజేసి మిక్కిలి శ్రేష్ఠముగనుండునని వామకు డనురాజు చెప్పెను.

మూ. తదవృష్య (తదయోగ్య)మనైత్యతీక్షణతా

కటురౌఝ్యాదితి గౌతమోబ్రవీత్.

౬

కఫసి త్తనిబర్హణం పరం

స చ ధామార్గవమిత్యమన్యత (ధామార్గవమేష్వమన్యత)

(ధామార్గవమేవమన్యతే),

వ్యా. వైచెప్పబడిన చేదుసార ఉష్ణవీర్యంబును, తీక్షణగుణంబును, కటురసంబును, రూక్షగుణంబు నగుటవలన వ స్తి యోగ్యముకాదనియు; ధామార్గము, (చేదుపుచ్చ, లేక పెద్దచేదుబీర) కఫసి త్తముల హరించునదికావున మిగులశ్రేష్ఠమనియు గౌతముడు చెప్పెను.

మూ. తదమన్యత వాతలం పునః బడిశో గ్ధానికరం బలాపహమ్.

౭

కుటజం ప్రశంసచోత్తమం న బలఘ్నం కఫసి త్తహారి చ,

వ్యా. వైచెప్పబడిన ధామార్గవము వాతమును వృద్ధి నొందించునదియు, బలమును హరించునదియు, బడలికను కల్పించునదియు నగుటజేసి యుక్తము కానోపదనియు, కుట జము (కొడిసెపాలవిత్తులు) బలమునకు హాని చేయకయే కఫసి త్తముల హరించున కావున నియ్యది వ స్తియోగమున జేర్చుటకు మిక్కిలి యుక్తమనియు, బడిశు డనుమహర్షి తన మతమును చెప్పెను.

మూ. అతివిజ్జలమార్ధ్వభాగికం పవనక్షోభి చ కావ్య ఆహ తత్.

౮

కృతవేధనమాహ వాతలం కఫసి త్తం ప్రబలం హరేదితి,

వ్యా. వైచెప్పిన కొడిసెపాల మిక్కిలి పిచ్చిలంబును, శరీరమునం దుర్ధ్వభాగ మును పొందునదియు, వాతము ప్రేరేపించునదియు నగును, కావున శ్రేష్ఠమైనదికాద నియు; కృతవేధనము (చేదుబీర చిన్నది) వాతమును వృద్ధి నొందించునది యైనను ప్రబలములైన కఫసి త్తముల రెండిటిని హరించునదియగును కావున నియ్యది యుక్తమనియు కావుడు చెప్పెను.

మూ. తదసాధ్వీతి భద్రశౌనకః కటుకం చాతిబలఘ్నమిత్యపి.

౯

వ్యా. వైచెప్పిన చేదుబీర కటురసంబును, బలమును మిక్కిలి హరించునదియు నగునుకావున నయ్యది వ స్తికి యుక్తముకానోపదని భద్రశౌనకుడు చెప్పెను.

(ఇచ్చట ఋషులవివాదమూలముగ దేవదాళి మున్నగునౌషధద్రవ్యముల గుణ దోషములు వివరింపబడినవని యెరుంగునది.

—ॐ ఫలగుణములవిషయమున నాశ్రేయసిద్ధాంతము. ॐ—

మూ. ఇతి తద్వచనానిహేతుభిః సువిచిత్రాణి నిశమ్య బుద్ధిమూఢా.

ప్రశశంస ఫలేషు నిశ్చయం పరమం చాత్రిసుతోఽబ్రవీదిదమ్.

వ్యా. ఇతరంగున వస్త్రోపధములలో నుపయోగింపదగు దేవదాళి మున్నగుఫలముల గుణాదులనుద్దేశించి సహేతుకముగ జెప్పబడిన పలుచెరంగులైన ఋషివాక్యములను విని యాశ్రేయుడు చాల ప్రశంసించెను. పిమ్మట అట్టిఫలములలో మిక్కిలి శ్రేష్ఠమైనదానిని నిర్ణయించి వారికి చెలుపుటకై యాశ్రీంద జెప్పబడువిధముగ వారికి బదులు నెప్పెను.

మూ. ఫలదోషగుణాన్ సరస్వతీ ప్రతి సరైర్వరపి సమ్యగీరితా,

న తు కిఞ్చిదదోషనిర్దణం గుణభూయ స్త్వమతో విచిత్త్యతే ౧౧

వ్యా. ఫలములయొక్క దోషములను గుణములను గూర్చి మీరందరును చెప్పిన వాక్యములన్నియు మిక్కిలి యుక్తియుక్తములుగనే యున్నవి. కాని ప్రతిద్రవ్యంబును గుణదోషములు మిశ్రములుగ నుండును కాని యొకవస్తువైన గుణదోషసంకరము లేక యుండబోదు. కావున నేవస్తువునందు గుణము లధికముగ నుండునో దానిని ముఖ్యముగ యోచించి గమనించవలెను. (ప్రతివస్తువునందును గుణములను దోషములను చక్కగ గమనించి గుణము లధికముగ గలద్రవ్యమునే ఆయా యోగముల జేర్చవలెనని భావము.)

—ॐ దేవదాళి మున్నగువాని ప్రత్యేకోపయోగము; మదనఫలప్రాశస్త్యము. ॐ—

మూ. ఇహ కుష్ఠహితా గరాగరీ హితమిత్వాకు తు మేహినే మతం,

కుటజస్య ఫలం హృదామయే ప్రవరం కోతఫలం చ పాణ్డుః.

ఉదరే కృతవేధనం హితం మదనం సర్వగదాఽవిరోధి తు,

మధురం సకషాయతి క్తకం తదరూక్షం సకటూష్ణవిజ్జలమ్. ౧౩

కఫపిత్తహృదాశుకారి చాప్యనపాయం పవనాఽనులోమి చ,

ఫలనామవిశేషత స్త్వతో లభతేఽన్యేషు ఫలేషు సత్స్వపి. ౧౪

వ్యా. మీచే జెప్పబడిన వస్తువులలో దేవదాళి కష్టములయందు శ్రేష్ఠము. చేదు సొర ప్రమేహరోగికి హితమైనది. కొడిసెపాలకత్తులు హృద్రోగములయందు మిక్కిలి హితము. చేదుదీరకాయ పాండురోగములయందు మిగుల శ్రేష్ఠము. చేదుదీరబిన్నది ఉదరచ.సిద్ధి—46

రోగములయందు హితకరము. మదనఫలము (మ్రంగకాయ) అన్నిరోగములయందును విరోధములేక మిక్కిలి హితకరమై యుండును.

మరియు—మ్రంగకాయ మధుర-కషాయ-తిక్త-కటురసంబులును, ఉష్ణవీర్యంబును పిచ్చిలగుణంబును కలిగి, రూక్షగుణము లేక యుండును. కఫపిత్తములను హరించును. దోషములను అతిశీఘ్రముగ వెడలించును. అపాయము నేమాత్రము కల్గింపదు. వాతమును అనులోమముగ జేయును. కావున మ్రంగకాయ తక్కినఫలము లెన్నియున్నను వానిలో మిగుల శ్రేష్ఠమైనది. కావుననే నిరుపవదముగ 'ఫలం' అనుపదమును సామాన్యముగ చెప్పినఫలములయందెల్ల తక్కినఫలముల వదలి మ్రంగకాయయే (మదనఫలమే) గ్రహింపబడును.

మూ. గురుణేతి వచస్యదాహృతే మునిసంజ్ఞేన చ పూజితే తతః (తథా),
ప్రణిపత్య ముదా సమన్వితః సహితశ్శిష్యగణోఽనుపృష్టవాన్.

వ్యా. వైశేషిన్ ప్రకారము గురువుచెప్పినవాక్యమును శిష్యబృందమున చేరినఋషి పర్యులందరును పూజించి, మిక్కిలి సంతసమంది, పిమ్మట గురువును సమస్కరించి, మరల సీక్రింద చెప్పబడువిధముగ నడిగెను.

❧ వస్త్రీగుణములనుజ్ఞేషించి శిష్యగణప్రశ్నము. ౧౯ ❧

మూ. సర్వకర్మగుణకర్మధరుణోక్తో వస్త్రీః, ఉర్ధ్వమథ నైతి నాభితః,
నాభ్యథో గుదమతః శరీరాత్ సర్వతః కథమపోహతి
దోషాన్ (రోగాన్). ౧౯

వ్యా. వస్త్రీ తక్కినవమనాదులచేతను, లంఘనబృంహణాదులచేతను కల్లగుణముల నన్నిటిని కల్గించునని గురుపర్యులగు తమరిచే నుపదేశింపబడినది; అట్టివస్త్రీ శరీరమున నాభికి వైభాగమున వ్యాపింపనేరదు. గుదము నాభికి క్రిందిభాగమున నున్నది. దానినుండి ప్రయోగింపబడిన వస్త్రోపధము శరీరమునంతటను వ్యాపించియుండు దోషములను రోగములను ఎట్లు పోగొట్ట సమర్థమగును? (అని శిష్యగణము ప్రశ్న జేసెనని వైవాక్యముతో నన్వయము.)

❧ వస్త్రీగుణములగూర్చి యాశ్రేయుల ప్రశంస. ౨౦ ❧

మూ. తద్గురరబ్రవీదిదం శరీరం-తన్త్రయతేఽనిలః సద్భవిఘాతాత్,
కేవలవ వ దోషసహితో వా-స్త్వాఽఽశయగః ప్రకోపముపయోతి.

తం పవనం సపి త్తక ఫవిట్క-౦-శుద్ధికరోఽనులోమయతి వ స్తిః,
సర్వశరీరగశ్చ గదసంఘః-త త్ర శమాత్ ప్ర శా న్తిముపయాతి.

వ్యా. వైశిష్ట్యవిధముగ శిష్యులడుగ గురువగునాత్రేయు లిట్లు బదులునెప్పెను:-
వాతము తనకు ప్రశోపకారణములతో సంబంధము లేకుండుటవలన మనుజులశరీర
మును (ఆయావ్యాపారముల ప్రవర్తింపజేయుచు) ధరించియుండును. అట్టివాతము కేవల
మొక్కటియైనను, లేక వాతపిత్తములతో కలిసియైనను తనయాశయము (పక్వాశయము)
నందే (ప్రాయికముగ) ప్రశోపము నొందును. (వాతము స్థానాంతరమునజేరి ప్రశోపము
నొందుటకును స్వాశయమున ప్రశోపమే కారణమని భావము). అట్టికఫపిత్తములతో
కూడినవాతమును, వ స్తి వాతమునకు స్థానమైన పక్వాశయశోధనమూలముగ శుద్ధిజేసి
ఆనులోమముగ ప్రవర్తింపజేయును. అట్టివ స్తిప్రయోగముచే సర్వశరీరమున వ్యాపించి
యుండువాతము శాంతి నొందినపుడు శరీరమునందెల్ల వ్యాపించియున్న రోగసముదాయ
మంతయు శమించును. (వాతము పక్వాశయమున ప్రధానముగనుండి కఫ-పిత్తములతో
గూడి సర్వశరీరమును ధరించి యుండును. అయ్యది స్వాశయమున ప్రశోపమునొంది
స్థలాంతరముల వ్యాపించి ఆయారోగముల గల్గించును. అట్టియెడ ప్రధానమూలకారణ
మైన వాతమును, దానిస్థానమైన యామాశయశోధనముచే వ స్తికర్మ వాతమును శమింప
జేయును. షిష్టుట వాతముచేగల్గిన సర్వశరీరవ్యాప్తము లగురోగములన్నియు తమకు
తామే శమించునని ముఖ్యభావము.)

ఈవిషయము వ స్తిసిద్ధియందు “కర్తాన్యద్వ స్తి సమం” అని యుపక్రమించి
విపులముగ జెప్పబడినది, స్థలాంతరములయందును కలుమారు ప్రశంసించబడినది.

— ౧౭ గజాశ్వాదిజంతుచికిత్స. ఆందును వ స్తిశ్రేష్ఠత్వము. —

మూ. అథాఽభిగమ్యార్థమఖణ్డతం ధియా

గజోష్ట్రగోఽశ్వాఽవ్యజ కర్తరోగనుత్,

అపృచ్ఛదేనం స చ వ స్తిమబ్రవీత్

విధిం చ తస్యాహ పునః ప్రచోదితః.

౧౯

వ్యా. కస్త్యాపధయోగమునందు జేర్పదగిన మదనఫలాది ద్రవ్యగుణాదుల నిర్ణ
యమునుజ్ఞేషించి యాత్రేయునిచే జెప్పబడిన సిద్ధాంతవిషయమును శిష్యుగణము బుద్ధిచే
చక్కగ తెలిసికొని; షిష్టుట యేనుగలు, ఒంటెలు, గోవులు, గుఱ్ఱములు, గొఱియలు,
మేకలు మున్నగుజంతువులయొక్క రోగముల పోగొట్టుటకు దగిన చికిత్స యేది? యని

యడుగ, వానికి దగినది శ్రేష్ఠమైనచికిత్స వ స్తికర్తయని బదులు నెప్పిరి; వానికి జేయం దగినవ స్తివిధాన మెట్టులని శిష్యుడు మరలనడుగుటయు, ఆత్రేయలు గజాదుల కుపయోగింపదగిన వ స్తివిధి నీ క్రింద చెప్పబడురీతిగ బదులు నెప్పెను.

— గజాదుల కుపయోగింపదగిన వ స్తియంత్రము. ౧౯ —

మూ. అజోరణౌ సామ్య! గజోష్ట్రయోః కృతే
గవాశ్వయోః వ స్తిముశన్తి మాహిషం,
అజావికానాం తు జరద్ధవోద్భవం
వదన్తి వ స్తిం తదుపాయచిన్తకాః.

౨౦

వ్యా. వినుగులకును, ఒంటెలకును వ స్తికర్తమును జేయుటకు మేకపోతువ స్తి (మూత్రపుసంచి) నైనను, గొట్టెమూత్రపుసంచిచైనను గ్రహింపనగును. మరియు ఆవులకును, గుఱ్ఱములకును వ స్తిని ప్రయోగించుటకై యెనుబోతుమూత్రాశయమును గ్రహించవలెను. మేకపోతులకును గొఱియలకును వ స్తికర్తచేయుటకై ముసలియెద్దుయొక్క మూత్రపుసంచిని గ్రహించవలెను.

— గజాదులకు వ స్తికర్తయం దుపయోగింపదగిన వ స్తినేత్రపరిమాణము. ౨౦ —

షూ. సువ స్తి మష్టాదశపోడశాఙ్గుళం
తథైవ నేత్రం హి దశాఙ్గులం క్రమాత్,
గజోష్ట్రగోశ్వావ్యజవ స్తిసన్ధౌ
చతుర్థభాగోపనయం హితం వదేత్.
(చతుర్థభాగే కృతకర్ణికం వదేత్.)

౨౧

వా. వ స్తినేత్రము (గొట్టెము), వినుగులకును, ఒంటెలకు నుపయోగించుటకు పదు సెనిమిడియంగుళములు పొడుగుకల్గి యుండవలెను. గోవులకును, గుఱ్ఱములకును నుపయోగించువ స్తినేత్రము పదునారంగుళములు నిడివి కల్గి యుండవలయును. మేకలకును, గొరియలకును నుపయోగించువ స్తినేత్రము పదియంగుళములనిడివి కల్గియుండవలయును. వైజ్ఞేషిన వ స్తినేత్రమయొక్క నాల్గవవంతు లోనికి ప్రవేశింప తగునట్లు కర్ణిక నుంచవలయును.

—౧౧ గజాదుల కుపయోగింపదగిన వస్త్రోపధమాత్రానిర్ణయము. —

మూ. ప్రస్థస్త్యజావ్యోహి నిరూహమాత్రా
గవాదిషు ద్విత్రిగుణం యథాబలం,
నిరూహ ఉప్రస్య తథాథకద్వయం
గజస్య వృద్ధిస్త్యనువాసనేఽప్యమః.

౨౨

వ్యా. మేకలకును, గొఱియలకును నిరూహవస్త్రీజేయుటకు క్వాథాధియాపధముల పరిమాణము ప్రస్థపరిమితముగ నుండవలయును. గోవులకును, ఎనుబోతులకును, గుఱ్ఱములకును బలము ననుసరించి రెండులేక మూడుప్రస్థములపరిమితిగ నుండవలయును. ఒంటెలకు రెండాథకముల పరిమితముగ వస్త్రోపధ ముండవలయును. యేనుగులకు నాల్గ్వాథకముల పరిమితముగ వస్త్రోపధము నుండవలయును. ఇవి నిరూహవస్త్రోపధ ప్రమాణము. మరియు వైజేష్ఠిన జంతువులకు అనువాసనవస్త్రీ చేయవలసియున్నచో వానివానికి నిర్దేశింపబడిన నిరూహవస్త్రోపధ ప్రమాణములలో యెనిమిదవవంతు స్నేహమును చేర్చవలయును. (ఇచ్చట “గవాదిషు ద్విత్రిగుణం” అనుచోట “గవాదిష్వితి గోప్రభృతిషు; గోమహిష అక్వా నాం గ్రహణాత్ బహువచనం సాధు” అని చక్రపాణిదత్తవ్యాఖ్యలో నున్నది. దాని ననుసరించి ఆదికల్పముచే మహిషఅశ్వములు గ్రహించి వ్యాఖ్యానము చేయబడినది.

—౧౨ గజాదిజంతుసాధారణమగు వస్త్రోపధయోగము. —

మూ. కలిజ్జకుష్ఠే మధుకం చ పిప్పలీ
వచా శతాహ్వో మదనం రసాంజనం,
హితాని సర్వేషు గుడః సనైథనో
ద్విపక్షములం చ

వ్యా. కొడిశపాలవిత్తులు, చెంగలవ్వికోష్ఠ, అతిసుగురము, పిప్పళ్లు, వస, సదాప విత్తులు, మ్రంగకాయ, రసాంజనము, దశములములు వీనినన్నిటిని చేర్చి కషాయము చేసి, అందు బెల్లమును, సైంధవలవణమును యథోచితముగ చేర్చి ఒంటెలు మున్నగుజంతువుల కన్నిటికిని వస్త్రీకర్తచేయుట మంచిది. (ఈయోగము వైజేష్ఠినజంతువులకన్నిటికిని సాధారణముగ నుండును.)

—౧౩ ఏనుగులకు విశేషవస్త్రోపధయోగకల్పనము. —

మూ. వికల్పనా త్రియమ్.

౨౩

గజేంద్రకాశ్వత్థవటాశ్వత్థకాః
 సఖాదిరాః ప్రగహసాలతాలజాః,
 తథాచ పర్ణౌ ధవశిగ్రుపాటలీ
 మధూకసారాః సనికుంభచిత్రకాః.

వ్యా. రావిపట్ట, మణ్డిపట్ట, మద్ది, చంద్ర, రేల, ఏపి, తాటిపండు, కొమయ్యాకుపొన్న, వెలిచంద్ర, మునగ, పాదిరి, ఇష్టుబంక, దంతి, చిత్రమూల నన్నిటిని వైజెప్పిన కషాయద్రవ్యములతోకూడ చేర్చి కషాయము కాచి, అంమును, నైంధవలవణమును చేర్చి వైజెప్పినరీతిగ యేనుగులకు వస్త్రీకర్తచేయున యేనుగులకు సంబంధించిన వస్త్రీవిశేషకల్పనము.)

— ౧౭ గోవులకు వస్త్ర్యాషధయోగము. ౧౭ —

మూ. పలాశభూతీకసురాహ్వరోహిణీ
 కషాయ ఉక్తస్త్యధికో గవాం హితః,

వ్యా. మోదుగ, కానుగ, దేవదారు, కటుకరోహిణి ఈకషాయద్రవ్య కషాయముకాచి వైజెప్పిన సామాన్యముతోగలిపి గోవులకు వస్త్రీకర్తచేయవలెన

— ౧౮ ఖర-ఉష్ణముల కుపయోగింపదగిన వస్త్ర్యాషధయోగము. ౧౮ —

మూ. పలాశదస్తీసురదారుక తృణద్రవస్య ఉక్తాఃతురగస్యచ

వ్యా. మోదుగ, దంతివేళ్లు, దేవదారు, కామంచిగడ్డి, పెద్దదంతివేళ్లు ముగజేర్చి కషాయము కాచి గుఱ్ఱములకు వస్త్రీకర్తచేయుట హితకరము.

మూ. ఖరోష్ణయోః పీలుకరీరఖాదిరాః
 శమ్యాకబిల్వాదిగణస్య చ చ్ఛదాః,

వ్యా. పరగోగు, వెడరుమోపు, ఫుల్లవెలగవేరు, రేలజిగురు, బిల్వాది (ముల-హస్త్యసంచముల) పర్ణమునందలి మారేడు మున్నగువానిచిగుళ్లు వీని జేర్చి కషాయము కాచి యింటికి వస్త్రీకర్తచేయునది. (ఇచ్చట బిల్వాదిదశః సేరుంగునది.)

— ౧౯ మేకలకును గోజీయలకును వస్త్ర్యాషధయోగము. ౧౯ —

మూ. అజావికానాం త్రిఫలాపరూషకం
 కపిత్థకర్కంధసబిల్వకోలజమ్.

వ్యా. త్రిఫలములు, చిట్టియాత, వెలగ, రేగు, మారేడు, పెద్దరేగు ఈ ద్రవ్యముల నధికముగ జేర్చి కషాయము కాచి మేకలకును గొఱియలకును వస్త్రీకర్త చేయునది.

— ౧౭ ఎల్లప్పుడును రోగవీడలు. — ౧౭

మూ. అథాఽగ్నివేశః సతతాఽఽతురాన్ నరాన్
హితం చ పప్రచ్ఛ, గురుస్తదాహ చ,
సదాఽఽతుగాః శ్రోత్రియ - రాజసేవకాః
తదైవ వేశ్యాః సహ పణ్యజీవిభిః.

౨౭

వ్యా. వైశేష్ఠినవిషయమునంతయు అగ్నివేశులు విని దీర్ఘకాలముగ నెల్లప్పుడును వ్యాధులచే బీడింపబడువార తెవ్వరు? వారికి చేయదగినవస్త్రీవిధాన మెద్ది? యని యడిగెను. గురువైనయాత్రేయు లీక్రింద జెప్పబడువిధముగ బడులు నెప్పెను. — వేదముల విధ్యుక్తప్రకారము అధ్యయనముచేసి, వేదవిహితకర్తల సకాలమున నిర్వర్తించుకొను శీలసంపన్నులగు బ్రాహ్మణులును, రాజస్థానమున సేవకావృత్తిచేయుచు రాజాజ్ఞాపరతంత్రులుగ నుండు సేవకులును, బోగముచానకను, క్రయ-విక్రయాది వ్యాపారములచే జీవించువర్తకులును, ఎల్లప్పుడు రోగవీడితులై యుందురు.

— ౧౮ ద్విజాదులను దీర్ఘకాలము రోగములు వీడించుచు సంభవించుటకు కారణములు. — ౧౮

మూ. ద్విజో హి వేదాధ్యయనప్రతాప్నిక
క్రియాదిభిః దేహహితం న చేష్టతే (నేవతే),
సృహాపనేవీ నృపచిత్తరక్షణాత్
పరాఽనురోధాత్ బహుచిన్తనాత్ భయాత్.
సృచిత్తవర్తిన్యవచారతత్పరా
మృజాఽభి (వి) భూషానిరతా పణ్యానా,
సదాఽఽసనాత్ అత్యనుబంధనిక్రయ
క్రయాదిలోభాదపి, పణ్యజీవినః.
సదైవ తే హ్యగతవేగనిగ్రహం
సదాఽఽచరన్తే (సమారభన్తే సమాశ్రయన్తే న చకాలభోజనం),
అకాల నిర్హారవిహారసేవనాత్
భవన్తి యేఽన్యేఽపి సదాఽఽతురా నరాః.

౨౮

౨౯

౩౦

వ్యా. ద్విజాడు వేదాధ్యయము, ఉపవాసాదివ్రతముల నాచరించుట, వేదవిహితములగు సంధ్యాజపహోమ వైశ్వదేవాదినిత్యవైమిత్తికకర్తముల విధ్యుక్తముగ నాచరించుట, ఇవి మున్నగుపనులచే శరీరమునకు హితముగ నాహారవిహారాదుల సకాలమున నిర్వర్తింప నవకాశములేకుండును. రాజసేవకుడు ప్రభువుయొక్కచిత్తమును అనుసరించి యెల్లపుడును వారియ్యాజ్ఞను కాపాడుకొనుటవలనను, ఇతరులగు రాజపురుషుల ననుసరించి నటించుటవలనను, పలుచెరంగులైన మనోవ్యాకులముచేతను, పరతంత్రతచే గల్గిన భయమువలనను, శరీరమునకు హితముగ నాహారవిహారాదుల సలుప నవకాశము లేకుండును.

వేశ్యాంగనలు తనవిటగాండ్రచిత్తము ననుసరించి వారికి దగినయుపచారముల యందు ఆసక్తికల్గి యుపపరించుచుండుటచేతను, జారపురుషుల చిత్రాకర్షణమునకై శరీర సమర్థతము, భూషణాద్యలంకార చిత్రీకరణము మున్నగువ్యాపారములయందు ఎల్లప్పుడును ఆసక్తచిత్తులై యుండుటవలనను, హితకరము లగునాహారవిహారాదుల సలుప నవకాశము లేకుండుదురు.

పర్వతలు—ఎల్లపుడు కూర్చునియుండుటవలనను, ఎల్లపుడును క్రయవిక్రయములయందు మిక్కిలి యాసగొని ఆట్టివ్యాపారములందు ఆసక్తచిత్తులై యుండుటవలనను, హితములగు నాహారవిహారాదుల నాచరింప వలనుపడకుండుదురు. కావున వైశేషి బడిన ద్విజులు మున్నగు నాల్గుతెగలవారును మలమూత్రాదివేగములు ఆసన్నము లైనపుడు వానిసీ సకాలమున వినర్జింపక నిరోధించి బిగబట్టియుండుదురు. సకాలమున భోజనము చేయదు. ఆట్టివేగనిరోధ-అకాలభోజనాది మిథ్యోపచారములవలన వారెల్లపుడును దీర్ఘవ్యాధిబాధితులై యుండుదురు.

మరియు నెవ్వరైనను భోజనవిహారాదులకు విధించినకాలము ననుసరింపక యకాలాహారవిహారాది మిథ్యోపచారముల నలీషినయెడ వారందరును ఎల్లకాలము దీర్ఘవ్యాధులచే పీడింపబడుచుండుదురు. (అందు ప్రధానముగ ద్విజాదుల నుదాహరణమునకై చెప్పబడియెనని యెరుంగునది.)

—ॐ సకతరోగపీడితులకు ఫలవర్తిప్రయోగము. ॐ—

మూ. సమీరణం వేగవిధారణోద్ధతం

విబద్ధసర్వాజ్ఞరుజాకరం భిషక్,

సమీక్ష్య తేషాం ఫలవర్తిమాదితః

సుకల్పితాం స్నేహవతీం ప్రయోజయేత్.

వ్యా. వైజెష్ఠినకారణములచే మలఘాత్రాదివేగముల నిరోధించుటవలన వాతము మిక్కిలి ప్రకాశించి మలఘాత్రాదిబంధమును, సర్వావయవములయందును బాధను కల్పించును. వైద్యవరుడు దానిని చక్కగ గమనించి ఫలవర్తిని విద్యుక్తప్రకారము గల్పించి తగినస్నేహమును బూసి వైజెష్ఠిన వ్యాధిపీడితునకు ప్రయోగింపవలయును. (ఫలవర్తివిధానము స్థలాంతరమున వివరింపబడినది.)

❧ సతతరోగులకు నిరూహవస్త్రీ. ❧

మూ. పునర్నవైరణ్ణనికుమ్భచిత్రకాఠ్
సదేవదారుత్రివృతానిద్ధికాఠ్,
మహాన్తి మూలాని చ ష్ణుయాని
విపచ్య మూత్రే దధిమణ్డ(స్తు) సంయుతే.
సతైలసర్పిర్లవనైశ్చ ష్ణుభిః
విమూర్ఛితం వస్త్రీమథ ప్రయోజయేత్,
నిరూహితం ధన్వరసేన భోజితం
నికుమ్భతైలేన తతోఽనువాసయేత్.

32

33

వ్యా. గలిజేరువేళ్లు, ఆడుదపువేళ్లు, దంతి (నేపాళపువేళ్లు), చిత్రమూలము, దేవదారు, తెగడ, వాకుడువేళ్లు, బిల్వాదిమహాపంచమూలములు వీనిని సమభాగములుగ చేర్చి గోమూత్రమున (పరిభాషానుసారముగ) క్వాథము చేసి, అందు పెరుగుమీదలేట, కలిపి తైలమును, నేలిని, పంచలవణములను (భాగప్రకారము) కలిపి అన్నిటి నొకటిగ కలియ గూర్చి వైజెష్ఠిన సతతరోగపీడితులకు నిరూహవస్త్రీని విద్యుక్తప్రకారము ప్రయోగించునది.

నిరూహవస్త్రీని చేసినపిదప రోగికి జాంగలజంతువుల మాంసరసముతో భోజనంబిడి దంతివేళ్లకషాయమును, కల్కమును జేర్చి సిద్ధముచేయబడిన తైలముతో ననువాసనవస్త్రీని విధిప్రకారము చేయునది.

❧ నేరూకనిరూహవస్త్రీయోగము. ❧

మూ. బలాం సరాస్నాం ఫలబిల్వచిత్రకాఠ్
ద్విష్ణుమూలం కృతమాలకాత్ ఫలం,
యవాన్కులుత్థాంశ్చ పచేజ్జలాథకే
రసః సవేషైస్తు కలిజ్జకాదిభిః.

34

సత్రైలసర్పిర్లుడనైన్ద్రవో హితః

సదాఽఽతురాణాం బలవర్ణవర్ధనః,

వ్యా. చిట్టాముట్టి, సన్నరాష్ట్రము, (మంగకాయ, బిల్వము, చిత్రమూలము, మహాహ్రస్వపంచమూలములురెండును, (దశమూలములు) తేలకాయలోని గిజరు, యవలు, ఉలవలు వీనినన్నిటిని సమభాగములుగగూర్చి ఆధకపరిమితమైనజలమున (పరిభాషానుసారముగ) క్వాథమును సిద్ధముచేసి యారసమున కొడిసెపాలవిత్తులు, చెంగల్వకొమ్మ, అతిమధురము, మారేడువేరు మున్నగుకల్పద్రవ్యములను నూరి కలిపి త్రైలమును, నేతినీ, దెల్లమును, సైంధవలవణమును, వానివానిభాగముల ప్రకారము వైజెప్పిన క్వాథమున కలిపి సదా రోగపీడితులకు నిరూహవస్త్రాని చేసినయెడ బలమును, శరీరకాంతి వృద్ధి నొందించి, మిక్కిలి హితకరముగ నుండును.

— సతతరోగులకు అనువాసనవస్త్రయోగములు. —

మూ. తథానువాసేయమధుకేన సాధితం

ఫలేన బిల్వేన శతాహ్వాయాఽపి వా.

3౫

వ్యా. మరియు అతిమధురముచేసినను, మంగకాయచేసినను, బిల్వపేరుచేసినను, సదాపవిత్రులచేసినను సిద్ధము చేయబడిన త్రైలముచే వైజెప్పిన సదారోగులకు అనువాసనవస్త్రాని చేయనగును.

— బాలల కుపయోగ్యములగు నిరూహ-అనువాసనవస్త్రయోగములు. —

మూ. సజీవనీయస్తు రసోఽనువాసనే

నిరూహణే చాలవణో శిశోర్హితః,

న చాన్యదాశ్వజ్జబలాభివర్ధనం

నిరూహవస్త్రేః శిశువృద్ధయోః పరమ్.

3౬

వ్యా. జీవనీయగణద్రవ్యములను క్వాథముచేసి యాక్వాథమునుచేర్చి సిద్ధముచేయబడిన త్రైలముచేసినను, అనువాసనవస్త్రా బిడ్డలకు చేయనగును. మరియు నాకహాయమున సైంధవలవణమును మాత్రము చేర్చక శిశువులకు నిరూహవస్త్రాని చేయుటయు చాలహితకరము. శిశువులకును, పృథ్వులకును శరీరబలమును ఆతిశీఘ్రముగ కల్పించుటకు నిరూహవస్త్రాని వేరొండుచికిత్సావిధానము ఉత్తమమయినది కానరాదు. (కావున శిశువుల

కును, పృథ్వులకును వాతవ్యాధులు సంభవించినప్పుడు వారిబలాద్యనుసారముగ నిరూపాన స్తిని చేయుట ముఖ్యకర్తవ్యమని తంత్రకారుల సిద్ధాంతము.)

—ॐ ఆధ్యాయవిషయసంగ్రహము. ॐ—

తంత్ర స్తోత్రము:—

మూ. ఫలకర్తవస్తివరతా నేత్రం యద్వస్తయో గవాదీనాం,

సతతాతురాశ్చ దృష్టాః ఫలమాత్రాయాం హితం వై హమే.

వ్యా. మ్రంగకాయ, దేవదాళి మున్నగుఫలములయొక్క కృత్యవిశేషంబును; వానిలూ వస్తికర్తయం దుపయోగించుటకు శ్రేష్ఠత్వనిర్ణయమును; గోవులు, గుఱ్ఱములు మున్నగువాని కుపయోగింపదగిన వస్తినేత్ర ప్రమాణంబును; అట్టిజంతువులకు హితములగు పస్త్రావధయోగములును; యెల్లప్పుడు రోగపీడితులగువారి నిర్దేశంబును; కారణంబులును; అట్టివారికి హితమైనవస్తిచికిత్సితంబును; ఈవిషయములన్నియు యీఫలమాత్రాసిద్ధియనునధ్యాయమున వివరింపబడినవి.

—ॐ ఆధ్యాయసమాప్తి. ॐ—

ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,

సిద్ధిస్థానే ఫలమాత్రాసిద్ధిర్నామ

ఏకాదశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇతైరంగున అగ్నివేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును వైన చరకసంహితయను నాయుర్వేదతంత్రమునందలి దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున ఫలమాత్రాసిద్ధియను పదునొకండవయధ్యాయము సమాప్తము.

ద్వాదశాధ్యాయము.

అవతరణిక:—ఫలమాత్రాసిద్ధిని చెప్పినదిప ఉత్తమమైన కొన్నివస్తులు మైగ్రంథమున జెప్పబడక పరిశిష్టములైనవి యీతంత్రమున కడపటిదియగు సుత్తరవస్తి సిద్ధియను నీయధ్యాయమున జెప్పబడును.—

—ॐ ఆధ్యాయోపక్రమము. ॐ—

మూ. అథాత ఉత్తరవస్తిసిద్ధిం వ్యాఖ్యాన్యాయముః.

౧

ఇతి హ స్తాహ భగవానాత్రేయః.

౨

వ్యా. ఫలమాత్రాసిద్ధిని జెప్పినదివ పరిశిష్టములగు సుత్తములైన కొన్నివస్తుల సిద్ధిని బోధించు సుత్తరవస్తిసిద్ధి యనునధ్యాయమును భగవానుడగు నాత్రేయు లుపదేశించినవానికన్న న్యూనాతిరేకము లేకుండునట్లు వివరించెదనని యర్థము. (ఇచ్చట ఉత్తరశబ్దము శ్రేష్ఠవాచకము. శ్రేష్ఠములైన (నిరపాయములగు) వస్తుల నధికరించి చెప్పబడు నధ్యాయము 'ఉత్తరవస్తిసిద్ధి' యని యధ్యాయసంజ్ఞ నెరుంగునది.)

— పమనాదిశోధనానంతరము రోగిని మిథ్యోపచారములనుండి కాపాడువిధము. —

మూ. అథ ఖల్వాతురం వైద్యః సంశుద్ధం వమనాదిభిః,

దుర్బలం కృశమల్పాగ్నిం ముక్తసన్ధానబన్ధనమ్: 3

నిర్హృతాఽనిలవిణ్ణాత్రకఫపిత్తం కృశాయం,

శూన్యదేహం ప్రతీకారాఽసహిష్ణుం పరిపాలయేత్. ౪

యథాఽణ్డం తరుణం పూర్ణం, తైలపాత్రం తథైవ చ,

(యదైవచ)

గోపాల ఇవ దణ్డీ గాః సర్వస్తాదపచారతః. ౫

వ్యా. వైజెప్పిన వమన-విరేచన-నిరూహ-నస్యకర్తలచే చక్కగ శుద్ధశరీరుడై బలహీనుడును, శరీరము కృశించినవాడును, మందగించిన జాతరాగ్నికలవాడును, శిథిలములైన సంధిబంధములు కలవాడును, వాతంబును మలమూత్రములును కఫపిత్తంబును బైటవెడలిన వాడును, సంశోధనముచే దోషములు వెడలుటంజేసి దోషరహితములైన ఆమాద్యాశయములు కలవాడును, చిక్కి బడలినశరీరము కలవాడును, బిగ్గరగమాటలాడుట మున్నగు పనులకును వమనాదిక్రియలకును ఓరుపజాలనివాడును నైనరోగిని, పలుచెరంగులైన మిథ్యాహారవిహారాద్యపచారములబారి బడనియక వైద్యవరుడు మిక్కిలి జాగరూకుడై (తరుణమైన గుడ్డును పక్షులు కాపాడువిధముగను, తైలపూరితమైన కుండను పగలనియక కాపాడువిధముగను, ఆవులకాపరి చేత కఱ్ఱనుబూని పశువుల కాపత్తుకల్గనియక కాపాడు రీతిని) కాపాడవలెను.

ఇచ్చట నీవివరణము నెరుంగునది:—వమన-విరేచనాదినశోధనములచే నమృత్ శుద్ధశరీరునకు వైజెప్పిన బలహీనాదిపరిస్థితి కల్గియుండును. అట్టియెడ జాతరాగ్ని బలహీనస్థితి నుండును కావున సాధారణమైన (మామూలు) యాహారమును జీర్ణింప నమర్థము కానోవదు. శరీరము దుర్బలముగ నుండుటవలన మామూలుగ తానుచేయు చక్రమణాదివిహారములకును సమర్థత చాలియుండదు. కావున అట్టిసమయమున క్రింద

జెప్పబడు పేయాదిక్రమము ననుసరించి యాహారమును సేవించవలెను. అందును వమన విరేచనములచే శోధితునకుమాత్ర మిక్రిందజెప్పబడు పేయాదిక్రమము పూర్తిగ ననుసరింపవలెను. నిరూహ-శిరోవిరేచనములచే శుద్ధునకు విశేషముగ ప్రాముఖ్యము లేదు. “వమనాదిభిః” అను బహువచనసర్వేశము శోధన సామాన్యముగ చేయబడినదియని యెరుంగునది. మరియు—తరుణాల్లా-తైలపూర్ణ పాత్ర - గోరూపదృష్టాంతములమూటని చెప్పటచేత అపచారములకుండి రోగిని కాపాడుట ముఖ్యకర్తవ్యమని దృఢపడుచున్నది.

—౨౭ సంశుద్ధకాగ్నిసంధుక్షణమునకు పేయాదిక్రమవిధి. ౨౭—

మూ. అగ్నిసంధుక్షణార్థం తు పూర్వం పేయాదినా భిషక్,
రసోత్తరేణోపచరేత్ క్రమేణ క్రమకోవిదః.

౬

వ్యా. వమనవిరేచనములచే వైజెష్ఠినరీతిగ జాతరాగ్ని మిక్రిలి మందగించి స్వల్పముగ నుండునుకావున అట్టియగ్ని నానాట వృద్ధి నొందుటకై పేయాది (అన్నసంసర్జన) క్రమము ననుసరించి యాహారమును భుజింపజేయనగును. నిరూహవస్తి చేసినపుడు అగ్ని మిగుల కొంచెముగ తగ్గియుండునుకావున అట్టివానికి బలము పూర్ణముగ కల్గి కొంచెము తగ్గిన యగ్ని పూర్ణముగ వృద్ధి నొందుటకై మాంసరసక్రమము ననుసరించి యాహారము నిడవలెను. (ఇతైరంగున ‘పేయాదినా’ అని చెప్పబడినక్రమము వమన-విరేచనముల నుద్దేశించి చెప్పబడినది యనియు, “రసోత్తరేణ” అని చెప్పినది నిరూహవస్తి నుద్దేశించి యనియు వ్యవస్థ నెరుంగునది.)

ఇచ్చట—“రసాభ్యాసక్రమః ఉత్తరకాలం యస్మిన్ పేయాదిక్రమే లేన పేయాదినా” అనువిగ్రహముచేత ‘రసోత్తరేణ’ అనుపదమును ‘పేయాదినా’ అనుదానికి విశేషణముగ జెప్పి, మొదట పేయాదిక్రమము నాచరించి, పిదప రసాదిక్రమము నాచరింపవలెనని కొందరుచెప్పెదరు. వస్త్రీనూత్రీయసిద్ధియందు—“ప్రత్యాగ తేజోష్ఠ జలాఽవసీక్తః కాల్యన్యమద్యాత్ తనునా రసేన” (సి. ఆ. 3. శ్లో. ౨౭.) అని నిరూహవస్తి యందు అన్నాహారమునే తంత్రకారు లుపదేశించిరి. కావున పేయాదిక్రమము వమన విరేచనవిషయమని యాచార్యసమ్మతము. ఇచ్చట జెప్పిన రసాదిక్రమంబును నిరూహవస్తి నుద్దేశించి రెండవపక్షముగ నిద్దేశింపబడినదని తోచెడి. సుశ్రుతాచార్యులను నిరూహమున రసాదిక్రమమునే యుపదేశించిరి.

—౨౮ మధురాదిరసక్రమాభ్యాసము. ౨౮—

మూ. స్నిగ్ధామృతస్వాదుహృద్యాని తతోఽమృతాని రసా,
స్వాదుతిక్తా తతో భూయః కషాయకటుకౌ తతః.

౭

అన్యోన్యప్రత్యసీకానాం రసానాం స్నిగ్ధరూక్షయోః,
వ్యత్యాసాదుపయోగేన ప్రకృతిం గమయేత్ భిషక్.

౮

వ్యా. నిరూపాశుద్ధునకు తొలుత స్నేహద్రవ్యముతోగూడి స్నిగ్ధంబును, అష్ట-
మధురరసములు కల్గినదియు మనసు కింపైనదియు నగుపదార్థములతో కూడినయాహార
మును బెట్టవలెను. పిమ్మట అష్టలవణరసములతో కూడినయాహారమును భుజింపజేయవలెను.
అటుపిమ్మట, మధురతిక్తరసములకూర్చియు, దానికిపిమ్మట కషాయ-కటురసములకూర్చియు
భోజనమును క్రమముగ నిడవలెను. ఇత్తెరంగున పరస్పరవిరుద్ధములై (యొకదానితో
నొకటి విరుద్ధములై) యుండురసములను, పరస్పరవిరుద్ధగుణములైన స్నిగ్ధరూక్షాదిపదార్థ
ములను క్రమముగ మార్చిమార్చి కలుపుచు నాహారము నుపయోగించవలెను. ఇట్లు రసా
దుల వ్యత్యాసముగ క్రమక్రమముగ నానాఁకమార్చియభ్యాసముచేసి యుపయోగించుచు
కడపట సర్వరసములతోగూడిన యాహారమును భుజించునట్లు చేయవలెను. (ఇదియే
రసక్రమాభ్యాసము.)

వివరణము:—వమనవిరోచనాదికర్మలచే శోధనముజేసిన పిదప తొలుత పేయాది
క్రమము ననుసరించి యాహారమును మామూలుగ భుజించునపుడు సంశోధనములకు
మూలభూతశరీరమునకు బలమును ఆస్థాయితయు కల్గించుటకై మధురాదిరసముల
పైజెప్పిన క్రమము ననుసరించి కలుపుకొనుచు రసాభ్యాసముచేసి తుట్టతుదకు మధురాది
రసముల నన్నిటినిచేర్చి మామూలుగ భుజించునట్లు ఆభ్యాసముచేయవలెనని యొకపక్షము.
మరియు పేయాదిక్రమమునందే మధురాదిరసములచే సంస్కారము చేయునపుడు
పైజెప్పిన మధురాష్టాదిక్రమముగ రెండేసిరసముల జేర్చుచు సంస్కరించి క్రమాభ్యాసము
చేయవలెనని వేరొకపక్షము. ఈరెండుపక్షములయందును,—పక్ష్యాశయమున నుండువాత
మును శమింపజేయుటకై తొలుత మధురాష్టారసముల జేర్చవలెననియు, పిమ్మట పక్ష్యా
శయమునకు వైభాగముననున్న జాతరాగ్ని వృద్ధి నొందించుటకై అష్టలవణరసములను
జేర్చికొనవలెననియు, పిమ్మట పిత్తమును శమింపజేయుటకై మధురతిక్తరసముల నుపయో
గింపవలెననియు, అటుపిమ్మట పిత్తమునకు వైభాగమునందుండు ఆమాశయమునందలి కఫ
మును శమింపజేయుటకై కషాయకటురసముల రెంటి నుపయోగింపవలెననియు పైజెప్పిన
రసక్రమోపయోగమునకు ప్రయోజనము.

పైజెప్పినరీతిగ పేయాదిక్రమమున రెండేసిరసములవంతున జేర్చి సంస్కరించి
యుపయోగించునెడ పేయాదిక్రమమువలెనే పండ్రెండు అన్నకాలములతో రససంస్థన

క్రమంబును పూర్తియై పదిమూడవ భోజనకాలమున సర్వరసయుక్త స్వాభావికభోజనము సిద్ధించును. పేయాదిక్రమము స్థలాంతరమున వివరింపబడినది.

మరియు “స్నిగ్ధరూక్షయోః, వ్యత్యాసాదుపయోగేన” అనుచోట పరస్పరవిరుద్ధములగు స్నిగ్ధ-రూక్షగుణములు గలనూహారద్రవ్యములలో తొలుత స్నిగ్ధగుణము కలదాని నుపయోగించి, పిమ్మట రూక్షముగలదాని నుపయోగించవలెను. ఇత్తైరంగున వ్యత్యాసముగ విరుద్ధగుణములగు గురు-లఘు మున్నగువిరుద్ధగుణములు గలద్రవ్యద్వంద్వమును వ్యత్యస్తముగ నుపయోగించి క్రమాభ్యాసము చేయవలెనని యర్థము. ఇచ్చట “స్నిగ్ధరూక్షయోః” అనుపదము తక్కిన గురులఘూదిగుణముల తుపలక్షణము.

—ॐ పేయాదిక్రమముచే స్వస్థతనొందినవానిలక్షణములు. ॐ—

మూ. సర్వక్షమో (కృతక్రమో) నిరాసజః (హ్యసంసర్గః) రతియుక్తః
స్థిరేంద్రియః, బలవాక్ సత్వసంపన్నో విజ్ఞేయః ప్రకృతిం గతః ॥
(బలవాక్ వర్ణవాక్ సర్వరతిః స్వజ్ఞః స్థిరేంద్రియః,
ప్రసన్నాత్మా సర్వసహః విజ్ఞేయః ప్రకృతిం గతః.)

వ్యా. వైజేషినిరీగ పేయాదిక్రమమును క్రమరసాభ్యాసమును బొరబాటులేక యాచరించినమునుజుడు మధురాదినరసముల సభ్యాసముగ నుపయోగించుటకును, సకలకార్యముల నిర్దుహించుటకును సమర్థుడును; మలమూత్రాదిబంధము లేనివాడుగను, శ్రీడాసక్తుడును, స్థిరమైన చక్షురాదీంద్రియబలము కలవాడును, ప్రశస్తమైన బలము కలవాడును, మనోబలసంపన్నుడును నైయుండును. (ఈలక్షణములన్నియు కల్గియున్నయెడ అట్టిమనుజుడు రోగవిముక్తుడై మామూలుగ నుండుపరిస్థితి కల్గియున్నవాడని యెరుంగునది.)

—ॐ ప్రకృతినొందనివాడు వినష్టించవలసినవిషయము తెనిమిది. ॐ—

మూ. ఏతాం ప్రకృతిమప్రాప్తః సర్వవర్జ్యాని వర్జయేత్,
మహాదోషకరాణ్యప్టౌ ఇమాని తు విశేషతః. ౧౦.
ఉచ్చైర్భాష్యం రథక్షోభం అలిచక్రమణాఽఽసనే,
అజీర్ణాఽహితభోజ్యే చ, దివాస్వప్నం సమైథునమ్. ౧౧

వ్యా. సంసర్జనక్రమాభ్యాసముచేగూడ వైజేషిన్ప్రకృతిని బొందకయుండు మనుజుడు వర్జనీయములగు నాహారవిహారాదివిషయముల నన్నిటిని (ప్రకృతిస్థితిని పొందు

వరకును) బొత్తుగ మానియుండవలెను. అందును—ఉచైచ్చరాభ్యవ్యము (బిగ్గరగ మాట లాడుట), రథక్షోభము, (రథముపై నెక్కి సంచరించుటచే నైనసంచలనము), అతిచంద్ర మణము (అధికముగ సంచారము), అత్యాసనము, (ఎల్లప్పుడును కూర్చుని యుండుట), అజీర్ణభోజనము (అహారము జీర్ణముకాకుండునపుడు మరల భుజించుట), అహితభోజనము, (వాతాదులకు అనుకూలముకాని యాహారమును భుజించుట), దివాస్వప్నము, (పగటి నిద్ర), మైథునము (స్త్రీసంభోగము) అను నీసెనిమిదివిషయములను బొత్తుగ మాని యుండవలెను.

—ॐ ఉచైచ్చరాభ్య-అతిసంభాషణాదులచే వేరువేరుగ గల్గవ్యాధులు. ॐ

మూ. తజ్జాః దేహార్ధ్య-సర్వాధో - మధ్యపీడా౨౨మ దోషజాః,
శ్లేష్మజాః క్షయజాతైచ వ్యాధయస్సుః యథాక్రమమ్. ౧౨

వ్యా. పైజెప్పిన సెనిమిదివిధములైన యవచారములచే నీక్రిందజెప్పబడు సెనిమిది విధములైన రోగములును వరుసగ సంభవించును:—అందు బిగ్గరగ మాటలాడుటచే దేహమునం దూర్ధ్వభాగమున వ్యాధులును, రథక్షోభమున సర్వాంగబాధయు, అతి సంచారముచే నధశ్శరీరమున బాధలును, అత్యాసనముచేత మధ్యశరీరవ్యాధులును, అజీర్ణభోజనముచేత అహితభోజనముచే త్రిదోషములకు జేరినరోగములును, పగటి నిద్రచేత శ్లేష్మరోగంబులును, మైథునముచేతను ధాతుక్షయముచే నైనవ్యాధులును వరుసగ సంభవించును. (కావున పైజెప్పబడిన ఉచైచ్చరాభ్యవ్యాధుల సెనిమిదిటిని ప్రకృతిస్థితినిొందువరకును బొత్తుగ మానియుండుట ముఖ్యకర్తవ్యమని భావము.)

—ॐ ఉచైచ్చరాభ్యవ్యాధులచే గల్గవ్యాధులయొక్కసంగ్రహము. ॐ

మూ. తేహం విస్తరతో లిజ్గం ఏకైకస్య చ భేషజం,
యథావత్ సంప్రవక్ష్యామి సిద్ధా వస్తీంశ్చ యావనాన్. ౧౩

వ్యా. పైజెప్పిన ఉచైచ్చరాభ్యవ్యాధులచే గల్గవ్యాధులకు వేరువేరులక్షణములును, అధ్యురోగమునకు దగిన వేరువేరుచికిత్సములను ఈక్రింద విస్తరముగ జెప్పెదనని యర్థము.

—ॐ (1) ఉచైచ్చరాభ్య-అతిసంభాషణములచే గల్గవ్యాధులు. ॐ

మూ. తత్ర - ఉచైచ్చరాభ్యవ్యాధౌతిభాష్యాభ్యాం శిరస్తాప - శఙ్ఖకర్ణ
నిస్తోద-శ్రోత్రోఽరోధ - ముఖతాలుకణ్ఠాశోష - తైమిర్య - పిపాసా-

జ్వర - తమక - హనుగ్రహ-మన్యాస్తమ్భ - నిష్ఠీవనోరఃపార్శ్వ
శూల - స్వరభేద - హిక్కా-శ్వాసాదయస్సృతిః. ౧౪

వ్యా. మైజెప్పినవానిలో బిగ్గరగ మాటలాడుటచేతను, మిలిమిరి వదరుటచేతను—
శిరస్తాపము (తలనొప్పి, మంట), కణతలయందును చెవులయందును సూదుల బొడిచిన
విధముగ పోటు, చెవుడు, నోటియందును తాలువులయందును కుత్తుకయందును చెమ్మలేక
యెండుట, తిమిరమనెడు నేత్ర రోగము, దప్పి, జ్వరము, తమకశ్వాసము, అంకిశిలు
పట్టికొనుట, మన్యాస్తంభము, నోట నీరువెడలుట, రొమ్మనందును పార్శ్వములయందును
శూలనొప్పి, కంఠస్వరభేదము, వెక్కిళ్లు, శ్వాసము ఇవి మున్నగువ్యాధులు సంభవించును.
(ఇచ్చట ఉచ్చైర్భాష్య-అతిభాష్యములచే గల్గువ్యాధులు సమానములగుటవలన నిచ్చట
రెండును చెప్పబడినవి. కావున సంఖ్యావిరోధముకాదని యెరుంగునది. ఈన్యాయమును
“అఙ్గీర్ణాదగ్ధ్యశనాభ్యాం” “విషమాఽహితాశనాభ్యాం” అను స్థలములయందును
గమనించునది.)

— (2) రథక్షోభముచే గల్గువ్యాధులు. —

మూ. రథక్షోభాత్ - సన్నిపర్వశైధిల్య - హనునాసాకర్ణశిరశ్శూల-తోద-
కుక్షిక్షోభాఽఽటోపాఽఽస్త్రకూజనాఽఽధ్వాన హృదయేద్వి
యోపరోధ - స్ఫిక్ పార్శ్వవక్షణ వృషణకటీ పృష్ఠవేదనా-
సన్నిసన్నగ్రీవాదౌర్బల్యాఽఽక్లాఽభితాప - పాదశోఫప్రస్వాప
హర్షణాదయః. ౧౫

వ్యా. రథసంక్షోభమువలన—క్షీణ్యయందును, వేళ్లు మున్నగువాని గణపుల
యందును శిథిలత్వము (నడలి బిగిచెడి యండుట), అంకిళ్లయందును, ముక్కునందును,
చెవులయందును, శిరస్సునందును నొప్పియు పోటును కల్గుట, కుక్షియందు
సంక్షోభము, ప్రేగులలో కూతలు కడుపుబ్బరము హృదయమునందు చలనము లేకుండుట,
చక్షురాదీంద్రియములవ్యాపారముల కాటంకము, పిరుదులయందును ఇరుప్రక్కల
యందును గెజ్జలయందును వృషణములయందును సథమునందును వీపునందును బాధ,
క్షీణ్యయందును మూపులయందును కంఠము (పెడ) యందును బలహీనత, శరీరమునందంతట
బలహీనతయు మంటయు, మిగాళ్లయందు శోఫము, స్పర్శము నెరుంగజాలకుండుట,
పాదహర్షము (కాళ్లయందు జలజలపనుకట్టు తిమ్మిరి), ఇవి మున్నగు సర్వాంగవ్యాధులు
సంభవించును.

—౩౩ (3) అతిచంద్రమణమున గల్గవ్యాధులు. ౩—

మూ. అతిచక్రమణాత్ - పాదజఙ్ఘోరుజానువజ్జణశ్రోణీపృష్ఠ శూల-
సక్తిసాద - నిస్తోద-పిండికోద్దేష్టన - అజమద్దాఽంసాభితాప - సిరా
ధమనీహర్ష - శ్వాసకాసాదయః స్యుః. ౧౬

వ్యా. అధికముగ సంచరించుటవలన—పాదములయందును శిక్కులయందును
తొడలయందును, మోకాళ్లయందును గెజ్జలయందును పిరుదులయందును వీపునందును
శూలనొప్పి, తొడయందు కృశతయు సూదులగుచ్చినవిధముగ పోటును, శిక్కుల
(చిరుదొడల) యందు మెలిబెట్టినవిధముగ బాధయు, ఒడలి నొప్పులు, మూపులయందు
మంట, సిరలయందును ధమనులయందును హర్షము (జీలజీల యనుబాధ), శ్వాసకాసము,
ఇవి మున్నగుబాధలు కల్గును.

—౩౪ (4) అత్యాసనముచే గల్గవ్యాధులు. ౪—

మూ. అత్యాసనాత్ రథక్షోభజాః - స్ఫిక్ - పార్శ్వ - వజ్జణ-వృషణ-
కటీపృష్ఠవేదనాదయః స్యుః. ౧౭

వ్యా. అధికముగ కూర్చుని యుండుటవలన రథసంక్షోభముచే సంభవించువ్యాధు
లలో పిరుదులయందును ఇరుప్రక్కలయందును గెజ్జలయందును వృషణములయందును
నడుమునందును వీపునందును వేదన, ఇవి మొదలగు రథసంక్షోభవ్యాధులన్నియు కల్గును.
(ఇచ్చట “రథక్షోభజాః” అనిమాత్రము చెప్పినయెడ సంధిపర్వతైశ్చిల్యము మున్నగు
వ్యాధులుకూడ గ్రహింపబడును కావున వానినివృత్తికై “రథక్షోభజాః స్ఫిక్ పార్శ్వ
.....వేదనాదయః” అని నిర్దేశింపబడినది.)

—౩౫ (5) అజీర్ణ-అధ్యశనములచే గల్గవ్యాధులు. ౫—

మూ. అజీర్ణాఽధ్యశనాభ్యాం తు—ముఖశోషాఽఽధ్వాన-శూల-నిస్తోద
పిపాసా - గాత్రసాద - చ్చర్ధ్యతీసార - మూర్ఛ - జ్వర - ప్రవా
హణాఽఽమ విపాదయః. ౧౮

వ్యా. అజీర్ణభోజనముచేతను అధ్యశనముచేతను—నోరెండుట, కడుపుబ్బరము,
కడుపుగో శూలయు, పోటును, డప్పి, ఒడలి నొప్పులు, వాంతి, అతిసారము, మూర్ఛ,
జ్వరము, ప్రవాహణము (బంకవీరేచనము), ఆమవిషము (జీర్ణముకానిపదార్థము విష
రూపముగ పరిణమింపుట), ఇవి మున్నగు ఆమజనితరోగములు కల్గును.

ఇచ్చట జీర్ణముకాని రసశేషమున్నపుడు మరల భుజించుట అజీర్ణాశనమనియు, భుజించినవెంటనే మరల భుజించుట అధ్యశనమనియు నెరుంగనది. ఈరెంటిచే గల్లు వ్యాధులు ఒకకాతిగ నుండుటచే నిచ్చట రెండును నిర్దేశింపబడినది.

—౧౬ (6) విషమా-అహితాశనములచే గల్లువ్యాధులు. ౧౬—

మూ. విషమాఽహితాశనాభ్యాం— అనన్నాఽభిలాష - దౌర్బల్య-
వై వర్ణ్య - కణ్డా-పామా - గాత్రాఽవసాద-వాతాది ప్రకోప
జాశ్చ, గ్రహణ్యరోగికారాదయః.

వ్యా. విషమాశనము (అకాలభోజనము)చేతను అహితాశనము (అసాత్త్వ్యాహారము)చేతను—అన్నముపై యభిలాష లేకుండుట, బలహీనము, శరీరమున వర్ణముమారుట, జీల, గజ్జి, ఒడలిసొప్పలు, వాతాదిదోషప్రకోపమున జనించుఇతరవ్యాధులు, గ్రహణీ రోగము, అరోగ్యరోగములు ఇవి మున్నగువ్యాధులు సంభవించును. (ఇచ్చట విషమాశన-అహితాశనములచే గల్లువ్యాధులు సమానములుకావున విషమాశనమును నిర్దేశింపకున్నను ఇచ్చట చెప్పబడినది.)

—౧౭ (7) దివాస్వప్నముచే గల్లువ్యాధులు. ౧౭—

మూ. దివాస్వప్నాత్—అరోచకాఽవిపాకాఽగ్నినాశ - సైమిత్య
పాణ్డుత్వ, కణ్డా-పామా - దాహ-చ్ఛర్మ్యజమర్ద - హృత్ స్తమ్భ-
జాడ్య-తద్దా- నిద్రాఽప్రసజ - గ్రథిజన్మ - దౌర్బల్య - రక్త
మూత్రాఽక్షితా-తాలులేపాః, (విపాసా చ.)

వ్యా. పగటిపూట నిదురించుటవలన—అరోచకము, అజీర్ణము, అగ్నినాశము, జడత్వము, పాండుత్వము, జీల, గజ్జి, సంతాపము, వాంతి, ఒడలిసొప్పలు, హృదయము (మామూలుగనుండు)స్పందనము, లేక స్తంభించియుండుట, కనులయం చాలస్యము, తంద్ర (కునికిపాటు), నిదుర బట్టుకుండుట, గ్రంథులు పుట్టుట, బలహీనము, మూత్రంబు ఎఱ్ఱసై యుండుట, కన్నులు ఎఱ్ఱబారుట, తాలువులు జిగురుకల్గి అంటికొనుట, దక్షి అనుసీక్లేష్మ రోగములు సంభవించును.

—౧౮ (8) మైథునముచే గల్లువ్యాధులు. ౧౮—

మూ. వ్యవాయాత్— ఆశు బలనాశోరుసాద - శిరోవ స్తిగుదమేఢ
వజ్జీణోరుజాను జఙ్ఘాపాదశూల - హృదయస్పృష్టన - నేత్రపీడాఽ

జుజ్జైథిల్య - శుక్రమార్గశోణితాఽఽగమన - కాస-శ్వాస - శోణి
తప్తీవన - స్వరాఽవసాద - కటిదౌర్బల్యైకాఽఙ్గసర్వాఙ్గరోగ
ముష్క-శ్చయథు-వాతవర్షిమూత్రసజ్జ - శుక్రవిసర్గ - జాడ్య-
వేషథు - బాధిర్య-విషాదాదయస్సుక్తిః; అవలుప్యత ఇవ గుదః,
తాడ్యత ఇవ మేధ్రిం, అవసీదతీవ మనః, వేషతే హృదయం,
పీడ్యస్తే సస్థయః, తమః ప్రవేశ్యత ఇవ చ. ౨౦

ఇత్యేవమేభిరష్టభిరపచారైః ఏతే ప్రాదుర్భవన్తి ఉపద్రవాః. ౨౧

వ్యా. మైథునమువలన—శరీరబలము వెంటనే క్షీణించుట, లోడలు నొప్పి,
శిరస్సు వస్త్రీ గుదము మేథ్రము గెజ్జలు లోడలు మోకాళ్లు పిక్కలు పాదములు అను
నీయవయవములయందు శూలనొప్పి, గుండె అధికముగ నదరుట, కండ్లబాధ, అవయవ
ములు శిథిలములుగ నుండుట, శుక్రము వెడలుమార్గమునుండి రక్తము స్రవించుట, కాస
శ్వాసములు, నోట రక్తము వెడలుట, కంఠస్వరము హీనమగుట, నడుము బలహీనమగుట,
ఏకాంగవాతరోగములు, సర్వాంగవాతరోగములు, వృషణములయందు వాపు, వాత-
మూత్ర-పురిషములు వెడలక బద్ధగించుట, శుక్రము తనంతటనే స్రవించుట, అలసత,
శరీరకంఠము, చెవుడు, మనోవ్యాకులము అను నీరోగములు కల్గును.

మరియు గుదస్థానమున చీలుపబడినట్లు బాధ కల్గును. మేథ్రమున కొట్టినవిధముగ
బాధ జనించును. మనస్సు నశించినవిధముగ తనవ్యాపారమును మాని యుండును. గుండె
తటతట గొట్టికొనుచు కదలుచుండును. కీళ్లన్నియు నొప్పికల్గియుండును. చీకటిలో నున్న
విధమున సేమియు దెలియక మైకము గ్రమ్మును.

ఇత్రైరంగున నుద్దేశానుసారముగ వైశేష్యబడిన ఉచ్చైర్భాషణము మున్నగు సెని
మిది యవచారములచే వేరువేరుగ జనించు నీయుపద్రవములు ఎనిమిదియు వరుసగ
వివరింపబడినవి.

— { (1) వైశేష్యనయెనిమిదింటికి వరుసగ చికిత్సితము. } —
అందు ఉచ్చైర్భాష్య-అతిభాష్యలచికిత్స.

మూ. తేషాం సిద్ధిః—తత్ర ఉచ్చైర్భాష్యాఽతిభాష్యజానాం, అభ్య
జ్ఞ-స్వేదోపనాహధూమనస్యో పరిభక్తస్నేహపాన - రసక్షీరాదిః
వాతహరః సర్వో విధిః మానం చ. ౨౩

వ్యా. తైశ్శెప్పబడిన ఉచ్చైర్భాష్యాదు లెనిమిదిటిచే వేరువేరుగ గల్గినరోగములకు చికిత్స యీక్రింద వేరువేరుగ జెప్పబడును. — అందు బిగ్గరగ మాటలాడుటచేతను అధి కముగ మాటలాడుటచేతను సంభవించు శిరస్తాపాది వ్యాధులయందు అభ్యంగనము, స్వేదము, ఉపనాహము, ధూమపానము, నస్యవిధి, భుజించినపిదప స్నేహపానము, మాంస రసము, క్షీరపానము ఇవి మున్నగుచికిత్సలును, వాతహరములగు నన్నిచికిత్సలును, మానమును బూని యుండుటయు, యుక్తములుగ నుండుట. (ఇచ్చట సిద్ధియన సాధన భూతమైన చికిత్స యని యర్థము.)

— ౨-౩-4 రథసంక్షోభ-చంద్రమణ-ఆత్మాసనములచే గల్గినవ్యాధులచికిత్స. ౨౦ —
 మూ. రథక్షోభాతిచక్రమృణాఽత్యాసనజానాం స్నేహస్వేదాదివాత హరం సర్వం నిదానవర్జనం చ. ౨౧

వ్యా. రథసంక్షోభ-అతిచంద్రమణ-ఆత్మాసనములచే గల్గినవ్యాధులకు స్నేహము స్వేదము మున్నగు వాతవ్యాధిహరచికిత్సావిధానమంతయును, నిదానమును (వ్యాధికి కారణములుగ జెప్పబడిన రథయాన అతిచంద్రమణ ఆత్మాసనముల) మానియుండుటయు తగినచికిత్స యగును. ఇచ్చట “సంక్షేపతః క్రియాయోగో నిదాన పరివర్జనమ్” అను పద్ధతి ప్రకారము ఆయావ్యాధుల కారణముల వర్జించుట మంచిదని ‘నిదానవర్జనంచ’ అని చెప్పబడినది.

— ౫ (౧) అజీర్ణ-అధ్యశనములచే గల్గినవ్యాధులచికిత్స. ౨౧ —
 మూ. అజీర్ణాఽధ్యశనజానాం నిరవశేషతః ఛర్దనం, రూక్షః స్వేదః, లఙ్ఘనీయ - పాచనీయ - దీపనీయకాష ధాఽవచారణం చ. ౨౨
 వ్యా. అజీర్ణ-అధ్యశనములచే గల్గినవ్యాధులకు అజీర్ణాహారశేషము బొత్తుగ బైట వెడలునట్లు వాంతి చేయుటయు, రూక్షమైనస్వేదనమును చేయుటయు, లంఘనీయ ములును, పాచనీయములును, దీపనీయములును నగునౌషధముల నుపయోగించుటయు తగిన చికిత్స యగును.

— ౬ (౨) విషమా-అహితాశనములచే గల్గినవ్యాధులచికిత్స. ౨౨ —
 మూ. విషమాఽహితాశనజానాం యథాస్వందోషహరః క్రియాః ౨౩
 వ్యా. విషమాశన - అహితాశనములచే గల్గిన వాతికాది దోషజవ్యాధులయందు ఆయాదోషముల హరింప నమర్థములైన చికిత్సల చేయునది.

—౭ (7) పవలు నిదురించుటచే గల్గిన మైత్తికవ్యాధులచికిత్స. ౭—

మూ. దివాస్వప్నజానాం ధూమపాన - బస్థన - వమన - శిరోవిరేచన -
వ్యాయామ - రూక్షశనాఽరిష్ట దీపనీయాషధోపయోగః,
ప్రఘ్నణోన్మర్దన - పరిషేచనాదిశ్చ, శ్లేష్మహరస్సర్వో విధిః. ౨౭

వ్యా. పగలు నిదురించుటచే గల్గిన మైత్తికవ్యాధులయందు ధూమపానము, లంఘనము, వమనము, శిరోవిరేచన నస్యకర్త, దేహపరిశ్రమము, రూక్షములైన యాహారములను అరిష్టములను సేవించుట, దీపనీయములగు నౌషధముల సేవించుట, ఇవియన్నియు మిక్కిలి హితకరములు. మరియు ప్రఘ్నణము, శరీరమును నలుగుపిండి మొదలగువానిచే రుద్దుట, మర్దించుట, పరిషేకములు మున్నగు కఫహరచికిత్సలన్నియు మిక్కిలి హితకరములు.

—౭ (౮) స్త్రీసంభోగముచే గల్గువ్యాధులచికిత్స ౭—

మూ. మైథునజానాం జీవనీయసిద్ధయోః క్షీరసర్పిషోః ఉపయోగః,
తథా వాతహారాః స్వేదాఽభ్యజ్ఞోపనాహః, వృష్యాశ్చాఽఽహారాః, స్నేహః, స్నేహవిధయః యాపనావస్తయోఽనువాసనం చ; మూత్రవైకృతవస్తిశూలేషు చోత్తరవస్తిః విదారీగణాదిగణ-జీవనీయక్షీరసంసిద్ధం తైలం స్యాత్, యాపనాశ్చ వస్తయః సర్వకాలం దేయాః. ౨౮

వ్యా. మైథునముచే సంభవించిన బలక్షీణాది రోగములయందు జీవనీయగణద్రవ్యముల జేర్చి పక్ష్యముచేయబడిన క్షీరమును, ఘృతమును ఉపయోగించవలెను. మరియు వాతహరములగు స్వేదవిధులును, అభ్యంగనమును, ఉపనాహంబులును, వృష్యంబులగు నాహారంబులును, స్నేహపానంబును, స్నేహవిధులును, యాపనావస్తలులును, అనువాసనంబును, మిక్కిలి యుపయోగించదగును. మరియు సంభోగముచే వైసమూత్రకృచ్ఛాది మూత్రవ్యాధులయందును వస్తిశూలమునందును విదారిగంధాది గణద్రవ్యములను జీవనీయగణద్రవ్యములను క్షాృధకల్కములజేసి, యాక్షాృధకల్కములను ఆవుపాలను చేర్చి విధ్యుక్తప్రకారము తైలమును సిద్ధముచేసి, యాతైలముచే నుత్తరవస్తిని విధిప్రకారము ప్రయోగించవలెను. మరియు నీక్రింద జెప్పబడు యాపనావస్తలను కాలనియమములేక సర్వకాలమందును ఉపయోగించదగును.

ఇచ్చట నిరూపించినవస్తులకు కాలనియమము కలదుగాని అట్టికాలనియమములేక యెల్లప్పుడు నుపయోగింపదగినవి యాపనావస్తులని నెలుపుటకై “సర్వకాలం దేయాః” అని చెప్పబడినది. యాపనావస్తుయనః—“ఆయుషో యాపనం (దీర్ఘకాలానువర్తనం) కర్వస్తీతి-యాపనాః వస్తయః” అనువిగ్రహముచేత దీర్ఘకాలము ఆయువును వృద్ధిచేసి ఆరోగ్యస్థితినుంచునవి యాపనావస్తులని యన్వర్థముగ జెప్పబడును. జీవనీయగణము స్థలాంతరమున వివరింపబడినది.

(ఇత్తైరంగున “లేషాం విస్తరశో లిజ్గం ఏకైకస్య చ భేషజా” అని నిర్దేశించిన ప్రకారము శోధనము చేసినప్పుడు అపచారములచే గల్గువ్యాధులును వానిచికిత్సితములును వివరింపబడినవి. పిమ్మట అధ్యాయారంభమున ప్రతిజ్ఞ చేయబడిన ప్రకారము ఉత్తమములైన యాపనావస్తులు ఈక్రింద వివరింపబడును.)

— { (1) ఒక్కొక్కయోగమువంతున నిర్దేశింపబడిన యాపనవస్తులు } —
ఇరువదితొమ్మిది. (29). అందు ముస్తాదియాపనవస్తు.

మూ. తానుపదేక్ష్యమః. — ముస్తాశీరబలారగ్వధ రాస్నా మజ్జిష్ఠాకటు రోహిణీత్రాయమాణా పునర్న వావిభీతక గుడూచీస్థిరాదిపఞ్చ మూలాని పలికాని ఖణ్డశః క్లుప్తాని, అప్టౌ చ మదనఫలాని ప్రతౌళ్యః జలాథకే పరిక్వాభ్య పాదశేషో రసః; క్షీరద్విప్రఫ సంయుక్తః పునః శృతః క్షీరావవిశేషః; పాదజాజ్వలరసః, తుల్య మధుఘృతయుతః, శతకుసుమామధుకకుటజఫలరసాఞ్జన ప్రియఙ్గు కల్మీకృతః, సనైన్దనః, సుఖోష్ణో వస్తిః; శుక్రమాంస బలజననః, తుతక్షీణకాన గుల్మ శూలవిషమజ్వరబ్రధ్న (వర్ధ) కుణ్డలోదా వర్త కుక్షీశూల, మూత్రకృచ్ఛాఞ్చై సృగ్రజో విసర్పప్రవా పికా శిరోరుజా జానూరు జఙ్ఘావస్తిగ్రహాశ్చ ద్యున్తాదార్భః ప్రమేహాద్ధానవాతరక్త పిత్తశ్లేష్మ వ్యాధిహరః సద్యోబలజననో రసాయనశ్చేతి.

౨౯

వ్యా. మైననిర్దేశింపబడిన యాపనవస్తులు యీక్రింద చెప్పబడును:—తుంగ గడ్డలు, వట్టివేళ్లు, చిట్టాముట్టి, రేలకాయగిజరు, నన్నరాష్ట్రము, మంజిష్ఠి, కటుకరోహిణి, కలుక్రానుగ, గలిజేరు, తానికాయలు, తిప్పతీగె, స్థిరాది (హస్త) పఞ్చమూలములు ఇవి

— (7) పవలు నిదురించుటచే గల్గిన శైష్వికవ్యాధులచికిత్స. ౭౧ —

మూ. దివాన్వష్ణజానాం ధూమపాన - లఙ్ఘన - వమన - శిరోవిరేచన -
వ్యాయామ - రూక్షశనాఽరిష్ట దీవనీయాషధోపయోగః,
ప్రఘర్షణోన్మర్దన - పరిషేచనాదిశ్చ, శ్లేష్మహరస్పర్శో విధిః. ౨౭

వ్యా. పగలు నిదురించుటచే గల్గిన శైష్వికవ్యాధులయందు ధూమపానము, లంఘనము, వమనము, శిరోవిరేచన నస్యకర్త, దేహపరిశ్రమము, రూక్షములైన యాహారములను అరిష్టములను సేవించుట, దీవనీయములగు శావధముల సేవించుట, ఇవియన్నియు మిక్కిలి హితకరములు. మరియు ప్రఘర్షణము, శరీరమును నలుగురికిండి మొదలగువానిచే రుద్దుట, మర్దించుట, పరిషేకములు మున్నగు కఫహరచికిత్సలన్నియు మిక్కిలి హితకరములు.

— (8) స్త్రీసంభోగముచే గల్గిన వ్యాధులచికిత్స. ౭౨ —

మూ. మైథునజానాం జీవనీయసిద్ధయోః క్షీరసర్పిషోః ఉపయోగః,
తథా వాతహారాః స్వేదాభ్యజ్ఞోపనాహాః, పృష్ఠాశ్చాఽఽ
హారాః, స్నేహాః, స్నేహవిధయః యాపనావస్తయోఽను
వాసనం చ; మూత్రవైకృతవస్త్రీశూలేషు చోత్తరవస్త్రీ విదారి
గన్ధాదిగణ-జీవనీయక్షీరసంసిద్ధం తైలం స్యాత్, యాపనాశ్చ
వస్త్రయః సర్వకాలం దేయాః. ౨౮

వ్యా. మైథునముచే సంభవించిన బలక్షీణాది రోగములయందు జీవనీయగణద్రవ్యముల జేర్చి పక్వముచేయబడిన క్షీరమును, ఘృతమును ఉపయోగించవలెను. మరియు వాతహరములగు స్వేదవిధులును, ఆభ్యంగనమును, ఉపనాహంబులును, పృష్ఠంబులగు నాహారంబులును, స్నేహపానంబును, స్నేహవిధులును, యాపనావస్త్రులును, అనువాసనంబును, మిక్కిలి యుపయోగించవలెను. మరియు సంభోగముచే నైవేద్యముత్రకృచ్ఛాది మూత్రవ్యాధులయందును వస్త్రీశూలమునందును విదారిగంధాది గణద్రవ్యములను జీవనీయగణద్రవ్యములను క్షావ్యకల్మసులజేసి, యాక్షావ్యకల్మసులను ఆపుపాలను చేర్చి విధ్యుక్తప్రకారము తైలమును సిద్ధముచేసి, యాతైలముచే నుత్తరవస్త్రీ విధిప్రకారము ప్రయోగించవలెను. మరియు నీక్రింద జెప్పబడు యాపనావస్త్రులను కాలనియమములేక సర్వకాలమందును ఉపయోగించవలెను.

ఇచ్చట నిరూపించబడుటకు కాలనియమము కలదుగాని అట్టికాలనియమములేక యెల్లప్పుడు నుపయోగించదగినది యాపనాపస్తులని నెలుపుటకై “సర్వకాలం జేయాః” అని చెప్పబడినది. యాపనాప స్తీయనః—“అయుహో యాపనం (దీర్ఘ కాలానువర్తనం) కుర్వ స్తీతి-యాపనాః వ స్తయః” అనువిగ్రహముచేత దీర్ఘ కాలము ఆయువును వృద్ధిచేసి ఆరోగ్యస్థితినుంచునది యాపనాపస్తులని యన్వర్థముగ జెప్పబడును. జీవనీయగణము స్థలాంతరమున వివరింపబడినది.

(ఇతైరంగున “లేమాం విస్తరణో లిప్తం ఏకైకస్య చ భేదజు” అని నిర్దేశించిన ప్రకారము శోధనము చేసినప్పుడు అచచారములచే గల్గువ్యాధులును వానిచికిత్సితములును వివరింపబడినవి. పిమ్మట అధ్యాయారంభమున ప్రతిజ్ఞ చేయబడినప్రకారము ఉత్తమము లైన యాపనాపస్తులు ఈక్రింద వివరింపబడును.)

❧ { (1) ఒక్కొక్కయోగమువంతున నిర్దేశింపబడిన యాపనపస్తులు } ❧
ఇరుపదితొమ్మిది. (29). అందు ముస్తాదియాపనప స్తి.

మూ. తానుపదేత్యోమః. — ముస్తోశీరబలారగ్వధ రాస్నామజ్జిష్టాకటు రోహిణీత్రాయమాణా పునర్న వావిభీతక గుడూచీస్థిరాదిపశ్చు మూలాని పలికాని ఖడ్జశః క్లుప్తాని, అప్టే చ మదనఫలాని ప్రత్యౌశ్యః జలాధకే పరిక్వాథ్య పాదశేషో రసః; క్షీరద్విప్రఫ సంయు క్తః పునః శృతః క్షీరావవిశేషః; పాదజాఙ్గలరసః, తుల్య మధుఘృతయుతః, శతకుసుమామధుకకుటజఫలరసాఙ్గాన ప్రియణ్ణు కల్మీకృతః, సనైథవః, సుఖోష్ణో వ స్తిః; శుక్రమాంస బలజననః, క్షతక్షీణకాన గుల్మ శూలవిషమజ్వరబ్రధ్న (వర్ధ) కుష్టలోడా వర్త కుక్షీశూల, మాత్రకృచ్ఛాగ్ని సృగ్రజో విసర్పప్రవా హికా శిరోరుజా జానూరు జఙ్గావ స్తిగ్రహాశ్చ ర్యున్నాదార్యః ప్రమేహోద్ధానవాతర క్త పిత్తశ్లేష్మ వ్యాధిహరః సద్యోబలజననో రసాయనశ్చేతి.

౨౯

వ్యా. మైననిర్దేశింపబడిన యాపనపస్తులు యీక్రింద చెప్పబడును:—తుంగ గెడ్డలు, పట్టివేల్లు, చిట్టాముట్టి, రేలకాయగిజరు, సన్నరాష్టము, మంజిష్ఠి, కటుకరోహిణి, కలుకానుగ, గలిజేరు, తానికాయలు, తిప్పతీగె, స్థిరాది (హస్త) పశ్చిమములములు ఇవి

బృహతీ కణ్ణికారి శతావరీ చ్చిన్నరుహః శృతేన పయసా,
మధుకమదనపిప్పలీకల్కితేన పూర్వవద్వస్తిః. 30

వ్యా. గోరంటవేరు, చిట్టాముట్టివేరు, దర్భవేరు, సుగంధిపాలవేరు వీనిని సమ భాగములుగగూర్చి నలుగగొట్టి ఆవుపాలలో కలిపి క్షీరపాకవిధిప్రకారము పక్వము చేసి పడగట్టి వైజెప్పినరీతిగా వస్త్రోపధమును సిద్ధముచేసి వస్త్రప్రయోగము చేయునది. (ఇది మూడవవస్త్రయోగము.)

ములకవేరు, వాకుడువేరు, పిల్లికీచరగడ్డలు, తిప్పతీగ వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి నలుగగొట్టి పాలలో గలిపి వైజెప్పినరీతిగ సిద్ధముచేసి, అందు అతిమధురము, మ్రంగకాయలు, పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగ కల్కముచేసి కలిపి వైజెప్పినరీతిగ వస్త్రప్రయోగము చేయనగును. (ఇది నాల్గవవస్త్రయోగము.)

ఈవస్త్రయోగములయెరిగిని ప్రత్యేకఫలవిశేష నిర్దేశములేదుగాన వస్త్ర సామాన్యముగ “ఇత్యేతే వస్త్రయః” అని యుపక్రమించి చెప్పబడుఫలము నెరుంగునది.

— (౩) బలాదియాపనవస్త్ర. —

మూ. తథా బలాఽతిబలా-విదారీ - శాలివర్ణీ - పృశ్నివర్ణీ - బృహతీ-
కణ్ణికారికా - దర్భమూల - పరూషక - కాశ్మర్య - చిల్వఫల-యవ
సిద్ధేన-పయసా; మధూ (ధు)కమదనకల్కితేన, మధు - ఘృత -
సౌవర్చలయుక్తేన కాన - జ్వర - గుల్మ - స్థీ, హార్దితస్త్రీమద్యస్త్రీ
ప్తానాం సద్యోబలజననో, రసాయనశ్చ. 31

వ్యా. చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, పెద్దగుమ్మడి, కోలపొన్న, ముయ్యాకుపొన్న, ములక, వాకుడు, దర్భవేళ్లు, చిట్టిక, నేలగుమ్మడి, మారేడుకాయ, యవలు వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి నలుగగొట్టి, ఆవుపాలలోకలిపి క్షీరపాకవిధిప్రకారము పక్వముచేసి పడగట్టి, అందు అతిమధురమును మ్రంగకాయలను కల్కముచేసి కలిపి, తేనెను నేతిని సౌవర్చలవణమును హూడకలిపి, విధ్యుక్తప్రకారము వస్త్రీని ప్రయోగించునది. ఇయ్యది కానము, జ్వరము, గుల్మము, స్థీహము అను నీరోగములచే వీడింపబడినవారికిని, స్త్రీసంభోగముచేతను మద్యపానముచేతను కృశించినవారికిని వెంటనే బలమును కల్గించును. (ఇది యైదవవస్త్రయోగము.)

— (6) బలాదియాసనవస్తి రెండవయోగము. —

మూ. బలాతిబలారాన్నారగ్వధమదనబిల్వగుడూచీ పునర్నవైరణ్డా
శ్వగన్ధాసహచరపలాశదేవదారు ద్విపళ్ళుమూలాని పలికాని,
యవకోలకులుత్థద్విప్రస్ఫుతం శుష్కమూలకానాం చ జలద్రోణ
సిద్ధం నిరూహప్రమాణావశేషం కషాయం పూతం మధుకమ
దనశతపుష్పా కుష్టపిప్పలీవచావత్సకఫలరసాజ్ఞానప్రియఙ్గుయవా
నీకల్మీకృతం గుడఘృతతైలయోద్రక్షీరమాంసరసామ్లం కాజ్జిక
నైధవయుక్తం సుఖోష్ణం వస్తిం దద్యాత్; శుక్రమూత్రవర్ష
సక్లేఽనిలజే, గుల్మహృద్రోగాత్థాన బ్రధ్నపార్శ్వ పృష్ఠకటి
గ్రహసంజ్ఞానాశబలక్షయేషు చ.

33

వ్యా. చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, నన్నరాష్ట్రము, రేల, మ్రంగకాయ, బిల్వకాయ,
తిప్పతీగె, గలిజేరు, ఆముదపువేళ్లు, పెన్నేరుగెడ్డ, గోరింటవేళ్లు, మోదుగపట్ట, దేవదారు
చెక్క, మహాపంచమూలములు, హస్తపంచమూలములు ఇవియన్నియు ఒక్కొక్కటి
ఒక్కొక్కపలము; యవలు, రేగుంజలు, ఉలపలు ఇవి ప్రత్యేకము నాలుగేసిపలములు;
యెండుముల్లంగియు నాలుగుపలములు; ఈభాగముల ప్రకారము వీనినిన్నిటినిచేర్చి నలుగ
గొట్టి ద్రోణపరిమితమైన జలమున చేర్చి నిరూహవస్తి మూడుపుటములకు వలసినంతకషా
యము మిగులునట్లు (క్వాథపరిభాషానుసారముగ) కషాయము కాచి వడగట్టి యుంచు
కొని, అందు అతిమధురము, మ్రంగకాయలు, నదాపవిత్రులు, చెంగల్వకోష్ఠ, సిప్పళ్లు,
వస, కొడిసెపాలవిత్రులు, రసాంజనము, ప్రేంకణము, ఓమము ఈద్రవ్యములను సమభాగ
ములుగగూర్చి ఆవాపకల్మముగచేసి కల్పనది. మరియు బెల్లము, నెయ్యి, నూనె, తేనె,
ఆవుపాలు, మాంసరసము, (అష్టకాంజికము) పులిగంజి, నైంధవలవణము ఈద్రవ్య
ములను వానివానికి విధించినపరిమాణానుసారముగ వైవస్టోషధక్వాథమున కలిపి
సుఖోష్ణముగ చల్లగార్చి వస్తిప్రయోగము చేయునది. ఇయ్యది వాతముచే కల్గిన శుక్ర
మూత్ర - పురీషములయొక్క బద్ధకమనందును, గుల్మము, హృద్రోగము, ఆత్థానము,
బ్రధ్నరోగము, ప్రక్కనొప్పి, వీపునొప్పి, కడుపునొప్పి, ప్రజ్ఞతవృట, బలక్షయము
అను సీవ్యాధులయందును నుపయోగింపదగును. (ఇయ్యది నూరపవస్తియోగము. ఇచ్చట
పుటత్రయములకుచేరి నిరూహవస్తి కషాయప్రమాణము విదుప్రస్ఫుతములు (పదిపల
ములు) అని నిరూహసామాన్యముగ విధింపబడినది కావున 'నిరూహప్రమాణావశేషం'
అను పదమునకు పదిపలములు మిగులునట్లు క్వాథము చేయవలయునని యెరుంగునది.)

బృహతీ కట్టెకారి శతావరీ చ్చిన్నరుహః శృతేన పయసా,
మధుకమదనవిప్పలీకల్మితేన పూర్వవద్వస్తిః. 30

వ్యా. గోరంటపేరు, చిట్టాముట్టిపేరు, దర్భవేరు, సుగంధిపాలవేరు వీనిని సమ భాగములుగ గూర్చి నలుగ గొట్టి ఆవుపాలలో కలిపి తీరపాకవిధి ప్రకారము పక్వము చేసి వడగట్టి వైజెప్పినరీతిగా వస్త్ర్యావధమును సిద్ధముచేసి వ స్తిప్రయోగము చేయునది. (ఇది మూడవవ స్తియోగము.)

ములకపేరు, వాకుడుపేరు, పిల్లిపీచరగడ్డలు, తిప్పతీగ వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి నలుగ గొట్టి పాలలో గలిపి వైజెప్పినరీతిగ సిద్ధముచేసి, అందు ఆతిమధురము, మ్రంగకాయలు, పిప్పళ్లు వీనిని సమభాగములుగ కల్పముచేసి కలిపి వైజెప్పినరీతిగ వ స్తిప్రయోగము చేయనగును. (ఇది నాల్గవవ స్తియోగము.)

ఈవ స్తియోగములరెంటిని ప్ర త్యేకఫలవిశేష నిర్దేశములేదుగాన వ స్తి సామాన్యముగ “ఇత్యేతే వస్త్రయః” అని యుపక్రమించి చెప్పబడుఫలము నెరుంగునది.

—౩ (౪) బలాదియావనవ స్తి. —

మూ. తథా బలా2తిబలా-విదారి - శాలివర్ణీ - పృశ్నివర్ణీ - బృహతీ-
కట్టెకారికా - దర్భమూల - పరూషక - కాశ్మర్య - బిల్వఫల-యవ
సిద్ధేన-పయసా; మధూ (ధు)కమదనకల్మితేన, మధు - ఘృత -
సౌవర్చలయుక్తేన కాస - జ్వర - గుల్మ - స్తీ, హృద్దితస్త్రీమద్యన్తీ,
ప్రాణాం సద్యోబలజననో, రసాయనశ్చ. 31

వ్యా. చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, పెద్దగుమ్మడి, కోలపాన్న, ముయ్యాయకుపాన్న, ములక, వాకుడు, దర్భవేళ్లు, చిట్టిత, నేలగుమ్మడి, మారేడుకాయ, యవలు వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి నలుగ గొట్టి, ఆవుపాలలోకలిపి తీరపాకవిధి ప్రకారము పక్వముచేసి వడగట్టి, అందు ఆతిమధురమును మ్రంగకాయలను కల్పముచేసి కలిపి, లేనను నేతిని సౌవర్చలవణమును కూడ కలిపి, విధ్యుక్తప్రకారము వ స్తిని ప్రయోగించునది. ఇయ్యది కాసము, జ్వరము, గుల్మము, స్తీహము అను నీరోగములచే పీడింపబడినవారికిని, స్త్రీసంభోగముచేతను మద్యపానముచేతను కృశించినవారికిని వెంటనే బలమును కల్గించును. రసాయనం బగును. (ఇది యైదవవ స్తియోగము.)

— (6) బలాదియాపనవస్తి చెండవయోగము. —

మూ. బలాతిబలారాన్నారగ్వధమదనబిల్వగుడూచీ పునర్నవైరజ్ఞా
శ్వగన్ధాసహచరపలాశదేవదారు ద్విపక్షములాలాని పలికాని;
యవకోలకులుత్తద్విప్రసృతం శుష్కమూలకానాం చ జలద్రోణ
సిద్ధం నిరూహప్రమాణావశేషం కషాయం పూతం మధుకమ
దనశతపుష్పా కుష్మపిప్పలీవచావత్సకఫలరసాజ్ఞానప్రియజ్ఞయవా
నీకల్మీకృతం గుడఘృతతైలయోద్రక్షీరమాంసరసామ్లం కాజ్జిక
వైధవయుక్తం సుఖోష్ణం వస్త్రీంద్రాత్; శుక్రమూత్రవర్ష
సజ్జేఽనిలజే, గుల్మహృద్రోగార్థాన బ్రథమార్శ్య పృష్ఠకటి
గ్రహసంజ్ఞానాశబలక్షయేషు చ. 33

వ్యా. చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, నన్నరాష్ట్రము, రేల, మ్రంగకాయ, బిల్వకాయ,
తిప్పతీగె, గలిజేరు, అముదపువేళ్లు, పెన్నెరుగెడ్డ, గోరింటవేళ్లు, మోదుగపట్ట, దేవదారు
చెక్క, మహాపంచమూలములు, హ్రస్వపంచమూలములు ఇవియన్నియు ఒక్కొక్కటి
ఒక్కొక్కపలము; యవలు, రేగుగింజలు, ఉలపలు ఇవి ప్రత్యేకము నాలుగేసిపలములు;
యెండుముల్లంగియు నాలుగుపలములు; ఈభాగములప్రకారము వీనినన్నిటినిచేర్చి నలుగ
గొట్టి ద్రోణపరిమితమైన జలమున చేర్చి నిరూహవస్తి మూడుపుటములకు వలసినంతకషా
యము మిగులునట్లు (క్వాథపరిభాషానుసారముగ) కషాయము కాచి పడగట్టి యుంచు
కొని, అందు అతిమధురము, మ్రంగకాయలు, సదాపక్షిత్తులు, చెంగల్వకోష్ఠ, పిప్పళ్లు,
వస, కొడిసెపాలివీత్తులు, రసాంజనము, ప్రేంకణము, ఓమము ఈద్రవ్యములను సమభాగ
ములుగగూర్చి అవాపకల్మసుగచేసి కల్పనది. మరియు బెల్లము, సెయ్యి, నూనె, తేనె,
ఆవుపాలు, మాంసరసము, (అస్తుకాంజికము) పులిగంజి, వైంధవలవణము ఈద్రవ్య
ములను వానివానికి విధించినపరిమాణానుసారముగ వైవస్వోపధక్వాథమున కలిపి
సుఖోష్ణముగ చల్లనార్చి వస్తిప్రయోగము చేయునది. ఇయ్యది వాతముచే కల్గిన శుక్ర
మూత్ర - పురీషములయొక్క బద్ధకమనందును, గుల్మము, హృద్రోగము, అర్థానము,
బ్రష్మరోగము, ప్రక్కనొప్పి, పీపునొప్పి, కడుపునొప్పి, ప్రజ్ఞతప్పట, బలక్షయము
అను నీవ్యాధులయందును నుపయోగింపదగును. (ఇయ్యది నూరవపవస్తియోగము. ఇచ్చట
పుటత్రయములకుచేరి నిరూహవస్తి కషాయప్రమాణము ఏడుప్రసృతములు (పదిపల
ములు) అని నిరూహసామాన్యముగ విధింపబడినది కావున 'నిరూహప్రమాణావశేషం'
అను పదమునకు పదిపలములు మిగులునట్లు క్వాథము చేయవలయునని యెరుంగునది.)

— (7) హపుషాదియాపనప స్తి. —

మూ. హపుషార్థకుడవో ద్విగుణార్థక్షుణ్ణయవః, క్షీరోదకసిద్ధః క్షీర శేషో మధుఘృతత్రైలవణయుక్తః, సర్వాజ్ఞవిసృతవాతరక్తసక్త విణ్ణాత్ర స్త్రీభేదితహితో వాతహరః, బుద్ధిమేధాగ్నిబల జననశ్చ. 38

వ్యా. బోడతరము అర్థకుడవము (రెండుపలములు), నగము మెదుగునట్లు వక్రముక్కులుగ నలియగొట్టబడిన యవలు ద్విగుణము, (నాలుగుపలములు), ఈభాగములు ప్రకారము రెంటిని కూర్చి, అందు ఆపుపాలను, జలమునుచేర్చి పాలుమాత్రము మిగులునట్లు పరిభాషానుసారముగ కషాయము కాచి వడగట్టి అందు లేనెను, నేతిని, నూనెను, నైంధవలవణమును విహితపరిమాణము ననుసరించి చేర్చి వస్త్రీచేయునది. ఇయ్యది సర్వ శరీరమున వ్యాపించిన వాతరక్తమునందును, మలమాత్రసంగమునందును, స్త్రీప్రసక్తిచే క్షీణశరీరులకును మిక్కిలి హితకరము. వాతమును హరించునది. బుద్ధిని, జ్ఞానమును, అగ్నిని, బలమును కల్పించును. (ఇయ్యది యేడవపస్త్యయోగము.)

— (8) హ్రస్వపంచమాలాది యాపనప స్తి. —

మూ. హ్రస్వపంచమాలీకషాయః క్షీరోదకసిద్ధగ పిష్పలీమధుకమదన కల్క్రికృతః, సగుడఘృతత్రైలవణః క్షీణవిషమజ్వరకర్షితస్య వస్త్రీః. 39

వ్యా. హ్రస్వపంచమాలములను, క్షీరోదకముల చేర్చి కషాయముకాచి, అందు పిష్పల్లను, అలిమధురమును, మ్రంగకాయలను కల్కముగ చేసి కలిపి, అందు బెల్లమును, నేతిని, నూనెను, లవణమునుకూడచేర్చి వస్త్రీ చేయునది. ఇయ్యది ధాతువులు క్షీణించిన వారికిని, విషమజ్వరములచే కృశించినవారికిని, మిక్కిలి ప్రశస్తమైనది. ఇయ్యది యెనిమిదవపస్త్యయోగము.)

— (9) బలాదియాపనప స్తి మూడవయోగము. —

మూ. బలాతిబలాపామాగ్నాఽఽత్త గుప్తాఽష్ట పలాఽర్థక్షుణ్ణయవాజ్జాలికషాయః, సగుడఘృతత్రైలవణయుక్తః, పూర్వవద్వస్త్రీః, స్థవిరదుర్బలక్షీణశుక్రరుధిరాణాం పథ్యతమః. 39

వ్యా. చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, ఉత్తరేణి, దూలగొండి ఇవి ప్రత్యేకము యెనిమిదేసిపలములు; నగము మెదుగునట్లు నలుగగొట్టబడిన యవలు ఒకఅంజలి(నాలుగుపలములు) వీనిని క్వాథపరిభాషానుసారముగ కషాయము కాచి వడగట్టి, అందు బెల్లమును, ఘృతమును, తైలమును, నైంధవలవణమును కలిపి వైజేషిన్ విధిప్రకారము వస్తిచేయదగును. ఈవస్తివృద్ధులకును, బలహీనులకును, ధాతువులు తీణించినవారికిని, శుక్రంబును రక్తంబును తీణించినవారికిని, మిక్కిలి హితకరంబులుగ నుండును. (ఇయ్యది తొమ్మిదియవ వస్తియోగము.)

❧ (10) బలాదియాపనవస్తి, (నాల్గవయోగము). ❧

మూ. బలామధుకవిదారీదర్శములమృద్వికాయవైః కషాయమాజేన పరసా పక్త్వా మధుకమదనకల్మితం సమధుఘృతసైన్ధవం జ్వరా ర్చేభ్యో వస్తిం దద్యాత్.

32

వ్యా. చిట్టాముట్టి, అతిమధురము, పెద్దగుమ్మడి, దర్భవేళ్లు, ద్రాక్షపండ్లు, యవలు వీనిని సమభాగములుగ గూర్చి పరిభాషానుసారముగ కషాయము కాచి వడగట్టి, దానికి నమము ఆవుపాలనుకలిపి పాలుమాత్రము మిగులునట్లుకాచి, అందు అతిమధురమును, మ్రంగకాయలును కల్కముచేసి కలిపి తేనెను ఘృతమును నైంధవలవణమును గూడ చేర్చి జ్వరపీడితులకు వస్తి సేయవలయును. (ఇయ్యది పదియవ వస్తియోగము.)

❧ (11) శాలిపర్ణిదియాపనవస్తి. ❧

మూ. శాలిపర్ణి-పుశ్చిపర్ణి-గోక్షురకమూల-కాశ్మర్య - పరూషక-ఖర్జూర ఫల-మధూకపుష్పైరజాతీర జలప్రస్థాభ్యాం సిద్ధః కషాయః పిప్పలీమధుకోత్యలకల్మితః సఘృతసైన్ధవః తీక్షణేంద్రియవిషమ జ్వరకర్శితస్య వస్తిః శస్తః.

33

వ్యా. శాలిపాన్న, ముయ్యాకుపాన్న, పల్లెరువేళ్లు, నేలగుమ్మడివేరు, చిట్టికపండ్లు, ఖర్జూరపుపండ్లు, ఇష్పపూలు వీనిని సమభాగములుగగూర్చి ఒకప్రస్థము మేకపాలను, ఒకప్రస్థము జలమును కలిపి పాలుమాత్రము మిగులునట్లు కాచి సిద్ధముచేయబడిన కషాయమున పిప్పల్లను, అతిమధురమును, నల్లకలువలును, కల్కముచేసి కలిపి, అందు ఘృతమును నైంధవలవణమును చేర్చి వస్తిప్రయోగము చేయునది. ఇయ్యది ఇంద్రియము తీణించినవారికిని, విషమజ్వరముచే కృశించినవారికిని మిగుల ప్రశస్తము (ఇయ్యది పదునొకండవ వస్తియోగము.)

— (12) స్థిరాది (ప్రాస్వపంచమూలాది) యాపనవస్తి. —

మూ. స్థిరాదిపంచమూలీ పంచుపలేన శాలిషష్టికయవగోధూమమాష
పంచుప్రసృతేన ఛాగం పయః శృతం పాదశేషం కుక్కుటాణ్డ
రససమమధుఘృతశర్కరానైస్థవసౌవర్చలయుక్తో వస్తిః, వృష్య
తమం బలవర్ణ (మాంస) జననశ్చ. ఇతి యాపనావస్తయో
ద్వాదశ. ౩౯

వ్యా. స్థిరాది ప్రాస్వపంచమూలములు విదును ఒక్కొక్కటి ఒక్కపలము
పంతున చేరినది విదుపలములును, రాజనములు, అరుపదినాళ్లసంబావులు, యవలు,
గోధుమలు, ఉద్దులు ఈయైదును ప్రత్యేకము ఒక్కొక్కప్రసృతముపంతున చేరినది
విదుప్రసృతములు (పదిపలములు). వీని నన్నిటిని మేకపాలలోచేర్చి నాల్గవపాలు మిగుల
కాచి, అందు కోడిగుడ్డరసమునకు సమముగ లేనను ఘృతమును చేర్చి చక్కెరను
నైంధవలవణమును, సౌవర్చలలవణమును, కూడకలిపి చేయబడినవస్తి మిక్కిలి వృష్యంబును,
బలమును, వర్ణంబును కల్పించునదియు నగును. (ఇది పండ్రెండవవస్తియోగము) ఇత్తైరంగున
యాపనావస్తలు వరుసగ నొక్కొకటిగ చెప్పబడినవానిలో పండ్రెండు.

— { కుక్కుటాణ్డరసకల్పముననుసరించి కల్పించబడిన
అతిదేశికయాపనవస్తలు మూడు. (3) } —

మూ. కల్పితైషః శిఖిగోనర్దహంసాణ్డరసేషు స్యాత్. ౪౦

వ్యా. వైజేప్పబడిన కల్పము ననుసరించి స్థిరాది పంచమూలాది సిద్ధమయిన
మేకపాలయందు కోడిగుడ్డరసమునకు బదులుగ నెమ్మల్ల యొక్కయు సారసముల
యొక్కయు, హంసలయొక్కయు గుడ్డరసమును వేరువేరుగ జేర్చుచు వేరువేరుపస్తలు
మూటిని కల్పించునది. (అతిదేశికరూపము లైన యీమూడువస్తియోగములును “శిఖిగో
నర్దహంసాణ్డైః దక్షవత్ వస్తియః త్రయః” అని విషయసంగ్రహమున పరిగణింప
బడును.)

— (13) తిత్తిర్యాది యాపనవస్తియోగము. —

మూ. సతి త్తిరిః సమయూరః సరాజహంసః పంచమూలీపయస్సిద్ధః, శత
పుష్పా-మధుక-రాన్నా-కుటబ-మదనఫల-విప్పలీకలో-ఘృతతైల
గుడనైస్థవయుక్తో వస్తిః, బలవర్ణశుక్రజననో రసాయనశ్చ. ౪౧

వ్యా. తీతుకపిట్టయొక్కయు, నెమలియొక్కయు, రాజహంసములయొక్కయు, మాంసములను; పంచమూలములను చేర్చి కాచబడిన పాలయందు సదాపవిత్రులు, అతిమధురము, సన్నరాష్టము, కొడిసెపాలవిత్రులు, మ్రంగకాయలు, పిప్పళ్లు వీనికల్కమును; నేతిని, నూనెను, బెల్లము, నైంధవలవణమును చేర్చి చేయబడిన యావనవస్త్రీ బలమును, శరీరవర్ణమును శుక్రమును కల్పించి రసాయనమగును. (ఇయ్యది పదిమూడవ యావన వస్త్రయోగ మగును.)

❧ (14) ద్విపంచమూలాదియావనవస్త్రయోగము. ❧

మూ. ద్విపञ్చమూలీకుక్కుటరససిద్ధం పయః పాదశేషం పిప్పలీమధు
కరాన్నామదనకల్కం శర్కరామధుఘృతయుక్తం, స్త్రీష్వతికా
మానాం బలజననో వస్తిః. ౪౨

వ్యా. ప్రాస్తమహాపంచమూలములు రెండును, కొడిగుడ్డురసమును, పాలలో చేర్చి నాల్గవపాలు మిగులునట్లుకాచి, అందు పిప్పళ్లును, అతిమధురమును, సన్నరాష్టమును, మ్రంగకాయలును కల్కముచేసి కలిపి; చక్కెరను, లేనెను, నేతినిగూడచేర్చి వస్త్రీచేయనది. ఈవస్త్రీ స్త్రీలయందు మిక్కిలి కామముగలవారికి బలమును కల్పించును. (ఇయ్యది షడునాల్గవవస్త్రయోగ మగును.)

❧ (15) మయూరాదిసూచనవస్త్రయోగము. ❧

మూ. మయూరమపి త్తపక్షపాదాస్యాస్త్రం (కృత్వా) స్థిరాదిభిః పలకైః
సజలే పయసి పక్త్వా తీరశేషం; మదనపిప్పలీవిదారిశతకుసుమా
మధుకకల్కీకృతం మధుఘృతనైర్ధవయుక్తం వస్తిం దద్యాత్;
స్త్రీష్వతిప్రసక్తక్షీణేంద్రియేభ్యో బలవర్ణకరం. ౪౩

వ్యా. నెమలిని, దానిపిత్తమును, రెక్కయీకలును, కాళ్లును, తలను, ప్రేవులను, లేకయుండునట్లు వీటినిదూరముచేసి తక్కినమాంసమును దీసికొని స్థిరాదిపంచమూలములను ఒక్కొక్కపలమువంతున గూర్చి వీనినన్నిటిని జలముతోకూడిన పాలయందు పాలు మాత్రము మిగులునట్లు కాచి, అందు మ్రంగకాయలు, పిప్పళ్లు, మోడి, సదాపవిత్రులు, అతిమధురము వీనికల్కమును; లేనెను, ఘృతమును, నైంధవలవణమును కూడకలిపి, వస్త్రీప్రయోగము చేయనది. దీనివలన స్త్రీలయందు మిక్కిలి సంచారముకల్గుటచే తీణించినయింద్రియములు గలవారికి మిక్కిలి హిశకరముగను, బలవర్ణములను కల్పించునదియు నైయుండును. (ఇయ్యది షడునైదవవస్త్రయోగము.)

—ॐ { మయూరకల్పప్రకారము విష్ణురాదిగణములైదిటిచే
సిద్ధముచేయబడినవస్తులు నూటపదునైదు. (115) } —ॐ

మూ. కల్పశైచ్ర్యః విష్ణుర-ప్రతుద-ప్రసహ-అంబుచరేషు స్యాత్; స్యాత్;
అక్షీరోరోహితాదిషు చ మత్స్యేషు. ౪౪

వ్యా. వైనిచెప్పబడిన మయూరకల్పమును (నెమలికి చెప్పినవిధమును) ననుసరించి విష్ణురజాతిలో చేరిన లావాదిపక్షులను, ప్రతుదములను, ప్రసహములను, అంబుచరములను, ఈనాల్గుజంతువర్గములతో వైజ్ఞేషినరీతిగ స్థిరాదిపంచమూలములను చేర్చుచు పాలను సిద్ధముచేసి మదనాదికల్పమును, మధుఘృతసైంధవములను చేర్చి వేరువేరుగ ఒక్కొక్కటి ఒక్కొక్కయోగమువంతున—వస్త్రయోగమువంతున సిద్ధముచేయునది. మరియు రోహితాది మత్స్యములనుగూడ పాలనుమాత్రము చేర్చక వైజ్ఞేషిన కల్పమువలెనే వస్త్రయోగముల చేయనగును.

వైజ్ఞేషిన వస్త్రవివరణము:—అన్నపానవిధి అధ్యాయమున “లావోవతీ రకశైచ్రవ.....వర్తతో వర్తికా చైవ...—వారటాశ్చేతి విష్ణురాః” (చ. సూ. అ. ౨౭. శ్లో. ౪౭. ౪౯.) అని నిర్దేశింపబడిన విష్ణురజాతిపక్షులలో నొక్కొక్కదానిని చేర్చి నొక్కొక్కయోగమువంతున గల్పించబడినవి (20) ఇరువదియోగములు.

“శతపత్రో భృంగరాజః” (చ. సూ. అ. ౨౭. శ్లో. ౫౨.) అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన ప్రతుదములచే వేరువేరుగ గల్పింపబడినయోగములు (30) ముప్పది.

“గోఖరాశ్శ్వతరోష్ఠోఽశ్వ.....మృగపక్షిణః” (చర. సూ. అధ్యాయ. ౨౭. శ్లో. 3౫, 3౬.) అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన ప్రసహజంతువులచే వేరువేరుగ గల్పింపబడిన యోగములు (29) ఇరువదితొమ్మిది.

“పక్ష్యస్తే వారిచారిణః హంసక్రాశ్చో...సన్త్యమ్బుచారిణః” (చ. సూ. అ. ౨౭. శ్లో. ౪౧-౪౪.) అని నిర్దేశింపబడిన (27) నిరువదియేడువారిచరములతో వేరువేరుగ కల్పింపబడిన యోగములు (27) ఇరువదియేడు.

రోహితాదిమత్స్యములచే కల్పింపబడినయోగములు (9) తొమ్మిది. (యాయోగములన్నియుచేరి వైజ్ఞేషిన మయూరకల్పము ప్రకారము సిద్ధముచేయబడిన యాపనా వస్త్రయోగములు నూటపదునైదు వస్త్రయోగములు.)

—ॐ (16) గోధానిమాంసములచే సిద్ధమగు యాపనావస్త్ర. —ॐ

మూ. గోధానకులమార్జారమూషికశల్లకమాంసానాం దశపలాన్భా
గాఽ సవఞ్చమూలాఽ పయసి పక్వా, తత్ఫలయః పిష్పలీఫలకల్ప

నైస్థవసౌపర్వలశర్కరామధుఘృతతైలయుక్తో వస్త్రీః, బలోన్యై
రసాయనః ఊణఊతస్య సంధానకరో మథితోరస్కరథగజహయ
భగ్నవాతబలాసక ప్రభృత్యుదావర్తవాతసక్త మూత్రవర్ష
శ్మక్రాణాం హితతమశ్చ. ౪౫

వ్యా. ఉడుము, ముంగిన, పిల్లి, మూషకములు, ముండ్లపండులు వీనిమాంసములు
సమభాగములుగచేరి పదిపలములు; దశమూలములు వీనిని ఆవుపాలలో పక్వము చేసి
పడియకట్టి, అందు పిప్పళ్లు, మ్రంగకాయలు ఈరెంటిని కల్కము చేసి కలిపి; నైంధవ
లవణము, సౌపర్వలవణము, చక్కెర, తేనె, నెయ్యి, నూనె అను నీద్రవ్యములను వాని
పరిమాణానుసారముగ జేర్చి వస్త్రీ చేయునది. దీనివలన బలము కల్గును. రసాయనమై
యుండును. ఊతఊణులకు సంధానకరమై యుండును. మరియు రొమ్మున నభిఘాతము
కల్గినవారికిని, రథములు, యేనుగలు, గుఱ్ఱములు మున్నగువానిపై సవారి చేయుటవలన శ్రమ
నొందినవారికిని వాతబలాసకము మున్నగురోగములయందును, ఉదావర్తవాతమునందును,
మలమూత్ర శుక్రములు బద్ధగించినవారికిని మిక్కిలి హితకరమై యుండును. (ఇయ్యది
పదునారవవస్త్రీయోగము.)

❦ { (17) కూర్మమాంససిద్ధయాపనాపస్త్రీయోగము పదు నేడవది. } ❦
కర్కటకాదిసిద్ధ ఆతిదేశికవస్త్రీయోగములు పది (10) యు.

మూ. కూర్మాదీనామన్యతమపిత్తసిద్ధం పయో గోవృషనాగహయనక్ర
హంస కుక్కుటాండరసమధుఘృత శర్కరానైస్థవేతురకాత్త
గుప్తాఫలకల్కసంస్పృష్టో వస్త్రీర్వృద్ధానామపి బలజననః. ౪౬

వ్యా. తాబేలు మొదలగు (పదునొకండు) జంతువులలో యేదైననొకదాని
మాంసమును చేర్చి ఒక్కముచేయబడిన పాలయందు యెద్దు, యేనుగ, గుఱ్ఱము, మొసలి,
హంస వీనియొక్కమాంసమును; కోడి గుడ్డరసమును కూడ కలిపి, తేనెను, ఘృతమును,
చక్కెరను, నైంధవలవణమును కూడకలిపి; నీరుగొల్బివిత్తులు, దూలగోవిలవిత్తులు, మ్రంగ
కాయలు వీనికల్కమును కూడ కలిపి సిద్ధముచేయబడినవస్త్రీ వృద్ధులకు కూడ బలమును
వృద్ధి నొందించును. (ఇయ్యది పదునేడవవస్త్రీయోగము.)

ఇచ్చట తాబేలుమాంసమును చేర్చి కాచబడిన ఊరమునందు వైజ్ఞేయిన కల్కా
దులనుచేర్చి సిద్ధముచేయబడినవస్త్రీని ప్రధానముగ జేసి పదునేడవదిగ పరిగణనము చేయ
బడినది. మరియు “కూర్మాదీనాం” అనుచోట ఆదిగ్రహణముచే గ్రహింపబడిన కర్కట
చ-సిద్ధి—50

కాదుల పదిటిచే వేరువేరుగ వైజెప్పిన రీతిగ సిద్ధముచేయబడిన వస్తులు (10) పది యగును. (ఈపదియు అతిదేశరూపముగ నిర్దేశింపబడినవి.) కూర్మాదులు “కూర్మః కర్కటకో మత్స్యః.....మకరాదయః. ఇతి వారిశయాః ప్రోక్తాః” (చ. సూ. అ. ౨౭. శ్లో. ౪౦) అని నిర్దేశింపబడినవి.

❧ (18) గోవుషాది సిద్ధయాపనావస్తి. ❧

మూ. గో-వుష - బస్త - వరాహ వృషణ, కర్కటక, చటకసిద్ధం
క్షీరం ఉచ్చటకేతురకాత్తగుప్తా మధుఘృతనైర్ధవయుక్తః
కిఞ్చిల్ల వశితః వ స్తిః. ౪౭

వ్యా. వృషభము, మేక, పంది వీనియొక్క వృషణములను, కర్కాటకములను, ఊరపిచ్చుకమాంసమును చేర్చి కాచబడినపాలయందు నాగము స్తలు, నీరుగొబ్బివిత్తులు, దూలగొండివిత్తులు వీనియొక్కలక్ష్మమును; తేనెను, నేతిని, కొంచెము నైంధవలవణమును చేర్చి సిద్ధముచేయబడినవ స్తిని ప్రయోగించునది. (ఇయ్యది పదునెనిమిదవ వ స్తియోగము.)

❧ (19) కర్కటకరసాదియాపనవ స్తియోగము. ❧

మూ. కర్కటకరసః చటకాండరసయుక్తః సమధుఘృతశర్కరో వ స్తిః
ఇత్యేతే వస్తయః పరమవృష్యాః; ఉచ్చటకేతురకాత్తగుప్తా
శృతక్షీరప్రతిభోజనానుపానాత్ స్త్రీశతగామినం నరం కురుయః.

వ్యా. కర్కాటకరసము, ఊరపిచ్చుకగుడ్డురసము కలిపి, అందు మధుఘృతము లను, చక్కెరను చేర్చి వ స్తిచేయునది. (ఇయ్యది పందొమ్మిదవ వ స్తియోగము.) “కూర్మా దీనాం” అని యుపక్రమించి వైజెప్పిన మూడుయోగములను మిక్కిలి వృష్యములై (శుక్రమును వృద్ధి నందించువయ్యై) యుండును. మరియు యీమూడువస్తుల నుపయో గించి, తుంగము స్తలు, నీరుగొబ్బివిత్తులు, దూలగొండివిత్తులు, యీమూటినీ చేర్చి కాచ బడిన ఆవుపాలతో భోజనముచేసి యాపాలనే పానమున కుపయోగించినయెడ పురుషుని నూర్గురుస్త్రీలతో రమించుశక్తి గల్గునట్లు చేయును.

ఇచ్చట వ్యాఖ్యానమున “ఇత్యేతే వస్తయ ఇత్యనేన కూర్మాదీనామన్యతమ మిత్యాదిగ్రన్థోక్తా వస్తయః ప్రత్యవమృశ్యన్తే” అని యున్నది.

❧ (20) దశమూలాదియాపనవ స్తియోగము. ❧

మూ. దశమూలమయూరహంసకుక్కుటక్వాథాత్ పఞ్చప్రసృతం

తైలఘృతవసామజ్జాచతుష్ప్రసృతయుక్తం, శత పుష్పాముస్త
హపుషా కల్మీకృతః సలవణో వస్త్రీః; పాదగుల్ఫోరుజాను
జఙ్ఘాత్రికవజ్రణవస్త్రీ వృషణానిలరోగహరః. ౪౯

వ్యా. దశమూలములు, నెనులియొక్కయు, హంసయొక్కయు, కోడియొక్కయు
మాంసమును; వీనిని చేర్చి కాచబడినకషాయము అయిదుప్రసృతములు; అందు తైలము,
ఘృతము, వస, మజ్జ అను నీన్నేహముల నాల్గిటిని ఒక్కొక్కటి ప్రసృతమువంతున (చేరి
నాల్గుప్రసృతములును) కూడచేర్చి సదాపవిత్తులును, తుంగగడ్డలును, బోడతరమును
కల్కముచేసి కలిపి సైంధవలవణమును కూడచేర్చి వస్త్రీని సిద్ధము చేయునది. ఇయ్యది
పాదములు, చీలమండ, తోడలు, మోకాళ్లు, పిక్కలు, నడుముక్రింద త్రికసంధి,
గజ్జలు, వస్త్రీ, వృషణములు అను నీయవయవములయందు కల్గిన వాతరోగముల హరిం
చును. (ఇయ్యది ఇరువదియవ వస్త్రీయోగము.)

— { జాంగలమృగ - విష్కిర - ఆనూప - బిలేశయానాం - ఏతేనైవ కల్పేన }
కల్పప్రకారము సిద్ధముచేయబడిన యాపనావస్త్రులు ఏబదితోమ్మిది } ౫౦
(౪౯) యోగములు.

మూ. మృగ - విష్కిర - ఆనూప - బిలేశయానాం - ఏతేనైవ కల్పేన
వస్త్రయో దేయాః. ౫౦

వ్యా. వైశేష్యబడిన దశమూలాదియోగకల్పము ప్రకారముగ ననుసరించి హంస
కుక్కుటములకు మారంగ జాంగలమృగములను, విష్కిరములను, ఆనూపమృగములను,
బిలేశయములను, వేరువేరుగ జేర్చి తైలఘృతాదులను శతపుష్పాదికల్కమును చేర్చి
వైశేష్యనరీతగ సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రులను ప్రయోగించునది.

వీనివివరణము:—అన్నపానవిధి అధ్యాయమున “పుషత శ్వరభో రామః.....
విశ్లేయాః జాఙ్గలా మృగాః” (చ. సూ. అ. ౨౭. శ్లో. ౪౫, ౪౬) అని నిర్దేశింపబడిన
పదునేడుజాంగలమృగములను వేరువేరుగ జేర్చుచు ప్రత్యేకముగ గల్పింపబడిన యోగ
ములు పదునేడు (17) అగును.

“లావో వస్త్రీకత్నైవ.....వారటాశ్చేతి విష్కిరాః” అను విష్కిరశాతి
పక్షులలో మయూర కుక్కుటములను మాత్రము వదలి తక్కిన పందొమ్మిదిపక్షులమాంస
ములను వేరువేరుగజేర్చి సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రులు పందొమ్మిది (19) యగును. మయూర
కుక్కుటములు వైయోగమున వైశేష్యబడినవిగాన వానిని రెంటిని వదలి తక్కిన పందొమ్మిది

గ్రహింపనగును. “సృమరః చమరః ఖడ్గో.....అనూపాః మృగాః సర్పేరురుక్షభాః” (చ. సూ. అ. ౨౭. శ్లో. ౩౯.) అని నిర్దేశింపబడిన ఆనూపమృగజంతువుల తొమ్మిదిటిచే వేరువేరుగ సిద్ధముచేయబడిన వస్తులు తొమ్మిది (9) యగును. “శ్వేతః శ్యామః చిత్ర పృష్ఠః.....ఇతి భూమిశయాః స్పృతాః” (చ. సూ. అ. ౨౭. శ్లో. ౩౭, ౩౮.) అని నిర్దేశింపబడిన విలేశయజంతువులచే వేరువేరుగ సిద్ధము చేయబడిన వస్త్రయోగములు ఐదునాలుగు (14) యగును. ఇవియన్నియు చేరి అతిదేశరూపముగ నిర్దేశింపబడిన వస్త్ర యోగములు (59) యేబదితొమ్మిది.

❧ { (21) మాధుతైలికవస్త్రయోగములు. అందు మధుఘృతాది } ❧
యాపనవస్త్రయోగము.

మూ. మధుఘృతద్విప్రసృతః తులోష్ఠ్య్ఞేదకః, శతపుష్పార్ధపలః
(హపుష్పార్ధపలః), సైన్ధవాద్ధాఽక్షయుక్తః వస్త్రీః, దీపనో
బృంహణో బలవర్ణకరో నిరుపద్రవో వృష్యతమో రసాయనః,
కృమికుష్ఠోదరాఽర్ధవగుల్మాఽరోఽబ్రధ్వస్త్రీహమేహహరః. ౧

వ్యా. తేనైయ ఘృతమును వేరువేరుగ నొక్కొక ప్రసృతమువంతున చేరి రెండు ప్రసృతములును, (నాల్గుపలములు), దీనికి సమభాగము వేడినీళ్లును ఒకటిగకూర్చి, అందు సదాపవిత్రులు ఆర్ధపలమును, సైంధవలవణమును ఆర్ధకర్షమును కూడ కలిపి సిద్ధముచేయ బడినవస్త్రీ అన్నిని దీపింపజేయును. శరీరమును బలియజేయును. బల-వర్ణముల కల్గించును. ఏవిధమైన యుపద్రవమును కల్గించదు. మిక్కిలి శుక్రమును వృద్ధిచేయును. రసాయన ముగ నుండును. మరియు కృమిరోగము, కుష్ఠము, మహోదరము, ఆర్ధవరోగము, గుల్మము, అరోఘిరోగము, బ్రధ్వరోగము, స్త్రీహరోగము అను నీవ్యాధులనన్నిటినీ హరించును. (ఇయ్యది యిరువదియొకటవ వస్త్రయోగము).

* (ఇచ్చట నీయోగమునకు పిమ్మట “ఘృతతైలేత్యాదితో ద్వావింశతితమః” అని వ్యాఖ్యానమున ప్రతీకమున్నది. అట్టి యిరువదిరెండవయోగము యే ప్రతియందును మూలమున కానరాదు. ఇది లోపించినచో యోగముల మొత్తములో నొకటి తగ్గుచున్నది.

❧ (22) మధుఘృతాదియాపనవస్త్రయోగము రెండవవిధము. ❧

మూ. తద్వన్మధుఘృతాభ్యాం పయస్త్రులోఽవస్త్రీః పూర్వకల్నైన బల

వర్ణకరో వృష్యతమో నిరుపద్రవో వస్త్రమేద్రపాకపరికర్తికా
మూత్రకృచ్ఛ్రపిత్తవ్యాధిహరః, రసాయనశ్చ. ౫౨

వ్యా. తేనెను ఘృతమును సమభాగములుగను ఈరెంటికిని సమభాగముగ ఆవు
పాలను కూర్చి, అందు వైయోగమున జెప్పబడినరీతిగ నదాపనిత్తులు ఆర్థపలంబును, ఆర్థ
కర్షము నైంధవలవణమును కూడ కల్కముజేసి కలిపి సిద్ధముచేయబడిన వస్త్ర బలవర్ణకరం
బును మిక్కిలి వృష్యంబును, రసాయనంబును, నిరుపద్రవంబును, వస్త్రయందును మేధ్రము
నందును కల్గినపుండు నార్పునదియు, పరికర్తిక, మూత్రకృచ్ఛ్రములను, పిత్తరోగములను
హరించునదియు నగును. (ఇయ్యది యిరువదిరెండవ వస్త్రయోగము.)

❧ (23) మధుఘృతయాపనవస్త్రయోగము మూడవవిధము. ❧

మూ. తద్వన్మధుఘృతాభ్యాం మాంసరసతుల్యో, ముస్తాక్షయుక్తః
పూర్వవద్వస్త్రీః వాతబలాస-పాదహర్ష - గుల్మ - త్రికోరుజానూరు
నికుఞ్చనవస్త్రీవృషణమేద్రత్రికపుష్కళూలహరః. ౫౩

వ్యా. వైజెప్పినరీతిగ మధుఘృతములకు సమముగ మాంసరసమును గూర్చి, అందు
కర్షపరిమితముగ తుంగగడ్డలకల్కమును కలిపి వైజెప్పినరీతిగ నైంధవలవణమును చేర్చి
వస్త్రీచేయునది. దీనివలన వాతబలాసంబును, పాదహర్షంబును హరించును. మరియు
గుల్మము, త్రికము, మోకాళ్లు, తొడలు ఇవి ముడుంచుకొనవ్యాధియు, వస్త్రయందును,
వృషణములయందును, మేధ్రమునందును, త్రికసంధియందును, పీపునందును సంభవించు
కూలనోష్ఠి యుపశమించును. (ఇయ్యది యిరువదిమూడవ వస్త్రయోగము)

❧ (24) సురాసౌవీరకాది యాపనవస్త్రయోగము. ❧

మూ. సురాసౌవీరకకులుత్థమాంసరసమధుఘృతతైలసప్తప్రసృతో ముస్త
శతాహ్వోకల్మితః సలవణో వస్త్రీః సర్వవాతరోగహరః. ౫౪

వ్యా. సురామద్యము, సౌవీరకము, ఉలవలకషాయము, మాంసరసము, నెయ్యి, తేనె,
తైలము, వీనిని ప్రత్యేకము ఒక్కొక్క ప్రసృతమువంటున నేడుప్రసృతముల (పడునాల్గు
పలములు) నొకటిగ గూర్చి, అందు తుంగగడ్డలను నదాపనిత్తులను కల్కముచేసి కలిపి.
నైంధవలవణమును కూడకలిపి సిద్ధముచేయబడిన వస్త్రీవాతరోగముల నన్నిటిని హరించును.
(ఇయ్యది యిరువదినాల్గవ వస్త్రయోగము.)

— (25) ద్విపంచమూలాది యావనప స్తియోగము. —

మూ. ద్వికృష్ణమూల - త్రిఫలాబిల్వమదనఫలకపాయో, గోమూత్ర
సిద్ధః కుటజమదనఫలముస్తపాతాకల్కితః, సైన్ధవయావశూక
క్షౌద్రతైలయుక్తః వస్త్రీః; శ్లేష్మవ్యాధివస్త్రాటోపవాతశుక్ర
సంజ - పాణ్డూరో గాఽజీర్ణ విసూచికాఽలసకేషు దేయ ఇతి. ౫౫

వ్యా. మహా-ప్రాస్వపంచమూలములు రెండును, త్రిఫలములు, బిల్వవేరు, మ్రంగ
కాయలు వీనిని సమభాగములుగ గోమూత్రమున జేర్చి క్వాథపరిభాషానుసారముగ
కషాయము కాచి (వడగట్టి), అందు—కొడిసెపాలవిత్తులు, మ్రంగకాయలు, తుంగ
గడ్డలు, చిరుబొద్ది వీనిని కల్కముచేసి కలిపి నైంధవలవణమును, యవక్షారమును, తేనెను,
నూనెనుచేర్చి వస్త్రీని సిద్ధముచేయునది. ఇది కఫవ్యాధులను, వస్త్రీయందుకల్గి ఉబ్బర
మును, అపానవాత శుక్రబంధమును, పాండురోగమును, అజీర్ణములను, విషాచిక-అల
సకములను హరించును. (ఇయ్యది యిరువదియైదవ వస్త్రీయోగము.) వైశేష్యబడిన
యోగము లైదిటియందును, మధుత్తైలము ప్రధానములుగ నుండుటవలన మధుత్తైలికవస్తు
లనియు చెప్పబడును.

— { (26) శతావర్యాదితైలసిద్ధ అనువాసనరూప యావనావస్తులు } —
మూడు. అందు మొదటియోగము.

మూ. అత ఙ్గర్థం వృష్యతమాన్ నేహా వత్సామః—

శతావరీ-గుడూచీక్షు-విదార్యామలక ద్రాక్ష-ఖర్జూరాణాం
యస్త్రపీడితానాం రసప్రస్థం పృథగేకైకం తద్వత్ ఘృత-తైల-
గోమహిష్యజాక్షీరాణాం ద్వా ద్వా దద్యాత్; జీవక-ర్షభక-
మేదా-మహామేదా - త్వక్ క్షీరీ - శృణ్గాటక-మధూలికా-మధుక-
ఉచ్చటా - విప్పలీ-పుష్కరబీజ-నీలోత్పల - కదమ్బపుష్ప-పుణ్డరీక
కేసరకల్మాశ్, పృషతతరక్షుమాంస - కుక్కుటచటకచకోర-
మత్తాక్ష - బర్హి-జీవజ్జీవ-కులిజ - హంసాణ్డరస - వసామజ్జాదేశ్వ
ప్రస్థం దత్వా సాధయేత్.

బ్రహ్మహూష-శఙ్ఖ-పటహాభేరీనినాదైః సిద్ధం సితచ్ఛత్రకృతచ్ఛా
యం, గజస్కన్ధమారోపయేత్ భగవన్తం వృషధ్వజమభిపూజ్య;

తం స్నేహం త్రిభాగమాక్షికం, మజ్జభాఽఽశీస్తుతి దేవతార్చనైః వస్తింగమయేత్.

నృణాం స్త్రీవిహారిణాం, నష్టరేతసాం, క్షతక్షీణ విషమజ్వరాంతానాం, వ్యాపన్నయోనీనాం వధ్వానాం, రక్తగుల్మినీనాం, మృతాఽపత్యానాం అనార్తవానాం చ స్త్రీణాం, క్షీణమాంసరుధిరాణాం, పథ్యతమం రసాయనముత్తమం వలీపలితనాశనం విద్యాత్.

౫౬

వ్యా. పిమ్మట మిక్కిలివృష్యములగు అనువాసనవస్తుల కుపయోగింపదగు స్నేహవస్తులును చెప్పబడును:—పిల్లిపిదరగడ్డలు, తిప్పతీగె, చెరకు, నేలగుమ్మడి, ఉసిరికకాయలు, ద్రాక్షపండ్లు, ఖర్జూరపుపండ్లు వీనిని ప్రత్యేకముగ యంత్రములచే (గానుగ మొదలగుసాధనములచే) రసములదీసి యారసములను నొక్కొక్కటి ఒక్కొక్కప్రస్థము వంతునను; అత్తైరంగుననే నెయ్యి, నూనె, ఆవులయొక్కయు, గేదెలయొక్కయు, మేకలయొక్కయు పాలను; వేరువేరుగ రెండేసిప్రస్థములవంతున చేర్చునది. మరియు నందు జీవకము, ఋసుభకము, మేద, మహామేద, తపక్షిరి (వెదురుప్పు), నవ్వుదుంప, (నిమ్మటము), చాగ, అతిసుధరము, గుండ్రముగనుండు తుంగగడ్డలు, పిచ్చుళ్లు, పుష్కరబీజములు (మెట్టదామరవీత్తులు), నల్లకలువపువ్వులు, కడిమిపువ్వులు, తెల్లదామరపువ్వుల కేసరములు వీనినన్నిటిని సమభాగముగ కల్పముచేసి తైలమునకు నాల్గవవంతున కలిపి, పొడలయిట్టి, సివంగి వీనియొక్కమాంసమును, కొడి, ఊరపిచ్చుక, చక్కెరపుపక్షి, కొవ్వెల, నెమలి, జీవజ్ఞోవకము (వన్నెలపులుగు), కులింగము (పిచ్చుకజాతిలో చేరినపక్షివిశేషము), హంసము అను నీపక్షులయొక్క గ్రద్దలనిరసమును; వనసు; మజ్జ మున్నగువానిని యొకప్రస్థపరిమితముగను చేర్చి వీనినన్నిటి నొకభాండమున నునిచి తైలమును పక్వము చేయునది.

పక్వమైన యాస్నేహము వేదఘోషము, శంఖధ్వని, పటహము, భేరి మొదలగు వాద్యఘోషములతో, తెల్లనిగొడుగునీడతో కూడినయేనుగుమూపువై నునిచి, భగవంతుడగు నీశ్వరుని పూజించునది. అట్టిస్నేహమును కూడవంతు లేనెను కలిపి మంగళాశీర్వచనములు, దేవతాస్తుతి, దేవపూజలు మున్నగుమంగళముల కావించి విధ్యైక్తప్రకారము వస్తిని ప్రయోగించునది.

ఈయనువాసనవస్తి అధికముగ స్త్రీసంచారము చేయువారికిని, శుక్రనష్టమైనవారికిని, ఉర్రుతముచేతను, ధాతుక్షయముచేతను, విషమజ్వరములచేతను పీడింపబడిన

వారికిని; మిక్కిలి హితమైయుండును. మరియు యోనివ్యాపత్తులచే పీడితులను, వంధ్యులును, రక్తగుల్మరోగపీడితులను, కలిగినసంతానము నశించువారును, అర్తపములేనివారును నగుస్త్రీలకును; రక్తమాంసములు తీచించినవారికిని మిక్కిలి హితమైయుండును. రసాయనములలో నియ్యది మిగుల శ్రేష్ఠమై వలీపలితములను నశింపజేయ కల్గియుండును. (ఇయ్యది ఇరువదియారవ వ స్తియోగము.) ఇచ్చట వేదఘోషాదులు ఔషధముయొక్క పీర్వమును రాక్షసు లపహరింపకుండుటకై శాంతికరముగ చేయబడినదియని యెరుంగునది.

— (27) బలాదితైలసిద్ధయాపనా (అనువాసన) వ స్తియోగము. —

మూ. బలాగోతురక-రాన్నాఽశ్వగన్ధా-శతావరీ-సహచరాణాం శతం శతమాపాఢ్య, జలద్రోణశతే ప్రసాధ్యం; తస్మిన్ జలద్రోణావ శేషే రసే వస్త్రపూతే విదార్యామలకస్వరసయోః, బస్త-మహిష-వరాహ - వృషకుక్కుటబర్హిహంసకారణ్ణవసారసాణ్ణరసానాం, ఘృతతైలయోశ్చ ఏకైకం ప్రస్థం, అష్టౌ ప్రస్థౌ తీరస్య దత్త్వా; చందన-మధుక-మధూలికా-త్వక్ తీరీ-చిన-మృణాళ-నీలో త్వల-ఘటోలాత్క గుప్తాఽన్నపాకి - తాలమస్తక-ఖర్జూర - మృద్వి కాతామలకీ-కణ్ణకారీ-జీవక-ఋషభక - తుద్ర సహ-మహాసహ - శతావరీ-మేదా-పిప్పలీ-ప్రీ బేర - త్వక్పత్ర-కల్మాంశ్చ దత్త్వా సాధయేత్. బ్రహ్మఘోషాదినా విధినా తత్పిద్ధం వ స్తిం దద్యాత్. తేన స్త్రీశతం గచ్ఛేత్ న చాత్రాస్తే విహారాహరయన్త్రణా కాచిత్. ఏష వృషో బల్యో బృంహణ ఆయుష్యో వలీపలి తనుత్ క్షతక్షీణసప్తశుక్రవిషమజ్వరాంతానాం వ్యాపన్నయో నీనాం చ ఽధ్యతమః.

౫౭

వ్యా. చిట్టామట్టి, పల్లెరు, నన్నరాప్తము, పెన్నేరుగడ్డ, పిల్లిపీచరగడ్డ, పచ్చ పువ్వుల ములుగోరింట ఇవి వేరువేరుగ నూరేసిపలములవంతున చేర్చునది. ఈక్వాఢ్య ములను నలుగగొట్టి నూరు ద్రోణములు జలమున వైచి క్వాఢపరిభాషానుసారముగ ద్రోణ పరిమితముగ మిగులునట్లు కషాయము కాచునది. సిద్ధమయిన యాకషాయమును పడకట్టి, అందు గుమ్మడి, ఉసిరికకాయలు ఈరెంటియొక్క స్వరసములను పొట్టేలు, యెనుబోతు, ఘది, వృషభము అను నీజంతువుల మాంసరసమును; కోడి, నెమలి, హంస, పెన్నెడ

పులుగు, సారసపువడి అను నీపక్షుల గ్రుడ్డరసమును; ప్రత్యేక మొక్కప్రకృతి పరిమితంబుగను; ఘృత-తైలంబులు వేరువేరుగ నొక్కొక్కప్రకృతియు; అపుపాలు యెనిమిది ప్రకృతియును చేర్చి; అందు చందనము, అతిమధురము, చాగ, తపక్షిరి, తామరకాడలు, తామరదుంపలు, నల్లకలువలు, చేదుపొట్ట, దూలగోవిల, అన్నపాకి (నల్లపువ్వులగోరింట), తాటిచెట్టుకొననుండుపువ్వు, భిరూరపుపండు, ద్రాక్షపండు, నేలయుసిరిక, వాకుడు, జీవకము, ఋషభకము, తుద్రసహ, మహాసహ (ఈరెండును గణికలూభేదము), పిల్లిపీచర, మేద, పిప్పిళ్లు, కురువేరు, దాల్చినచెక్క అను నీద్రవ్యముల నన్నిటిని కల్గము చేసి తైలమునకు నాల్గవవంతు చేర్చునది. వైశిష్ట్యనర్తకములను, ఘృతతైలములను, కల్గమును, నొకటిగ గూర్చి తైలపాకవిధి ప్రకారము తైలమును సిద్ధముచేయునది.

సిద్ధమయిన యీతైలము వైశిష్ట్యన వేదఘోషాదులచే మంగళమాచరించి యేనుగువై నిడి వైశిష్ట్యనీతిగనే యనువాసనవ స్తిని చేయనగును. ఈవ స్తివలన నూరుగురు స్త్రీలతో రమించుకొని కల్గును. దీనిని సేవించునపుడు నాహారవిహారములకు సంబంధించిన నిబంధనము లేకముగూడ లేదు. మరియు నియ్యది వృష్యమగును. శరీరమును బలియ జేయును. దీర్ఘాయుష్యము నొనంగును. వలీపలితముల బోనడచును. తుతక్షీణులకును, శుక్రసప్తమయిన వారికిని, విషమజ్వరపీడితులకును, యోనివ్యాపత్తుచే బాధింపబడిన స్త్రీలకును నియ్యది మిక్కిలి హితకరము లైయుండును. (ఇయ్యది ఇరువదియేడవ వ స్తి యగును.)

— (28) సహచరాదితైలసిద్ధయాపనాఅనువాసనవ స్తియోగము. —

మూ. సహచరపలశతం ఉడకద్రోణచతుష్టయే పక్త్వా, ద్రోణశేషే రసే పూతే, విదారితురసప్రస్థాభ్యాం, అష్టగుణక్షీరం, ఘృతతైల ప్రస్థం, బలామధుకమధూకచన్దనమధూలికాసారిబామేదామహామేదాకాకోలీ క్షీరకాకోలీపయస్యాఽగురుమంజిష్ఠావ్యాఘ్రనఖ శటీసహచరసహస్రవీర్యావరాజ్జలోధ్రాణాం అక్షమాత్రైః ద్విగుణశర్కరైః కలైః సాధయేత్ బ్రహ్మఘోషాదినా విధినా. తత్సిద్ధం వస్తిం దద్యాత్, ఏష సర్వరోగహరో, రసాయనో లలితానాం శ్రేష్ఠః అంతః పురచారిణీనాం, తుతక్షయవాతపిత్త వేదనాశ్వాసకాసహరః, త్రిభాగమక్షిరోఽకాలవలీపలితమత్ వర్ణరూపబలమాంసశుక్రవర్ధనః.

౧౩

వ్యా. పచ్చగోరింటను నూరుపలములు చేర్చి నలుగగొట్టి నాల్గద్రోణములు జలమునచేర్చి ద్రోణమాత్రము మిగులునట్లు క్వాఙ్ముచేయునది. ఆకషాయమును వడగట్టి, అందు నేలగువ్వుడిరసమును ఒకప్రస్థమును, చెరకురసము ఒకప్రస్థమును, ఘృతతైలములను ఒకప్రస్థమును, ఘృతతైలముల కెనిమిదింతలు (యెనిమిదిప్రస్థములు) అవుపాలను చేర్చునది. మరియు చిట్టాముట్టి, అతిమధురము, ఇప్పపువ్వులు, చందనము, చాగపట్ట, నుగంధపాల, మేద, మహామేద, కాళోలి, క్షీరకాళోలి, మయదాల, అగరు, మంజిష్ఠి, పులిగోరుచెట్టుపేరు, కచోరములు, పచ్చగోరింట, గఱిక, దాల్చినచెక్క, లొద్దుగుచట్ట పినిని పేరుపేరుగ నొక్కొక్కకర్షమువంతునను; పినికన్నిటికిని ద్విగుణముగ చక్కెరను చేర్చి కల్కము చేసి, ఈకల్కమును వైజెప్పినతైలమునకు నాల్గవంతుచేర్చి ద్రవ-తైల-కల్కముల నన్నిటి నొకటిగ చేర్చి వేదఘోషాదివిధిప్రకారము తైలపాకవిధిగ వక్ష్వముచేసి వస్తినిచేయునది.

ఈవస్తి రోగముల నన్నిటిని హరించును. రసాయన మగును. అంతఃపురమున నుండు సుందరవత్సలైన స్త్రీలకు మిగుల శ్రేష్ఠమయినది. మరియు ఉరశ్శతము, క్షయము, వాతశ్లితములచే కల్గినవేదనలు, క్వాఙ్ముకానములు అను నీవ్యాధుల హరించును. మరియు నీసేహమున మూడవవంతు లేనెను కలిపి వస్తి చేసినయెడ సకాలమున సంభవించు వలీపలితములనుమాన్చి, శరీరమునకు వర్ణమును, రూపమును, బలమును కల్పించి, శుక్రమును వృద్ధిచేయును. (ఇయ్యది ఇరువదియెనిమిదవ వస్తి యోగము.)

వైస ఒక్కొక్కయోగమువంతున కనుపరచబడినయోగములు విషయసంగ్రహమున “విశ్వానత్రంశత్” అని పరిగణనము చేయబడినది యిరువదితొమ్మిది. అందు ఇరువది యొకటవయోగమునకు పిమ్మట నొకయోగము మూలమున కానరాకుండుటచే నొకటి తగ్గి యిరువదియెనిమిదియోగములే సంఖ్య యేర్పడినది. ఈయోగములను వైజెప్పబడిన అతిచేళిక (అతిదేశరూపముగ నిర్దేశింపబడిన) యోగములను కలిసి యాపనవస్తియోగములు రెండువందల పదునారు (216) అగును.

శతపాక-సహస్రపాకవస్తివిధానము. ౧౯

మూ. ఇత్యేతే రసాయనాః స్నేహవస్తయః సతి విభవే శతపాకాః
సహస్రపాకా వా కార్యాః, వీర్యబలాధానార్థమితి. ౧౯

వ్యా. ఇతైరంగున వైజెప్పబడిన అనువాసనవస్తి కుపయోగింపదగినవస్తయ మూడును మిక్కిలి వైభవముగ మహారాజులు మున్నగువారు నూరుమారులైనను, వేయిమారులైనను పాకముచేసి నుపయోగించినచో అట్టితైలములు వీర్యబలాధిక్యములు కల్గి ఉత్తమమయిన రసాయనము లగును.

ఇచ్చట శతపాకములన స్నేహమునకు నూరింతలు ద్రవములు చేర్చియు, సహస్ర పాకమన స్నేహమునకు వేయింతలు ద్రవములుచేర్చి తైలముమాత్రము మిగులు నట్లు కాచబడినది యనియు కొందరు చెప్పెదరు.

— యావనావస్థి సామాన్యగుణములు. ౨౯ —

భవన్తి చాత్రః—

మూ. ఇత్యేతే వస్త్రయః స్నేహశ్చోక్తాః యావనసంజ్ఞితాః,
స్వస్థానామాతురాణాం చ వృద్ధానాం చావిరోధినః. ౬౦
అతివ్యవాయశీలానాం శుక్రమాంసబలప్రదాః,
సర్వరోగప్రశమనాః సర్వేష్వృతుషు యాగికాః. ౬౧
నారీణామప్రజాతానాం నరాణాం చాప్యవత్ప్రదాః,
ఉభయార్థకరాః దృష్టాః స్నేహవస్థినిరూపాయోః. ౬౨

పాశ్య. ఇత్యేతనిగున ప్రైసిచెప్పబడిన నిరూపవస్త్రులను, స్నేహవస్త్రులు (అనువాసన వస్త్రులు)ను యావనావస్థులని చెప్పబడును. (గీర్ణకాలము ఆయువును వృద్ధినందించునని యన్వర్థవంజ్ఞః తే వ్యవహారంపలుడునని భావము). ప్యాగులలేక స్వస్థత నుండువారలకును, రోగిగఁబడిరివాని, వృద్ధులగును వివిధమైన చెరువును కల్గించవు. అధికముగ స్త్రీసంభోగము చేయువ్యభావము కలవారికి శుక్రమును, శరీరమున హంసమును వృద్ధినందించి, బలమును కల్గించును. పలుకారంగులైన రోగముల నన్నిటిని శమింపజేయునోవును. శిశిరాది ఋతువు లన్నిటియుండును (తక్కినవస్త్రులవలె కాలనియమములేక) ఉపయోగించవలసినవి యగును. సంభోగిగల్గిన స్త్రీలగును పునఃపులగును (వారికింగల శుక్రాస్త్రవరూపమైన బీజమునకు సంబంధించి సంతాననిరోధకమైన బీజమునుతోలగింది) సర్వగతానమును కల్గించును. ఇంతియ గాక స్నేహవస్త్రుల గల్గు స్నేహవరూపకార్యమును, శోధనవస్త్రులచే (నిరూపవస్త్రుల) గల్గు సంభోధనరూపకార్యమును కూడ చేయినోవును. (ఇవి యావనవస్త్రులకు సామాన్యముగ జేప్పబడినగుణములు. ఇవిగాక ఆయావస్థికి ప్రత్యేకముగ నిర్దేశింపబడిన విశేషకృత్యముల మీద వియర్థిలగునని యాచార్యుల యభిప్రాయము.)

— యావనావస్థి ప్రయోగమున వివర్ణింపవలసినవి. —

మూ. ప్యాగ్యయామో హృగ్గుసం మద్యం మధూని శిశిరామ్బు చ,
సమోజ్జ్వలం రథరశోభః పస్త్యష్ట్యేతన్న గర్హితమ్. ౬౩

పాశ్య. ప్యాగ్యయామము, స్త్రీసంభోగము, మద్య-మధుసానము, చల్లనీజలము, అధికముగ ఘోరించుట, రథనిజుడిగొడులపై నెఱచిన శిలమునకు కలత గల్గించుట, ఇవి యన్నియు ప్రైసిచెప్పబడిన యావనవస్త్రుల ప్రయోగించవలసినవి బోత్తుగ నడుపదగును.

—ॐ యాపనావస్తియోగముల వివరణము. ॐ—

తత్ర శ్లోకాః—

మూ. శిఖిగోనర్దహంసాదైః దక్షవద్వస్తయస్తయః,

వింశతిర్విష్కిరైః త్రింశత్ప్రీతుదైః, ప్రసహార్నవ. ౬౪

వింశతిశ్చ తథా సప్తవింశతిశ్చాఽమ్బుచారిభిః,

నవ మత్స్యదిభిశ్చైవ, శిఖకల్పేన వస్తయః. ౬౫

దశ కర్కటకాద్యైశ్చ కూర్మకల్పేన వస్తయః,

మృగైస్సప్తదశ, ఏకోనవింశతిర్విష్కిరైః, నవ. ౬౬

ఆనూపైః దక్షశిఖవత్, భూశయైశ్చ చతుర్దశ,

ఏకోనత్రింశదిత్యేతే సహస్నేహైః సమాసతః. ౬౭

ప్రోక్తాః విస్తరశో భిన్నాః ద్వే శతే షోడశోత్తరే,

ఏతే మాఘికసంయుక్తాః కుర్వన్త్యతివృషం నరమ్. ౬౮

నాఽతియోగం నవాఽయోగం స్తస్మింతాస్తే చ కుర్వతే,

వ్యా. నెమలి, గోనర్దము (కంకజాలిలో చేరిన పక్షివిశేషము) హంసము అను
నీపక్షుల మాటియొక్క గుడ్డచే కుక్కుటాండకల్పప్రకారము సిద్ధముచేయబడిన వస్తులు
మూడు (3) శిఖిమాంసకల్పము ననుసరించి విష్కిరజాలిపక్షులచే గల్పింపబడిన వస్తులు
ఇరువది (20) ప్రతుదజాలిలో చేరినపక్షులచే శిఖకల్పప్రకారము కల్పింపబడిన వస్తులు
ముప్పది (30) ప్రసహములచే శిఖకల్పప్రకారము కల్పింపబడినవస్తులు ఇరువదితొమ్మిది.
(29) అంబుచరములచే శిఖకల్పప్రకారము గల్పింపబడిన వస్తులు ఇరువదియేడు (27)
మత్స్యములచే శిఖకల్పానుసారముగ కల్పింపబడినవస్తులు తొమ్మిది (9) ప్రైశేష్పబడిన
విష్కిరాదిగణము లైదిటిచే శిఖకల్పప్రకారము వేరువేరుగ గల్పింపబడినవస్తులు
మొత్తము నూటపదునైదు (115.)

కూర్మకల్పము ననుసరించి కర్కటకాదుల పదిటిచే గల్పింపబడిన వస్తులు
పది (10).

కుక్కుటమయూరకల్పముల ననుసరించి జాంగలమృగములచే సిద్ధముచేయబడిన
వస్తులు పదునేడు (17). అదేకల్పమున విష్కిరములచే సిద్ధముచేయబడిన వస్తులు పం
దొమ్మిది (19). ఆనూపమృగములచే సిద్ధముచేయబడిన వస్తులు తొమ్మిది (9). భూశయ
(దితేశయముల)చే సిద్ధముచేయబడినవస్తులు పదునాలుగు (14). ఈమృగాది నాల్గణ
ములచే వేరువేరుగ కోడి, మయూరములకు చెప్పినకల్పప్రకారము సిద్ధముచేయబడిన
వస్తులమొత్తము యేబదితొమ్మిది. (59).

ఇవిగాక “ముస్తాశీరబలా” అని యుపక్రమించి ఒక్కొక్కవ స్తియోగమువంతున చెప్పబడిన నిరూపణ స్తియోగములును “అత ఊర్ధ్వం వృష్ట్యాక్ స్నేహాక్ వత్స్యామః” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన మూడుస్నేహములచే వేరువేరు సిద్ధముచేయబడిన అనువాసనవస్తులు మూడును చేరి ఇరువదితొమ్మిది వ స్తియోగములు. (29). వైశేష్యబడిన వ స్తియోగములన్నియు చేరి రెండువందల పదునారు (216). వ స్తియోగములు యాపనవస్తులని పేర్కొనబడినవి యాయధ్యాయమున వివరింపబడినవి.

మరియు సీయాపనవ స్తియోగములయందు తేనెను యుక్తానుసారముగ చేర్చి ఆయోగాతియోగములులేక స్తంభించి శుక్రమును మిక్కిలి వృద్ధిచేసి సంభోగశక్తి నధికముగ కల్గించును. ఈయాపనవస్తులు ఆయోగ-అతియోగవ్యావత్తుల గల్గింపవు.

* (ఇచ్చట వైశేష్యబడిన యాపనవస్తులమొత్తముసంఖ్యలూ, క్రమసంఖ్యలూ చేరిన ఇరువదిరెండవవ స్తియోగము గ్రంథపాతముచే లోపించుటవలన ఒక్కయోగము మాత్రము మొత్తముమీద తగ్గి రెండువందలపదునైదే యేర్పడును.)

—ॐ యాపనావ స్తి బైటవెడలకున్న చేయడగినవిధానము. ౨౯—

మూ. మృదుత్వాన్న నివర్తన్తే యస్య త్వేతే ప్రయోజితాః.

౬౯

సమూత్రైః వ స్తిభిః తీక్ష్ణైః ఆస్థాప్యః క్షీప్రమేవ సః,

వ్యా. వైశేష్యబడిన యాపనవస్తులను ప్రయోగించినపుడు అట్టివస్త్రావధము మృదువగుటచే బయలువెడలకున్నయెడ గోమూత్రముకూడిన తీక్ష్ణవీర్యములయిన నిరూపణ వస్తుల ప్రయోగించి, వెంటనే బయలువెడలించవలయును.

—ॐ యాపనావస్త్యతిసేవనముచే గల్గునుపద్రవములు. ౩౦—

మూ. శోఘాగ్నినాశ పాణ్డుత్వశూలార్యః పరికర్తికాః.

2౦

స్యుః జ్వరశ్చాతిసారశ్చ యాపనాత్యర్థనేవనాత్,

వ్యా. యాపనావస్తులను అధికముగ ప్రయోగించుటవలన శోఘ, అగ్నిమాంద్యము, పాండురోగము, శూల, ఆర్శోరోగము, పరికర్తిక అను నీవ్యావత్తులు అతియోగమునంజేసి సంభవించును.

—ॐ అతిసేవనోపద్రవముల చికిత్స. ౩౧—

మూ. అరిష్టక్షీరశీఘావ్యాధ్యాః తత్రేష్టా దీపనీ క్రియా.

2౧

యుక్త్యా తస్మాన్నిషేవేత యాపనాన్న ప్రసజ్గతః,

వ్యా. వైశేష్యబడిన అతియోగముచే సంభవించిన వ్యావత్తులయందు అరిష్టములు, క్షీరము, శీఘమద్యము వీనిని నుపయోగించుటయు; అగ్నిని దీపింపజేయుచికిత్స జేయుటయు యుక్తముగా నుండును. అతియోగముచే వైశేష్యబడిన యుపద్రవములు తప్పక

సంభవించునుగాన యాపనాపక్షులను విశేషముగ ప్రయోగింపక యుక్తియుక్తముగ నుపయోగించుట ముఖ్యకర్తవ్యము.

—ॐ అధ్యాయోక్తవిషయసంగ్రహము. ॐ—

మూ. ఇత్యుచ్చైర్భాష్యపూర్వాణాం వ్యాపదః సచికిత్సితాః. 2౨
విస్తరేణ పృథక్ ప్రోక్తాః తేభ్యో రక్షేన్నరం సదా,

వ్యా. ఈయధ్యాయమున ఉచ్చైర్భాష్యము మున్నగువానిచే గల్గువ్యాపత్తులును, వానిచికిత్సలును, వేరువేరుగ విస్తరించి చెప్పబడినవి. అట్టివ్యాపత్తుల కెడమియ్యక మనుజుని (రోగిని) వైద్యుడు మిక్కిలి జాగరూకుడై యెల్లప్పుడును కాపాడవలయును.

—ॐ సిద్ధిస్థానపదనిర్వచనము. ॐ—

మూ. కర్తృణాం వమనాదీనామసమ్యక్కరణాపదామ్. 23
యత్రోక్తం సాధనం స్థానే సిద్ధిస్థానం తదుచ్యతే,

వ్యా. వమన-విశేచన-నిరూప-అనువాసన-నన్యకర్తలను పంచకర్తలను విధ్యుక్త ప్రకారము విరుద్ధముగ నాచరించినచో దానివలన సంభవించినవ్యాపత్తులకు సాధన భూతములయిన చికిత్సావిధానములు యేస్థానమున చెప్పబడునో ఆయ్యది సిద్ధిస్థానమని పేర్కొనబడును. (వమనాదివ్యాపత్తులకు ప్రతీకారము చెల్పినది సిద్ధిస్థానమని సిద్ధిస్థానశబ్దఫలితార్థము). ఇచ్చట వమనాద్యోపధయోగకల్పనవిధానము మున్నగువిషయములు పంచకర్తలకు అనుబంధముగ జెప్పబడినవని యెరుంగునది.

—ॐ తంత్రోపసంహారము. ॐ—

మూ. ఇత్యధ్యాయశతం వింశం ఆత్రేయమునివాఙ్మయమ్. 2౪
హితార్థం ప్రాణినాం ప్రోక్తం అగ్నివేశేన ధీమతా,

వ్యా. ఇతైరంగున ఋషివర్యుడగు నాత్రేయునిచే నూటయిరువదియధ్యాయముల పరిమితమైన ఈతంత్రము పూర్తిగ చెప్పబడినది. అట్టినాత్రేయనివాఙ్మయమును ననుకరించి మిక్కిలి బుద్ధిమంతుడగు నగ్నివేశునిచేత లోకమునకు హితార్థమై చెప్పబడెను.

—ॐ ఈతంత్రపఠనమున గల్గుఫలము. ॐ—

మూ దీర్ఘమాయుః, యశః, స్వాస్థ్యం త్రివర్గం (ప్రజ్ఞామారోగ్యం) చాపి పుష్కలమ్. 2౫

సిద్ధిం చాను త్తమాం లోకే ప్రాప్నోతి విధినా షతకా,

వ్యా. అట్టియాతంత్రమును రోగభిషగ్జితీయాధ్యాయమున చెప్పబడినవిధి ననుసరించి పఠించినమనుజుడు దీర్ఘకాలము ఆయుష్యమును, లోకమున, అప్రతిహతమైన

కీర్తిని ఆరోగ్యరూపమైన స్వస్థతను ప్రకర్షమైనజ్ఞానమును, ధర్మ-అర్థ-కామరూపములైన త్రివర్గమును యెన్నటికిని నాశరహితమై పరమపురుషార్థరూపమయిన మోక్షమును పొందగలడు.

ఈశాస్త్రము విద్యుక్తప్రకారము నియమముతో పఠించి ఇందు చెప్పబడినవిధుల ననుష్ఠించినచో అట్టివృత్తముచే గల్గిన యపూర్వమువలనకూడ మరుజ్ఞానము వైశిష్ట్యవంతమగు కల్లునని యభిప్రాయము.

❧ ప్రతిసంస్కర్తకర్తవ్యము, చరక-దృఢబుప్రతిసంస్కారవిభాగము. ❧

మూ. నిస్తారయతి లేశోక్తం సంక్షీపత్యతివిస్తరమ్. ౭౬

సంస్కర్తా కురుతే తన్త్రం పురాణం చ పునర్నవం,
అతస్తస్తోత్రమమిదం చరకేణాతిబుద్ధినా. ౭౭

సంస్కృతం; తత్వసంపూర్ణం త్రిభాగో నోపలక్ష్యతే,
తచ్ఛంకరం భూతపతిం సంప్రసాద్య సమాపయత్. ౭౮

అఖణ్డార్థం దృఢబలో జాతః పఞ్చనదే పురే (రా),
కృత్వా బహుభ్యః తన్త్రేభ్యో విశేషోఽన్విసిలోచ్ఛయమ్. ౭౯

సప్తదశౌ షఢాధ్యాయసిద్ధికలైర్వపూరయత్,
ఇదమన్యూనశబ్దార్థం తన్త్రం దోషవివర్జితమ్. ౮౦

పట్రింశతా విచిత్రాభిః భూషితం తన్త్రయక్తిభిః,

వ్యా. ఒకగ్రంథమును సంస్కరించువాడు స్వల్పముగ చెప్పబడినవిషయమును (ఇతరులకు) చక్కగ తెలియుటకై నిస్తరింపజేయును. మిక్కిలి విస్తరించి చెప్పినవిషయమును సుఖముగ బోధపడుటకై, స్పష్టముగ సంగ్రహించి చెప్పను. అట్టివిస్తారసంగ్రహములచే తంత్రమును సంస్కరించి, మరల క్రొత్తదానినిగ జేయును. కావున తంత్రములలో నుత్తమమై యగ్నివేళకృతమైన ఈతంత్రము మిక్కిలి విశాలబుద్ధియగు చరకమహర్షిచే లేశోక్త అతివిస్తరదోషములు లేకుండునట్లు సంస్కరింపబడినది. (సంక్షేపముగనున్నచోట విస్తరించుటయు, అతివిస్తృతముగ నున్నచోట స్పష్టముగ సంగ్రహించి చెప్పటయు సంస్కర్తయొక్క కృత్యమని భావము.) అట్టిసంస్కారవిశేషముచేత సంస్కరించి యీతంత్రమును చరకమహర్షి చెప్పెను. ఇట్టిసంస్కారవిశేషమే స్థలాంతరమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“సంక్షేపోక్తం మతి హస్తం విస్తరోక్తం న గృహ్యతే సంక్షేపవిస్తరా హిత్యా సంస్కర్యాత్ శాస్త్రమితి”.

వైశిష్ట్యవదిన చరకసంస్కృతమైనతంత్రమున మూడవవంతు కానరాకుండెను. అట్టియొక పంచనదపురమున పుట్టిన దృఢబలుడు అను నాయుర్వేదతంత్రకుశలుడు చరక

మును కనుబడక లోపించిన గ్రంథశేషమును పూర్తిచేయదలంచి భూలేశుడను పరమేశ్వరుని పూజించి అట్టిశంకరుని యనుగ్రహమువడసి, సుశ్రుతము విదేహతంత్రము మొదలగు నార్షగ్రంథముల సహాయముచేసికొని అట్టితంత్రములయందలి విషయములను సీల ఉజ్జ్వల్యాపారముచే (పరిగయేరువిధముగ) నేర్పరచి గ్రంథలోపములేక పూర్తిగావించెను. అందు చికిత్సాస్థానమున పదునేడు అధ్యాయములను, కల్పసిద్ధిస్థానములను పూర్తిగను తాజేయు (సంస్కారవిశేషముచే) సంస్కరణమున క్రొత్తగ జేర్చి తంత్రము లోపించుకుండునట్లు పూర్తి గావించెను.

మరియు నీతంత్రము శబ్దార్థములు లోపింపక పునరుక్తాదితంత్రదోషములులేక వైజేష్ణుబడు విచిత్రార్థములతో కూడిన ముప్పదియారు తంత్రయుక్తులచే సమలంకృతమై యుండును. ఇచ్చట రోగభివృద్ధిరీయాధ్యాయమున “పునరుక్తం దుష్ప్రణీతం సూత్ర సంగ్రహమక్రమమ్” అని యుపక్రమించి చెప్పబడిన పదునాలుగుతంత్రదోషములను చూచునది. మరియు దృఢప్రతిసంస్కారమును గూర్చి చికిత్సాస్థానమునందు చివరభాగమున నిట్లు చెప్పబడినది:—“అస్మిన్ సప్తదశాధ్యాయాః కల్పసిద్ధియ్యం వివచ, నాసా ద్యప్తేఽగ్నివేశస్య తస్మై చరకసంస్కృతే తానేతాన్ కాపిలబలిః శేషాన్ దృఢబలోఽకరోత్ తన్త్రస్యాఽస్య మహార్థస్య పూరణార్థం యథాతథమ్” ఈశ్లోకములయర్థమే యిచ్చట తంత్రాంతమునందును దృఢబలునిచే మరల చెప్పబడినది. ఇచ్చట దృఢబల సంపూరితచికిత్సాస్థానమునందలి పదునేడధ్యాయముల వివరము చికిత్సాస్థానమున విస్తరముగ జెప్పబడినది కావున నచ్చట జూచునది.

—● ముప్పదియారుతంత్రయుక్తులు, వానివివరణము. —●

మూ. తత్రాధికరణం యోగో హేత్వర్థోఽర్థః పదస్య చ. ౮౧

ప్రదేశోద్దేశనిర్దేశవాక్యశేషాః ప్రయోజనం,
ఉపదేశాపదేశాతిదేశార్థాపత్తి నిర్ణయాః. ౮౨

ప్రసక్తైకాన్తనైకాన్తాః సాపవర్గో విపర్యయః,

పూర్వపక్షవిధానానుమతవ్యాఖ్యాన సంశయాః. ౮౩

అతీతానాగతావేక్షాస్వసంజ్ఞోహ్య సముచ్చయాః,

నిదర్శనం నిర్వచనం సంనియోగో వికల్పనమ్. ౮౪

ప్రత్యుత్సారః తథోద్ధారః సంభవస్తన్త్రయుక్తయః,

వ్యా. అధికరణము, యోగము, హేత్వర్థము, పదార్థము, ప్రదేశము, ఉద్దేశము, నిర్దేశము, వాక్యశేషము, ప్రయోజనము, ఉపదేశము, అపదేశము, అతిదేశము, అర్థాపత్తి, నిర్ణయము, ప్రసంగము, ఏకాంతము, అనేకాంతము, అపవర్గము, విపర్యయము, పూర్వపక్షము, అనుమతము, వివాదము, సంశయము, సముచ్చయము, నిదర్శనము, నిర్వచనము, సంనియోగము, వికల్పనము.

పూర్వపక్షము, విధానము, అనుమతము, వ్యాఖ్యానము, సంశయము, అతీవేక్షణము, అనాగతావేక్షణము, స్వసంజ్ఞ, ఊహ్యము, సముచ్చయము, నిదర్శనము, నిర్వచనము, సన్నియోగము, వికల్పనము, ప్రత్యుత్సారము, ఉద్ధారము, సంభవము అనుసీమముప్పది యారును తంత్రయుక్తులగును.

ఈముప్పదియారును శాస్త్రాంతరస్థుప్రసిద్ధములు కావున నియ్యవి విస్తరభీతిచే నిట వివరింపబడవయ్యె. మరియు నీతంత్రయుక్తులు సుశ్రుతాదితంత్రకారులు కొన్నిటి సధికముగను, కొందరు తక్కువగను చెప్పియున్నారు.

మూ. (తన్త్రే వ్యాససమాసాభ్యాం భవన్త్యేతా హి కృతస్సశః,
ఏకదేశేన దృశ్యన్తే సమాసాభిహితాస్తథా (స్తుతాః),
తన్త్రే సమాసవ్యాసోక్తే భవన్త్యేతా హి కృతస్సశః. ౮౫
ఏకదేశేన దృశ్యన్తే సమాసాభిహితే తథా,

వ్యా. వైశిష్ట్యతంత్రయుక్తులు ముప్పదియారును తొలుత సంగ్రహరూపముగ తెలుపునట్టి విషయమును మరల విస్తారముగ వివరించుతంత్రమున పూర్తిగనుండును. కేవలము సంక్షేపరూపముగ జెప్పబడుతంత్రమునందు వైశిష్ట్య తంత్రయుక్తులలో కొన్ని మాత్రము ఉండునుగాని అన్నియు వుండజాలవు.

❖ తంత్రయుక్తిప్రయోజనము. ౮౬ ❖

మూ. యథామృజవనస్యార్కః ప్రదీపో వేత్సనో యథా. ౮౬
ప్రబోధనప్రకాశార్థాః తథా తన్త్రస్య యుక్తయః,

వ్యా. లోకమునకెల్ల ప్రకాశకుడగు సూర్యుడు సంకుచితమై ముకుళించియున్న తామరకమలములను వికసించజేసి లోపల కనుబడకయుండిన శోభాతిశయమును వెల్లడించు విధముగ వైశిష్ట్యబడిన తంత్రయుక్తులలో కొన్ని తంత్రమున నిగూఢమైయున్న గ్రంథ విశేషములను విపులముగ వ్యక్తపరచును. మరియు కొన్నితంత్రయుక్తులు ఇంటనుండు దీపము ఆయింటియందుండు ఘటపటాది పదార్థములను యెట్లు స్ఫుటముగ గనుపించ జేయునో అత్తెరంగుననే ఆయావాక్యములయందు ఇమిడియున్నయర్థమును స్ఫుటముగ తెలియపరచును. (ఈరెండును తంత్రయుక్తులకు ముఖ్యప్రయోజనమని భావము.)

❖ ఈతంత్రమునకు ప్రాశస్త్యము. ౮౭ ❖

మూ. ఏకస్త్రిన్నపి యన్యేహ శాస్త్రే లభ్యాస్పదా మతిః. ౮౭
స శాస్త్రమన్యదప్యాశు యక్షిత్వాత్ప్రబుధ్యతే,
చ-శ్చి-52

అధీయానోపి శాస్త్రాణి తస్త్వయుక్త్యా వినా భిషక్.

(తస్త్వయుక్త్యవిచక్షణః)

నాధిగచ్ఛతి శాస్త్రార్థాన్ అర్థాన్ భాగ్యక్షయే యథా,

వ్యా. ఈశాస్త్రమునం దొక్కదానియందైనను సంపూర్ణమైనజ్ఞాన మెవరికి యుండునో వాడు యుక్తల నన్నిటిని పూర్తిగ తెలిసియుండుటవలన ఇతరశాస్త్రములు అతిసులభముగ నెరుగును. మరియు శాస్త్రములన్నిటిని జదివినను తంత్రయుక్తలమాత్రము నెరుంగనివైద్యుడు (భాగ్యహీనుడయిన దరిద్రుడు ధనమును సంపాదించ లేనిభంగి) శాస్త్రార్థములను చక్కగ నెరుంగజాలడు.

— శాస్త్రసమ్యక్ జ్ఞానఫలము. —

మూ. దుర్లభహితం ఊణోత్యేవ శాస్త్రం శస్త్రమివాబుధమ్.

సుగృహితం తదేవ జ్ఞం శాస్త్రం శస్త్రం చ రక్షతి,

(తస్మాదేతాః ప్రవక్ష్యంతే విస్తరేణోత్తరే పునః.

తత్పజ్ఞానార్థమస్యైవ తస్త్వస్య గుణదోషతః)

వ్యా. లోకమున నొక తెలివిమాలిన యోధునకు ఖడ్గము చేజిక్కినచో దాని నుపయోగింపతెలియక నుపయోగించి తనచేతికి భంగము తెచ్చుకొనును. అత్తైరంగున నే శాస్త్రార్థమును చక్కగ నెరుంగని పండితమన్యుడు యెన్నటికైనను కార్యములపట్ల భంగ పడును. మరియు ఆయుధమును బట్టినేర్చినభటుడు తన్ను గాపాడికొనగలడు. అత్తైరంగున శాస్త్రమును సమర్థకముగ నెరిగినబుద్ధిమంతుడు తన్ను చక్కగ కాపాడుకొనగలడు.

(కావున అట్టిశాస్త్రజ్ఞానమును పూర్తిగ నెరుంగుటకై తంత్రయుక్తలు ఉత్తర తంత్రమున విపులముగ జెప్పబడును. అట్టితంత్రయుక్తల నెరిగిన శాస్త్రమునందలి గుణ దోషములను గమనింప సమర్థుడగును.) ఇచ్చట ఈతంత్రకారుడు సిద్ధిస్థానముతో నీతంత్రము పూర్తిచేసిరి. కాని ఉత్తరతంత్రమును వేరుగ జెప్పియుండలేదు కావున నీర్హోకము అనార్హమని కొందరిమతము నొకవేళ ఈతంత్రమున అంతర్భూతముగ ఉత్తరతంత్రమును జెప్పకున్నను స్వతంత్రముగ వేరొందుగ్రంథమును రచించెనేమోయని యూహింపవలసియున్నది.

— ఈతంత్రపఠనముచేగల్గు దృష్టాదృష్టఫలము. —

మూ. ఇదమఖిలమధీత్య సమ్యగర్థాన్

విమృశతి యోఽవిమనాః ప్రయోగనిత్యః,

స మనుజసుఖజీవితప్రదాతా

భవతి ధృతిస్తృతిబుద్ధిధర్మయుక్తః.

౯౦

వ్యా. ఈతంత్రమును పూర్తిగ విధ్యుక్తప్రకారము గురువులవద్ద చక్కగ జదివి, ఇందుజెప్పబడిన విషయముల నన్నిటిని చుచలములేని మనస్సుకలవాడై విమర్శించుచు చికిత్సావిధానము నెల్లప్పుడు నాచరించువైద్యవరుడు, ధృతి (ధైర్యము) స్తృతి, బుద్ధి (సమయోచితజ్ఞానము) ధర్మము ఇవియన్నియుకల్గి, మనుజులకెల్ల సుఖమైన, (ఆరోగ్య వంతమైన) జీవితమును కల్గించ సమర్థుడగును.

మూ. యస్య ద్వాదశసహస్రీ హృది తిష్ఠతి సంహితా,

సోఽర్థజ్ఞః స విచారజ్ఞః చికిత్సాకుశలశ్చ సః.

౯౧

రోగాణాం తేషాం చికిత్సాం చ స కిమర్థం న బుధ్యతే,

చికిత్సావహ్నివేశస్య సుస్థాఽఽతురహితం ప్రతి.

౯౩

యది హోఽస్తి తదన్యత్ర యన్నే హోఽస్తి న తత్ క్వచిత్,

అగ్నివేశకృతే తస్త్రే చరకప్రతిసంస్కృతే

౯౪

సిద్ధిస్థానేఽష్టమే ప్రాప్తే తస్మిన్ దృఢబలేన తు,

సిద్ధిస్థానం స్వసిద్ధ్యర్థం సమానేన సమాపితమ్.

౯౫

వ్యా. ఏవిద్వాంసునకు ద్వాదశసహస్ర శ్లోకాత్మకమైన యీచరకసంహిత పూర్తిగ మనస్సున దృఢముగ నిలచి యుండునో, అట్టివిద్వద్వరుడు అర్థమును పూర్తిగ నెరింగినవాడును, విచారదక్షుడును, చికిత్సల నాచరించ నేర్పరియు నగును. అట్టివిద్వ దైవద్యుడు ఆయారోగములను, వానిచికిత్సావిధానమును పిలయెరుంగడు? (అవశ్య మెరుంగగలడని భావము.) మరియు ఈయగ్నివేశకృతంత్రమున స్వస్థతనుండువారికిని ఆతురకును హితమునకై యేచికిత్సావిధానము చెప్పబడినదియో, అదియే యితరతంత్ర ములయందును కానంబడును. ఈతంత్రమున యేచిత్స లేదో, అయ్యది యితరతంత్రము లలో (మచ్చునకైన) కానరాదు. (చికిత్సలన్నియు నీతంత్రముచే గతార్థములగునని భావము.)

అగ్నివేశకృతంబును, చరకప్రతిసంస్కృతంబును నగు ఏనిమిదవది యగుసిద్ధిస్థానము వచ్చుచరికి (అయ్యది కనుపడుకుండుట్లుజేసి) దృఢబలంబును తనయభీష్టము సిద్ధించుటకై (గ్రంథపూరణరూపమైన కోరిక నెరవేరుటకై) దృఢబలంబును, అట్టిసిద్ధిస్థానమును పూర్తిచేసి తంత్రమును సమగ్రముగ (లోపములేక) సమాప్తి నొందించెను.

— అధ్యాయసమాప్తి. —

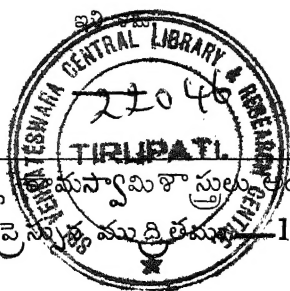
ఇత్యగ్ని వేశకృతే తన్త్రే చరక ప్రతిసంస్కృతే, దృఢబలసంపూరితే,
సిద్ధిస్థానే ఉత్తరవ స్తిసిద్ధిర్నామ
ద్వాదశోఽధ్యాయః.

వ్యా. ఇత్తైరంగున నగ్ని వేశకృతంబును, చరక ప్రతిసంస్కృతంబును, నగు చరక సంహితయు నాయుర్వేదతంత్రమునందలి, దృఢబలసంపూరిత సిద్ధిస్థానమున ఉత్తరవ స్తి సిద్ధి యనునది పండ్రెండవయధ్యాయము సమాప్తము.

ఇతి విశ్వనాథవిరచితసద్వ్యాఖ్యానాయాం తు చరకకాముద్యాం,
సిద్ధిస్థానం చేదం పరిపూర్ణం భగవతః కృపాలేశాత్.

శ్రీచన్ద్రచూడకరుజారసపూరితేయం
వ్యాఖ్యా నిగూఢచరకార్థసుబోధచఞ్చుః,
ఆచన్ద్రితారమవసౌ ముదమాదధానా
జేడీయతాం! హృది నతాం, దివి చన్ద్రీకేవ.

ఇది శ్రీశ్రీశ్రీకాళహస్తిసంస్థానాధిపాస్థానవిద్వదవతంస సర్వతంత్రస్వతంత్ర బ్రహ్మశ్రీ వంభకోణము లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రివరేణ్యచరణకమల సంసేవాసమాసాదిత పాణిసియాదితా స్రవిజ్ఞాన సముల్లసితుండును, అష్టాంగశృవయ-పరహితసంహితా-మాధవ నిదానాద్యాయుర్వేదతంత్రాంధ్రవ్యాఖ్యాతయు, శ్రౌతప్రక్రియాధారేయుండును, ఆవస్తమృత-కాండిన్యగోత్రపవిత్ర సుదురుపాటి వంశపయఃపారావారసుధాకరుం డును, వేదవేదాంగశ్రౌతాభిజ్ఞ-బ్రహ్మశ్రీ మహాగ్నిచిత్-సీతారామవిద్వద్వాఙ్మేయయాజీ శ్రీమతీసీతామ్మసోమపీఠిని సాధ్వీమతల్లి కాతనూభవుండును, ఉభయభాషాకవితాధురీణ-శ్రౌతాగమధారేయ-బ్రహ్మశ్రీ సుబ్రహ్మణ్యయాయజుకానుజుండును నగు వైయాకరణ విద్వాక్ శ్రీ పణ్డిత సుదురుపాటి విశ్వనాథశాస్త్రిచే విరచితమగు కామునియును చరక సంహితాంధ్రవ్యాఖ్యానమున సిద్ధిస్థానంబును, తంత్రంబును సమాప్తము.

చెన్నపురి : వావిళ్ల మనుస్వామి శాస్త్రి వల్లండ్ సన్స్ వారి

‘వావిళ్ల’ ప్రెస్సులో ముద్రితము. 1941.